זכור לך

שמעון ניגר

זכרון בוך

לעזנאס

ארויפגענעבן פון דער
פּיטשאיעווער הילפס־לאנדסמאנשאפט אין פילאדעלפיע
תש"כ — 1960

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

PITCHAYEVER YIZKOR BOOK

Memorial Book dedicated to the
Jews of Pitchayev-Wohlyn
executed by the Germans

צונויפגעשטעלט — ה. געלערנט

שערבלאט געצייכנט פון י. שלאם

אויך די ראנדן מיט די סימבאלישע
בוימל־קריגעלעך אויף א קינדערשער
מצבה אויפן פיטשאיעווער בית עלמין

TITLE PAGE BY EZEKIEL SCHLOSS

Published by
THE PITCHAYEVER WOHLINER AID SOCIETY, PHILADELPHIA
Copyright 1960

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Printed in the U.S.A.

GRENICH PRINTING CORP.
151 West 25th Street
New York City

אינהאלט:

א וואָרט פון דער רעדאַקציע — ה. געלערנט — — — — — — — 7

ערשטער קאַפּיטל

ד״ר י. שאַצקי: דער יידישער ישוב אין פּיטשאַיעוו — — — — — 11
טשאַרלס זאַלץ: פּיטשאַיעוו און דער פּיטשאַיעווער קלויסטער — — 28
ה. געלערנט: מכוח פּיטשאַיעוו און דעם קלויסטער — — — — — 45
רב עקיבא אַרזשעך: דער „אַדפּוסט״ איז געווען פּאַר די יידן — — — 48

צווייטער קאַפּיטל

ה. געלערנט: אין נעץ פון רישעות — — — — — — — — — — — 54
פּיליפּ קראַנץ: די פּיטשאַיעווער לאַוורע און די יידן — — — — — 63

דריטער קאַפּיטל

חיים גענזעלמאַן: עת לדבר — — — — — — — — — — — — — 95
יחיאל רודמאַן: דער מצב פון די פּיטשאַיעווער יידן נאָך דער ערשטער
וועלט־מלחמה — — — — — — — — — — — — — — — — 98
יצחק נתן לערער: די גמילת חסדים קאַסע אין פּיטשאַיעוו — — — 101
טעטיקייט און פּינאַנץ־באַריכטן פונעם קאָמיטעט
אין פּיטשאַיעוו — — — — — — — — — — — — 104
נאָכווייענישן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — 115
די פּיטשאַיעווער יוגנט פּאַר אַמעריקע — — — 119
שמואל טאובער: פּיטשאַיעוו אין די צוואַנציקער יאָרן — — — — 134
זאב ווייצמאַן: דער רב ר׳ אליעזר אורעצקי — — — — — — — 138
הרב עקיבא אגוזי: פּראַגמענטן פונעם גייסטיקן רעליגיעזן לעבן — 143

פערטער קאַפּיטל

חנא זאַלץ: דער אויפקום פון פּיטשאַיעווער לאַנדסמאַנשאַפטן אין
אַמעריקע — — — — — — — — — — — — — — — — — 149

פינפטער קאַפּיטל

בחלה און אומקום

פּ. שוואַרץ: פּיטשאַיעווער יידן נעמען אויף יידישע שרייבער — — — 159
אהרון קופערמאַן, ווייצמאַן: דער אומקום פון די פּיטשאַיעווער יידן — 165
ו. ווייצמאַן: ווי אַזוי איך האָב זיך געראַטעוועט פון אומקום — — — 175
מאיר אורעצקי: מיין פּאַטער ר׳ אליעזר אורעצקי — — — — — — 184

שלמה סקולסקי: ניטאָ שוין דאָס שטעטל — — — — — — — — — 188
אפרים בריק: שבת אין פּיטשאַיעוו — — — — — — — — — — — 194
סעם (שלום) מרגלית: מיינע צוואַנציק יאָר לעבן אין פּיטשאַיעוו — — 196

זעקסטער קאַפּיטל

ה. גענעראַל: דער פּאָלקסמענטש חנא (טשאַרלס) זאַלץ — — — — 207
ש. סקולסקי: טשאַרלס (חנא) זאַלץ — — — — — — — — — — 211
טשאַרלס (חנא) זאַלץ: מיין שטעטל פּיטשאַיעוו — — — — — — — 214
ר׳ אהרון פּעטשעניק: מיין זיידע ר׳ אַלטערוניע — — — — — — 236
ח. זאַלץ: אַ יוגנטלעכער חסיד פון ר׳ אַלטערוניע — — — — — 239
״ ״ אַ רב פּאָר פּיטשאַיעוו און דער ״צאָר״ אויפן בוידעם — — 241
״ ״ הערש מינדיעס — — — — — — — — — — — — — — 244

זיבעטער קאַפּיטל

פּיטשאַיעווער געשטאַלטן

וו. וויצמאַן: יהודה שרהס דער דיין — — — — — — — — — — 251
טש. זאַלץ: פּייגע גאָמערמאַן און אַנדערע — — — — — — — — — 252

אַכטער קאַפּיטל

פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע

חנא זאַלץ: אַ סעריע געשטאַלטן, טוער אין דער לאַנדסמאַנשאַפט — — 265
חיים גערטל: די גילגולים פון אַ פּיטשאַיעווער אין די חורבן יאָרן — 285

◆

רשימה פון פּיטשאַיעווער יידן פאַרן חורבן — — — — — — — — 299
רעשטן פון פּיטשאַיעווער יידן אין אַלערהאַנט לענדער — — — — — 308

אַ סעריע בילדער פונעם שטעטל און יידישע כלל־טוער אין
פּיטשאַיעוו און אין אַמעריקע.

יידיש לעבן און אומקום

א וואָרט פון דער רעדאַקציע

פּיטשאיעוו, א שטעטעלע אין וואָלין, גרויס ווי א גענעץ. סך־הכל צוועלף הונדערט יידישע נפשות האָט עס פּאַרמאָגט. לויט אַלע השערות האָט יידיש לעבן זיך אַנגעהויבן אויספּורעמען דאָרט בערך העכער צוויי הונדערט יאָר פּאַרן חורבן.

דאָרף מען זיך ניט ריכטן אויף מי יודע היסטאָרישע אויפּטוענכצן. וואָרעם איידער די ערשטע יידן האָבן באַווייזן זיך דאָרט איינצופּעסטיקן איז אַוועק א גאַנצער דור. בכן נעמט אָרום דאָס יזכור־בוך די לעצטע זעקס דורות. אָבער ווי גרויס א שטעטל זאָל ניט האָבן געווען צאָל־מעסיק האָט עס פּאַרמאָגט אַן אייגענעם פּרצוף. פּונקט ווי יעדע משפּחה.

דער הויפּט־סימן פּונעם אייגנאָרט פון די פּיטשאיעווער יידן איז, בלי גוזמא, זייער גיימטיקער כוח צו קענען זיין א דאָרן אין אויג דער שטאַרקסטער גוויישער טומאה דאָרט. אויף אַן אמת — גירא בעיניך דשטן. וואָרעם פּיטשאיעוו איז געווען דער צענטער פון דינען דעם „גוויישן גאָט",—די „לאָוורע", וואוהין ס'האָבן זיך געצויגן יאָר־יערלעך צענדליקער טויזנטער קריסטן פון אַלע עקן רוסלאַנד. אַפילו דער צאָר ניקאָלַיי אַליין האָט זיך דאָרט גע'צלמט.

און די פּיטשאיעווער יידן האָבן אַלץ געהערט ווי דעם קאָטער. זיי האָבן נאָר געטאָנצט אין די געסלעך שמחת־תורה, אויפן וועג צו די בתי מדרשים... געטאָנצט קענן חתן־כלה בעת דער חופּה פּאָר שול. זיך אויסגעלעבט א פול יידיש לעבן.

דער דאָזיקער גיימטיקער כוח האָט זיך אַרויסבאַווייזן אויך אינעם פּאָסיוון אָפּוער קענן דער גיפּטיקער שינאה אויף יידן, וואָס די לאָוורע האָט געשפּרייט פון פּיטשאיעוו אינעם יידישן „תחום".

האָט די רעדאַקציע, מהאי טעמא, זיך באַמיט, ווי־וויט מעגלעך צו לאָזן רעדן די פּיטשאיעווער יידן אַליין, דאָס רעשטל וואָס איז געבליבן, צעוואַרפן איבער דער וועלט. מיר האָבן בכיוון דערלאָזט טאפּטאָלאָגיעס, דאָס איבערחזרן פון געוויסע מאַמענטן, און געוויסע

ערטער. ווי זאגט זיך אין דער מסורה: על פי שנים עדים יקום דבר, וואס מער עדות עם ברייגען ארוים איינס־און־דאסזעלבע, אלץ מערער איז באקרעפטיקט דער אמת.

די רעדאקציע האט דורכגעמאכט א שטיקל גילגול. ס'האט אנגעהויבן דער באוואוסטער היסטאריקער, ד"ר יעקב שאצקי. אבער ער האט נאר באוויזן אנצושרייבן א סומאריש־היסטאריש ארטיקל וועגן פי־טשאיעוו בכלל; אויסגלעטן עטלעכע בריוו צו דער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע און איז פלוצלונג אוועק פון דער וועלט. דער נייער רעדאקציע איז דעריבער אויסגעקומען צו זאמלען, צו באשאפן דעם גאנצן מאטעריאל; סטימולירן די פיטשאיעווער יידן ארויסצובריינגען זייער אייגנם וואס זיי ווייסן, געדענקען, ביז ס'איז, אזוי ארום ארוים־געווארפן א כלי שלימה, פונעם עקאנאמישן, גייסטיקן און שטייגע־רישן לעבן פון די יידן אין פיטשאיעוו.

ווי דער לייענער וועט זען, איז די קרוין פונעם ארויסגעבראכטן לעבעדיקן פיטשאיעוו, טשארלז (חנא) זאלץ, און זיין „שטעטל פי־טשאיעוו". אבער ניט נאר דאס אליין. ער איז דער ראש וראשון פאר דערמעגלעכן צו פיקסירן די געדעכעניש פון די פיטשאיעווער יידן; ער איז דער באשאפער פונעם יזכור־בוך; אויך דער וועקער. דער ואת הנפש אשר עשה באמעריקע, דער נשמה־אויסקריצער פונעם יידישן פיטשאיעוו דורכן יזכור־בוך.

ה. גענערנט

אקטאבער, 1959.

פ. ס. אלע פוסנאטעס, וועלכע פאלטייטשונגען, געמאכט פון רעדאקטאר ה. ג. מיר רעקאמענדירן צו לייענען דאס בוך ביזן סוף, דעמאלט וועט דער לייענער דערזען דאס שטעטל אין פולן געשטאלט.

אַ רוף צו די פּיטשאַיעווער לאַנדסלייט

חשוב'ע און ליבע פּיטשאַיעווער לאַנדסלייט:

מיר לאָזן אייך וויסן, אז נאָך א לאנגער צוגרייטונג ווערט ענדלעך פארענדיקט א בוך וועגן אונדזער שטעטל וואָס איז שוין מער ניטאָ. דאָס בוך וועט הייסן—

פּינקס פּיטשאַיעוו

אין דעם דאָזיקן יזכור בוך וועט דערציילט ווערן די געשיכטע פון אונדזער שטעטל און די געשיכטע פון יידן אין פּיטשאַיעוו, פון דעם אָנהויב ביז דעם גרוילזאַמען אומקום אונטער די נאַציסטישע רוצחים.

עס איז אונדז געלונגען צונויפצוזאַמלען א רייכן מאַטעריאל, וועגן דעם לעבן פון אונדזערע ברידער און שוועסטער אין פּיטשאַיעוו. פון איינעם א געראַטעוועטן לאַנדסמאַן אונדזערן האָבן מיר באַקומען אמת'ע באַשרייבונג פון די לעצטע טעג פון אונדזערע פּיטשאַיעווער אומגעקומענע קדושים.

פון אַלטע פּוילישע און רוסישע ביכער האָבן מיר אויפגעגראָבן די אַלטע געשיכטע פון יידן אין פּיטשאַיעוו. פון בריוו וואָס האָבן זיך צום גליק אויסגעהיטן, האָבן מיר געקענט באַשרייבן ווי אַזוי אונדזערע שוועסטער און ברידער האָבן געלעבט אין דעם אַמאָליקן פּוילן פאַר די צוויי וועלט מלחמות פון 1918 ביז 1939.

דאָס ידישע עקאָנאָמישע, רעליגיעזע און קולטורעלע לעבן וועט אין דעם יזכור בוך אויספירלעך דערציילט ווערן. אין דעם בוך וועלן אַריינגיין בילדער פון שטעטל, פון אינסטיטוציעס און פון פּראָמינענטע יחידים. אַזוי אַרום וועט דער דאָזיקער בוך זיין אַ מצבה פאַר אונדזערע קדושים אין פּיטשאַיעוו און אַ זכר, אַז עס איז אַמאָל געווען אַ יידיש שטעטל פּיטשאַיעוו.

דאָס איז א ספר, וואָס וועט בלייבן לדורות פאַר די אַלע וואָס שטאַמען פון פּיטשאַיעוו, און וועט דערציילן דער וועלט ווי אַזוי יידן האָבן געלעבט, געליטן און אומגעקומען.

מיר דאָ, אין לאַנד, וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק אין אונדזערע יונגע יאָרן צו אימיגרירן קיין אַמעריקע, און מיר האָבן פאַר זיך ... אין לאַנד א היים געשאַפן, וואָס איז אונדז ליב און טייער — אויף אונדז ליגט די פליכט, דאָס דאַרף זיין אונדזער הייליקער חוב, אונדזער סוף נשמה'דיקער אויסדרוק צו העלפן אַרויסגעבן דעם יזכור בוך, צו שטעלן אָט די מצבה פאַר אונדזערע קדושים.

דאָס וועט זיין אונדזער לעצטער חוב צו אונדזערע טייערע מאַמעס, טאַטעס, שוועסטער און ברידער און אַלע אונדזערע אייגענע—אונדזער בלוט און פלייש.

אונזער מענשליכע פליכט איז
צו שפּאָרען פון זיך
און העלפען דעם שטעדטעל
אין נויט.

גרויסע הילפע
פאַר
פּיטשאַיעווער אנשטאַלטען

RELIEF OF POCHAYEWER INSTITUTIONS

די ערינערונג פון אונזער געבורט
שטעדטעל ערוועקט ביי אונז
די הארציגע טרערען און פליכט
פאר הילפע.

דער יזכור־בוך קאָמיטעט פונעם פיטשאַיעווער אונטערשטיצונגס פאַראיין:

ערשטע שורה פון רעכטס צו לינקס: ישראל זאַלץ, ישראל קופער, יעקב לייב פלאַקסמאַן, לייזער פלאַקסמאַן.

צווייטע שורה פון רעכטס צו לינקס: יאָסל זאַלץ, חנא זאַלץ, סעם (שלום) מרגלית.

פון אונטן אויף אַרויף. די קינדער: לייבעלע און משה טאובער.

ערשטע שורה פון רעכטס צו לינקס:
יודקע בארענבליט, שייקע בעזפניסען — זיין פרוי; גיטל טאובער, טאנקע טשערניאַק, שמואל טאובער, אפרים קליגמאַנס פרוי, אפרים קליגמאַן, ישראל נתן לערער.

צווייטע שורה:
שייע (ישעיה) שיינקמאַן, נחמה קליגמאַן, חנא קאַטלאַר, פּאַק, יחיאל רודמאַן, חנא רויטבאַרד, שמואל קליגער.

די ישיבה תלמידים, מיט די מנהיגים, וואָס זיצן אין דער צווייטער שורה, פון רעכטס צו לינקס:
1. משה טאובער, 2. יוסף קראַסנאָפּער, 3. הרב אליעזר אורעצקי, 4. יהושע דער הויפּט מנהיג, 5. משה נירענבערגער.

אום אייך צו איבערצייגען ווי אינפארמייאיש אין וואס פאר א נרויסע נוצען די ליי קאסע בריינגט פאר די אידען אין פיטשאיעו זיבען מיר אייך די נעמען פון די מענשען וואס באנוצען זיך מיט דער קאסע. קיין קאמענטאר רען איז בעהר נייטיג.

ישראל לודראווער	שמואל שניידער	משה מעלמאן
שמעון האדושיק	אברהם צבי נירנבוים	אליעזר פרידשטער
צבי לאנער	יוסף קלעפער	אבא וועלצער
יוסף רודיקער	דוב בימ זאלץ	פיניה שמאך
חיה בוטלער	ישראל פרישט	מענדל קרויזען
בנימן זאלץ	יצחק באדינבוט	אבא העכטער
שמואל רודמאן	ישראל מכל שפיגלואדעל	יצחק האבשטיין
ציפרה מאנדעל	חנה רחל וויינצאן	הוד רודמאן
חנינה האדושיק	קלמן קריסטער	דייוויד אידיא
שלמה מאקאליער	שמואל זאלצמאן	יוסף האכמאן
פרומה לערנער	מאיר וואוקס האבשטיין	שמואל נראבן
פייוועל בומאדזניק	בנצין האדישטיין	שרה וועלצער
ישראל בץ (בוידער)	יאול ליב שמאלצין	חיים שטערנואר
בנציון טופניק	לייוועל בומאדזניק	לאה שמאלציק
שמואל קלונמאן	שרה זלמאזאן	צבי צוויק
בנימן שוועם	יצחק לערנער	מתתיהו בריק
חיים קרומאן	יאול שוועד	דאיא מאבריק
לייבא טשערניאק	משה וויכער	אסתר וויכער
נחליה פעש	יצחק וועלצער	אייזיק מאלדזבערג
הענוך פורשט	בערקע זאלץ	חיים צבי באנדעל
יאול פינלער	פיניה האבשטיין	מיכל קופער
יאול האלפערין	שיינדל ווישאוועצקא	שמואל שחור
אליעזר הארטינשטיין	יוסף פראסקאן	יחיאל פרישט
רבקה מאלטאהן	טובית טעפער	יעקב קרישטאל
נחליה זאלץ	חיים לערנער	הרב אליעזר הורוויצ
ישראל סקולסקע	ישראל רודמאן	אליעזר האנדעל
יאול שוהט	ישראל הודש וויכבוים	יאול בריק

די עראיינרונג פון אונזער נעבוים שטערטער עריונטט בייי אונז האריגע טרעגרן אין פריסט אפר הילפע.

הילפע

פאר

אונזער מענשליכע פליכט איז צו העלפען פון זיך אין העכסטן גראד.

פאטשיעווער אנשטאלטן

Relief of Pochayewer Institutions

אויפרוף

צו אלע פאטשיעווער לאנדסלייט אין אמעריקא

לאנדסלייט, פרייגט, כרודער אין שוועסטער! מיר ווענדן זיך צו אייך מיט דיזען ברוף, אזוי ווי אלע העלפער אונזער שטערטער אין ציט פון נויט. שוין עטליכע מאל פון נאך דער מלחמה, אז מיר אראנזידרן א הילפס אפעד פאר פאר משוויעין, אין מיט נרויס ערפאלג אבי אפר די אינטערעסטונג נעמאכט. מיר האבען אינט אויך, זוכצוציהלען די אינטערעסטונג מיט ערפאלג. דער העצטער דרוקט איז נעדרוקן א ליסט קאסע, אין הילפע אפר די עקזיסטירענדע אינסטיטוציאנס. מיר האבען זיי האבאס נעשטעפט מיט 850 ראאר. 500 ראאר איז נעקליבען אפר דער ליסט קאסע, אין דאס אינטערעסע איז ציטיליכ נעוואקרן אפר דער קרעי ניצע, אפר דער באר, תמיד תורה, כתי מדרשים אין הילפע צו איינצעלנע אריגע מענשען. די ליסט קאסע איז אינט א נעזעציכע אראנזיאציע אין ארבייט איט־ נעציישנט, אפיהי די קונקרם (אפיסינקע) קענען מעהר ניט קונקע, ווייל אלע, אהנע אויסנאמע, קריגען הויאוט, אין אלעם איז ראעקם. נאכין פיהלען פראזוס אינט אין יעדען שטערטעל אייניפרען אויגע ציוה קאסע. דאס איז די בעסטע אינסטיטוציע וואס מיר האבען בין אינט אייניגע, אפר דעם שטערטעל.

יעמט איז צו אינז אנטקומען א בריף פון א אראנזיאציע מיט דעם נאבען נאת הצדק. וויער אויסנאבע איז צו העלפען אריטע אין קראנקע. זיי האבען בין אינט אייפנקאבען ועדר א סך פון זיער אויגע אויגען בייטרעגע. אינט ווילען זיי אריבערין אין אייגענע הויז, אום אינטערהאלטן א האספיטאל, א תמיד תורה, א בית־האבע, עס זאל אין אלטעטען ווערען די הילפע קוראדיר פון די שטערטעל־ דיגע אונטשאלטען. זיי נויטיגען זיך אין א 1500 ראאר, האבען זיי זיך צו אונז ענוועדעט אפר הילפע.

אין פילאדעלפיע פון דער פיטשאיעווער לאנדסמאנשאפט

ערשטער קאַפּיטל

דער יידישער ישוב אין פּיטשאַיעוו

דער יידישער ישוב אין פיטשאיעוו*

ד"ר יעקב שאצקי

1. אלגעמיינע געשיכטע פון דעם שטעטל

אלט־פיטשאיעוו אין וואלין, וואו ס׳געפינט זיך די בארימטע לאוורע, איז זייער אן אלט שטעטל. אין דער געשיכטע פון וואלין, וואס איז ביז 1569 געווען א טייל פון ליטע און וואס פוילן האט אין יענעם יאר אינקארפארירט מיט גוואלד, ווערט פיטשאיעוו אפט דערמאנט, תמיד אין שייכות מיט אפטע אנפאלן פון פארשיידענע שבטים און פעלקער, לרוב די טאטארן. די עלטסטע דאטע וואס ס׳איז שייך דער עקזיסטענץ פונעם ארט, שטאמט פון 12טן יאר־הונדערט, הגם לעגענדעס וועגן שטעטל גייען א סך ווייטער. עס ווערט דער־מאנט א דארף מיטן נאמען פיטשאיעוו, וואס פארמאגט וואסער־קוואלן; זיי זיינען געפלאסן פון א סקאלע און געווען א היל־מיטל קעגן פארשיידענע קראנקייטן. פונעם 15טן יארהונדערט זיינען פארשריבן אנפאלן מצד די טאטארן אויף וואלין, אין די יארן 1490, 1494, 1495 און 1496. א גרויסער טייל פון וואלין איז דעמאלט חרוב געווארן. דאס זעלבע קומט פאר אין 16טן יארהונדערט. די געגענטן ארום קרעמעניץ, וואו פיטשאיעוו געפינט זיך, איז אין די יארן 1497־1549 אכט מאל באפאלן געווארן פון די טאטארן. זיי האבן חרוב געמאכט דאס לאנד, א טייל אינוואוינער גענומען געפאנגען און פארקויפט אין דער פרעמד פאר שקלאפן.

שוין אין 13טן יארהונדערט ווערט דערמאנט דער פראוואסלאווענער מא־נאסטיר אויפן בארג; ס׳ווערן דערציילט מעשיות וועגן וואסער־שטראם וואס פליסט פון דער סקאלע. די לעגענדע דערציילט, אז דער קוואל האט דעם כוח צו היילן קראנקע, וואס טרינקען פון אים, מחמת דעם וואס די „הייליקע יונגפרוי" האט זיך דארטן באוויזן און ווי א סימן איבערגעלאזט אן אינגעדרוקטן שפור פון איר פוס. אויף יענעם בארג וואו ס׳געפינט זיך דאס „הייליקע וואסער" האט מען אין דעם זכות אויסגעבויט א קלויסטער מיט רחבותדיקע דירות פאר די מאנאכן. אין א דאקומענט, דאטירט 1662,

*) אזוי האבן יידן געהייסן דאס שטעטל — פיטשאיעוו אויפן ארט פון פאטשאיעוו.

ווערט דערציילט אַז די שפּורן פון דער „הייליקער יונגפרויס" פּיסל, זיינען אַלט 400 יאָר. דער אַלטער קלויסטער, געבויעט פון שטיין, האָט אויסגעהאַלטן אַ סך איבערפאַלן פון שונאים, בפרט פון די טאַטארן. ער האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1771, ווען מען האָט אויפגעבויט אַ נייעם, אָבער אויך איבערגעלאָזט אַ סך פון די אַלטע געביידעס.

די לעגענדעס פון דער פּיטשאַיעווער „הייליקער יונגפרוי" ווייסן צו דערציילן ווענן נסים ונפלאות, אַלץ אין „איר" זכות, ביים אָפּשלאָגן טאַטערישע איבער־פאַלן. די לעגענדעס האָט מען פלייסיק פאַרשפּרייט אין לידער און מעשיות. אַלטע, בלינדע בעטלער האָבן פאַרשפּרייט די דאָזיקע לעגענדעס. דער מאָנאַסטיר אַליין איז געווארן אַ לעגענדע און גלויביקע פלענן „עולה רגל" זיין קיין פּיטשאַיעוו. אַזוי זיינען אויפגעקומען די באַרימטע פּראָצעסיעס, די „אָדפּוסטן" פון די פּראָווינציאַלאַוונע גויים. זיי פלענן קומען פון נאָענט און ווייט, געקויפט ליכט, זיך געמאָדליעט, געשלאָפן אונטערן פרייען הימל אָדער מאַנווייז אין כאַטקעס, שפּעטער אויך אין יידישע שטיבער. אַרום די דאָזיקע „אָדפּוסטן" האָבן זיך געשאָפן ירידים. ניט ווייט פונעם קלויסטער איז אויפגעקומען דאָס שטעטל נייַ־פּיטשאַיעוו, דער פּיטשאַיעווער צענטער פון פּראָווינציאַלאַוונער אמונה וואָס איז פאַרן נייעם שטעטל שפּעטער געווארן אַ מקור פון פּרנסה.

אין יאָר 1509 האָט אַ גריכישער מעטראָפּאָליט געשאָנקען דער אלמנה פון דעם לוצקער וואיעוואָדע גויסקי אַן איקאָנע. זי האָט דערפאַר מנדב געווען פאַרן פּיטשאַיעווער מאָנאַסטיר גרויסע שטחים לאָנד. די דאָזיקע גרויסע נדבה האָט אַרויסגערופן אַ מחלוקת צווישן מאָנאַסטיר און די קינדער פון דער אלמנה, וואָס האָבן ניט געוואָלט אָנערקענען זייער מוטערס געשאָנק. די לעגענדעס ווענן דעם עשירות פונעם קלויסטער האָבן געשטעלט פאַר אַ ניסיון נישט איין קריסט, אויב ניט באַראַבעוון דעם דאָזיקן אוצר, איז לפחות אים אַיבערטראָגן צו זיך. אין יאָר 1623 האָט דאָס געטאָן קאָשטעלאָן פירלייַ. ער האָט אַ טייל פון די פּיטשאַיעווער קלויסטער־אוצרות אַריבער־געפירט אין קלויסטער פונעם שכנותדיקן שטעטל קאזין. ס'איז אַוועק אַ סדרה פון לאָנגע לאָדענישן, ערשט אין יאָר 1644, האָט מען די אוצרות צוריק אָפּגעגעבן פּיטשאַיעוו. דערנאָך זיינען געקומען די שווערע כמעלניצקי־יאָרן. וואָלין איז שטאַרק חרוב געווארן. דער הונגער האָט פאַרניכטעט אַ טייל פון דער באָפעלקערונג. אַ טייל פּויערים איז זיך צעלאָפן. אַ סך זיינען אַריין אין כמעלניצקיס באַנדעס. אין יאָר 1660 האָט דער רוסישער מיליטער־פירער שערעמעטיעוו אַריינמאַרשירט קיין וואָלין און האָט אויך גורם געווען אַ חורבן. 1675 האָבן די טאַטארן פאַרברענט די שטאָט זבאַראַזש און באַמבאַדירט פּיטשאַיעוו.

---

*) געבעטן, געבוקט זיך

נישט געקוקט אויף די אָפּטע מלחמות, איבערפאַלן און אפילו נאַטור־קאַטאַסטראָפעס, איז דער מאַנאַסטיר געוואַקסן אין חשיבות און איינפלוס: אין 17טן י״ה ווערט דער מאַנאַסטיר פֿאַרגרעסערט און נאָך מער פֿאַרהייליקט מצד דער פֿראַוואַסלאַווענער וועלט. ס׳ווערט געגרינדעט אַ דרוקערייי (אין 1618) וואָס דערמעגלעכט דאָס אַרויסברענגען אַ מענגע ווערק ניט בלויז וועגן דער פֿראַוואַסלאַווענער אמונה, נאָר אויך אַ סך אַנטיסעמיטישע ביכלעך.

אין 16טן י״ה ווערט דער פּיטשאַיעווער מאַנאַסטיר דער צענטער פון אַ ליידנשאַפטלעכן קאַמף צווישן די אַזוי גערופענע אוניאַטן, ד״ה די אַנהענגער פון אַן אוניע אָדער פֿאַראייניקונג מיטן קאַטוילישן רוים און די אַנהענגער פון רייניער פֿראַוואַסלאַוויע. פֿאַרשטייט זיך, אַז די פּוילישע מאַגנאַטן האָבן געשטיצט די אוניאַטישע באַוועגונג, ווייל דאָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט, אויב ניט מאַכן דעם מאַנאַסטיר אינגאַנצן פּויליש־קאַטויליש, דאָס וואָס זיי האָבן פֿאַקטיש געוואָלט, איז לפּחות פֿאַרפּוילישן אים פֿאָליטיש. דאָס וואָלט זיי געגעבן דאָס רעכט מ׳זאָל אַנערקענען וואַלין ווי אַ פּוילישע טעריטאָריע, ווייל די באַפעלקערונג איז ניט געווען קיין פּוילישע. איז עס דערפאָר קיין וואונדער ניט וואָס געזיגט האָבן די אוניאַטן (1595). פֿאַקטיש האָבן דעם זיג אָפּגעהאַלטן די פּוילישע מאַגנאַטן מיט זייערע בריטע נדבות פֿאַרן קלויסטער. דער לעצטער פֿראַוואַסלאַווענער אַנפּירער פונעם מאַנאַסטיר, אָדער איהומען, ווי זיין טיטל איז געווען, דער „פֿאָטער״ לוקאַר פּעלעכאָווסקי, האָט אין 1720 געמוזט פֿאַרלאָזן פּוילן. די אַנפּירערשאַפט פונעם מאַנאַסטיר איז אַריבער אין די הענט פונעם באַרימטן אַרדן פון באַזיליאַנער, וואָס האָבן געפּירט אַ־שטאַרקע פּאָלאָניזאַטאָרישע טעטיקייט. 1730 האָבן זיי אויפּסנייַ געעפּנט די אַלטע דרוקערייי, וואָס איז אַ לאַנגע צייט ניט געווען טעטיק. זייער דרוקערייי האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1831, ווען אינאייניעם מיטן פֿאַר־באָט אויף דער אוניאַטישער באַוועגונג, איז אויך די דרוקערייי פֿאַרמאַכט געוואָרן. אין דער דאָזיקער דרוקערייי האָבן די באַזיליאַנער געדרוקט אַ רייי אַנטי־יידישע שריפטן. פון זיי איז די סאַמע באַרימטסטע געווען אַ בראָשור, פונעם כעלעמער בישאָף סקאַרבעק וואָזשינסקי, אַרויסגעקומען אין 1792, וואָס באַקעמפט די פֿראַנקיסטישע באַוועגונג און באַשטייט דערויף, אַז בלויז אמתע קריסטנטום איז די אייניציקע לייזונג פֿאַר יידן. *)

צווישן די גרויסע מנדבים פונעם פּיטשאַיעווער מאַנאַסטיר איז אויך געווען דער בעלזער וואַיעוואָדע מיקאָלאַי פּאָטאָצקי. עס ווערט דערציילט, אַז אין אַ

*)מחמת דער זעלטנקייט פון דער בראָשור איז כדאי צו געבן דעם טיטל: Synagoga z blendu wyprowadzona, czyli droga ulatwiona do przekonania kazdego Zyda o falszu sekty zydowskiej. Przez Porfiryusz Skarbka Wazynskiego, Biskupa Chelmskiego. w Pocie-jowie, 1792, 46 st.

מאַמענט פון תשובה פאַר זיינע יוגנט־זינד, האָט ער (אין 1771) אַראָפגע־
בראַכט אַ שלעזישן בוימייסטער און אים געהייסן אויפבויען אַ נייע צערקווע.
צוואַנציק יאָר האָט געדויערט דאָס בויען *). מ׳דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז דאָס
זיינען געווען שטורמישע יאָרן אין דער געשיכטע פון וואָלין. עס איז געווען
פאַר דער ערשטער חלוקה פון פוילן, אָבער ס׳איז קלאָר געווען, אַז רוסלאַנד
גרייט זיך מאַכן אַ סוף פון פוילן און דאָס פאַרטיידיקן די פראָווינסלאָווע
באַפעלקערונג אין פוילן, האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע ווי אַ תירוץ פאַר
דער רוסישער פּאָליטיק צו באַרעכטיקן איר אַריינמישן זיך אין די רעלי־
גיעזע סיכוכים אין דער פוילישער רעפובליק. ווען אין 1791 איז די צערקווע
געווען פאַרטיק, האָט פּאַטאָצקי מיט אַ גרויס פאַראַד געפּראָווען די קרוינונג
פון דער „הייליקער יונגפרוי", אָבט טעג האָט מען געהוליעט. מ׳האָט אייג־
געלאַדן אַ וועלט מיט גלחים, מ׳האָט צונויפגעזעמלט סענאַטאָרן, מיליטערלייט
און סתם פּאָלק. דאָס איז דאָך שוין געווען נאָך דער ערשטער צעטיילונג
פון פוילן. פּאָטאָצקי האָט געוואָלט דעמאָנסטרירן די פוילישע טאָלעראַנץ
לגבי ניט־קאַטוילישע קריסטן, בפרט אין אַ געגנט, וואָס האָט געהאָט אַן
איבערוועגנדיקע פּראָווינסלאָווע באַפעלקערונג. אין יענעם טייל וואָלין —
אייגנגעשלאָסן די פּיטשאַיעווער לאַווּרע, זיינען רוסן שוין געווען אין 1768.
דאָס איז געווען בעת אַ טייל פוילישע שליאַכטע, אומצופרידן מיטן פוילישן
קעניג און מיט דער רוסישער אינטערוועניע אין פוילן, האָט אין דער שטאָט
באַר געשאַפן אַ פּאָליטישע פּאַרשווערונג, באַקאַנט אין דער געשיכטע ווי
די באַרער קאַנפעדעראַציע. די רוסישע אַרמיי איז טאַקע אויף דער בקשה
פון דער פּראָ־רוסישער, פוילישע שליאַכטע אַריין קיין וואָלין און באַזעצט
דעם פּיטשאַיעווער מאָנאַסטיר. די וואָלינער פוילישע שליאַכטע האָט זיך
שטאַרק באַטייליקט אין דעם אַנטירוסישן לאַגער, ווייל זי האָט געוואוסט
אַז מיט דער ממשלה פון רוסלאַנד ווערט אויפגעשטעלט דער פּראָוואָסלאַווּנער
כאַראַקטער פון וואָלין בכלל און פון פּיטשאַיעוו בפרט. ס׳איז אינטערעסאַנט
אַז די מאָנאַכן גופא פונעם פּיטשאַיעווער מאָנאַסטיר, האָבן געהאַלטן דווקא
מיט דער פּוילישער שליאַכטע.

אין 1773 איז אין רעזולטאַט פון פוילנס ערשטער חלוקה אַ קליינער טייל
וואָלין אַווּעק צו עסטרייך און אינגעגלידערט געוואָרן אין גאַליציע (זבאַ־
ראַזשער געגנט). גאַנץ וואָלין איז נאָך אָבער געבליבן ביי פוילן.

1794, ווען קאָסטיושקאָ האָט אָנגעהויבן דעם קאַמף מיט רוסלאַנד, האָט
וואָלין זיך שטאַרק אין באַטייליקט. די רוסישע אַרמיי האָט פאַרשפּילט,
אָבער פוילן האָט סוף־כל־סוף ניט געוואונען.

---

*) זע ווייטער די באַשרייבונג פון א. נעמצעוויטש.

אין יענער צייט האָט די פּראָוואָסלאָווענע סטאַראָ־פּיגיילער ברודערשאַפט אין לעמבערג, וואָס האָט געהאַט אַן אייגענע דרוקעריי, אפילו געמאַכט דעם פּרואוו זיך צו פאַראייניקן מיט דער דרוקעריי פון פּיטשאַיעוו (1796). מחמת פּאָליטישע טעמים איז דאָס אָבער שוין ניט מעגלעך געווען דורכצופירן.

די פּראָפּווילישע אָריענטאַציע פון דער, אין תוך ניט פּווילישער באַפעלקערונג פון וואָלין איז קלאָר געווען אין אַלע דריי אויפשטאַנדן נאָכדעם ווי דאָס לאַנד איז געוואָרן רוסיש. דאָס איז געווען אין 1794, 1831 און 1863.

אין 1831 (דעם 22טן אַפּריל) האָט דער פּווילישער געזעלשאַפט יוזעף דוווערניצקי פאַרנומען פּיטשאַיעוו. דער געזעלשאַפט רוזשיצקי שרייבט, אַז די יידן זיינען געווען פּריינדלעך צו דער פּווילישער אָרמיי, צוגעשטעלט זאָטלען פאַר די פערד, פּולווער, בליי, פערד און בכלל געהאָלפן מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט. די דאָזיקע סימפּאַטיעס האָט מען אויסגעטייטשט ווי אַ מורא פאַר רוסלאַנד, וואָס האָט אין 1827 אייגענפּירט מיליטער־דינסט פאַר יידן. אין וואָלין האָט די דאָזיקע גזירה אָנגעפּירט שטאַרקע פּראָטעסטן. עס זיינען אפילו באַקאַנט פאַקטן פון יידישער אָפּאָזיציע (למשל אין אַלט־קאָנסטאַנטין). דעמאָלט איז די לאָוורע צוריק געוואָרן פּראָוואָסלאָווענע און איז אַזאַ שוין געבליבן.

אין 1863 זיינען פאָרגעקומען שטאַרקע שלאַכטן צווישן די אויפשטענדלער און דער רוסישער אָרמיי. דער אויפשטאַנד איז שנעל דערשטיקט געוואָרן. די פּאָליטישע ממשלה פון רוסלאַנד האָט זיך פאַרשטאַרקט און איז געבליבן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אָזוי באַלד ווי די ערשטע וועלט־מלחמה פון 1914 האָט זיך אָנגעהויבן, האָט די עסטרייכישע אָרמיי פאַרנומען אַ גרויסן טייל פון וואָלין און קודם כל פּיטשאַיעוו, וואָס איז געווען גאָר באַענט צו דער אָמאָליקער רוסיש־עסט־רייכישער גרענעץ.

נאָך יענער מלחמה איז די דאָזיקע טעריטאָריע געוואָרן פּווילישׁ. אָבער איידער דאָס איז געשען זיינען דורכן לאַנד דורכגעגאַנגען סאָוועטישע אָרמייען, פּעטלורעס באַנדעס און די פּווילישע סאָלדאָטן. אַ טייל וואָלין, פּיטשאַיעוו אייגעשלאָסן, ביז דער סאָוועטיש־פּווילישער גרענעץ ביי נאָוואָגראָד־וואָלינסק, איז דעמאָלט אָריבער צו פּווילן.

1939 איז די סאָוועטישע אָרמיי אַריין קיין וואָלין און פּיטשאַיעוו איז צוריק געוואָרן אַ טייל פון רוסלאַנד.

1941 זיינען די נאַציס אַריין אין פּיטשאַיעוו. וועגן דעם ווערט אויספירלעך דערציילט אין אַ באַזונדער אָרטיקל פון דעם פּנקס.

פּיטשאַיעוו אין יאָר 1816

אין יאָר 1816 האָט דער פּוילישער שרייבער יוליאַן אורסין נעמצעוויטש באַזוכט פּיטשאַיעוו. ער האָט שפּעטער אויספירלעך באַשריבן די לאַוורע און אָנגעגעבן אַ ריי געשיכטלעכע פאַקטן. אָט דאָס איז זיין באַשרייבונג מיט קליינע קיצורים: *)

פּיטשאַיעוו געפינט זיך פּופּצן מייל ווייט פון קרעמענץ. די קירך ליגט אויף אַ הויכן באַרג, פול מיט קאַלך־שטיינער. פּונעם שפּיץ באַרג, עפּנט זיך אַ פּאַנאָראַמע אַ מייל און אַ האַלב די ברייט. פּאַרן אויג ליגן אויסגע־שפּרייט שיינע פעלדער, וועלדער און די דערפער דונאַיעווע, טאַראַשע און לעדוכאָווע. אויפן גאַנצן שטח איז ניט צו זען קיין טייכל, קיין סאַזשעלקע, קיין וואַסער־קוואַל. בלויז פון דעם פעלד, וואָס אויף אים איז געבויט די קירך, פונעם אָרט וואו די „הייליקע יונגפרוי" האָט אײַנגעדריקט אַ שפּור פון איר פוס, שטראָמט אַ לעבעדיק וואַסער, וואָס איז אַ סגולה צו אַלערליי קראַנקייטן. אויפן זעלביקן פּלאַץ שטייט אַ קליינער קלויסטער מיט צעלען, וואו ס׳האָבן געלעבט די ערשטע באַזיליאַנער מאָנאָכן.

ווי ס׳שיינט האָבן די דאָזיקע מאָנאָכן שוין אין 13טן יאָרהונדערט דאָ געהאַט די קירך און די וואוינונגען. לויט מאָנאַסטיר־אַקטן, דאַטירט מיטן יאָר 1662, זאָל דער פּוס־שפּור פון דער „הייליקער יונגפרוי" שוין דעמאָלט האָבן אַלט געווען פיר הונדערט יאָר. די אַלטע קירך, געבויט פון שטיין האָט אויס־געהאַלטן אַ סך שטורמען און טאַטעריש אָנפאַלן. זי האָט עקסיסטירט ביזן יאָר 1771. אין יענעם יאָר האָט דער בעלזער וואָיעוואָדע, מיקאָלאַי פּאָטאָצקי, אין אַ מאָמענט פון תשובה אויף זיינע יוגנט־זינד, אַראָפּגעבראַכט פון שלעזיע אַ בוימייסטער מיטן נאָמען גאָטפריד האָפמאַן, וואָס האָט במשך 20 יאָר געבויט אַ נייע צערקווע. דאָס בויען איז פאַרענדיקט געוואָרן אין אויגוסט 1791. אַ מאַסיווער בנין, מיט אַ סך רחבות, פּאָמפּעז, אָבער אָן געשמאַק. די צערקווע האָט 84 ווינער איילן די לענג און 50 — די ברייט, מיט צוויי הויכע טורעמס.

דערזעלביקער פּאָטאָצקי האָט מיט געוואַלדיקע הוצאות געפּראַווען דאָס קרוינען די „הייליקע יונגפרוי". מ׳האָט אין פעלד אויפגעשטעלט אַ סך ביידלעך, פאַרבעטן אַ מענגע גלחים, צונויפגערופן פון אַלע עקן סענאַטאָרן, אָנגעזעענע בירגער, דאָס פשוטע פּאָלק און אויך מיליטער. דער יום־טוב האָט געדויערט גאַנצע אַכט טעג. די קרוינען האָט צוגעשיקט דער פּויפּסט קלעמענס דער פערצנטער. די קרוינונגס־צערעמאָניע האָט דורכ־

*) גענומען פון דעם בוך:
Tulipan Ursyn Niemsewicz: Podroze Historyczne po Ziemiach Polskich. Paryz 1858, 201-204.

געפירט דער בישאָף פון רוטענישׂ־רוסלאַנד (מזרח־גאַליציע), סילוועסטער רוד־ניצקי. במשך אַכט טעג האָט מען געפֿראָווען בעלער מיט אילומינאַציעס, מ׳האָט געשאָסן פון האַרמאַטן — פייערלעכע און קאָסטשפיליקע פֿאַרגעניגנס.

נעמצעוויטש באַשרייבט ווייטער מיט אַלע פּרטים דאָס אויסזען פון דער קירך. וועגן דער געשעפטלעכער זייט פון דער קירך, דערציילט דער פּוי־לישער שרייבער, אַז אין זיין צייט (1816) זיינען דאָרט געווען צוויי „אָפּיסעס״ (קאַנצעלאַריעס), וואו די גלחים האָבן געזומען געלט פֿאַר ספּעציעל באַ־שטעלטע „פֿאַניכידעס״ (געבעט פֿאַר געשטאָרבענע), אָדער אַנדערע מינים ליטורגיעס. דאָס האָט אַריינגעבראַכט אַ סך געלט. אויך „פֿאָסט״ מיט פּיל־גרימען האָט געקענט אַריינברענגען אַ צוואַנציק טויזנט גילדן.

זייער רייך איז געווען, לויט נעמצעוויטשעס באַשרייבונג, די ביבליאָטעק פון דער לאַוורע *). אין זיין צייט איז זי אָבער געווען פֿאַרמאַכט און מ׳האָט קיינעם ניט געוויזן די ביכער. די פּילגרימען פלעגן ברענגען אַלטע ביכער, גע־האָפטענע, אַלטע זעלטנקייטן און אַנדערע אַנטיקן.

דער פּוילישער שרייבער דערציילט ווייטער, אַז אין יאָר 1807 איז אַרויס־געקומען אַ ביכל, וואָס באַשרייבט די פּיטשאָיעווער לאַוורע מיט אַלע „נסים״, וואָס ס׳האָבן אין איר פֿאָסירט. דער עלטסטער „נס״ איז פֿאַרשריבן אין יאָר 1607, פון דער צייט ווען די טאָטערן זיינען באַפֿאַלן וואָלין. דער צווייטער „נס״ האָט פֿאָסירט אין יאָר 1661. זינט יענער צייט פלעגט יעדע עטלעכע יאָר פֿאָסירן עפּעס אַ וואונדער. די אַלע פֿאָסירונגען, גיט נעמצעוויטש צו, „זיינען באַשטעטיקט פון עדות און פֿאַרשריבן אין די ביכער פונעם מאָנאָסטיר״. אַ סך פון די „נסים״ זיינען אפּילו פֿאַרשריבן אין גראָמען. די בילדער אין דער קירך האָט געמאָלן אַ פּוילישער מאָלער, דאָלינסקי. לויט נעמצעוויטשעס מבינות, זיינען די בילדער ניט שלעכט געמאָלן.

2. יידן אין פּיטשאָיעוו

געוויי פּעסטשטעלן וועט אייגנטלעך יידן האָבן זיך באַזעצט אין דעם שטעטל פּיטשאָיעוו, קאָן מען ניט. אין וואָלין גופּא האָבן זיי געלעבט נאָך גאָר אין די אַלטע צייטן. די יידן פון קיעווער רוסלאַנד האָבן עמיגרירט אין די מערב־דיקע קאַנטאָן, ד״ה אויף די טעריטאָריעס פון וואָלין און גאַליציע. 1227 געפינט מען אין וואָלין אַ שטעטל וואָס הייסט זשידיטשין, פון וואָרט זשיד (ייד), אַ סימן אַז יידן האָבן דאָרט געוואוינט. אין 14טן יאָרהונדערט וועלט אין העברעאישע קוועלן דערמאָנט מדינת וואָלין. אין קרעמעניץ זיינען

*) זע: די הוספה פון ה. געלערנט.

יידן שוין געווען אין דער ערשטער העלפט 15טן י״ה און אפשר נאָך פריער. ס׳זיינען פאַראַן השערות אַז אין פּיטשאַיעוו גופא האָבן יידן געוואוינט פאַרן יאָר 1648 און אַז דער ישוב איז אומגעקומען אין יענע בלוטיקע יאָרן פון כמעלניצקיס שחיטות. ראיות אַז ס׳איז אַזוי געווען, זיינען ניט פאַראַן. אין דער ליטעראַטור וועגן גזירות ת״ח ווערט פּיטשאַיעוו בכלל ניט דערמאָנט. אפילו די מסורה אַז אין פּיטשאַיעוו איז אַמאָל געווען אַ הילצערנע שול און אַז זי איז פאַרברענט געוואָרן אין 18טן יאָרהונדערט, קען מען היסטאָריש ניט פעסטשטעלן. אין דער רשימה פון יידן אין קרעמעניצער פּאָוויאַט, וואָס צו אים האָט פּיטשאַיעוו תמיד געהערט, ווערן אין 1765 דערמאָנט 49 שטעט און שטעטלעך און 848 דערפער מיט אַ יידישער באַפעלקערונג פון 20,993 נפשות. פּיטשאַיעוו גופא ווערט אָבער ניט דערמאָנט. ערשט אין יאָר 1768 געפינט מען די עלטסטע ידיעה ווענגן יידן אין פּיטשאַיעוו. עס ווערט דערציילט אַז ס׳האָבן דאָרטן געוואוינט זיבעצן יידישע משפחות. 1763 האָט דער פּוילישער פּריץ וואָס צו אים האָבן געהערט יענע שטחים ערד און וואַלד וואו ס׳געפינט זיך פּיטשאַיעוו, געגרינדעט דאָס שטעטל נייַ־פּיטשאַיעוו, און אַזוי אַרום האָבן יידן זיך געקאָנט דאָרט באַזעצן. ס׳איז פאַראַן נאָך אַ וויכטיקע סברה פאַרוואָס יידן האָבן דאָרט פריער ניט געקאָנט וואוינען. כל זמן דער מאַנאַסטיר איז געווען אַ פראַוואַסלאַווענער, האָט מען יידן ניט טאָלערירט אַרום אַזאַ „הייליקער״ אינסטיטוציע. ערשט אין דער אוניאַ־טישער תקופה איז דאָס מער מעגלעך געווען. מיטן וואוקס פון די „פאַלאָמ־ניקעס״ קיין פּיטשאַיעוו, איז געוואַקסן דער באַדאַרף און אַ פלאַץ וואו די „עולי רגל״ זאָלן קאָנען בלייבן נעכטיקן, עסן אאַז״וו. ס׳איז געווען אַ גוטער מקור פאַר חיונה. דערפאַר איז אויפגעבויט געוואָרן דאָס שטעטל, און יידן האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן זיך דאָרטן באַזעצן. פאַר די מאָנאָכן איז דאָס אויך געווען אַ גרויסע טובה. זיי האָבן זיך געגייטיקט אין שפּייז, ליכט, דירות און קלייטן, כדי ס׳זאָלן אַהין קומען וואָס מער פרומע גויים.

די עלטסטע מצבה אויפן פּיטשאַיעווער יידישן בית־עולם, וואָס יחיאל רודמאַן האָט קאָפּירט אין 1932, האָט געהאַט די דאַטע 1806. (זע: זייט 126).

דערפאַר איז מער קרוב לאמת, אַז יידן האָבן זיך דאָרטן באַזעצט ערשט וועגן דאָס שטעטל איז אויפגעבויט געוואָרן, דאָס מיינט, אין דער צווייטער העלפט 18טן יאָרהונדערט. דער הויפּט־מקור פון יידישער פּרנסה ווערט טאַקע דער מאָנאַסטיר.

דער פּוילישער פּאָעט נעמצעוויטש, ווי שוין דערמאָנט, וואָס האָט באַזוכט פּיטשאַיעוו אין יאָר 1816 דערציילט, אַז די גלחים האָבן געהאַט צוויי פלעצער וואו מ׳האָט געגומען געלט פאַר ספּעציעל־באַשטעלטע תפילות. שוועדע צענ־דליקער טויזנטער גילדן פלעגן אין סעזאָן־צייט אַריינקומען אין מאָנאַסטיר.

די גרויסע מאַסן אורחים האָבן אויך איבערגעלאָזט אַ סך געלט אין שטעטל גופא *).

מיט די אַרומיקע פריצים, וואָס זיינען לרוב געווען פּאָליאַקן, האָבן יידן געלעבט בשלום און אויך מיט זיי געהאַנדלט. דאָס קאָן מען זען פון די פּאַקטן וואָס גראָד וואָלינער פּאָליאַקן דערציילן אין זייערע זכרונות. בעת דעם אויפשטאַנד פון 1831 זיינען די יידן אין פּיטשאַיעוו געווען שטאַרק פּראָ־פּויליש, הגם דאָס לאַנד האָט געהערט צו רוסלאַנד. זיי האָבן צו־ געשטעלט געווער, פערד און שפּייז פאַר דער פּוילישער אַרמיי. די צוויי געגנערלאַן דוורניצקי און רוזשעצקי, ווי שוין אויבן דערמאָנט, שרייבן, אַז יידן האָבן אַרויסגעוויזן אַ סך פריינדשאַפט צו די פּאָליאַקן און האָבן זיך נישט געקאָנט באַקלאָגן, ווייל מען האָט זיי פאַר אַלץ באַצאָלט.

אין 1833 איז אַרויס דער צאַרישער אוקאַז לויט וועלכן יידן וואָס באַזעצן זיך אויף לאַנד, וועלן באַפרייט פון מיליטער־דינסט. דאָס דינען אין מיליטער איז צו יענער צייט געווען פאַר יידן, בפרט פאַר פרומע, אַ גרויסע גזירה, ווייל מען האָט געדינט 25 יאָר און אַ יידישער סאָלדאַט האָט געמוזט אינגאַנצן פאַרגוויישט ווערן **) דער קרעמעניצער משכיל ר׳ יצחק בער לעווינסאָן (דער ריב׳ל) האָט זיך געוואָנדן צו דער רוסישער רעגירונג מיט דער בקשה צו דערלויבן אַ צאָל יידישע משפחות פון אַרום קרעמעניץ זיך באַזעצן אויף לאַנד ***).

גאָר אַ גרויסע ראָלע אין דער געשיכטע פון פּיטשאַיעווער קהילה האָט גע־ שפּילט די פּריווילעגיע וואָס די דאָרטיקע לאָוורע האָט באַקומען נאָכן יאָר 1831, וועלכע זי איז צוריק געוואָרן פראָוואָסלאָווענע, זי האָט געהאַט די אויסנעם רעכט צו שמדן יידן, פאַרשטייט זיך, אַזוינע וואָס ווילן דאָס טאָן. אין יענע שווע־ רע יאָרן זיינען געווען אַזעלכע אָפטע פאַלן. על פּי רוב זיינען דאָס געווען מיידלעך, וואָס האָבן זיך פאַרליבט אין שקצים און ממילא געמוזט זיך שמדן, אָדער סתם יידן וואָס האָבן געוואָלט פאַרבעסערן זייער מערכה און

---

*) געזויער וועגן דעם, זע: טש. זאַלץ, זייט 30 און עקיבא אזשעך זייטן 48־49.

**) באַמערקונג: דער שרייבער האָט מן הסתם פאַרגעסן אָנצורופן די גזירה פון ניקאָלאַי דעם ערשטן מיטן אמתן נאָמען — יידן־שמד. אין דער געשיכטע הייסט זי — די קאָנטאָניסטן עפּאָכע, וועלן מען האָט קליינע קינדער אין צענ־ ריקן עלטער געכאַפּט און פאַרשיקט אין טיף רוסלאַנד. ה. ג.

***) לעווינסאָן האָט זיך געוואָנדן מיט אַ ספּעציעלער בקשה וועגן עטלעכע און דרייסיק יידישע משפחות וואָס האָבן זיך ביי אים פאַרשריבן פאַר באַזעצן זיי אויף דער ערד אין דער „ניירוסלענדישן״ (נאָווראָסיסקי) געגנט, אין כער־ סאָנער געגנט פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע. איינע פון די קאָלאָניעס האָבן די יידן געגרופן — ניי־זשיטאָמיר. ה. ג.

געגלויבט אַז שמדן וועט זיי העלפן*) אין אַזעלכע פאַלן זיינען פאַרשטייט זיך טאַטע־מאַמע געקומען צולויפן קיין פּיטשאַיעוו און געזוכט הילף ביי דער דאַרטיקער קהילה אָפּצוריידן די קינדער פון שמד. די דאַרטיקע בעלי־הבתים האָבן זיך גוט געקענט מיט די מאַנאַכן, בפרט מיט די „פּני", וואָס מיט זיי האָט מען געהאַנדלט און געפירט גרויסע געשעפטן. ממילא האָבן זיי דורך זייער „יידישער פּאָטשט" געקאָנט וויסן אין פּאַראויס ווען און ווער גייט און קומט זיך אָפּשמדן. מ׳האָט אפילו געשאָפן אַ ספּעציעלע „חברה קדישא", וואָס האָט זיך באַנוצט מיט כלערליי מיטלען „אָפּשלאָגן" אַ יידן פון שמד.

„די געטראָפענע עלטערן — שרייבט שומסקי אין זיין ניט־געדרוקטער קורצער געשיכטע — פלעגן זיך וועגדן צו דער חברה, דעקן אַלע הוצאות און ניט איין מאָל איז דורך פאַרשיידענע אונטערגעוואַרפענע גנבות אָדער אַנדערע מיטלען געלונגען אַרויסצופירן אַ פּאַרלוירענעם טאַטנס אַ זון, טאָקע פונעם קלויסטער אריבער נאָך ער האָט באָוויזן זיך צו בוקן צום צלם".

אַזוי ווי די גאַליציש גרענעץ איז געווען גאָר נאָענט, פלעגט מען אַזעלכע געראַטעוועטע קרבנות אַריבערפירן קיין בראָד אָדער זבאַראַזש און דאָרטן האָבן שוין יידן בני־רחמנים זיך אָפּגעגעבן מיט די רוסיש־יידישע „נעלמים". איין מאָל האָט מען אפילו פאַרשלעפּט מיט גוואַלד קיין גאַליציע אַ פּאַרטיקע משומדת. דער משומד איז אָפּטמאָל אויך געווען אַ מסור און ס׳האָט אפילו געטראָפן, אַז מ׳האָט אַזאַ משומד אַוועקגעהרגה׳ט. די קהילה האָט פון די דאָזיקע פּיטשאַיעווער משומדים געהאַט אַ סך אויסצושטיין, אָבער מען האָט זיך מיט זיי געגעבן אַן עצה. די מאַנאַכן אין דער לאָוורע האָבן געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע פאַר שמד, אַרויסגעגעבן ביכלעך, אָבער אויף די באַציאונגען צווישן די פּיטשאַיעווער יידן און די מאַנאַכן גופא האָט דאָס קיין שום ווירקונג ניט געהאַט. די דאָזיקע באַציאונגען זיינען געווען די בעסטע, הגם ניט מער ווי געשעפּטלעכע.

ביסלעכווייז איז די יידישע באָפעלקערונג געוואַקסן אַזוי אַז אין 1847 האָט מען שוין אין ניי־פּיטשאַיעוו געציילט 401 איינוואוינער. אין 1870 זיינען געווען 109 שטובן מיט 992 איינוואוינער, פון זיי 47 פּראָצענט יידן. פּיטשאַ־יעוו האָט געהאַט אַ שול, אַ בית־מדרש, אַ פאַבריק פון וואַקסענע ליכט, אַ ציגל־פאַבריק, אַ גראַבאַרניע, 15 קלייטן און 19 בעלי־מלאכות. אַ טייל יידן האָט זיך פאַרנומען מיט שמוגלעריי, ווייל די עסטרייכישע גרענעץ איז געווען זייער נאָענט. די דאָזיקע יידן האָט מען געפרופן פּעקל־מאַכערס. מען פלעגט שמוגלען פון גאַליציע שניט־סחורה, טיי, שנאַפס און אַנדערע זאַכן. די פּעקל־מאַכערס זיינען געווען די הויפּט־דעה זאָגערס אין שטעטל. אַן זיי האָט מען ניט געקאָנט אויסקלייבן קיין רב. יעדער צד האָט געהאַט זיין קאַנ־דידאַט און ס׳איז אפילו געווען אַ שמוגלער אַ גביר, משה נחום ביאַלער, וואָס

*)די דאָזיקע ווערטער זיינען נאָר אַ השערה פונעם מחבר אַליין. קיין רמזים אַפילו דערויף, וועגן „סתם יידן" אַז״ו זיינען ניטאָ. — רעד.

האָט זיך געגומען פֿאַר אַן איידעם אַ רב ר׳ שלום שכנא טשערניאַק, ער איז געווען רב אין בעריליע, נעבן דובנע *).

אַ שטיקל סענסאַציע איז געווען אין שטילן לעבן פון פּיטשאַיעוו דער פּוילישער אויפשטאַנד פון 1863. די דאָרטיקע פּאָליאַקן, על פּי רוב פּריצים פון אָרום, האָבן געוואָלט געווינען די יידן פֿאַרן אויפשטאַנד. דער וואָלינער גובערנאַטאָר האָט זיך אפילו דערשראָקן פֿאַר די „בריידערלעכע" באַציאונגען צווישן די פּאָליאַקן און די יידן. אין אַ געהיימען באַפֿעל פון 1861, אין דער צייט פון די פּאָליטישע מאַניפעסטאַציעס, האָט דער גובערנאַטאָר באַפוילן אויסצוגעפינען ווי אַזוי די פּאָליאַקן אַרבעטן צווישן די יידן אין אַזעלכע שטעט ווי דובנע, לוצק און קרעמעניץ. די פּאָליאַקן פלעגן אונטער־וואַרפן פּוילישע און יידישע אויפרופן און ביכלעך, און מען פלעגט זיי געפינען אין די בתי־מדרשים. דאָס זעלביקע האָט פּאַסירט אויך אין פּיטשאַיעוו. אין דעם פּונקט פונעם שטעטל איז געווען פֿאַרשריבן, אַז אין מאָל האָט די רוסישע מאַכט גערופן די חשובסטע יידישע בעלי־בתים פון שטעטל און געהייסן זיי שווערן אַז זיי וועלן העלפן אַרויסגעבן די פּוילישע אויפשטענדלער, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין די אַרומיקע וועלדער. געווען איז דאָס גראָד אין אַ מאָמענט וען נישט ווייט פון פּיטשאַיעוו איז פֿאַרגעקומען אַ שלאַכט צווישן די פּוילישע אויפשטענדלער און אַן אָפּטיילונג פון דער רוסישער אַרמיי. די רוסישע מאַכט האָט חושד געווען איניקע יידישע בעלי־בתים, אַז זיי באַהאַלטן בייַ זיך אויס די דאָזיקע פּאָליאַקן. גראָד איז דער חשד געפאַלן אויף דרייַ יידן. מ׳האָט זיי גלייך געוואָלט אַרעסטירן. פון קרעמעניץ איז אַראָפּגעקומען אַן אויספֿאָרשער. ער האָט געבראַכט מיט זיך דעם דיין און געהייסן די אַרעסטירטע שווערן, אַז זיי ווייסן פון גאָרניט וואָס צו זאָגן. די יידן האָבן, פֿאַרשטייט זיך געשוואוירן, און מ׳האָט זיי גלאָזט פריי גיין **).

אָט די געשיכטע שטימט גאָר שטאַרק מיט דעם וואָס פּאָליאַקן דערציילן אין זייערע זכרונות וועגן די יידן אין וואָלין בכלל און אין פּיטשאַיעוו בפרט. גראָד אין וואָלין האָבן יידן געשפּילט אַ וואָגיקע ראָלע אין אויפשטאַנד, נישט סתם ווי צושטעלער פון פּראָוויאַנט און געווער, ווי דאָס איז געווען אין 1831, נאָר ווי קעמפֿער. די פּוילישע היסטאָריקער קאָנצן זיך נישט אָפּ־לויבן פון דעם לובאַרער ייד לעאָן גרינבוים און דעם זשיטאָמירער ייד טראַכטענבערג, בייַדע זיינען געווען אָנפירער פון מיליטעריש טיילן, פֿאַר־וואונדעט געוואָרן און זיך שטאַרק אויסגעצייכנט מיט העלדישקייט. פֿאַר־וואָס זיינען וואָלינער יידן געווען אַזוי שטאַרק פּראָ־פּויליש אין 1831, לאָזט זיך נישט דערקלערן.

---

*) וועגן אים און אַנדערע רבנים — אויף זייט 231.

**) דאָס האָט אַ שייכות צום יאָר 1831. זע: זייט 124, די אויפקלערונג פון יחזיאל רודמאַן.

עס זיינען שוין אָבער אין פּיטשאַיעוו געווען יחידים וואָס האָבן גוט געקענט רוסיש און זיך אינטערעסירט מיט דעם וואָס ס׳קומט פֿאָר אין דער גרויסער וועלט.

עס ווערט, למשל, דערציילט, אַז בעת די רוסישע יידן האָבן אָנגעהויבן קלייבן געלט פֿאַר אַ דענקמאָל אין סעוואַסטאָפּאָל פֿאַר די געפֿאַלענע יידישע זעלנער אין דער קרימער מלחמה פון 1855, האָט אַ ייד פון פּיטשאַיעוו זיך אָפּגערופֿן מיט אַ באַשטייערונג. זיין נאָמען איז געווען מ. מאַרגוליס. ער האָט צוגעשיקט אַ רובל מיט פּופּציק קאָפּיקעס אין דער רעדאַקציע פון דעם עחשטן יידיש־רוסישן וואָכנבלאַט „סיאָן", וואָס האָט פֿראָמינענט קוויטירט זיין נדבה (1861, נומ׳ 7).

אין יאָר 1869 האָט אויסגעבראָכן אַ שריפּה אין דער פּיטשאַיעווער לאַוורע. די יידן האָבן זיך שטאַרק באַטייליקט אין לעשן דאָס פּייער. ביי געווויסע אַנטיסעמיטן האָט דאָס אַרויסגערופֿן אַ גרויסע אומצופֿרידנקייט. אַ רוסישע פּרוי האָט אָנגעשריבן וועגן דעם אַ בריוו אין דעם „ווילענסקי וויעסטניק" (1869, 2). גראָד איז זי געווען אין פּיטשאַיעוו און איז אַוועק איבערראָשט צו זען יידן אַרומדרייען זיך אָרום דעם „פּיטשאַיעווער קריסטלעכן הייליקטום", ווי זי דריקט זיך אויס. זי וויל דעריבער אַז נאָר אַזעלכע יידן וואָס האָבן „באַקומען אַ באַפֿרייאונג פון יידישע קהילות זאָלן האָבן דאָס רעכט אַריינ־צוקומען אין אַ פֿראַוואַסלאַווענער קירך". מיט אָנדערע ווערטער: זי שרייבט, אַז די יידן אין פּיטשאַיעוו האָבן צופיל פֿריווילעגיעס ווי יידן, און נאָר אַ געשמדטער מעג זיי האָבן, ד. ה. נאָר אַזעלכע זאָלן קאָנען איבערטרעטן די שוועל פון דער לאַוורע.

היות ווי יידן האָבן געפֿירט גרויסע געשעפֿטן מיט די מאָנאַכן פון דער לאַוורע און ביידע זיינען משמעות געווען צופֿרידן פון די דאָזיקע מסחרים, איז די באַציאונג מצד די מאָנאַכן צו די יידן ניט געווען קיין „פֿריוויליגירטע", ווי אָט די פּרוי האָט זיך אויסגעדריקט, נאָר פּשוט אַ ריין־געשעפֿטלעכע. והראיה, די מאָנאַכן האָבן טאַקע געהאַלטן פֿאַר זייער „הייליקן" חוב אָפּצושמדן יידן, ווייל אָבער די פּיטשאַיעווער יידן זיינען ניט געווען קיין גרויסע בעלנים אויף שמדן זיך, פלעגט מען אַראָפּברענגען פֿרעמדע און אויך מיט זיי איז ניט תמיד געווען גרינג דורכצוקומען.

דער דאָזיקער בריוו פון דער רוסישער פּרוי האָט אַרויסגערופֿן אַ צווייטן בריוו אויך פון אַ פּרוי, געשריבן פון פּיטשאַיעוו קיין זשיטאָמיר („דיען", 1869, 22). דאָרטן ווערט דערציילט וועגן דער שריפּה אָזוי:

„עס איז מערקווירדיק, וואָס דווקא יידן האָבן צום מערסטן געהאָלפֿן ביים לעשן דאָס פּייער. אָזוי ווי זיי האָבן זיך נאָר דערוואוסט פונעם אומגליק, זיינען

זיי געקומען צולויפן. די מאַנאַכן האָבן ניט געוואוסט וואָס צו טאָן. זיי האָבן זיך מישב געווען, צי מען זאָל צולאָזן די יידן צו דער צערקווע".

דאָס וואָס די יידן האָבן געהאָלפן לעשן אַ פייער אין אַ קירך איז אין די אויגן פון דעם רוסיש־יידישן וואָכנבלאַט געווען אַ דעמאָנסטראַציע, אַז יידן זיינען ניט אַזעלכע „פאַנאַטיקער", ווי מען שטעלט זיי פאָר, און דעריבער האָט מען דעם דאָזיקן אינצידענט אַזוי פונאַנדערגעבלאָזן. אינ־דעראמתן האָט דער גאַנצער ענין גאָרניט געהאָט צו טאָן מיט „פאַנאַטיזם" אָדער „פראָגרעס". די שריפה אין דער צערקווע האָט אויך געטראָפן די יידן, ווייל זיי איז געקומען גלעלט פון דער לאָוורע. די יידישע הייזער זיינען ניט געווען אין קיין סכנה, ווייל דאָס שטעטל האָט זיך געפונען ניט נאָענט פון דער לאָוורע.

די יידישע באַפעלקערונג אין פּיטשאַיעוו איז דערווייל געשטיגן אין צאָל, אַדאַנק דעם נאַטירלעכן צוואוקס. אין 1897 האָט פּיטשאַיעוו געציילט 1921 נפשות, פון זיי 1277 יידן. אין 1921 האָט די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינער באַטראָפן 2317 נפשות, פון זיי 1083, ד. ה. 46.7 פּראָצענט יידן. אין 1925 איז שוין די צאָל יידן געווען כמעט ווי דאָפּלט.

די יאָרן 1850־1910 זיינען געווען די רואיקערע יאָרן פאַרן פּיטשאַיעווער יידישן ישוב. שפּעטער זיינען געקומען יאָרן פון אומרואיקער אַנטיסעמי־טישער טעטיקייט, געפירט מצד די מאַנאַכן פון דער לאָוורע. זיי האָבן ארויס־געגעבן אַן אַנטיסעמיטיש בלעטל און אַ מענגע אויפהעצעריש בראָשורן. 1907 איז אין פּיטשאַיעוו שיער נישט געקומען צו אַ פּאָגראָם.

וועגן די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און וועגן דער עסטרייכישער אָקופּאַציע פון פּיטשאַיעוו, וועלן אויספירלעכער דערציילט אין אַ וויטערדיק קאַפּיטל.

מיר האָבן שוין דערמאָנט וועגן די פּוריעניותן, וואָס אויך פּיטשאַיעוו האָט געהאַט אויסצושטיין אין די יאָרן פון דער רעוואָלוציע און בירגער־קריג, איבערהויפּט מצד פּעטלוראָס באַנדעס, די מאַכט פון דער רויטער אַרמיי, די פּויליש־רוסישע מלחמה אין 1920, ביז דאָס לעבן אין פּוילן האָט זיך באַ־רואיקט. אין די יאָרן 1920־1939 זיינען פּיטשאַיעווער יידן געווען אויפן וועג צו ווירטשאַפטלעכער רעקאָנסטרוקציע און אויפשטייג.

אין 1920 האָט מען אין פּיטשאַיעוו געגרינדעט אַ גמילת חסדים־קאַסע, מיט אַ סומע פון צווי טויזנט דאָלאָר. דער „דזשאָינט"* האָט פאָר דעם צוועק געגעבן

*) יידישע הילספאָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע פאָר נויטבאַדערפטיקע יידישע קהילות אין איראָפּע.

דריי הונדערט דאָלאָר. אין 1926 האָבן די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט געשיקט פאַר פּיטשאַיעוו 550 דאָלאָר. פון אָט דער סומע האָט מען 200 דאָלאָר באַשטימט פאַר דער גמילת חסדים־קאַסע. ווי גרויס ס׳איז געווען די נויט, קאָן מען זען פון דעם, וואָס 200 משפחות פלעגן אין דורכשניט באַקומען הלוואות פון 25 ביז טויזנט גילדן (דער קאַפּיטאַל פון דער קאַסע איז געווען 9,000 גילדן, ד. ה. 1,000 דאָלאָר *).

די לאַגע פונעם יידישן ישוב אין דער פּוילישער תקופה איז בכלל געווען אַ טרויעריקע. אין אַ נישט־געדרוקטער אַרבעט פון יחיאל רודמאַן ווערט דערציילט אַז אין 1929 זיינען 80 פּראָצענט פּיטשאַיעווער יידן געווען אין „גוסטדיקן צושטאַנד". מיט דער הילף פון אַמעריקאַנער לאַנדסלייט האָט מען דערעפנט אַ פּאָלקס־קיך. אַן ערך 115 משפחות, ד. ה. 42 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט געלעבט פון שטיצע, געשיקט פון אַמעריקאַנער קרובים. אין די יאָרן 1920־1934 האָבן אַמעריקאַנער קרובים געשיקט אַהיים אַ פערטל מיליאָן דאָלאָר. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן עמיגראַציע. אין די ערשטע יאָרן זיינען 108 יידן אַוועק קיין אַמעריקע, ברזאַזיל, אַרגענטינע, ארץ־ישראל. ערשט אַרום 1927 האָט זיך די לאַגע אַ ביסל פאַרבעסערט. 1926 האָט מען געלייגט דעם גרונדשטיין פאַר אַ פּאָלקס־באַנק.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אָבער אינאייגעם מיטן תורבן אויך געבראַכט נייע השגות, וואָס ווענן זיי האָט מען אין פּיטשאַיעוו פריער ניט געטראַכט. דאָס שטעטל איז ביסלעכווייז געוואָרן אייראָפּעאיזירט. פון דער אַלטער פּיטשאַיעווער עדה איז כמעט קיין זכר ניט געבליבן. די צייט האָט אַוועק־געשוועמקט די אַלטע, יוסטע בעלי־בתים. הייזער אפילו זיינען אַריבער אין נייע הענט. עס האָבן זיך באַוויזן נייע גבירים. די קינדער און די אייניקלעך זיינען שוין געווען צעשפּרייט איבער דער וועלט **).

די נייע מלחמה־גבירים זיינען געווען פראָסטע מענטשן, וואָס האָבן נישט פאַרשטאַנען די נייַ־אויפגעקומענע השגות, ביי אַ טייל פון דער יוגנט. אמת, מ׳האָט אָנגעהויבן גרינדן חברות, אפילו בויען קהלשע בנינים, אָבער מען האָט זיי ניט פאַרענדיקט.

אין 1922 האָט מען געשאַפן אַ ביבליאָטעק און געהאָט צונויפגעזאַמלט 400 ביכער, דערויף האָט מען באַקומען 100 דאָלאָר פון אַמעריקע.

---

*) אויספירלעכער וועגן דעם אויף זייט 101/4.

**) דער מחבר סומירט דאָ און ווייטער דעם תמצית פון ספּעציעלע באַשרייבונגען וואָס ווערן ווייטער געבראַכט. רעד.

יידן ביים דאָוונען בעת קריאת התורה

נפתלי, יעקב דעם שוחטס זון
ביים לערנען

רב הר׳ אליעזר אורעצקי

די תלמוד תורה אונטער דער אינספּעקציע פון דעם פּוילישן שול־קוראַטאָריום. מיט רעכט פון אַ עלעמענטאַר שול — „פּאָוושעכנע".
אַ טייל תלמידים טראָגן ספּעציעלע היטלען.

די שול תלמידים מיט זייערע לערערס און בעלי־בתים

1. בנימין זאַלץ, 2. חיים יאקירא, 3. ישראל לערער, 4. הערשל זאַלץ, 5. אברהם קופּער, 6. ישראל סקולסקי, 7. י. בארענבליט, 8. יאַנקעלע קאַצי, 9. רב אליעזר אורעצקי, 10. אליעזר האנדל, 11. חיים קרוסמאַן, 12. בערל זאַלץ, 13. ראובן נירענבערג, 14. לערער סירייסקי פון קרעמעניץ, 15. נפתלי, יעקב דעם שוחטס זון, 16. הערש צוויק, 17. לערערין האָפמאַן פון קרעמעניץ.

כלל־טוער אין פילאַדעלפיער אונטערשטיצונגס־פאַראיין

פון רעכטס צו לינקס: ישראל זאַלץ, זיין פרוי — חיה; פּערל קראַוויץ, איר מאַן — ישראל; חנא זאַלץ, זיין פרוי — ברכה.

די חשובסטע בעלי־בתים פונעם שטעטל, כלל־טוער

1. ישראל נתן לערער, 2. הערש דער בראָדער, 3. חיים יאקירא, 4. לייזער האַנדל, 5. בנימין זאַלץ, 6. אברהם קופער, 7. הערשל זאַלץ, 8. דער רב אליעזר אורעצקי, 9. יוסף פלאַקסמאַן, 10. ישראל סקולסקי, 11. יאַנקל ישראלס זאַלץ, 12. יודקע בארענבליט, 13. אפרים רידיקער, 14. חיים קרוסמאן, 15. ראובן נירענבערג.

ס׳איז אָבער אָנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן צו איבערצייגן דעם רוב יידן, אַז אַזאַ אינסטיטוציע ווי אַ ביבליאָטעק איז נייטיק. ס׳איז אפילו שווער אָנגעקומען דאָס אויסבויען אַ באַד, דאָס אויסהאַלטן די פּאַלקס־קיך און מאַכן צווי ברונעמס.

ניט לייכטער האָט עס געהאַלטן מיטן ענין חינוך. חדרים האָבן עקזיסטירט, אָבער די נייע יוגנט האָט געוואָלט האָבן אַ מאָדערנע שול. די פרומע יידן האָבן פון קיין מאָדערנער יידישער שול ניט געוואָלט הערן. די פּוילישע שול האָט געוואָלט אַריינגעמען יידישע קינדער, אָבער יידישע עלטערן האָבן דאָס ניט געוואָלט. דערביי אָבער איז די אַלטע פרומקייט זיך ביסלעכווייז צעפאַלן. דער בית־מדרש איז געשטאַנען ליידיק. די ספרים האָט מען אין האַנט ניט געגומען.

1919 האָבן זיבן יונגע לייט געמאַכט אַ התחלה און געגרינדעט אַ מאָדערנע יידישע שול. זי האָט אָבער לאַנג ניט געקאָנט עקזיסטירן. דער אייג־ציקער קולטור־פּלאַץ אין שטעטל איז געווען די ביבליאָטעק. דאָס איז „דער אייניציקער ליכטיקער שטראַל", שרייבט מען אין 1932 פון פּיטשאַיעוו צו די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט.

אויך עקאָנאָמיש איז די לאַגע אין אַנהייב געווען שלעכט. די אַלטע מסחרים זיינען אָפּגעשטאָרבן, ווייל רוסלאַנד איז שוין געווען אויסלאַנד. די ירידים און די „אָדפּוסטן", די צווי הויפּט מקורים פון חיונה, זיינען ביסלעכווייז פון זיך גופא אונטערגעגאַנגען. די גויים האָבן געעפּנט קאָאָפּעראַטיוון און באַקומען קרעדיט פון דער מלוכה. דאָס האָט אין אַ גרויסער מאָס אַרונטער־געריסן דעם אַזוי אויך שוואַכן יידישן עקאָנאָמישן מעמד.

די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט האָבן געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט. אַ גרויסע צאָל יידן האָט געלעבט בלויז פון דער אַמעריקאַנער שטיצע. די גאָר פּעאיקע יונגע לייט זיינען זיך צעפּאָרן און געזוכט מזל מחוץ דעם היים־שטעטל.

דער גייסטיקער מצב פון שטעטל איז אָבער שטאַרק געוואַקסן, און דאָס — אין אַ מאָדערנעם זין.

„אין פּיטשאַיעוו, האָט יחיאל רודמאַן געשריבן אין אַ בריוו (29סטער יוני 1933), איז היינט דער גלאָוונער יחוס די קולטורעלע דערציאונג. ווער ס׳איז היינטוועלטיק און געלערנט, דער האָט פאַר זיך דעם גאַנצן יחוס. אפילו דער געלט־יחוס בייגט זיך פאַרן גייסטיקן יחוס". (זע: זייטן 123, 124).

אַז דאָס איז ניט קיין גוזמא זאָגט עדות די מערקווירדיקע געשיכטע פון אַ

זאַמלבוך, וואָס די דאָזיקע שטעטל האָט געפלאָנט אַרויסצוגעבן, אַזוי ווי מען וואָלט געהאַט אַ פאַרגעפיל פון אַ קאַטאַסטראָפע, וואָס רוקט זיך אָן.

די ביבליאָטעק „תרבות", געגרינדעט אין 1921, וואָס האָט קאָנצענטרירט אַרום זיך די גאַנצע יוגנט פונעם שטעטל, האָט אין 1931 געהאַלטן ביים ליקווידירן זיך. דעמאָלט האָט אַ גרופּע פּיטשאַיעווער טוערס באַשלאָסן צוצוגרייטן אַ פּנקס, וואָס זאָל אַרומנעמען אַלע געשעענישן אין דעם שטעטל מיטן טראָפּ אויף די קולטור־נויטן און באַדערפענישן. די אַמערי־קאַנער לאַנדסלייט מיט חנא זאַלץ בראש, האָבן באַשלאָסן העלפן שאַפן אָנאַ פּנקס. אין אַמעריקע האָט מען צעשיקט אָן אויפרוף צו אַלע לאַנדסלייט. אין דער אַלטער היים איז מען צוגעטראָטן זאַמלען די נייטיקע מאַטעריאַלן.

1932 איז דער פּלאָן שוין געווען פאַרטיק. אַ קאַמיטעט פון פיר מיטגלידער איז אין אַ קורצער צייט געלונגען צונויפזאַמלען איבער 20 אַרטיקלען וועגן די לעצטע פופציק יאָר יידיש לעבן אין פּיטשאַיעוו. יחיאל רודמאַן האָט אָנגעשריבן די „מלחמה געשיכטע" און די „היסטאָריע פּיטשאַיעוו". נאָך אין 1914 האָט ער אָנגעהויבן זיך צו גריבלען אין דעם יידישן עבר פון זיין שטעטל. ער האָט שטאַרק באַדויערט וואָס „זעקס פאַרגאַנגענע דורות אין פּיטשאַיעוו האָבן קיין שפּורן נאָך זיך ניט איבערגעלאָזט". ער האָט געהאַט שמועסן מיט עלטערע תושבים און פאַרנאָטירט יעדע געשיכטע און פאַסירונג אין שטעטל.

די מיטאַרבעטערס פון אָט דעם „פּנקס פּיטשאַיעוו", האָבן געזאָלט זיין: הערש צבי באַרענבליט, שמואל און שלמה סקוולסקי, חיים ענזעלמאַן, הערש זאַלץ און אברהם בערעזין. עס זיינען אויך געזאַמלט געוואָרן בילדער און פאָטאָגראַפיעס.

1932 האָט עס אפילו געהאַלטן ביים אַרויסגעבן אַ צייטונג אין פּיטשאַיעוו. דאָס דאָזיקע קליינע שטעטל האָט געהאַט אַ פיינע גרופּע יידישע אינטעליגענטן, וואָס האָבן געוואוסט וואָס זיי ווילן. די סאָציאַל־פּאָליטישע און עקאָנאָמישע לאָגע איז אָבער געווען אַזאַ שווערע, אַז מען האָט אָן דער הילף פון די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט קיין סך אויפטאָן ניט געקאָנט. בעת אָט־די לאַנדס־לייט אין אַמעריקע האָבן געהאַט אַ סך האַרץ פאַר די נויטן פון זייערע קרובים און פריינט, האָבן זיי ליידער ניט געהאַט גענוג פאַרשטענדעניש פאַר די גייסטיקע נויטן פון שטעטל.

יחיאל רודמאַן האָט אין 1932 געוואָלט אָפּדרוקן זיין „מלחמה־געשיכטע פון פּיטשאַיעוו". אַ טייל פון זיין אַרבעט האָט זיך געדרוקט אין דער „קרעמעניצער שטימע". ער האָט אגב געפּירט אַ טאָגבוך (1914־1920), וואָס איז ליידער פאַרלוירן געגאַנגען. אַ סך אַנדערע דאָקומענטן זיינען

פֿאַרניכטעט געוואָרן אינאיינעם מיט פּיטשאַיעוו. אומגעבראַכט דעם ישוב האָבן די אוקראַינער. וועגן דעם ווערט דערציילט אין אַ באַזונדער אָרט.

„די העפּטיקייט פון די שרעקלעכע איבערלעבענישן" — שרייבט איינער זיי, האָט אין 1932 געפֿירט צום געדאַנק פון אַרויסגעבן דעם פּנקס.

איניקע מאַטעריאַלן פונעם אַלטן פּנקס, צוגעשיקט צו חנא זאַלץ, דעם גע־טרייַען לאַנדסמאַן אין אַמעריקע, זיינען אויסגענוצט געוואָרן פֿאַרן איצטיקן „פּנקס פּיטשאַיעוו".

די געשיכטע פון יידן אין פּיטשאַיעוו אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בימי היטלער און סטאַלין, ווי אויך די געשיכטע פון רבנים ווערט אויספֿירלעך דערציילט אין באַזונדערע אָרטיקלען.

אין שאַטן פון דער גרויליקער טראַגעדיע, באַקומען אָט די באַשיידענע מאַטעריאַלן, געשריבן על פּי רוב פון פּאָלקס־מענטשן — קדושים — אַ מערקווירדיקן באַטייט. עס איז מער ווי די געשיכטע פון אַ קליין שטעטל, ערגעץ אויף וואָלין און וואָס איז אינאיינעם מיט טויזנטער אַנדערע שטעט און שטעטלעך אומגעקומען על קידוש השם.

אָט די מאַטעריאַלן שאַפן אַ בילד וואָס קריצט זיך איין אין מוח און אין האַרצן מיט זיין גרויסער טראַגישקייט און טראַגישער גרויסקייט. אין ליכט פון אָט דעם באַשיידענעם ציבור־לעבן, פון אַן עדה יידן, וואָס בלויז אַ קליינער טייל פון אים האָט זיך על פּי נס געראַטעוועט, זאָל דאָס דאָזיקע בוך גע־לייענט ווערן פון אַלעמען און זאָלן די צעוואָרפענע גלידער פון דער פּיטשאַ־יעוער יידישער עדה ווייטער אויף זייער אופן שפּינען דאָס, וואָס זייערע ברידער און שוועסטער אין פּיטשאַיעוו איז שוין נישט באַשערט געווען צו שפּינען און וועבן די גאָלדענע פּעדים פון יידישן המשך.

ביבליאָגראַפֿיע

פֿאַר דעם דאָזיקן אַרטיקל זיינען אויסגענוצט געוואָרן:

1. „ראָטשניק ווילענסקי", באַנד 3, 1932.
2. די רוסיש־יידישע בלעטער „סיאַן" און „דיען".
3. פּוילישע זכרונות פון 1831 און 1863.
4. ניט־געדרוקטע מאַטעריאַלן פון דעם העברעאישן פּאָעט שומסקי (מדינת ישראל) און בריוו און דאָקומענטן אין באַזיץ פון חנא זאַלץ.

טשאַרלס זאַלץ

פּיטשאיעוו און דער פּיטשאיעווער קלויסטער

(זכרונות)

יידישע פּרנסות

דער קלויסטער אין פּיטשאַיעוו, ווי די יידן פלעגן זאָגן, איז אין רוסלאַנד באַקאַנט געווען אונטערן נאָמען „פּאָטשאַיעווסקאיַא לאַווראַ". דער קלויסטער האָט געהאַט אַ שם דער עיקר אין אוקראַינע און גאַליציע. פּראַוואָסלאַווע גלויביקע פלעגן קומען קיין פּיטשאַיעוו תפילה טאָן אין הייליקן קלויסטער. זיין הייליקייט האָט דער קלויסטער סימבאָליזירט ניט אַזוי מיט יעזוסעס נאָמען, ווי מיטן נאָמען פון דער „הייליקער יונגפרוי", מיטן נאָמען פון יעזוסעס הייליקער מוטער, מיט דער איקאָנע פון דער פּיטשאַיעווער „באָזשיע מאַטערי". דער קלויסטער איז געשטאַנען אויף אַ באַרג, אויפן אָרט וואו די הייליקע יונגפרוי זאָל זיך האָבן אָנטפּלעקט. לויט דער לעגענדע זאָל דאָס האָבן פּאַסירט לערך מיט אַ דריי הונדערט און פופציק יאָר צוריק. *) אויף אָט דעם הייליקן פּלאַץ זאָל מען עס דעמאָלט געהאַט אויסגעבויט דעם קלויסטער, וואו חוץ דעם אַלגעמיינעם פּראַוואָסלאַווענעם גאָטעסדינסט, פלעגט מען אויך אָפּריכטן ספּעציעלע תפילות. דעם קלויסטער האָט מען ביסלעכווייז אַרום־געבויט מיט צענדליקער געבידעס און אויך מיט גרעסערע און קלענערע קירכן. הונדערטער טויזנטער פּויערים, „מיעשטשאַנעס" און שטאָטישע אַרבעטער פלעגן יעדן יאָר קומען צו דער „הייליקער מוטער" אין פּיטשאַיעווער קלויסטער, זיך בוקן פאָר איר און בעטן. די פילגרימען פלעגן איבערלאָזן מענגעס רובלס, ביישטייערונגען פאַרן קלויסטער. זיי פלעגן קויפן הייליקע בילדער, צלמלעך, גילדענע, זילבערנע, אָדער פון אַנדערע מעטאַלן. זיי פלעגן אויך איבערלאָזן אַ סך געלט פאַר עסן, טרינקען און נאַכט־לעגער. דאָס יידישע שטעטל פּיטשאַיעוו, אָנהייב היינטיקן יאָרהונדערט, האָט געציילט אַ דריי הונדערט יידישע משפּחות.

דער קלויסטער מיט זיין באַלעבאַטישקייט האָט זיך אויסגעשפּרייט אויף אַ בריטן שטח אין און אַרום שטעטל. צענדליקער גרעסערע און קלענערע ציגלנע געבידעס האָבן זיך געפּונען אויף וויטע שטרעקעס, וואָס האָבן געהערט דעם קלויסטער. דער טייל קלויסטער וואו מ׳האָט אָפּגעריכט די

*)זע: הוספה צו די אַרטיקלען פון ד״ר י. שאַצקי און חנא זאַלץ. (זייטן 45־47).

גאָטסדינסטן, האָט אַליין אויך פאַרנומען אַ רחבותדיקן פלאַץ. די „זוואָניצע" (דער גלאָקן־טורעם), וואו ס'זיינען געהאַנגען די גלעקער, איז געווען אַ פינף און צוואַנציק שטאָק די הויך. וועג איך בין געווען אַ קינד פון אַ יאָר פינף, האָט מען געבראַכט אַ נייעם גלאָק פאַר דער „זוואָניצע". דער גלאָק האָט געוואויגן אַכט און צוואַנציק טויזנט פונט.

די באַן־סטאַנציע האָט זיך געפונען צווישן צוואַנציק ווייַטע און צוואַנציק ווייַט פונעם קלויסטער (אַן ערך זעכצן מייל). קיין שום וואָגן און רעדער וואָלטן ניט אויסגע־האַלטן אַזאַ משא. כדי דעם גלאָק אַריבערפירן אין קלויסטער אַריין, האָט מען געמוזט מאַכן אַ ספּעציעלן שליטן און איינשפּאַנען עטלעכע צענדליק פערד און אָקסן. פּויערים פון די אַרומיקע דערפער האָבן זיך אַליין אויך איינגעשפּאַנט אין שליטן, אַזוי האָט מען געשלעפּט דעם גלאָק פון דער באַן־סטאַנציע ביזן קלויסטער און אים אַרויפגעצויגן אויפן העכסטן שטאָק פונעם טורעם. דאָס שטעטל איז, אין פשוטן טייטש פונעם וואָרט, איבערגעפולט גע־וואָרן מיט דער באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער. אַלע זיינען געקומען צולעגן אַ האַנט צו דער הייליקער אַרבעט.

איך דערמאָן זיך גוט אָט די פּאַסירונג. מיין פאָטער האָט מיך געבומען אויף דער האַנט און מיר געזאָגט: „געדענק, מיין קינד, ווען דו ביסט אַלט געווען פינף יאָר, האָט מען קיין פּיטשאַיעוו געבראַכט אַ גלאָק פון זיבן הונדערט פּוד, כדי אים אויפהענגען אין דער „זוואָניצע". דעם גלאָק האָט מען געבראַכט צופירן פון דער באַן אויף אַ שליטן, געשפּאַנט אין פערד, אָקסן און מענטשן. זעסט ווי די שטאָט איז פול מיט מענטשן? דאָס זיינען זיי געקומען העלפן אַרויפשלעפּן און אויפהענגען דעם גלאָק. געדענק דאָס און פאַרגעס ניט!"

חוץ די צענדליקער געבוידעס פאַרן אייגענעם באַנוץ, האָט דער קלויסטער אויך פאַרמאָגט אַ האָטעל פאַר געסט און אַ רייַ קלייטן צו פאַרדינגען. אַרום קלויסטער איז געווען אַ גרויסער סאָד מיט טויזנטער פרוכט־בוימער, עפּל, באַרן, פלוימען און אַנדערע פּירות. ביים קלויסטער איז אפילו געווען אַן אויוון צו מאַכן געטרוקנטע פרוכטן. דעם סאָד פלעגט מען פאַרדינגען פּי־טשאַיעווער יידן. לרוב האָבן פּיטשאַיעווער יידן געצויגן זייער חיונה פונעם קלויסטער־פּערסאָנאַל און ער האָט דערפאַר פאַרנומען אין זייער לעבן אַ ביז גאָר וויכטיקן פלאַץ.

אַרום שטעטל האָט דער קלויסטער געהאַט זיינע נחלאות: פעלדער, וועלדער און טויזנטער דעסיאַטינעס אַקער־לאַנד. געדונגענע פויערים פון די אַרומיקע דערפער האָבן באַארבעט די פעלדער און אַכטונג געגעבן אויף די וועלדער. דער קלויסטער האָט אויך געהאַט אַ גרויס־באַזיצערישע באַלעבאַטישקייט מיט לעבעדיקן אינווענטאַר. די קלויסטער־פערד האָבן געהאַט אַ שם אין

דער גאַנצער סביבה. חוץ דער אַגראַר־ווירטשאַפט האָט דער קלויסטער אויך עקסקלוסיוו אַ פאַבריק פון וואַקסענע ליכט און אַ זאַוואָד אָנצופולן פלעש־לעך מיטן הייליקן וואַסער פונעם קוואַל — אַ קוראָנט אַרטיקל פאַר די פיל־גרימען. ביים קלויסטער האָט זיך אויך געפונען אַ דרוקערייַ, וואו מ׳האָט געדרוקט ביכער און אַ וואָכן־צייטונג, „פאָטשאַיעווסקי ליסטאָק״.

אין 1906 האָבן אין קלויסטער זיך באַוויזן צווויי יונגע מאַנאָכן, ווי־טאַלי און איליאָדאָר. זיי האָבן דעם „פאָטשאַיעווסקי ליסטאָק״ פאַרוואַנדלט אין אַן אָרגאַן פאַר דער געמיינסטער אַנטיסעמיטישער פראָפאַגאַנדע און אָפן געהעצט צו פאָגראָמען אויף יידן. דער מאָנאָך איליאָדאָר האָט גאָר גיך געקראָגן אַ שם איבער גאַנץ רוסלאַנד. פיליפ קראַנץ, צו יענער צייט איינער פון די פראָמינענטסטע יידישע זשורנאַליסטן אין אַמעריקע, איז דעמאָלט געקומען קיין רוסלאַנד ווי דער קאָרעספאָנדענט פונעם ניו יאָרקער „מאָרגן־זשורנאַל״ און איז ספּעציעל אַראָפגעפאָרן קיין פּיטשאַיעוו כדי צו באַשרייבן פאַר זיין צייטונג די צווויי אַנטיסעמיטישע מאָנאָכן און זייער פאָגראָם־העצעריש בלעטל*).

ביים קלויסטער האָט עקסיסטירט אַ גלחים־סעמינאַר, וואו ס׳האָבן זיך געלערנט אַ דריי הונדערט סעמינאַריסטן. גלחים און מאָנאָכן זיינען געווען די פראָפעסאָרן און לערער. חוץ אָט די גלחים זיינען, פאַרשטייט זיך געווען הויפּט־גלחים, וואָס האָבן באַדינט דעם קלויסטער און יונגע מאָנאָכן דיאַקאָנס, אַרויסהעלפער. אַרום און אַרום האָט דער קלויסטער געהאַט אַ באַפעלקערונג פון אַ זיבן ביז אַכט הונדערט נפשות. דער עלטסטער איבער די גלחים אין קלויסטער האָט געטראָגן דעם טיטל „נאָמיעסטניק״ אָדער אַרכימאַנדריט; נאָך אים אין ראַנג איז געגאַנגען דער גלח וואָס איז געווען דער עקאָנאָם — דער פאַרוואַלטער מיטן קלויסטערס ריזיקער באַלעבאַטישקייט. נאָכן עקאָ־נאָם — דער קאַזנאַטשיי, — קאַסירער.

פאַר פּיטשאַיעווער יידן איז דער קלויסטער, ווי שוין דערמאָנט, געווען דער הויפּט־קוואַל פון פרנסה. אַלע זיינע פאַרצווייגטע געשעפטן האָט דער קלויסטער געפירט מיט די שטעטלשע יידן. זיי האָבן צוגעשטעלט ברויט, פלייש, האָלץ, פאַרשיידענע סאָרטן מעל, הירזש, הרעטשקע, אַרבעס, וואָקס פאַר דער ליכט־פאַבריקאַציע און אַלערליי אַנדערע פראָדוקטן. די יידן זיינען אויך געווען די אייניקע אייגנקויפער פון אַלץ, וואָס דער קלויסטער האָט געהאַט צו פאַרקויפן, אפילו געלט מטבעות האָט דער קלויסטער פאַרקויפט די יידן: דורכן זומער פלעגן די פילגרימען איבערלאָזן אין די קלויסטער־פושקעס גרויסע געלט־סומעס. ביים אויסליידיקן די פושקעס, פלעגט זיך אָנקלייבן אַ היפּשע צאָל אָפּגעריבענע זילבערנע און קופערנע מטבעות. די קלויסטער־

---

*) זע: די זייטן 63 — 90.

מענטשן האָבן זיך געפוילט אויסצוסאָרטירן אָט־די מטבעות און פּעקלעכווייז זיי פּאַרקויפט זייערע באַשטענדיקע אויפקויפער. חוץ דעם קלויסטער ווי אַ גאַנצער, זיינען די גלחים אינדיווידועל געווען ביי די יידן זייער גוטע קליענטן. יידישע שניידער האָבן פּאַר זיי געגייט מלבושים, קרעמער האָבן זיי פּאַרקויפט עסנווארג, באַזונדערס זיינען די גלחים געווען להוט נאָך יידישע פיש, חלה, גוטע קאָנפיטורן, שנאַפּסן, טאַבאַק, אויך פּאַרשיידענע לוקסוס־אַרטיקלען פלעגן זיי קויפן. די גלחים פלעגן קריגן זייער געהאַלט יעדן דריטן חודש, ס׳רוב פון זיי האָט דערפאַר ניט געהאַט קיין מזומן געלט און די יידן פלעגן זיי געבן אויף באָרג. ניט נאָר פּיטשאַיעווער, נאָר אויך יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, פלעגן פירן געשעפטן מיט די גלחים. יעדער קרעמער האָט געהאַט זיינע באַשטענדיקע קונים. די קרעמער פלעגן קומען צו די גלחים אַהיים. פאַר אַ סך יידן זיינען אַ צאָל אַזעלכע קונים געווען דער אינציקער מקור פון זייער פּרנסה.

דער קלויסטער האָט ניט געהאַט קיין אייגענע וועשעריי. זייער וועש פלעגן די גלחים אַרויסגעבן וואַשן קריסטלעכע וויבלעך און מיידלעך. פאַר אָט די פּרויען פלעגן די גלחים און מאַנאַכן קויפן ביי די יידן אַ סך פּרעזענטן. די מיידלעך און וויבלעך פלעגן קומען צו די גלחים און מאַנאַכן אין זייערע צימערן אָפּגעמען און צוריקברענגען די וועש. אין שטעטל פלעגן אַרומגיין אַלערליי קלאַנגען הלמאי די אוקראַיניש מיידלעך, וואָס וואַשן וועש פאַר די גלחים, האָבן שפּעט חתונה. אין די פאַמיליעס פון די וויבלעך, וואָס פלעגן וואַשן די וועש, פלעגט פון צייט צו צייט אויסברעכן סקאַנדאַלן. קיין גרויסן רושם האָבן אַזעלכע מחלוקתן צווישן מאַן און וויב ניט געמאַכט. אָבער אייגער אַזאַ פאַל, האָט זיך אויסגעטיילט פון אַ סך אַנדערער. דאָס איז אַ מעשה מיטן גלח אָפּיענאָס. ער איז געווען אייגער פון די פּראָמינענטסטע גלחים אין קלויסטער, אַ גרויסער געלערנטער, איז ער אַ צייט אויך געווען דער „קאַנאַטשיי", דער קאָסירער פונעם קלויסטער. אָט דער אָפּיענאָס האָט אין אַ שיינעם טאָג זיך אויפגעהאַנגען ביי זיך אין צימער. די סיבה פון זיין זעלבסטמאָרד איז גיך באַקאַנט געוואָרן: אַ גוישע פרוי, וואָס פלעגט פאַר אים וואַשן זיין וועש, איז קראַנק געוואָרן אויף אַ געוויסער קרענק. פאַרן קריסטלעכן פעלדשער, וואָס האָט זי באַהאַנדלט, האָט די פרוי זיך מודה געווען ווער ס׳איז דער שולדיקער אין איר קראַנקהייט. דער פעלדשער האָט געפּרואווט אויספרעסן ביים גלח אַ גרויסע געלט־סומע און אים געסטראָשעט צו פאַרמסרן פאַר דער העכערער קלויסטער־מאַכט. אָפּיענאָס האָט די געפּאַדערטע סומע ניט געהאַט און ניט געוואָלט איבערלעבן די בושה. דער־דאָזיקער גלח, וואָס האָט דערגרייכט אין פּיטשאַיעווער קלויסטער צו אַזאַ הויכן ראַנג, איז געווען אַ געשמדטער ייד. ער האָט געשטאָמט פון דער ליטע. פּיטשאַיעווער יידן פלעגן וועגן אים דערציילן, אַז יעדן מאָל, ווען ער טרעפט אָן אויף אַ יידן ניט קיין עם הארץ, פלעגט ער ליב האָבן פאַרפירן אַ שמועס אין תלמוד און אַז ער האָט בכלל גערן גערעדט מיט יידן וועגן יידן

און יידישקייט. אפּיענאס איז געווען אַ הויכער שיינער מאַנספּאַרשוין, מיט אַ ווייסער פּאַטריאַרכאַלישער באָרד.

די גלחים, די יונגע מאַנאַכן און די סעמינאַריסטן, וואָס מיר פלעגן רופן „פּיעווטשעס", (זינגער) פלעגן יעדן טאָג קומען אין שטעטל אַריין אייגקויפן אין די יידישע קראָמען. דאָס שטעטל איז תמיד געווען מיט זיי פול און מיט אַ סך פון זיי זיינען יידן געווען היימיש און אויסגעבונדן. די נאָענטקייט האָט זיך אָבער באַגרענעצט בלויז מיט האַנדל און מסחר. ווייטער פון דעם, זיינען די יידן און די גלחים געווען צוויי הערמעטיש אָפּגעשלאָסענע וועלטן. יידישע פרויען און מיידלעך האָבן מיט די גלחים בכלל קיין שום עסקים ניט געהאַט. אַ שטאַרקע מחיצה האָט אָפּגעטיילט פון דער גלחישער וועלט דעם יידן און זיין יידיש לעבן, זיין פרוי און זיין טאָכטער. דער קלויסטער האָט געהאַט גרויסע געשולטע כאַרן מיט גוטע זינגער. זייער געזאַנג פלעגט זיך דערטראָגן ביזן שטעטל. אָבער מיר, יידישע קינדער, האָבן ניט געטאָרט הערן דאָס קלויסטערישע זינגען און פּרעפּלען און פלעגן זיך פאַרשטאָפּן די אויערן.

שבת פלעגט קיין גלח זיך ניט באַווייזן אין שטעטל, ווייל די יידישע קראָמען זיינען געווען געשלאָסן. שבת האָט אין פּיטשאַיעוו געהערשט מנוחה ושלוה, ווי אין יעדן אַנדערן יידיש שטעטל.

משומדים אין שטעטל

די פּיטשאַיעווער יידן האָבן אַלע מאָל געהאַט אויסצושטיין צרות מצד די יידישע יינגלעך פאַרליבטע אין שיקסעס פון אַנדערע שטעטלעך, וואָס פלעגן קומען קיין פּיטשאַיעוו זיך שמדן. חוץ פון די יינגלעך פלעגן פּיטשאַיעווער יידן האָבן צרות אויך פון זייערע עלטערן, וואָס זיינען געקומען קיין פּיטשאַיעוו ראַטעווען זייער קינד פון שמד. פרעמדע אין שטעטל, האָבן אַזוינע טאַטע־מאַמע ניט געוואוסט ווי אַ טיר עפּנט זיך. פּיטשאַיעווער יידן האָבן געמוזט העלפן אַרויסקריגן אָט די יינגלעך פונעם קלויסטער און זיי צוזויפּברענגען מיט פאַטער און מוטער. דורכפירן אַזאַ זאַך איז געווען זייער שווער. מ׳האָט באַדאַרפט גיין צו געוויסע גלחים און זיי בעטן העלפן באַפרייען די יינגלעך, איידער זיי שמדן זיך. פּיטשאַיעווער יידן האָבן דאָס אָבער געטאָן מיט אַ סך ליבע און קרבנות־גרייטקייט. ווען ס׳האָט געטראָפן, אַז דער פרעמדער יידּ איז געווען אַן ארעמאַן, האָט מען נאָך געדאַרפט אים געבן עטלעכע רובל אויף הוצאות פאַר זיך און פאַר זיין אָפּגעראַטעוועטן „תכשיט".

מיר יינגלעך, ווי נאָר מיר האָבן אויסגעפונען אַז אין קלויסטער געפינט זיך אַ יידיש יינגל וואָס וויל זיך שמדן, פלעגן מיר זוכן אַ געלעגנהייט זיך מיט

אים צו באַקענען. אויך דאָס שמד־יינגל פלעגט לרוב זוכן אַ געלעגנהייט זיך צו באַגעגענען מיט די יידישע יינגלעך פונעם שטעטל, ווייל מיט די גויישע „פּיעווטשיס" האָט ער זיך באַזונדערס הייַמיש ניט געפילט.

וועג דער פּאָטער פון אָזאַ יינגל פלעגט אַראָפּקומען אין שטעטל אַריין אַרויס־צונעמען זיין זון פונעם קלויסטער, האָבן מיר, יינגלעך, שוין געהאַט געוואוסט וועגן זיין זון מער ווי זיין פּאָטער אַליין. אַ יינגל וואָס האָט זיך געוואָלט שמדן פלעגן מיר אָזוי „באַאַרבעטן", אַז ס׳האָט זיך אים אָנגעהויבן בענקען אַהיים. זיינען טאַקע מיר, די חדר־יינגלעך, געווען די גרעסטע אַרויסהעלפער ביים ראַטעווען יידישע יינגלעך פון שמד. דאָס ערשטע וואָס מיר האָבן געטאָן איז געווען אָזאַ יינגל מקרב צו זיין, ווערן מיט אים חברים. פּאַר אונדז קלייַן־שטעטלדיקע יינגלעך, איז אַ יינגל פון דער פּרעמד געווען אַ טשיקאַווער ענין. מיר האָבן זיך גערן מיט אים געחברט און אים אָפּגערעדט פון שמד. ער ווידער פלעגט אונדז דערציילן זיין געשיכטע, פּאַרוואָס ער איז אַנטלאָפן פון דערהיים. אויב זיינע עלטערן האָבן ניט געוואוסט וואו ער געפינט זיך, האָבן אונדזערע עלטערן שוין געלאָזט וויסן אין יענעם שטעטל אַריין. האָט זיך אָבער געמאַכט אַז אייניער פון די קאַנדידאַטן אויף שמדן זיך האָט נאָר געוואָלט רעדן רוסיש און געזידלט אונדזער יידישקייט האָבן מיר אים אויך ניט געשאַנעוועט, אים „אַריינגעזאָגט" דווקא אויף יידיש .

„דו גוי, מיאוסער משומד, וועסט דאָך פֿגרן ווי אַ הונט און ליגן אין דער ערד. דו וועסט עסן פּאַרשטונקענעם חזיר מיט וויַיך ליימיק ברויט. און שלאָפן וועסטו אין אַ „שאָפּע" מיט הינט. בעסער קום צוריק צו אונדז, וועסטו עסן וויַיסע חלה מיט פיש. אַ טייערע מציאה צו זיין אַ גוי, אַ כאַמולע!". און מערקווירדיק, אַ יידיש יינגל וואָס איז געקומען זיך שמדן אין פּיטשאַיעוער קלויסטער, האָט תמיד זיך גיכער צוגעהערט צו אונדזערע יינגלשע, נאַרישע אַרגומענטן, ווי צו די שטראָף ריידן פון טאַטע־מאַמע. אַזוי אַרום האָבן מיר אַ סך יידישע קינדער אָפּגערעטעוועט פון שמד.

ווי איך האָב אויבן געזאָגט האָבן פּיטשאַיעוער יידן געהאַט גרויסע צרות פון די וואָס זיינען געקומען קיין פּיטשאַיעוו זיך שמדן. אַ פּאָר אַזעלכע פאַלן וועלן וועגן דעם געבן אַ ריכטיקע השגה:

אין אַ געוויסן טאָג איז קיין פּיטשאַיעוו אַראָפּגעקומען אַ יונג ווייבל, וואָס איז שוין געווען אַ געשמדטע. זי איז אייגנטלעך ביי אַ גוי. יידן האָבן אָבער געוואוסט אַז זי איז אַ יידישע טאָכטער. זי פלעגט אַריינקומען אין יידישע קראָמען. איינמאָל האָט זי זיך פּאַרטרויט פּאַר אַ יידן, אַז זי וויל „אויסקומען" ד. ה. צוריק ווערן אַ יידישע. פּאַר דעם צווינק האָט מען זי געדאַרפט

אַריבערפירן איבער דער גרענעץ קיין גאַליציע. פאַר אַזאַ מצווה האָבן די יידן איר אויך געגעבן צושטייער אויף הוצאות קיין אַמעריקע און זי אַריבער־ געפירט איבער דער גרענעץ. צוויי וואָכן שפּעטער איז זי צוריק געקומען אין שטעטל, און האָט דערציילט דער פּאָליציי, אַז די יידן האָבן איר געגעבן געלט און זי צוגערעדט צוריק צו ווערן אַ יידישקע. די נעמען פון די יידן האָט זי ניט געווואוסט. איז פון קרעמעניץ אַראָפּגעקומען דער איספּראָווניק, צונויפגערופן אַלע יידן פונעם שטעטל, כדי זי זאָל דערקענען די יידן, וואָס האָבן איר געגעבן געלט און אַריבערגעפירט די גרענעץ. דער טאָג פון דער רעוויזיע איז פאַר פּיטשאַיעווער יידן געווען אַ יום־הדין. גאַנץ פרי האָט מען געדאַווענט בציבור, מ׳האָט געזאָגט תהילים, אין שטעטל איז געווען יום־כּפּור. ביי דער אינספּעקציע האָט זי קיינעם ניט דערקענט. אין שטעטל האָט מען געשמועסט, אַז זי האָט יאָ דערקענט די יידן, זי האָט אָבער קיינטיק חרטה געקריגן און זיי ניט געוואָלט אויסגעבן.

אַ צווייטע טראַגישע געשיכטע איז פאָרגעקומען אין יאָר 1874. אַ יינגל פון אַ יאָר זעכצן, פונעם נאָענטן שטעטל ווישנעוויץ, איז געקומען קיין פּיטשאַיעוו זיך שמדן. מיט גוטן האָט ער ניט געוואָלט אַהיים גיין, וויפל מען האָט זיך ביי אים ניט געבעטן. קיין עלטערן האָט ער ניט געהאַט. ער האָט אָבער געהאַט פעטערס און מומעס. די אָרעמע מענטשן האָבן ניט געוואָלט האָבן קיין משומד אין דער משפּחה, און האָבן באַשלאָסן דאָס יינגל אַרויסצונעמען פונעם קלויסטער מיט געוואָלט. דערווייל האָט דאָס יינגל זיך באַקענט מיט אַ פּיטשאַיעווער מיידל וואָס אירע עלטערן האָבן געוואוינט ניט וויט פונעם קלויסטער. איר נאָמען איז געווען פריידע זאַלצמאַן; שפּעטער באַקאָנט ווי פריידע שרה זיסלס, די מוטער פון אונדזער באַליבטן לאַנדסמאַן הערי קאָרטמאַן *).

זי איז דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר זיבעצן. אויפן בחור וואָס האָט זיך גע־ וואָלט שמדן האָט זי געהאַט אַן איינפלוס. זי פלעגט אים אַרויסנעמען שפּאַ־ צירן, אַזוי אַז דעם בחורס פעטערס האָבן זיך מיט אים געקאָנט דורכרעדן. זיי האָבן געמערקט אַז דער בחור האָט זיך פאַרליבט אין דעם פּיטשאַיעווער מיידל און האָבן אים איינגערעדט אַז אויב ער וועט צוריק ווערן אַ יידּ, וועלן זיי אים מיט איר חתונה מאַכן. דער בחור האָט זיך געלאָזט איינרעדן און פון אַזאַ שפּאַציר האָבן זיי אים איינמאָל צוגענומען און אַוועקגעפירט קיין פּיד־ קאָמיען, וואָס איז געווען אין עסטרייך, גאַליציע. די קרובים האָבן אַהין געדאַרפט ברענגען פריידען, וואָס האָט וועגן דעם שידוך גאָרניט ניט געוואוסט און בכלל ניט געטראַכט וועגן דעם בחור.

ווען דער בחור האָט נאָך עטלעכע וואָכן זיך אַרומגעקוקט אַז מען האָט אים

*) זע בריוו פון י. רודמאַן, זייט 124.

אַפּגענאַרט, האָט ער געוואָלט צוריק פֿאָרן אין קלויסטער אַריין. דער ייד ביי וועמען דער בחור האָט זיך געפונען, האָט וועגן דעם געלאָזט וויסן דעם יינגלס פעטערס. זיינען זיי געקומען קיין פּידקאַמיען און אים צוריק געבראַכט קיין ווישנעוויץ. כדי פון אים פּטור צו ווערן, האָבן די קרובים אים אַרײַנ־געפֿאַקט אין אַ זאַק מיט שטיינער און אַרײַנגעוואָרפֿן אין ווישנעוויצער טייך. אין דריי טעג אַרום איז דער קערפּער מיטן זאַק אַרויפּגעשוואומען. דער זאַק איז געווען פון הרעטשענע גרויפּן, מיט וואָס דעם יינגלס פעטערס האָבן געהאַנדלט. דאָס איז געווען אין אַ פּרייטיק בייטאָג. די פֿאָליציי האָט גלייך אַרעסטירט זיינע פעטערס און אויך דעם ווישנעוויצער רב ר׳ יאָסעלע. די יידן פון ווישנעוויץ האָבן שטאַרק מורא געהאַט פֿאַר אַ פּאָגראָם. ווישנעוויץ האָט איבערגעלעבט אַ שוואַרצע וואָך. דער בר־מינן איז ביי די קריסטן גלייך געוואָרן דער „הייליקער קערפּער". צענטליקער גלחים פון פּיטשאַיעוו זיינען געקומען צו דער גרויסער לוויה, וואָס די גויים האָבן געמאַכט פֿאַר דעם געשמדטן בחור.

ניט דעם רבין און ניט די יידן האָט מען ניט געוואָלט אַרויסלאָזן אויף „פּאָרוקע" (ערבות). מיט גרויסע שווערישקייטן און פֿאַר גרויס כּאַבאַר דעם איספּראַווניק און איבערריקער נאַטשאַלסטוווע, האָט מען דעם רבין אַרויסגעלאָזט אויף „פּאָרוקע". דאָס מיידל פּריידע פון פּיטשאַיעוו האָט מען אַרעסטירט און ניט אַרויסגעלאָזט אויף „פּאָרוקע".

באַשרייבן די פּאַסירונג מיט אַלע פּרטים וואָלט פּאַרנומען צו פיל פּלאַץ. ס׳האָט געדויערט קנאַפּע צוויי יאָר ביז די זאַך איז דערגאַנגען צום „אָקרוזשנאי סוד" (קרייזגעריכט)). דער רבי ר׳ יאָסעלע איז אַנטלאָפן קיין גאַליציע. אייניקע יידן האָט מען פֿאַרשיקט קיין סיביר. זיי זיינען פון דאָרטן מער ניט צוריקגעקומען. פּריידען האָט מען פֿאַרמשפּט אויף צוויי יאָר טורמע. אָבער אַזוי ווי זי איז שוין געהאַט אָפּגעזעסן צוויי יאָר ביז צום געריכט, איז זי גלייך באַפֿרייט געוואָרן. זי האָט באַלד חתונה געהאַט פֿאַר זלמן קאַרטמאַן, אַ פּיטשאַיעווער יינגל. זי האָט מיט אים געהאַט אַ טאַכטער, שיינדל און צוויי זין, הערשל און נאַטע. אַבט יאָר נאָך דער חתונה איז איר מאַן געשטאָרבן. פּריידע איז געבליבן אַן אלמנה, זי האָט קיינמאָל מער ניט חתונה געהאַט. איר טאַכטער שיינדל האָט צו אַכצן יאָר חתונה געהאַט מיט משה גרינבוים. פּריידע מיט אַלע אירע קינדער זיינען אין 1907 געקומען קיין ניו־יאָרק. זי האָט געוואוינט מיט איר זון הערשל קאַרטמאַן ביז איר טויט. אין 1933 איז אויך הערשל קאַרטמאַן געשטאָרבן.

*
**

קיין פּיטשאַיעוו פלעגן קומען הונדערטער טויזנטער פּראַוואָסלאַווּנע רוסן פון אַלע קלאַסן, „מאָליען" זיך אין קלויסטער. אָט די מאַסן, פּויערים, שטאָטישע

מיעשטשאַנעס און אַרבעטער פון וואַלינער, פּאַדאָליער, קיעווער און פּאָל־
טאַווער גובערניעס, פלעגן קומען קיין פּיטשאַיעוו נאָר זומער צייט. עס איז
אָבער געווען נאָך אַ קאַטאַגאָריע פילגרימען וואָס פלעגן קומען אין פּיטשאַיעווער
קלויסטער. זיי זיינען באַרימט געווען איבער גאַנץ רוסלאַנד: די „סטראַנ־
ניקעס" — וואַנדערער פון קלויסטער צו קלויסטער. אין די צענטליקער
טויזנטער האָבן זיי געוואַנדערט צופוס פון קלויסטער צו קלויסטער איבערן
גרויסן רוסלאַנד. פּיטשאַיעוו איז געווען אַיינער פון די באַרימטע קלויסטערס,
וואָס די וואַנדערער — די סטראַנניקעס — האָבן ניט אַדורכגעלאָזט. דער
קלויסטער האָט געהאַט פאַר זיי אַ ספּעציעלע קאַזאַרמע; אויך עסן האָט דער
קלויסטער זיי געגעבן.

אָט די „סטראַנניקעס" זיינען ניט געווען פון פּויערים־קלאַס. זיי זיינען אַרויס־
געקומען פון די גאָר הויכע קלאַסן מיט הויכער בילדונג; צווישן זיי זיינען
געווען דאָקטוירים, גלחים און אָפּיצירן פון אַלע ראַנגען. טייל פון זיי פלעגן
קומען יאָר־אַיין יאָר־אויס, אָדער יעדן צווייטן יאָר. זיי האָבן אויסגעזען ווי
אָפּגערישענע וואַגאָבונדן. האַלב נאַקעט, האָבן זיי אין אַיינציק העמד געטראָגן
לאַנגע וואָכן. דערצו זיינען זיי געווען גרויס שיכורים. אַיניקע פלעגן
שטייגן אין פּיטשאַיעוו עטלעכע וואָכן. שטאָטישע יידן האָבן זיי שוין געקענט
ביי די נעמען, און אפילו זייערע טשינעס (ראַנגען) אין דער אַרמיי. מיר,
קינדער, פלעגן זיי רופן: גאַספּאַדין געגנראַל, פּאָלקאָווניק אָדער דאָקטאָר.
צוליב געוויסע סיבות האָבן זיי אַוועקגעוואָרפן דאָס ציוויליזירטע געזעל־
שאַפטלעכע לעבן און געוואָרן וואַנדערער פון קלויסטער צו קלויסטער.
דאָס איז געווען אַזאַ תשובה טאָן אויף זינד, אַ מין אָפּריכטן גלות. אין שטעטל
האָבן געהאַט פון זיי הכנסה בלויז די שענקער.

אין פּאַרהעלטעניש צו דער צאָל באָפעלקערונג פונעם דאָרף; יונגען און
מוידן, עלטערע און אַלטע מאַנסבילן און פרויען פלעגן וואַנדערן אַ צוויי־דריי
וואָכן צופוס קיין פּיטשאַיעוו. ביים אָנקומען אין שטעטל אַריין, ביים אָנבליק
פונעם קלויסטער, פלעגן זיי, זיך בוקן, זיך צלמען און קושן די ערד. אין
שטעטל פלעגן זיי געווינטלעך אָנקומען אַ פּאָר טעג פאַר חגא.

אַ גאָר גרויסע הכנסה האָט דאָס שטעטל געהאַט פון די פּויערים, אַרבעטער
און „מיעשטשאַנעס" וואָס זיינען געקומען זומער צייט קיין פּיטשאַיעוו, אין
באָשטימטע חגאות. אַיינער אַזאַ חגא איז געווען „וואָזניעסעניע" (גאָטס
אַרויפפלי אין הימל) — אַ דאָנערשטיק פאַר שבועות, ווען די פעלדער זיינען
שוין געווען פאַרזייט. עטלעכע וואָכן פאַר דער חגא פלעגן אין די דערפער
זיך שאָפן גרופּעס פון צוואַנציק, דרייסיק, צומאָל אפילו ביז הונדערט פּערזאָן,
די ערשטע זאָרג פאַר אַזאַ גרופּע איז געווען אַ דאָך איבערן קאָפּ וואו צו
נעכטיקן. די שטעטלשע יידן זיינען שוין גרייט געווען אויפצונעמען די
פּילגרימען און האָבן פאַרדינגען צום שלאָף אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט

אונטער אַ דאַך: בוידעמער, קעלערס, שטאַלן פאַר בהמות און וואו נאָר אַ לאַך ביז דעם אייגענעם אַלקער. די אַלע ערטער האָט מען פאַרדינגען די „פּאַלישוקעס", ווי מיר יידן האָבן גערופן די דאָזיקע פּויערים. געצאָלט האָבן זיי פון צוויי ביז דריי קאָפּיקעס אַ פּערזאָן פאַר נאַכטלעגער. די וואָס האָבן געדונגען אויף פּיר נעכט, האָבן געקריגן ביליקער; אַ בוידעם האָט געקאָסט ביליקער ווי אַ שטאַל. ס׳האָט געזומען שעהן, איידער מען איז מושווה געוואָרן מיטן מקח, מחמת יעדער גראָשן האָט ביי די פילגרימען געשפילט אַ גרויסע ראָלע. אַלע יידישע שטיבער זיינען פול געווען מיט די „באָגאָמאָלצעס" — בעטער צו גאָט. זיי זיינען געשלאָפן אויף די פּאָדלאָגעס, אונטערגעלעגט מיט אַ ביסל שטרוי און אַנגעפּראָפּט אויף אין אָרט וויי הערינג אין אַ פעסל. פאַר די בעלי־בתים פון דער שטוב און זייערע קינדער איז ניט געבליבן קיין פּלאַץ וואו אַדורכצוגיין.

איך געדענק, אין אַלקער וואו מיינע עלטערן זיינען געשלאָפן זיינען געשטאַנען צוויי בעטן, אַ קופערט און אַ טישל אין מיטן. אין דעם איבעריקן, ליידיקן רוים האָט מען אייגנקוואַרטירט צען אָדער פופצן נאַכט־לעגער. דער טאַטע איז געשלאָפן מיט איין קינד, די מאַמע מיט אַ צווייט קינד. דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס כדי צוצוקומען צו זיך, אין אייגן בעט אַריין, האָט מען געדאַרפט אַריבערשפּאַנען איבער די שלאָפּנדיקע. דאָס אייניציקע פענצטער אין שטוב איז געווען פאַרמאַכט. אויך אין אַלע אַנדערע צימערן פון דער וואוינונג, זיינען אויף די פּאָדלאָגעס געשלאָפן די נאַכט־לעגער, צונויפגעפּרעסט וויפל ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט.

די לופט אין אַזאַ וואוינונג איז געווען אַ זויערע, מ׳האָט זי ניט בלויז געפילט נאָר ממש געקאָנט אָנטאָפּן, אַזוי שטיקנדיק און פאַרעיפושט איז זי געווען. דאָס האָט זיך געזומען פון זייערע עסנס, וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך: שוואַרצע ברויטן, קנישעס מיט אַרבעס און הירזש. וויסע וויצענע בולקעס האָבן זיי געקויפט אין שטעטל, און דאָס איז געווען די גאַנצע נאָרונג פון די פּאָלישוקער. די סאָניטאַרע באַדינגונגען אין שטעטל זיינען ניט געווען קיין סך בעסער. אין די טעג פון די „אָדפוסטן", איז די לופט אין שטעטל געווען פאַרעיפושט. *)

די הכנסה פון די נאַכט־געלעגערס האָט געגאָלטן ווי אַ זייטיק פאַרדינסטל, וויייל אחוץ אָט דער הכנסה, האָבן יידן געפירט מיט די „פּאָלישוקעס" אַנדערע געשעפטן.

דאָס שטעטל האָט געהאַט פיר צוקערקע־מאַכערס, אַ גוט אַרטיקל פאַר די פּאָלישוקעס. די פאַרקויפער פון צוקערקעס פלעגן צעשטעלן דרייסיק אָדער

*) וועגן די „אָדפוסטן", זע די אויספירלעכע באַשרייבונג פון רב אָזשעך.

פערציק שטעלכעלעך אין מאַרק. אויך ברויט־בעקערס און לעקעך־בעקערס פלעגן צעשטעלן שטעלכעלעך מיט זייערע סחורות צו פאַרקויפן. אָרעמע יידישע מיידלעך און ווייבלעך האָבן זיך געשטעלט מיט סאַמאָווארן צו פאַרקויפן אַ טעפל אָדער אַ גלאָז טיי. אינדעראמתן איז עס ניט געווען קיין טיי נאָר אַ שטיקל צוגעברענטער צוקער, מיט אַ צוגאָב פון אַלטע, אויסגענוצטע טיי־בלעטלעך.

במשך די פינף טעג וואָס דער „אָדפוסט" האָט געדויערט, איז אין שטעטל פאַרגעקומען אַ גרויסער יריד. ס׳זיינען געקומען סוחרים אויך פון אַנדערע שטעטלעך, מיט כלערליי סחורות, ווי וואַטאָווע שפּענצערס, פויערישע שטיוול, קאַשקעטן, פוטערנע קוטשמעס, באַקאַליי־סחורות, טייסטערלעך, מעסערלעך, פייפעלעך, דודקעס, שפּיגעלעך און נאָך פאַרשיידענע אַרטיקלען האָט מען געקאָנט קויפן אויפן מאַרק. יידן האָבן געטאָן געשעפטן. אין הויפט חגא־טאָג זיינען די געקומענע פּילגרימען גאָנץ פרי אַוועק אין קלויסטער אַריין. אַרום מיטאָג צייט האָבן זיי שוין געהאַט אויף זיך די קלומעקלעך מיט זייער עסנוואָרג מיט דער אינגעקויפטער סחורה. און שפּעט נאָך האַלבן טאָג איז דאָס שטעטל שוין געווען אויסגעליידיקט פון די „גאָט בעטער".

נאָך זייער אַוועקגיין, איז דאָס שטעטל פול געווען מיט מענטשלעכער און פערדישער צואה (צויע), אַזוי, אַז מען האָט קיין שפּאַן ניט געקאָנט טאָן. דער ריח אין דער לופט איז געווען ניט אויסצוהאַלטן, ווייל דאָס שטעטל האָט ניט געהאַט קיין שום סאַניטאַרע אינריכטונגען. יעדער פּאָלישוק האָט געטאָן זיינע נאָטירלעכע באַדערפענישן אויף אַ ליידיקן אָרט, וואו נאָר ער האָט אים געפונען; סיי בייטאָג, סיי ביינאַכט. אַזוי באַלד ווי די פּאָלישוקעס זיינען אַוועק, האָט דער יריד, מיט דער הילף פון זיינע קינדער געמומען לאָפּעטעס און בעזעמער אין האַנט אַריין און זיך געמומען רייניקן אַרום זיין שטוב. דאָס האָט געדויערט אַ טאָג, צווויי. ס׳איז געבליבן פאַרדינסט, אָבער אויך געמוג שמוץ און אַרבעט.

דער צווייטער „אָדפוסט" איז פאַרגעקומען זונטיק נאָך שבועות, אין טאָג פון דער פּראַוואָסלאַווענער „גרינער חגא". אָבער מחמת שבת האָבן יידן אין דעם טאָג פאַרן „אָדפוסט" ניט געקאָנט האַנדלען, פלעגן זיי דינגען שבת־גויים פון דער שטעטלשער ניט־יידישער באַפעלקרונג.

אויפן מאַרק זיינען אויך געווען לערך אַ פערציק גויאישע קלייטלעך, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט קריסטלעכע הייליקע זאַכן, ווי הייליקע בילדער (איקאָנעס), וואָס מען האָט געמייסטערט טאַקע אין פּיטשאַיעוו; כלערליי גילדענע, זילבערנע און מעשענע צלמלעך און דער עיקר האָבן די גויאישע קלייטן פאַרקויפט איקאָנעס פון דער הייליקער יונגפרוי.

די אַלע הייליקע זאַכן האָבן פּיטשאַיעווער גויים אַליין אויסגעאַרבעט; אַ גאַנצן ווינטער פלעגן זיי זיך צוגרייטן צו די „אָדפּוסטן". די יידן האָבן לויטן צאַריסטישן געזעץ ניט געטאָרט האָנדלען מיט אָט די סחורות; חוץ דעם האָבן יידן אויך סתם קיין גרויסן חשק ניט געהאָט צו פירן מיסחר מיט קריסטלעכע הייליקייטן. אויף אַ ניט־דירעקטן אופן האָבן יידן פונדעסטוועגן יאָ געהאָט אַ האַנט אויסאַרבעטן די הייליקע אַרטיקלען; יידן האָבן פאַרקויפט דעם רוי־שטאָף פאַרן אויספאַרטיקן איקאָנעס און צלמימלעך. ווינטער־צייט, ווען די קוסטאַרעס פלעגט אויספעלן געלט, פלעגן יידן אויך אינווועסטירן געוויסע סומעס.

נאָך די ערשטע צוויי גרויסע „אָדפּוסטן" פונעם יאָר, איז פאַר די חדשים פון פעלד־אַרבעט, אין פּיטשאַיעוו געווען אַ טויטער סעזאָן. דערנאָך זיינען אָנגעקומען די צוויי חדשים אויגוסט־סעפּטעמבער מיט אַ מענגע חגאות: דער טאָג פון הייליקן פעטרוס, פון הייליקן סטעפאַן, די ערשטע „פּריטשיסטאַ", די צווייטע „פּריטשיסטאַ". לכבוד אָט די חגאות פלעגן קיין פּיטשאַיעוו קומען פילגרימען יעדן שבת און זונטיק. ס׳פלעגן קומען ניט בלויז פוסגייער מיט פּעקלעך אויפן רוקן, נאָר אויך טויזנטער פויערים מיט זייערע פערד און ווּעגענער, מיט זייער גאַנץ הויזגעזינט, פון גרויס ביז קליין, אפילו מיט זויג־קינדער. פון די פערד און ווּעגענער איז ממש ניט מעגלעך געווען אַדורכצוגיין די גאַס. די רייכערע פויערים זיינען געווען גוטע קונים. חוץ הייליקע זאַכן, ווי איקאָנעס און צלמלעך, פלעגן זיי איינקויפן: פעלצן, היטלען, שטיוול, די פויערטעס האָבן זיך באַזונדערס געקוואָפעט אויף רויטע, נאַטירלעך וואַקסנדיקע קרעלן. דאָס איז פאַר דער פויערטע געווען איר שענסטע צירונג, אירע בריליאַנטן. אַ פאָר שנירלעך קרעלן האָבן געקאָסט פון צוואַנציק ביז מער ווי הונדערט רובל. די פּיטשאַיעווער קרעלן־סוחרים פלעגן לייזן אַ יאָר שווערע צענטליקער טויזנטער רובל. אָט די סחורה פלעגן יידן אימפּאָרטירן פון עסטרייך.

פּיטשאַיעוו האָט אויך געהאַט באַזוכער, וואָס זיינען שוין געווען מער טוריסטן ווי פילגרימען. דאָס זיינען געווען שטאָטישע אַרבעטער, באַן־אַרבעטער און קליינע טשינאָווניקעס. אָט די מענטשן פלעגן אין פּיטשאַיעוו פאַרברענגען זייער וואַקאַציע־צייט. געווייניטלעך פלעגן זיי מיט זייערע פאַמיליעס קומען מיט דער באַן. די באַן־סטאַנציע, ווי שוין דערמאָנט, האָט זיך געפונען לערך אַ צוואַנציק וויאָרסט פונעם שטעטל. דאָרטן פלעגן אָפּוואָרטן די פאַסאַזשירן אַ פינף יידישע באַלעגאָלעס און אויך פויערים וואָס האָבן פאַרמאָגט גוטע וועגעלעך. אָט די קאָטעגאָריע געסט פלעגן דינגען אַ „קאָמנאָטע", אַ צימער און באַצאָלן פון צוויי ביז דריי רובל אַ נאַכט. אין שטעטל זיינען געווען עטלעכע יידישע הייזער, וואָס האָבן געהאַלטן זייערע שטיבער ספּעציעל פאַר אַזעלכע געסט.

דער גאַטסדינסט אין קלויסטער פלעגט זיך אָנהייבן מיט באַגינען און אָנגיין דעם גאַנצן טאָג. דער קלויסטער איז געווען גרויס געניג און כדי צופרידן שטעלן די צענטליקער טויזנטער פילגרימען, פלעגט מען דעם גאַנצן טאָג פֿראַווען מעסעס. יעדער איינער פון די געקומענע האָט געוואָלט האָבן די זכיה צו בעטן אין קלויסטער און באַשפריצט ווערן מיטן הייליקן וואַסער פונעם קוואַל, וואָס שטראָמט פונעם אָרט, וואו די הייליקע יונגפרוי האָט געלאָזט אַ צייכן פון איר פוס־טריט.

איך דערמאָן זיך אין אָט דעם פאַרפאַל: דאָס איז געווען ראש השנה, אין יאָר 1900. ביים פּיטשאַיעווער יידן, שלום רויטבארד, איז איינגעשטאַנען אַ פּאָר פאַלק וואָס האָט געהאַט מיט זיך זייער איניאַריק קינד. מאַן און פרוי זיינען אַוועק אין קלויסטער אַריין און געלאָזט דאָס קינד שלאָפן. אין שטוב איז אויסגעבראַכן אַ שרפה און דאָס קינד איז פאַרברענט גענוג אויף טויט. דאָס שטעטל איז יענעם טאָג געווען איבערפולט מיט „באַגאַמאַלצעס". איין אַנטיסעמיט וואָלט מיט דער מינדסטער העצע לייכט געקאָנט דערפירן צום גרעסטן פּאָגראָם. די שטעטלשע יידן האָט באַהערשט אַ פּחד. אויך די גלחים פונעם קלויסטער האָבן גלייך איינגעזען די סכנה. כדי באַרואיקן דעם המון, האָבן זיי בעת די תפילות אָנגעוויזן, אַז דאָס אומגליק איז געשען מיט גאָסט ווילן און אַז אין אומקום פונעם עופהלע, קאָן מען קיינעם ניט באַשולדיקן. דער עולם האָט זיך באַרואיקט, און די יידן האָט קיין שלעכטס ניט פאַסירט.

דער דורכפאַל פון די שוואַרץ־מאַהניקעס אין פּיטשאַיעוו *)

וועגן דעם שוין דערמאָנטן „פּאָטשאַיעווסקי ליסטאָק", דאָס וואָכנבלאַט פונעם פּיטשאַיעווער קלויסטער, האָבן יידן זיך דערוואוסט ערשט אַרום

---

*) באַמערקונג פון דער רעדאַקציע: נאָכן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע פון 1905 האָט זיך פאַרמירט אַ רעאַקציאָנערע אַרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „סאָיוז רוסקאַווּ נאַראָדא" — רוסלענדישער פאָלקישער פאַרבאַנד, געשטיצט פונעם צאַרישן הויף. אין דרום־רוסלאַנד איז געפירט געווארן אַ פאַגראָם־פראָפאַגאַנדע דורכן אַרכי־יעפּיסקאָפּ אַנטאָני כראַפּאָוויצקי, יערא־מאָנאָך איליאָדאָר, יעפּיסקאָפּ — יעוולאָגי און אַרכי־יעפּיסקאָפּ — וויטאָלי. פון 1906 איז אין דער פּיטשאַיעווער לאַוורע געדרוקט געווען אַ פאַגראָם־בלעטל „פּאָטשאַיעווסקי ליסטאָק". די גרופּעס פון דעם „פאַרבאַנד" זיינען אין דער פראָגרעסיוור פרעסע באַצייכנט געווארן ווי „שוואַרץ מאהניקעס" — דער דאַזיקער טערמין שטאַמט פון 16טן יאָרהונדערט, וועו די מאָסקווער רעגירונג האָט ווערבירט צווישן דעם דרויב פונעם המון־עם „הונדערטער" שקלאַפן, וואָס זיינען געווארן דער אָנשפּאַר פון דער מאָכט. קיעוו איז געווען זייער צענטער פון דרום־רוסלאַנד פאַר פאַגראָם־פראָפאַגאַנדע, דורכן אַרגאַן „דוואוגלאַווי אַריאַל" — צווייקעפּיקער אָדלער.

1906, ווען אין קלויסטער האָבן זיך באַוויזן די צוויי מאַנאַכן איליאָדאָר און וויטאַלי. דאָס איז געווען די צייט ווען די צאַריסטישע רעגירונג האָט געוואָלט דערשטיקן די רעוואָלוציע מיט יידישע פאָגראָמען און האָט פון פעטערבורג־אויס אַרגאַניזירט איבער גאַנץ רוסלאַנד די טרויעריק באַרימטע שוואַרץ־מאהניקעס. מיט אַזאַ מיסיע זיינען די צוויי מאַנאַכן אַדאָפּגעקומען קיין פּיטשאַיעוו. זייער ערשטע אַרבעט איז געווען אַריינגעמען אין זייערע הענט אַריין דעם „פּאַטשאַיעווסקי ליסטאָק". צו דערזעלביקער צייט האָבן זיי אויך אָנגעהויבן פּאַרשפּרייטן העץ־בלעטלעך קעגן יידן און קעגן אַלע, וואָס איז פּראָגרעסיוו. דער „פּאַטשאַיעווסקי ליסטאָק" האָט אָנגעהויבן אַרויסקומען אין צענטליקער טויזנטער עקזעמפּלאַרן און איז פּאַרשפּרייט געוואָרן איבער גאַנץ דרום־רוסלאַנד. די הויפּט־טעמע פונעם בלעטל איז געווען, אַז יידן טאָרן ניט וואוינען אין אַזאַ הייליק אָרט ווי פּיטשאַיעוו און אַז מ׳דאַרף מיט אַ פּאָגראָם אומברענגען אַלע יידן.

די צוויי מאַנאַכן, איליאָדאָר און וויטאַלי האָבן אָנגעהויבן אָפּט דורכפירן אין שטעטל הייליקע פּראָצעסיעס מיט הייליקע פּאָנען, מיט דער איקאָנע פון דער „הייליקער יונגפרוי" און פון אַנדערע הייליקע. בעת אַזעלכע פּראָצעסיעס, פלעגן די צוויי מאַנאַכן האַלטן פייערדיקע העץ־רעדעס קעגן יידן. אײנמאָל בעת אַזאַ רעדע, האָבן זיי געווויזן דעם המון אַ שטיין, וואָס יידן האָבן געוואָרפן אויפן בילד פון דער הייליקער יונגפרוי. ס׳איז געוואָרן אַ טומל, ס׳האָבן זיך דערהערט אויסרופן: „לאָמיר גיין שלאָגן די יידן!". די פאָליציי מיטן „נאַדזיראַטעל" (שעף), זיינען אָבער געווען אויפן פלאַץ און ניט דערלאָזט צו קיין אומרוען. אַזעלע פאַלן האָבן פאַסירט ניט איין מאָל. די צוויי מאַנאַכן האָבן ניט געשפּאָרט קיין מי, זיי זיינען פשוט געקראָכן פון דער הויט, סיי ווי שרייבער, סיי ווי רעדנער, זיי האָבן אָנגעוואָנדן אַלע מעגלעכקייטן אַרויסצורופן אַ פּאָגראָם אויף יידן און זיי פאַרטרייבן פון פּיטשאַיעוו. דער „נאַמיעסטניק" — אַרכימאַנדריט פונעם קלויסטער האָט די צוויי מאַנאַכן געשטערט אין זייער שוואַרצער אַרבעט און צו נישט געמאַכט אַלע זייערע פלענער. דער אַרכימאַנדריט האָט ניט געקאָנט פאַרטראָגן אידיאָדאָרן און וויטאַלין, וואָס די הויכע אינסטאַנצן האָבן אים צוגעשיקט אין קלויסטער אַריין. ער האָט געמאַכט די גרעסטע אָנשטרענגונגען פון זיי פּטור צו ווערן. די „שוואַרץ־מאהדיקע" פירערשאַפט אין פעטערבורג האָט דאָס אָבער ניט דערלאָזט. דאָס אייניציקע וואָס דער אַרכימאַנדריט האָט יאָ געקאָנט טאָן, איז געווען שטערן די צוויי מאַנאַכן אין זייער אַרבעט. יעדן מאָל, וועו זיי האָבן אַראַנזשירט אַ הייליקע פּראָצעסיע, האָט ער, ווי דער אָנפירנדיקער בעל־הבית פונעם קלויסטער, באַצייטנס באַשטעלט צו זיך דעם פּריסטאָו און „נאַדזיראַטעל" פונעם שטעטל און באַפוילן ניט דערלאָזן ס׳זאָלן אויסברעכן געשלעגעריין, אַדער סתם אומרוען און זיי געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער רו אין שטעטל. וועו יידן פלעגן קומען

צום אַרכימאַנדריט בעטן שוץ קעגן די צוויי אַנטיסעמיטישע מאַנאַכן, פלעגט ער זיי פאַרזיכערן, אַז „כל זמן איך וועל זיין דאָ אין קלויסטער דער נאַמיעסטניק, דאַרפט איר קיין מורא ניט האָבן".

די צוויי שוואַרץ־מאהדיקע מאַנאַכן זיינען אין פּיטשאַיעוועך קלויסטער די אינציקע צו וועמען מ׳האָט זיך באַצויגן מיט שינאה מצד די קלויסטער־עלעמענטן. איך האָב קיינמאָל ניט געהערט עלטערע יידן זאָלן האָבן צו דערציילן וועגן שלעכטע גלחים; וועגן גוטע באַציאונגען צווישן יידן און גלחים, האָב איך, פאַרקערט, אָפט געהערט. די גלחים זיינען חוץ דעם געווען ביי יידן זייער גוטע קונים. אין דעם פּרט האָט אפילו עקסיסטירט אַ מין חזקה. יעדער ייד אין פּיטשאַיעוו האָט געהאַט אָפט אַ חזקה אויף אַ באַשטימטן גלח... האָט זיך געמאַכט אַז אָפט אַ ייד האָט זיך אַריינגעכאַפט צו אַ גלח פון אַ צווייטן יידן, פלעגט צווישן ביידע יידן קומען צו אָפט דין תורה ביים רב.

אָלץ וואָס איך דערציילּ דאָ וועגן פּיטשאַיעוו, באַציט זיך אויף יענער צייט, ווען דאָס שטעטל האָט געהערט צו רוסלאַנד אונטער דער הערשאַפט פון די צאַרן. איך געדענק ווען דער צאַר ניקאָלאַי דער צווייטער האָט געמאַכט אַ וויזיט אין פּיטשאַיעוועך קלויסטער. דאָס איז געווען סוף די 90ער יאָרן, נאָך דער קרוינונג. דער צאַר האָט דעמאָלט געמאַכט אַ רייזע איבער אַ רייַ וויכטיקע שטעט פון זיין מלוכה און דער פּיטשאַיעוועך קלויסטער איז געווען צווישן די וויכטיקסטע פונקטן פון זיין רייזע. מיט חדשים פריער פאַרן צאַרס קומען, האָט מען דאָס שטעטל געראַמט און גערייניקט. האָט זיך אין שטעטל באַווייזן אַ פּרעמדער, האָט מען אים ניט געלאָזט דאָרט פאַרבלייבן צו לאַנג. דאָס שטעטל איז פול געווען מיט געהיים־פּאָליציי און זשאַנדאַרמען. אויך די שטעטלשע אינוואוינער האָבן זיך אויסגעהיט פון צו פיל אַרומגיין איבער די גאַסן. אין שטעטל האָט געהערשט אַ מורא. די יידן האָבן זיך צוגעגרייט באַגעגענען דעם צאַר מיט אַ ספר תורה און ברויט מיט זאַלץ. דער אויסגעקליבענער קאָמיטעט האָט איינגעחזרט די באַגריסונגס־רעדע, וואָס האָט באַדאַרפט באַשטיין פון עטלעכע געציילטע וועריטער. פאַר פּיטשאַיעוועך יידן איז דעם צאַרס קומען באמת געווען אַ גרויס געשעעניש.

אין טאָג פון צאַרס וויזיט, איז פּיטשאַיעוו געווען איבערגעפולט מיט פּויערים און מיעשטאַנעס, וואָס זיינען געקומען פון דער גאַנצער סביבה מקבל פּנים זיין דעם צאַר. וויט, ווייט פונעם וועג וואָס האָט געפירט קיין קרעמעניץ ביז צום קלויסטער זיינען גויים און יידן געשטאַנען אויסגעשטעלט אין צוויי רייען. ווען דער צאַר, די צאַרינע און זייערע קינדער, זיינען פאַרבייגעפאָרן אין זייערע שיינע קאַרעטעס, האָבן אַלע געהויבן די היטלען

און געשריגן „הוראַ!" דער צאַר און די צאַרינע האָבן געענטפערט דורך אַ נייג מיטן קאָפּ. די פּאָליציי אין מונדירן איז געשטאַנען הינטער די רייען. ס׳האָט געהייסן, אַז אין פּיטשאַיעוו דאַרף דער צאַר ניט האָבן קיין מענטש־לעכע שוץ, אַז דאָ באַשיצט אים דער גייסט פון דער הייליקער יונגפרוי. איך האָב געזען דעם צאַר ניקאָלאַי מיט זיין גאַנצער סוויטע, מיט די מיניס־טאָרן און ענעראַלן. אַ האַלבע שעה נאָכן געבעט, וואָס מ׳האָט לכבוד דעם צאַר און די הויכע געסט, געפּראָווט אין קלויסטער, זיינען זיי אַלע צוריק־געפאָרן. די מענטשן־רייען האָבן זיך געבראָכן, מ׳איז נאָכגעלאָפן די קא־רעטעס און געשריגן הוראַ!. איך געדענק ווי דער ייד אברהם דרוקער, איז געלאָפן אין פּראָנט פאַר אַלעמען און האָט געהאַלטן אין איין פאָכן מיטן היטל און געשריגן הוראַ. די עלטערן האָבן אָנגעזאָגט זייערע קינדער זיי זאָלן געדענקען דעם טאָג, ווען דער צאַר איז געווען אין פּיטשאַיעוו. פּיטשא־יעווער יידן זיינען געווען שטאָלץ מיט דער זכיה, וואָס אַ סך גרעסערע שטעט האָבן ניט געהאַט.

בעטלער

אין די טעג פון די „אַדפּוסטן", ווען פּיטשאַיעוו איז געווען פול מיט פילגרימען און סתם באַזוכער, פלעגן אויך קומען אַ סך בעטלער: בלינדע, שטומע, כלערליי קאַליקעס. יעדער בעטלער האָט שוין געהאַט זיין פּלאַץ, וואו צו זיצן און בעטלען. טייל בעטלער פלעגן אויסזינגען אַלטע אוקראַינישע פּאָלקס־לידער און פּאָלקס־געבעטן. אייניקע פלעגן זייער שיין זינגען און דערביי צושפּילן אויף דער לירע — אַזאַ היימיש־געמאַכטער אינסטרומענט, אויף גראָבע סטרונעס, וואָס מ׳האָט געדרייט ביי אַ הענטל. דער אומגעהייער גרויסער טומל וואָס איז געשטאַנען אין דער לופט פון אַזוי פיל מענטשן, האָט דאָס געזאַנג פון די בעטלער פאַרט ניט געקאָנט פאַרטויבן. מיר, חדר־יינגלעך, האָבן שעהן־לאַנג געקאָנט אָפּשטיין און זיך איינהערן צו די בעטלערישע זינגער און שפּילער. זייער מוזיק איז פאַר אונדז געווען אַ גרויסער פאַרגעניגן. אַ סך בעטלער האָבן מיר גוט געקענט, וויל זיי פלעגן זייער אָפט זיך באַווייזן אין פּיטשאַיעוו.

די בעטלער פלעגן אין פּיטשאַיעוו מאַכן אַ סך געלט. צום רוב זיינען זיי געווען גרויסע שיכורים. זיי פלעגן ביי אונדז אין שענק פרעסן און זויפן, דער עיקר טרינקען. צווישן זיך פלעגן זיי זיך אַלע מאָל אַרומקריגן און זיך שלאָגן מיט די קוליעס ווי אמתע רוצחים. ס׳זיינען געווען בעטלער און בעטלערקעס, אפילו יונגע בלינדע מיידלעך, וואָס פלעגן האָבן אַ פּירער. ביי די קריגעריין אין שענק פלעגן אָפט אַרויסקומען ליבע־סקאַנדאַלן, דאָס טאָקע פלעגט זיין די סיבה פון די געשלעגעריין. בכלל האָבן זיי געפּירט אַ צעלאָזן לעבן און פלעגן פּראָווען עקלדיקסטע אַרגיעס.

פון אַ דאָרף ניט ווייט פון פּיטשאַיעוו פלעגט תמיד קומען אַ בעטלער מיט געליימטע הענט און זיין יונג שיקסל, אַ געליימטע אויף ביידע פיס, וואָס האָט ניט געקאָנט מאַכן די מינדסטע באַוועגונג און איז געלעגן אין אַ וועגעלע. ברענגען פלעגט זיי אויף אַ פור דעם בעטלערס זון. אָט דער בעטלער מיט זיין טעכטערל פלעגן באַזונדערס מאַכן אַ סך געלט. זיי פלעגן איינשטיין ביי אונדז. אַלע פּאָר שעה פלעגט ער זיך אַרייגכאַפּן צו אונדז און אויס־ליידיקן דאָס געלט פון אַלע זיינע קעשענעס. ער האָט געטראָגן אויפן האַלדז אַ טאַרבעלע וואוהין גוטהערציקע מענטשן פלעגן אַרייגווארפן זייער נדבה. דאָס מיידל פלעגט מאַכן נאָך מער געלט ווי איר פאָטער. אויך ער איז געווען אַ גרויסער שיכור. דעם גאַנצן טאָג פלעגט ער אָן אויפהער טרינקען. אָט דער בעטלער האָט אין זיין דאָרף געהאַט אַ פאַמיליע. זיין פרוי האָט קיין־מאָל ניט געוואָלט קומען מיט אים קיין פּיטשאַיעוו. וועמען זיין זון איז אונטער־געוואַקסן, האָט ער אויך מער ניט געוואָלט פירן דעם פאָטער קיין פּיטשאַיעוו. דער בעטלער פלעגט פון דעמאָלט־אָן דינגען אַ פויער, וואָס האָט אים געבראַכט צופירן אויף די „אָדפֿוסטן". זיין משפּחה האָט זיך געשעמט מיט דער בעטלער־פּרנסה, ער אַליין פלעגט זיך חברן מיט די פּראָפעסיאָנעלע בעטלער, אָבער ווייטער פון פּיטשאַיעוו פלעגט ער ניט פאָרן. די פּיטשאַ־יעווער „אָדפֿוסטן" האָבן אים אַרייגעבראַכט מער ווי ער האָט באַדאַרפט.

אַלט־פּיטשאַיעוו

אַלט־פּיטשאַיעוו איז געווען, ווי שוין אויבן דערמאָנט, אַ דאָרף ניט ווייט פונעם שטעטל. קיין יידן האָבן דאָרטן ניט געוואוינט. יעדער פויער אין אַלט־פּיטשאַיעוו האָט געהאַט אַ גרויסן סאָד מיט פרוכט־ביימער, באַזונדערס האָט דאָס דאָרף געשמט מיט זיינע קאַרשן און ווייגשל. זומער־צייט פלעגט אַלט־פּיטשאַיעוו פאַרפלייצן פּיטשאַיעוו מיט פרוכטן.

מיין באַשרייבן פּיטשאַיעוו וויל איך פאַרענדיקן מיט אַן אָנגענעמער דער־מאָנונג פון מיינע קינדער־יאָרן. אין אַלט־פּיטשאַיעוו איז געווען אַ פויער, מיקאָר האָט ער געהייסן. אין זיין גאָרטן איז געווען אַ קאַרשן־בוים, וואָס זיינע פרוכטן פלעגן צייטיק ווערן פריער פאַר אַלע אַנדערע. פונקט זונטיק, פּרשת קורח, פלעגט ער זיין אין אונדזער שטעטל דער ערשטער פויער, וואָס האָט געבראַכט קאַרשן צו פאַרקויפן. ער האָט געהאַט אַ קליין מעסטל — אַן ערדן קריגעלע. אָזא קריגעלע קאַרשן האָט געקאָסט אַ קאָפּיקע. איז שוין געווען ביי אונדז אַ מינהג, אַז זונטיק, פּרשת קורח, האָבן מיר, קינדער, געמאַכט שהחיינו אויף די רויטע קאַרשן, וואָס מיקאָר האָט געבראַכט פון אַלט־פּיטשאַיעוו.

מכוח פּיטשאַיעוו און דעם קלויסטער

הוספות צו די אַרטיקלען פון ד"ר י. שאַצקי און חנא זאַלץ

דער אייגנטלעכער נאַמען פונעם שטעטל — פּאָטשעוו איז דאַטירט צום אָרט וואָס מען פלעגט רופן אַלט־פּיטשאַיעוו. הגם קיין געניוע דאַטע וועגן דעם אויפקום פון וואוין־אָרט איז ניט פאַראַן, אָבער סימנים וועגן דעם אַנהייב פון באַזעצן זיך דאָרט זיינען מרמז אויף אַ גאָר פריען אַלטער. לויט אייניקע לעגענדעס וואָס זיינען פיקסירט אין די „סקאַזאַניאַ אָ פּאָטשייעוו־סקאַי לאַוורע" — לעגענדעס וועגן דער פּיטשאַיעווער לאַוורע, איז דאָס אָרט אויפגעקומען נאָך איידער וואָלין האָט זיך פאַרמירט. *)

אין 1855 האָט דער פירשט ניקאָלאַי אַלעקסאַנדראָוויטש גאַליצין באַזוכט פּיטשאַיעוו. ער האָט באַשריבן דעם פּראָכט פון דער לאַוורע און דערביי אָנגעוויזן אויף עטלעכע פאַקטן, וואָס גיבן אונדז אַ שליסל צו דערגיין דעם יאָרהונדערט פון דעם אויפקום פונעם אָרט.

אין אַן אָפּגעלייגטן קאַמער־ווינקל האָט ער געפונען היינגען אויף אַ וואָנט צוויי גרויסע פּאָרטרעטן, געמאָלן גאַנצע פיגורן. אייניער איז געווען פון ניקאָלאַי פּאָטאָצקי„ געוועזענער סטאָראָסטע פון קאָנעוו. י. שאַצקי וויל האָבן, לויט ניעמצעוויטשן, אַז ער איז געווען בעלזער וואָיעוואָדע. מעגלעך, אַז דאָס איז ער געווען אין אַן אַנדער צייט. ער, ניקאָלאַי פּאָטאָצקי האָט אין 1771 אויפגעבויט דעם סאָבאָר און מאָנאַסטיר; **) דער צווייטער פּאָר־טרעט איז געווען פון דער פאַמיליע פיאָדאָר און זיין פרוי עווא און זייערע צוויי קינדער. אונטער דעם צווייטן פּאָרטרעט זיינען געווען אָנגעגעבן אויף פּויליש די אותיות: H.T.D.K.G.P.K. וואָס באַדייטן: Hryckiewcz Theodor Dumaszewski komornik granic powiatll Krzemeniec-kiego.

אַ צווייטער אויפשריפט אין פּויליש לייענט זיך אַזוי:
Fundatowie starei cerkwiw Poczaiowie W. W. (Wilmozni) P. R. 1649.

Н. А. Галицин — Почаевская Лавра
Киевская Старина 1882 Июнь, стр. 372/3

**) וועגן דעם קאָנעוואָר פּאָטאָצקי זע:
Вестник Западной России 1867 Стр. 145-54

מיר זעען דאָ קלאָר פֿאַרנאָטירט דאָס יאָר וועָן די אַלטע קירכע איז געגרינדעט געוואָרן (1649). און דאָס איז, על פּי מסורה באַקאַנט, אַז דער קלויסטער איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן באַרג, דאָרט זאָל אין 1240 זיך האָבן באַווייזן גאָטס מוטער. צווישן די פּולע וואונדער וואָס ס׳האָבן זיך געוועבט אין דער פֿאַנטאַזיע, איז אייגער אַ „נס" געווען אַ „באַשיינפּער־לעכער" — באשר, אויף אַ פּעלז וואָס איר פּוס האָט באַטראָטן איז אויף דעם אָרט אויפגעקומען אַ וואַסער־קוואַל. די לעגענדע וויל האָבן, אַז נאָר אויף אָט דעם פּעלז...

דער פּירשט נ. אַ. גאַליצין האָט אויך דאָרט געפּונען, אין דער ביבליאָטעק־קאַמער צוויי גאָר אַלטע ביכער און אַ האַנט־מאַנוסקריפּט, יקר המציאותן, ווי ער רופט זיי. איין בוך מיטן טיטול — דער נייער הימל מיט נייע שטערן, געדרוקט אין לוואָוו (לעמבערג) אין 1665. דאָס צווייטע — פּיטשאַיעווער באַרג. דער מאַנוסקריפּט איז באַטיטלט: „זשיציע פּרעפּאָדאָוונאָוו יאָוואָ" — דאָס לעבן פּונעם הייליקן יאָוואָ (יעהאָוואָ). דאָס זיינען אפּנים די הויפּט־מקורים פון די לעגענדעס אָרום דעם באַרג, אויף וועלכן דאָמאַשעווסקי האָט אין 1644 אויסגעבויט די קירכע, און די לעגענדעס וואָס האָבן זיך דעמאָלט געוועבט אָרום דעם באַרג, זינט 1240. אין 1241 איז חרוב געוואָרן דורך דעם טאָטער באַטיי.

דאָס אָרט האָט אין 16טן יאָרהונדערט געהערט צו אייגער אָרלאָ. דער גריכישער מיטראָפּאָליט, נעאָפּיט האָט איר געשענקט אַ מתנה אין 1559, אַ איקאָנע, געבראַכט פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אָרום דער איקאָנע האָבן ציר־קולירט אַלערהאַנט לעגענדעס פון „ניסים". פון יענער צייט אָן האָבן זיך דאָרט אויפגעהאַלטן אַ צאָל גייסטלעכע, ביז 1720, וועָן די אוניאַטן באַזיאַנער האָבן דאָס אָרט פאַרנומען.

פון די דאָזיקע ידיעות זיינען, בכן, געדרונגען צוויי אויספירן, נעמלעך: דאָס אָרט אָלט־פּיטשאַיעוו איז, לפּחות, אָלט העכער זיבן־הונדערט יאָר. ערשט אין 1771 איז דער קלויסטער אויסגעבויט געוואָרן פון שטיינער, מיט אַלערהאַנט געבידעס אָרום, וואָס איז געקרוינט געוואָרן מיטן נאָמען — פּיטשאַיעווער לאַוורע. דעמאָלט איז שוין דאָרט געווען אַ גרעסערער ישוב. דאָס פּירט אונדז צו אַ השערה, אַז דעמאָלט האָט זיך אויך אָנגעהויבן דער יידישער ישוב. עס לייגט זיך ממש אויפן שכל, אַז עס האָט אָנדערש ניט געקאָנט זיין. אָט פאַרוואָס: פּיטשאַיעוו איז אינגאַנצן דערווייטערט פון קרעמעניץ אויף אַ מרחק פון 23 ווירסט. די יידן פון קרעמעניץ האָבן דעמאָלט פאַרנומען אַ גאָר חשובן אָרט אינעם ועד ארבע ארצות — פּיר לענדער ראָט. פאָרשטייער זיינען געפאָרן אויף די אסיפות. אַ גאָר ענגער קאָנטאַקט איז דעמאָלט געווען מיט אנשי שם אין קראָקע

און אַנדערע אַנגעזעענע שטעט. אַ אַנגעזעענע צאָל יידישע שטעטלעך אַרום קרעמעניץ האָבן שוין געהאַט עקזיסטירט. עס איז לא ימלט, אַז דער וועג פון קרעמעניץ קיין גאַליציע, געפירט דורך פּיטשאַיעוו זאָל פון יידן אינגאַנצן זיין ליידיק. נאָכמער — די אויסגעפונענע מציבה, דאַטירט 1804, וואָס דער ייִנגער יחיאל רודמאַן דערמאָנט, איז אויך געווען אין אַלט־פּיטשאַ־יעוו. מען דאַרף, בכן, רעכענען אַז סוף 18טן יאָרהונדערט האָט זיך דאָרט אַנגעהויבן דער יידישער ישוב *).

*) זע: יחיאל רודמאַנס בריוו אויף זייט 126.

הרב עקיבא אָזשעך (אגו"ר)

וואָס דער „אָדפוסט" איז געווען פאַר פּיטשאַיעווער יידן

(אַ ביסל זכרונות)

די פּיטשאַיעווער לאָוורע האָט, ווי באַוואוסט, געהאַט אירע אייגענע חגא־טעג — די „אָדפוסטן". לכבוד אַן „אָדפוסט" פלעגן פון נאָענט און ווייט קריסטן עולה רגל זיין קיין פּיטשאַיעוו. אַלט און יונג, פון שטעט און דערפער, צופוס און אויף וועגענער, האָבן מחנות פּילגרימען, געשטראָמט אין שטעטל אַריין. די עלטערע זיינען געקומען תפילה טאָן אין דער לאָוורע, זיך באַזאָרגן מיט אַ פּאָר פלעשער „הייליק" וואַסער — „טרערן פון דער הייליקער מוטער" וואָס האָט געזאָלט דינען פאַר אַ רפואה צו אַלע קראַנקייטן... פאַר די יונגע איז דער „אָדפוסט" געווען גיכער אַ געלעגנהייט אַ הוליע־טאָן, זיך וואַלגערן אין די שענקן, זיך אַמוזירן אויף די קאָרוסעלס און אין די צירקן. די כוונות, וואָס די פּילגרימען האָבן געהאַט מיט זייער קומען, זיינען די יידן וויניק־וואָס אָנגעגאַנגען. דער עיקר איז פאַר זיי געווען ס׳זאָלן קומען וואָס מער געסט. האָבן פּיטשאַיעווער יידן, ערב אַן „אָדפוסט" טאָקע מתפלל געווען אויף אַ גינסטיק וועטער פאַר די וואַנדערער. יידן האָבן זיך אויסגעקוקט די אויגן אויף אַן „אָדפוסט". פאַר זיי איז עס געווען אַ פראַגע פון אַ שטיקל ברויט פאַרן מאָרגנדיקן טאָג, אָפט איז דער „אָדפוסט" אפילו געווען דער מקור פון פרנסה פאַרן גאַנצן ווינטער.

ניט געווען קיין ייד אין פּיטשאַיעוו, וואָס זאָל ניט געווען אַרויסקוקן אויפן „אָדפוסט". די בעקער האָבן געבאַקן ברויט, ווייסע בולקעס און בייגל פאַרן „אָדפוסט". די צוקערניקעס פלעגן וואָכנלאַנג פריער שוויצן ביים ציען פאַסן געפאַרבט צוקער־טייג, וואָס זיי פלעגן צעשניידן אויף קליינע שטיקלעך, זיי וויקלען אין קאָלירטע פּאַפּירלעך און פאַרקויפן אין די חגא־טעג. די שפּייז־געוועלבער פלעגן אָנגרייטן פעסער געזאָלצענעם הערינג, דאָס באַליבטסטע מאכל ביי די פויערים. זיי פלעגן דעם הערינג צוערשט וואַשן און טרינקען דאָס געזאָלצענע וואַסער, דערנאָך פלעגן זיי אים צעריייסן אין דער לענג ,ווי להבדיל דער ייד דעם פורים־קוילעטש, און מיט גרויס אַפּעטיט אים עסן מיט שוואַרץ דאַרפיש ברויט. עטלעכע טעג נאָכן „אָדפוסט", פלעגט די לופט אין שטעטל נאָך זיין אָנגעזאָפּט מיטן ריח פון געזאָלצענעם הערינג, סיידן גאָט האָט זיך דערבאַרימט און אַראָפּגעשיקט אַ שטאַרקן גאָס רעגן, וואָס האָט

אָפּגעשווינקט די איבערבלייבעכץ און די לופט איז ווידער געוואָרן זומערדיק פרישׁ. באַזונדערס פּלעגן זיין פּאַרהאַרעוועט די קוואַס־העגדלער ביים מאַכן קוואַס. זיי פּלעגן האַלטן אין איין פּאַרזוכן דעם טעם, פּול מיט שרעק די פּויערים זאָלן חס חלילה ניט אויסבראַקירן זייער פּאַבריקאַציע. ס׳איז אויך אויפגעקומען אַ נייער סאָרט קרעמער וואָס האָבן פּאַרקויפט הייסע טיי פּאָר־זיסט מיט געברענטן צוקער. אויב ס׳האָט זיך אַלץ ניט געשפּירט קיין זיסקייט אין דער טיי, פּלעגן זיי עצהנען דעם גוי צו מישן מערער מיטן לעפּעלע — און נאָך אַ צייט מישן, פּלעגט ער טאַקע דערשפּירן אַ זיסקייט אין דער טיי... די סטאַליאַרעס, די שענקערס, די גאַלאַנטעריי געשעפטן — אַלץ איז געווען באַשעפטיקט פּאָרן „אָדפּוסט" ביים צוגרייטן — און אין די „אָדפּוסט"־טעג ביים פּאַרקויפן.

די וואָס האָבן קיין געשעפטן ניט געהאַט און קיין בעלי־מלאכות זיינען זיי איך ניט געווען, האָבן איך ניט אויפגעהערט צו בעטן אויף אַ גרויסן „אָד־פּוסט", וואָס זאָל ברענגען מיט זיך וואָס מער פּילגרימען און טאַקע פּון דער ווייט, וואָס זאָלן שטיין עטלעכע טעג, און מ׳זאָל זיי קאָנען אַרייננעמען צו זיך אין שטוב אויף נאַכטלעגער. אַזאַ שטיקל הכנסה קאָן מען צושטוקעווען צו די אָנדערע, קנאַפּע הכנסות, און פּאַרדעקן עטלעכע חובות־לעכער. אָדער גאָר, (לאָמיר זיך ניט שעמען), צוזאַמענקלייבן אַ פּאָר גראָשן אויף שבת. אַלע האָבן געווארט אויפן „אָדפּוסט" און יעדער האָט געזוכט אויסנוצן דעם מאָמענט און די געלעגנהייט צו פּאַרדינען ביי עפּעס עטלעכע גראָשן.

פּאַרשיידן האָבן אויסגעזען די „האָטעלן" וואָס דער פּיטשאַיעווער ייד פּלעגט צוגרייטן פּאָר די „גענסט"... פּאָרן פּראָסטן „נאָראָד" האָט מען אויסגעראַמט די צימערן, אַרויסגעטראָגן יעדער שטיקל מעבל, מ׳האָט אויסגעשפּרייט שטרוי אויף די דילן און אַריינגעפּאַקט אין די צימערן „גענסט" אַזוי געדיכט וויפל ס׳האָט נאָר געקאָנט אַריין.. ניט אַזוי לייכט איז עס אָנגעקומען דעם פּיטשאַ־יעווער ייד צו פּאַרוואָנדלען די פּאָדלאָגע פון זיין הויז אין אַ בעט, וואָס זאָל האָבן אויף זיך אַ שטרוי־מאַטראַץ, ווייל ווי האָט דאָס אַ פּיטשאַיעווער ייד געקאָנט האָבן שטרוי, אַז קיין סטאַדאָלעס מיט היי און שטרוי איז ניט געווען בנמצא אין גאַנצן שטעטל. האָט זיך דער ייד אַן עצה געגעבן. ער האָט אַרויסגענומען די שטרוי פון אַלע בעטן וואָס האָבן זיך געפּונען אין זיין שטוב און וואו ס׳האָט זיך נאָר געפּונען אַ שטרוי אויפן בוידעם, אויפן הויף, ערגעץ וואו אין אַ פּאַרגעסענעם קאָסטן אין קעלער — איז אויסגענוצט גע־וואָרן צום דינסט. מיטן צוזאַמענגענומענעם שטרוי, פּלעגט מען „באַשטרויען" די דילן, וואו די געהויבענע געסט פּלעגן האָבן זייער נאַכטלעגער. אמת, קיין גאָר וויך געלעגער איז דאָס שטרוי ניט געווען. ס׳איז אָבער פּאָרט ניט געווען קיין נאַקעטער דיל... צומאָל פּלעגט דער פּויער אויפשטיין מיט טענות צום יידן, באשר ס׳איז געווען אַ ביסל צו האַרטלעך צו שלאָפן. דער

ייד פלעגט אויסהערן די טענות און געבן דעם פויער צו פֿאַרשטיין, אַז קיין פעלדער האָט ער דאָך ניט און קיין „פֿאַמיעשטשיק", וואָס האָט סטאָלעפע מיט שטרוי איז ער אויך ניט, טאָ פון וואַנען זאָל ער נעמען שטרוי? ער אַליין, דער בעל־הבית, איז אויך ניט געשלאָפן אויף אַזאַ געהויבענעם ווייכן געלעגער. ס׳איז דאָך אַן „אַדפּוסט"־טאָג און מ׳דאַרף פֿאַרבייגן אויף באַקוועמלעכקייטן. דער פויער פלעגט אויסהערן די פֿאַרציע מוסר און ווייכער ווערן. קענטיק אַז ער האָט אַנגענומען דעם יידנס דערקלערונג: ער פלעגט פֿאַררוקן אויף דער פּאַטילניצע די פעלענע קוטשמע, וואָס ער פלעגט טראָגן סיי זומער סיי ווינטער, און פרעגן זיין שטענדיקע האַרבע קשיא: „יאָק טאָ שטאָב או זשידאָ נע בולאָ"? (ווי איז מעגלעך אַז ביי אַ יידן זאָל עפּעס פעלן?)

דאָס צוזאַמענקלייבן דאָס געלט פֿאַרן נאַכטלעגער, איז אַ קאַפּיטל פֿאַר זיך. אויב די פויערים געסט זיינען אַלע געווען פון אייַן דאָרף, פלעגן זיי אויסקלייבן אַ „נאַטשאַלניק", וואָס פלעגט זיין פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דער אויפֿפירונג פון זיינע דאָרפסלייט. ער פלעגט צוזאַמענקלייבן דאָס געלט פֿאַרן נאַכטלעגער און איבערגעבן דעם בעל־הבית. וועמען די פויערים פלעגן אָבער זיין פון פֿאַרשיידענע דערפער, דאָן פלעגט דער ייד מוזן אַליין אויפֿמאַנען דאָס געלט פון יעדן פויער באַזונדער. פלעגט ער וואַרטן ביז שפּעט אין דער נאַכט, ווען אַלע פויערים האָבן זיך שוין צוזאַמענגעקליבן און ווען אַלע זיינען שוין געווען אויסגעלייגט יעדער אויף זיין „געלעגער", דעמאָלט ערשט פלעגט דער ייד נעמען שפּאַנען איבער די קעפּ פון די שלאָפנדיקע פויערים, זיי אויפֿוועקן און אַזוי צוזאַמענקלייבן די עטלעכע גראָשן.

עס זיינען אויך געווען „האָטעלן" פֿאַר בעסערע געסט. דאָס זיינען געווען די האָטעלן פֿאַר די גלחים וואָס פלעגן קומען מיט „פּראָצעסיעס". אָט די גלחים פלעגן זוכן אַן אָרט אויף איבערצונעכטיקן. זיי פלעגט מען שוין ניט לייגן אויפן דיל. פֿאַר זיי פלעגט מען אָפּגעבן אַ צימער, וואו ס׳האָט זיך געפונען אַ בעט און אַ טיש מיט בענקלעך. ניט אַלע האָבן אָבער זוכה געווען צו קריגן אַזעלכע געהויבענע געסט. ניט אַלעמענס דירות זיינען געווען צוגעפּאַסט פֿאַר אַזעלכע „חשובע אורחים". אויך ניט אַלע האָבן געהאַט די „זכיה" אַרייַנקריגן אַ גלח אויף קוואַרטיר. נאָר די יידן וואָס זיינען געשטאַנען אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיטן קלויסטער, געפירט געשעפטן מיט די גלחים, געדונגען ביי דער לאַוורע סעדער, געקויפט ביי זיי האָניק, נאָר אַזעלכע האָבן געהאַט אַ שאַנס אַליין צו קריגן אַ גלח און אויך אַ מאָל רעקאָמענדירן אַזאַ אורח צו אַ צווייטן ייד, ווען ער אַליין האָט שוין ניט געהאַט קיין פּלאַץ פֿאַר אַזאַ מין גאַסט. די יידן וואָס האָבן אַליין קיין צוטריט צו דער לאַוורע ניט געהאַט און האָבן אויך געוואָלט אַ מאָל ענינסן פון „עולם הזה" — האָבן ביי זיך אין שטוב אַזאַ טייערן גאַסט ווי אַ גלח, וואָס איז אַליין אַ סגולה צו פרנסה — האָבן געזוכט פֿראָטעקציע ביי די יידן וועלכע זיינען געווען גאָר נאָענטע

„מחותנים" מיטן קלויסטער. געבעטן ביי זיי ניט צו פאַרגעסן אויך אין זיי און זיי צוצושיקן אַ גלח אויף נאַכטלעגער לעת מצוא.

וויפל פלעגט זיך דער פּיטשאַיעוועך ייד אַנמאַטערן ביי די גויאישע „אַדפּוסטן", וואָס זיינען געווען די הויפּט קוואַלן פון וואַנען ער האָט געשעפּט זיין אַרעמע מאַגערע פּרנסה! וויפל מי און האַרעוואַניע, פול מיט פּחד און שרעק פאַר פּאַגראָמען, פלעגט דער פּיטשאַיעוועך ייד איבערלעבן צווישן די טויזנטער ווילדע אוקראַיניש גויים, וואָס פלעגן דערצו נאָך געהעצט ווערן צו פּאַגראָמען. דאָס שטעטל האָט געלעבט מיט נסים ביז די גרויליקע, שוואַרצע מערדער האָבן האָט אויך ניט אויסגעמיטן דעם אייגנאַרטיקן יידישן ישוב אינעם קריסטלעך פאַרהיליקטן פּיטשאַיעוו.

צווייטער קאַפּיטל

אין נעץ פון רישעות

ה. געלערנט

אַ גיפטיקע צוואה אויסצוראַטן די יידן

אין זיין דערציילן וועגן דעם פּיטשאַיעוועך קלויסטער, דערמאָנט חנא זאַלץ דעם נאָמען פונעם אַרכימאַנדריט, וויטאַלי, וואָס האָט געהעצט די קריסט־לעכע באָפעלקערונג צו אַ פּאָגראָם אויף די יידן. ס׳האָט זיך אים ניט אייני־געגעבן, מחמת דער שטעטל־אַדמיניסטראַטאָר האָט זיך אים געשטעלט אין וועג.

וועג מען באַקענט זיך אַבער מיט די פּרטים, סיי פון דער פּאָגראָם־העצע, סיי און בפרט פון דער גרויסער חשיבות פונעם אַרכימאַנדריט אינעם צאַרישן הויף, וועט שמועסט, וועג מען דערוויסט זיך פון דער אַלגעמיינער פּאָגראָם־קאָמפּאַניע וואָס די צאַרישע סאַטראַפּן האָבן דעמאָלט געפירט אין לאַנד, ווערט מען ממש פֿאַרחידושט פון דעם פּאָקט, וואָס אַ קליינער נישטיקער באַאַמטער אינעם שטעטל זאָל עס האָבן געוואָגט און געקענט זיך אַנטקעגנצושטעלן, און אויספירן, אַז קיין פּאָגראָם זאָל דאָרט ניט זיין. ניט אַנדערש, אַז אינעם שטעטל האָט דער שלום בית צווישן יידן און קריסטן גובר געווען די דאָזיקע העצע. ניט נאָר אינעם שטעטל גופא, נאָר אויך די קריסטן פון די אַרומיקע דערפער זיינען געווען ממש צונויפגעלעבט מיט די יידן.

אַז די דאָזיקע בריידערלעכקייט איז עס געווען דער הויפּט פּאָקטאָר, באַווייזן אונדז די וויטערדיקע פּרטים, וואָס מיר בריינגען.

נאָך דער ליקווידאַציע פון דער רעוואָלוציע פון 1905 האָבן די צאַרישע סאַטראַפּן אויפגעהויבן אַ פּאָגראָם־אַגיטאַציע קעגן די יידן, ווי די אייניציקע שולדיקע אין דער רעוואָלוציע, ווי די ערגסטע שונאים פונעם צאַרישן רעזשים. דער צאַרישער הויף האָט אַרגאַניזירט אַ ספּעציעלע אַרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „סאָיוז רוסקאַווּ נאַראָדאַ״ — פּאַראַנד פונעם רוסישן פּאָלק. באַאַרגט מיט געלט און מיט אַ גרויסן אַנשפּאַר אויף דער אַנטיסעמיטישער צייטונג אין פּעטערבורג — „נאָווּאיע וורעמיאַ״ — די נייע צייט און אַנד. פון פּעטערבורג האָט די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע פּאַרפלייצט פּאָגראָם שינאה אינעם גאַנצן געדיכטן יידישן וואוין־שטח, דעם „תחום״, ווי ער איז באַ־צייכנט אין דער געשיכטע. דער קלער אין דער קירכע האָט געשפּילט אַ

גרויסע ראָלע אין העצן די קריסטן, בעת דאָס פּראָווען די „מאָליטוועס" (געבעטן) אין די קלויסטערס. דער אַרכימאַנדריט, וויטאַלי איז געווען דער „קאָפּ" פּונעם „סאָיוז רוסקאַווע נאַראָדאַ" אין פּיטשאַיעוו און אין וואָלין בכלל. חוץ אין די זונטיקס, בעת די „מאָליטוועס", האָט ער געפּירט אַ פּאָגראָם־העצע אינעם פּיטשאַיעווער בלעטל („פּאָטשאַיעווסקי ליסטאָק"), וואָס האָט זיך געדרוקט אין דער דרוקעריי פון דער לאַווּרע. אונטערן לאָזונג „צאַר באַטיושקאַ אי מאַמושקאַ ראָססיאַ" — צאַר פּאָטערל און מאַמעלע רוסלאַנד — באַגלייט מיטן הייליקן פּראָוואָסלאַווּנעם גאָט, אַט די דריי־איניקייט האָט עס באַדאַרפט צעגליען די געבליטן פּונעם המון נוקם זיין זיך אין די מורדים, די זשידעס, רעוואָלוציאָנערן. אין איניקע ערטער פון וואָלין, בפרט אין דער גובערניאַלער שטאָט זשיטאָמיר, זיינען פּאָרגעקומען פּאָגראָמען. דאָס האָט אוודאי געזאָלט האָבן אַ השפּעה אויף פּיטשאַיעוו. וועג עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז אויף דער אָרטיקער באָפעלקערונג קלעפּט זיך ניט צו די גיפט האָט וויטאַלי צוגעטראָכט אַ ממזריש שפּיצל. ער האָט אינעם דערמאָנטן בלעטל אָפּגעדרוקט אַ כלומרשט דערהאַלטענעם בריוו, אין וועלכן מען וואַרנט אים, אַז זיין אייגענער קאָפּ איז אין קאָן. אים, דעם הייליקן אַליין, ווילן די זשידעס אומבערענגן... אַז עס זאָל פּסיכאָלאָגיש ווירקן, האָט ער דעם דאָזיקן בריוו־טעקסט באַגלייט אינעם אָנשטעל פון אַ צוואה, אין וועלכער ער האָט זיך אַרויסגעשטעלט ווי דעם „גליקלעכסטן" וואָס גאָט האָט אים מזכה געווען צו זיין דער קרבן פּאַרן „פּראָוואָסלאָווּנעם פּאָלק"...

מיר ברענגען דאָ דעם גאַנצן טעקסט פּונעם כלומרשטן בריוו און די צוואה זיינע. *)

„איך האָב דערהאַלטן די דריטע וואַרנונג פון די זשידעס־רעוואָלוציאָנערן. מ'דאַרף הייסט עס, זיין גרייט אויפן טויט. דעריבער לאָז איך מיין צוואה דעם וואָלינער פּראָוואָסלאָווּנעם פּאָלק וועמען איך האָב געדינט.

„די זשידעס האָבן מיר צוגעשיקט אַזאַ בריוו, געשריבן מיט רויטן טינט:

„נמאסדיקע ברואים, וויטאַלי יאָסיף און אַנדערע הינט, גענוג אייך צו פּאַרפּינטערן די אויגן פּונעם רוסישן פּאָלק! גענוג צו האַלטן עס אונטערן חושכדיקן דאַך! גענוג אונדז אָפּצונאַרן, גענוג! מיר קריסטן האָבן זיך שוין באַדעקט, דאָס לעבן אונזערס פּירט אונדז צו אַן אַנדער „סאָיוז" (פּאַרבאַנד). ס'איז געקומען די צייט אויף אייך הינט און אויף אייער מענטשנמערדערלעכע דרוקעריי. איר וועט שוין לאַנג מער דאַרט ניט דרוקן. איר וועט אַרויפגעטראָגן וועלן דורך „באָמבעס" אין דער לופטן אַרויף, ווי

*) דעם רוסישן אָריגינאַל ברענגען מיר באַזונדער אויף ז. 91־92.

אליהו איז אַהין אַרויף אויף אַ גאָלדענער קאַרעטע. דרוקט וואָס מער, ווייל איר וועט מער קיין צייט ניט האָבן. די צייט (אויף אייך) איז שוין געקומען. דאָס רוסישע פאָלק קען מער ניט ליידן (פון אייך).

פאַרן צענטראַל קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי ס. ר. (סאָציאַליסטן רעוואָלוציאָנערן) דער וואָלינער ס. ר.ישער געגנט־קאָמיטעט".

„אָט דאָס איז ניט קיין אַרבעט פון די פּויערים. זיי קענען ניט (די אַרבעט) פון דרוקן, און דער בריוו איז אַ געדרוקטער. געדרוקט דורך די זשידעס אָדער זייערע נאָכלויפער.

„איך האָב גאָרנישט קעגן זייער אורטייל. די בעלנים אויף מענטשלעך בלוט קענען דאָס דערגרייכן שטענדיק. די דרוקערייַ איז ניט פאַרשפּאַרט און ניט באַוואָפנט. דער צוטריט אין מיין ווינקל איז פאַר קיינעם ניט פאַרשפּאַרט. יעדער אינער וואָס וויל עפּעס קומט אַהין. אין די טעג ווען דאָס פאָלק פאַרזאַמלט זיך, בין איך כמעט שטענדיק אויפן הויף מיט די מענטשן. בכן, וועלן די פאַרכעוואַטע רעוואָלוציאָנערן אויסצופירן זייער אורטייל, אויף קיין מניעות זיך ניט אָנשטויסן. אויב גאָט האָט מיר באַערט אַוועקצוגעבן דאָס לעבן פאַרן פראַוואָסלאַוונעם פאָלק, וועל איך זיך האַלטן פאַרן גליקלעכסטן. אָבער מחמת מיין מיטלייד צו מיין פאָטערלאַנדס נעבעכדיק פאָלק, וואָס איז אַרומגענומען דורך זשידעס, וויל איך, אַז מיין לעצטער קרבן זאָל כאָטש ברענגען אַ נוץ מיין פאָלק. דעריבער פאַרזאָג איך:

„זאָל דאָס פאַרגאָסענע בלוט מיינס אָפּרייניקן פון רוסלאַנד די זשיד־קרענק, זאָל דער הייליקער בארג אָפּגערייניקט ווערן פון די אַרומגעלייגטע פיאַווקעס (זויגער), די פאַרכעוואָטע זאַלצעס, יאָקיר, וואָס שפּייען אויף דער הייליקער איקאָנע. די טשערניאָקס אָדער פּינחסעס, וואָס פאַרקויפן אין דער לאַוורע די געמיינע בילדלעך און אַנדערע מינים זשידאַווסקי אומריינקייטן. זאָל אין רוסלאַנד ניט בלייבן קיין סימן פון זיי."

„זיי, די זשידעס, דורך זייער וועלן דערגרייכן אַ קאָנסטיטוציע מיט גלייכ־באַרעכטיקונג פאַר זיי, האָבן עס פאַרקאָכט ביי אונדז די בלוטיקע צערודע־רונגען. איז זאָלן זיי דאָס אַליין אויסזוויפן. דאָס פאַרגאָסענע בלוט דאַרף אויפגעמאַנט ווערן פון זיי."

7טער יוני, 1907. אַרכימאַנדריט וויטאַלי *)

ווי שוין געזאָגט, אין אָנהייב, האָט די פאָגראָם־העצע זיינע אָנגעטראָפן אויף טויבע אויערן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אין שטעטל און אין דערפער אַרום.

---

*) „רוסקי אַרכיוו", 1914, ב׳ 3 זייטן 424־426.

די דערמאָנטע „נאָוואָיע וואָרעמיא" האָט דעמאָלט דערציילט, אַז „מיט עטלעכע טעג שפּעטער, דעם 15טן יוני, א דאָנק דעם, וואָס די פּאָליציי האָט באַ־צייטנס זיך אַרײַנגעמישט, זי האָט אַרעסטירט אין אַ יידיש הויז איין יידן און איין קריסט (דער דריטער האָט זיך אויסבאַהאַלטן) מיט 7 באָמבעס... האָט זיך אײַנגעגעבן צו פּאַרהיטן דאָס אויפרייסן פון דער פּיטשאַיעוואָר לאַוואָרע, וועלכע די יידן האָבן געדראָט. דאָס האָט באַוואויגן די וואָלינער פּרומע קריסטן צו בעטן אין א טעלעגראַמע דעם צאַר, אַז ער זאָל פּאַר־אָרדענען — „צו באַזייטיקן פון דעם הייליקן באָרג די פּיטשאַיעוואָר יידן, וואָס האַלטן אויף ביי זיך די באָמבען־וואַרפּער, אַנדערש דראָט אַן אומקום דער הייליקייט פונעם פּאָלק" („נאָוואָיע וואָרעמיא" נומ' 11277, 1907).

נאָך אַזא סענסאַציע־ציפער פון געפינען אַזש זיבן באָמבעס, און דערצו נאָך, אין הויז פון א יידן, וואָלט מען באַדאַרפט כאָטש אַנרופן דעם נאָמען פון יענעם יידן, אָבער אפילו די „נ. וור." האָט פון אַזעלכן ניט געוואוסט. די אויסטראַכטעניש האָט באַדאַרפט דינען פּאַר א מאָסקע צו פּאַרשטעלן דעם דורכפּאַל פון וויטאַלין, וועמענס פּאָגראָם־העצע עס האָט אָנגעטראָפן אויף פּאַרשטאָפּטע אויערן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, אין שטעטל, ווי אין די אַרומיקע דערפער.

דערפאַר אָבער, האָט מען זיך פּאַרקירעוועט אויף אַן אַנדער וועג אין קאַמף קעגן די יידן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן עקאָנאָמישער קאַמף. אין דער־זעלבער צייטונג „נאָוואָיע וואָרעמיא" ווערט דערציילט וועגן דער פּראָפּא־גאַנדע וואָס וויטאַלי האָט געפירט אויף די שפּאַלטן פונעם „פּאָטשאַיעווסקי ליסטאָק" צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, פּאַר אַרויסשטויסן דעם יידישן קרעמער פונעם קלייטל. אינאיינעם מיט דער וועריבר־קאַמפּאַניע פּאַר אָנשליסן זיך אין דער צאַרישער אַרגאַניזאַציע „סאָיוז רוסקאַווא נאַראָדא" האָט מען אָנגעהויבן אַרגאַניזירן קאָנסום־אַרטעלן, אין די שטעטלעך און אין די דערפער. דעם אָנהייב האָט געמאַכט דער אַרכימאַנדריט וויטאַלי. דעם 16טן אויגוסט 1906 האָט ער אַזא פּאַרקויף־אַרטעל דאָרט געעפנט. דער לאָזונג, אַז די יידן, די פּראָצענטניקעס רויינירן דעם פּויער, אפילו די פּאַרטייִדיקער אין געריכט זיינען די פּריוואָט־אָדוואָקאַטן — יידן, איז קיין אָנדער מיטל קעגן זיי ניטא, נאָר צו עפענען אייגענע אַזעלכע פּאַרקויף־אַרטעלן.

דער עקאָנאָמישער קאַמף איז געווען געשטיצט דורך דער רעגירונג. די רעגירונגס־באַנק האָט געעפנט אַן אָפּטייל אין וואַלין פּאַר געבן קרעדיטן צו אַזעלכע אונטערנעמונגען אין די קלענערע ערטער אוז אין די דערפער. ביי די קירכס זיינען געעפנט געוואָרן קאָנסום־קלייטן מיט לאָגערן פון פּראָוויאַנט אויף צו באַזייטיקן דעם יידישן קרעמער. דאָס כשרן האָנדל ביי דער קירכע איז אונטערגעטראָגן געוואָרן ווי א טראַדיציע פון אָמאָל. אונטערן

נאָמען „בראַטי", ווי עס האָט געהייסן אינעם 18טן יאָרהונדערט די לייַ־און שפּאָר־קאַסעס ביי דער קירכע. האָט מען געכשרט דעם נייַעם נאָמען „בראַטס־טוואָ" פֿאַר געניסן פון דער קירכע־היערַאַרכיע. מיט דער דאָזיקער אַרבעט האָט מען דערקלערט דעם פֿויער, איז געפּעסטיקט געוואָרן דער מצב פון דער קירכע און אירע דינערשאַפֿטן.

אין זייער אַ קורצער צייט, אין מאַי פון 1907, האָט די מיטגלידערשאַפֿט אין וואָלין באַטראָפֿן 127.000, נאָר די קעפּ פון די משפּחות. דאָס הייסט, אַ קאַרגער האַלבער מיליאָן נפשות זיינען געווען אָנגעשלאָסן אין דעם „פּאַר־באַנד פון רוסישן פֿאָלק", וואָס איז געשפּייזט געוואָרן מיט גיפּטיקער שינאה צו יידן.

דער געגנערַאַל קראַסילניקאָוו, וואָס האָט רעפּעריט וועגן דער אַקציע, אויפֿן ספּעציעלן צענזיפּפּאָר אין פּעטערבורג, אין 1908, האָט שטאַרק אַרויסגע־רוקט אין פּראָגט פון דער אַקציע, דעם אַרכימאַנדריט וויטאַלי, ווי דער פּיאָנער אירער, וואָס אַ דאָנק אים זיינען אין דער אָרגאַניזאַציע, נאָר אין וואָלין אַליין, געווען שוין אָנגעשלאָסן 1.700.000 מיטגלידער.

אָבער יידן אין פּיטשאַיעוו האָבן גובר געווען אויך דעם דאָזיקן קאַמף פונעם צורר זייערן. דאָס איז צו זען דערפון, וואָס נאָך גאַנצע פּיר יאָר אַרבעט, געשטיצט מיט ביליקע קרעדיטן פון דער רעגירונגס־קאַסע. איז אין גאַנץ וואָלין אין 1910 קוים דערגרייכט געוואָרן אַ צאָל פון 110 אַזעלכע קלייטלעך און אַרטעלן אין די שטעט, שטעטלעך און דערפער. אין די דאָזיקע יאָרן האָט וויטאַלי נאָך געהאַט צו זיך פּאַר אַ שותף דעם עלטסטן „הייליקן" אין רוס־לאַנד, דעם יעראָמאַנאַך איליאָדאָר. וועמען ער פּלעגט זיך לאָזן קיין פּיטשאַיעוו פון פּעטערבורג, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט עטלעכע מייל ווייטער פון שטעטל, אויף דער באַן־סטאַנציע. פון דאָרט איז ער געגאַנגען צופוס און אויפן וועג מיטגעריסן מיט זיך די פּויערים פון די דערפער, וואָס האָבן אים באַגלייט צו דעם הייליקן אָרט. בעת יעדן שפּאַן זיינעם האָט ער פון זיך אַרויסגע־ברומט די אויסגעצויגענע צוויי וועלטער: ר־ו־ס־ס־ס־ס־ א־י־ד־י־א־ט! אַלע האָבן איבערגעחזרט די וועלטער: דער רוס גייט! דער רוס גייט!

יידישער אויסדויער, עקשנותדיקייט, יידישע ביטול־באַציאונג האָט ביי די פּיטשאַיעווער יידן, וואָס זיינען געווען מער אַרומגערינגלט מיט דער טומאה פון רישעות און טיפֿשות גאָר שטאַרק אויסגענומען. און ווי מיר זעען פון די באַשרייבונגען פון די פּיטשאַיעווער אין דעם בוך, האָבן שכנים זייערע, די קריסטן מער זיך געבריידערט אינעם לעבן מיט די יידן אידער מיט זייערע שונאים.

פּיטשאיעוו — דער צאַרישער ציטאַדעל פאַר פּאָגראָם־העצע

די צעשמעטערטע צאַרישע אַרמייען אויפן ווייטן מיזרח דורך די יאַפּאַנישע קריעגסטן אין דער מלחמה פון 1904־1905, וואָס האָבן אַוועקגענומען פּאַרט אַרטור, מאַנדזשוריע, אוך באַדראָט צו פאַרכאַפּן אפילו סיבירער ווייטע שטחים, ווען ניט דאָס אַריינמישן זיך פון אַמעריקע פאַר אַ גיכן שלום; דער אויפברויז פון די מאַסן קעגן דעם צאַרישן רעזשים אינעם לאַנד, אוך די רעוואָלוציע פון 1905, האָבן אַרויסגעבראַכט אַ נייעם קער אין דער פּאָליטישער אַריענטאַציע פון דער געזעלשאַפטלעכער עפּנטלעכקייט, ווי אין דער לאַנד־פּאָליטיק בכלל. דער צאַר איז געצוואונגען געווען צו אײַנפירן אַ געזעצגעבערישע פּאָלקס־פאַרטרעטונג דורך אַ פּאַרלאַמענט. אין אָקטאָבער פון 1905 האָט ער אַרויס־געבראַכט אַ מאַניפעסט פאַר צענויפרופן דעם פּאַרלאַמענט, די „דומאַ", גע־קליבן פון פּאָלק.

דאָס האָט אָבער נאָר געצילט ווי אַ בליץ־אָפּציער פּאַרן מאַסן־אויפברויז אינעם לאַנד, וואָס איז ווירטשאַפטלעך אוך נאָכמער — פינאַנציעל געווען רואינירט. די רעגירונגס־קאַסע האָט זיך דעמאָלט געניטיקט אין אויסלענדישע הלוואות אוך מ׳האָט באַדאַרפט נושא־חן זיין ביי דער עפּנטלעכער מיינונג.

דער פלירט מיט דעמאָקראַטיע האָט לאַנג ניט געדויערט. די רעאַקציע איז גיך געקומען צו זיך. עס זיינען אַרגאַניזירט געוואָרן די שוואַרצע כוחות אינעם לאַנד. דער פּרעמיער־מיניסטער סטאָליפּין מיטן אָנשפּאַר אויף דעם יוסטיץ־מיניסטער, שטשעגלאָוויטאָוו, האָבן באַלד נאָכן צענויפקום פון דער ערשטער „דומאַ" צערונען די אילוזיע פון איינפירן אַ פּאַרלאַמענטאַרישע אַרדנונג אין לאַנד. אין פּעטערבורג אוך אין מאָסקווע זיינען טאָג־טעגלעך געפלאָסן אין די צייטונגען גיפטיקע רייד קעגן די שונאים פון דעם „פּאָטערל צאַר אוך מאַמעלע רוסלאַנד". דובראָווינס „רוסקאָיע זנאַמיא" אין פּעטערבורג אוך גרינמוטס „מאָסקאָווסקיא וויעדאַמאָסטי" האָבן געזאַמלט אַרום דעם צאַר אַלע פינצטערע כוחות אין לאַנד, אַנגעפירט דורך די גובערנאַטאָרן אוך מיליטעריש קרעפטן. ווידער די מוזשיקעס, דער המון איז געהעצט געוואָרן דורך דעם קלער אין די קלויסטערס צו באַשיצן דאָס לאַנד פון די שונאים, די פּאָליאַקן, אַרמענער,

ליטווינער, לעטן און די זשידעס, וואָס אַלע זיי האָבן אין דער „דומא" געהאַט 130 דעפוטאַטן.

אין רעזולטאַט דערפון, איז דאָס יאָר 1906 געווען דאָס בלוטיקסטע פאַר יידן. אַ כוואַליע פון פאָגראָמען. אין יידישע שטעט ווי ביאַליסטאָק, שעדלעץ, לאָדזש, אָדעס האָט זיך געגאָסן יידיש בלוט ווי וואַסער. די אָנגעשיכורטע קריסטלעכע מאַסן, געשטיצט פון פּאָליציי און מיליטערישע קרעפטן אויף די ערטער האָבן געריבט יידיש גוטס און געמאַרדעט אויף רעכטס און לינקס. די „דומא" איז צעטריבן געוואָרן און די דעפוטאַטן, געקליבענע, פון די רע־וואָלוציאָנערע אַרבעטער און פויערים זיינען פאַרשיקט געוואָרן, ווער קיין סי־ביר, ווער אין טורמעס פאַרזיגלט. די יוסטיץ האָט געאַרבעט דורך תליות און קאַטאָרגע.

אונטער אָזא רעזשים איז געקליבן געוואָרן די צווייטע „דומא" וואָס האָט געהאַט די זעלבע מערכה פון דער ערשטער, וואָס איז אויף דעם באַפּעל פון צאַר, אין יוני 1907, צעטריבן געוואָדן. דאָס מאָל אָבער שוין מיט אַ כלומרשטער דעמאָנסטראַציע פונעם „פאָלקס ווילן".

דער דאָזיקער „פאָלקס ווילן" איז אַרגאַניזירט געוואָרן פון דער פיטשאַיעווער לאַוורע. ס׳האָט דער גייסטיק צעדרייטער מאָנאַך איליאָדאָר און דער אַרכי־מאַנדריט וויטאַלי, פאַרשפרייט אין וואָלין און אין פּאָדאָליער גובערניע די „פאָטשאַיעווסקאַיא איזוועסטיא" וואָס איליאָדאָר האָט אַרויסגעגעבן, וואָס האָט „אויפגעקלערט" די גלחים אין די שטעט און דערפער ווי אַזוי צו אָנ־ציען די מוזשיקעס קעגן די זשידעס. אויך דאָס ספּעציעלע פאָגראָם־בלעטל „פאָטשאַיעווסקי ליסטאָק", אַרויסגעגעבן פון וויטאַלין, איז ווייט פאַרשפרייט געוואָרן. און אין רעזולטאַט דערפון, איז אין יוני פון 1907, דווקא אין יענער צייט, וועו דער פויער איז געווען פאַרטאָן גאַנצע טעג אויפן פעלד, זיינען די מוזשיקעס צונויפגעקרופן געוואָרן פון די דערפער אין וואָלין, און אָזא מין דע־פוטאַציע, בראש מיטן מאָניאָק אילאָדאָר, איז געקומען קיין פעטערבורג, גע־בעטן זיך ביים צאַר אין „צאַרסקאַיע סעלאָ" אַן אויסענץ צו באַשיצן דאָס פאָטערלאַנד פון די „אינאָראָדצעס" (פרעמדע), די זשידעס.

איליאָדאָר און וויטאַלי האָבן צווישן זיך פאַרטיילט די פונקציע פון העצעריי. דער ערשטער האָט געהאַט דעם אָנשפּאָר אין די דערמאָנטע צוויי צייטונגען, מיט דער סוווּאַרישער „נאָוואָיע וורעמיאַ". מ׳האָט געוואָרנט די רוסישע עפּנטלעכקייט פון דער מערכה וואָס עס האָט מערב אייראָפּע און אַמעריקע, וואָס זיינען באַהערשט און „אונטערגעוואָרפן די זשידעס". איליאָדאָר האָט פאַרשפרייט אַ בילבול, אַז גאַנצע זיבן באָמבעס האָבן די יידן געבראַכט קיין פיטשאַיעוו אונטערצעריסן די לאַוורע. וויטאַלי וויידער האָט אַרויסגעלאָזט

אַ מין געזעגענונגס־וואָרט, אַ צוואה, אַז מען וויל אים אומברענגען, אָבער ער איז גרייט צו זיין אַ קרבן פַאַר הייליקן פָאטערלאַנד... (זע: טעקסט פון זיין, כלומרשטער, צוואה).

אין וואָלין אָבער האָבן זיך די רייד ניט געקלעפט אין די מוחות פונעם פּראָסטן המון. אין פּיטשאַיעוו גופא האָט זיך וויטאַלין ניט איינגעגעבן צו צעריסן די פריינדשאַפטלעכע פעדעם וואָס האָבן דורותדיק באַהאָפטן די יידישע מיט דער קריסטלעכער מאַסע. דער פּאָגראָם אין זשיטאָמיר האָט קיין אויסווייר־קונג ניט געהאַט אויף אָנדערע ערטער פון וואָלין. אין גאַנצן לאַנד, ווי עס האָט דעמאָלט געשריבן פּיליפּ קראַנץ („מאָרגן־זשורנאַל" 28סטער יוני, 1907), איז „די שטימונג ביי די יידן געווען ניט נאָר אַ געדריקטע נאָר אַ דערשלאָגענע". אָנדערש אָבער אין וואָלין און אין פּיטשאַיעוו גופא.

פּיליפּ קראַנץ האָט זיך אַליין וועגן דעם איבערצייגט בעת זיין אויפהאַלט אין זשיטאָמיר, די גובערניאַלע הויפּט־שטאָט. ער האָט דאָרט זיך געטראָפן מיטן זקן, דעם וויסנשאַפטלער איסר קולישער, וואָס איז געווען גראָד פאַרנומען מיטן פּראָצעס איבער די פּאָגראָמשטשיקעס. *) קולישער האָט אים דערציילט וועגן דער אָבסאָלוט פרידלעכער לעבנס־אָטמאָספערע צווישן אַלע אַיינוואוינער, ביזן פּאָגראָם.

וועג פּיליפּ קראַנץ האָט זיך נאָכגעפרעגט ביי די יידן, וואו ער קען קויפן דאָס פּיטשאַיעווער בלעטל, האָט קיינער אפילו קיין השגה ניט געהאַט וועגן דער עקזיסטענץ פון אַזאַ זאַך... וועג ער האָט זיך שפּעטער דערשלאָגן צו אַ שטעלכל פון צייטונגן, האָט אים דער קריסט דערקלערט, אַז דאָס פּיטשאַיעווער בלעטל וועלט ניט פאַרקויפט. מען צעטיילט עס ערגעץ וואו אומזיסט. קיינער פרעגט זיך ניט נאָך דעם נאָך...

די צאַרישע מאַשין האָט געאַרבעט דורך דער „שוואַרצער מאה" פון דעם תליון סטאָליפּין און זיינע סאָטראָפּן. די סטאָליפּין־מאַשין האָט דעמאָלט דערשטיקט דאָס פרייע וואָרט. פּיליפּ קראַנץ אַליין האָט זיין נאָמען פאַרהוילט, ווי נאָר ער איז פון מיזרח־גאַליציע אָנגעקומען קיין וואַרשע, און פון דאָרט אינפאָרמירט

---

*) איסר קולישער איז אַ שטיק צייט געווען דער ראַבינער אין זשיטאָמיר. אין יענע יאָרן האָט די רעגירונג פאַראַרדנט אַז יידן טאָרן ניט באַנוצן קיין רוסישע נעמען פאַר זייערע קינדער, און דער ראַבינער וואָס וועט פאַררעגיס־טרירן אַזאַ נאָמען אינעם געבורטסבוך וועט ווערן באַשטראָפט. איסר קולישער האָט אויפגעשטעלט אַ בוך מיט נעמען, וואו ער האָט באַווילן, אַז אַ סך „ריין רוסישע" דיינען גאָר יידישע. עס איז דערשינען אין זשיטאָמיר אין 1911. פון דער גאַנצער פאַראַרדענונג איז געבליבן אַ חזק.

דעם יידישן לייענער אין אַמעריקע. האָט ער געשריבן אונטערן פסעודאָנים —יאַנקל נעלם (פאַרהוילענער). אפנים, אַז מ׳האָט זיך דערפון דערוואוסט, ווייל ער איז פון וואַרשע אינקאָגניטאָ אַוועק קיין זשיטאָמיר. פון דאָרט — קיין קרעמענץ און קיין פּיטשאַיעוו.

אין אָ סעריע אַרטיקלען האָט ער באַשריבן פּיטשאַיעוו פאַר יענער צייט, וועלכע וועלן דאָ, נאָך אָ פופציק יאָריקן אָפּלויף איבערגעדרוקט, ווי אָ צו־שטייער צום דעמאָלטיקן לעבן אין פּיטשאַיעוו און יידישן ביטחון אין זיך.

דער יידישער וויצערשטאַנד־כוח איז אַרויסצוזען פון די ציפערן וועגן יידישע האַנדלס־פאַ־זיציעס אין פּיטשאַיעוו, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אינעם רעגירונגס־אַרגאַן פאַרן גאַנצן דרום־מערדיקן געגנט, אין 1911 *).

אַחוץ דער שטעטלשער אַדמיניסטראַציע און די פאָטשט, זיינען פאַר דער קריסטלעכער באַ־פעלקער געוויזן קאָנצעסירט אין דער לאַוורע אַלע אינסטיטוציעס פון דערציאונג, פי־נאַנץ־קרעדיט־באַנק וואָס ויטאַלי האָט אויפגעשטעלט, דער סחורה־לאַגער פאַר דער קאָנסום קאָאָפּעראַציע, ליכטגיסעריי פאַרן ליכט פאַרקויף צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

אין דער לאַוורע האָבן עקזיסטירט צוויי עלעמענטאַרע שולן, צוויי־קלאַסיקע. איינע האָט געגרייט תלמידים פאַר העכערע גלחישע שולן, די צוויטע — פאַר אַלגעמיינע קענטענישן. די לאַוורע האָט אויך אָנגעפירט מיט אַ דאַרפישער שול, וואו ס׳האָט געלערנט אירע אַ לע־רערין. דאָרט איז אויך געווען אַ מין הייל־אַנשטאַלט פאַר די קריסטן, מיט אַ דאָקטער, מאַלינאָווסקי, אַ פעלדשער — דרעמאָוו, און אַן אָקושערין — ליטווינאָוויטש. מיטן אַפּטייק האָט פאַרוואַלטעט אַ פראָוויזאָר, חיים בערלס באט.

אָבער דער האַנדל אין שטעטל איז געווען כמעט אינגאַנצן אין יידישע הענט. אינגאַנצן דריי קריסטן האָבן געהאַט קראָמען. אָט איז די רשימה פון די יידן, רעגיסטרירטע ביים אַרויסבאַקומען אַ ליסט—האַנדלס־דאָקומענט פאַר וועלכן מ׳האָט באַדאַרפט אָפּצאָלן אַ רעגירונגס־שטייער. קראָמען פון באַקאַליי — שפּייז און הויזווירטשאַפטלעכע אַרטיקלען — האָבן געהאַט: ארביט אברהם, בריק פסח, וואלדבוים וואָלף, טשערניאַק אידעס (יהודית), טשערניאַק פּערל, לאנדע צפורה, יאקיר חיים, לערער חנה, מאנדעל שינדל, פורש הענרך, קאגאן צאלי (בצלאל), קאַץ שראָל (ישראל), קיגבערג בינע, קופּער יאָסל, קליגמאַן חנה, קראסנאָפאָר עטל, קרוסמאַן פייגע, ראוזקע נאָטע, שובער הערש, שמוך אברהם און שראב־שטיין לייזער.

אייזנקרעמער — גרינבלאַט משה, קרוסמאַן הערש און ראבין מרים.

מאַנופאַקטור (שניט־קראָמען): בריק שלמה, גייסטער זעלדע, גאנדל לייב, דרוקער הינדע, וועדענסקי בלומע, זבאר שמואל, טשערניאַק משה, לערער מרדכי, נירענבערג ראובן, צורף מ., קליגער חיים, קערזשנער גאָלדע און קערזשנער איצי (יצחק).

געהילץ — זעלצער איציק, לערער חיים און רידיקער אברהם. חוץ דעם זיינען געווען צוויי יידישע קרעמער מיט ווין און אייגער וואָס האָט געהאַט אַ דאַמף־מיל — קאַטשער ו.

אַחוץ די „אַדפוסטן" און גרויסע יאַרידים האָבן יידן געצויגן פרנסה פון די מאַרק־טעג וואָס זיינען פאַרגעקומען צוויי מאָל אין חודש, דעם 1טן און דעם 15טן.

מיר זעען, בכלל, אַז די יידן האָבן באַהערשט דעם גאַנצן האַנדל אינעם שטעטל להכעיס דעם פאַרמעסט מצד דער צאַרישער שווארצער מאה".

Весь Югозападный Край 1913

פיליפ קראַנץ *)

די פּיטשאַיעוועך לאַוועך

ווי דאָס שטעטל זעט אויס, ווי די טשעכן זיינען געוואָרן די יורשים פון יידן, וואָס איליאָדאָרס שילוחים טוען אזן ווי די פּיטשאַיעוועך יידן לעבן איצט.

אין פּיטשאַיעוו בין איך אַריינגעפאָרן אין אַ יאַריד־טאָג נאָכמיטאָג. עס האָט זיך דאָרטן „געקערט אַ וועלט" אויף דעם שטויביקן מאַרק, וועלכער מוז זיין אַ גרויסער זומפּ אין רעגנדיקע טעג. דער דאָזיקער מאַרק געפינט זיך גראָד קעגנאיבער דעם באַרג, אויף וועלכן עס גלימצערט די לאַוועך. מאַלאָרוסישע וואַגאָנעס מיט פּויערים און פּויערטעס האָבן זיך דאָרט אויסגעשטעלט ווי זיי האָבן געוואָלט, אזן מען האָט געהאָנדלט אזן געליאַרעמט ווי דער שטייגער איז אויף אַ יאַריד, אַזוי ווי עס וואָלט גאָר קיין „הייליקטום" ניט געווען דערביי, אַ „הייליקטום", וואָס איז נאָך איליאָדארס טענות, איינע פון די עלטסטע אזן גרעסטע אין „הייליקן" רוסלאַנד.

אפילו אין די בודקעס, וואָס זיינען אויסגעשטעלט ביי די זייטן פון דעם מאַרק אין עטלעכע אומרעגלמעסיקע אזן צעוואָרפענע רייען, האָב איך באַמערקט גאַנץ וויניק יידן אזן יידענעס. אויך האָב איך געפונען אַ סך קריסטלעכע קראָמען. פון שענקען איז שוין אַפּגערעדט — מען גיט פשוט ניט אַ יידן אַ דערלויבעניש צו האַלטן אפילו אַ ביר־הויז. אויף די שילדן פון איניקע קראָמען, באַזונדערס אין די אַרומיקע געביידעס פון דעם קלויסטער, איז פאָר־צייכנט, אַז זיי געהערן צום „סאָיוז פון רוסישן פאָלק". זיי זיינען אַ מין קאָ־אָפּעראַטיוו קראָם נאָך דעם מוסטער פון די תלמידים פון די נייע „פאָלקס־רעטער", די עכטע רוסן, וועלכע מאַכן נאָך די פּוילישע אזן דייטשישע אַנטי־סעמיטן אזן ווילן אויך פירן אַן עקאָנאָמישן קאַמף קעגן די יידן.

איליאָדאָר אזן וויטאלי האָבן שוין איינגעפירט אַ סך אַזעלכע „פּאַטרי־אָטישע" קרעמלעך אין די דערפער אזן זיי אַרבעטן אויף דעם וועג זייער

*) איבערגעדרוקט פונעם „מאָרגן־זשורנאַל", 1907, געשריבן אונטערן פּסעוו־דאָנים — יאַנקל נעלם. די אַרטאָגראַפּיע איז געענדערט.

שטאַרק, דענקענדיק, אַז דערמיט וועלן זיי שליסלעך פאַריאָגן די יידן. פון אַ סך דערפער אין וואָלינער גובערניע האָט מען שוין אַרויסגעיאָגט די אָרעמע יידישע קרעמערס און קרעטשמערס, די טעג פון די נאָך פאַר־בליבענע ישובניקעס אין וואָלין זיינען געציילטע . . . מען האָט אונטער־געהעצט די מוזשיקעס, אַז זיי זאָלן אויף זייערע סכאָדן (מיטינגען) אָננעמען פריגאָוואָרן אָדער באַשלוסן, אַז מען דאַרף די יידישע קרעמערס אַרויסיאָגן פון דאָרף. הונדערטער אָרעמע יידישע פאַמיליעס זיינען שוין אַזוי אין גאַנצן רואינירט געוואָרן אין וואָלינער און אויך פאָדאָליער גובערניעס, וואו די „עכטע רוסן" פירן באַזונדערס דאָס רעדל.

אינטערעסאַנט איז, אַז אין אַ סך דערפער און מעסטעטשקעס 1), פון וואַנען מען האָט פאַריאָגט די יידישע „עקספלואַטאַטאָרס", זיינען זייערע פּלעצער פאַרנומען געוואָרן ניט פון רוסן, נאָר פון „פאַטריאָטישע" טשעכן. די „סלאָווישע ברידער", וועלכע זיינען איצט דאָס קולטורסטע סלאָווישע פאָלק, מאַכן אין אַלגעמיין אויסגעצייכנטע געשעפטן אין וואָלין. זיי זיינען אויך זייער הייסע „עכטע רוסן" געוואָרן און שטיצן די טשאַרנאָסאָטניקעס 2) נאָך מער, ווי די דייטשישע קאָלאָניסטן אין אייניקע ערטער. עס זיינען דאָ דערפער, וואו די גאַנצע פירערס פון די „פאַטריאָטן" זיינען די טשעכן, וועלכע האַלטן דאָרטן געווייגלעך קרעמלעך און שענקלעך און נעמען אויך גרעסערע פּרייזן, ווי יידן, וויל זיי האָבן גאָר ניט מורא פאַר קאָנקורענץ.

אין פּיטשאַיעוו זיינען אויך דאָ אַזעלכע „פאַטריאָטישע" טשעכן, וועלכע ווערן זייער רייך. מען דערלויבט זיי צו האַלטן שענקען און טראַקטירן, וויפיל זיי ווילן נאָר. אייניער פון זיי איז מיט אַ יאָר פינף צוריק געקומען אין פּיטשאַיעוו און האָט געאָרבעט ביי אַ יידן אָלס אַ טרעגער. איצט האָט ער דעם גרעסטן שענק אין פּיטשאַיעוו, און מען זאָגט, אַז ער פאַרמאָגט שוין איבער 20 טויזנט רובל...

מען מאַכט אָלזאָ שנעל רייכטום אָפילו אַין פּיטשאַיעוו; אָבער אַזאָ מזל האָבן דאָ טאַקע איצט די טשעכן. יידן האָבן קיינמאָל ניט געקענט אַזוי זיך „אַרויפאַרבעטן" אין אַזעלכע שטעטלעך אָפילו אין די בעסטע צייטן. געווייגלעך זיינען די יידישע „עקספלואַטאַטאָרס" געבליבן זייער גאַנצן לעבן ביטערע אביונים. יאָ, די נייע יורשים פון די יידן אין דערפער, די טשעכן, פאַרשטייען אַן עסק אויסגעצייכנט.

---

1) שטעטלעך.

2) טשאַרנאָסאָטניעקס איז דאָס זעלבע ווי „טשאַרנאָסאָטנצעס": דער טייטש איז — שוואַרץ־מאהניקעס.

איך האָב ספּעציעל באַזוכט דעם גרויסן שענק פון דעם שנעל אויפגעקומענעם טשעך. מען איז דאָרטן פֿשוט געשטאַנען אויף די קעפּ. שמוציק, אַ געדיכטער רויך פון מאַכאָרקע 3), אַ געפּילדער פון פּויערים און פּויער־טעס, וועלכע האָבן געגאָסן אין זיך שנאַפּס און אויך ביר (דאָס איז שוין אַ פֿראָגרעס), דאָ זיך געריסן, געשאָלטן, דאָרטן זיך געוואַלגערט, און אין אַן אַנדער ווינקל, גאָר אַ געזאַנג און אַ טרעפּאק (טענצל) אין מיטן דערינען; און אַרום אַרום אַ געשטאַנק, אַז עס אַ וואונדער ווי מענטשן קענען עס לאַנג אויסהאַלטן. איך האָב עס קוים אויסגעהאַלטן די קאבאצקע 4) אַט־מאָספּרע צען מינוט און בין אַרויסגעלאָפֿן כאָפּן פּרישע לופט אַזוי ווי דער „הייליקער גייסט" פון דער פּיטשאַיעווער לאַוורע וואָלט מיך געיאָגט.

און די שענק געפּינט זיך אין אַ הויז, וואָס געהערט צו דער לאַוורע, עט־לעכע שריט פון דער לאַוורע... אַזוי זאָרגן עס די מאַנאָכן — פֿאַר דער מאָראַל און ניכטערקייט פון די מוזשיקעס, וועלכע פֿאַרטרינקען דאָרטן זייערע לעצטע פּאָר גראָשן.

ווייניקסטנס, איצט קען מען ניט זאָגן, אַז יידן באַזוכן די מוזשיקעס. אפילו איליאָדאָר אַליין זאָגט עס ניט אין זיינע בלעטלעך, אין וועלכע ער הערט ניט אויף צו אַגיטירן פאַר „פּאַטריאָטישע קראָמען" און צו פאַרלאַנגען, אַז מען זאָל די יידן פאַריאָגן אין אַלדע רוחות און ווייניקסטנס „אָפּריינקן" פון די כריסטאָפֿראָדאָווצעס (פאַרקויפערס פון יעזוס) דעם „הייליקן" פּי־טשאַיעווער באַרג... שילוחים פון דער לאַוורע פּאָרן אַרום איבער די דער־פער מיט אויפרופן פון איליאָדאָר אונטער קעפּלעך מיט גרויסע בוכשטאָבן: „פֿראָוואָסלאָווונע קריסטן! גיט אָן פֿראָשענייעס און מאַכט פּריגאָוואָרן 5), אַז מען זאָל אַרויסטרייבן די יידן פון פּיטשאַיעוו".

באַזונדערס צייכנט זיך אויס אין דער אַגיטאַציע אַן אַלטער מוזשיק מיט אַ גרויסער באָרד מיט פייערדיקע אויגן, וועלכער איז ניט לאַנג צוריק אַרומ־געפֿאָרן איבער בערדיטשעווער אויעזד. ער האָט געהאָט „קרעדענשלס" פון דעם ארכימאנדריט וויטאלי מיט אַ זיגל פון דער לאַוורע און פלעגט אויך צושטיין צו די פאפּעס 6) און פאַרלאַנגען פון זיי ניט אַנדערש, אַז זיי זאָלן גרינדן אָפּטיילונגען פון דעם „סאָיוז פון רוסישן פֿאָלק" אין זייערע דערפער. ער פלעגט זאָגאָר סטראָשען מיט אַרעסטן, אויב מען וועט אים ניט פֿאָלגן. פּאָר דער אַרבעט קריגט ער 25 רובל אַ חודש, אויסער אַ פּאָר־שפּראָכענעם פּאַרטיקן אָרט אין פּראָווינסלאָוונעם גן־עדן.

---

3) אַ געמיינער סאָרט טאַבאַק, וואָס פאַר׳אוירט די לופט.

4) דאָס זעלבע ווי טראָקטיר, נאָר שמוציקער, ענגער.

5) אורטייל — דאָ איז געמיינט — באַשלוסן, רעזאָלוציעס.

6) גלחים.

די לעצטע פאָר חדשים מאַכן איליאָדאָר און וויטאלי אַליין אָפּטע אַגיטאַ־ציע־רייזעס איבער די דערפער צו גרינדן אָפּטיילונגען פון „סאָיוז", „פּאָט־ריאָטישע קראָמען" און איבערהויפּט צו העצן אויף יידן. מען רופט גע־ווינלעך צוזאַמען מוזשיקעס פון דערפער אַרום צו קומען הערן די ווילדע דרשות, וועלכע די צוויי געפערלעכע גלחים האַלטן געווינלעך לעבן אַ קירכע נאָך אַ גאַטעס־דינסט און אַרום די איקאָנעס 7), וואָס מען טראָגט אַרויס פון דער קירכע.

אין די קירכעס גופא האָבן די פינצטערע אַגיטאַטאָרס מורא צו האַלטן זייערע מענטשנפרעסערישע דרשות, ווייל עס איז פאַרבאָטן פון סינאָד צו באַנוצן קירכעס פאָר פּאָליטישע צוועקן, אָבער לעבן דער קירכע מאַכן זיי עס מיט אַזעלכע רעליגיעזע צערעמאָניעס פונקט ווי אינעווייניק. די מו־זשיקעס ווייסן יעדנפאַלס ניט דעם אונטערשייד, און מען זאָגט זיי נאָך, אַז מען האַלט די דרשה דרויסן, אום מער מענטשן זאָלן זיך קענען צוזאַ־מענקלייבן.

קורץ, די גלחים באַנוצן זיך פאַקטיש מיט די קירכעס און אפילו מיט דער לאָוורע זעלבסט אַלס פאַרזאַמלונגס־פלעצער פאָר זייערע פּאָליטישע צוועקן, און די רעגירונג ווייס דערפון גאַנץ גוט, נאָר קוקט דערויף צווישן די פינגער, ווי איך וועל עס באַווייזן אין אַנדער בריוו, אין וועלכן איך וועל אויך ספּעציעל שילדערן די רעדנער־קונסט און די שוואַרצע גבורה פון איליאָדאָר צו ווירקן מיט זיינע דרשות אויף די בלינדע מוזשיצקע מאַסן.

איצט וועל איך נאָר זאָגן אַ פּאָר וואָרטער וועגן די יידן אין פּיטשאַיעוו. לויט נאָך די בעסטע באַריכטן, געפינען זיך אין פּיטשאַיעוו ביז 600 יידישע פאַמיליעס, וואָס עס מאַכט אויס אַ 3000 נפשות. די גאַנצע באַפעלקערונג פון פּיטשאַיעוו איז געווינלעך אַ 7,000 נפשות. יעדנפאַלס איז די קריסט־לעכע שטענדיקע באַפעלקערונג דאָרט גרעסער, ווי די יידישע. ביז מיט אַ חודש 10 צוריק, איידער איליאָדאָר איז אַריבערגעשיקט געוואָרן אין דער לאָוורע, האָבן די פּיטשאַיעווער יידן געלעבט ניט נאָר רואיק, נאָר אויך צופרידן. זיי האָבן אַלע אויסשליסלעך געלעבט פון דער לאָוורע און האָבן גאָר ניט שלעכט פאַרדינט. זיי האָבן ניט געהאַט קיין שטערונגען ניט נאָר צו האַנדלען מיט די פויערים און צו האַלטן אין זייערע הייזער באַגאַמאָלצעס 8), נאָר אויך צוצושטעלן פּראָוויאַנט 9) און אַלע נויטיקע זאַכן פאָר דער לאָוורע זעלבסט, אפילו דעם „הייליקן" בוימל.
אויך זיינען יידן צושטעלערס פון מעל, קאָלאָניאַל־אַרטיקלען א. אַז. וו.

---

7) הייליקייט בילדער.
8) אייגנטלעכער טייטש — מתפּללים, דאָ אָבער — געמיינט די פילגרימען.
9) אַלערליי סחורות, קאָנסום־אַרטיקלען.
*) אַ גוזמא צאָל. רעדאַקציע.

פאַר דער לאַוורע, אָבער אַ סך זאַכן האָט מען ביי זיי אַוועקגענומען. אַ דאַנק דער אַגיטאַציע פון איליאָדאָר און וויטאַלי, און מען וואָלט זיי שוין אין גאַנצן אַרויסגעשטופט פון דער לאַוורע, וועו דער הויפּט אַמבראַסי, *) וועגן וועמען איך האָב שוין געשריבן אין מיין לעצטן בריוו, וואָלט ניט געשטאַנען פאַר יידישע צושטעלערס ניט נאָר אויס מיטלייד, נאָר אויס עקאָנאָמישע רעכענונגען. ער האָט פשוט דערקלערט, אַז די יידן שטעלן אַלץ צו אי ביליקער אי ערלעכער, ווי די פּאַטריאָטישע שמשים פון איליאָדאָרס „סאָיוז".

אין אַלגעמיין איז אפילו איצט די עקאָנאָמישע לאַגע פון די פּיטשאַיעווער יידן פאַרהעלטנסמעסיק אַ בעסערע, ווי אין אַנדערע שטעטלעך פון וואָלין; אָבער דערפאַר לעבן זיי, מעג מען זאָגן, אויף אַ וואולקאַן, און דער חלף פון די ווילדסטע יידנפרעסערס הענגט איבער זייערע קעפּ.

די „געטלעכע" פאַר, איליאָדאָר און וויטאַלי

איליאָדאָר און די פּיטשאַיווער לאַוורע זיינען צוויי נעמען, וואָס זיינען איצט באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט און וואָס וועלן בלייבן ענג פאַרבונדן אין דער געשיכטע פון דעם איצטיקן פּאָליטישן קריזיס אין רוסלאַנד.

נאָך מיט אַ 10 חדשים צוריק האָט מען נאָר ניט געהערט פון דעם מאַנאַך, וועלכער וויל שפּילן די ראָלע פון אַ המן; און די לאַוורע, וועלכע ליגט אין אַ פאַרוואָרפענעם ווינקל פון וואָלין, ניט וויט פון גאַליציאַנער גרענעץ (אַ פּאַר צענדליק ווירסט פון ראדזיווילאָוו), איז נאָר געווען באַקאַנט אין די אַרומיקע גובערניעס צווישן די פּראָוואָסלאַווענע פּויערים. אַזעלכע לאַוורעס מיט וואונדערמאַכנדיקע איקאָנעס געפינען זיך ניט וויניק אין צאַרנלאַנד, און זיי ווערן אַלע נאַטירלעך באַטראַכט פאַר הייליקע ערטער, וואוהין בלינדע מאַסן קריכן אויף אַלע פיר לשם שמים.

יעדע לאַוורע האָט זיך איר באַשטימטע געגנט, אירע באַשטימטע הייליקע, איר „געטלעכע מוטער", אירע ניסים, אירע באַשטימטע טעג, וועו די גאָטס־פאַרכטיקע פילגרימען קומען זיך צוזאַמען אין גרויסע מאַסן אוו ברענגען נאַטירלעך אַ גרויסן פּדיון. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז צווישן אַזעלכע קלויסטערס עקזיסטירט אַ געוויסע קאָנקורענץ, כדי צוצויען וואָס מער באָגאַמאָלצעס (פילגרימען) אויף פון וועטערע געגנטן אוו צו קריגן אַ גרעסערן שם אין גאַנץ רוסלאַנד. דאָס איז דאָך אַ גאַנץ נאַטירלעכע זאַך אוו שטרעבונג. דער קרעמערשער אינטערעס הערשט אויך אין די „הייליקע ערטער".

---

*) הימלברויט, אין דער גריכישער מיטאָלאָגיע — געטשקע — שפּייזערין.

דאָס איז אַ פונקט, וועלכן קיינער האָט נאָך ביז איצט ניט באַרירט, ווי ווייט איך ווייס, אין די אַלע אַרטיקלען, וואָס זיינען שוין אָנגעשריבן געוואָרן איבער דער פּיטשאַיעווער לאַוורע און איבער דער ווילדער יידנפּרעסערישער טעטיקייט פון דער „געטלעכער פּאָר" איליאָדאָר און וויטאלי. איך דענק, אַז איליאָדאָרס אַמביציע איז ניט נאָר צו קריגן אַ גרויסן נאָמען אין רוסלאַנד און צו שפּילן אַ פּאָליטישע ראָלע, נאָך אויך צו פּאָרגרעסערן די אייגנקונפּטן פון דער פּיטשאַיעווער לאַוורע דורך זיין קאָניבאַלישע אַגיטאַציע קעגן יידן און אויך קעגן פּאָליאַקן.

אין זיינע בלעטלעך און אַרטיקלען שטעלט ער שטענדיק פּאָר די פּיטשאַיעווער לאַוורע אַלס אַ מין ספּעציעלן בית־המקדש פון פּראָוואָסלאַווייע, אַלס אייגעם פון די הייליקסטע, אויב ניט דעם סאָמע הייליקסטן קלויסטער אין רוסלאַנד. דאָס איז אָבער ניט מער ווי אַ רעקלאָמע, פונקט ווי אַ פּאָבריקאַנט פון וואָקס דערקלערט, אַז זיינע וואָקס איז די בעסטע אויף גאָטס ערד. אים ווילט זיך נאָטירלעך איבערשטייגן אַלע אַנדערע מאַנאָכן און טאָקע אומוואָנדלען דעם אַמאָליקן אוניאָטסקען קלויסטער אין אַ צענטראַל־פונקט פון פּאָנישע פּראָוואָסלאַווייע, אפילו איבערשטייגן דעם קיעווער פּעטשערסקע לאַוורע און דעם טראָיצקי מאָנאָסטיר אין מאָסקווע.

דאָס דענקט ער אַמבעסטן צו דערגרייכן דורך יידנפּרעסעריי, דורך אַזעלכע העצעס אויף יידן, וואָס קענען זיך טאָקע נאָר פּאַרגלייכן מיט די שוידער־לעכע בלבולים אין די פּינצטערע צייטן אין מיטלאַלטער. דערצו נאָך איז ער אַ וויסטער פּאָנאָטיקער און אויך אַ פּאַרריקטער 10).

די יידן אין פּיטשאַיעוו און אין דער אומגעגנט, וועלכע האָבן אים געזען און אויך געהערט זיינע דרשות אין די דערפער און אפילו לעבן דעם איצט־באַרימטן גלאָקן־טורעם אין דער לאַוורע גופא, — זיי רעכענען, אַז ער איז אַ פּאָנאָטיקער און אַ משוגענער. פון זיין חבר וויטאלי האָבן זיי ניט אַזאַ מיינונג. ווי איך האָב אייך שוין געשריבן, האַלטן זיי, אַז וויטאלי איז אַן אינטריגאַנט און אַ שווינדלער. אייגער פון די פּיטשאַיעווער יידן האָט מיר געזאָגט, אַז וויטאלי איז דער גאַנצער מאַכער, דער קאָפּ פון אַלע קאָנספּי־ראַציעס און העצעס קעגן די יידן, און אַז איליאָדאָר איז נאָר דער מויל און די פּעדער.

נאָר דאָס שיקט זיך ניט, וויל וויטאלי איז שוין זייט יאָרן אין דער פּי־טשאַיעווער לאַוורע און האָט זיך נאָך אויסגעצייכנט אין דער צייט, וועו די וויבאָרשטשיקעס 11) פון די פּויערים פון וואָלינער גובערניע זיינען זיך

---

10) צעטראָגענער, ניט ביים זינען.

11) אויסגעקליבענע דעלעגאַטן.

צוזאַמענגעקומען אין זשיטאָמיר צו ווייַלן דעפּוטאַטן. דאָן איז ער פון זיי ניט אָפּגעטראָטן, האָט זיי באַוואָכט און ניט צוגעלאָזן, אַז זיי זאָלן זיך קענען זען מיט יידישע אָדער פּוילישע וויבאַרשטשיקעס. ווי באַוואוסט, האָט ער איינגעפירט, אַז די פּויערים האָבן טאָקע אויסגעקליבן פינצטערע פאַר־ טרעטער, וועלכע האָבן געשטיצט דעם „סאָיוז פון די עכטע רוסן", צו וועלכן ער, וויטאלי, האָט אָפּגים פון אָנהויב אָן געהערט. דאָן האָבן אים יידן אויך געזען אין זשיטאָמיר, און זייער מיינונג וועגן אים איז, אַז ער איז אַ גרויסער אינטריגאַנט.

זיכער איז עס יעדנפאַלס, אַז וויטאלי האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ און פאָנאַנדערגעלאָזט זיינע פליגלען, ווען איליאָדאָר איז מיט אַ חדשים 10 צוריק איבערגעשיקט געוואָרן פון אַ קלויסטער לעבן יאַראָסלאָוו אין דער פּיטשאיעוער לאַוורע. מען זאָגט, אַז מען האָט איליאָדאָרן אַרויסגעשיקט פון יאַראָסלאָוו פאַר זיינע משוגעתן און פאַר ניט פאָלגן די עלטסטע אין קלויסטער.

דאָס איז וואַרשיינלעך אַזוי, ווייל ער וויל איבערהויפּט ניט פאָלגן און ברא־ווירט זאָגאָר, ווי באַוואוסט, דעם הייליקן סינאָד, וועלכער קלייבט זיך אים אַלץ צו באַשטראָפן, וואָס שרייבט נאָך אַלץ אַרטיקלען אין דער מאָסקווער טשאַרנאָסאָטיענער צייטונג „וויעטשע" (די שמוציקסטע פון אַלע אַנטי־ סעמיטישע בלעטלעך אין צאַרנרוסלאַנד), טראָץ דעם אָפּיציעלן פאַרבאָט פון די „הייליקע" פאָטערס פון „הייליקן סינאָד".

אַז ער איז אַ משוגענער, האָט ער אַליין צוגעגעבן אין אַ זייער זאָנדעבאַרן אַרטיקל אַלס אָן ענטפער אויף דער אַטאָקע פון פּורישקעוויטש 12), אַז מען דאַרף אים איינשפּאַרן אין דולהויז. פּורישקעוויטש האָט אים דערקלערט פאַר אַ משוגענעם אין דער „רוסקאָיע זנאַמיא", דעם צענטראַל־אָרגאָן פון דובראָווינס „סאָיוז פון עכטע רוסן" אונטער דער רעדאַקציע פון דעם טשאַרנאָסאָטענעם אַדוואָקאָט בולאצעל, און איליאָדאָר האָט זיך מודה געווען אין אַן אַרטיקל אין דער „וויעטשע", אַז נאָך אַלס יינגל און אויך אין דעם סעמינאַר האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַ משוגענעם...

דער פאָקט בלייבט יעדנפאַלס, אַז ווי נאָר איליאָדאָר האָט אַריינגע־ שטעקט אַ פוס אין דער פּיטשאיעוער לאַוורע, האָט ער זיך פאַראיניקט מיט דעם ארכימאַנדריט וויטאלי, כדי ניט נאָר צו גרינדן וואָס מער אָפּטיי־ לונגען פון „סאָיוז" אין וואַלין און אין פּאָדאָל, נאָר אויך אויסצוראָטן די יידן און פּאָליאַקן. זיי האָבן געווויס אַ מעכטיקן העלפער גאָר „אויבנאָן"

---

12) דער הויפּט אַנטיסעמיטישער פּאָליטיקער אין דער „דומא" (פּאַרלאַמענט).

אין פּעטערבורג, וויל זאָגסט וואָלטן זיי ניט געוואָגט אַרויסצוטרעטן קעגן דעם „נאַמיעסטניק" אמבראָסי, דעם הויפּט פון דער פּיטשאַיעווער לאַוורע, און אפילו קעגן דעם וואָלינער אַרכיערעי אַנטאָני. ווי באַקאַנט, איז די דיסציפּלין אין אַ קלויסטער זייער אַ שטרענגע, פילייכט נאָך אַ שטרענגערע ווי אין אַ קאַזאַרמע, און די ערשטע פליכט פון אַ מאָנאָך איז צו פאַלגן בלינד די עלטערע אין גייסטלעכן ראַנג.

דער „נאַמיעסטניק" אמבראָסי איז קעגן זיינע צווויי „אונטערטעניקע" מאָנאָכן, האָב איך שוין געשריבן אין מיין פריערדיקן בריוו. וואָס אָנבאַלאַנגט צום אַרכיערעי אַנטאָני, ווייסט מען אויך פֿאַזיטיוו, אַז ער איז קעגן זיי. נאָך דעם קישיניעווער פֿאָגראָם האָט ער אָפן אויסגעדריקט סימפּאַטיע צו יידן און פֿאַרדאָמט די אָנפאַלן אויף יידן אַלס אַ גרויסע זינד און אַנטי־קריסטלעכע האַנדלונג. אָבער איצט, זאָגט מען, איז ער אויך איינפאַך געוואָרן אַ טשאַרנאָסאָטעניק. יעדנפאַלס דערוואַרטן די וואָלינער יידן קיין שטיצע פון זיין זייט אין פֿאַל פון פֿאָגראָמען, וועלכע זיינען, מע מעג זאָגן, אומפֿאַרמיידלעך, אויב די איצטיקע רעאַקציע וועט ניט געבראָכן ווערן, אָדער וויניקסטנס, אויב מען וועט וויטער דערלויבן צו דרוקן איליאָדאָרס בלעטלעך אין דער פּיטשאַיעווער לאַוורע גופא און לאָזן גלחים אַרומפֿאָרן איבער דערפער און העצן אויף יידן אַלס די גרעסטע פיינט פון אפילו דעם פּראַוואָסלאַווענעם גלויבן.

דאָך קען קיין שום צווייפל ניט זיין, אַז דער ארכיערעי אַנטאָני וואָלט מיט פֿאַרגעניגן פּטור געוואָרן פון ביידע גלחים, וועלכע פֿאַלגן אים גאָרניט און קריטיקירן אים אפילו אָפן; אָבער ער וויס, אַז זיי זיינען שטאַרקער פֿאַר אים, און ער שווייגט און לאָזט זיי פֿאַרזעצן זייער פֿאַרוויסטנדיקע אַרבעט. מען זאָגט, אַז ער האָט געבעטן אין סינאָד, אַז מען זאָל כאָטש איליאָדאָרן אַריבערשיקן אין אַן אַנדער קלויסטער, אָבער ער האָט געקראָגן אַן ענטפער, אַז ער זאָל אים צורו לאָזן דערווייל...

קורץ, איליאָדאָר צוזאַמען מיט וויטאַליען זיינען די פֿאָליטישע הערשער אין דער פּיטשאַיעווער לאַוורע און טוען וואָס זיי ווילן.

אין דעם נומער 138 פון די פּיטשאַיעווסקאַיא איזווסטיאַ", וועלכע ווערט פֿאַרשפּרייט מערסטנס צווישן פּויערים, שרייבט איליאָדאָר: „וואָלינער פֿאָלק! אונדזער סאָיוז איז דער גרעסטער. מיר האָבן אין וואָלין ביז 1500 אָפּטיילונגען פון דעם פּיטשאַיעווער סאָיוז פון רוסישן פֿאָלק, אָבער פֿאָנעם האָבן מיר גאָרניט".

נאָכדעם פֿאָלגט אַן אַגיטאַציע, אַז יעדע אָפּטיילונג פון סאָיוז, יעדער דאָרף

זאָל זיך באַזאָרגן מיט אַ פּאָן, וואָס די לאַוורע וועט צושטעלן פאַר 52 קערב־לעך. „זאָל יעדער געבן פאַר דער „הייליקער זאַך", וויפל ער קען, שרייבט ער. אין פּיטשאַיעוו וועלן מיר אַלע פאַלגן בענטשן אין דעם יום־טוב „אוס־פּענעץ".*) דאָרום איר, לייטע, סטאַרעט זיך און איילט זיך צו באַשטעלן די פּאָנען וויניקסטנס ניט שפּעטער, ווי דעם 10־15טן יולי (רוסישן סטיל). ווי נאָר איר וועט איבערלייענער די דאָזיקע אינלאַדונג מיינע, זאָלט איר גלייך אַנהויבן צו זאַמלען געלט און צו שיקן נאָך פּיטשאַיעוו... אין די דערפער זאָלט איר אויפּנעמען די פּאָנען מיט באַזונדערע פּייערלעכקייט; שטעלט זיי אַריין אין קירכען און אויף דעם בעסטן אָרט; רינגלט זיי אַרום מיט אַן אייזערנער אָדער הילצערנער גראַטע, אַז קיינער זאָל זיך צו זיי ניט צורירן"...

אָט אַזוי רעדט ער צו די פּויערים, ווי אַ רבי צו תלמידים, אָדער ווי אַ פּאָ־טער צו קינדער. זיין שפּראַך איז אייגנפאַך, זייער פאָפּולער. מען זעט, אַז ער שטרענגט זיך אָן צו שרייבן אַזוי, אַז די פּויערים זאָלן אים לייכט קענען פאַרשטיין. ער נוצט אויך קירכלעכע ווערטער, אָבער כמעט גאָר קיין פּסוקים ניט.

אין אייַן אָרט פון דעם זעלבן אַגיטאַציאָנס־אַרטיקל דערקלערט ער: „גע־ווים וועלן די זשידעס, פּאָליאַקן און רוסישע פאַרעטער, פאַרשיידענע פּיאַניצעס 13) און אויסגעלאַסענע מענטשן, לאַכן פון אייך און זאָגן: „צו וואָס דאַרפט איר פּאָנען, איז דען איצט אַ מלחמה?" זאָלט איר זיי טאָקע ענטפערן: יאָ, עס איז טאַקע אַ מלחמה, און פילייכט וועט נאָך אונדז אויס־קומען צו פירן אַ שלאַכט... ניט אומזיסט האָבן מיר זיך דאָך פאַרבונדן אין סאיוז און זיך אויפגעהויבן פאָרן גלויבן, דעם צאַר און דאָס פאָטער־לאַנד!"

„ווי וועט עס זיין? אָט אַזוי וועט עס זיין. צום ביישפּיל, דער צאַר האָט איצט פאַנאַנדערגעיאָגט די רויבערישע דומאַ, גוט, וואָס אַלץ האָט זיך גע־ענדיקט בשלום. אָבער די בונטאָוושטשיקעס האָבן דאָך געקענט אַרויס־רופן אַן אויפשטאַנד. דערצו שטרעבן זיי דאָך פון לאַנג אָן. ווען עס וואָלט זיך ביי אונדז אָנגעהויבן אַן אויפשטאַנד, וואָלטן זיך אין אונדזער לאַנד אַריינגעריסן אָרמייען פון אַנדערע פעלקער, צום ביישפּיל דייטשן אין עסטרייכער. באַרעכנט איצט: וואָלטן אונדזערע סאָלדאַטן געקענט זיך ספּראָווען מיט אַזוי פיל אויסלענדישע און אינלענדישע שונאים? געווים ניט. דאָן וואָלט די גאַנצע באַפעלקערונג געמוזט זיך אויפהייבן אַזוי ווי עס

---

13) שיכורים.

*) דערמאָנען די געשטאַרבענע.

איז געווען אין 1612, ווען ד״ פּאָליאַקן האָבן געוואָלט אַרויפזעצן אויף דעם מאָסקווער טראָן זייער קרוינפרינץ וולאַדיסלוואָוו, און אין 1812, ווען די פראַנצויזן זיינען געווען אין מאָסקווע. דאָן האָבן זיך אפילו ווייבער גע־שלאָגן מיט די פראַנצויזן.

„דאָרום, פּראַוואָסלאַווענע, אויב אונדז וועט אויסקומען צו לעבן אין אַזאַ צייט, וועלן מיר זיך אויפהייבן, פּאַנאַדערשפּרייטן אונדזערע פּאָנען און צוזאַמען מיט די סאָלדאַטן וועלן מיר אַרויסטרעטן קעגן אונדזערע שונאים — קעגן די אינערלעכע, ד. ה. פּאַרשיידענע קראַמאָלניקעס (מרידי במלכות) און סאָציאַליסטן, און קעגן די אויסלענדישע, וואָס וועלן אָנפאַלן אויף אונדזער לאַנד״.

דאָס איז אַ ביישפּיל פון איליאָדאָרס סטיל און פּאָליטישע אַגיטאַציע. בייי־שפּילן פון זיינע ספּעציעלע העצעס אויף יידן וועל איך ברענגען אין מיינע קומענדיקע בריוו.

אַ רוסישער יידנפרייַנד אין איליאָדאָרס נעסט

זעענדיק אַז זיין יידנפרעסנדיקע אַגיטאַציע גייט דאָך לאַנגזאַם, טראָץ די אומצוויפלהאַפטע שטיצע פון „אויבן״ אין פּעטערבורג און טראָץ דעם גרויסן אָנזען פון דער לאָוורע צווישן דער פּראַוואָסלאַווענער באָפעלקערונג אין די אַרומיקע גובערניעס, האָט זיך איליאָדאָר געמוסן צו פּראַוואָקא־ציעס טאָקע ווי אַן עכטער קאָמוניסט־אַנארכיסט אָדער מאַקסימאַליסט. ניט אומזיסט רופט מען איצט די „סאָיוזניקעס״ און „דרוזשניקעס״ און די אַלע פּאָגראָמשטשיקעס, וואָס פּאַר אַ כשרע נעמען זיי זאָלן ניט טראָגן און ווי זאָלן ניט געשטיצט ווערן פון דער ביוראָקראַטיע — שוואַרצע אָדער רעכטע רעוואָלוציאָנערן. — זייער וויכטיקסטער קאָמף־מיטל איז יעדנפאַלס — טעראָר.

מיט ווילדע דרשות, מיט שוידערלעכע בלבולים איז איליאָדאָר באַזונדערס אַרויסגעטראָטן אין דער צייט פון דער רוסישער טראָאיציע (גרין חגא) וועט עס קומען זיך צוזאַמען מאָסן פּויערים און אויך באָגאַמאָלצעס פון ווייטערע ערטער אין דער לאָוורע. דאָן האָט ער עס געמאַכט פּאַר זיין טריבונע דעם הויכן גלאָקן־טורעם, כדי אויף דער ווייט אומצוגיין דעם ציווילן און קירכלעכן געזעץ, אַז קירכעס, טאָר מען ניט באָנוצן פּאַר פּא־ליטישע צוועקן.

יעדן טאָג פלעגט ער דאָרטן דרשענען שעהנלאַנג און שרייַען אַזוי לאַנג ביז ער פלעגט הייזעריק ווערן — אָלץ דעם זעלביקן פּזמון, אַז יידן מאַכן

אומגליקלעך גאַנץ רוסלאַנד, אַז מען דאַרף זיי אויסראַטן און יעדנפאַלס פאַריאָגן פון „הייליקן" פּיטשאַיעווער באַרג.

צו יענער צייט האָט זיך אין דער לאַוורע געפונען אַן אינטערעסאַנטער גאַסט. דאָס איז אַ געוויסער קינסטלער־מאָלער מיטן נאָמען ס. זשיוואָטאָווסקי. ער האָט באַזוכט עטלעכע רוסישער קלויסטערס מיטן צווועק זיי צו באַ־שרייבן אין די רוסישע צייטונגען. אין דער פּיטשאַיעווער לאַוורע איז ער אַוועקגעפאָרן מיט רעקאָמענדאַציאָנס־בריוו פון באַוואוסטע גלחים. מען האָט אים דאָרום אויפגענומען זייער פריינטלעך, געהאַלטן אין דער לאַוורע גופא. איליאָדאָר און וויטאלי האָבן גערעכנט, אַז ער געהערט צו די רעכטע פאַרטייען (יעדנפאַלס איז ער אַ פרומער פּראַוואָסלאַווונער), און האָבן דאָרום מיט אים גאַנץ אָפן גערעדט וועגן זייערע אַנטיסעמיטישע פּלענער.

ער איז אָבער ניט אַ „סאָיוזניק" אויך ניט אַ רעאַקציאָנער, נאָר אַ ליבעראַל און יעדנפאַלס אַן ערלעכער און אויך יידנפריינטלעכער מאַן. אַז ער איז אַ ליבעראַל באַווייזט ער איצט מיט זיינע זייער אינטערעסאַנטע באַשרייי־בונגען אין די צייטונגען „רוס" און „פּעטערבורסקי ליסטאָק", און אַז ער איז אַ מענטש מיט גלעפיל און סימפּאַטיע צו די אומגליקלעכע יידן אין צאַרנלאַנד, דאָס האָט ער באַוויזן אין פּיטשאַיעוו גופא, וועלן ער איז געקומען וואַרענען די יידן, אַז אין דער לאַוורע קלייבט מען זיך צו אָרגאַניזירן אַ שוידערלעכן פּאָגראָם.

ווי די יידן אין פּיטשאַיעוו האָבן מיר דערציילט, האָבן זיי זיך דורך איינעם פון זייערע ברידער, וועלכע שטעלן צו זאַכן אין דער לאַוורע, דערוואוסט, אַז עפּעס אַ פּרעמדער קריסט אין דער לאַוורע וויל ניט אַנדערש, נאָר זיך זען מיט דעם פּיטשאַיעווער רב, כדי אים עפּעס וויכטיקס איבערצוגעבן. ער האָט זיך געבעטן רחמים מען זאָלט אים אַוועקפירן צום רב און האָט דערקלערט, אַז ער וויל עס טאָן אויס רחמנות צו די אָרעמע און אומשולדיקע יידן. דערביי האָט ער אויך געבעטן, אַז מען זאָל עס האַלטן אין שטרענגסטן סעקרעט, וויל אין דער לאַוורע קען מען זיך דערויף מיט אים אָפּרעכענען.

וועג די פּאַרשטייער פון די פּיטשאַיעווער יידן האָבן דאָס דערהערט האָבן זיי באַשלאָסן אים אויפצונעמען און אויסצוהערן אין אַ שטוב ביינאַכט אין געהיים. אַזוי ווי דער פּיטשאַיעווער רב פּאַרשטייט ניט רוסיש, האָט מען אים צו דער „קאָנספּיראַטיווער זיצונג" גאָר ניט געדופן. עס זיינען זיך צוזאַמענגעקומען עטלעכע בעלי־בתים וועג מען האָט אין סעקרעט געבראַכט זשיוואָטאָווסקין אין דעם באַשטימטן אָרט.

אין אָנהויב האָבן די יידן געקוקט פּאַרדעכטיק אויף אים, און ער אויף זיי.

זיי האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס קען זיין אַ פּראָוואָקאַטאָר, אייגער וואָס די „סאָיוזניקעס" האָבן אונטערגעשיקט, כדי עפּעס צו מאַכן אַ בלבול אויף זיי, און ער האָט פּשוט מורא געהאַט, אַז די יידן וועלן אים... אומברענגען! זוכנדיק אַלץ אַ וועג, ווי צוזאַמענצוטרעפן זיך מיטן פּיטשאַיעווער רב, האָט ער אין דער לאַוורע געזאָגט, אַז ער וואָלט וועלן זען וואָס די יידן טוען אַזוינס אין פּיטשאַיעוו, ווי זיי לעבן א. אַז. ו.. כדי דאָס צו באַשרייבן.

וועג איליאָדאָר האָט דאָס דערהערט, האָט ער געמומען אָפּריידן זשיוואָטאָווסקיס אין דערפון און האָט אים נאָך אָנגעשראָקן, אַז די יידן וועלן אים געוויס שיקן אויף יענער וועלט, ווי נאָר זיי וועלן זיך דערוויסן, אַז ער קומט פון דער לאַוורע. איליאָדאָר האָט אים אויך דערציילט, אַז די יידן האָבן אָנגעשטעלט מערדערס צו טויטן אים, איליאָדאָרן, און וויטאליזן און איבערהויפּט אָנמאַכן אַ חורבן אין דער לאַוורע.

די פּיטשאַיעווער יידן האָבן מיר איבערגעגעבן, אַז זשיוואָטאָווסקי אַליין האָט זיי דאָס דערציילט, וועג ער האָט זיך מער באַקענט מיט זיי. וויטער האָבן זיי מיר איבערגעגעבן, אַז אין דעם זעלבן אָוונט, וועג זיי האָבן זיך צום ערשטן מאָל צוזאַמענגעטראָפן מיט זשיוואָטאָווסקין, האָט גראָד פּאַסירט, אַז זעקס געזונטע און אָפּגעריסענע דייטשישע אַרבעטער זיינען אַריין צום בעל־הבית אין שטוב, כדי צו קריגן זייער לוין. ווי זשיטאָווסקי האָט זיי דערזען וען דערהערט ווי זיי רייַדן אין אָן אומבאַאַקנטע פּאַר אים שפּראַך, איז ער געוואָרן אַ צעציטערטער, בלייך ווי די וואַנט. ער האָט אַפּנים געמיינט אַז אָט קומט שוין זיין סוף, אַז אָט ווילן אים די שרעקלעך־אויסזעזענדיקע געזונטע מענטשן אָוועקשלעפּן און אים דערהרגענען, ווי איליאָדאָר האָט עס אים פּאַראויסגעזאָגט.

די יידן האָבן באַמערקט, אַז זשיוואָטאָווסקי קוקט מיט שרעק אויף די דייטשישע אַרבעטער און האָבן זיי שנעל באַפּרידיקט און אָוועקגעשיקט. דאָן האָט זשיוואָטאָווסקי געעפּנט זיין מויל און מיט טרערן אין די אויגן דערציילט, ווי מען אָגיטירט און מען קאָנספּירירט קעגן יידן אין דער לאָוורע, ווי מען קלייבט זיך זיי אויסצושעכטן, ווי איליאָדאָר זוכט נאָר עפּעס אַן אויסרייד, כדי אַ לאָז צו טאָן פּאָגראָמשטשיקעס אויף דעם שטעטל. ער האָט געשוואָרן, אַז ער טראָכט עס ניט אויס, אַז ער האָט מיטלייד מיט זיי, אַז ער וויל זיי וואָרענען, אַז זיי זאָלן זיך היטן און זען ווי עס איז צו רעטטעווען זיך באַצייטנס.

ער האָט געמאַכט אַ גוטן אייַנדרוק אויף זיי און האָט געראַטן אַזוי אויפּריכטיק, אַז זיי האָבן קיין שום צווייפל ניט געהאַט אין זיינע ווערטער. ער האָט אייגנטלעך נאָר באַשטעטיקט דאָס, וואָס זיי האָבן שוין געוואוסט פון

אַנדערע קוואַלן, ווי, צום ביישפּיל, פון שיכורע מוזשיקעס, וועלכע פלעגן דערציילן וואָס זיי האָבן געהערט אין דער לאַוורע און אין די שענקען און קראָמען פון די „סאַיוזניקעס".

ווי באַוואוסט, האָבן די פּיטשאַיעווער יידן געשיקט פּאַר שבועות אַ דעפּוטאַציע צום אַרכיערעי אַנטאַני אין זשיטאָמיר, אַז ער זאָל זיי העלפן קעגן די העצעס פון איליאָדאָר און וויטאלי. זיי האָבן אים אויך געבעטן, אַז ער זאָל איליאָדאָרן אַוועקשיקן אין אַן אַנדער קלויסטער, אָבער ער האָט זיי ניט געענטפערט, אַז ער קען דאָס ניט טאָן און אַז ער דער גלח הערט אים ניט און האָט אים אַליין אַטאַקירט אין דער צייטונג „וויעטשע".

זשיוואָטאָווסקי האָט געקראָגן אַן ערלעכן ענטפער פון דעם אַרכיערעי, וועלכער האָט אַמאָל געקלאָגט אויפן חורבן קישיניעוו. איך וועל דאָ ברענגען אַן אויסצוג פון זיינע אַ באַשרייבונג אין „פּעטערבורסקי ליסטאָק":

„איך בין געווען, שרייבט ער, אויף עטלעכע מיטינגען, וואָס דער יעראָמאָנאָך איליאָדאָר האָט צוזאַמענגערופן לעבן דער קאַלאָקאָלניע (גלאָקן־טורעם). די מיטינגען אונטערשיידן זיך פון אַלע אַנדערע, וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו זען, נאָר דערמיט, וואָס אויף אַנדערע פּאָליטישע פּאַרטאַמלונגען רייכט עטלעכע אַראָטאָרס, וועלכע דאָ געהערט אַזאָ רעכט נאָר די גלחים איליאָדאָר און וויטאלי. די פּיטשאַיעווער מיטינגען אונטערשיידן זיך נאָך פון אַנדערע אויך דערמיט, וואָס אין ערגעץ האָב איך ניט געהערט פון דעם מויל פון אַ רעדנער פון דער סאַמע רעוואָלוציאָנערסטער פּאַרטיי אַזוי פיל שנאה, צאָרן און האָס צו מיטמענטשן, ווי דאָ.

„אינטערעסאַנטער פון אַלץ איז, אַז דער נאַמעסטניק פון דער לאַוורע, דער אַרכימאַנדריט אַמבראָסי, און דער וואָלינער אַרכיערעי אַנטאַני, מיט וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו שמועסן וועגן דעם, סימפּאַטיזירן אויך ניט מיט דער קריגעריישער טעטיקייט פון די צוי הייסע יונגע מאַנאַכן. נאָך מער, בייידע, אי דער נאַמעסטניק, אי דער אַרכיערעי, וויסן ניט ווי פּטור צו ווערן פון איליאָדאָרן.

„—— נו, וואָס זאָל מען טאָן מיט אַ משוגענעם? האָט מיר דער אַרכיערעי געזאָגט. „אָט האָט ער מיך אויסגעזידלט אין דער „וויעטשע". אַוועקשיקן אים, פּאַרבאָטן אים צו ריידן צום פּאָלק? דאָס וועט אים נאָך מאַכן פּאַר אַ מאַרטירער אין די אויגן פון פּאָלק, און דאָן ווירקלעך אויסברענען אַן אויפשטאַנד אין וואָלין...

„—— אָט מיר, און דער נאַסמעסטניק, האָט דער אַרכיערעי צוגעזעצט

מיט אַ שמייכל, וואַרטן אַלץ, אַז איליאָדאָר וועט פלאָצן שרייענדיק, וועט הייזעריק וועלן פון זיינע דרשות, און דאַן וועט ער אַליין אויפהערן...

„איליאָדאָר הערט טאַקע אויף צו רעדן, וועלן ער פאַרלירט זיין שטים. איך האָב ניט געקענט הערן זיינע דרשות מער ווי אַ האַלבע שעה. עס איז מיר שווער געווען צו הערן אַזעלכע רייד פון דעם מויל פון אַ פּראָווואָסלאָוו־נעם גייסטלעכן. און איך פלעג אַוועקגיין באַטראַכטן די לאָווערע און די אומגעגנט. קומען פלעגט איך צוריק אין אַ שעה צוויי און אַ האַלב, און איליאָדאָר פלעגט נאָך אַלץ רעדן. אייניקע אויסגעמאַטערטע צוהערער פלעגן שוין ניט שטיין, נאָר זיצן אַדער ליגן אויף דער ערד. עס זיינען געווען אַזעלכע וואָס האָבן געכראָפּעט, אָבער איליאָדאָר האָט אַלץ געדרשנט ביז די לעצטע כוחות. ער פלעגט קומען אין זיין צימערל אַן אויסגעמא־טערטער, אַן אויסגעמוטשעטער.

— פאַר וואָס האָט איר אויסגעזידלט דעם אַרכיערעי אַנטאָני אין „וויעטשע"? האָב איך איינמאָל געפרעגט.

— ווי, ער האָט עס אייך אַליין געזאָגט? — האָט איליאָדאָר אַ פרעג געטאָן.

— זאָנדערבאָר, איך האָב זיך דאָך ניט אונטערגעשריבן מיין נאָמען, פון וואַנען האָט ער זיך דערוואוסט?

— איז דען דער אַרכיערעי אַ שלעכטער מענטש? — האָב איך אים ווייטער געפרעגט.

— יאָ, אַ שלעכטער מענטש.

— מיט וואָס?

— ערשטנס, סימפּאַטיזירט ער ניט מיט אונדז, מיט אונדזער זאַך, צווייטנס, איז ער אַ פּאָליטיקער, אַ קאַריעריסט".

ווייטער דערציילט זשיוואָטאָווסקי, אַז דער נאַמעסטניק און אויך אַ סך מא־נאָכן זיינען קעגן איליאָדאָרן, נאָך איליאָדאָרס מיינונג, און ער ענדיקט זיין אַרטיקל, ווי אַ פרומער קריסט, מיט אַ קלאָגע, אַז מען האָט אומגע־וואַנדלט אַ הייליקן אָרט אין אַ נעסט פון ברודער־מערדערלעכע און אַנטי־קריסטלעכע אַגיטאַציע.

וואָס וועלן איצט די באָגאָמאָלצעס אַרויסברענגען פון דער הייליקער לאָוו־רע? פרעגט ער.

אַז מען דאַרף שלאָגן אַלע פרייהייטס־קעמפער און באַזונדערס יידן וועל איך ענטפערן.

איליאָדאָר וואָרט אויף דעם קומענדיקן האַרבסט אין זיין לאַוורע, ווי אַ ווילדע חיה אין אַ הייל אויף אָפּפער... ער זיצט געוויס און טראַכט איצט, ווי עפּעס צו מאַכן נאָך אַ בלבול אויף יידן, אַ געשיקטערן, ווי די מעשה מיט די באָמבעס, וועלכע איך וועל אויספירלעך באַשרייבן.

דער בלבול מיט איליאָדאָרס שטיין און די מעשה מיט הערצענשטיינס מערדער טאָפּאָלעוו אין דער לאַוורע אונטער וויטאָלים שוץ

ניט איין מאָל האָט איליאָדאָר געזוכט צו מאַכן אַ „קרעסטני כאַד" (קרייץ־צוג) איבער דעם שטעטל פּיטשאַיעוו מיט איקאָנעס און די פאָנען פון די פאַרפינצטערטע פּויערים, וואָס מען האָט פאַרשריבן אין „סאָיוז פון רוסישן פאָלק" צוליב פאַלשע פאַרשפּרעכנס, אַז מען וועט נאָר סאָיוזניקעס געבן לאָנד, אָבער ער האָט עס ניט געקענט אויספירן. דער נאַמעסטניק פון דער לאַוורע איז געווען קעגן דעם, וויל אין דער לאַוורע גופא און אַרום די וועגט איז דאָ געגנג פּלאַץ פאַר די ריזיקסטע פּראָצעסיעס. איספּראָוניק 14) און די פּאָליציי פון דעם שטעטל בכלל זיינען אויך געווען קעגן אַזעלכע פּראָצעסיעס, וויל זיי האָבן נאָטירלעך מורא געהאַט, אַז דאָס קען פירן צו אומרוען און אַז דער קיעווער געגעראָל־גובערנאַטאָר סוכאָמלינאָוו, וועלכער האָט שטרענג אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל ניט דערלאָזן צו פּאָגראָמען, וועט זיך דערפאָר אָפּרעכענען מיט די אָרדענונגס־היטער.

ווי די פּיטשאַיעווער יידן האָבן מיר עס איבערגעגעבן, איז דער „נאַדזי־ראַטעל" (דער פּאָליציי־הויפּט פון דעם שטעטל) גראָד ניט קיין שלעכטער מענטש. ער זוכט צו האַלטן אָרדענונג און דאָרום זעט ער, אַז מען זאָל ניט אָנפּאָלן אויף יידן, וועלכע רירן נאַטירלעך ניט אָן אַ פליג אין פּיטשאַיעוו. איליאָדאָר איז דערפאָר אין גרימצאָרן אויף דעם אָרדענונגס־היטער. ער רופט אים „שבת־גוי", ווי אַלע רוסישע אַנטיסעמיטישע אין „טשאָרנאָסיאָטענע" צייטונגען טיטולירן געווינלעך יעדן קריסט, וואָס ווייזט זיך ניט

---

14) פ. ק. האָט דאָ אַ טעות געהאַט. דער טיטול פון דעם הויפּט פון דער שטעטל־שער פּאָליציי איז געווען — פּריסטאָוו, וואָס איז געווען אונטערגעאָרדנט דעם איספּראָוניק, פון קרעמענץ, דער הויפּט איבערן גאַנצן אויעזד (קרייז) פון קרעמענץ. — רעדאַקציע.

אַרויס פֿאַר אַ יידנפּרעסער, און ער שרייט אויך, אַז די יידן האָבן אונטער־געקויפט די גאַנצע פּאָליציי אין פּיטשאַיעוו.

עס איז יעדנפֿאַלס זיכער, אַז וועג ניט דער נאָמעסטניק פון דער לאַוורע פון איין זייט און דער פּאָליציי־הויפּט פון דער אַנדער זייט, וואָלט שוין לאַנג געווען אַ שוידערלעכער פּאָגראָם אין פּיטשאַיעוו און איליאָדאָר וואָלט אויסגעפירט זיין „פּרומען קריסטלעכן" וואונטש צו פֿאַרטיליקן אַלע יידן אין דעם שטעטל, אַזוי דענקען אַלע פּיטשאַיעווער יידן, וועלכע ציטערן פֿאַר זייער אייגענעם שאָטן, ווייל זיי זענען און ווייסן, אַז איליאָדאָר און ווּיטאלי וועלן דאָך שליסלעך אויספירן זייער טייוולאָנישן פּלאַן, אויב די איצטיקע וויסטע רעאַקציע וועט ניט געבראָכן ווערן אין גיכן.

אַז די ביידע „גאָטספֿארכטיקע" מאַנאַכן, וועלכע שטאַלצירן נאָך דערמיט, וואָס זיי זיינען געבילדעטע און האָבן געענדיקט די דוכאָווּנע (גייסטלעכע) אַקאַדעמיע (געווויינלעך זיינען די מאַנאַכן פון רוסישע קלויסטערס גראָבע יונגען, אומוויסנדיקע קערלען, וואָס קענען קוים לייענען און שרייבן) — אַז זיי האָבן ניט גענוג עמיינט די הגדה מיט זייערע „קרעסטני כאָדען", נאָר די קנייִדלעך, נעמלעך: טאַקע צו רואיניר, אויסצושעכטן און וווייניקסטנס צו פֿאַריאָגן די יידן פון „הייליקן" פּיטשאַיעווער באַרג, דאָס איז קלאָר, אַז דאָס וואָרפט זיך אין די אויגן, וועג מען לייענט נאָר איבער עטלעכע שורות אומעטום אין וועלכן נומער פון איליאָדאָרס „ליטעראַטור" — די „פּיטשאַ־יעווסקאַיאַ איזוועסטיאַ". דער צוועק פון די צווייַ שוואַרצע טעראָריסטן איז צו פֿראָווּאָצירן אַ פּאָגראָם אין דער צייט פון אַזאַ פֿראָצעסיע.

אַ פֿארשפּיל פון אַזאַ פֿראָווּאָקאַטאָרסקע רעליגיעזע פֿראָצעסיע האָבן די יידן געהאַט אין דער צייט פון דער רוסישער „טראָאיציע", וועג איליאָדאָר האָט אָרגאַניזירט אַ „קרעסטני כאָד" לעבן די טויערן פון דער לאַוורע. צוזאַמען מיט פֿארשיידענע איקאָנעס און הייליקע פּאָנען האָט מען אויך געטראָגן אַ פֿאָרטרעט פון צאָר, וואָס עס האָט געגעבן דער פֿראָצעסיע אַן אָפּענעם פּאָליטישן כאַראָקטער.

וועג די דאָזיקע דעמאָנסטראַציע פון די בלינדע און פֿארפירטע „סאָיוזני־קעס" (כמעט אַלע זיינען געווען פּויערים פון וואָלינער גובערניע) איז געווען צו ענדע, האָט איליאָדאָר פּלוצעם אויפגעהויבן אַ שטיין און אויסגעשריען, אַז דאָס האָבן די זשידעס געווארפן אויף דעם פֿאָרטרעט פון צאָר. די מו־זשיקעס האָבן אים אָנגעקוקט מיט פֿאַרוואונדערטע אויגן, ווייל קיינער האָט נאָרניט געזען, פון וואָנען דער שטיין האָט זיך געמומען. נאָר איניקע שמשים פון דעם ווילדן מאָנאַך האָבן געזאָגט, אַז זיי האָבן אויך געזען, ווי מען האָט געשליידערט דעם שטיין, און אַזוי ווי די פּויערים גלויבן איליאָדאָרן אויפן

וואָרט, האָלטנדיק אים פּאַר אַ מין הייליקן, האָבן זיי זיך געלאָזט אייניריידן, אַז ווירקלעך די יידן האָבן געוואָרפן דעם שטיין, און האָבן זיך שטאַרק גע־קאָכט בשעת מעשה.

עס האָט דאָן ניט פיל געפעלט, אַז די אויפגערעגטע פויערים, וועלכע האָבן לכבוד אַזאַ יום־טוב אויך געכאַפט דעם ביטערן טראָפן אין די שענקען פון די „סאיוזניקעס", זאָלן זיך אַראָפלאָזן פון בארג און מאַכן אַ חורבן אין שטעטל. נאָר איליאָדאָר האָט אַפּנים גערעכנט, אַז דאָס איז נאָך ניט גענוג צו מאַכן דעם פּאָגראָם, און איז יעדנפאַלס אַריין, האַלטנדיק דעם שטיין אין האַנט, אין דער לאָוורע, און דער המון איז אים נאָכגעגאַנגען און דאָרטן פּאַרבליבן. נאָכדעם האָבן זיך די פויערים בארואיקט, אָבער מען האָט וואָכן־לאַנג אַלץ געסטראָשעט, אַז מען וועט זיך אָפרעכענען דערפאַר מיט די יידן.

איליאָדאָר סטראָשעט נאָך איצט אויך מיט דעם דאָזיקן שטיין, וועלכער איז אַפּנים פונקט אַראָפגעפאַלן פון הימל, וועו ער האָט עס באַדאַרפט. אין איינע פון זיינע בלעטלעך, וואו ער שרייט, אַז די יידן האָבן נאָך אפילו די „חוצפה" אָפּצולייקענען זיין מעשה מיט די באָמבעס — ביז היינט צו טאָג זיין לעצטע טעראָריסטישע פּראָוואָקאַציע — ענדיקט ער אַזוי:

„הערט אויף זשידעס צו זאָגן ליגנס און צו פּאַרטומלען די קעפּ פון פּאָלק! מיר וועלן זען, ווי איר וועט זיך באַנעמען און מיט וואָס פּאַר — אַ אויגן איר וועט קוקן אויף דעם פּראָוואָסלאָווענעם פּאָלק, וועו איך וועל אים מיט גאָטס הילף, דערציילן דעם קומענדיקן האַרבסט, וואָס איר האָט געוואָלט טאָן מיט דער הייליקער לאָוורע און ווי איר האָט געוואָרפן אַ שטיין אין פּאָלק... דער דאָזיקער שטיין ליגט באַהאַלטן אין מיין קעליע (צעלע). טראָגט זיך אָפּ, איר ווילדע חוצפּהניקעס, פּאָגאַני (מיאוסע) פּאַרכאַטע זשידעס, פון דעם הייליקן פּיטשאַיעוועו באַרג! דערעסט ניט דעם פּראָוואָסלאָווענעם פּאָלק" (נום, 138 פון פּיטשאַיעווסקאַיאַ איזווועסטיאַ").

אַלזאָ, איליאָדאָר גרייט זיך צו זיין יידנפרעסערישער סעודה אין אַ חודש אַרום, וועו די באַגאַמאָלצעס וועלן זיך אָנהייבן צוזאַמען צו קלייבן אין דער לאָוורע, און ער האָלט דערצו אויך אַ שטיין מיט וועלכן ער האָפט צו שפּאָלטן די קעפּ פון די אומגליקלעכע פּיטשאַיעווער יידן... וועו דער דאָזיקער שטיין וואָלט ווירקלעך געוואָרפן געווארן פון יידן, וואָלט ער זיך געוויס געפונען אין די הענט פון דער פּאָליציי אָדער פון סליעדאָוואָטעל 15),

15) אויספּאָרשער.

אַלס אַ באַווייז פון אַ פּאַרבראָכן, און ניט ביי איליאַדאַרן, כדי זיך דערמיט צו באַנוצן אין זיינע ווילדע און אומגעלומפּערטע העצער...

די פּיטשאַיעוועך יידן האָבן מיך פּאַרזיכערט, אַז ביי דער דאָזיקער פּראָצעסיע האָט זיך קיין אייגציקער ייד גאָר ניט געפּונען. מען קען עס גאָנץ לייכט גלויבן, ווייל עס פּאַרשטייט זיך, אַז אַ ייד האָט מורא אַפּילו אַ נאָז צו ווייזן ביי אַזעלכע „קריסטלעכע" צערעמאָניעס. יעדנפאַלס, דאָרף מען אייגפאַך זיין משוגע צו גלויבן, אַז צווישן די פּיטשאַיעווער יידן — און פּרעמדע יידן זיינען איבערהויפּט אַ זעלטנהייט אין דעם פּאַרוואָרפענעם שטעטל — האָט זיך געקענט געפינען אייגער, וואָס זאָל וואַרפן אַ שטיין אין אַזאַ פּראָצעסיע. דער אָרט, וואו די פּראָצעסיע איז דורכגעגאַנגען בשעת איליאַדאָר האָט געווייזן דעם שטיין, איז אַזאַ שמאָלער, פּאַרשטעלט פון ביידע זייטן מיט הויכע שטיינערנע גרעבידעס (אייגע פון זיי איז אַ ריזיקער האָטעל פּאַר באָגאַמאָלצעס), אַז אַזאַ וואַרפער וואָלט מען גלייך געכאַפּט און וואַרשיינ־לעך צעריסן אויף שטיקער אויפן אָרט.

אין אַ גרויסער שטאָט, וועו אַ פּראָצעסיע ציט זיך אויף אַ לאַנגן וועג, קען עס פּאַסירן, אַז וועו אייגער זאָל וואַרפן אַ שטיין אָדער וואָס ניט איז, זאָל מען אים ניט קענען כאַפּן, אָבער אין אַזאַ קליין שטעטל, ווי פּיטשאַיעוו, אויף אַ שמאָלן וועג באַרג־אַרויף לעבן אַ מויער פון אַ לאָוורע, וואָס איז געבויט, ווי אַ פעסטונג אויף אַ באַרג, איז עס אייגפאַך אַן אוממעגלעכקייט ניט צו כאַפּן דעם שולדיקן.

איך דענק דערפאָר, ווי די מערסטע יידן פון פּיטשאַיעוו, אַז די גאַנצע מעשה מיטן שטיין איז אַן אויסגעטראַכטע, אַז איליאַדאָר האָט פּשוט אויפגע־הויבן אַ שטיין אויפן וועג, כדי צו מאַכן אַ בלבול אויף יידן. נאָר אייניקע יידן מיינען, אַז אַ פּראָוואָקאַטאָר פון די „סאיוזניקעס" האָט קונציק אונטער־געוואָרפן דעם שטיין. זיי ווייזן אָן, אַז אין דער לאָוורע געפינען זיך אפילו אַזעלכע סאיוזניקעס, וואָס באַהאַלטן זיך פון דער פּאָליציי און די גערייכטן... אַלס אַ ביישפּיל ברענגען זיי דעם פּאַל מיט די שוואַרצע חברהניקעס טאָפּאָלעוו און לאריטשקין, וועלכע וועלן אָנגעקלאָגט אַלס די מערדער פון דעם באַרימטן דעפוטאַט הערצענשטיין.

יאָ, די דאָזיקע צוויי ווילדע ברואים האָבן זיך ווירקלעך געפונען אונטער וויטאליס שוץ אין דער לאָוורע אין דער צייט, וועו די פּאָליציי האָט זיי כלומרשט געזוכט אין גאַנץ רוסלאַנד... אַזעלכע באַנדיטן געפינען זיך דאָרטן וואַרשיינלעך איצט אויך.

וועגן טאָפּאָלעוון, וועלכער איז אויך באַקאַנט צווישן די שוואַרצע מאה־

ניקעס אונטער דעם נאָמען „גאמזעי גאמזעאיטש" און וועלכער איז וואָר־
שיינלעך טאַקע הערצענשטיינס מערדער, האָבן מיר די פּיטשאַיעווער יידן
דערציילט, אַז זייענדיק אין דער לאַוורע אין פּעברואַר פון דעם יאָר, האָט
ער זיך אַלץ געריסן צו שלאָגן יידן און האָט איין מאָל, וועז ער האָט זיך אָנ־
געשיכורט, געמומען וואַרפן שטיינער אין אַ יידיש הויז. דערפאַר האָט אים
די פּאָליציי אַרעסטירט. נאָר באַלד איז געקומען וויטאלי צום פּריסטאַוו
און גוט געזאָגט פּאָר אים און געבעטן אים אַרויסלאָזן.

ניט די יידן, ניט די פּאָליציי האָבן גאָרניט געוואוסט, וואָס פּאָר אַ חברה־
מאַן דער דאָזיקער טאָפּאָלעוו איז, און אַז מען זוכט אים פּאָר הערצענשטיינס
דערמאָרדונג, אָבער וויטאַלי, וועלכער האָט אינגערעדט דעם פּריסטאַוו
אַרויסצולאָזן טאָפּאָלעוון און האָט פּאַרזיכערט, אַז מער וועט דער דאָזיקער
שוואַרצער באַנדיט קיין סקאַנדאַלן ניט מאַכן, האָט נאַטירלעך גאַנץ גוט
געוואוסט, ווער דאָס איז.

פּאָר טאָפּאָלעוון איז די לאַוורע נאַטירלעך געווען אַ זיכערער אָרט. עס קען
קיין צווייפל ניט זיין, אַז מען האָט אים ספּעציעל געשיקט אַהין, כדי וויטאלי
זאָל אויף אים אויפּפּאַסן און אים ניט לאָזן אַריינפּאַלן אין די הענט פון דער
פּאָליציי.

אָבער נאָך דעם צופּעליקן אַרעסט אין פּיטשאַיעוו האָט וויטאַלי באַשלאָסן
אים שטילערהייט אַרויסשיקן פון דער לאַוורע. יעדנפאַלס איז טאָפּאָלעוו,
ווי באַוואוסט, שפּעטער אַרעסטירט געוואָרן אין פּינסק, און דאָן ערשט
האָבן זיך די פּיטשאַיעווער יידן דערוואוסט, וואָס פּאָר אַ חברהמאַן דאָס איז.

פּירושים צו דעם דאָזיקן פּאָקט זיינען איבריק. עס איז קלאָר, אַז די לאַוורע
האָט באַשיצט הערצענשטיינס מערדער און אַז זי איז אַ נעסט פון די ערגסטע
אויסוואורפן פון די שוואַרצע באַנדעס, וועלכע מאַרדן פרייהייטס־קעמפער.

איליאָדאָרס מעשה מכוח די פּיטשאַיעווער באָמבעס און דער פּאַרשוואונדענער פּראָוואָקאַטאָר

וועז דער בלבול מיטן שטיין, וועגן וועלכן איך האָב אייך געשריבן אין מיין
פּריערדיקן בריוו, האָט זיך ניט איינגעגעבן, ווי איליאָדאָר און וויטאַלי
האָבן עס געוואונטשן, האָבן זיי געמומען זוכן עפּעס אַזאַ בלבול, וואָס זאָל
שוין זיכער ברענגען זייערע געווינטשטע פרוכטן — די אויסראָטונג אָדער
וויניקסטנס די פּאָריאָגונג פון די פּיטשאַיעווער יידן און פּאָר איין גאַנג
פּאָגראָמען אין דער גאַנצער אומגעגנט.

אַז מען זוכט געפינט מען, בפרט נאָך, אַז מען שטעלט זיך ניט אָפּ צו זוכן אין פּרעמדע קעשענעס אוּן דערבּיי עפּעס אונטערווּאָרפן. באָלד נאָך דער רוסישער „טראָציצי", וועלן ביידע „גאָטספּאָרטיקע" גלחים האָבן געריכט אויסצופירן זייער „קריסטלעכן" וואונטש צו מאַכן אַ תל פון אַלע יידן אין פּיטשאַיעוו, אוּן זיי זיינען דורכגעפאַלן, האָט איליאָדאָר אָנגעהויבן צו העצן אין זיינע „פּיטשאַיעווסקאַיאַ איזוועסטיאַ" אוּן אין די דרשות, וואָס ער האָט געהאַלטן אין פּאַרשיידענע דערפער פון וואָלינער אוּן פּאָדאָליער גובערניעס, אַז די יידן ווילן ניט נאָר אים אַליין אומברענגען, נאָר אויך חרוב צו מאַכן די גאַנצע „הייליקע" לאַוורע. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן ווי־טאלי, וועלכער האָט זיך זאָגאָר „פּאַרזאָרגט", ווי באַוואוסט, מיט אַ צוואה אין פּאַל די יידן וועלן אים דערמאָרדן.

אין דער זעלבער צייט האָבן זיי אויך ניט געדרימלט צו דענקען, אַז זיי ריידן ניט סתּם אין דער וועלט אַריין, אַז די לאַוורע געפינט זיך טאַקע אין געפאָר, אַז דאָס וואָס יידן געפינען זיך אין פּיטשאַיעוו, איז די גרעסטע סכנה פאָר דער לאַוורע אוּן דעם גאַנצן פּראָוואָסלאַווונעם גלויבן, אוּן דער רעזולטאַט דערפון איז די מעשה מיט די באָמבעס, וועלכע איך וועל אויס־פירלעך דערקלערן אויף דעם גרונט פון פאַקטן, וואָס איך האָב צוזאַמענ־געקליבן אין פּיטשאַיעוו גופא.

עס איז אַ זייער פאַרפּלאָנטערטע אוּן געהיימיספולע מעשה, אָבער אירע פּראָוואָקאַטאָרסקע פעדים זענען זיך אַרויס ביים ערשטן בליק, אוּן אילי־אָדאָר האָט מער חוצפּה, ווי שכל צו באַהאַלטן די שפּורן פון זיינע אייגענע באָמבעס. ער איז נאָך ניט גענוג אין קאָנספּיראַציעס, דער דאָזיקער ווילדער צורר היהודים, נאָר אויב מען וועט אים לאָזן וויטער העצן אוּן מאַכן בלבולים פראָנק אוּן פריי, וועט ער זיכער „זיך פאַרבעסערן" אין זיינע פּראָוואָקאַטאָרסקע שטיק. די מעשה מיט די באָמבעס איז יעדנפאַלס ניט דער ערך געשיקטער אוּן קונציקער צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן, ווי די מעשה מיטן שטיין.

וועלן אילִיאָדאָר איז אַרויס מיט זיין לאַנגער טעלעגראַמע צום צאָר, אַז יידן האָבן געוואָלט אויפּרייסן די פּיטשאַיעווער לאַוורע, האָבן אַלע ליבע־ראָלע צייטונגען געמאַכט חוזק דערפון. מען האָט געמיינט אַז דער משוגע־נער גלח רעדט פּשוט פון היץ, אַז ער פאַנטאַזירט. קיין פאַרנונפטיקער מענטש האָט ניט געגלויבט אוּן קען ניט גלויבן, אַז עס זאָלן זיך געפינען אַזעלכע יידן, וואָס זאָלן גאָר גיין אויפּרייסן אַ לאַוורע, וועלכע איז אַזוי שטאַרק, ווי אַ פעסטונג. מיט עטלעכע באָמבעס איז עס איבערהויפּט אוממעגלעך צו צעשטערן אַזעלכע ריזיקע אוּן שטאַרק געבויטע קלויסטערס.

עס איז אַבער נייטיק ניט געווען אַ פּראָדוקט פון איליאָדאָרס פּאַנטאַזיע, נאָר פון אַ לאַנג־געפֿלאַנטער פּאַרשוועריקייט. מען האָט ניט נאָר געפונען באַמבעס אין יעדנפּאַלס באַמבעווואָטע אַרטיקלען אין פּיטשאַיעוו, אַבער אויך אַ פּאָר יידן, וואָס זיינען אַרייַנגעשלעפּט אין פּאַרנאַרט געוואָרן אין דער פּאַרשוועריקייט... אַ ידישער בחור און אַ יידישע טאָכטער זיצן איצט אין קרעמעניצער תפיסה צוליב דער דאָזיקער מעשה מיט די פּיטשאַיעווער באַמבעס! דאָס איז, צום גרעסטן באַדויערן, אַ פּאַקט, וואָס איליאָדאָר פּאַרשטייט גאַנץ גוט, ווי אויס־צונוצן און וואָס קען האָבן זייער טרויעריקע רעזולטאַטן פּאַר אַלע יידן אין דרום־רוסלאַנד.

די געשיכטע איז אַ סך ערנסטער און געפערלעכער, ווי מען שטעלט זיך עס פּאָר פון דער ווייטן, און סתם אַ מאַך צו טאָן מיט דער האַנט און אַפּקומען מיט דעם תירוץ, אַז דאָס איז אַ פּראָוואָקאַציע, איז אַן אומזין. עס איז אמת, דאָס איז טאַקע אַ פּראָוואָקאַציע, אָבער מען דאַרף עס באַווייזן, מען דאַרף האָבן פּאַקטן צו איבערצייגן אין דעם.

איך מוז אייך זאָגן, אַז טאַקע נאָך צוליב דעם, וואָס יידן זיינען פּאַרמישט אין דער פּאַרשוועריקייט, האָב איך געמאַכט די רייזע קיין פּיטשאַיעוו. אפילו ווען איך בין געווען אין זשיטאָמיר האָב איך ניט געקענט דערגיין אויף ריכטיק, אויב צווישן די אַרעסטירטע מכח די פּיטשאַיעווער באַמבעס געפינען זיך ווירקלעך יידן. אייניקע האָבן גאָר אין גאַנצן געלייקנט דעם פּאַקט. אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז זיי האָבן עפּעס געהערט וועגן דעם אַרעסט פון אַ יידישן יונגנמאַן. נאָר געווינלעך האָב איך געקראָגן דעם געווינלעכן ענטפער: „א, דאָס איז אַ בלבול, אַ נייע העצע פון איליאָדאָר און חברותא".

אַזעלכע ענטפערס האָבן מיך בכלל ניט באַפרידיקט. אין בערדיטשעוו האָב איך אויך גאָר ניט געקענט אויסגעפינען מכוח די פּיטשאַיעווער צרות, אין יעדע שטאָט האָבן יידן געענג אייגענע צרות, און מען אינטערעסירט זיך דעריבער גאַנץ ווייניק מיט די צרות פון ווייטע שכנים.

ערשט ווען איך בין אַנגעקומען קיין קרעמעניץ, און נאָכדעם אין פּיטשאַיעוו, בין איך דערגאַנגען אויף ריכטיק, ווי די מעשה מיט די באַמבעס האָט פּאַסירט און ווי אַזוי אַ ייד איז אַרייַנגעפּאַלן אין דעם געפערלעכן נעץ.

איך וועל עס אייך איצט דאָס אַלץ איבערגעבן מיט דער פּאַרזיכערונג, אַז איך האָב די גאַנצע מעשה זייער פּאַרזיכטיק נאָכגעפּאַרשט און אַז איך שרייב נאָר דאָס, וואָס איך האָב געהערט און געזען אויפן אָרט.

אין נומער 135 פון די „פּיטשאַיעווער איזוועסטיאַ", אין וועלכן איליאָדאָר האָט

אַרויסגעלאָזן די קאַץ פון זאַק און האָט אויך אָפּגעדרוקט זיין טעלעגראַמע צום צאַר, איז די מעשה אַזוי איבערגעגעבן:

„הערט פֿראָווסלאָונע מענטשן! אָקערשט האָט דער אַרכימאַנדריט וויטאַלי אָנגעשריבן צו אַלע פּאַרעטער און זשידעס זיין צואה אויף דעם פּאַל, אויב זיי וועלן אים דערמאָרדן, ווי זיי האָבן דאָס געטראַשעט — און אָט זיינען אין פּיטשאַיעוו אָנגעקומען זשידי־מערדער. געקומען זיינען זיי דאָנערשטאָג דעם 14טן (27טן) יוני, און האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין דעם הויז פון דער זשידאָווקע רויטבורט לעבן דער סאַמע לאָוורע*). ביי דער זשידאָווקע וואוינט דער זייגערמאַכער גייסלער און דער זשיד ראָווקאַ, ווָאס פּאַרקויפט סאָדע־וואַסער. צו דעם ראָווקאַ זיינען דאָס די זשידעס־מערדער געגאַנגען פרייטאָג טרינקען וואַסער".

„גלייכצייטיק מיט די מערדער זיינען פון לוצק געקומען צופֿאָרן דער געהילף פון דעם נאַטשאַלניק פון דער „זשאַנדאַרמסקי אופּראָוולעניע" מיט אַן איבער־געקליידטן זשאַנדאַר און האָבן איבערגעגעבן דעם נאַדזיראַטעל, אַז פון אויס־לאַנד האָט מען געגעבן צו ווייסן, אַז די טעג וועלן די זשידעס צעשטערן די לאָוו־רע".. (איך מאַך דאָ אויפמערקזאַם די לעזער אויף די ווערטער, ווָאס איך האָב אונטערגעשטראָכן, וויל דערמיט גיט זיך איליאָדאָר אַליין אַרויס, ווי איך וועל דאָס באַווייזן — י. נ.).

„מען האָט נאָכגעשפּירט די זלאָדעיעס 16), דערציילט וויטער איליאָדאָר, פּריי־טאָג דעם גאַנצן טאָג, זיינען יידן געגאַנגען אַרום דער לאָוורע און האָבן באַזונדערס אַרומגעקוקט די טיפּאָגראַפיע. פון דעם פענצטער פון זיין קעליע האָט זיי דער יערמאָנאַך איליאָדאָר דריי מאָל געזען און האָט ביי זיך געטראַכט: „פון וואַנען האָבן זיך דאָס געזומען אין אַ וואָכעדיקן טאָג אינטעליגענטע געסט?"

„עס איז געקומען די נאַכט. דער ראָטמיסטער, דער נאַדזיראַטעל און דער זשאַנדאַרם האָבן זיך באַוואָפנט און אַרום 12 ביינאַכט זיינען זיי אַריין אין דער נעסט פון די מערדער. איין זלאָדעי־זשיד איז אַנטלאָפן, און צוויי, אַ זשיד און אַ רוסישן, האָט מען געפונען און געפּאָדערט, אַז זיי זאָלן עפענען די טשעמאָדאַנען. אין אַ טשעמאָדאַן האָט מען צווישן די פּאַפּירן געפונען אַזאַ בריוו: „טייערע טאָווארישטשי (חברים) — קומט צופֿאָרן. די פּאַבריק איז פּאַרטיק. העלענע".

---

*) איך מוז דאָ גלייך באַמערקן, אַז לעבן דער סאַמע לאָוורע געפינען זיך נישט קיינע יידישע הייזער. די לאָוורע געפינט זיך אויפן בארג און איז אַרומגערינגלט מיט שטאַרקע וועגט לעבן אַריינגאַנג — י. נ.

16) אויסוואורפן.

נאָכדעם האָבן זיך דער ראָטמיסטער מיט דער פּאָליציי געמומען צו „דער פּאַרטיקער פּאַבריק". מען האָט געמומען אַן אַנדער טשעמאָדאַן, וועלכער איז געווען זייער אַ שוועכער. מען האָט אים געפּונט, און וואָס האָט מען געפונען? דאָרטן זיינען געווען זייער זאָרגפלטיק אייגנפאָקט זיבן גרויסע באָמבעס מיט אַ שרעקלעכער אויפרייס־קראָפט, אַ גרויסער זאַפּאַס פּולווער, אויפרייסנדיקע קוועקזילבער און שטיקלעך אייזן צום אָנפילן באָמבעס."

„וועמ מען האָט געפרעגט די זלאָדיעס: „צו וואָס האָבן זיי געברויכט אַהער באָמבעס?" האָבן זיי, נאָטירלעך, אָנגעהויבן צו זאָגן ליגנס און האָבן געענטפערט, אַז אימיצער האָט זיי דערלאָנגט די באָמבעס, כדי זיי איבערצוגעבן אַ געווישן קאָלקאָ, וועלכער איז שוין אָנטלאָפן. די מערדער האָט מען גלייך אַרעסטירט און אָוועקגעפירט מיט דער פּאָבריק קיין קרעמענץ. איצט זוכט די פּאָליציי די „טייערע טאָווארישטשעס".

אַזוי דערציילט די מעשה אילי‌אַדאָר אין זיין בלעטל. איך האָב איבערזעצט זיין נוסח וואָרט פאָר וואָרט. ווי אַ באָוויז קאָן איך ברענגען דעם נומער 135, אין וועלכן ער לאָזט זיך אויך פונאָנדער מיט אַ ווילדן אויפרוף קעגן יידן. אין זיין טעלעגראָמע צום צאָר, טרעט ער אַרויס קעגן דעם הייליקן סינאָד און דעם אָבער־פּראָקוראָר איזוואָלסקי, וויל מען האָט אים ניט געגלויבט, ווען ער האָט געטענהט, אַז מען וויל אויפרייסן די לאָוורע, און ער ענדיקט אַזוי: „דאָס גאַנצע וואָלינער פּאָלק בעט דיך רחמים אין הונדערטער פּריגאָוואָרן, אַז דו זאָלסט הייסן פּאָריאָגן די זשידעס פון דעם הייליקן פּיטשאָיעוועך באָרג, וועלכע האָלטן ביי זיך באָמבי‌סטן, אין קעגנפאָל איז די פּאָרניכטונג פון אונדזער הייליקטום אומפּאָרמיידלעך".

נו, דערווייל שטייט נאָך די לאָוורע גאַנץ פעסט און זי וועט זיך האָלטן אַזוי לאַנג, ביז עס וועלן זיך געפינען נאָרישע און פּאָרפינצטערטע „באָגאָמאָלצעס" צו בוקן זיך צו געטשקעס.

וואָס אָנבאָלאַנגט צו דער פּאָליציי, וועלכע זוכט די „טייערע טאָווארישטשעס", האָט זי זיי פון אָנהייב אָן געהאַט אין אירע הענט. מען דאַרף זיי גאָרניט זוכן. איינעם וועט זי זיכער ניט געפינען, וויל דאָס וועט ניט לוינען ניט דער פּאָליציי און ניט דער גאָטספּאָרכטיקער פּאָר, אילי‌אָדאָר און וויטאָלי. דאָס איז טאָקע דער „קאָלקאָ", וואָס איז ניט אָנטלאָפן, ווי אילי‌אָדאָר דערציילט, נאָר איז אָוועקגעפּאָרן צוזאַמען מיט דעם אינבערגעקליידטן זשאָנדאָר נאָכדעם, ווי ער האָט געברויכט די באָמבעס. דאָס איז דער פּראָוואָקאַטאָר, וועלכער געהערט צו די שוואַרצע באַנדיטן, ווי טאָפּאָליעוו, לאָרישקין און קאָזאָנצעוו.

וועגן דעם „קאָלקאָ" און וועגן די גאַנצע פּראָוואָקאַציע וועל איך שרייבן אין מיין קומענדיקן בריוו.

ווי די פּראָוואָקאַטאָרסקע פּאַרשוועריקייט איז אויסגעפירט געוואָרן און ווי דער אמת ווייזט זיך אַרויס

איליאָדאָרס „בעסט פון מערדער" וואו מען האָט געכאַפּט די „באָמביסטן", איז אַ געווינלעכע אכסניה ביי אַן אלמנה מיטן נאָמען רויטבורט. דעם 14טן (24טן) יוני זיינען טאַקע אַהין אָנגעקומען דריי יונגע לייט, פון וועלכע צוויי האָבן דערלאָנגט זייערע פּאַספּאָרטן, און דער דריטער האָט זיך אָנטוואָגט, דערקלערנדיק, אַז מען קען אים אין דער פּאָליציי, אַז דער נאַזיראָטעל [פּאָליציי־הויפּ) איז זיינער אַ פּרייַנד און אַז ער וועט סיי ווי סיי באַלד אָפּפּאָרן.

דער דריטער איז עס „קאָלקאַ", וואָס — ווער ווייסט? —ליגט אפשר איצט באַהאַלטן אין דער לאָוורע אַזוי ווי טאָפּאָלעוו און אַנדערע דרוזשיניקעס וואָס האָבן דאָרטן געפונען אַ מקום מנוחה.

אין פּיטשאַיעוו איז מען ניט געוואויגט געווען צו אַזעלכע געסט, און וועָן אייַנער פון די דריי האָט ניט געוואָלט וויזן זיין פּאַספּאָרט האָט זיך די אלמנה רויטבורט דערשראָקן און איז אַוועק צום יידישן סטאַראָסטע דערציילן די מעשה און פרעגן אַן עצה, וואָס זי זאָל טאָן. דער סטאַראָסטע איז אַוועק מיט איר צום נאַזיראָטעל און אים געמאָלדן אַז די דריי יונגעלייט זיינען ניט קיין כשרע, אָבער דער נאַזיראָטעל האָט זיך אויסגעלאָכט דערפון. די אַלמנה האָט זיך דאָן נאָטירלעך באַרואיקט.

נאָר אויף מאָרגן 12 אַזייגער ביינאַכט, האָבן זיך אין איר אַכסניה אַריינגעריסן זשאַנדאַרמען און פּאָליציי צו מאַכן אַן אָביסק 17) אין דעם צימער וואו די דריי יונגעלייט האָבן זיך אָפּגעשטעלט. געפונען האָט מען דאָרטן איינעם מיטן נאָמען וולאַדימיר, אַ רוס, און איינעם מיטן נאָמען טעלער, אַ ייד פון אַ יאָר 18. „קאָלקאַ" (אַ פּאַרקירצונג פון דעם נאָמען ניקאָלאַי), וועלכער האָט דאָרטן איבערגעלאָזן אַ טשעמאָדאָן, האָט זיך באַצייטנס אָפּגעטראָגן.

אין דעם דאָזיקן טשעמאָדאָן האָט מען דאָס געפונען דריי בריוו, אַלע אונטערגעשריבן „העלענע" און ענלעכע מאַטעריאַלן, וואָס קענען דינען צו פאַבריצירן באָמבעס. פאַרטיקע באָמבעס, ווי דער נאַזיראָטעל האָט עס אַליין נאָך דעם דערציילט די יידן אין פּיטשאַיעוו, האָט מען דאָרטן ניט געפונען. די באַהויפּטונג פון איליאָדאָרס בלעטל, אַז מען האָט געפונען גאַנצע 7 גרויסע באָמבעס מיט אַ שרעקלעכער אויפּרייס־קראָפט איז אַלזאָ איינע פון די ליגנס, מיט וועלכע דער יידנפרעסערישער גלח באָפּוצט זיינע בלבולים.

ווי ווייט די צווייַ אַרעסטירטע זיינען איינפּאָך פּאַרפּירט און פּאַרנאַרט געוואָרן

17) זוכענ־ש.

אין דער קאַנספּיראַציע, ווייזט אויך דער פאַקט, אַז זיי האָבן אַנגעגעבן זייערע ריכטיקע פּאַספּאָרטן. אייגער, דער רוס, איז דער זון פון אַ שוסטער אין לוצק און האָט קיין שום אידעע נישט פון פּאָליטיק. דער אַנדערער דער ייד, קומט פון דעם שטעטל גאָראָכאָוו, וולאָדימיר־וואָלינער אויעזד, 18) און פאַרשטייט אויך גאַנץ ווייניק אין פּאָליטישע פראַגן. ער איז סך הכל אַלט 18 יאָר. ווען מען האָט געפונען די בריוו מיט דער אונטערשריפט „העלענע" און געפרעגט, ווער זי איז, האָט טעלער באַלד געענטפערט, אַז דאָס איז זיין שוועסטער, וואָס עס ווייזט ווידער, אַז ער האָט גאָרניט געוואוסט אין וואָס פאַר אַ געפערלעכער פאַרשווערונג מען האָט אים אַריינגעשלעפּט.

זיין שוועסטער וועלכע איליאָדאָר רופט אין זיין בלעטל „די שיינע העלענע", איז אַן אַקושערקע אין גאָראָכאָוו און זיצט איצט אויך אין קרעמעניצער תפיסה. וועגן איר וייסן די פיטשאיעווער יידן גאָר ניט. מען רעכנט, אַז זי איז פאַר־פירט געוואָרן פון דעם פּראָוואָקאַטאָר „קאָלקאָ" און האָט אויך אַריינגעשלעפּט איר ברודער. אין נומער 139 פון די „פּאָטשאַיעווסקאַיא איזוועסטיאַ" האָב איך געפונען פאָלגנדיקע איינצלהייטן:

„העלענע האָט געדונגען אין גאָראָכאָוו דעם פּאָסט־וואָגן, וואָס האָט געבראַכט די„באָמביסטן" אין פיטשאַיעוו. זי אַליין האָט זיך געקליבן צו קומען „אַרבעטן אויף דער פאַבריק" אין 2 אָדער 3 טעג אַרום. די „שיינע העלענע" און אַנדערע כוליגאַנעס (ווי געפעלט אייך דער אויסדרוק אין איליאָדאָרס מויל?) פון דעם שטעטל גאָראָכאָוו, ווי עס ווייזט אויס אויך אַ רוסישער סטודענט, האָבן שוין לאַנג געשאָרפט די ציינער אויף דער לאָוורע, אויף דער דרוקעריי, אויף דעם אַרכימאַנדריט וויטאַלי און אויף דעם יעראָמאַנאַך איליאָדאָר. איין מאָל האָט דער אַרכימאַנדריט וויטאַלי דערהאַלטן פון גאָראָכאָוו אַן אַנאָנימען בריוו, אין וועלכן מען האָט אים אַנגעזאָגט וועגן דער געפאָר, וואָס די זשידעס און רוסישע כוליגאַנעס גרייטן צו פאַר דער לאָוורע. און ווירקלעך, היינט דעם 22טן יוני, האָט דער זשאַנדאַרם מיטגעטיילט, אַז די מערדער האָבן געוואָלט צעשטערן די טיפּאָגראָפיע 19) און טויטן דעם אַרכימאַנדריט וויטאַלי און דעם יעראָמאַנאַך איליאָדאָר"...

נאָר, פאַרכאַפט זיך באַלד דער צוקערזיסער גלח, די לאָוורע וואָלט אויך ניט גאַנץ געבליבן, ווייל די באָמבעס האָבן דאָך געהאָט אַ שרעקלעך צעשטערנדיקע קראַפט.

---

18) אויף יידיש האָט מען די שטאָט גערופן לודמיר. באַקאַנט אויך מיטן נאָמען פון דער פאַרשמטער צדקת — די „לודמירער מויד", וואָס האָט געטראָגן ארבע כנפות און געדאָוונט אין טלית ותפילין. דערביי צווי פּאָר רש"י און רבינו תמם תפילין" — רעדאַקציע.

19) דרוקעריי.

אַלזאָ, אַלץ שטאַמט פון אַ קליין שטעטל פון וועלכער נאָר די אַרומיקע אייב־וואוינער וויסן, אַלץ איז אַרויסגעשפרונגען פון דעם פאַרוואַרפענעם ווינקל גאַראַכאָוו — אי דער בריוו, וואָס האָט אַרויסגעשריבן ווי־טאַליס באַרימטע צוואה, אי די „באַמבעס", אי דער פּראָוואָקאַטאָר, אי די דריי קרבנות.

מער קרבנות האָט די פּאָליציי נישט געקענט אויסגעפינען. אילי־אַדאָר דער־ציילט אַלץ שרעקן וועגן יידן און פאַרעטער, וואָס זאָלן האָבן געזוכט אויפצו־רייסן די לאָוורע; אָבער וען עס קומט אים אויס צו שרייבן דייטלעכער און איבערצוגעבן איינצלהייטן, וויזט ער ניט־ווילנדיק אַליין, אַז דער פּיטשאַיעווער באַרג האָט געבאָרן אַ פּראָוואָקאַטאָרישע מויז. מער ווי 2 יידישע קינדער, אַ ברודער און אַ שוועסטער, וועלכע האָבן קיינע פאַרבינדונגען ניט מיט קיין שום רעוואָלוציאָנערער פאַרטיי, זייענן ניט פאַרמישט אין דער באַמבעווּאַטער פּראָוואָקאַציע. די פּיטשאַיעווער יידן האָבן יעדנפאַלס קיין שום שייכות ניט דערמיט, דאָס וואָגט אפילו אילי־אַדאָר ניט אָפּצולייקענען אָפן. אין אַ נאָטיץ אין זיין בלעטל מאַכט ער שפּאַס פון די „יערוסאַלימסקיע דווּאָריאַניע" (אַדע־ליגע), און נאָך דער מעשה מיט די באַמבעס האָבן זיי זיך אַזוי איבערגעשראָקן, אַז זיי האָבן זיך אַלע פאַרשריבן אין „דער געהיימער פּיטשאַיעווער פּאָליציי", כדי צו באַשיצן די לאָוורע און אויפצופאַסן אויף אַלע פרעמדע, וועלכע קומען אָן אין דעם שטעטל.

„אָט האָט עס די רעגירונג געכאָפּט אַ מציאה!" מאַכט ער זיך לוסטיק. „מיר האָבן איצט אַ פּרייוויליקע נישט־באַצאָלטע געהיימע פּאָליציי! אָבער זעט נאָר זי זאָל נישט אַרײַנפירן באַמביסטן אין דער לאָוורע... זשידעס זיינען דאָך אויף אַלעם פייאיק! עס וואָלט שוין גלייכער געווען, אַז זיי זאָלן זיך אָפּזאָגן פון דער דינסט און זאָלן זיך אָפּטראָגן פון פּיטשאַיעווער באַרג וואָס ווייטער ..."

וועגן „קאַלקען" דערמאָנט אילי־אַדאָר גאָר ניט. ער האָט אין מאָל געזאָגט, דער חברה־מאַן איז פאַרשוואונדן, און פאַר אים איז דאָס ענוג, כדי די גאַנצע שולד איצט אַרויפצואוואַרפן אויף אַלע יידן. אָבער דער פּראָוואָקאַטאָר לעבט ערגעץ, און די פּאָליציי וויס צו גוט, וואו ער געפינט זיך. וען עס וועט קומען צו אַ פּראָצעס, וועט זיך אַרויסווייזן, ווער עס איז דער אמתער שולדיקער אין דער מעשה מיט די באַמבעס און וויפל ווילדע ליגנס אילי־אַדאָר האָט דערביי אויסגעטראַכט.

עס לעבט אויך אַ ייד אין ראַדזיווילאָוו וואָס קען גאַנץ גוט דעם איבערגע־קליידעטן זשאַנדאַרם און וואָס האָט אים געזען אויף מאַרגן נאָך דעם אָביסק[19] אין רויטבורטס שטוב צוזאַמען מיט נאָך אייגעם טאַקע אין ראַדזיווילאָוו, דער נאָמען פון דעם זשאַנדאַר וועלכער איז אַנגעקומען אין פּיטשאַיעוו פאַר די

19) הויז־זוכעניש.

קרבנות פון דער פֿראָוואָקאַציע איז סקאַראַכאַדאָוו. דאָס איז זייער אַ געניטער זשאַנדאַר. דער יונגערמאַן, מיט וועמען ער איז געקומען פון פּיטשאַיעוו קיין ראַדזיוויללאָוו, איז געלעגן באַהאַלטן דעם גאַנצן טאָג אין אַ האָטעל. ביינאַכט זיינען זיי ביידע ערגעץ אַוועקגעפֿאָרן מיטן אייזנבאַן. דער יידּ וואָס האָט זיי געזען און דערקענט סקאַראַכאַדאָוון, הייסט אַלטער בריזגאַל. ער האָט קיין מורא ניט צו זאָגן דעם אמת, און ווען מען וועט עס דאַרפן, וועט ער אַרויסטרעטן אַלס עדות אין געריכט.

דאָס באַשטעטיקן די באַריכטן, אַז דער פֿראָוואָקאַטאָר „קאַלקאַ" האָט אַלץ אַראַנזשירט, אַז דער זשאַנדאַר סקאַראַכאַדאָוו זאָל זיין אין פּיטשאַיעוו באַצייטנס און זאָל אים, נאָך דעם אַרעסט פון די צוויי קרבנות, אַוועקפירן אין אַ זיכערן אָרט.

אין מיין פֿאַריקן בריוו האָב איך געבראַכט איליאָדאָרס אייגענע באַשרייבונג פון דער מעשה מיט די באַמבעס. דער גלח האָט זיך אַליין דאָרטן אַרויסגעגעבן דערמיט, וואָס ער האָט צוגעגעבן, אַז ניט נאָר דער איבערגעקליידעטער זשאַנ־דאָר, נאָר אויך דער זשאַנדאַרמסקער ראָטמיסטער פון לוצק איז אָנגעקומען „גלייכצייטיק" מיט די „באָמביסטן".

פֿרעגט זיך, פון וואַנען האָבן זיי עס געקענט וויסן? קיינער פון די דריי אַרעס־טירטע קרבנות האָט זיך אין קיין רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג פֿריער ניט געמישט. זיי האָבן זיך מיט גאָר נישט אויסגעצייכנט, אַז מען זאָל זיי חושד זיין אין פֿאָליטישע פֿאַרברעכנס און בפֿרט נאָך אין אַזאַ שווערער זאַך, ווי די פֿאַבריקאַציע פון באָמבעס. ווי אַזוי זשע איז עס די קליינשטעטלדיקע זשאַנ־דערמעריע געפֿאַלן אַזוי „קונציק" אויף דעם סליאַד 20) פון די „פֿאַרברעכער" און האָט דערמיט איבערגעטראָפן אַפילו די געניטסטע פּעטערבורגער געהיים־פּאָליציי?

גאַנץ פּשוט, דער געהיימניספולער „קאַלקאַ" האָט וועגן דעם צו וויסן געגעבן באַצייטנס די זשאַנדאַרמען, און זיי זיינען געקומען אויף אַ פֿאַרטיקע שטיקל אַרבעט, וועלכע איז באַשטעלט געוואָרן פון איליאָדאָרן, כדי צו באַוויזן אַז זיינע בלבולים אַז יידן ווילן אויפרייסן די לאָוורע, האָבן דאָך אַ שטיקל גרונט.

איצט קען ער שוין שרייבן אין יעדן נומער פון זיינע בלעטלעך, וויפל זיין טריפה האַרץ געלוסט, און קלאָגן מיט קראָקאָדיל־טרערן, אַז די יידן האָבן געוואָלט אויפרייסן מיט באָמבעס די לאָוורע. נאָר ער טוט עס אָפּט אַזוי אום־געלומפּערט, אַז מען זעט גלייך, ווי ער פֿאַרדרייט דעם אמת און טראַכט אויס ליגנס.

צום ביישפּיל, אין אין אָרט שרייבט ער אַזוי:

---

20) שפּור.

„איצט האָבן די פּיטשאַיעווער יידן קלאָר באָוויזן, ווי געפערלעך עס איז זיי צו לאָזן לעבן דער לאָוורע. זיי האָבן אַריינגענומען אין זייער (?) הויז באָמביסטן... אמת, די זשידאָווקע, ביי וועלכע די זלאָדיעיקע האָבן זיך אָפּגעשטעלט, איז אַליין מיט אַ צוויי שטונדן פּאָר דעם אָנקומען פון דער פּאָליציי אָוועקגעלאָפן און האָט געמעלדעט, אַז ביי איר געפינען זיך שלעכטע מענטשן, וואָס האָבן געזאָגט: „מיר האָבן באָמבעס!" נאָר דאָס האָט זי געטאָן, כדי צו שיטן זאָמד אין די אויגן. זי איז געלאָפן אָנזאָגן ערשט דאָן, ווען דער גאַנצער „פּיטשאַיע־ווער קאַהאַל" האָט זיך דערוואָוסט, דאָס מען שפּירט נאָך די מערדער, און אַז מען וועט זיי באַלד פּאָנגען. ווען עס וואָלט אַזוי ניט געווען, וואָלטן זיי מיט פּריידיקע הערצער געוואָרט, אַז די גרויסע פּאָלקס־הייליקטום זאָל אויפגעריסן ווערן, און ווען די לאָוורע וואָלט זיך אויפגעהויבן אין דער לופטן, וואָלטן זיי זיך געזאָגט: „מיר ווייסן גאָר ניט!" ניין, זשידעס! איר ווייסט! איר האָט געוויזן אייערע רויבערישע נעגל. דעריבער טראָגט זיך אַפּ מיט גוטן פון דעם הייליקן פּיטשאַיעווער באָרג ביז איר וועט ניט פּאָריאָגט ווערן אויף דעם באָפעל פון צאָר".

דאָ האָט דער ווילדער גלח אַליין צוגעגעבן, אַז די אלמנה רויטבורט האָט אָנגע־זאָגט אין דער פּאָליציי וועגן די פּאָרדעכטיקע געסט, אָבער ער האָט דערביי פּאָרדרייט דעם פּאָקט אָזוי, אַז עס זאָל זיך דוכטן, דאָס ניט נאָר די אָרעמע יידענע, נאָר אויך אַלע יידן אין פּיטשאַיעוו האָבן געוואוסט, אַז די פּאָרדעכטיקע זיינען געקומען אויפרייסן די לאָוורע מיט באָמבעס. וואָס פּאָר אַ משוגהדיקער ליגן. די באָמביסטן, זאָגט ער, האָבן כלומרשט אַליין דערקלערט, אַז זיי האָבן באָמבעס. וואָס פּאָר אַן אומזין! טאָקע נאָר אַזאַ צודולטער קאָפּ, ווי איליאָדאָרס קען אַזאַ בלבול אויסטראַכטן.

נאָר ער קען זיינע פּאָפּענהיימער, ער ווייס, מיט וואָס פּאָר אַ פּינצטערע פּויערים ער האָט צו טאָן און אַז מען וועט גלויבן דעם גרעסטן אומזין, וואָס ער וועט זאָגן און שרייבן. ער שרייבט דעריבער, וואָס עס פּאַלט אים אין קאָפּ אַריין, און אָפּט וויייס ער אַליין ניט, וואָס עס רייסט זיך אַרויס פון זיין פּראָוואָקאַטאָרסקער פעדער.

אַלס מוסטער פון זיינע היסטעריש און ווילדע געשרייען קענן יידן, שיק איך אייך צו דעם 135טן נומער פון „פּאָטשאַיעווסקע איזוועסטיאַ", וואָס איז אַנ־געפילט מיט אין אַרטיקל: „די פּיטשאַיעווער לאָוורע איז געראַטעוועט" און וואָס ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „גאָט, דערווייטער פון אונדז די יידן".

דער צלם איז פונקט, ווי דער באָרימטער צלם, וואָס די „רוסקאָיע זנאַמיאַ" האָט אַרויסגעלאָזן מיט אַ טאָג פּאָר יאָלאָסעס*) דערמאָרדונג. דאָס איז געווינלעך אַ סיגנאַל צו פּאָגראָמען...

---

*) אַ באָרימטער פּראָגרעסיווער קעמפּער קעגן צאָרישן רעזשים.

ЗАВЕЩАНИЕ АРХИМАНДРИТА ВИТАЛИЙ*

Архимандрит Виталий был главным деятелем в Почаевском отделе «Союза Русскаго Народа».

В Июне 1907 г. было напечатано в «Почаевских Известиях» его завещание, где говорилось следующее:

«Мною получено третье предупреждение от жидо-революционеров. Нужно, значить, быть готовым е смерти. Поэтому я и оставляю это мое завещание Волынскому православному народу, которому служил.

«Жиды прислали такое письмо, написано красными чернилами:

Мерзавцы! Виталий Иосиф и прочия собаки, довольно затемнять глаза Русскаго народа! довольно держать их под черной крышей! довольно нас обманывать, Довольно! Мы крестьяне уже обдумались, нас жизнь довела до другого «союза». Пришла пора на вас собаки и на Вашу человекоубийственную типографию. Не долго еще будете печатать. Вы вознесетесь на воздух «бамбами» как Илья на золотой колеснице. Печатайте побольше, потому что Вам некогда. Пора уже! Русский народ больше терпеть не может».

За Ц. К. партий С. Р. Волынский Районный С. Р-ский Комитет

«Это дело не крестьян. Крестьяне не умеют печатать, а это письмо напечатано. Оно напечатано жидами или их прихвостнями.

---

*) Русский архив, Т. 3, стр. 424/26, 1914 г.

«Против приговора я ничего не имею. Исполнить его легко могут охотники до человеческой крови всегда. Заборов и стражи особой при типографий нет. Доступ в мою колею никому не возвранен. Идут все кому нужно. В дни собраний народа я, почти всегда, бываю с ним во дворе. Так что особых препятствий к исполнению приговора, парахаты революционеры, не встретят никаких. И если Бог удостоит меня положить жизнь за Православный народ, буду считать себя счастливейшим. Но желая свою родину и бедный, окутанный жидами, народ, желаю, чтобы хотя эта последняя возможность от меня жертва принесла пользу народу, поэтому завещаю: «Пусть тогда политою моею кровью смоется жидовская болячка с Россий, пусть очистится Святая гора от облепивших ее пявок в роде парахатых Зальцев или Пинхасов сбывающих в Лавру все дряное Батей, Якир, Черняк плюющих на святыя иконы и речей жидовской нечисти. Пусть не останется и духу их в Россий»; они — жиды — добиваясь конституций и равноправия заварили у нас все это кровавое беснование, пусть же они его расхлебывают. С них да взыщется пролитая кровь».

Архимандрит Виталий

Через несколько дней после напечатания этого завещания, только своевременным арестом полицией, 15го Июня 1907 г. в м. Почаеве в еврейском доме, еврея и одного русскаго (третий злоумышленник скрылся) с семью бомбами, было предупреждено исполнение угрозы евреев взорвать Почаевскую Лавру. Это неудавшийся их злодения попоудило волынских богомольцев послать Государю телеграмму в которой они просили его повеления — «удалить с Святой горы Почаевских жидов, дающих приют бомбовщикам, иначе — гибель народной Святыни неизбежна».

Новое Время, Петербург, 1907 № 11277.

---

*) באַמערקונג: דער גאַנצער ענד־טייל וואָס די „נאַוואַיע וורעמיאַ" שרייבט איז אויספירלעך אויפגעקלערט ביי פיליפ קראַנצן.

דריטער קאַפּיטל

בעת און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

חיים גענזעלמאַן

עת לדבר...

(איבערלעבונגען בעת דער עסטרייכישער אָקופּאַציע פון 1915)

ס׳איז שוין צייט פּיטשאַיעווער יידן זאָלן זיך אַ ביסל אַראָפרעדן פונעם האַרצן פאַר זייערע ברידער אין אַמעריקע. אויב ניט דירעקט, איז לפּחות דורך באַשרייבן די געשעענישן, איבערלעבענישן פאַר די יאָרן פון דער וועלט־מלחמה און אין דער נאָך־מלחמה צייט ביז איצט. אַז אין ברודער קאָן פּילן דעם צווייטן ברודערס שמערצן און שטרעבן מיט אַלע מעגלעכקייטן אים צו פאַרלייכטערן אַרויסצוהעלפן פון דער שלעכטער לאַגע, — דערצו קאָן דינען ווי אַ באַוויז דאָס באַגיין זיך פון אונדזערע אַמעריקאַנער ברידער מיט זייערע ברידער אין גאַנץ אייראָפּע. די אַמעריקאַנער שטיצע האָט אַ סך געראַטעוועט פון אונטערגאַנג. ביי אונדז אין פּיטשאַיעוו האָבן אַ סך תושבים געקריגן הילף פון זייערע קרובים אין אַמעריקע. מיט אַזעלכע מיטפּילנדיקע ברידער איז זייער אָנגעענעם צו רעדן דורך שרייבן. פיל איך זיך טאַקע באַרעכטיקט, אין נאָמען פון מיינע שטאָטלייט, באַשרייבן אַ טייל פון די איבערגעלעבטע פאַסירונגען, אַלץ באַשרייבן איז גאָרניט מעגלעך.

ווי ס׳איז יעדן באַקאַנט, האָט די מלחמה געטראָפן מיליאָנען מענטשן. אין אונדזער געגנט איז גאָר שלעכט געווען. ביים אָנהייב פון דער מלחמה זיינען מיר מיט אַ מאָל אַראָפּ פון גוטס צו שלעכטס. ביז דער קאַטאַסטראָפע האָט יעדער, נאָך זיין שטאַנד נאָך, געצויגן חיונה. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה איז אַלץ חרוב געוואָרן.

פון פּיטשאַיעוו איז דער רוב אינטוואוינער ניט אַנטלאָפן טיף אין לאַנד; מ׳האָט געוואַרט ס׳זאָל קומען דאָס מלכות של חסד, די עסטרייכישע אַרמיי. און נאָך אַ סך שרעקן האָט מען זיך דאָס דערוואַרט. די רוסן האָבן אָפּגעצויגן און זיי, די עסטרייכער זיינען אַריינגעקומען. תחילת האָט זיך אויסגעוויזן אַז ס׳וועט זיך לעבן ניט שלעכט מיט די עסטרייכער. אָבער — אַן אומזיסטיקע האָפענונג. די נייע הערשער האָבן רעקווירירט אַלע לעבנסמיטלען און

געגומען אויף צוואַנג־אַרבעט, אַלטע ווי יונגע. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן זיי אונדז אַרויסגעפירט קיין גאַליציע. פון אונדזער האָב און גוטס איז כמעט גאָרניט געבליבן. וואָס מ׳האָט געקאָנט מיטנעמען, האָט מען נאָך מציל געווען — דאָס איבעריקע, לרוב דאָס וויכטיקסטע, איז פאַר־ניכטעט געוואָרן.

ווי שרעקלעך! שטעלט זיך פאָר אַזאַ לאַגע: מענטשן, לאַנגיאָריק פאַר־פעסטיקטע בעלי־בתים מיט גרויסע וווירטשאַפטן זיינען אין געציילטע טעג געוואָרן וואַנדערער אויף דער וועלט, איבער פרעמדע הייזער. מיר זיינען געקומען קיין גאַליציע אויפן באַפעל פון דער רעגירונג. קעגן ווילן פון די אַרטיקע אייגנווינער האָט מען אונדז אייגנגעקווארטירט אין זייערע וואוינונגען. ווי ביטער דאָס איז געווען צו לעבן לאַנגע חדשים אין פרעמדע הייזער, וואו די בעלי־הבתים האָבן אונדז ניט געוואָלט האָבן.

האָט מען אונדז נאָכדעם אַוועקגעפירט קיין מעהרן. דאָרט איז אויך ניט געווען צו דערווארטן קיין נחת; מ׳האָט אונדז באַזעצט אין באַראַקן, דאָס עסן איז גיכער געווען צום הונגער ווי צו דער זאַט: ברויט איז געווען זייער וויניק. די לאַגע האָט אונדז שוין געהאַט אַזוי פאַרביטערט, אַז מ׳האָט גאָר פאַרגעסן צי מ׳איז אַמאָל געווען מיט מענטשן גלייך און געלעבט ווי מענטשן דאַרפן לעבן. מ׳איז אַריין אין אַזאַ יאוש, אַז מ׳האָט שוין ניט געגלויבט אין אַן אויס־גאַנג פון די צרות.

אַזאַ לעבן האָט געדויערט צוויי יאָר. נאָכדעם אַז מען האָט אונדז געבראַכט אין פאַרשיידענע שטעט אויף דער פריי, און יעדן צוגעטיילט אַ טעגלעכע רעגי־רונגס־שטיצע, האָט מען אַ ביסל אָפגעאָטעמט, דערפילט אַ קליינע פאַרלייכטע־רונג. יעדער האָט געקאָנט זוכן אייגענע מיטלען זיין לאַגע צו פאַרבעסערן. און אייניקע האָבן טאַקע אָנגעהויבן לעבן בעסער. אָבער ביי די אַלע גליקן, האָט זיך יעדער איינער געוואונטשן וואָס גיכער קומען אַהיים.

נאָך דער מלחמה, וען ס׳איז געקומען דער באַפעל אונדז אָפּשיקן אַהיים, איז ניט צו באַשרייבן די פרייד ווי גרויס זי איז געווען. נאָך לאַנגע און אומאויפער־לעכע מאַטערנישן אין דער פרעמד, זענען מיר ענדלעך געקומען אַהיים. קיין פאַרגעניגן פונעם לעבן האָט נאָך קיינער ניט געקאָנט האָבן, ווייל נאָך אַזאַ חורבן און אויסראָטונג, פון דער מלחמה, איז שווער געווען זיך אייג־איינאַרדענען מער־ווייניקער נאָרמאַל. די אייגענע היים־שטאָט, דאָס זיין ביי זיך, ניט ווערן מער געשליידערט פון איין אָרט אויפן צווייטן, — דאָס אַלץ האָט אונדז דערמוטיקט און צוגעגעבן געדולד צו זוכן מיטלען ווי בעסער זיך אייגאַרדנען, יעדער באַזונדער נאָך זיין שטאַנד נאָך. און מ׳האָט אַלץ אָנגעהויבן פונסניי. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט כמעט יעדער באַקומען

פֿרנסה. אָבער צו גוטס האָבן מיר נאָך ניט געקאָנט קומען, ווייל ס׳זיינען ווידער געקומען אומרואיקע צייטן. ס׳איז ניט געווען קיין פעסטע מאַכט, וואָס זאָל רעגירן. ס׳האָט געשוועבט די מורא פֿאַר דער שוועדד, די שרעק פֿאַר אַ בירגער־קריג...

ס׳האָט געדויערט אַ שטיקל צייט ביז ס׳האָט זיך ביי אונדז איינגעשטעלט די געהעריקע מאַכט, וואָס אונטער איר שוץ לעבן מיר איצט. אין אַזעלכע ניסיונות און איבערלעבונגען, איז יעדער פון אונדז ניט איינמאָל שוין גע־ווארן מוטלאָז און פֿאַרלוירן דעם ווילן און דעם גוסט צום לעבן. איצט, אַז דאָס לעבן איז שוין זיכער, האָט אונדזער זייער שווער געטראָפֿן דער קריזיס. דער גרעסטער טייל יידן אין אונדזער שטעטל האָבן ניט קיין פֿרנסה. די נויט איז גרויס. מיט איין ווארט — דאָס לעבן אין שלעכטע צייטן איז ניט אָנגענעם.

(געשריבן אין פּיטשאָיעוו, אין 1932)

יחיאל רודמאַן

דאָס לעצטע אלטערנאַטיוו פֿונעם אידישן אַרבעטער
לעצטע אידישע פּאַרטיי אין פּוילן, וו.

היסטאָרישע געשעענישן וואָס אונדזערע עלטער־זיידעס האָבן אַדורכגעמאַכט אין פּאָרשיידענע צייטן, קענען קוים פֿאַרגליכן ווערן מיט אונדזערע שוועריע איבערלעבונגען זינט אָנהייב דער וועלט־מלחמה ביז די נאָך־מלחמה־יאָרן, וואָס מיר, פּיטשאַיעווער יידן, האָבן אַדורכגעמאַכט.

במשך פון פּיר מלחמה יאָרן (1914־18) איז מען דורכגעגאַנגען אַלע שבעה מדורי גהינום. אָנשטאָט ברויט האָבן מיר זיך אָנגעגעסן אין דער פּרעמד מיט צרות און פּיין. מיט גרויסע צרות און יסורים זיך צוריקגעקערט אַהיים — און געטראָפֿן בלויז די חורבות פון אונדזערע הייזער.

אָט אין וועלכע שוועריע באַדינגונגען און אומשטענדן האָבן זיך אין פּאַר־לויף פון זעקסט יאָר נאָכן היימקער געפונען פינף־און־פערציק פּראָצענט פון דער פּיטשאַיעווער יידישער באַפעלקערונג: כמעט אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ, מחמת גרויס אָרעמקייט און דחקות איז מען ניט געווען אימשטאַנד אויפצובויען די חורבות, וואָס די מלחמה האָט איבערגעלאָזט. אפילו ביי היינטיקן טאָג געפינען זיך נאָך צווישן אונדז אַכט פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס זיינען ניט בכוח אויפצובויען זייערע רואינעס אָדער סתם צעשטערטע הייזער אין דער טויט לאָקערט אויף די בני־בית יעדע רגע.

דער אַמט פון מלוכהשע בוי־הלוואות קומט אין זעלטענע פאַלן אַקעגן די, וואָס נייטיקן זיך אין אַ בוי־הלוואה. דערצו איז אונטערגעקומען דער קריזיס, וואָס איז אַ מכת מדינה, וואָס האָט אַלעמען געטראָפֿן. ס׳איז ממש נישט צום איבערטראָגן. ער מאַכט אונדז אומברחמנותדיקע חשבונות.

זיבעציק פּראָצענט פון דער פּיטשאַיעווער יידישער יוגנט גייט אַרום פּאַר־כמורעט און טרויעריק. ניטאָ קיינע פּערספּעקטיוון אויף אַ בעסער לעבן.

(געשריבן אין 1924)

דער עקאָנאָמישער מצב פֿאַרערגערט זיך אַלץ מער פון טאָג צו טאָג. אומע־
טום — נאָר פינצטערניש, אומעט, שרעק.

די יידישע באַפֿעלקערונג אין פּיטשאַיעוו וואָס ציילט בערך 260 פֿאַמיליעס,
באַשטייט פון אַכט־און־אַכציק פֿראָצענט קרעמער, הענדלער און צוועלף
פֿראָצענט בעלי־מלאכות. פון זיי איז מער ווי אַ העלפט אַרבעטסלאָז. דער
קרעמער איז דער שומר פון די ליידיקע פֿאַליצעס און דער בעל מלאכה
נעמט נישט קיין געצייג אין דער האַנט אַריין. די צאָל יורדים פֿאַרגרעסערט
זיך יעדן טאָג. ס׳איז גאָר קיין חידוש ניט, וואָס די לאַגע איז אַזוי מוראדיק.
ווייל לייגן אַ הלוואה, אַ גמילת־חסד אויף אַ טאָג, דאָס איז שוין לאַנג אַרויס
פון דער מאָדע. די פֿאָר צענטליק גבירים אין שטעטל ליגן אויפן געלט
ווי אַ הונט אויף דער סטעריווע (נבלה־פלייש־). כל־זמן זיי האָבן געפילט, אַז פון
אַ „הלוואהלע״ קען מען אָפּלעקן אַ פּעט בייגדל ביי די באָרגער — האָבן זיי גע־
געבן! אַצינד, אַז ס׳איז שוין ניטאָ פון וואָס צו לעקן — טאָ צו וואָס זאָלן זיי
אויסבאָרגן זייער געלט.

די פֿריוואַטע גמילות־חסדים זיינען אונטערגעגאַנגען מיטן מענטשן גופא.
אַמאָל — דאָס הייסט מיט אַ צוואַנציק יאָר צוריק — האָבן די עטלעכע
דעמאָלסטיקע גבירים ביי אונדז אין שטעטל תמיד געזאָרגט טאָן אַ מצווה
מיט לייגן אַ גמילות־חסד אַ נויטבאַדערפֿטיקן. זיי האָבן דערויף געהאַט
ספּעציעל אַסיגנירטע געלטער פֿאָר עולם־הבא וועגן. איצט איז גאָנץ
אַנדערש. היינטיקע גבירים ווילן בלויז עולם הזה. חוץ דעם האָט אין יענער
צייט אַ ייד אַן אָרעמאַן געקאָנט קריגן אַ הלוואה אויף אַ משכון, ביז —
אולי ירחם. היינט אָבער וויל מען אפילו אויפן גרעסטן משכון ניט געבן
די קלענסטע הלוואה. נישט דערפֿאָר וויל ס׳איז אפשר קיין געלט ניטאָ,
נאָר דערפֿאָר וויל איבערן געלט זיינען קיין מענטשן נישטאָ!... זייער
זעלטן אַז דאָס געלט זאָל זיך געפינען ביי היינטיקער צייט ביי אַ וועריטפּולן
מענטשן. דער איצטיקער געלט מענטש, באַהאַלט עס, צום גרויסן באַדויערן,
פֿאַרבונדן אין זאָקן... אין שמאָטעס... דערפֿאָר הערשט ביי אונדז אַ
תוהו ובוהו.

אַ ספּעציעלן אויפֿזען פֿאַרדינט דעריבער די „גמילות־חסדים קאַסע״ אין פּיטשאַ־
יעוו. אַ דאַנק דער הילף פון „דזשאָינט״ און די באַמיאונגען פון אַ פּאָר בעלי־
בתים, וואָס האָבן מיט אַ יאָר צוריק איבערגענומען די פירונג פון אָט דער
אינסטיטוציע. אַ שטיקל צייט האָט אויך אין דער גמילות־חסדים קאַסע גע־
הערשט אַ כאַאָס, אַ דאַנק אייניגע אַ פּיינעם בעל־הבית אין דער פֿאַרוואָלטונג
וואָס זיין אַקטיוויטעט איז געווען אַ שטרויכלונג פֿאָר די קאָנסומענטן פון
דער גמילות־חסדים קאַסע. איצט איז שוין אַ ביסל מער אָרדנונג. דאָס
איז דער אייניציקער אַנשטאָלט וואָס זאָרגט פֿאַרן נויטבאַדערפֿטיקן, ס׳איז

פֿאַרט אַ שטיקל ישועה צו באַקומען אַ הלוואה פון פופציק ביז פינף־אונ־זיבעציק זלאָטעס אויף אויסצאָלן אין גאָר קליינע ראַטעס, אָן שום פּראָצענטן.

ס׳איז אויך ניטאָ וועד ס׳זאָל זאָרגן פאַר אָרעמע לייט. די וואָס פלעגן זאָרגן פאַרן אָרעמאַן, דאַרף מען אויסגראָבן. צווישן די לעבעדיקע איז אַזעלכע לעת עתה ניט פאַראַן.

די זאָרג פאַר דערציען דעם יונגן דור איז ביי אונדז אין שטאָט זייער שוואַך. אמת, די יוגנט זיצט ניט מער אין די פינצטערער גאַרעס באַהאַלטן. אָבער מחמת מאַנגל אין מיטלען האָט זיך אונדזער קולטור אַרבעט ניט געקאָנט אַנטוויקלען גאָרמאָל. דערצו איז די איצטיקע יוגנט ניט וויניקער באַ־לאַסטעט מיטן עול פּרנסה ווי דער עלטערער.

דער ליבסטער אוצר אונדזערער ניט אָפּצושאַצן — דאָס איז די ביבליאָטעק. זי ציילט אַ 400 ביכער, יידישע און העברעאישע און עקזיסטירט אַ דאַנק דער מי פון אַ קליין הייפעלע מענטשן. אונדזערע פּיטשאַיעווער בריידער אין אַמעריקע האָבן אין איר דעם גרעסטן חלק. דורך דער ביבליאָטעק איז פאַרט אַריינגעבראַכט געוואָרן אַ ביסל ליכט צווישן דער יוגנט. צייטונגען ווערן ביי אונדז זייער וויניק אַבאָנירט. איין צייטונג ווערט דורכגעשטאָכן פון פופציק פאַר אויגן.

(דער סוף איז פאַרלוירן געגאַנגען)

יצחק נתן לערער

די גמילות־חסדים־קאַסע אין פּיטשאַיעוו

בעת דער וועלט־מלחמה (1914־1918) האָט די עסטרייכישע אַרמיי פאַרנומען פּיטשאַיעוו אין אויגוסט, 1915. דאָס שטעטל האָט זיך דעמאָלט געפונען אינגאַנצן אַ דריי־פיר קילאָמעטער פון די פאָדערשטע פאָזיציעס. מיטן אַרײַנקום פון די עסטרייכער, איז פּיטשאַיעוו עקאַנאָמיש פולקום רואינירט געוואָרן. דער צופיר פון לעבנס־מיטלען האָט זיך מיט אַ מאָל אָפּגעשטעלט, די רעזערוון זיינען אויסגעגאַנגען, אַ טאָטאַלער הונגער האָט אָנגעהויבן מאַטערן די באָפעלקערונג. די אָקופאַציע־אַרמיי איז געווען דער אינציקער פּלאַץ, וואו מ׳האָט נאָך געקאָנט קריגן אַ שטיקל ברויט, און ס׳איז אַוועק אַן אויס־טוישׂ־מסחר ביי סאָלדאַטן און אָפּיצירן. די דעמאָראַליזאַציע איז געוואָרן אַן אַלגעמיינע. כדי צו קריגן פּראָטעקציע צו אָפּיצירן־אינטענדאַנטן, האָבן זייער אַ סך יוסטע בעלי־בתים אפילו אויסגענוצט זייערע שיינע טעכטער...

אַ זעקס וואָכן נאָכדעם ווי די עסטרייכישע אַרמיי האָט באַזעצט פּיטשאַיעוו, האָט די גאַנצע ציווילע באָפעלקערונג באַקומען דעם באַפעל זיך צו עוואַקואירן קיין ראַדזיוויל און אין די ארומיקע דערפער, וואו ס׳האָבן זיך געפונען אַרויסגעשיקטע אויך פון אַנדערע שטעטלעך. די עוואַקואירטע זיינען ניט ווילנדיק געוואָרן קעסט־קינדער ביי דער רעגירונג. אין ראַדזיוויל האָבן זיי באַקומען צעטלען אויף לעבנס־מיטלען, אין די דערפער פלעגט אַ פעלד־קיך יעדן טאָג ברענגען פאַר די געצוואונגענע פּליטים וואַרעמען קאָפּע, ברויט און אַ ביסל געקעכץ. אַזוי האָבן מענטשן ביסלעכווייז זיך צוגעוואוינט ניט צו אַרבעטן און לעבן פון גרייטן, פון דעם וואָס זיי באַקומען.

אין 1918, וועו די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָבן אַלע עוואַקואירטע געקאָנט זיך צוריקקערן אַהיים, דאָס בעטלערישע לעבן איז פאַר אַ סך געוואָרן אַ גרוואויבהייט, וואָס שיידן זיך מיט איר, האָט מען קיין איבעריקן חשק ניט געהאַט. אָבער באין ברירה, האָט מען אָנגעהויבן זוכן עפּעס טאָן, כדי צו דערנערן זיך און די פאַמיליע. אין דער ערשטער צייט האָט יעדער איינער זיך געוואָרפן אויף מיסחר. דאָס האָבן אין די ערשטע פאָר חדשים, געטאָן אפילו גוטע בעלי־מלאכות און קוואַליפיצירטע אַרבעטער. אַזוי לאַנג ווי ס׳איז געווען אַ מאַנגל אין אַלץ, האָט יעדער איינער ווי־ס׳ניט־איז געמאַכט „געשעפטן". מיטן מאָמענט וואָס דאָס לעבן האָט אָנגעהויבן ווערן מער־

וויניקער נאָרמאַל, זיינען די ניי־געבאָקענע סוחרים על פּי רוב דורכגעפאַלן און אָנגעוואוירן זייער לעצטן גראָשן.

מיט דער צייט האָט זיך איינגעשטעלט אַ קאָנטראָקט מיט אַמעריקע. פּיטשאַ־יעווער יידן האָבן אָנגעהויבן בעטן שטיצע ביי זייערע אַמעריקאַנער קרובים. אַ סך פון זיי, וואָס האָבן זיך געוואָנדן צום אַמעריקאַנער „רייכן פעטער", זיינען טאַקע געווען יורדים, וואָס די מלחמה האָט זיי רואינירט און זיי האָבן באמת זיך געניטיקט אין שטיצע. אָנדערע אָבער האָבן דאָס געטאָן וויל, די צייט האָט זיי אויסגעלערנט בעטן... צווישן די, וואָס האָבן זיך געניטיקט אין הילף, זיינען אויך געווען ניט וויניק אָזעלכע, וואָס אַמעריקע איז פאַר זיי געווארן אַ צווייטע עסטרייכישע רעגירונג פון דער מלחמה־צייט: — זי שטיצט... אָט די מענטשן האָבן די אַמעריקאַנער הילף ניט אויסגענוצט אויף פּראָדוקטיוויע צוועקן, זיי האָבן גאָנץ פּשוט זיך איינגעשטעלט צו לעבן פון פּענסיע... געווען אפילו אָזעלכע, וואָס זיינען אַ דאַנק דער אַמעריקאַנער שטיצע געווארן וואוכערניקעס.

צום גליק האָט אין פּיטשאָיעוו זיך געפונען אַ גרופּע כלל־טוער, וואָס האָבן איינגעזען, אַז אייביק וועט אַמעריקע קיין דאָלאַרן ניט שיקן און אַז, פון דער אַנדער זייט, פאַלט דער קליינער סוחר אָדער בעלי־מלאכה אַ קרבן צו די פּראָצענטניקעס. אָזוי אַרום איז נאָך אין יאָר 1919 אויפגעקומען דער געדאַנק צו שאַפן אַ גמילות־חסדים־קאַסע. די אידייע איז געווען, אַז אָזאַ קאַסע זאָל אויסבאַרגן געלט אויף פּראָדוקטיווע צוועקן מיט דער התחייבות דעם חוב צו צאָלן ראַטעסווייז. אָזעלכע הלוואות האָבן געדאַרפט זיין קאָנסטרוקטיוו און העלפן די באַדערפטיקע אָנהייבן פונסניי אַ נאָרמאַל לעבן.

אין אָנהייב האָבן מיר מחמת מאַנגל אין מיטלען קיין סך ניט געקאָנט אויפטאָן. אין 1920 האָבן אונדזערע אַמעריקאַנער לאַנדסלייט צוגעשיקט די סומע פון 2.000 דאָלאָר פאַר אַלע מעגלעכע שטאָטישע הצטרכותן. ס׳האָט זיך געשאָפן אַ קאָמיטעט, וואָס זיין אויפגאָבע איז געווען ראַציאָנאַל פאַרוועלטן די אַמעריקאַנער געלטער. אָט דער קאָמיטעט האָט אויך אַסיגנירט אַ סומע פון 300 דאָלאָר פאַר דער גמילות־חסדים־קאַסע, מיטן תנאי די קאַסע זאָל אַרויס־געבן אָן פּראָצענט קלענערע, קורצטערמיניקע הלוואות, וואָס דאַרפן אויס־געצאָלט ווערן אין וואָכנטלעכע ראַטעס. די ערשטע צייט איז עס אָנגעקומען זייער שווער צוגעווואוינען די דעביטאָרן, אַז זיי מוזן צוריקצאָלן זייער חוב. אַ קריטישע לאָגע אין דער ליי־קאַסע האָט זיך גאָר גיך געשאַפן איבער אָן אַנדער סיבה:

אַרום 1922 האָט די פּוילישע רעגירונג דורכגעפירט די דעוואַלואַציע פון איר וואַליוטע. דאָס געלט, וואָס די בעלי־חובות האָבן צוריקגעצאָלט דער קאַסע

האָט שוין קיין וועלט ניט געהאַט, און די אונטערנעמונג איז פון זיך אַליין צעפאַלן. אין 1926 האָבן מיר וויידער באַקומען פון אונדזערע אַמעריקאַנער ברידער די סומע פון 500 דאָלאַר פֿאַר פֿאַרשיידענע אינסטיטוציעס. מיט 200 דאָלאַר פון אָט דער סומע האָבן מיר באַנייט די טעטיקייט פון דער גמילות־חסדים־קאַסע. אַ דאַנק דער הילף פון אַמעריקע און דער ענערגישער אַרבעט פון דער פֿאַרוואַלטונג איז די איצטיקע גמילות־חסדים־קאַסע אין פּיטשאַיעוו אָנגעשלאָסן זינט נאָוועמבער 1926, אין פֿאַרבאַנד פון אַלע ליי־ קאַסעס אין פּוילן. דער פֿאַרבאַנד גופא שטייט אונטערן קאָנטראָל פונעם „דזשאָינט". דעם 18טן מערץ, 1927 איז אונדזער גמילות־חסדים־קאַסע לעגאַליזירט געוואָרן דורך דער פּוילישער מאַכט.

ביי היינטיקן טאָג פֿאַרמאָגט די קאַסע קרוב 9.000 זלאָטעס (1.000 דאָלאָר). זי גיט אַרויס הלוואות אין דורכשניט צו 200 פֿאַמיליעס, אַרבעטער, בעלי־ מלאכות און קליינהענדלער. דער באַטרעף פון יעדער הלוואה איז פון 25 ביז 100 זלאָטעס, דער טערמין פון אויסצאָלן איז פון דריי ביז צוועלף חדשים.

די שטיצע פון פּיטשאַיעווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָט דערמעגלעכט, אַז דאָס שטעטל זאָל האָבן אַ פּינאַנציעלע אינסטיטוציע, וואָס איז אין איצטיקן עקאָנאָמישן קריזיס אין פּוילן, דער אייניציקער אָרט וואו אַ נויט־ באַדערפטיקער פּיטשאַיעווער ייד קאָן קריגן הילף אין דער פֿאָרם פון אַ הלוואה אָן פּראָצענט. פּיטשאַיעווער יידן וועלן אָט דעם אויפטו פון אונדזערע אַמעריקאַנער ברידער לאַנג ניט פֿאַרגעסן.

פּיטשיעוו, אויגוסט, 1932.

טעטיקייטן אין פיטשאיעוו *)

ב״ה ב׳ במדבר, 10טען מאי 1926

לאָחי אהובי יקר הערך מוה׳ר חנא נר״י זאַלץ.

דיין לעטער פין 6טען אַפּרעל האָב איך ערהאַלטין אין (אוו) דעם 2טען לעטער פין 15טען אַפּרעל ג׳כ קבלתי אין (אוו) די לעטערס וואָס צים (צום) קאָמיטעט איבערגיגיבין צי (צום) קאָמיטעט, אין (אוו) דעם לעטער וואָס לאחותי מינציאַ איבער גיגיבין לאחותינו מינציא תחי׳.

דיא 300 דאָלאַר מינויאָרק קבלנו: על שמי — 150 ד׳ אין אויף שם אליעזר האנדיל — 150 ד׳. קיין ענפיר האָב איך ניט גיקענט שרייבין, ווייל איך האָב גיוואַרט צים לעצטין באַשלוס פין ציזאַמען שטעלין דעם קאָמיטעט. דען רעינען אמת שרייב איך דיר פּערזיעלין, אַז דער גרעסטער שאָהדין וואָלט גי־וועהין פאַר דעם קאָמיטעט, וועז ס זאָהל גיוועהין אַריין טרעטין הר׳ יצחק באר... ווייל ער איז דער פערזאָהן וואָס נעמט גיצאָהלטס פאַר יעדין טראָד (טרוד) — ער וואָלט שוין גיוועהין גיפאָדערט מאָנאַטלייכע זאַלאַוואַניאַ (שכירות), נאָר אַזוי. ער ב. האָט אַליין ערהאַלטין אַ לעטער פין נויאָרק פין ק׳ גראב. מיט דער נייער ציגיזעצטאָר קאָמיטע. האָבין מיר אויסגיקליבין דיא פיר פערזאָן צי זיך אין נעמין זיך צי דער האַרביט. נאָר פאַר בארץ האָט דאָס ניט גילוינט צי קומען אין קאָמיטע נאָר מיט 3 גאָלאָסין (שטימען), ער האָט גיוואָלט קומען מיט 6 גאָלאָסין, אין וויא וועט ער ניט באַקומען נאָך 1 גאָלאָס פין די אַנדירי טשלענים, (מיטגלידער) וועט ער בעשטענדיק האָבין פערוועט (איבערוואָג) אין בעל באתיווין אויף דעם קאָמיטע, און קענין דער פין סמאָקין (געניסן). נאָר יוסף פלאָקסמאַן מיט צבי לייענער וועיסין (ווייסן) דערפין זענין זייא גלייך גיקומען, צבי לייב שאָבאַר ווייסט אויך דערפין, נאָר ער האָט ניט גיקאָהנט גייהעין אַקעגין באַר״ן. ער האָט דאָס מיר פערזיינלעך אַרויסגי־זאָגט. אין ער שאָבאַר וועט קיין נויאָרק קיין שלעכץ ניט שרייבין. אין אַז עס וועט אַווענק אַ שטיקל צייט וועט ער זיך צי איים קערין (אומקערן) צי האַרבעטין צי זאַמען אין קאָמיטע.

יעצט וועל איך שרייבין פאַר וואָס מיר האָט דיא 3 פּערזאָנען געגאַנגען ניט גיוואָלט פּריגלאַשין (פאַרבעטן).

---

*) דעם ווייטן געדרוקטן בריוו לאָזן מיר אין דעם נוסח און אויסלייג פונעם שרייבער. דאָס איז דער נוסח פון בערך הונדערט יאָר צוריק.

1. אלעזר קירדניס — פאַר דעם מסירה לעטער; 2. יחיאל פאַרשט — פאַר חי׳ ראַציס קאַפּ: ער קען זיך ניט גלייכן (ניט אויסקומען) מיט מענטשינס גידאַנקן; מיט זיין עגינעם פאַטער הר׳ היינאַך איז בכל יום בעיזילאַוויעס (צונויפגעלאָפערייען) אין 3. הר׳ צבי צוויק איז שוין אין עלטאַראַר מענטש, דיא גידאַנקן טראָגן שוין ניט זיך צי באַשעפטיקן מיט אַזוינע זאַכן, אין וואָס עס וועט זיין גלייך וועט ער זאָגן קרים און אַזוי — פֿאַרקערט. על כן האָט דאָס אַזוי גימוזט בלייבן. מיר וועלין טאָהן אַללעס בעסטיס פאַר דעם שטעטיל מיר פֿאָהדערין ניט קיין כבוד אין ניט קיין גיצאָלטס. אין אויב עס וועט זיך גיפינין פין אַ צוועיטאַר צד מענטשין וואָס ווילען טאָהן שלעכץ פאַר דעם שטעטיל, האָף איך אַז עס וועט זיי ניט גילינגין. ווייל דער אמת וועט צי ברעכין דעם שקר. איך האָב גיפרעגט הר׳ אל׳ קירדינאַר פאַר וואָס ער האָט אַזוי גישריבין, שוועדט ער זיך מיט כל השבועות אַז ער האָט ניט גישריבין אין ווייסט ניט פין גאָהר ניט, אין ער וועט תיכף אַוועק שרייבין קיין נויאָרק צי דיא ברידער אין שוואַגאַרס אַז עס איז שקר אין דער קאָמיטעט האַנדילט האַרינטליך.

נאָר דיר שרייב איך, אַז דיא זאָלסט ניט האָבין קיין שום איבער טראַכט. דיא וועסט חלילה פאַר מיר אינדאַר (אין דער) קאָמיטע ניט קראַסנעיון (פאַר־שעמט ווערן) באַ איך אויף אין פאַרזאַמלונג. דיא געלדער וואָס ווערין צי גישיקט וועט איהר אויף זייא באַקומען פֿאָקוויטאָוואַניס (קבלות) מח׳ (מחותמים).

105 ד׳ האָט איר באַקומען אַ ליסט — 30 ביטאָנעס צימענטאָוואַניאַ האָט מען גימאַכט אויף דעם פּלאַץ לעבין מרחץ וואָס דער פאַבריקאַנט מיט דער מאַשין אין מאַטריאַל האָט אין (אַהין) גיבראַכט פין קרעמעניץ אין דאָס אויסגיה־אַרביט, אַז עס קאָסט יעדיס שטיק 2.50 ד׳, ס״ה קאָסטין דיא 30 ביטאָניס 75 ד׳, אָחוץ די האַרביט ביי דער קרעניצא אין נאָך מאַטריאַלן וואָס עס פאָהדערט דא קרעניצאַ. פין די ביטאָניס איז פֿאַראַן אין קרעמעניץ פאַבריקיס וואָס מיא קויפט דאָרט גרעטי (גרייטע). איז וועט מיר קויפין אין קרעמעניץ גרעיטאַ וואָלט אינז גיוועין בדאַרפט מיט דער שכר עגלה קאָסטין יעדאר ביטאָן 4.50 ד׳, אין זייא זענין פיל שוואַכאַר אָפּגי־האַרביט, אין דאָ בייא אינץ אויף דעם פּלאַץ האָב איך אַכטונג גיגיבין אַז עס זאָהל אין זייא אַריין גיגיבין ווערין צימענט נאָך יותר פין דער נאָרמאַלער פאָהצעיו (פאַרציע) וואָס מיר האָבן אָפּגישמיסט מיט דעם פאַבריקאַנט. אינץ (אונדז) קאָסט ביטאָניס ווינציקאַר מיט 60 ד׳ וואָס זיי וואָלטין גיוועין גיקאָסט מיא זאָהל גיוועהין קויפן גרעיט אין קרעמעניץ. דאָס שרייב איך דיר, בכדי זאָלסט וויסען וויא עס ווערט באַ אינץ (אונדז) גיהיט דער סענט...

איך האָב דיר שוין פיל גישריבין, אַז איך שרייב דיר עפּיס פין אַ זאַך, סאַי וועגין מיר סאַי וועגין יענים, זאָהלסטי וויסען אַז וואָס עס ווערט גישריבין

איז דאָס אמת אין ריכטיג. איך האָב דיר גישריבין אַז דער ביבליאָטעק האָרביט ניט, בדאַרפסטי וויסען אַז עס איז ריכטיג. אַז יעדער שרייבט דיר אַז ער האָרביט אין פאָדערט געלט, בדאַרפסטי יענים ענפאָרין ער האָרביט ניט, נאָך וואָס טוג אייך מעות. זאָלסט וויסען אַז דער ביבליטעק מיט דער לעזיא זאָל האָבין עקסיסטירט אַז כל זמן בני צבי איז גיוועהין אין דער היים אין ער האָט גיהאָט צי זיך נאָך אין פּאָהר יונגליך וואָס זייא דינען יעצט זעלנאָר (זעלנער) אין 1 בחור, בן צבי צוויק איז יעצט אין פּאַלעסטיני, וואָס ער האָט פיל מיטגיהאַלפין. אַז דיא פּאָהר פּערזענין זענט ניטא, איז דאָס גישעפט איבער גיגאַנגין צים ניזשניא נאַראָד (המון מענטש) האָבין זייא גימאַכט אין טעל. חאָטשי הר' חיים קראָסמאַן האָט אַנן גישטרעינקט אַללע כוחות אין ציגיהאַלטין דיא ביבליטעק. היינו, ער פלעגט זייא בייטין, דען יוגענד, זאָהלין אַללע נאָכט קומען אין לעזין פּאָר איסטאָריוס מיט גאַזעטין אין אַזוי פיל חדשות אין גאַנץ האָלטס (אָלץ) זייא באַוויסיג מאַכין וואָס עס טיט זיך אויף דער וועלט, אין עס האָט גאָהר ניט גיהאַלפין. פיל פין דעם עלטאָרין יוגענד וועיסן אַז מיא קומט זיך צי נויף בדאַרפין מאַכין גראָבי זאַכין.

ענדיא קען איך דיר שרייבין, אַז מיא האָט אפילו דער יוגענד אויף גיערט צי צאָהלין דירה געלט פאַר דער לעזיא זאָל אין דיא שאַפי מיט דעם ביסל ביהאָר (ביכער) שטעהין יעצט באַ אברהם רידיקער אין קאַמאָר פּארשלאָסין, פאַר איין משכון וואָס ער מאָהנט 5 דאָלאָר דירה געלט. קענסטי דיר אויסמאָלין דעם יעצטיגין פּיטשייעווער יוגענד. נאָהר אַזוי וויא עס איז אָהן גיקומען פין דיר דער לעטער, האָבען מיר תיכף אַסעגנירט דיא 25 ד' פאַרין ביבליטעק. נאָר אַרויסגיבען די 25 ד' האָבין מיר ניט וועמין צי גיבען. מיר וועלין אָפּ צאָהלין לרידיקער דיא 5 ד' אין איבער נעמין דיא ביהאָר צי זיך, אין מיר וועלין זעהין, אַז דיא יוגענד זאָהל זיך האָרגאַניזירין נאָהר דיא קלעני יוגענד איז שוין אַדערכגיפאַליני. נאָהר דאָס קען ערשט זיין שפעטאָר מיט אַ שטיקיל צייט.

יותר פין קאָמיטע וועט דיר באַשרייבין אינזאָר סעקריטאָר הר' חיים קראָסמאָן. דיא 200 ד' פין דער לאַי' קאָססי וועריען ציטעילט פאַר 20 פערזאָן, צי 10 ד' אין זייא בידאַרפין אָפּ צאָהלין אַללע וואָך צי דאָלאָר, בכדי מיא זאָהל קענין אַלע וואָך באַפרידיקין נאָך פּערזאָנען. לעידאָר (ליידער) איז זייער ניט גיט. ווייל עס איז דאָ פיל מענטשין צים לייען נאָר וואָס קענין מיר בעסיר מאַכן. מיר בעטין אייך אויב עס איז נאָהר מעגליך, וואָס גיכאָר אינטער צי שטיצין דיא לאַי' קאָססי, בכדי צו העלפין דיא מענטשין וואָס בדאַרפין הילף.

זאָלסט ניט מעינין אַז עס איז באַ מיר אַזוי שטאַרק איין־גינעמין צי זיין אין קאַמיטעט. ראשית איז מיר דער קאָפּ פאַר דרעהיט מיט מיין פּרנסה, וואָס פאַרדין ניט, אין אַ צוועיטינס באַקומט מען נאָך פיל שונאים. על כן, איז

אויב נויאָרקאָר לאַנדסלייטע, האָדער פילאַדעלפיער לאַנדסלייטע וועלין אויס גיפינען אַ פעלאָר (פעלער) אויף מיר, זאָהלסטי מיך ניט פאַרטעדיקין נאָר בין גירעיט יעדאָר צייט אַרויס צי געהין פין קאָמיטעט, נאָך מיט פיל דאַנבערקייט.

איין פּראָטיקאָל מיט אַ לעטער האָבין מיר גלייך צי גישיקט צי הערי קאָרט־מאַן אין דעם צוועיטין — צי דיר.

אחיך בנימין

—•—

פּיטאַיעוו, דעם 10טן יוני, 1926

טייערער און ניט פאַרגעסענער חבר חנא זאַלץ

אייער בריוו פון 16טן אַפּריל האָבן מיר דערהאַלטן און מיר באַדאַנקען אייך זייער פאַר די 25, וואָס איר האָט געשריבן צום קאָמיטעט, אַז זיי זאָלן אונדז געבן. מיר האָבן דערווייל פון זיי באַקומען 10 דאָלאָר, די איבעריקע 15 דאָלאָר האָבן זיי אונדז פאַרשפּראָכן צו געבן שפּעטער מיט אַ פּאָר וואָכן. מיר נייטיקן זיך זייער אין דעם גאַנצן געלט, ווייל מיר ווילן איינקויפן אַ ביסל ביכער פאַר דער ביבליאָטעק, אָבער מיר ווייסן גוט, אַז דער קאָמיטעט האָט איצט ניט קיין מזומן געלט, זיי האָבן געגעבן הלוואות פאַר נויטבאַדערפטיקע מענטשן, און מיר ווילן מיט די 15 דאָלאָר אויסוואַרטן אַ פּאָר וואָכן, ביז ס׳וועט אין רעליף איינפליסן געלט.

איצט, חבר לעבן, בעטן מיר פון אייך אַנטשולדיקונג פאַר דעם וואָס מיר האָבן אייך באַלד ניט געענטפערט. ערשטנס, האָט אונדז אָפּגעהאַלטן פון שרייבן דאָס וואָס מיר האָבן ניט געוואוסט צי מ׳וועט עס אונדז געבן ס׳גלט. דעם 6טן יוני האָבן מיר ערשט באַקומען די אויבנדערמאַנטע 10 דאָלאָר. צווייטנס, האָבן מיר געהאַט אַ גרויסע אַרבעט מיטן אייגאַרדענען די ביבליאָטעק. און אַזוי אַרום האָבן מיר דורכגעלאָזט אַ שטיקל צייט און אייך ניט געשריבן. פון איצט אָן האָפן מיר אַז עס וועט זיך איינשטעלן אָן אָפּט איבערשרייבן זיך צווישן פּיטשאַיעווער יוגנט־ביבליאָטעק מיט אונדזערע פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע.

מיר דריקן אייך אויס, אין נאָמען פון דער גאַנצער פּיטשאַיעווער יוגנט, אַ דאַנק פאַר אייערע באַמיאונגען און אינטערעסירן זיך מיט אונדזער וויכטיקן קולטור־אַנשטאַלט. מיר האָפן, אַז איר וועט אויך אויף ווייטער ניט פאַרגעסן אין אונדז. מיר, די אָנפּירער פון דער יוגנט, זיינען שוין געווען אָפּהענטיק פון אָנגעשטרענגטער אַרבעט פאַר דער אויפלעבונג אין פּיטשאַיעוו. מיט אייער שטיצע און נאָך מער מיט אייער בריוו, וואָס איז פול מיט לעבן, האָט איר אונדז געגעבן מוט און קראָפט ווייטער פירן די קולטור־אַרבעט. איר האָט אונדז

מיט אייער מוטיקן בריוו געגעבן שטאַף צום רעדן דעם 19טן מאַי, וועלן מיר האָבן איינגעאָרדנט אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג. די גרויסע שול איז געווען גענאַקט מיט מענטשן, יונג און אַלט, מאַנסביל און פרויען.

ביי דער געלעגנהייט, וועלן מיר אייך איבערגעבן די נעמען פון די הויפּט־רעדנער: יחיאל רודמאַן, שמואל טויבער — לערער פון לעמבערג, ישעיהו גרינבערג — לערער פון קרעמעניץ אין דער היגער פּוילישׂ־העברעאישער שולע. די רעדנער האָבן אָנגעווייזן ווי נייטיק ס׳איז בילדונג און קולטורעלע אַנטוויקלונג.

די אַטקיווסטע חברים וואָס שטייען בראש פון אַלע אינסטיטוציעס אין פּיטשאָ־יעוו, האָבן די לעצטע צייט שוין געוואָלט אָוועק קוקן פון דער יוגנט מיט זייערע אינסטיטוציעס. אויף וויפל איר קענט פּיטשאַיעוו, ווייסט איר גוט, אַז די אָנפירער האָבן תמיד ניעפֿריאַטנאָסט (אומאָנגענעמלעכקייטן). מיר האָבן זיך אָבער באַלד אַרומגעזען, אַז קוים קוקן מיר אָוועק פון דער אַרגאַניזאַציע, וואָלט אַלץ, דער עיקר די ביבליאָטעק, געווויס אונטערגעגאַנגען. און דערפאַר מוזן מיר נאָך אַ שטיק צייט קולטיווירן דעם דאָזיקן אָנשטאַלט, ביז די יונגע, וואָס אויף זיי לייגן מיר אונדזערע בעסטע האָפענונגען, וועלן זיין בכוח אַליין אָנ־פירן מיט דעם אָנשטאַלט.

אין פּיטשאַיעוו געפינען זיך נאָך ביי אַ 50 פּראָצענט פון דער יוגנט, וואָס איז געבליבן קולטורעל אָפּגעשטאַנען און נויטיקט זיך אין אויפקלערונג. דערפאַר אָבער האָבן מיר אין דער צווייטער העלפט אַ גוט אָנטוויקלטע און אָרגאַניזירטע יוגנט. אָלע ריכטונגען זיינען קאָנצענטרירט לעגאַל אונטערן נאָמען פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, און זיינען מער־ווייניקער דורכגעדרונגען מיט דעם סאָציאַליסטישן געדאַנק.

מיר שרייבן זייער אָפט וועגן פּיטשאַיעוו אין דער צייטונג „וואָלינער לעבן" און מיר וואָלטן אפילו מיט אייגענע כוחות געקענט אָרויסגעבן אַן אייגענע צייטונג, ווען ניט דער דלות.

ביי אונדזער ליטעראָרישן עסקן געפינט זיך אַ כתב־יד „די געשיכטע פון פּיטשאַיעווער געשעענישן 1914־1920". דאָס איז אַ רייך מאַטעריאַל, באַ־זונדערס אינטערעסאַנט פאַר אונדזערע פּיטשאַיעווער חברים אין אַמעריקע. דאָס דאָרף זיין אַ בוך פון אַ 200 זייטן. מיר האָבן אָנגעפֿרעגט אין וואָרשע וועגן דרוקן דאָס בוך. מהאָט דערפאַר פאָרלאָנגט 850 זלאָטעס. אויב איר וועט עס פאָרלאָנגען, וועלן מיר אייך צושיקן אַ קאָפּיע פון דעם מאָנוסקריפּט. כאָטש מיר ווייסן ניט, ווי אַזוי מען קען אַזאַ פאַקעט איבערשיקן.

מיר בעטן אַז איר זאָלט אונדז באַלד ענטפערן, זיין מיט אונדז אין אָפטער

פֿאַרבינדונג, ווייל אייערע בריוו באַלויכטן אונדזער פּראָווינציעל לעבן. מיר פילן אין אייך אַן אײַן־און־אײַנציקן איבערגעגעבענעם חבר, וואָס מיר וועלן תמיד דערמאָנען פֿאַר דעם אויפקלערונגס־אַנשטאַלט, וואָס מיר האָבן דער־ווָאַרבן אַ דאַנק אייך.

אייערע ניט פֿאַרגעסענע חברים,

יחיאל רודמאַן, פּ. טשערניאַק

—•—

קאָפּיע פון פּראָטאָקאָל

פון א ספּעציעלער פֿאַרזאַמלונג צו גרינדן א קאָמיטעט ביי דער „לינת הצדק" אין פּיטשאָיעוו, 1טער יולי 1928

לויט אַ מעלדונג פון (די) אַמעריקאַנער קאָמיטעטן און לויטן פֿאַרלאַנג פון די מיטגלידער וועלכע האָבן באַקומען די (דאָזיקע) מעלדונגען פון אַמעריקע, איז לויטן (אין הסכם) ערלויבעניש פונעם פּרעזעס פון „לינת הצדק" צו־זאַמענגערופן געוואָרן 25 פּערזאָן אין לאָקאַל פון דער אַרגאַניזאַציע „לינת הצדק", וואו עס איז (זיינען) באַהאַנדלט געוואָרן זייער וויכטיקע פראָגעס:

1) ווי אַזוי צו פֿאַרענדיקן דעם (בנין פונעם) לאָקאַל פֿאַר וויכטיקע צוועקן;

2) וועגן אויסווייטלן אַ קאָמיטעט וועלכע זאָלן (וואָס זאָל) מיטאַרבעטן מיטן פּרעזידיום פון „לינת הצדק" צו פֿאַרענדיקן דעם לאָקאַל אויף (פֿאַר) וויכטיקע צוועקן;

3) אויף וועמענס נאָמען עס באַדאַרף (זאָל) אָנקומען די (דאָס) געלט פון די אַמעריקאַנער קאָמיטעטן.

באַשלוסינג (ס'איז באַשלאָסן געוואָרן):

1) דער לאָקאַל דאַרף זיין געבויט אויפן מאַדערנעם פּלאַן.

2) אין (אינעם) קאָמיטעט זיינען אויסגעוויילט (געוואָרן) פֿאָלגנדע פערזאָנען: יעקב זאַלק, הערש צוויק, חיים קראַסניפער, צבי ארי' שאַבער, יוסף פלאַקס־מאַן, הערש זאַלק, יחיאל פּאַרשט, נחום זעלצער, פּנחס טשערניאַק, זאב וויצמאַן, יעקב לערער — פּרעזעס פון „לינת הצדק", יהושע לאַנדע, שכר גריק, אפרים צוויק, יחזקאל וויסבערג, שמואל זאַלצמאַן.

3) דאָס געלט באַדאַרף געשיקט ווערן אויף (די נעמען) צבי ארי׳ שאבער און ה׳ יעקב זאַלץ.

דערמיט ווערט דער פּראָטאָקאָל פאַרענדיקט (באַשטעטיקט).

חתימות: הערש לאַנע, סעקרעטאַר יעקב זאַלץ, פּרעזעס

דער בריוו צום פּראָטאָקאָל

פּיטשאַיעוו, 16טער יולי, 1928

געערטער הער חנא זאַלץ און אַלע פּיטשאַיעווער לאַנדסלייט אין פילאַדעלפיע,

דערוויסנדיק זיך פון פאַרשיידענע בריוו, וועלכע זיינען דערהאַלטן געווארן פון קרובים אין אַמעריקע וואָס פרעגן זיך אָן ווי אַזוי מען וועט פאַרטאָן די געלט־שטיצע אייערע, פאַר וועלכע צוועקן, איז צוליב דעם געפון געווארן אַ פאַרזאַמלונג אויף וועלכער ס׳איז אויסגעווייליט געווארן אַ קאָמיטעט פון זעכצן מענטשן ביי דער געזעלשאַפט „לינת הצדק".

דער געשאַפענער קאָמיטעט באַשטייט פון דער פּראָגרעסיווער יוגנט און פון אַנדערע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. דער דאָזיקער קאָמיטעט וועט זיין אין קאָנטאַקט מיט די אַמעריקאַנער קאָמיטעטן און אינפאָרמירן זיי וועגן אַלע ענינים.

מיר וועלן איצט צוטרעטן צו פאַרענדיקן דעם בנין אין וועלכן עס זאָלן זיך אויפהאַלטן אַלע קולטורעלע און געזעלשאַפטלעך פילאַנטראָפישע אַנשטאַלטן. עס וועט אויפגעבויט ווערן אַ מאָדערנע שול פאַר יידיש־וועלטלעכער דער־ציאונג פון די יידישע קינדער, זיי זאָלן ניט דאַרפן שעפן פון אַ פרעמדן קוואַל, ניט זיין אין אַ פרעמדער סביבה; אייניריכטן די ביבליאָטעק מיט אַ לייען־זאַל פאַר דערוואַקסענע און אַנדערע נויטיקע אַנשטאַלטן, וואָס זיינען אייך שוין באַקאַנט.

שוין ניט איין מאָל האָבן מיר געפּראָווט מיט אייגענע כוחות אַזאַ לאָקאַל אויפצובויען אָבער ס׳האָט זיך ניט איינגעגעבן מחמת מאַנגל אין פינאַנצן. איצט דאַרף מען פאַרענדיקן דעם אָנגעהויבענעם בנין. מיר וועלן זיך דעריבער צו אייך, חשובע לאַנדסלייט מיט דעם רוף: העלפט אונדז פאַר־ענדיקן דעם בנין, שטיצט אונדז, אַז מיר זאָלן האָבן אַ מעגלעכקייט, וואו צו

דערציען אונדזערע קינדער, זיי זאלן ניט אויסוואקסן עמי הארצים; אונדזער יוגנט זאל ניט פאַרגרעבט ווערן, אפשטייען פון אַנדערע שטעט.

איר, געערטע לאַנדסלייט, וועמען ס׳איז נאָך טייער דער נאָמען פון אייער געבוירן־שטעטל, שאַפט אונדז די מיטלען, אַז מיר זאלן כאטש גייסטיק ניט צעבראָכן ווערן.

מיר גלויבן אין אייער אויפריכטיקער אפּפערווילליקייט צו טאָן פאַר אונדז און העלפן אונדז. מיר האָפן, אַז איר וועט איצט פאַרשטיין די וויכטיקייט און נויטיקייט פון אַזאַ לאָקאַל פאַרן שטעטל און אונדז שיצן.

אַלע קאָמיטעט־מיטגלידער האָבן באַשלאָסן, אַז געלט זאל געשיקט ווערן אויף די דאָ אָנגעגעבענע אַדרעסן, פון יאַנקל זאלץ און הערש לייב שובער.

געחתמה׳ט זיינען 15 מיטגלידער פון דעם קאָמיטעט.

—•—

פינאַנץ־באריכט

פון די פאַרטאָענע געלטער פאַר פאַרשיידענע הילפס־צוועקן

דער דאָזיקער באריכט איז פאַר דער צייט פון דעם 5טן מאַרט 1926 ביזן 25טן יאַנואַר 1927. די אונטן געבראַכטע סומע וואָס איז געגעבן געוואָרן פון די פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע, האָט סטימולירט און באַקרעפטיקט ביי די יידן אין פּיטשאַיעוו די איניציאַטיווע פאַר אַן אייגענעם לעבנס־אויפבוי. די צענטראַלע פיגור פון די רעליף־קאָמיטעטן אין פילאַדעלפיע און ניו־יאָרק, חנא זאַלץ באַמערקט, אַז ביז 1914, דאָס ערשטע מלחמה־יאָר, האָבן די פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע קיינמאָל ניט געהאַט קיין דאגות פאַר זייער שטעטל. די יידן דאָרט האָבן געהאַט פרנסה בשפע. פּיטשאַיעוו איז שטענדיק געווען אַ צענויפפאָר־אָרט פון מרגלים צום „גאָט" אין דער לאַוורע, און יידן האָבן געהאַט פון זיי פּדיון בריווח. חוץ דעם האָט זיך אין דער לאַוורע אויסגעהאַלטן אַ שטענדיקע גרויסע צאָל, העכער טויזנט גלחים קאַנדידאַטן, זיי זיינען געווען דער שטענדיקער מקור פאַר פּרנסה דאָס גאַנצע יאָר. אין פּיטשאַיעוו איז געווען אַ גרויסע פּראָדוקציע פון צלמים, און פּיטשאַיעוו איז געווען אַ רעזערוואַר פאַר עקספּאָרט פון תבואה, פּרוכטן וואָס זיינען טראַנס־פּאָרטירט געוואָרן אין אַנדערע שטעט. דער עקספּאָרט, ווי דער אויפקויף פון דער פּראָדוקציע איז געווען אין יידישע הענט. ערשט די מלחמה־יאָרן, די גירושים פון דער באַפעלקערונג און די חורבנות־ירושה נאָך דער מלחמה,

האבן געבראכט די אומגעקערטע יידן צו אַ שיפלותדיקער מדריגה, צו זיין אַנגעווויזן אויף דרויסנדיקער הילף. הילף סיי פאַר יחידים, סיי פאַרן ציבור; סיי ריין עקאָנאָמישע, סיי רעקאָנסטרוקטיוו־קולטורעלע.

די דאָזיקע הילף פון די פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע ווערט געגעבן אין די צוויי פינאַנץ־באַריכטן. איינער פאַרן ערשטן יאָר פון דער גרינדונג דעם קאָמיטעט אין פּיטשאַיעוו, דער צווייטער — פון דער טעטיקייט פון דער ליי־קאַסע פאַרן אָפשניט פון 6 יאָר, נעמלעך די יאָרן 1926־1932.

צו די פינאַנץ־באַריכטן איז אויך צוגעלעגט אַ רשימה נעמען, די געניסער פון הלוואות. די ליי־קאַסע האָט פאַרביטן די אַלטע יידישע טראַדיציע פון נדבות אויף הלוואות; זי האָט אינעם יסוד פון אַ אָנפראָצענטיקער הלוואה דער־מעגלעכט דעם יחיד צו שטעלן זיך אויף אייגענע פיס, ניט זיין אָנגעוויזן אויף קהלשער פילאַנטראָפּיע. די הלוואה האָט געדאַרפט אויסגעצאָלט ווערן אין דער קאַסע. צו פאַרלייכטערן דעם בעל־חוב האָט מען איינגעפירט, אַז יעדע וואָך זאָל ער פון זיין פּדיון אויסצאָלן אין משך פון וואָכן. דערמיט איז באַצוועקט געווואָרן אַ דאָפּלטע טובה: אָפּפשפּאָרן דעם באַטרעף פון אָפּצאָל; און — די קאַסע זאָל פון די אָפּגעצאָלטע וואָכן־געלטער קענען געבן אַ הלוואה צו אַנדערע אָזעלכע באַדערפטיקע.

דער פּערמאַנענטער עקאָנאָמישער קריזיס אין פּוילן און ספּעציעל די אַנטי־סעמיטישע פּאָליטיק פון דער היסטאָריש באַצייכנטער גראַבסקי־רעגירונג, אַרויסצושטויסן די יידן פון די האַנדלס־פּאָזיציעס דורך אויפשטעלן אַ נעץ פון קריסטלעכע האַנדלס־קאָאָפּעראַטיוון, דורך געבן זיי לאַנג־טערמיניקע קרעדיטן, האָט דאָס יידישע לעבן געהאַלטן אין קלעם. זיי זיינען דעריבער געווען אָנגעוויזן נאָר אויף ברידערלעכער הילף פון דרויסן.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די פּיטשאַיעווער רעליף־קאָמיטעטן אין אַמעריקע זיך אָפּגעגעבן מיט הילף פאַר יחידים, די געבליבענע רעשטן, וואָס זיינען געווען צעוואָרפן אין איראָפּעאישע לאַגערן, בעיקר אין דייטש־לאַנד, אין די ערשטע פאָר יאָר. דער רוב בנין ומנין פון די יידן איז פאַר־טיליקט געווואָרן אין שטעטל דורכן דייטשן עמלק און זיינע אוקראַינער מיט־העלפער. אַ קלייניר טייל פון די אָנטלאָפּענע אין דער נאָענטער שטאָט קרעמעניץ, איז דאָרט דערמאָרדעט און פאַרקאַלכט געווואָרן אין די ברידער־קברים פון קרעמעניצער יידן.

באריכט

פאר דער צייט פונעם 5טן מארט 1926 ביזן 25טן יאנואר 1927

הכנסה

פון פילאדעלפיער רעליף־קאמיטעט

5טער מערץ, 1926 — — — — —	$200.00
5טער מאי, 1926 — — — — —	300.00
15טער אויגוסט, 1926 — — — —	200.00
פון צינזן פאר דער לייקאסע — — — —	48.00
פריוואטע זאמלונגען — — — — — —	58.00
סך־הכל הכנסה —	$806.00

הוצאה

פארטיילט מעות־חיטים

מארט 12, 1926 — — — — —	$105.00
בתי־מדרשים מאי 10, 1926 — — —	55.00
תלמוד־תורה — — — — — — — —	75.00
ביבליאטעק — — — — — — — —	40.00
באד און קרענצען — — — — — —	260.00
מזומן אין דער ליי־קאסע — — — —	271.00
סך־הכל הוצאה —	$806.00

אויסגעצאלט מלוכה־שטייער — — — — — — — — — — —	$ 20.75
רעשט אין דער ליי־קאסע — — — — — — — — — — — —	250.25
פון דער סומע געגעבן הלוואות צו 41 פערזאן (רשימה בייגעלייגט) —	249.50
געבליבן אין דער ליי־קאסע — — — — — — — — — —	0.75
סך־הכל —	$250.25

אונטערשריפטן:

מ. קרוסמאן, פרעזעס בנימין זאלץ, קאסיר
גדליה זאלץ, יוסף פלאקסמאן, ש. זאלצמאן, י. לידעכאווער,
מיטגלידער פון דער רעווידיר־קאמיסיע.

באריכט

פון דער גמילות־חסד־קאַסע אין פּיטשאַיעוו פאַר די יאָרן 1926־1931

אינעם בריוו פון דער פאַרוואַלטונג, געחתמעט פון 11 פּערזאָן, שרייבט זיך צו דעם רעליף־קאָמיטעט אין פילאַדעלפיע, אַז דער אונטערגעפּירטער סך־הכל פאַר צען יאָר באַצווועקט צו געבן די טויער פונעם קאָמיטעט אַ דאַנק פאַר זייער אַרבעט, אין שייכות מיט דעם יובל־זשורנאַל, וואָס פּראָיעקטירט זיך אַרויסצוגעבן. אינעם באַריכט פּיגורירן העכער טויזנט הלוואות צו יחידים. וועז מען האָט אין זין די באַשיידענע צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּיטשאַיעוו, סוף 1931, בערך 1,500 נפשות פון וועלכער העכער טויזנט זיינען אָנגעקומען נאָך הלוואות, דערקענט מען דעם קלאָגע־דיקן מצב פון די יידן. עס קומט אייגנטייטיק צום אויסדרוק די גרויסע חשיבות פון דער טעטיקייט דורך דעם פּיטשאַיעווער הילפס־קאָמיטעט אין אַמעריקע.

עס איז ווערט צו באַטאָנען, אַז אָט די הילף פון דרויסן האָט סטימולירט די אָרטיקע פּיטשאַיעווער, בעסער סיטואירטע יידן, צוצוטראָגן זייער חלק פון הילף אין דער קאַסע, וואָס גרייכט בערך צו 15 פּראָצענט, ווי עס באַווייזן די ציפערן, נעמלעך: אינמיטן 1932 האָט די קאַסע אָפּערירט מיט אַ סומע פון 8.926.20 דאָלאָר. דערפון האָט דער אַמעריקאַנער „דזשאָינט" קרעדי־טירט מיט 4.605.50 דאָלאָר, דער רעליף־קאָמיטעט — 2.829.20 דאָלאָר און יחידים ביישטייערער אויפן אָרט — 1.491.50 דאָלאָר.

מען דאַרף דערביי געדענקען אויך די פּריוואַטע הילף פון קרובים צו קרובים. די דאָזיקע גרויס קען נאָטירלעך ניט קאָנטראָלירט ווערן, אָבער צום שבח פון די פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע דאַרף געזאָגט ווערן, אַז זיי האָבן דעם אָפּשטאַם־דופק פון זייער געבוירן־שטעטל מיט געטריישאַפט אָפּגעהיט ער זאָל נאָרמאַל פּולסירן.

די געגעבענע הלוואות פאַר די יאָרן 1926 (ביז אַפּריל) 1932 (אין זלאָטעס):

יאָר	וויפל הלוואות	סך־הכל סומע
1926	120	11.340 זלאָט.
1927	263	26.625
1928	193	21.390
1929	67	8.824
1930	176	13.285
1931־1932	192	16.800
סך־הכל:	1.008 הלוואות	98.264 זלאָט.

פון „דזשאָינט", קרעדיט אין דאָלאָרן $4.605.50
פונעם פּיטשאַיעווער רעליף־מתנה 2.820.20
פון אָרטיקע באַשטייערער 1.491.50

נאָכווייענישן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

ב״ה ג׳ קורח, דעם 8טען יוני, 1926

לאָחי אהובי יקר הערך מוהר׳ טשאַרליס נר׳י זאַלץ *)

תהלה לאל בעד החיים ושלום זה מזה אך טוב אָמן סלה.

ראשית באָתי להודיעך כי וועגן הקאָמיטע, איז עד היום הזה פירט זיך אַלץ אין בעסטן אָרדנונג. יעדעס גאלט וואָס עס איז נאָזנאַטשעט (באַשטימט) געוואָרן אויף זייַן אַנשטאַלט, געבן מיר דאָס אַנדערש ניט אַרויס, ביז מיר זעען, עס זאָל ריכטיק פאָרטאָן ווערן אויפן פּרעדמעט (צוועק) וואָס עס איז נאָזנאַטשעט. היינו: די 20 דאָלאָר וואָס זיינען באַשטימט פאָר דער גרויסער שול, געפונען זיי זיך נאָך ביי אונז אין ליי־קאָסע, ווייל די בעה״ב (בעלי־בתים) מיט דעם גבאי פאַרטראָגן זיך ניט — דער הייסט קויפן ברעטער, דער הייסט דאָס אַרויסגעבן דעם גבאי. נאָר אויב זיי וועלן זיך ניט אויסגלייכן, וועלן מיר אַליין אַריינשיקן אונזערן אַ מענטשן קיין קרעמעניץ און אָנקויפן ברעטער מיט עטלעכע בלעכן וואָס עס פעלט צום פאַרריכטן די שול.

ווייטער שיקן מיר דיר צו 1 קוויטאַנציע פון דעם בה״מ (בית־המדרש) אויף 20 דאָלאָר. פון דער קלויז — אויף 15 דאָלאָר; פון דער באָד־קרענעצע — אויף 75 דאָלאָר, מיט קאָפּיעס פון די קוויטן, זאָלסט זיי איבערשיקן קיין ניו־יאָרק. דאָס נאָך מעות וואָס די באָד־קרענעצע וועט קאָסטן, וועלן מיר צושיקן אַ קוויט נאָך דעם ענדיקן די קרענעצע. ווייל מען האָט געטראָפן אויף אַ שטיין און קאָסט פיל דעם שטיין אויסקלאָפן. מיר האָלטן ערשט ביי 20 מעטער אויסגראָבן, און מיר וועלן נאָך באַדאַרפן גראָבן אַ 10 מעטער. דער שטיין מעדליעט (פאַרציט) די ארבעט און נעמט צו (פאַרנוצט) געלט. השי״ת זאָל אונדז העלפן מיר זאָלן דאָס שוין גיך קאָנטשין (ענדיקן), און בשלום.

יעצט האָט איר אַלע פאָר זיך איין אויפגאַבע פאָר אונדז, אַ כלל טובה: נאָר די ליי־קאָסע. דו אַליין ווייסט זיך, אַז איך בין געווען דער גרעסטער געגנער וועגן דעם, נאָר יעצט, אַז איך זע און קוק וויאַזוי יעדער פערזאָן וואָס לייעט געלט אין קאָסע האָנדלט די זאַך אַרנטלעך און צאָלט (צוריק) דעם וואָך־געלט צייטיק, איז אונז נאָר ליידער וואָס מיר קענען נישט באַפּרידיקן דאָס נויטיקייט פון דער זאַך. דאָס הייסט עס פעלט געלט. איך דאַרף דיר זאָגן, אַז מיט דער ליי־קאָסע וועלט יעדער איינציקער ייד דורכגעדרונגען און עס וועט שוין נעמען אַ סוף צו די אָנקלאָג־בריוועלעך, כאָטשע וועדליק

*) דאָס וואָרט נר״י איז די אָפקירצונג פון נרו יאיר. דער נוסח איז אָפּגעהיט ווי אין אָריגינאַל. עס זיינען נאָר אין קלאַמערן () צוגעגעבן פאַרטייטשונגען פון סלאַווישע אויסדרוקן. — די רעדאַקציע.

איך פֿאַרשטיי זיינען זיי שוין צו פיל אַוועק (געמיינט: מיט פֿאַרקלאָגן זיך). נאָר עס איז ווי אַ שלאָקס רעגן פון אַ גרויסער כמאַרע, עס האָט געמוזט איבער־גיין. נאָר יעצט האָף איך, אַז עס וועט שוין זיין אויסגעלייטערט מיט אַ גוטער פֿאַגאָדע(וועטער). ווייל טאָקע די לייט וואָס האָבן שלעכט געווירקט אויף אונדזער אַרבעט זיינען יעצט געקומען צום געדאַנק און צייגן אונדז אַרויס, אַז זיי האָבן געטון אומרעכט. ווייל די־יעניקע וועלן יעצט אַליין געהאָלפן מיט אַ הלוואה, און די (יענע) וואָס נאָך ניט, וועלן ביי אונדז אויך באַקומען הלוואות. נאָר אַזוי ווי דאָס פֿאַדערונג פון די לייט איז זער פיל (גרויס), טרייסט איך זיי דערמיט, וואָס צום גיכסטן וועט אָנקומען געלט פון אַמעריקע און איר וועט אַלע באַפֿרידיקט ווערן.

מיר שיקן אייך צו דעם באַריכט פון דער קאַסע און מיר אַלע בעטן דיך זאָלסט דאָס אַלעס איבערגעבן די לייט קיין ניו־יאָרק. צי שרייבטלעך, צי ביי אַ געלעגנהייט. עס איז געשיקט פון יעדער קוויט (קוויטאַנציע) קאַפּיעס, בכדי זאָלסט איבערשיקן קיין ניו יאָרק די פֿאַדליניקס (אַריגינאַלן) נאָר דער קוויט פון דער קלויז איז אָן אַ קאַפּיע.

דעם (דער) ביבליאָטעק האָבן מיר אַרויסגעגעבן 10 דאָלאָר אויף צו דינגן אַ לאָקאַל. קענסטו דיר שוין געבן צו פֿאַרשטייען, ליידער, ביי וואָס די פּיטשאַיעוועך יוגנט האַלט. די שאַפּע מיט די ביכער האָבן זיך געפונען אויף דעם מקום, ווי איך האָב דיר געשריבן. איך האָף אַז די 15 דאָלאָר (פון די 25) וועט מען אויף קומענדיגן משך אויך באַדאַרפן פאַר דעם לאָקאַל אינצאָלן, און דערנאָך וועלן די ביכער צוריקגיין אויף דעם מקום וואָס זיינען געשטאַנען עד היום. דאָס איז אונזער פּיטשאַיעוועך יוגנט.

אויף אייך אַלע אונזערע לאַנדסלייט ליגט יעצט אַ חוב און אַ אַרבעט פאַר פּיטשאַיעווו שפּענדן געלט פאַר דער ליי־קאַסע. אַז אונזער קאַסע וועט האָבן מיטוואָס צו אַרבעטן, וועלן מיר שוין אַליין קענען אַלע נויטן פון שטאָט צו הילף קומען.

דאָס אַלעס איז וועגן שטעטיקע (זאָכן). יעצט שרייב איך דיר פון זעלבסט זיך.

די 50 דאָלאָר האָב איך יום ו׳, דעם 4טן יוני ערהאַלטן בשלימות און איך דאַנק דיר מיט דיין סעמעיסטוואָ (פאַמיליע) וואָס דו ביזט פֿראָסט מחי׳ *)

---

*) אַמאָליקע יידן האָבן שטענדיק אַרויסגעלאָזט דעם אות „ה" נאָך דעם אות „י" בייַם סוף וואָרט, און דאָס פֿאַרביטן מיט אַ אויבערשטריכעלע ׳, ווייל די צוויי אותיות אינאיינעם באַציכענען דעם נאָמען גאָט — יה, וואָס מען טאָר ניט אַרויסרעדן: דאָס וואָרט — השי׳ת איז די אָפּקירצונג פון צוויי וועלטער — השם יתברך, וואָס אין יידיש מיינט עס — זיין ליבער נאָמען.
די רעדאַקציע

מתים. זאָלסט וויסן, אַז ווען איך האָב ניט קיין הילף פון דיר וואָלט מיר מיט מיין פאַמיליע חלילה אויסגעקומען אויסצוגיין, ווייל וואָס איך טו אויף אין מיסחר איז ניט בשום אופן צו פאַרדינען פרנסה. השי"ת זאָל שוין אויף אונז רחמנות האָבן, אַז מיר זאָלן זיך קענען אַליין פרנסה פאַרדינען. עפּעס פון נאָך דער מלחמה אַן, זיינען מיר פאַרשאָלטן אין דעם וויסטיקן מקום. מ'אַרבעט ווי די פערד און מען לעבט ניט. היינו: מ'גייט נאָקעט און באָרוועס, מ'קען אויף זיך ניט פאַרשפּענדן אויף אַ מלבוש, און מ'עסט אַבי־"קישקי נאָפּכייטי" (דעם מאָגן אָנשטאָפן), אַבי ניט הונגערן און מען וועט פאַרשוואַרצט אויף דער גרויסער מאָס. און ווען עס וועט זיך ענדיקן די צרות, ווייסט מען ניט. השי"ת זאָל העלפן, עס זאָל זיך ווי צום גיכסטן פאַרבעסערן מיין לאָגע, איך זאָל קענען לעבן ווי איך האָב געלעבט ביז צו דער אומגליקלעכער מלחמה.

ממני אחיך המצפה על תשובתך, בינימין זאָלץ

פּיטשאָיעווער לייט, אי"ה (אם ירצה השם) יום א' מטומ' (מטות ומסעי), 22טאָג בחודש תמוז, 4טער יולי איז הינדעס ברודערס, יעקבס יאָרצייט, ער זאָל זיין פאָר אונדז אַ מליץ יושר. הינדעס ברודערס, ראובנס פאַמיליע לעבט זיך גאָנץ פיין. ווי איז צום פאַרשטאָרבענעם, אונדזער שוועגערן חי' שתחי'.

—•—

(געדרוקט מיט קיצורים)

פּיטשאָיעוו, דעם 5טן יוני, 1926

געערטער קאָמיטעט און סעקרעטאָר חנא זאָלץ,

הגם מיר האָבן נאָך ניט קיין ענטפער פון אייך, ווילן מיר אָבער ניט פאַרציען מיט אונדזער באָריכט צו אייך, ווי אַזוי דאָס געלט איז פאַרטיילט געוואָרן און דער נוץ דערפון. מיר גלויבן אַז דאָס וועט אייך באָמוטיקן אין אייער וויטערדיקער אַרבעט. ס'וועלן אויך ממילא פאַרענטפערט אַלערליי קשיות וואָס וועלן אייך געשטעלט.

פון די הוצאות אויף דער באָד־קרענעצע שיקן מיר אייך דערווייל אַ חשבון נאָר אויף די בעטאָנס. פאָר דער גאָנצער אַרבעט אַרום דעם גראָבן וועלן מיר אייך צושיקן אין עטלעכע (וואָכן?) אַרום, ווען די גאָנצע אַרבעט וועט שוין פאַרטיק זיין.

וועגן דער ביבליאָטעק. מיר האָבן זי צוריק באַנייט, געדונגן אַ לאָקאַל, אָפּ־געצאָלט דירה געלט 10 דאָלאָר. פאָר די איבעריקע 15 דאָלאָר האָבן מיר באָשטעלט ביכער. דאָס וועט אַ ביסל דערפרישן די פּיטשאָיעווער יוגנט.

ליי־קאַסע. גאָר גוט אַרבעט ביי אונדז די ליי־קאַסע. די צוריקצאָלונגען ווערן אויסגעפירט יעדע וואָך רעגולער. עס גענייגן שוין פון איר, היינט צו טאָג, 27 מענטשן. צום גרויסן באַדויערן קענען מיר ניט באַפרידיקן דעם גרויסן עולם מיט הלוואות. מיר האָבן ניט קיין גרעסערן גרונט־קאַפּיטאַל. דער בייגעלייגטער באַריכט באַווייזט דאָס קלאָר.

מיר ווילן דאָ באַטאָנען דאָס, וואָס איר וויסט שוין פון פריער, אַז דער גרויסער קריזיס ביי אונדז איז בעיקר דער מאַנגל אין קרעדיט. פון דער פּרעסע וויסט איר, אַז אויך דער „דזשאָינט" האָט אין זיין הילפס־אַרבעט אויפגענומען קרעדיט־הילף, דורך גרינדן ליי־קאַסעס. ליידער איז דערווייל דער הויפּט־גענייסער דערפון, די גרויסע שטאָט. מיר די פאַרוואַרפענע פראָווינץ איז דערווייל אויסערן אויג.

ברידער, ברידער! מיר וואָלטן אייך געווינטשן אַז איר זאָלט פון וויטנס קאָנען דערזען די מענטשן, געווען בעלי־בתים, ביי וועמען פאַר דער מלחמה האָט קיין ראָלע ניט געשפּילט הונדערט רובל. היינט שטייען זיי אין דער רייע אויף צו באַקומען אַ הלוואה פון 10 דאָלאַר. דאָס האַרץ וועלט צעגאַנגען פאַר וויטיק. און מיר, די „גליקלעכע קאָמיטעטשיקעס" דאַרפן עס באַשליסן: דעם יאָ, יענעם — ניט. פאַר אַ ספּעציעלן גראַד אידייאישע מענטשן איז עס פיינלעך.

אַלזאָ, גוטע און געטרייע ברידער, אויב איר ווילט אַז די אויפגאַבע פון אייער שווערער אַרבעט זאָל אייך באמת צופרידן שטעלן, איר זאָלט, ווי מ׳זאָגט, באמת באַשאַפן מענטשן, דערביי זאָל אייער געלט בלייבן אַ קרן קימת, איז קיין אַנדער אויסוועג ניטאָ, ווי צו שאַפן אַ גרעסערע באַדייטנדיקע סומע פאַר דער ליי־קאַסע. מיר אונטערגעשריבענע גאַראַנטירן אייך, אַז צו יעדער צייט, ווען איר וועט פון אונדז דאָס צוריק פאַרלאַנגען, וועלן מיר דאָס אייך מיט פיל דאַנק אָפּשיקן. מיר האָפן אַז עס זאָל זיך איינשטעלן אַ מער רואיקע צייט, ווען מיר וועלן קענען קומען צוריק צו אונדזערע אייגענע כוחות... אייער געלט איז געזיכערט. אונדזער עקסיסטענץ ליגט אין אייערע הענט. די וואָס שרייבן צו זייערע פריינד און טענהן אַז מען זאָל בעסער צו זיי דירעקט שיקן געלט, זיינען נעבעך גרויסע שוטים. פאַרקערט, מיר דערקלערן זיי, אַז ווען די אַלע פריינד אין אַמעריקע שפּאָרן אָפּ עטלעכע דאָלאַר און שיקן דאָס דירעקט צום קאָמיטעט איז די הילף זייערע אַ געזונטערע, אַ קאַנט־ראָלירטע. אָבער מיר קאָנען דאָך ניט אַ יעדן זאָגן אַ דעה. צו אייך אָבער, געערטער קאָמיטעט, וועלן מיר זיך, מיט דער פולער זיכערקייט, אַז אונ־דזערע ווערטער וועלן געקרוינט ווערן מיט דערפאָלג. מיר דערוואַרטן אייער גיכע תשובה. מיר בלייבן אַלע אייערע בעסטע פריינד,

חיים קרוסמאַן, נאָום־בנימין זאָלץ, ישראל נתן לערער, ישראל לידיכאָווער, הערש לינדער און אליעזר האַנדל.

די פּיטשאַיעוועֿר יוגנט פֿאַר אַמעריקע *)

יום ג׳ חקת בלק, דעם 23טן יוני 1931

אל כבוד דודי יקירי מר חנא זאַלץ

ערהאַלטן אייער בריף דעם 19טן. באַלד שבת גיהאַט אין פֿאַרזאַמלונג אין (אוֹן) זונטוג דאָס צווייטע זיצונג. די בעריכטן וועט איר שוין לייזען (לעזן) אין די 2 פֿראַטאָקאָלען וואָס ווירען (וועלן) אייך צו געשיקט. דאָ וויל איך אַביסעל מעהר בעשרייבען וויגען דעם ענין. אין (אוֹן) האָט וואָס (אַטוואָס): צייט האָבען מיר דאָך גינוג (גענוג), נעמען מיר זיך שוין צו דער אַרבייט. שרייבערס האָבען מיר גיטע (גוטע) היינע עס לייבט (לעבט) עפּיס (עפּעס) אונטער. נאָהר איין זאַך וועט אונז פיילען (פעלן) — גלעלד. איז דאָס האָבען מיר נאָך צייט. גלעלד וועלען מיהר נאָהר בדאַרפען פיר איין פּאָטאָגראַף וווייגין (וועגן), ווייל מיר מוזן אַראָפּף ברייגין פין (פון) קרעמעניץ איין גיטן פּאָטאָגראַף. מיר האָבין וואָס אַרונטער צו נעמין, סיי גיווויינטלעכע שטיבער, עפּיס פון לאָוורע, נאָ (נו) אין היינט עפּיס אַזוינע טיפּען. איהר מיינט, אַז פּיטשייעוו האָט קיין טיפּען ניט, פינקט וויא אין אייערע צייטען? נאָהר דער וויל וועלען מיר אַזוי מאַכין מאַטריאל. מיר וועלען שוין הערען פין אייך אַללעס גענוי, וועלען מיר שוין וויסען וואָס מיר האָבען צו טוהן. וווייטער גייט אונז נאָהר צו אונפאַרמירען (אינפאָרמירן) וווייגען אַלעס. איך וועל אייך דאָ שרייבען וויא אַזוי עס זאָהל זיין וווייגען וועהרטער אויס טיטשען: עס קומען אַמאָהל פערשיעדענע וועהרטער אין שרייבען. איך וועל דאָס ספּעציעל אויף בעזינדער פּאָפּיר אייך דאָס מאַכען, וויל מיר מוזען דאָס וויסען וויא אַזוי אויס צי אַרבייטען. איז נאָך אין זאָך: עס איז פֿאַראַן 3 חברים וואָס קענען גיט אַרבייטען אוֹן ווילען ארבייטען, נאָהר מען מיז (מוז) זייא בעצאָהלען. נאָ (נו) וויס איך ניט. איז בדאַרפט איר שוין וויסען וויפיל איהר וועט קענין פין אייערער אַרגאַניזאַציע שפּענדען דערפאַר. וויל

---

*) חוץ יחיאל רודמאַן, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט געשיכטע פון פּיטשאַיעוו, האָבן עטלעכע יוגנטלעכע זיך פֿאַרנומען מיט זאַמלען אַנדערע מאַטעריאַלן. די פּיטשאַיעוועֿר אין אַמעריקע האָבן געגרייט אַ יובל־שריפט. פֿאַר דעם צוועק האָט חנא זאַלצמאַן אינספּירירט די יוגנט דאָרט.

מיר ברענגען דאָ זייער באַגייסטערטן אָפּרוף, וואָס ווערט אַרויסגעבראַכט אין זייערע בריוו, וועלכע מיר גיבן איבער אין זייער לשון און אויסלייג.

די רעדאַקציע

פֿשוט די 3 חברים זענען אַרעמע און ווילען חאָטש עפּיס פערדינען. זייא ווילען שטאַרק מיט עלפּין. מיר אַלע ווייסען און פילען אַז פּין אַמעריקאַ האָבען מיר קיין שלעכטס ניט גיהאַט, איז דאָרום זענען מיר שטאַרק צי פרידען וואָס מיר קענען אייך מיט עפּיס אָפּ דאַנקען. נאָהר ליידער ווייגין געלד ענינים וועלען מיר אויך זעהען אַז עס זאָהל קיין סך נישט קאָסטען, אין עס זאָהל דער וועלט האָבען געלד. אויף וויפּיל מיר וועלען קענען אויס לייגען עפּיס געלד, וועלען מיר דאָס טוהן.

געווייניליך איך בין דער פאָרזיצענדער איז די פּאָסט שיקט אויף מיין אַדרעס. איך גיב זייא שוין אַלעס איבער. נאָך איין זאַך: איהר זאָלט דאָרטען זיך זעהין מיט ישראל קופּער, ע ר זאָהל שרייבען צו זיין פלימעניק משה קופּער, ער זאָל זיך אונשטרייגין מיט אַלע כוחות אין אַרבייטען אין דער זאַך, פּינקט ווי איך, ווייל מבאַדאַרף דאָ האָבען, ווי געזאָגט, אינטער־טרייבערס. חאָטש ער איז גיטריי דער זאַך נאָהר פין דעסט ווייגין זאָהל איהם ישראל קיפּער שרייבין. האָט דאָס (אָט דאָס) איז ווייגין דעם אַלעמען. אַז מיר וועלען קריגין פין אייך ענפער וועלען מיר באַלד אייך ווידער שרייבען. עס איז דאָ פין וואָס צי שרייבען, אַיעדער האָט דאָ גינוג אַדורך גימאַכט. מייגליך אַז ביז 3 מאָנאָט וועט איהר שוין דאָרט האָבין עפּיס מאַטעריאַל פין אונז. אין מיר וועלען שרייבען שהעהן אין גין (און גוט)א ון אויך זעהר אינטערעסאַנט. בייט אונז אונפאָרמירען, פאָרלויפיג גינוג.

אייער הערש זאַלץ

—•—

פּיטשאַיעוו, 28טער מאַרט, 1932

געערטער הער חנא זאַלץ,

שוין 8 טעג זינט מיר האָבן דערהאַלטן אייער טייערן בריוו אויף וועלכן מיר האָבן מיט גרויס אומגעדולד אַרויסגעקוקט. מיר זיינען צופרידן אייך צו באַהילפיק זיין מיט אונדזערע אַרטיקלען פאַר אייער יובילייי־זשורנאַל. עס וואָלט גוט געווען וועז איר, הער זאַלץ, וואָלט אונדז געשיינקט אַ ביסל צייט און אונדז אַנגעשריבן מער פּרטים וועגן אַלץ, וועגן די אַלע וואָס באַטייליקן זיך אינעם זשורנאַל. פון אונדזער זייט וועלן מיר אַלץ טאָן אייער באַגער צו באַפרידיקן. מיר שיקן אייך איצט אַ גאַנצע צאָל אַרטיקלען, אַנגעשריבן — מיט אַ זייער ערנסטן כאַראַקטער — פון: הערש באַרענבליט, כאַפּעניש (דער פּסעוודאָנים פון בצלאל רייסמאַן), שלמה סקולסקי, חיים געזעלמאַן, שמואל סקולסקי, הערש זאַלץ, אברהם בערעזין. *)

*) באַמערקונג פון רעדאַקציע: חוץ די דערמאָנטע אינעם בריוו: הערש באַרענבליט און בצלאל רייסמאַן, איז אויך צוגעצויגן געווארן יחיאל רודמאַן, וואָס איז געווארן דער הויפּט־טוער.

פון די אַלע אַרטיקלען וועט איר געוויס קענען אַרויסבאַקומען אַ בילד וועגן אויסזען פון אונדזער און אייער היימאַט־שטעטל — פּיטשאַיעוו.

הערש באַרענבליט האָט ספּעציעל אַראָפּגעצייכנט ערטער אינעם שטעטל, פּאַר דער אויסגאַבע פונעם יובילייי־זשורנאַל. ער וויל צוגעבן אַ קינסט־לערישן טעם פון פּיטשאַיעוו. מיר דריי: הערש באַרענבליט, בצלאל רייסמאַן און הערש זאַלץ האָבן זיך אָפּגעגעבן אַלץ צו באַזאָרגן פּאַר איך און אַליין צוגעטראָגן אונדזערע אַרבעטן פּאַרן יובילייי־נומער.

מיר וואָלטן געוואָלט, אַז איר זאָלט אונדז שרייבן וועגן דער זשורנאַל גייט אַרויס פון דעם דרוק און אייער מיינונג וועגן די צוגעשטעלטע אַרבעטן אונדזערע. עס קען זיין, אַז עס וועלן נאָך צוקומען נאָך אַ פּאָר אַרטיקלען פּאַר אייך. יעדנפאַלס רעכענען מיר, אַז מיר האָבן אונדזערס געטאָן און בשלימות דער־פּילט אייער באַגער.
עס בלייבט פּאַר אייער גוטןווילן, ווי אַזוי אונדז, די דריי מענטשן, צו באַלוינען.

געחתמהט: הערש זאַלץ, הערש באַרענבליט און בצלאל רייסמאַן.

צווייטער בריוו וועגן דעם זעלבן ענין

פּיטשאַיעוו, 1ער אַפּריל 1932

אַל כבוד דודי יקירי מר׳ חנא זאַלץ,

נאָך צוריק מיט 2 וואָכן האָבן מיר אייער בריוו דערהאַלטן. זייט ניט ברוגז פּאַרוואָס מיר האָבן אייך באַלד ניט געענטפּערט. ס׳איז אַלץ דערפּאַר, וואָס מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט באַזאָרגן די אַרטיקלען וועלכע מיר שיקן אייך איצט. מעגלעך, אַז עס וועט נאָך עפּעס צוקומען. איז אַזוי: אויב ביז דעם ערשטן מאַי וועט איר ניט אַריינקריגן עפּעס מער, וועט דערמיט זיין פּאַר־ענדיקט אונדזער אַרבעט. אויך וועל זיך סטאַרען (באַמיען) אַז עפּעס נאָך זאָל געמאַכט ווערן.

איך האָב אייך צוריק מיט אַ חודש געשיקט 2 פּאַקעטן. שרייבט אייער ענטפער און אויך אויף דעם איצטיקן אַרויסגעשיקטן פּאַקעט, ווייל מיר טראַכטן איבער, צי איר קריגט זיי אַריין.

נאָך אייער וואונטש נאָך, האָב איך מיין אַרטיקל אָנגעשריבן. איך לאָז איבער צו אייך פּאַר אויסבעסערן. איך בעט אייך, אַז איר זאָלט שיינקען אייער

אינטערעס דערצו ווייל אין דעם אַרטיקל האָט איר געגוג מאַטעריאַל צו קעענען אויסנוצן ווי עס באַדאַרף צו זיין. עס זאָל אָבער גיין אונטער מיין נאָמען. איך וואָלט נאָך עפּעס געווען געמאַכט, נאָר דער קאָפּ איז אַזוי פאַרדרייט, אַז עס גלוסט זיך ניט עפּעס צו טאָן.

איך האָב געהאַט אַרבעט מיט די איבעריקע, אַז זיי זאָלן עפּעס באַזאָרגן פאַר דעם זשורנאַל. איך האָב געשריבן קיין ווילנע צו שלמה סקולסקי. ער לערנט דאָרט אין סעמינאַר, גרייט זיך אויף אַ לערער. זיין ברודער שמואל סקולסקי איז עלטער פון אים. זיי זיינען ביידע ישראל סקולסקיס ייִנגלעך. גאָנץ וואויל ייִנגלעך. מעגלעך אַז שלמה סקולסקי וועט צושיקן נאָך עפּעס אַן אַרטיקל פון ווילנע. איך האָב אים געשריבן, ווי געזאָגט.

איצט זעט — ניעפּרימיענאָ (אומבאַדינגט), צו דרוקן ב. רייסמאַנס אַרטיקל — דאָס לאָטעריי חזירל (דער גליקלעכער געווינער). עס גייט אונטערן נאָמען „כאַפּעניש". עס איז אַ בילדל, וואָס האָט זיך פאַרלאָפן מיט עטלעכע וואָכן צוריק, אין פּיטשאַיעוו, וועו אַ יונגערמאַן האָט געוואונען אַ חזירל. דעם יונגנמאַן, אַז מען האָט צו אים אַ געשריי געגעבן — „פּאַראָסאַ ז־ז־ז־ז," איז געוואָרן חושך אין די אויגן. דער יונגערמאַן איז ניט קיין אַנדערער ווי לייב איציס זון, יענקל האָפשטיין, אַ לעדער קרעמער. דער נאָמען איז אויס־געמיטן אין דעם אַרטיקל, ווייל רייסמאַן האָט מורא געהאַט אַז ער זאָל אויף אים ניט אָנפאַלן. מחמת דעם, האָט אויך בצלאל רייסמאַן זיין נאָמען פאַר־הוילט אונטער „כאַפּעניש".

מיר וואָרטן פון איך די צייטן אַ בריוו, כאָטש וועדליק אין אייער שרייבן זע איך, אַז דער קאָפּ איז אייך ניט דערביי איצט.

אָט דאָס איז וועגן קהלשע אָנגעלעגנהייטן.

אייער הערש זאַלץ

איצט וועגן זיך. עס איז זייער ניט גוט. און ווי איך פאַרשטיי פון אייער לעצטן בריוו, איז ביי אייך אויך איצט ערגער געוואָרן. (געמיינט דעם קריזיס אין אַמעריקע). אַזוי אַז מיר זיינען דאָ פאַרצווייפלט. עס גייט דער ערב פּסח. עס איז ניטאָ אַזוי אויך מיט וואָס אַ וואָך איבערצוקומען, ובפרט נאָך — פּסח. כאָטש פאַסט אָפּ דעם גאַנצן יום־טוב. איך האָב געדאַכט, אַז ביז איצט וועט שוין זיין עפּעס פון אייך. עס איז שוין באַלד אַ יאָר אַוועק. טאָמער האָט איר טאָקע ביז איצט ניט אַרויסגעשיקט עפּעס, ווייס איך ניט וואָס מיר וועלן טאָן. עס איז מיר שוין אַזוי אויך נמאס דאָס לעבן, אַז עס ווילט זיך דאָס לעבן נעמען. איך האָב נאָר אַ רחמנות אויף מייַנע עלטערן און שוועסטער. עס איז בכלל שלעכט, נאָר בפרט אונדז, איז שוין ניט אַריבערצוטראָגן. עס איז איצט 5 פאַרנאַכט. דאָס קלעמעניש פון הארץ איז געפערלעך. כאָטש מען איז שוין דערצו צוגעוואוינט. עסן איז ניטאָ וואָס. איך האָב נאָר 8 אינדער־

פרי געטרונקען אַ גלאָז הוילע (געמיינט — בלאָסע) טיי מיט אַ שטיקל טרוקן ברויט. אויף קיין איבערבייסן איז ניטאָ. קיין געזונטער מענטש בין איך אויך ניט. נאָר אַז איך גיב אַ קוק אויף דעם טאַטן און דער מאַמען, דער שוועסטער, ווער איך שוין זאָט. עס גלוסט זיך מיר ניט דעמאָלט קיין עסן. אָט דאָס איז אין קורצן. טוט וואָס איר ווילט *).

פֿאַרלויפיק איז דאָס אַלץ. טוט דאָס בעסטע פֿאַר אונדז און נעמט אַריוס פון דער נויט.

אַייער פֿלימעניק הערש זאַלץ

נאָך אַ בריוו וואָס באַהאַנדלט דעם שוערן עקאָנאָמישן מצב.

געערטער פריינד חנא זאַלץ,

אַנטשולדיקט, וואָס איך האָב אייך שוין אַ לאַנגע צייט ניט געשריבן, ניט געענטפֿערט אפילו אויף אייער בריוו פון 31טן מאַרט 1932. גלויבט מיר, אַז די סיבה דערפון זיינען די איצטיקע אומשטענדן פון מיין לאַגע. דער מענטש פילט אפילו ניט אויף וועלכן עולם ער גייט אַרום. אין אַזאַ מאָמענט איז שווער צו קאָנצענטרירן די געדאַנקען. די לעצטע פֿאָר וואָכן בין איך געווען אין ווישנעוויץ. מ׳האָט מיר דאָרט פֿאַרגעלייגט אַ פֿאָסטן אַלס אַ בוך־פירער אין דער פֿאַלקס־באַנק און אין דאָרטיקן סוחרים־פֿאַראיין. אָבער דער געהאַלט וואָס איז מיר פֿאַרגעלייגט געווארן איז אַזאַ קליינער, וואָס קען מיר ניט געבן אויפן לעבן מיט מיין פֿאָמיליע. האָב איך זיך גע־מוזט אָפּזאָגן. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, ווען אין פֿאָטשאַיעוו וואָלט איך געהאָט אַזאַ פֿאָסטן, אפילו מיט נאָך אַ ווייניקערן געהאַלט, וואָלט איך דאָס מיט פֿאַרגעניגן אָנגענומען, ווייל ס׳איז אויפן אָרט.

איך דאַנק אייך בעסטנס פֿאַר די דריי דאָלאָר. זיי זיינען מיר גוט צונוץ געקומען. אייער ברודער האָט זיי מיר אויסגעצאָלט. אים איז אויך ניט גוט. אמת, לעצטנס „דרייט ער זיך" ביים טראפיק, היט אָפּ אַ געשעפט פון טאַבאַק, אָבער שווער צו גלויבן, צי ער קען דערפון ציען פרנסה.

לויט אייער לעצטן בריוו, דענקט איר אַז אין פּיטשאַיעוו האָבן מיר סימ־פֿאָטיקער, אַנטיפֿאָטיקער, מען רעכנט זיך נאָר מיט יחוס. אָבער ניין. דאָס גראדע — נישט. אין פּיטשאַיעוו איז היינט דער הויפּט יחוס — בלויז קולטור־

---

*) עס שיינט אָבער אַרויס דער גלאָז פון די באַגערן ביי די יונגע מענטשן, ביי וועמען די גייסטיקע באַדערפענישן פֿאַרשטעלן די מאַטעריעלע נויט.
די רעדאַקציע

דערציאונג. וועד ס׳איז היינטוועלטיק, מיט בילדונג דערצו, יענער האָט אַנזען. סימפּאַטיקער און אַנטיפּאַטיקער איז נאָר אין שייכות צו פּאַרטייען. וווייטער בויגט זיך אפילו געלט־יחוס פּאַרן קולטורעל־גייסטיקן.

דאָס, וואָס אין אַנהייב, בעת איר האָט זיך געווענדט אַהער נאָך שריפטלעכער אַרבעט, בין איך דערביי ניט געווען, איז נאָר דערפאַר, וואָס זינט איך האָב חתונה געהאַט שטיי איך צוריק פון געזעלשאַפטלעכער אַקטיווקייט. האָט מען מיר דעריבער דערפון ניט מודיע געווען. און אפשר איז דאָס געווען אויך אַ ביסל דער געפיל פון קינאה, ווייל אין פּיטשאַיעוו ווייסן אַלע, פון קליין ביז גרויס, אַז איך בין, ווי מ׳זאָגט, אַ „יודע נגן״ אין שרייבערייַ. איך וויל זיך דערמיט ניט לויבן. איך גיב זיך אָפּ דערמיט. דערפאַר בין איך טאַקע רואיגירט מאַטעריעל.

חבר זאַלק, וועמ איך וואָלט געקענט פאַרעפנטלעכן מיינע מאַנוסקריפּטן, וואָלט איך, אפילו ביים איצטיקן קריזיס מיר פאַרשאַפט אַ שיינע פּאָר הונדערט דאָלאַר. אָפּגערעדט פון די 2 טיילן „מלחמה געשיכטע״ וועגן פּיטשאַיעוו אַליין. איך פיל זיך גליקלעך, וואָס איך האָב דעם זכות נאָך זעקס דורות פון פּיטשאַיעווער לעבן, צו שאַפן דאָס ווערק, וואָס וועט פאָר יעדן איינעם זיין וויכטיק. איך האָב אין די מלחמה־יאָרן אַלץ נאָטירט. איצט וואָלט עס פאָר מיר ניט מעגלעך געווען צו אויפשטעלן. שוין 1 יאָר ווי איך גריבל זיך אין דעם.

וועגן א משומדת, וואָס איר שרייבט מיר, אַז מ׳האָט זי אַמאָל אַריבערגעפירט קיין גאַליציע, מיינט איר, מסתמא, שמחה יקירס שוועגערין. דאָס איז ביי מיר פאַרנאָטירט געווי. אויך וועגן דעם וויטשנעוויצער משומד. פונקט אַזוי וועגן די „מיאָטעזשנע״ ביכלעך (געמיינט 1863), וואָס מ׳האָט אַמאָל אונטער־געווארפן אויפן בוידעם פונעם בית־מדרש.

דאָס וואָס איר האָט אַמאָל, יינגלוויז, געלייענט אין דעם שטאָטישן פּנקס וועגן אַ שבועה פון עטלעכע פּיטשאַיעווער בעלי־בתים, איז מיר דערפון באַקאַנט. דאָס איז פאַרגעקומען נאָכן פּויליש־אויפשטאַנד, אין 1831. אין פּיטשאַיעוו איז פאַרגעקומען אַ גרויסע שלאָכט צווישן די רוסן און פּאָליאַקן. די רוסישע מאַכט האָט נאָכדעם חושד געווען דריי בעלי־בתים, אַז זיי זאָלן האָבן ביי זיך אויסבאַהאַלטן פּאָליאַקן. היות אָבער זיי האָבן ניט געקענט פעסטשטעלן ווער די דריי זיינען, האָט מען פאַרנומען (אַרעסטירט) פינף אָנגעזעענסע בעלי־בתים. פון קרעמעניץ איז געקומען אַ ספּעציעלער מאַכט־פּאַרשטייער, וואָס האָט געפּאַדערט פונעם רב, אַז ער זאָל אַנהענגען אַ שבועה אויף די אַרעס־טירטע, לויטן נוסח פון כל נדרי. דערנאָך האָט מען אַלעמען באַפרייט.

לעצטנס האָט מיך געבעטן די חברה „חסד של אמת״ אַז איך זאָל מיט זייער

הילף, אויפשטעלן אַ „פּנקס של בית החיים" — פֿאַר די געשטאָרבענע. איך האָב זיי דאָס צוגעזאָגט צו טאָן.

דער טויט פון הערשל קאָרטמאַן האָט מיך דערשיטערט. אַ וואַרעמער טייערער ייד, וואָס האָט אַ לאַנגע צייט געטריי געאַרבעט אין דעם אַמעריקאַנער הילפס־פֿאַראיין, צום דינסט פֿאַר זיין געבוירן־שטעטל פּיטשאַיעוו. איך וועל זען צו פֿאַראייביקן זיין נאָמען אינעם שטעטלדיקן פּנקס.

שרייבט מיר אָפּטער. רעכנט זיך ניט דערמיט, וואָס איך בין הינטערשטעליק. ס׳איז פֿשוט אָפּט ניטאָ אויף קיין פּאָסט־מאַרקע.

אייער פּריינד יחיאל רודמאַן

—•—

פּיטשאַיעוו, 4טער סעפּטעמבער, 1932

בעסטער פּריינד חנא זאַלק,

אייער בריוו דורך באַרנבליטן האָב איך דערהאַלטן און איך ענטפֿער באַלד. בייגעלייגט — אַ קורצן איבערבליק וועגן איצטיקן פּיטשאַיעווער לעבן. ווי איך זע, געפֿעלט אייך מיין אַרבעט וועגן די מלחמה־יאָרן. דאָס אָבער איז בלויז דער ערשטער טייל. דער צווייטער און דריטער זיינען נאָך מער אינטערעסאַנטער. זיי פֿאַרנעמען בערך 92 זייטן, און גיבן אַ בילד וועגן דעם לעבן פון די יידן אין זייער צעוואָרפנקייט, וואָגלענישן קיין בעמען און אַנדערע ערטער פֿאַר די מלחמה־יאָרן און דער רוסישער רעוואָלוציע, ביזן אויפקום פון אַ זעלבסטשטענדיק פּוילן, ווי אויך וועגן די אויפגעקומענע פֿאַרשיידענע פֿאַרטייען.

עס איז באַשערט, אַז דורך דער אַרבעט, זאָלן די פֿלאָגענישן אונדזערע ניט גיין לאיבוד, נאָר עס זאָל בלייבן אַ געדענקעניש פֿאַר אונדזערע קינדער, נאָך אונדז.

מיר ווייזט זיך אויס, אַז אָט ערשט נעכטן איז דאָס געשען; ערשט נעכטן האָט מען געטראָגן די קינדער אויף די הענט, בעתן אַרויסטרייבן אונדז פון פּיטשאַיעוו. די דאָזיקע קינדער זיינען שוין הייַנט, גאָט צו דאַנקען, זעלבסט־שטענדיקע, אינעם עלטער פון 17־20 יאָר.

איך ווייס נישט, ווי אַזוי ביי אַנדערע איז דער אינטערעס לגבי געשיכטע. ביי מיר איז עס אַ זייער טייערע, ווערטפולע זאַך. איך האָב געטאָן דאָס, וואָס איך בין נאָר אומשטאַנד געווען. דורכגעמאַכט אַ שטורמיש לעבן אין דער צייט פון דער מלחמה און נאָך איר; אונטערן פייער פון גראַנאַטן, שראַפּנעלן, באַמבעס,

וואָס האָבן געשפּרייט טויט, האָב איך טאָג־טעגלעך פאַרנאָטירט יעדע געשעניש, אַליין דורכגעלעבט און די אַרומיקע. איך פּיל אָבער, אַז עס איז נאָר אַ טראָפּן אין ים.

איצט אַרבעט איך איבער דער געשיכטע וועגן פּיטשאַיעוו, זינט דעם אויפקום. דאָס איז זינט דער צווייטער העלפט פונעם 18טן י״ה. ס׳קומט מיר אפילו אַן זייער שווער, אָבער איך האָף מיין ציל צו דערגרייכן. דאָס שווערסטע איז — צו דערגיין וויפל פאַמיליעס, יידישע, ס׳האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין אַלט־פּיטשאַיעוו, וועלכע האָבן זיך אַריבערגעצויגן קיין נייַ־פּיטשאַיעוו. לויט מיין השערה זיינען זיי געווען סך־הכל עטלעכע געציילטע. איך וויל אָבער דערגיין זייערע נעמען. אויף דעם אַלטן בית־עולם האָב איך געפונען אַן אַלטע מצבה, וועלכע זאָל זיין די ערשטע. זי איז אַלט 126 יאָר. איך האָב אָבער נישט געקענט פעסטשטעלן דעם נאָמען. וועג דער שטאָטישער פּנקס וואָלט געווען, וואָלט מען זיך אַלץ דערוואוסט. איז ער אָבער, ליידער, פאַרפאַלן געוואָרן. אפשר געפינט ער זיך גאָר אין אַמעריקע ביי די קינדער פון הערש לייב מלמד פורמאַן. לויט איך הער, זאָל הערש לייב האָבן אים מיטגענומען מיט זיך בעתן אַנטלויפן פון פּיטשאַיעוו און אים געבראַכט צוריק, בעתן אומקערן זיך. בכן איז אפשר מעגלעך, אַז ער האָט אים ווידער מיטגענומען קיין אַמעריקע, אין 1920.

איך האָלט איצט אין סאָמע מיטן פון באַאַרבעטן דאָס קאַפּיטל „רבנים קריג״. ס׳איז אַ זייער אינטערעסאַנטער מאַטעריאַל וועגן פּיטשאַיעוו פאַר די פאַרגאַנגענע פופציק יאָר. מיר איז גרינגער דאָס צו באַאַרבעטן, ווייל איך האָב נאָך פאַר זיך לעבעדיקע מענטשן פון יענע יאָרן און אַלץ איז קלאָר גענוג. איך וויל אַרומנעמען פּיטשאַיעווער לעבן אַלזייטיק.

אַ שאָד וואָס אין אייער יוביליי־זשורנאַל קען ניט געדרוקט ווערן די אַרבעט פון די מלחמה־יאָרן ביז פוילנס אויפקום. נאָטירלעך איז בעסער עס זאָל אַרויס אין אַ בוך־פאָרם, אָבער צי האָט איר דען אַזאַ מעגלעכקייט?

אויב איר געדענקט, האָב איך נאָך אין 1926 וועגן דעם געשריבן און איר האָט דעמאָלט אַרויסגעבראַכט אייער באַגער דערפאַר. מעגלעך, אַז די מניעה דערפאַר איז דאָס, וואָס ביי איך קאָסט אַלץ טייער. אין לעמבערג האָט מען ביי מיר געוואָלט 60 זלאָטעס דאָס אַרויסצוגעבן אין אַ בוך־פאָרם. איך טראַכט צו דרוקן די מלחמה־געשיכטע דערווייל אין דער „קרעמעניצער שטימע״. איך וועל זיך וועגן דעם צענויפרעדן מיט דער רעדאַקציע.

דאָס וואָס איר שרייבט, אַז איר האָט זיך נישט געריכט, אַז פון דעם שורש זאָל אַרויסקומען אַזאַ אייניקל, בין איך שטאָלץ דערמיט. ווייל אינדערהאמתן, אויב מיין זיידע ע״ה איז געווען אַן עם־הארץ, איז דאָס קיין חידוש ניט

ביי מיר. ווייל מיין זיידע האָט געלעבט אין 19טן י״ה און איך לעב אינעם צוואַנציקסטן. נאָך קינדוויז האָב איך מיך געריסן צו דערגרייכן אין לערנען וואָס מער קענטעניש און האָב טאַקע דערגרייכט מער ווי מיינע קאָלעגן, כאָטש זייערע זיידעס זיינען אפשר געווען תלמידי־חכמים. מסתמא גע־דענקט איר דאָס תורה ווערטל: אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו.

פרייַנד חנא. „פּאָסטאַרעט״ — (באַמיט) זיך בעסער, אַז פּאַר מיין אַרבעט זאָל איך קריגן אַ פּריז, אַ געלט־נאַגראַדע (מתנה), אַזוי אַז פּאַר מיין מי זאָל איך האָבן אַ אָנדענק. מיין אַרבעט גיב איך איבער אין אייערע הענט און גלויב, אַז איר וועט זיך דערמיט פּאַראינטערעסירן. איך וועל אייך זיין זייער דאַנק־באַר דערפּאַר, דען אין מיין איצטיקער עקאָנאָמישער לאַגע וועט דאָס מיר זייער צו נוצן קומען.

אייער פרייַנד יחיאל רודמאַן *)

—•—

פּיטשאַיעוו, דעם 11טן יולי, 1932

הויכגעשעצטער קאָמיטעט און סעקרעטאַר חנא זאַלץ,

אייער ווערטן בריוו וואָס איז אָנגעקומען גלייכצייטיק מיט דעם בריוו פון דעם ניו־יאָרקער קאָמיטעט אינאיינעם מיט די 300 דאָלאָר, האָבן מיר ריכטיק דערהאַלטן. מיר האָבן די צוויי בריוו גוט דורכגעלייענט. מיר פּאַר־שטייען גאַנץ גוט די סיטואַציע. מיר האָבן באַלד געפונען אַ פּאַרזאַמלונג פון אונדזער קאָמיטעט און מיר זיינען געקומען צום באַשלוס, אַז מיר זאָלן קאָאָפּטירן בלויז פיר פּערזאָנען פון די, וואָס דער ניו־יאָרקער קאָמיטעט וויייזט אונדז אָן, די פיר זיינען: הר׳ יצחק קאָרנבליט, הר׳ יוסף פּלאַקסמאַן, הר׳ הירש לערנער, הר׳ הירש לייב שאַבער. מיר זיינען זייער געערגערט, וואָס צו אייך זיינען פון דאַנען דערגאַנגען בריוו מיט אַלערליי רכילות. מיר

*) דער ד״ר יעקב שאַצקי פּאַררופט זיך אין זיין אַרטיקל וועגן דעם יידישן פּיטשאַיעוו, אויף דעם יונגן יחיאל רודמאַן. מיר זענען אַרויס פון די בריוו זיינע, וואָס מיר פאַרעפנטלעכן, אַז מיר האָבן דורך די דייטשע עמלקים, י״ש, פאַרלוירן אַ פּריש צאַפּלדיקן כוח אויפן פעלד פון געשיכטע־פאָרשונג. זיין ערנסטקייט, באַהעפט מיט תמימותדיקן באַגער אַז „עס זאָל בלייבן אַ געדענקעניש פאַר אונדזערע קינדער נאָך אונדז״, ווי ער דריקט זיך אויס וועגן זיין אַרבעט מכוח דעם יידישן ישוב אין פּיטשאַיעוו, רעפלעקטירן די חנעוודיקייט פון זיין גייסטיק געשטאַלט. זאָלן די פּאָר וועלטער נאָך אים דינען פּאַר אַ חסד של אמת. מען זאָגט אונדז אַז דער געשיקטער מאַנוסקריפּט זיינער איז פאַר־פאַלן געוואָרן. — די רעדאַקציע.

פון אונדזער זייט אַרבעטן אין דעם קאָמיטעט ערלעך און געטריי פאַר דעם וואויל פון שטאָט. קיין כבוד פאַרלאַנגען מיר חלילה ניט, אָבער קיין אומכבוד קומט דאָך אונדז אויך ניט...

פאַר אונדז איז זייער, זייער טרויעריק מיטצואַרבעטן מיט מענטשן וואָס קומען צו אייך מיט אַזעלכע פּוסטע און נאַרישע אינטריגעס. מיר באַשולדיקן טאַקע די ניו־יאָרקער קאָמיטעטשיקעס. צי האָבן זיי אונדז שוין אַריינגעשיקט אַזאַ גרויסע סומע, וואָס לויט זייער פאַרשטאַנד וועלן 8 פּערצאָן ניט קאָנען שאַפן די ריכטיקע פאַרטיילונג? צי דען פאַרשטייען זיי ניט, אַז וואָס מער מענטשן עס זיינען דאָ, מער חלוקי דעות איז דאָ! ובפרט נאָך, ביי אונדז אין פּיטשאַיעוו! אלא (איילע) וואָס? זיי ווילן פאַרשאַפן נחת זייערע פריינד, איז דאָס דאָך פון די אלו דברים שאין להם שיעור, וועט דאָך מיט דער צייט די גאַנצע שטאָט אַריין אין קאָמיטעט וויל אַיעדער האָט זיך זיינע פריינד אין אַמעריקע. היינט פאַרוואָס זשע זאָל אַיעדער ניט פאַרזאַרגן זיין פריינד מיט אַ דעה אין קאָמיטעט... ניין, ברידער! ניט דאָס איז דער אמתער אמת. אַ מענטש דאַרף תמיד דענקען עפּעס אויסצובעסערן, אָבער צעברעכן איז קיין קונץ ניט.

איצט וועגן פּראַקטישע זאַכן: מיר האָבן פאַרטיילט די געלטער אויף פאַלגנדיקן אופן: 55 דאָלאָר די בתי־מדרשים; 75 ד׳ דער תלמוד־תורה; 25 ד׳ דער ביבליאָטעק; 100 ד׳ אויף הלוואות; 45 ד׳ צו ענדיקן די קרעניצע פון דער באָד. אינגיכן וועלן מיר צושיקן אַ פינקטלעכן חשבון. גלייכצייטיק דערמיט שיקן מיר אייך צו דעם פּראָטאָקאָל פון דער פאַרזאַמלונג.

בנוגע די ביבליאָטעק. איך בין געווען דער איניציאַטאָר פון דעם לייען־זאָל. איך האָב געפּטרט אַ סך מי אַרגאַניזירן די יוגנט. דאָס וואָלט אייך געקאָנט באַשטעטיקן הערשל הושא. ער איז איצט ביי אונדז, אין פיטשאַיעוו, איך האָב אים פאַרבעטן אַ פּאָר מאָל צו אונדז אין זאָל אויף ליטעראַרישע אָוונטן און איך האָב אים טאַקע געבעטן אַז מען זאָל עפּעס טאָן אין אַמעריקע, אַז די ביבליאָטעק זאָל ניט גיין צו גרונט. אָבער ליידער איז מיין גאַנצע מי און אַרבעט פאַרלוירן געגאַנגען, ווייל אונדזער יוגנט איז נאָך שטאַרק אָנגעשטעקט מיט קנעכטשאַפט און פאַנאַטיזם פונעם אַלטן דור. די ערשטע צייט האָט זיך דאָס צוגעקלעפּט, מ׳האָט געמאַכט פאַרלעזונגען, מ׳האָט געשטעלט ספּעקטאַקלען. אייניקע האָבן טאַקע עפּעס גענאָסן, אָבער די לעצטע צייט איז דאָס גענצלעך רואינירט געוואָרן. די 350 געזאַמלטע ביכער מיט דעם מעבל זיינען פאַרשפּאַרט ביי דעם בע״ב (בעל הבית) פונעם זאָל פאַר דירה געלט. די עטלעכע פאַראינטערעסירטע פון דער יוגנט זיינען זיך צעפאַרן. אייניקע צום מיליטער, אייניקע האָבן אויסגעוואַנדערט, אייניקע האָבן חתונה געהאַט, און די איבעריקע זיינען במחילה גראָבע יונגען. נאָר איין האָפענונג איז נאָך געבליבן: עס האָט זיך אַרגאַניזירט אַ קינדער־ביבליאָטעק, נאָר פון די דערמאָנטע ביכער קאָנען זיי נאָך ניט געניסן. אויב זיי וועלן זיך אזוי וויטער

אַנטוויקלען, קאָנען מיר האָפן אויף אַ גוטער צוקונפט. דערפאַר האָבן מיר אַסיגנירט 25 דאָלאָר. ראשית זאָל מען אויסקויפן די ביכער מיט דעם מעבל און וועלן די קינדער וועלן שוין דאָס קענען פאַרברויכן, וועלן מיר זיי דאָס אַלץ איבערגעגעבן. דאָס זעלביקע איז אויך מיט דער ת״ת (תלמוד תורה). מיר נייטיקן זיך זייער אין אַ מאָדערנער ת״ת און האָפנטלעך וועלן מיר זי מיט דער צייט שאָפן. נאָר ביז דעמאָלט, כדי דאָס געלט זאָל ניט בלייבן ליגן אָן נוצן, האָבן מיר געפונען פאַר נייטיק עס אַריינגעבן אין דער ליי־קאַסע. הכלל, אַלץ איז אין אָרדנונג, נאָר איין זאַך איז נעבעך זייער ניט גוט. דער עולם האָט זיך דער־וואוסט אַז מען גיט הלוואות, האָבן זיך איצט אַוועק אַ סדרה פאָדערונגען וואָס מיר האָבן ניט געקאָנט צופרידנשטעלן אפילו צען פראָצענט. געווים פאַר־שאָפט דאָס גרויסע שמערצן און אומצופרדנקייט.

ליבע ברידער, באם (בעאים — אויב) איר האָט שוין יאָ עפעס אָנגעהויבן טאָן פאַר דער זאַך, זאָלט איר זען ווי וויי וועט מעגלעך דאָס אַוועקצושטעלן אויף אַ פעסטן פונדאָמענט. מיר זאָלן קאָנען טריי אַרבעטן. מיר האָבן פאַרטיילט 200 דאָלאָר טראָגט דאָס איין 20 דאָלאָר אַ וואָך. קאָנען מיר צופרידנשטעלן בלויז צוויי פּערזאָן. אין דער צייט ווען עס ליגן פאָדערונגען פון צענטליקער פּערזאָנען. פאַרשטייט זיך, אַז קיין נחת פון דעם האָבן מיר ניט. מיר הערן אַלץ טענות פאַרוואָס דעם יאָ און דעם ניט? היינט אַז מען וועט נאָך דאַרפן אָפּציען אויף אָנשטאָלטן... דאָן וועלן מיר בלייבן שטיין אין דער מיט... לכן, שטאַרקט זיך ברידער און השי״ת זאָל אייך העלפן איר זאָלט בנקל (בענייקל) אויספירן. דאָס וועט זיין איינע פון די צדקות, וואָס אדם אוכל פירותיהם והקרן קימת... האָפנטלעך אַז איר וועט ניט מיד בלייבן אין אייער טיכטיקער אַרבעט און וועט אינגיכן שאָפן פאַר אונדז די נייטיקע מיטלען, בלייבן מיר אַלע אייערע איבערגעגעבענע, הערצלעכע פריינד.

גלייכצייטיק שיק איך אַוועק אַ בריוו צו דעם ניו־יאָרקער קאָמיטעט.

מיט אַכטונג, סעקרעטאַר חיים גראָסמאַן. (דאָ קומען 5 אונטערשריפטן).

פּיטשאַיעוו, 13 יולי, 1932

חברים און פריינד, *)

נאָך לאַנגען שווייגן איז יעצט געקומען די צייט מיר זאָלן זיך יעצט אויך אַרויס זאָגען אונזערע מיינונגען בנוגע שיקאַנירען אונזער מאַראַל. ווי עס

---

*) דעם אויסלייג ניט געענדערט צוליבן פאָנעטישן כאַראַקטער, וואָס איז אייגנטלעך פאַר גאַנץ וואָלין. — די רעדאַקציע

איז אייך בעוויסט, ליעבע פריינד, איז צוריק מיט צוויי יאָהר אַרויס געשיקט געוואָרען פֿאַר אונזער שטייִדטעל 150 דאָלאַר אויף ציענדיקען (צו ענדיקן) דעם בנין, וועלכס ווירט געבויט אויסדריקליך פֿיר אײַן שולע. וויל מען מאַכען נאָהר איין „תלמוד תורה" און איין „הקדש". און טאַקע דערוויסענדיג זיך דעם סוד, וועגדען מיר זיך צי אייך, ליעבע פריינד, איהר זאָלט אונז די זאַך אויפקלייַרן: צי איז טאַקע דאָס געלד געשיקט געוואָרען אויף דעם אויבען דערמאָנטען ציל? ווייל ווי עס איז אונז בעוויסט, אין (און) אויף וויפיעל אונז האָט איבערגיגייבען דער הער גודמאַן, איז דער ציעל פון אייך, קרובים און פריינד געוואָרען באַשלאָסען אַזוי וויא אייער היימאַט שטאָדט איז אין דער מאַטעריעלער זייט, וויא אויך אין דער קולטורעלער זייט אָפּגעשטאַנען געגנט־ליך פין דעם היינטיגען לייבען, לכן, איז נישט רעכענדיק זיך מיט דער יעצטיגער עקאָנאָמישער לאַגע, האָט איר פין אייער שוועהר, מיט בליט פערָאַרוועט געלד אָפּגעשפּאַרט אין אונז געוואָלט מיטעלפען, אין שאָפען אַזאַ אַנשטאַלט, וועלכעס זאָל פֿאַרנעמען אַלע שיכטען און (אָן) איין אויסנאַמע פין רעליגיעזען זין, ד. ה. מיר גלויבען, אַז איהר האָט בפירוש ניט געשיקט קיין געלד אויף קיין „תלמוד תורה" וויא אויך ניט אויף קיין „הקדש", ווייל איין „הקדש" האָבן מיר גיאַט (געהאָט). האָבען טאַקע די יעניגע וואָס ווילען יעצט בויען דעם נייעם הקדש פערקויפט, אין יעצט וויל מען בויען אין נייעם. מיר זיינען ניט קיין גייגנער פיר אַזעלכעס. זאָל מען בויען. אַזעלכע אינ־סטיטוציעס זיינען וויכטיג פאַר אין שטאָד, האָבער אַזאַ בנין קען מען ניט בויען אין דער צייט וועז מענשען זיצען און (אָן) פֿרנסה, וועז מענשען געהען אַרום ליידיג און קענען ניט פרדינן אויף קיין טריקן שטיקעל ברויט. אין דער צייט וועז אונזער שטאָדט איז איין אוסנאַמע פין דער גאַנצער וועלט אין קולטורעלען זין... נאָהר עס וויזט אויס, אַז אויף יענעמס פֿלייצעס איז גיט (גוט) צו שמייסען, ד. ה. אַמעריקע זאָל לייבען (לעבן) וועט שיקען געלד. אין (און) דערצי (דערצו) ערשט (הערשט) נאָך בייא אונז די אַמאָליגע „קליקע". בייא אונז זענען נאָך ניט אָפּגימעקט געוואָרען די סיפּאַקעס מיט זעהערע (זייערע) מחלוקתן. עס גליסט (גלוסט) זיך נאָך זעה (זיי), אין איר קענט זיך עריינערען, טייערע פריינד, וויא צוריק מיט 30־40 יאָהר גריינדען אין „האָלע מיט אין באַסע", וואָס בייא היינטיגע צייטען קלינגט דאָס מיט העקעל. די פריערדיקע יאָהרען זענען פאַריבער. מיר אַלטען (האַלטן) יעצט בייִם 20טען יאָהראונדערט. מיר טורן (טאָרן) די זאַך ניט פערשווייגען. מיר יוגענד ווילען שטעהן אויף דער וואַך אין (און) קעמפען, מיט וואָס נאָר מייגליך (מעגלעך) איז. אין מיר וועלען ניט דערלאָזען צי(צו) אַזעלכע שי־קאַנעס, וויא אויך טעמפּען דעם מאָראַל. אין איר חברים אונד פריינד, קריס־טאַלעזירט אַדורך דעם ענין אין זאָגט זיך אַרויס איין מיינונג בנוגע דער זאַך, צי האָבען מיר רעכט. מיר ערוואַרטען אומגעדולדיג אויף אייער דעצידי־רענדען בעשלוס, ווייל נאָהר איהר, חשובה פריינד, האָט דאָס רעכט צי זאָגין אויף וואָס אין (און) וויימען מין (מען) בעדאַרף אַרויסגעבען דאָס געלד וואָס איהר האָט פין (פון) אייער שוועהר פערָאַרוועט געלד אָפּגעשפּאַרט פאַר

אונזערטווייגען... מיר פיעלען אין גידענקען אַז דאָס ביסעלע קולטור וואָס מיר פערמאָגען איז נאָהר אַדאָנק אייך. ליעבע פרייַנד, אין (אוֹן) איבער אויבט (איבערהויפּט) דעם הערצן חנא זאָלק, אין וועלכען זיין נאָמען וועט אונז בלייבען אין געקריצט אין אַיעדענס האַרצען. נאָהר ווייגען דעם וועלען מיר ריידען אין די נעכסטע בריף. אונזער געוויסען וועט ניט ריין זיין, וען מיר וועלען די זאָך פערשווייגען. מען טאָר ניט וואַרפען קיין שמוץ פיר (פאַר) מענטשען וואָס האָט דאָס ניט פערדינט. עס איז אונז אַוואַדע אין בישה (בושה) מיר זאָלען זיך אַלעהן (אַליין) שמוצען. נאָהר מיר מוזען אין מאָהל אויפדעקען די קאָרט. וויא אַזוי אַרום האָט זיך געגעמען, וואָס דער הער יעקב זאָלק האָט גיאָלטען (געהאָלטען) דאָס געלד צייט 2 יאָהר? פאַר וואָס האָבען מיר יעצט אַרויפגלייגט אין פראָעסט אויף דעם געלד מען זאָל דאָס ניט אַרויס גייבען די יעניגע, וועלכע ווילען דאָס כאַפּען וויא אין אבן טוב?

האָט די (אָט די) צוויא פראָגען מיזן (מוזן) יעצט פריי אויפגעקלערט ווירען:

1) אין דער צייט וועז ה' יעקב זאָלק האָט ערהאָלטען פון אַמעריקא דאָס געלד האָט ער תיכף ומיד מודיע געווען דעם פאַרוואָלטונג פין לינת הצדק, אַז עס איז אונגעקומען פין אַמעריקא 150 דאָלאַר פאַר דעם בנין וועלכעס ווירט (וועט) געבויעט אויף אין שולע. געווייס האָט דער הערר יעקב זאָלק פין זיין זייט אויך גיוואָלט עפּעס אויפטון. ער האָט פאַרגעלייגט אַזוי וויא מען קען זאָ־וויאזאָ (סיי־וויי) מיט דעם געלד וואָס ס'איז אונגעקומען פין אַמעריקא ניט ענדיגען דעם בנין, זאָל זיך אַיעדער אייגער אויף וויפיעל ער איז אימ־ שטאַנד זיך בעשטייערען אין (אוֹן) צי (צו) זאַמען דעם בנין ענדיגען. זענען טאָקע אַלע מסכים געווען. נאָהר דער סוף ווייזט דעם אמת. וויא זאָגט מען — לשקר אין רגלים. ווייסט (ווייזט) זיך אַרויס, אַז דאָס געלד האָבן זיי ניט געגעמען, די פערוואָלטונג פין לינת הצדק. ווייל זעה (זיי) זענען געווען פערשמירט מיט אַנדערע זאַכען, ביז עס איז געווארען טענות. אין די טענה איז — מיר ווילען ניט קיין וועלטליכע שולע נאָהר אַזאָ שולע וויא אונזערע זיידעס האָבען גיליירענט, אין אַזוי ווייטער...

2) האָט (אָט) טאָקע דער פאַר האָבען מיר אַרויף גילייגט אין פראָעסט אויף דעם געלד. ווייל היינטיגע קינדער זענען ניט אומשטאַנד אין קענען ניט ליירנען אין קיין חדר, וויא (וואו) די פאַמיניצע (פאַמויניצע) אין די הינער, וויא אויך די קאַץ דרעיין (דרייען) זיך אַרום אין שטיב, אין קיין פענסטער קען מען ניט עפענען, ווייל עס פאַלט אַראָפּ: אין די רבצין קריגט זיך מיטן רבין אין לאָסט (לאָזט) אויס דעם כעס צים קינד. היינטיגע קינדער זענען שוואַך. מען מיז האָבען אַ סאַך לופט. מען קען ניט לערנען פון 7 אַזייגער פרי ביז 9 אַזייגער אַוונד. היינטיגע קינדער וועט די רבצין ניט שיקען נאָך קיין וואַסער אין סטראַשען מיטן קאַנטשיק.

בעקענעדיג זיך מיט האָט די (אָט די) 2 פּראָגען וועט איהר זיך אַרויסזאָגען אייער מיינונג, צי האָבען מיר רעכט. מיר ערוואַרטען אייער באַלדיגען ענטפער, מיט דער האָפנונג אַז איהר וועט די זאַך ערליידיגען על צד היותר טוב.

פּ. ס. ענדעניג דעם בריף איז מען אונז גיקומען זאָגען אַז דערוויסענדיג זיך פין אונזער פּראָטעסט, שרייבט מען שוין פין דער קליקע צד דעם 2טען פּראָטעסט, אין עס פערשטעהט זיך מאַכען פאַר די לייטישע מענשען. זאָלט איהר זיין אַזוי פיל גוט, וועט איהר זעהען, אַז די זעלבע וועלכע האָבען זיך געהתמעט אויף דעם פריערדיגען פּראָטעסט, זענען געהתמעט אויף דעם בריף צי אייך, אין דאָס וועט דינען אַלס פאַקט, אַז מען מיינט ניט די אגודה (הגדה) נאָהר די קניידלעך.

מיר שיקן דעם בריף אויף אייער אַדרעס, ווייל קיין אַנדער אַדרעס האָבען מיר ניט, אין מיר בייטען (בעטן) אייך דעם בריף פאַרעפנטליכען, בכדי אַלע אונזערע לאַנדסלייט זאָלען זיך אַרויס זאָגען זעהר (זייער) מיינונג. דאָס איז זעהר איין וויכטיגער אינטערעס. מיר גיבען נאָך צי, אַז די פערטרויונגס מענטשן וועלכע מען האָט ביי אונז אויסגעקליבען פאַראונטערעסירען זיך מיט דעם בנין זיינען:

1) שמואל זאַלצמאַן, 2) חיים צבי מאַנדעל, 3) יחיאל רודמאַן, 4) נחום זעלצער, 5) פּנחס טשערניאַק, 6) שמואל טויבער, 7) ישראל נתן לערער, 8) אייזיק מוטשניק, 9) צבי באַרענבליט, 10) אליה האַדוואַן.

ערוואַרטנדיק אייער תשובה צייכנען מיר זיך מיט אַכטונג

פּנחס טשערניאַק, נחום זעלצער, יחיאל רודמאַן, חיים צבי מאַנדעל.

אַ קאָרעספּאָנדענץ אין דער „קרעמעניצער שטימע" נומער 3, 1931

ביי אונז עקסיסטירט ביי דער געזעלשאַפט „תרבות" אַ העברעאיש־יידישע יוגנט־ביבליאָטעק, אַ דאַנק אונדזערע אַמעריקאַנער לאַנדסלייט, וועלכע האָבן געגעבן דערויף אַ גרעסערע סומע געלט. די ביבליאָטעק האָט זיך גאַנץ גוט אַנטוויקלט. זי פאַרמאָגט אַ סך נייע ביכער. די אַרבעט פון דער ביבליאָטעק איז לעצטנס זייער שוואַך געוואָרן. עס האָט אפילו געהאַלטן ביי ליקווידאַציע, מחמת מאַנגל אין מיטלען אויסצוהאַלטן דעם דעם לאָקאַל. אַ דאַנק דעם, וואָס מיט אַ יאָר צוריק זיינען ביי אונדז געווען געסט פון אַמעריקע, די פריינד גוטמאַן, וואָס האָבן זיך זייער פאַראינטערעסירט מיט דער ביבליאָטעק, איז

דורך זיי געלונגען דעם מצב צו פֿאַרבעסערן. די אַרבעט איז מוסטערהאַפֿט אַוועקגעשטעלט. אין זייער בייזיין איז דעמאָלט אויסגעוויילט געוואָרן אַ פֿאַרוואַלטונג, אויך אַ רעווידיר־קאָמיסיע פון די עלטערע בעלי־בתים.

עס זיינען אַ דאַנק די געסט, באַשטעלט געוואָרן נייע ביכער אויף אַ גרעסערער טומע. ווי אַן אויסדרוק פון דאַנקבאַרקייט צו זיי, זיינען אַלע אָנגעקומענע ווערק פון י. י. זינגער באַצייכנט געוואָרן מיט זייער נאָמען.

היינטיקס יאָר פֿאַלט אויס צען יאָר זינט די ביבליאָטעק איז געגרינדעט געוואָרן. די פֿאַרוואַלטונג גרייט אַ יום־טוב מיט אַ ספּעציעלער יובל־אויסגאַבע, פֿאַרן צוועק צו קויפן נייע ביכער.

די פֿאַרוואַלטונג האָפֿט, נישט געקוקט אויפן איצטיקן שווערן מצב, וועלן דאָך די פּיטשאַיעווער יוגנט־פֿרײַנד און אַלע סימפּאַטיקער פון דעם אַנשטאַלט זיך ווארעם אָפּרופן מיט זייער שטיצע לטובת דער אייניקער קולטורעלער אינסטיטוציע ביי אונדז.

ש. סקולסקי

שמואל טאָובער

פּיטשאַיעוו אין די צוואַנציקער יאָרן

פון מיין שטעטל באָרשטשעוו אין מיזרח־גאַליציע, וואָס איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַריבער קיין פּוילן, בין איך אין 1925 פאַרבעטן געוואָרן פאַר אַ לערער אין דער פּיטשאַיעווער פאַלקשול. אָנגעקומען אין שטעטל בין איך אין אַ ווינטערדיקן פּרימאָרגן, וועו דער געקלאָנג פונעם מאָסיוון קלויסטער־גלאָק האָט זיך נאָך געהערט אינעם קייקלדיקן האַמעטנעם ווידער־קול. נאָך אויפן וועג קיין פּיטשאַיעוו האָט מען פאַר מיילן ווייט דערזען דעם דאָזיקן קלויסטער, דעם גלאַנץ פון דעם אָפּגעגילדטן דאַך זיינעם. דער געברום פון דעם גלאָק האָט ווי צעוויגט אין דעם פּרימאָרגן דאָס גאַנצע שטעטל.

מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט האָב איך געשלאָסן מיט דער משפּחה פון משה טשערניאָקס זון, נחמן, וואו איך בין אינגעשטאַנען. נחמן איז געווען פאַר־רעכנט פאַרן גביר אין שטעטל. האָט באַוואוינט אַ שיינע מעבלירטע דירה פון פּינף חדרים מיט אַ קיך. דאָס שטעטל איז געהאָט געקומען אַ ביסל צו זיך נאָך דעם מלחמה־חורבן. האָט פאַרמאָגט אַ פּוילישע פאָלקשול, וואָס איז געווען דער אינציקער אָרט פאַר עלעמענטאַרע בילדונג. ביי יידן האָט דאָ־מינירט דער אַלטער חדר. דער „קאָפּ" פאַר דערציונג פונעם יידישן קינד איז געווען דער מלמד, הערש דער בראָדער.

אַ דאָנק דער גאָר וואַרעמער באַציאונג פון די פּיטשאַיעווער אין פילאָדעלפּיע, בפרט דעם געטרייען דינער פון זיין געבוירן־שטעטל, חנא זאַלץ, איז אויפ־געקומען אַ נייער קולטור־אָנשטאַלט, אַ ביבליאָטעק. חנאס וואָרט האָט גע־מונטערט די ינגעלייט אין דער דאָזיקער ריכטונג. מיט ברען האָבן די יינגע מענטשן זיך אָפּגעגעבן דער ביבליאָטעק פאַר וועלכער עס זיינען איינגעקויפט געוואָרן עטלעכע הונדערט ביכער. דאָס אָרט איז געוואָרן דער צענטער פון קולטור און דערציונג.

דאָס נייע וואָרט האָט אויך אַרויסגערופן אַ באָגער פאַר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. אַזוי זיינען אויפגעקומען די אָרגאַניזאַציעס, ווי: החלוץ, וואו עס האָבן זיך גרופירט די יוגנטלעכע; די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע פון מיטליאָריקע און עלטערע עלעמענטן; דער קרן קימת לישראל. מיט דער אַרבעט האָבן זיך אָפּגעגעבן אַלע ציוניסטישע שאַטירונגען. אַ דאָנק דער האַרמאָניע צווישן יונג און אַלט איז די טעטיקייט אָרום ק.ק.ל. געווען אַ גערָאטענע. דורך דער הילף פון די פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע איז געגרינדעט געוואָרן אַ גמילת־חסדים־קאַסע. ס׳איז אויפגעקומען אַ סוחרים־באַנק, דער ערשטער יידישער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו, וועלכן עס האָבן געשאַפן: יעקב

ישראל זאַלץ, דוד ראָזענטאַל, דער איידעם פון שמעון יוסף מיטשניק, פנחס טשערניאַק, משהס צווייטער זון. עס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט הילפס־אַרבעט אין אַ נויט־פאַל די חברה „לינת הצדיק". דאָס שטעטל איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון יידישער אַקטיוויטעט. טשיקאַווע איז אפילו דער דאָזיקער פאַקט, וואָס אפילו די פייערלעשער, וואָס דער רוב מיטגלידער אירע איז באַשטאַנען פון קריסטן, אָבער בראש איז געווען דער ייד חיים טשערניאַק. באַזאָרגט פון דער אַדמיניסטראַציע מיט אַלע נויטיקע מכשירים האָט מען נאָר באַדאַרפט האָבן אַ פייאיקן מענטשן, אַ גוטן אַרגאַניזאַטאָר און אַנפירער מיט דער לעש־אַרבעט בעת אַ שריפה. האָט טאַקע חיים טשערניאַק באַוויזן אָפּצוראַטעווען האָב און גוטס. איצט לעבט ער אין ישראל.

אין מיין זיכרון האָבן זיך איינגעקריצט אַ רייע געשטאַלטן, וואָס זיינען געווען דאָס האַרץ און די נשמה פונעם לעבן אין דעם שטעטל, וואו איך בין, מיט אַ צייט שפּעטער, געווארן אינגאַנצן באַהאָפטן מיט זיי אין דער גזעזלשאַפט־לעכער אַרבעט. צווישן די ערשטע שיינט ארויס דער רב, ר׳ אליעזר אורעצקי זיכרונו לברכה.

ער איז געווען פאַרן שטעטל ממש אַ גליק. שוין זיין הדרת פּנים האָט צו זיך געלאָקט דעם מענטשן. אַ גרויסער למדן, אַרטאָדאָקסיש פרום אָבער מיט אַן אָפן אויג און מוח אויף דער צייט, האָט ער פאַרשטאַנען צו אימפּאָנירן דעם יוגנטלעכן, וואָס האָט געצויגן אין אַן אַנדער וועלט. אַזוי, למשל, בעת אַ הזכרה נאָך טרומפּעלדאָרן, וועלכן די יוגנט האָט געהאַט צו זאָגן איבער דעם אינהאַלט, האָט אויך ער זיך באַוויזן אין בית־מדרש אויף דער אסיפה צו הערן אַ ניי ווארט און אפילו צו זאָגן אַ יישר־כוח פאַרן אַריינפלעכטן אַ מאמר חז״ל בעתן רעדן וועגן די מעשים טובים פונעם נפטר. מיט דער מיטהילף פון צוויי ברידער, יודל און משה, ראובן נירענבערגערס זין, וואָס זיינען צוריק־געקומען פון דער באַראַנאָוויטשער ישיבה, האָט דער רב געגרינדעט אַ ישיבה אין שטעטל. ער איז געווען אַ מדריך אינעם שטעטל פאַר גרויס און קליין. שטאַרק באַליבט ביי אַלעמען.

צווישן די אומגעבראַכטע יידן איז אַוועק אַ נייער אויפקומענדיקער היס־טאָריקער, דער יונגער יחיאל רודמאַן. ער איז אפילו נאָך געווען באַגרענעצט אין אַלגעמיינע קענטענישן, אָבער ער האָט פאַרמאָגט אַ שאַרפע אינטואיציע פאַר היסטאָרישע ווערטן, פאַר וועלכע ער האָט זיך אָפּגעגעבן. די נטיה צו פאָרשן און זאַמלען ידיעות און זיין וואונדערלעכער זיכרון, ביידע אייגנשאַפטן זיינען אים בייגעשטאַנען אין זיינע אַרבעטן וועגן דעם אויפקום פונעם יידישן ישוב אין פּיטשאַיעוו און זיין אַנטוויקלונג. אויך אים האָט געשטאַרקט און געמוטיקט דער דערמאָנטער חנא זאַלץ. זיין אויפריט אויף יענער הזכרה נאָך יוסף טרומפּעלדאָר האָט אויסגענומען אינעם ביאָגראַפישן כאַראַקטער. ער האָט שטענדיק אין זיינע אַרויסטרעטונגען געגלאַנצט מיט מקורות פון געשיכטע.

צוישן די כלל־טוער האָט זיך באַוונדערס אויסגעצייכנט דער דערמאָנטער יעקב זאַלץ. לויט זיין נאַטור אַ זייער פינקטלעכער מענטש, פלעגט ער שטענדיק מקפּיד זיין דערויף, אַז די צדקה־געלטער זאָלן פֿאַרטאָן ווערן נאָר פֿאַרן באַשטימטן צוועק. דאָס האָט אפילו אים פֿאַרשאַפט עגמת נפש, פון אומזיסטן חשד מצד אַזעלכע וואָס האָבן געליטן פון קינאה ושינאה. אָבער ער, יעקב זאָלץ, האָט צוליב שלום בית אַלץ אַראָפּגעשלונעגן, אָבי די אַרבעט לטובת הכלל זאָל ניט ליידן. ביי אים אין הויז פלעגט שמחת תורה זיין מניינים פון ציוניסטישע קרייזן, וואָס פלעגן מנדב זיין פֿאַר די ציוניסטישע פֿאָנדן.

אַ יחיד במינו פון אַ בעל־צדקה און מכניס־אורח איז געווען אליעזר שרייבשטיין. אַרויסגעקומען פון אַן אָרעמער פֿאַמיליע, יונגערהייט איז ער געוואָרן אַ יתום. זיין מאַמע האָט געשפּאָרט דעם ביסן פון מויל אָבי צו צאָלן שכר־לימוד און דער יינגל האָט גוט געלערנט. צו צוועלף יאָר האָט ער שוין אַליין געלערנט פֿאַר זיך אין קלויז. חתונה געהאַט, האָט די מאַמע זיינע, זיך אַנ־געבאָרגט און אים געעפנט אַ קלייטל פֿאַר פרנסה. מיט דער צייט איז ער געוואָרן אייגנער פון די גרעסטע תבואה־סוחרים. ווי פאַרטאָן ער איז ניט געווען אין מיסחר האָט ער יעדן טאָג געמוזט חוץ דאָוונען אויך לערנען אין בית־המדרש. געווען אַ גרויסער בעל־צדקה, און דאָס — פון מתן בסתר. געגעבן אַ סך גמילת־חסדים, אויף רעכטס און לינקס, ווען נאָר אַיינער איז געווען אַ נצרך. האָט אַיינער אַזאָ זיך געשעמט צו פאַרטרויען זיין שוועכץ מצב, איז ווי נאָר אליעזר האָט זיך דערפון דערוואוסט, איז יענער געהאָלפן געוואָרן. זיינען געקומען אין שטעטל אורחים, וואָס זיינען געגאַנגען איבער די הייזער, האָט אליעזר שוין געזאָרגט פֿאַר זיי, אַריינגענומען אַזאָ אַיינעם צו זיך אין הויז אויף אַלעם גרייטן, און אַ צווייטן באַזאָרגט ערגעץ אַנדערש מיט עסן און נאַכטלעגער. אויך באַזאָרגט מיט צידה לדרך.

הגם ניט אַזאָ גרויסער למדן, פלעגט ער אָבער, לויט זיינע קענטעניש, לערנען אַ שיעור גמרא מיט די יידן אין בית־המדרש. דער ייד האָט געטראָגן אין זיך אַ גרויסע נשמה, וואָס האָט אים אויך אין דער געטאָ ניט געלאָזט רוען. וועג די היטלער־דייטשן האָבן די יידן פאַרשפּאַרט אין געטאָ, אין בית־מדרש־געסל, זיי אויסגעמוטשעט אין הונגער און דורשט, איז ער געווען דער רודער און וועקער צווישן אַנדערע, ניט צו לאָזן די יידן אויסגיין פון הונגער און האָט אַלץ געטאָן דאָס זיניקע צו דערגרייכן. ווי געלעבט אַזוי אויך איז ער אומגעקומען אינאיינעם מיט זיינע יידן.

אויף אַזאָ אופן פון העלפן נויטבאַדערפטיקע איז אויך געווען דער באַשיידענער און פֿשוטער פֿאַלקס־מענטש, עזרא קופּערמאַן (יהושע דעם געלנס זון). קיינמאָל ניט אָפּגעזאָגט אין אַ נדבה. האָט פאַרמאָגט אַן אָפענע האַנט פאַר נויטבאַדערפטיקטע. אויך געווען אַ מכניס־אורח אַנצוזעטיק אַ הונגעריקן.

שטאַרק איינגעבאַקן אין האַרצן האָט זיך דער חזן פון בית־המדרש, קהת. ער איז ניט געווען סתם קיין הוליע קבצן. ער פלעגט פשוט מחיה זיין די מענטשן מיט זיין שטענדיקן חסידישן ברען. זיין התלהבות האָט אָנגעצונדן די מענטשן אַרום אים בעת אַ יומא דפגרא, ווען מ׳האָט געגומען אַ ביסל משקה אויף די ליפּן. וועלן ער, קהת, האָט זיך דערוואַרעמט פון אַזאַ טרונק, פלעגט זיך שיטן פון אים פשטלעך, חסידישע תורה אָן אויפהער. אַז ער איז געווארן גאָר מבושמדיק, פלעגט ער גאָר רופן צו משיחן. „איך וואָלט געוואָלט, אַז משיח זאָל שוין קומען. איך וויל אַז משיח זאָל באַלד קומען, בכדי איך זאָל קענען באַווייזן די הולטייעס, די אַפּיקורסים, וועלכע עס איז געוואָרן״.

קהת האָט אין זינען געהאַט די יוגנט, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט ציוניס־טישער און אַלגעמיינער קולטור־טעטיקייט. די יוגנט, וואָס האָט געצויגן צו אַן אַנדער וועלט דורך מעשים. זי, די יוגנט, האָט טאַקע געהאַט אויסצושטיין אַ וויידערשטאַנד אין איר טעטיקייט מצד די עלטערע קאָנסערוואַטיווע בעלי־בתים אין שטעטל.

צווישן דער יוגנט האָבן זיך שטאַרק אויסגעצייכנט פּנחס און חיים טשערניאַק, יצחק יקירא, משה קופּער, הערש קרוסמאַן, יוטע קוסמאַן, חייקע קרוסמאַן, ראָזע קופּערמאַן, אסתר קירזשנער (לאָזערס טאָכטער), משה קרעמער, סאָניע שאַץ־באַרנבליט, הערש זאַלץ (בנימים זון), די טאָכטער פון גדליה זאַלץ, פייגע אבנער, נחמיה קאָרטמאַנס קינדער, אברהם זאַלצמאַן (יונתנס זון), יענטע שטיינבאַרג, מאַניע קראַסנאָפּיאָר, שלמה רודמאַן און אַ סך אַנדערע. פון די מיטליאָריקע און עלטערע מענטשן זיינען געווען פאָרטאָן אין קהלשער אַרבעט: יעקב זאַלץ, הערש דער בראָדער, אליה אַדוואָק, יחיאל פּאָרשט, שמעון יוסף מוטשניק און אַ רייע אַנדערע, וועלכע זיינען מיר אַרויס פון זיכרון.

די יוגנט האָט אַריינגעטראָגן אַ נייעם שטראָם פון לעבן אינעם שטעטל. פאַר־שפרייט דאָס יידישע וואָרט דורך דער ביבליאָטעק, האָט זי אויך פון־צייט צו־צייט דורכגעפירט אַזעלכע אונטערנעמונגען פון דעם כאַראַקטער, דורך אָפּטע ליטעראַרישע אָוונטן, טעאַטער־פאָרשטעלונגען, דיסקוסיעס וכדומה.

דאָס שטעל, וואו איך בין געוואָרן אַ תושב, האָט געאָטעמט מיט אַ פולזאַפטיקן יידישן לעבן. דער גרויסער קלויסטער איז אינגאַנצן בטל געוואָרן אינעם אימפּעט פון יידישקייט. גאָר באַזונדערס, אין אַ שימחת תורה, וועלן דער רב ר׳ אליעזר אורעצקי ז״ל פלעגט פון שול אַרויס מיט די מתפללים אין גאָס און דאָס גאַנצע שטעטל פלעגט פאַרהילכט ווערן פון די געזאַנגען און טענץ, פון די פריילעכע חסידישע ניגונים, באַגלייט מיטן אויסגעשריי: זכרתי לך חסד נעוריך. נאָך אָט דעם לעבעדיק־פריילעכן שטעטל, אויף אַ מאַרטירער אופן פאַרטילקט, זאָלן די געדעכטעניש־שורות זיין אַ קדיש־געבעט.

זאב ווייצמאַן

דער רב ר' אליעזר אורעצקי *)

וועז דער אַלטער רב, וועמען מען האָט געפרופן דער יאַרמעלינעצער רב, אין 1910 געשטאַרבן, האָט זיך געשאַפן אין שטעטל צוויי צדדים וועמען צו פאַרבעטן אויף זיין אָרט קיין פּיטשאַיעוו. דער צד וואָס האָט ניט געוואָלט דעם אַלעקסעניצער רב, האָט אַראָפּגעבראַכט דעם רב אליעזר אורעצקי פון פּיעטריקאוו. אַ יונגערמאַן, אַ הדרת־פּנים און אַ פייערדיקער בעל־דרשן, אַ צונג — אַ חרב חדה. זיינע דרשות אין בית־המדרש האָבן שטאַרק אויס־געמומען ביים עולם. אָזאַ רב, האָט מען געדעדט, האָט נאָך פּיטשאַיעוו ניט געהאַט. ניט נאָר האָט זיך זיין צד מיט אים געגרויסט, נאָר אויך דער צווייטער צד שכנגד איז געווען צופרידן, וועז זיי האָבן געהערט זיינע דרשות. דער רב האָט אויך שפּעטער, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויס־געמומען ביי עסטרייכישן מלכות. געווען איז אָזאַ מעשה:

פּיטשאַיעוו איז אויסגעקומען צוויי מאָל צו זיין אונטערן פייער צוויישן די עסטרייך־רוסישע אַרמייען. ביים אָנהייב, וועז די מלחמה איז אויסגעבראָכן, אין 1914, און די עסטרייכישע אַרמיי האָט זיך אויף אַ וויייל אַריינגעריסן אין שטעטל, אָבער איז פאַרטריבן געוואָרן אינגיכן, און אין אַ יאָר אַרום, ערב ראש השנה, 1915, וועז זי איז צום צווייטן מאָל אַריין און דאָס שטעטל אָקופּירט. אין מיטן דעם דאָוונען, ראש השנה, האָבן די סאָלדאַטן זיך אַריינגעוואָרפן אין די שולן, אַרויסגעטריבן אַלע יידן אין דרויסן, צו רייניקן די בלאָטעס וואָס דער קאָלטער האַרבסט־רעגן האָט אָנגעמאַכט. מיט וואָכן שפּעטער איז אויפן פראָנט, ניט וויים פונעם שטעטל געפאָלן אַן עסטרייכי־שער אָפּיצירן, אַ ייד פון אונגאַרן. מ'האָט דעם מת געבראַכט אין שטעטל און אים מקבר געווען אויפן יידישן בית־עולם. דער רב האָט דעמאָלט, אין אַ יידיש־דייטש, אים מספּיד געווען. די אָפּיצירן וואָס זיינען דערביי געווען האָבן פאַרשטאַנען אַלץ און געווען צופרידן פון די רייד.

אין אַ צייט אַרום איז צו דעם רב אָנגעקומען אַ דאָנק־בריוו פונעם אָפּיצירס עלטערן און אויך פון דער עסטרייכישער רעגירונג.

---

*) מיר גיבן דאָ די צוגאָב־כאַראַקטעריסטיק פון ז. וויצמאַן, וואָס דערגאַנצט די אָנדערע ידיעות וועגן דעם זעלבן רב, וואָס זיינען געבראַכט פון אָנדערע עדות.

אויפן באַפעל פונעם געגנראַל־שטאַב, זיינען די יידן פאַרטריבן געוואָרן פונעם שטעטל, אַריבערגעפירט געוואָרן קיין בעמען, טשעכיע. נאָך דריי יאָר גלות, זיינען די יידן נאָך דער מלחמה, צוריקגעקומען מיט זייער רב קיין פּיטשאַיעוו, וואָס האָט אויסגעזען אין גרויסע חורבה. כאָטש וועגן פֿרנסה האָבן דעמאָלט אַלע נאָר געחלומט, איז דער רב ביי זיך ניט אַראָפּ־געפאַלן. ער האָט נאָר געבעטן, אַז אַלע זאָלן ביי אים קויפן הייוון פאַר די חלות אויף שבת. די אלמנה מיט די קינדער פונעם אַלעקסעניצער רב האָט ער באַוויזן צו בארואיקן אין זייערע טענות וועגן חזקה־לוין. אַזוי האָט זיך דער רב איינגעפּעסטיקט אינעם שטעטל אויפן גאַנצן לעבן זיינעם, ביז ער איז אומגעבראַכט געוואָרן אינעם אומקום פון אַלע יידן.

זיינע דרשות וואָס זיינען געווען דורכגעפלאָכטן מיט מאמרים פון תלמוד, מדרש, פלעגן פאַרשטאַנען וועלן ניט נאָר פון קענערס, נאָר אויך דורכן געווייגטלעכן צוהערער, ווייל ער פלעגט זיין פלפול אַרויסברענגען זייער פּאָפולער. דערצו נאָך איז ער געווען אַ גוטער בעל־מסביר, אויסטייטשער. ער איז אויך געווען באַהאַוונט אין וועלטלעכע ענינים. אָבער ווי אַ טיף רעליגיעזער מענטש האָט ער אַלע אַזעלכע שמועסן מיט יונגע, זיי צוגעשפּיצט צו זיין וועלט־באַגעם. מיך פלעגט ער, אין מיינע אָפּטע שמועסן מיט אים, און אין די געפּירטע וויכוחים, שטענדיק מוסרן, פאַרוואָס איך בין אַראָפּ פונעם דרך־הישר. אויפן אָרט פון זיצן אין בית־המדרש און לערנען לייענן איך גאָר זשאַרגאָנישע ביכלעך; גיב אַוועק די צייט אין דער ביבליאָטעק, וואָס דאָס פאַסט פאַר בעלי־מלאכות, פּראָסטאַקעס, אָבער ניט פאַר אַ בן־תורה ווי איך...

פונקט ווי ער איז געווען שטאַרק פרום, פונקט אַזוי שטאַרק איז איך געווען זיין קעגנערשאַפט צום ציוניזם. געווען אפילו אַ צייט, ווען ער האָט געהייסן אַרויסוואַרפן די פושקעס פאַרן זאַמלען אויף דעם קרן קימת לישראל און זיי פאַרבייטן אויף פושקעס פאַר דער ישיבה. אָבער ווי אַ זייער קלוגער מענטש האָט ער פאַרשטאַנען, מיט דער צייט, ניט איינצעריסן זיך מיט דעם יונגן דור וואָס איז געווען ציוניסטיש געשטימט, ווי אויך אַ טייל פונעם עלטערן דור. ער האָט אפילו שפּעטער־צו אַליין אויך געגעבן פאַרן קרן קימת. די פרוי זייגע, די רביצין, אַ יפת־תואר, איז אויך געווען אַ אינטעלעגענטע. האָט געקענט גוט רוסיש.

זיין נאָמען האָט געשמט ווייט איבער פּיטשאַיעוו. ווען עס איז געשטאַרבן דער רב אין קרעמעניץ, איז ער געווען דער פאָפולערסטער קאַנדידאַט צו זיין דער ממלא־מקום. מער ניט, די דאָרטיקע ציוניסטן האָבן דערצו ניט דער־לאָזט און אַוועקגעזעצט אויפן כסא־הרבנות אַ ציוניסטישן רב, אַ „מיזרחיסט".

ווי זיינער אַ קאַרעספאָנדענט פאַר אַ געוויסער צייט, ווייס איך, פון זיינע גרויסע פאַרבינדונגען אין דער רבנישער וועלט. אויף אַלע וויכטיקע

רבנישע באַראַטונגען אין פּוילן איז ער פאַרבעטן געוואָרן.

אין פּיטשאַיעווע איז ער געווען טעטיק אין אַלע אַרטיקע אינסטיטוציעס. ער האָט פאַרן שטעטל געזאָרגט מער ווי פאַר זיך אַליין. געלעבט מיט זיין עדה יידן און אינאיינעם מיט זיי אומגעקומען.

נאָך וועגן הרב ר' אליעזר אורעצקי

דער פּיטשאַיעווער רב, ר' אליעזר אורעצקי איז געווען די קרוין פון שטעטל. אַ מיטלוואוקסיקער האָט אים די שוואַרצע פּאַטריאַכאַלישע בּאָרד, דורכגעוואַרפן מיט זילבערנע פעדעם צוגעגעבן חן צום הדרת פּנים. ר' אליעזר איז גיוווען דער מדריך, דער מנהיג אין שטעטל, אַ גרויסער עוסק בצרכי הצבור. ער איז שטענדיק געווען פאַרטאָן אין קהלשע ענינים, געזאָרגט פאַר זייערע מיסטיקע און מאַטעריעלע באַדערפענישן.

אָס שטעטל האָט אין די ערשטע יאָרן נאָך דער וועלט מלחמה געלעבט אין מהומה צושטאַנד. ווי אַ סך אַנדערע ערטער האָבן זיך דאָרט געביטן די מאַכט־רעזשימען, אָפט מאָל, נאָך פאַראָמען. פּיטשאַיעוו איז געווען אָט אין די הענט פון די אָפּגעטראָטענע פּעטליוראָווצעס דורך די באָלשעוויסטישע אָנגריפן, אָט ביי די באָלשעוויקעס, און גאָר ביי די פּאָליאַקן. ווי עס דערציילט דער זון פונעם רב, איז זיין פאָטער שטענדיק, אין דער מהומה צייט געצוואונגען געווען זיך אויסצובאַהאַלטן פון אַ לעבנס־סכנה. ווייל „ווי אַ רב פלעגט יעדע נייע מאַכט אים זוכן, ווי דעם ערוביק פאַר דער עדה. עס איז אַמאָל אַרעסטירט געוואָרן אַ גאַנצע גרופּע פון עטלעכע און צוואַנציק מענטשן פאַר ערובניקעס, צו צאָלן די געפאָדערטע אויסקויף־סומע, אַ מין קאָנטריבוציע־רויב ביי יידן. צווישן די אַרעסטירטע זיינען געווען די חשובע פּני ווי ישראל סקולסקי, יוסף לערער, הערשל זאַלץ און בנימין זאַלץ. דער רב מיט נאָך עטלעכע בעלי בתים האָבן זיך דעמאָלט איינגעשטעלט פאַר זיי באַפרייט צו ווערן, כאָטש זייער אייגענער גורל איז געהאַנגען אויף אַ האָר"...

כאָטש ער איז געווען אַ גרויסער קנאי פאַר זיין אידייען־וועלט, ער פלעגט שטענדיק שטראָפן און מוסרן די יידן, איז ער אָבער ביי אַלעמען געווען שטאַרק באַליבט. מיט זיין קלוגשאָפט, מיט זיין איידעלן באַנעמען זיך צו מענטשן. ער האָט ביי אַלעמען נושא־חן געווען, אַרויסגערופן צו זיך גרויס דרך־ארץ.

אַ בן־תורה, אַ למדן פון ליטווישן שניט, אַ פייערדיקער רעדנער, פלעגט ער בעת זיין דרשענען האַלטן די עדה יידן געשפּאַנט שעהן לאַנג. ווי אַ געניטער בעל־דרשן האָט ער געשמט ווייט אַריבער פּיטשאַיעוו. אַז ער פלעגט

קומען אויף אַן אסיפה קיין ראָונע צו רעדן פֿאַרן עולם, איז די שול געווען איבערגעפֿאַקט פון מענטשן.

ווען מען רעדט פונעם פּיטשאַיעווער רב, דערזעט מען, ממש מיט די אויגן, פֿאַר זיך דאָס גאַנצע שטעטל, די אַלע יידישע געשטאַלטן, זייער לעבן, מעשים, דעם גאַנצן פֿאַרשניטענעם „אַמאָל".

דאָס צונופגיסן זיך פונעם רב מיט זיין עדה איז באַזונדערס שטאַרק אַרויס־געווויזן געווארן אין די ימים־נוראים־טעג. דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען אייגנעהילט אין אַ הייליקער שטילקייט. די שול מתפּללים האָבן פון זיך אַרויסגעבראַכט אַ שטילן אינעווייניקסטן ציטער. אין אַזאַ שטימונג, האָט דער רב, פֿאַרן שופר בלאָזן זיך באַוויזן אויף דער בימה. אייגנעהילט אין ברייטן לאַנגן טלית מיט דער גרויסער זילבערנער עטרה און מיט פֿאַרכטיקן ערנסט געמאָלן פּאַר דער עדה דעם גורל פון קיום, ווען יעדעס לעבן ווערט געוואויגן אויף דער הימלישער וואָג־שאָל, און געצייכנט מיט דעם מי יחיה ומי ימות... די ווערטער זיינע, פֿאַרוועבט אין אַ ציטערדיקן ניגון האָבן צעוויגט די סטרונעס פון דער יידישער נשמה, געווקט געפילן פון חרטה, פון חשבון־הנפש ביים קהל און ביים יחיד.

אין זיין מאָלן דעם יידישן גורל אין גלות האָט ער זיינע מתפּללים, די פּיטשאַיעווער יידן, באַהאָפֿטן מיטן גאַנצן פֿאָלק אין דער וועלט. אין זיין תפילה צום רבונו של עולם ווען אַ גוט יאָר פֿאַר די מתפּללים האָבן פּיטשאַיעווער יידן דערזען אַלע יידן אין דער וועלט, אַז זיי זאָלן אויפגעריכט ווערן מיט אַ מזל־ברכהדיק לעבן.

*
**

מיט דעם זעלבן גייסט זיינעם האָט ר׳ אליעזר געקענט משמח זיין קינד און קייט, ווי נאָר עס זיינען אַוועק די ימים־נוראים און ס׳איז אַנגעקומען דער יום־טוב סוכות.

אויך די קינדער האָבן דערפילט די וואַרעמקייט וואָס האָט פון אים אַרויס־געשטראָלט, ווי די וואַרעמקייט פון די מילדע שטראָלן פון דער מילדער האַרבסטיקער זון. נאָך די מרה־שחורהדיקע טעג פון די ימים־נוראים האָט דער סוכות געבראַכט פֿאַר זיי די הייטערקייט פון שמחת־תורהדיקער שטיפֿערישקייט. בעתן פֿראָווען די הקפות איז ווי פון זיך אַליין געבראָכן געווארן אין דער שול די מחיצה צווישן מאַנסביל און ווייבער. דאָס זינגען און טאַנצן האָט שפּאָסיק צעווארימט די געמיטער. דער רב איז געווארן אַרומגערינגלט פון די קינדער. פון זייערע פּנימלעך האָט אַראָפּגעשטראָלט פרייד באַגאָסן מיט חן, ווי דאָס חנעוודיקע טאַנצן פון די פלעמלעך, וואָס האָבן זיך צעשפּרייט פון די אַריינגעשטעקטע ליכטלעך אין די שמחת־

תורה־פענדלעך. ס׳האָט דער רב געטאַנצט מיט די קינדער באַגלייט מיט געזאַנג פון שישו ושמחו בשמחת תורה און תנו כבוד לתורה.

לאַנג האָט זיך דער טאַנץ געצויגן. שוין נאָך די הקפות האָט די גאַנצע עדה זיך געלאָזט נאָכן רב אים אָפּצופירן אַהיים.

דאָס געזאַנג האָט אָנגעהאַלטן דעם גאַנצן וועג. די שוואַרצקייט פון דער נאַכט איז פאַרטריבן געוואָרן פון די פענער, שטורקאַצן. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געשאַלט מיט פרייד. דער רב, ר׳ אליעזר, האָט דעמאָלט דערקלערט די יידן דעם טייטש פון פסוק ,עוצה עצה ותופר. זיי, די רשעים, וועלן טראַכטן פאַרשיידענע עצות אונדז יידן אומצוברענגען, אָבער — ותופר, דער רבונו של עולם וועט דאָס אַלץ צעשטערן. מיט געפיל און ביטחון פלעגט זיך דערנאָך ווידער צעגיסן יידישער קול אין געזאַנג.

עס זיינען מיטגעריסן געוואָרן אויך די אויפגעקלערטע, די משכילים פונעם שטעטל. זיי זיינען אַרויס פון זייערע הייזער און זיך צונויפגעמישט מיט די טאַנצנדיקע חסידים. פאַרשוואונדן אויף אַ וויילע זיינען די חילוקי־דעות, אַלע, אַלע געשלאָסן אין איין מחנה באַגלייטן מיט געזאַנג דעם באַליבטן רב צו זיין הויז.

אַזוי האָבן פּיטשאַיעווער יידן געשעצט זייער רב, ר׳ אליעזר אורעצקי, וואָס איז אינאיינעם מיט זיינע הייס־געליבטע יידן אומגעקומען על קידוש השם.

הרב עקיבא אגוזי

פראַגמענטן
פונעם גייסטיק־רעליגיעזן לעבן אין פּיטשאַיעוו
צווישן די צוויי וועלט־מלחמות

אַריינפיר

אין עלטער פון עלף יאָר האָב איך פּאַרלאָזט פּיטשאַיעוו און געפּאָרן לערנען קיין ראָוונע. פון צייט־צו־צייט פלעג איך קומען אַהיים אויף אַ קורצן באַזוך. אין מיין זיכרון האָט זיך דעריבער אָפּגעשטעלט ניט קיין פול און קלאָר בילד פונעם שטעטל. דאָס ביסל וואָס ווערט דאָ אַרויסגעבראַכט איז ניט מער ווי אַ צושטייער, אַזוי ווי עס לאָזט זיך.

דער יידישער חינוך

ווי אין אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך איז די יידישע דערציונג אין פּיטשאַיעוו געווען אין די הענט פון די מלמדים אין די חדרים. פון די פינף חדרים, זיינען צוויי געווען דרדקי, וואו מען האָט געלערנט פון אלף־בית ביז אָנהייבן חומש; דריי אַנדערע חדרים, וואו מען האָט געלערנט חומש מיט רש"י און גמרא. חוץ דעם זיינען געווען פּריוואַטע מלמדים אין די היימען, וואָס פלעגן לערנען מיט מיידלעך דאַוונען און שרייבן יידיש.

פון מיינע צוויי מלמדים איז דער ערשטער געווען, שיע דער דרדקי מלמד. ער האָט מיך אויסגעלערנט דאַוונען. זיין חדר איז געווען דער גרעסטער. ביי אים האָבן געלערנט די מערסטע בעלי־בתישע קינדער פונעם שטעטל. זיין חדר האָט זיך געפונען אויף דער שול־גאַס, דאָרט האָט ער אויך געוואוינט. דאָס גרויסע צימער פאַרן חדר איז געווען אַרומגעשטעלט מיט זיץ־בענק אַרום די פיר וועגט און אין מיטן איז געשטאַנען אַ טיש מיט בענק. פון די זייטן־בענק פלעגט דער רבי אַרויסרופן צום טיש אַ קינד, אָפּגעלערנט עטלעכע שורות און געזאָגט אַ צווייט קינד. אַזוי פלעגן די קינדער, נאָך דער רייע נאָך, דורכגיין דאָס לערנען צו עטלעכע שורות יעדעס. אַנדערש איז עס צוגעגאַנגען מיט די חומש־יינגלעך. זיי פלעגן שוין זיצן אַרום טיש, געלערנט אַלע אינאיינעם און זיך שאָקלען אינאיינעם מיטן רבין, זינגנדיק מיט אַ ניגון דעם ויקרא ה' אל משה און פּאַרטייטשן.

דער רבי איז געווען אַ מיטלוואוקסיקער. דאָס רונדע פּנים זיינס איז געווען באַדעקט מיט אַ בלאָנד־רויטלעכער באָרד, דורכגעוועבט מיט זילבערנע פֿאָסן.

דער חדר מיטן גאַנצן גערומל אַרום האָט אפילו ניט אויסגעזען געמיטלעך, וואָס זאָל דערמונטערן און דערהויבן דאָס קינדיש געמיט, אַריינברענגען אין דעם הערצל פרייד און האָפֿערדיקייט. פּונדעסטוועגן געדענק איך ניט, אַז עס זאָלן האָבן געווען מאָמענטן פון אומעטיקייט. איינגעקריצט האָבן זיך אין זיכרון גאָר פריילעכקייט, קינדערשע זאָרגלאָזיקייט, וואָס האָבן אָנגעפּילט דאָס געמיט אין די חדר־יאָרן. אויפגעלעבט איז מען געווען סיי זומער, סייווינטער; סיי ביים פֿראָווען אַ טראַדיציע ביי אַ קימפּעטאָרין, ערב דעם ברית, סיי בעתן פֿאַרברענגען אין דרויסן אין אַלערליי שפּילן.

אָט בין איך געגאַנגען בחברותא מיט אַלע קינדערלעך צו אַ קימפּעטאָרין. אַלע מיטאַמאָל האָבן אַרויסגעזאָגט אויפן קול דעם „אל מלך נאמן". אין זיבעטן הימל בין איך געווען וועג גראָד איך בין עס געווען דער אויסגע־קליבענער פֿאַר אַזאַ הייליקע שליחות צו באַשפֿרוכן דאָס נייַ־געבוירענע יינגעלע מיט „קריאת שמע". דערנאָך דאָס שטופּן זיך צו דער באָבעס פֿאַרטוך און אַריינכאַפּן די זיסע פּאָלטשעקלעך, וואָס זי האָט געטיילט יעדן קינד.

פֿאַרשייט און פֿאַרשמייעט איז מען געווען אין זומער־טאָג נאָך אַ רעגן. די תמוז־זון איז אַרויס פון אונטער די וואָלקנס און מיט דימענט גלאַנץ באַפּינקלט די רעגן־טראָפּנס. דער הימל איז געווען באַצירט מיט אַ פֿאַרבנרייכן רעגנבויגן. און אַז די ריטשקעלעך וואָסער, וואָס האָבן געפּלאָסן פונעם באַרג אַרונטער, פון דער קרעמעניצער גאַס צו דער שול־גאַס, זיינען צוגעקומען נאָענט צום חדר, האָט דאָס קליינוואַרג זיך אַ לאָז געטאָן אַהין, באַרוועס אַריין אין די וואַרעמע, קוועלנדיקע, לויפּנדיקע וואַסערלעך און געשפּילט אינעווייניק מיט פרייד און געשאַל. דער רבי האָט געשמאַק געדרימלט דעם נאָך־מיטיק דרימל און קליינוואַרג, פּראַנק און פּריי, האָט געשפּילט און אויסגעבויט פון בלאָטע און שטיינער פּתום און רעמסס...

אַז ס׳איז געקומען דער ווינטער האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי לעבן. פֿאַרן אָנהייבן „צו גיין ביינאַכט" (אַזוי האָט געהייסן דאָס לערנען פון קליינע קינדער ביינאַכט), פֿלעגט מען זיך גרייטן צו דער סעודה אין חדר. יעדעס קינד האָט מיטגע־בראַכט עטלעכע גראָשן און די רביצין פֿלעגט צוגרייטן אַ סעודה כיד המלך. מיט הערינג, בראָנפן און פֿאַרבייסן. קינדערשע פּנימלעך האָבן זיך צעפֿלאַמט, געמיטער האָבן זיך דערהויבן. פֿלעגט מען נאָך אַזאַ סעודה זיך אַ לאָז טאָן אין די געסלעך, און ווי פֿראָפּעסיאָנעלע שיכורים זיך וואַקלען. מיט געזאַנג און געקלאַנג האָט מען אַלעמען גלאַזט וויסן, אַז דער ווינטער־זמן פון „גיין ביינאַכט" האָט זיך אָנגעהויבן.

אַז דער ווייכער שניי האָט באַדעקט דאָס שטעטל, האָט ער זיך ממש געבעטן מען זאָל פון אים אויסקנעטן אַ שניי־גולם, ווער שמועסט דאָס מאַכן „סניעזש־קעס" — שניי־באַלנס צום איבערוואַרפן און באַוואַרפן זיך איינער דעם אַנדערן.

אַז דאָס לעבן פון יענע חדר־יאָרן איז געווען אַזוי שטאַרק אָנגעפילט מיט פרייד, וואָס פאַר אַ ווערט האָט שוין געהאַט דעמאָלט דעם רבינס קאַנטשיק, וואָס פלעגט זיך אַמאָל אַראָפלאָזן אויף די קערפערלעך צו דערמאָנען אונדז אין אונדזערע „זינדיקע תאוות". האָט מען אים טאַקע געהערט ווי דעם קאָטער. ווי נאָר דער קאַנטשיק איז אַוועקגעלייגט געוואָרן איז מען ווידער אַריין אין עולם השפּיל. גאָר פרייַע פייגל איז מען געווען אין די דאָנערשטיקס. דער רבי איז דעמאָלט אַוועק אויפן מאַרק אונטערצוהאַנדלען אַ ביסל מיט הינער און חזיר־האָר. קונדסים האָבן דעמאָלט זיך געפילט ווי אין אַ גן־עדן.

די חדר־יאָרן אין שטעטל זיינען באמת געווען קינדערשע גליקלעכע יאָרן.

די ישיבה

עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אין שטעטל געווען אַ ישיבה. אין איר האָבן געלערנט שטעטלשע קינדער און פון די אַרומיקע דערפער. לויטן אָלטן אָנגענומענעם שטייגער, האָבן די „פרעמדע" קינדער „געגעסן טעג" בייַ די בעלי־בתים. די ישיבה איז אַ שטיקל צייט געווען אין בית־המדרש, דערנאָך האָט זי זיך אַריבערגעקליבן אין אַן אייגענעם בנין אויפן שול־הויף. די ישיבה האָט זיך איינגעוואָרצלט אינעם חינוך פונעם שטעטל. עס האָט געהאַלטן שוין אַזוי ווייט, אַז זי זאָל ווערן אַ צענטער פאַר דעם גאַנצן אַרומיקן געגנט. אָבער די שוואַרצע אכזריותדיקע האַנט פונעם נאַצישן מלאך־המות האָט אַלץ פאַרטיליקט.

די פּאָושעכנע שול *)

די שול איז געווען אַ פּוילישע פאַר עלעמענטאַרע לימודים. געלערנט האָט מען דאָרט די פּוילישע שפּראַך און אַנדערע קענטענישן. דער רוב בנין ומנין פון די תלמידים זיינען געווען יידישע קינדער. אין שטעטל האָבן געוואוינט זייער ווייניק פּאָליאַקן.

דאָס האָט אָבער ניט געשטערט די פּוילישע אַנטיסעמיטישע לערער אַרויס־צוואוייזן שינאה צום יידן בייַ יעדער געלעגנהייט. וועג אַ קינד האָט זיך אין עפּעס פאַרזינדיקט (און וועלכעס קינד טוט עס ניט אין יעדער שול)

*) עלעמענטאַר־שול.

האָבן די לערערס, שוין פאַר איין וועג, אויפגעוואַרפן דעם חטא פון זיין אַ ייד. שלאָגן אין שול, איז געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. די שינאה פון די קינדער צום „אַרום" איז געווען אין־לשער. אָבער מ׳האָט געמוזט אַלץ אַראָפשלינגען.

אין דער פאָושעכנע שול האָט מען, פאַרשטייט זיך, געלערנט אָן די היטלען. יינגלעך און מיידלעך אינאיינעם. אַ יידישער לערער האָט דאָרט געלערנט איין מאָל אין וואָך העברעאיש. שכירות האָט ער באַקומען פון שכר־לימוד און פון דער רעגירונג. פאַר די יינגלעך איז דער העברעאיש־לימוד געווען לאַנגוויליק, ווייל זיי האָבן די גאַנצע תורה געהאַט געלערנט אין חדר. חוץ דעם פלעגן זיי, נאָכן אַוועקגיין פון דער שול, ווידער לערנען אין חדר. נאָר די מיידלעך האָבן געהאַט אַ נוץ דערפון. פאַר זיי איז נאָר די שול געווען דער אייניציקער קוואַל פאַר העברעאיש לערנען. עס זיינען אפילו געווען אין שטעטל פריוואַטע לערער פאַר העברעאיש, אָבער נאָר פאַר אַזוינע, וואָס זיינען געווען בכלל אינטערעסירט אין העברעאיש.

בדרך כלל איז אין שטעטל געוואַקסן דער אינטערעס צו יידישער און אַלגעמיינער קולטור.

פערטער קאַפּיטל

פּיטשאַיעווער יידן אין אַמעריקע

חנא זאַלץ

דער אויפקום פון פּיטששאַיעוועך לאַנדסמאַנשאַפטן

1. ניו־יאָרק

איך בין געקומען קיין ניו־יאָרק אין 1902, און בין היינט דער סאַמע עלטערער פּיטשאַיעווער, וואָס געדענקט נאָך אַ ביסל יענע צייטן. נאָך מיט אַ שטיק צייט פּריער בין איך געווען אין באָסטאָן פון וואַנען איך בין צוריקגעפֿאָרן אַהיים כדי זיך צו שטעלן צום פֿריזיוו. מ׳האָט מיך באַפֿרייט פון מיליטער־דינסט, און איך בין צוריק געקומען קיין ניו־יאָרק (דעם 1טן יולי 1902). איך האָב אָפּגעזוכט מיינע לאַנדסלייט סעם ליבאָווסקי, יעקב קאָבריק, שיינדל דינהס מיט איר מאַן, הירש בער, לעמל ליינער און אהרון איציק בריליאַנט. דאָס זיינען געווען די אייניציקע פּיטשאַיעווער, וואָס איך האָב געקענט. סעם ליבאָווסקי האָט פֿאָר מיר געפונען אַרבעט. מיין וואוינונג איז גיך געוואָרן דער צענטער פון די פּיטשאַיעווער. יעדן טאָג נאָך דער אַרבעט, און שבת וועז מיר האָבן ניט געאַרבעט, פלעגן מיר זיך צונויפקומען. אין יענער צייט פלעגן אַן אויפהער אָנקומען נייע פּיטשאַיעווער לאַנדסלייט. פון זיך אַליין האָט זיך ביי אונדז אויסגעאַרבעט אַ התחייבות צו זאָרגן פֿאָר זיי.

אינאיינעם מיט אַ סך אַנדערע זיינען דעמאָלט געקומען (ווי ס׳געדענקט זיך): קלמן קרעמער, יאַנקל טאַבאַק, משה גרינבוים, יאַנקל טעפּער, אברהם בער־מאַן, יוסף בערמאַן, מאיר בער פּליד, קאָפּל גראָבאָווקער מיט זיין כלה, וועלי שניידערמאַן, בערל סקולסקי און אַנדערע.

מיר האָבן אָפּגעזוכט דעם ברעסטיטשקער רופאס טאָכטער, וואָס איז קיין מאָל אין פּיטשאַיעוו ניט געווען, נאָר אַזוי ווי איר פֿאָטער מיט דער גאַנצער משפּחה האָבן זיך באַזעצט אין פּיטשאַיעוו, איז זי שוין ביי אונדז פֿאַרעכנט געוואָרן פֿאָר אַן אייגענע. מיר פלעגן אָפּט קומען צו איר אין הויז. מיר האָבן זי צוגערעדט זי זאָל אַריבערברענגען אירע ברידער קיין אַמעריקע. דעם ערשטן האָט זי אַריבערגעבראַכט מאיר בערן. וועז ער איז געקומען, האָבן מיר פֿאָר אים אָפּגעזוכט אַ „דזשאָב" (באַשעפטיקונג). אין עטלעכע וואָכן האָט ער זיך אויסגעלערנט זיין אַ באַרבער (צירולניק). מיר האָבן פֿאָר אים געקויפט אַ

באַרבעך־שאַפֿ (אויף ווינקל פֿאַרסייט און דעלענסי סטריט). ביים שאַפֿ איז געווען אַן עקסטרא צימער און דאָרטן האָבן מיר איינגעשטעלט אונדזער „קלוב". אויפן וועג פון דער אַרבעט, פלעגן מיר זיך דאָרטן טרעפן, אַראָפּ־זשירן אַלע פלענער וועגן פֿאַרברענגען אינאיינעם, העלפֿן איינעם קריגן אַרבעט אָדער לינדערן אַן אָנדערנס נויט. וועז די ערשטע פֿאַר פּיטשאַיעווער האָבן דאָ אין אַ קורצער צייט אַרום חתונה געהאַט, האָבן מיר צוגעקראָגן נייע היימען וואוהין צו קומען און פֿאַרברענגען. אַלע זיינען מיר געווען אַרבעטער. די פֿאַרדינסטן זיינען געווען זייער קליינע. אָבער געזאָרגט פֿאַר געלט האָבן מיר זייער ווייניק. אויף עסן און פֿאַרברענגען איז געווען גענוג, אפילו אויף אַרויסהעלפֿן אַ „גרינעם" אָדער איינעם וואָס האָט ניט געאַרבעט. מיר האָבן דעמאָלט געגרינדעט אַ ליי־קאַסע און אַרויסגעגעבן הלוואות פון פופציק ביז הונדערט דאָלאַר, אויסגעצאָלט האָט מען וואָכנטלעך. הגם מיר האָבן נאָך ניט געהאַט קיין אַרגאַניזאַציע, האָט פונדעסטוועגן שוין פונקציאָנירט אַ מין הילפס־פֿאַראיין. איינער פון אונדז, בערל סקולסקי איז קראַנק געוואָרן אויף טובערקולאָז. אַ צדקה־חברה האָט אים געשיקט אין אַ סאַנאַטאָריע, וואו ער איז אָפּגעווען זעקס חדשים. די דאָקטוירים האָבן אים געהייסן פֿאָרן אַהיים, קיין פּיטשאַיעוו. און ער איז גרייט געווען דאָס צו טאָן. אָבער אויף הוצאות האָבן מיר אים געדאַרפט געבן. האָבן מיר צענויפגערופן אַלע לאַנדסלייט ביי קרימסקין אין ווין־קעלער, (ערגעץ אין אַרטשאַרד סטריט), דאָרט פלעגן מיר אָפּט פֿאַרברענגען. איך האָב דעמאָלט געהאַלטן מיין ערשטע רעדע צו מיינע חברים־לאַנדסלייט און מיר האָבן צונויפגעקלאַפּט די סומע פֿאַר דער רייזע. ליידער איז ער געשטאָרבן אין פּיטשאַיעוו זייער יונג.

די מערסטע פון אונדז זיינען געווען בחורים. ביי אייניקע זיינען זייערע פרויען נאָך געווען אין פּיטשאַיעוו. מיר האָבן זיך אָבער ניט געפילט פֿאַראיינזאַמט, ווייל מיר האָבן געלעבט ווי אַ גרויסע פֿאַרצווויגטע משפּחה. נאָך דער אַרבעט, באַזונדערס אין אַ שבת, אַ יום־טוב, פלעגן מיר זיך צונויפקומען און פֿאַר־ברענגען אין אַ יום־טובדיקער שטימונג. פֿאַר פופצן אָדער פינף־און־צוואַנציק סענט פלעגן מיר האָבן אַ פלאַץ אויף דער „גאַליאַרקע" פון יידישן טעאַטער. אונדזער באַגייסטערונג פֿאַר די אַקטיאָרן און אַקטריסעס איז געווען זייער גרויס. נאָכן טעאַטער, פלעגן מיר גיין צו קרימסקין אין ווין־קעלער. אויף דער איסט סייד האָבן מיר זיך געפילט ווי ביי זיך אין דער היים..

דעמאָלט זיינען מיר נאָך ניט געווען אָרגאַניזירט אין אַ „סאָסייעטי", אָבער אונדזער פֿאַרבינדנקייט צו העלפֿן, איז געווען אַ סך שטאַרקער ווי געשריבענע סטאַטוטן פון חברות. אַזוי האָבן מיר געאַרבעט ביזן יאָר 1906, וועז איך האָב זיך אַריבערגעקליבן קיין פילאַדעלפיע. פון דאָרט פלעג איך עטלעכע מאָל אַ יאָר קומען קיין ניו־יאָרק. לכבוד מיין קומען, האָט מען תמיד געפֿראָווט אַ סעודה ביי אַ לאַנדסמאַן, אָדער ביי קרימסקין אין ווין־קעלער. אַלע מאָל האָב איך געטראָפֿן נייע־געקומענע פון פּיטשאַיעוו. אונדזער „משפּחה" איז

געוואָרן אַלץ גרעסער און גרעסער. אינער פון די נייַ־געקומענע איז געווען הערשל קאַרטמאַן. *) מיט אים בין איך געוואָרן נאָענט באַפריינדעט. ער איז געווען מיין אַרויסהעלפער אין דער אַרבעט לטובת די פּיטשאַיעווער. אַזוי ווי מיר ביידע זיינען געווען ראַדיקאַלע סאָציאַליסטן, האָבן מיר באַשלאָסן, זיך אָרגאַניזירן אין אַ ברענטש פון אַרבעטער רינג.

אין אַ שבת, אין יאָר 1910, בעת מיין קומען אין ניו־יאָרק, מיטן צוועק צו אָרגאַניזירן די לאַנדסלייט, איז פאַררופן געוואָרן אַ מיטינג ביי אברהם בערמאַן אין הויז.

מיטן אָנקומען פון מערערע לאַנדסלייט און אויך פון די פרויען און קינדער צו זייערע מענער האָט יעדער זיך שוין געפונען אין אַ נייעם קרייז פריינד. די אייניקייט איז שוין דעמאָלט ניט געווען אַזוי שטאַרק.

עס איז אָבער באַשלאָסן געוואָרן צו אָרגאַניזירן אַ פּיטשאַיעווער סאָסייעטי פון די וואָס ווילן אַזאַ האָבן. אַלע אָן אויסנאַם זיינען געקומען צו יענעם מיטינג, און דער פּיטשאַיעווער פּאַראַיין איז געגרינדעט געוואָרן. שפּעטער איז דער פּאַראַיין געוואָרן דער „פּיטשאַיעווער ברענטש 213 אָרבעטער רינג". עטלעכע יאָר שפּעטער זיינען זיי געווען פּאַראַיניקט מיט די שומסקער לאַנדס־לייט. ביז איצט רופט ער זיך „דער פּיטשאַיעווער שומסקער ברענטש 213 אָרבעטער רינג". צו זיין 15־יאָריקן יובילייַ, וואָס איז געפּייערט געוואָרן אין 1927, האָט מען אַרויסגעגבן אַ „סאָווועניר זשורנאַל" און געפּראָווט אַ גרויסן באַנקעט.

אין די ערשטע יאָרן פון אונדזער זיין אין אמעריקע האָבן מיר פאַר אונדזער שטעטל בכלל ניט געדאַרפט זאָרגן. אונדזערע קרובים דאָרטן זיינען געווען אין אַ בעסערער לאַגע ווי מיר דאָ, פאַרשטייט זיך מיט אייניקע אויסנאַמען. מיר האָבן זיך אָבער דורכגעשריבן מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין דער היים. דאָ זיינען מיר שוין געווען אייַנגעוואָרצלט, געהאַט אייגענע משפחות. אָבער אונדזער נשמה איז געווען דאָרטן.

די ערשטע וועלט־מלחמה (1914) האָט אונדז אָפּגעריסן פונעם שטעטל און פון אונדזערע משפחות. קיין בריוו האָבן מיר מער ניט באַקומען. מיר האָבן אין יענער צייט געפילט ווי אַ טייל פון אונדזער לעבן זאָל האָבן פאַרלוירן געגאַנגען. בעת דער מלחמה זיינען אַ טייל פון אונדז געוואָרן געשעפּט־לייט און רייך געוואָרן. ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָבן אָנגעהויבן קומען קלאָג־בריוו פון אַלע מלחמה־געליטענע. דאָס וואָס אונדזער שטעטל האָט איבערגעלעבט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווערט אין דעם בוך דערציילט באַזונדער.

---

*) וועגן אים, זע וויטער זייט 265.

אויף מיין אייגענער אחריות האָב איך אָנגעהויבן שרייבן בריוו צו דער קהילה און געבעטן פאַרלייענען זיי אין בית המדרש. איך האָב געוואָלט אַז זיי זאָלן וויסן, אַז מיר דאָ אין אַמעריקע, וועלן זיי ניט פאַרלאָזן און טאָן אַלץ כדי זיי העלפן. ראשית וועלן מיר אויפפאָדערן יעדן לאָנדסמאַן שיקן הילף צו זיינע קרובים, און מיר וועלן שאָפן אַן אלגעמיינעם פאָנד פאַר די נויטבאָדערפטיקע, וואָס האָבן דאָ ניט קיין קרובים און אויך פאַר די אינס־טיטוציעס פונעם שטעטל. האָט מען מיר געשריבן פון דאָרטן אַז בלויז דאָס פאַרלייענען מיינע בריוו אין בית המדרש פאַר דער עדה יידן, האָט זיי געגעבן אמונה און האָפענונג, אַז דאָס גופא איז שוין געווען אַ גרויסע הילף פאַר די צעבראָכענע געמיטער פון די מלחמה־געליטענע יידן.

איך מיט מיין פריינד הערשל קאָרטמאַן האָבן באַלד געפונען אַ מאָסן־פאַר־זאַמלונג פון די פיטשאַיעווער לאָנדסלייט אין ניו־יאָרק. כמעט אַלע פיטשא־יעווער זיינען געקומען מיט זייערע פרויען און קינדער. אַן ערך זעקס הונדערט מענטשן. איך האָב אַליין ניט געגלויבט אַז מיר האָבן אַזוי פיל פיטשאַיעווער אין ניו־יאָרק. גאָנץ פיטשאַיעוו איז דעמאָלט באַשטאַנען פון 1.000 אָדער 1.200 נפשות. ביי דעם מיטינג האָבן מיר אויפגעפאָדערט יעדן איינעם שיקן הילף צו זיין משפחה וויפל ער ווייל. חוץ דעם זאָלן מיר אויך שאָפן אַן אַלגעמיינעם פאָנד פאַר דעם שטעטל און פאַר אירע אינסטיטוציעס. אַלע ווי איינער האָבן זיך באַשטייערט, אויף גאָר אַ שיינעם אופן. אַ צווייטן מי־טינג האָבן מיר פאַררופן אין פילאָדעלפיע. מיר האָבן באַלד אַרויסגעשיקט קיין פיטשאַיעוו טויזנט דאָלאָר און באַשטימט ווער ס׳זאָל פאַרוואָלטן מיט דער צעטיילונג אין שטעטל גופא.

איך, הערשל קאָרטמאַן און ישראל אַלטמאַן זיינען דעמאָלט געפאָרן קיין באָסטאָן און דאָרטן פאַררופן אַ גרויסע פאַרזאַמלונג ,געזאָמלט געלט אין שטאָט און אין שטעטלעך אַרום באָסטאָן. איך אַליין בין אויך געפאָרן קיין באַלטימאָר, שיקאַגאָ און סט. לואיס. די רייזע הוצאות האָבן מיר אַליין געדעקט. פון די רעליף־געלטער וואָס מיר האָבן געזאַמלט האָבן מיר קיין הוצאות ניט געדעקט. אַלץ איז געגאַנגען פאַר פיטשאַיעוו. די הילף פון די אַנדערע שטעט איז ניט געווען אַזוי גוט ווי אין ניו־יאָרק און פילאָדעלפיע. דער תירוץ איז געווען ,אַז זיי וועלן אַליין דאַרפן שיקן געלט קיין פיטשאַיעוו. אָבער פילאָדעלפיע און ניו־יאָרק זיינען געווען פאַראיניקט און געשאָפן אין דעם קאָמפיין אַליין מער ווי זעקס הונדערט דאָלאָר. אַ טייל פון דעם געלט האָבן מיר באַלד אַרויסגעשיקט. אָבער די וואָליוטע פון פוילישן מאַרק איז געווען אַזוי געפאַלן, אַז אָפיציעל דורך דער פאָסט האָט זיך ניט געלוינט שיקן קיין געלט. און אַזוי ווי אַלע לאָנדסלייט פון אַלע שטעט האָבן געשאָפן רעליפס פאַר זייערע שטעטלעך, האָט מען דורך דעלעגאַטן געשיקט די דאָלאָרן אין די שטעטלעך און דאָרטן זיי פונאַנדערגעטיילט.

מיר האָבן אויך אַזוי איבערגעשיקט געלט קיין פּיטשאַיעוו. אַ ווייזשגאָראָדקער לאַנדסמאַן מיטן נאָמען געלמאַן, אַ רייכער פּאָפּיר־פּאַבריקאַנט, האָט געזאָמלט אַ גרויסן פּאָנד פּאַר זיין שטעטל וויזשעראָדיק *) און פּאַר די אַרומיקע שטעטלעך אין קרעמעניצער קרייז. דער פּאָנד איז באַשטאַנען פון צענדליקער טויזנטער דאָלאַרן. געלמאַנס ווייזשעראָדיקער קאָמיטעט האָט אויסגעקליבן צוויי דעלע־גאַטן אַוועקפירן דאָס געלט קיין פּוילן אין די שטעטלעך. מיין פּריינד הערשל קאָרטמאַן איז אויך געווען טעטיק אין יענעם קאָמיטעט, און ער איז אויס־געקליבן געוואָרן ווי איינער פון די דעלעגאַטן צו פּאָרן קיין אייראָפּע מיט די געלטער און אַזוי ווי די רייזע־הוצאות און דעם וועכנטלעכן געהאַלט האָט מען אויך באַזאָרפט באַזאָרגן, איז געגומען געווארן צען פּראָצענט, סיי פּאַר די געזאַמלטע רעליף־געלטער, סיי פון די יחידים וואָס האָבן פּריוואַט געשיקט געלט צו זייערע קרובים.

הערשל קאָרטמאַן, אַן אונדזעריקער פּיטשאַיעווער, האָבן מיר מיט אים געשיקט פּאָרן שטעטל פּיר טויזנט און פּינף הונדערט דאָלאָר; חוץ דעם האָבן יחידים פּי־טשאַיעווער מיט אים געשיקט באַזונדער אַ סך טויזנטער דאָלאַרן פּאַר זייערע אייגענע. אָבער ניט אונדזער רעליף און ניט אונדזערע פּריוואַטע געלט־שיקער האָבן געדאַרפט צאָלן די עקסטראַ צען פּראָצענט. הערשל האָט אַלעמען אָפּגעגעבן דאָס געלט מזומן אין דאָלאַרן, די גאַנצע סומע וואָס מיר האָבן געשיקט. נאָך זיין צוריקקומען פון פּיטשאַיעוו האָט ער אויף אַ פּאָרזאַמלונג אָפּגעגעבן אַ באַריכט. מיר האָבן אָנגעהויבן אַ נייע רעליף־זאַמלונג אין ניו־יאָרק און אויך אין פילאַדעלפיע. און כל־זמן ס'איז געווען „פּראָספּעריטי", האָבן מיר מיט אונדזערע געלט געגרינדעט אין פּיטשאַיעוו אַ ליי־קאָסע, אַ לינת הצדק, געהאָלפן די אַלטע אינטסיטוציעס. די הילף קיין פּיטשאַיעוו איז כסדר אָנגעגאַנגען פון ניו־יאָרק און פון פילאַדעלפיע.

אין 1933 איז הערשל קאָרטמאַן געשטאָרבן. איך האָב שוין מער קיין פּאַר־בינדונגען מיט ניו־יאָרק ניט געהאַט. דער סעקרעטאַר פון ברענטש פון אַרבעטער רינג איז ניט געווען קיין פּיטשאַיעווער. און אויף מיינע בריוו האָט ער זעלטן געענטפערט. פון צייט צו צייט האָבן אייניקע לאַנדסלייט עפּעס געטאָן און געשיקט עטלעכע דאָלאָר אויף מעות חטים. וועגן די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן אין 1939, האָבן מיר ניט מער געהאַט קיין פּאַרבינדונג מיט אונדזער שטעטל, און ניט געוואוסט וואָס דאָרטן קומט פּאָר. מיר האָבן געוואוסט, אַז אונדזער שטעטל איז באַלד פּאַרנומען געווארן פון דער היטלער־באַנדע.

---

*) אַזוי האָבן יידן געפּופן דאָס שטעטל וויזשגאָראָדאָק.

2. פילאַדעלפיע

אויך דאָ אין פילאַדעלפיע האָב איך אָפּגעזוכט אַלע פּיטשאַיעווער לאַנדס־לייט, וואָס זיינען געווען פּופּצן און צוואַנציק יאָר אין אַמעריקע. אין דער זעלביקער צייט זיינען אויך דאָ כסדר צוגעקומען נייע פּיטשאַיעווער און מ׳האָט געדאַרפט פאַר זיי זאָרגן. די געציילטע פּיטשאַיעווער וואָס מיר זיינען דאָ געווען, האָבן אין יענע יאָרן געטאָן זייער פּליכט מיט זייערע קליינע פאַר־דינסטן... וואָס האָבן קוים געקלעקט זיך צו דערהאַלטן.

נאָך מיין חתונה, אין יאָנואַר 1910, איז אין זעלביקן יאָר, ביי מיר אין הויז, געגרינדעט געווארן די „פּיטשאַיעווער קאָאָפּעריישאָן" (אָ ליי־קאָסע), וואָס עקסיסטירט ביזן היינטיקן טאָג. אין אונדזערע יונגע יאָרן איז דאָס געווען אָ פּינאַנץ־אינסטיטוציע פאַרוואַלטעט דורך אונדז אַליין. ניט פאַר עמיצנס פּראָפּיט, נאָר פאַר די טובות פון אירע מיטגלידער. יעדע זעקס חדשים וועלן מיר האָבן אויסגעצאָלט די פּראָצענטער צו די „שער האַלדערס" (אָקציעס שותפים) האָבן מיר אַלע מאָל אַרונטערגענומען אָ טייל פאַר אונדזער פּיטשאַ־יעווער הילפס־קאַסע.

די אינסטיטוציע האָט זיך אָנגעהויבן מיט אָ הלוואה פון צוועלף דאָלאַר מיט פּופּציק סענט די ערשטע וואָך. און מיט דריי יאָרן שפּעטער זיינען די וואָכנ־טלעכע הלוואות געווען פון צוויי ביז דריי טויזנט דאָלאַר. אָט דער אויפּטו, פאַר אונדזערע פּיטשאַיעווער לאַנדסלייט, איז געווען אונדזער אייגענע איני־ציאַטיוו. דאָס איז געווען אָ גרויסע הילף פאַר אונדזערע פּיטשאַיעווער. ערשט אין 1912 האָבן מיר זיך אַרגאַניזירט וויי אָ פאַראיין מיטן נאָמען „אינדע־פּענדענט וואָלינער אייד סאָסייעטי", *) און ביז היינטיקן טאָג זיינען מיר פּיטשאַיעווער, מיטגלידער פונעם פאַראיין. דער אויפּטו פון דעם פאַראיין איז, חוץ קראַנקן בענעפּיטס, אויך — קרקע, און אַלע אַנדערע זייער וויכטיקע בענעפּיטס (נוצן). אָט דער פאַראיין האָט אונדז צונויפּגעבראַכט און האָלט אונדז אינאיינעם ביזן היינטיקן טאָג.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווי נאָר עס זיינען אָנגעקומען די ערשטע בריוו פון שטעטל, האָבן מיר פאַררופן אָ מיטינג און געבראַכט פון ניו־יאָרק ברוך יוסף אַלטמאַן, דעמאָלט שוין אַן עלטערער מענטש, אונדזער הירש קאָרטמאַן און אהרון מרדכי אַלטמאַן. צום מיטינג זיינען געקומען די מיט־גלידער. אונדזער פינאַנציעלע לאָגע איז געווען זייער אָ גוטע און די בייי־שטייערונגען פון יעדן איינעם זיינען געווען גרויסע. אָט מיט דעם גייסט און איבערגעגעבנקייט האָבן מיר אין פילאַדעלפיע כסדר געזאַמלט און געשיקט געלט קיין פּיטשאַיעוו. און אַפילו ווען עס איז געקומען דער קריזיס פונעם

*) אומאַפּהענגיקע וואָלינער הילפס־געזעלשאַפט.

יאָר 1929, און עס איז געווארן שווער צו זאַמלען געלט, האָבן מיר געזען פאַר פסח געשיקט מעות חטים. אַזוי האָבן מיר פּיטשאַיעווער אין פילאַדעלפיע ביי יעדער געלעגנהייט, ביי יעדן צונויפקום, ביי יעדער שימחה און חתונה ביי אַ פּיטשאַיעווער, געזאַמלט געלט פאַר אונדזער שטעטל.

אַ טייל פון די מאַטעריאַלן וואָס ווערן דאָ געדרוקט זיינען נאָך אין די 20ער יאָרן אַהער געשיקט געוואָרן פון פּיטשאַיעוו. ווי אַ רעזולטאַט דערפון האָב איך אין יאָר 1928 וועגן דעם געשריבן דער פּיטשאַיעווער יונגווארג, אַרויסצוגעבן אַ בוך די געשיכטע פון פּיטשאַיעוו. זיי זיינען געווען שטאַרק באַגייסטערט. זיי האָבן אָנגעהויבן צו שיקן מאַטעריאַלן. דער אָנהייב איז געמאַכט געוואָרן. איך האָב אָפּגעדרוקט אַ בריוו מיט בילדער פון שטעטל און ארויסגעשיקט איבערן לאַנד. דעם מאַטעריאַל האָב איך איבערגעגעבן מיין פרייַנד יוסף קאָהען, דעמאָלט רעדאַקטאָר פון דער „פרייַער אַרבעטער שטימע". איז אָבער אָנגעקומען דאָס יאָר 1929 מיט דעם גרויסן קריזיס. די פינאַנציעלע לאָגע איז ביי אַלעמען געוואָרן זייער אַ שלעכטע און ביי מיר אַליין גאָר צרה־דיק. הגם איך האָב זיך אָנגעשטרענגט און געוואָלט אָנגיין מיט דער אַרבעט, אָבער איך האָב ניט געהאַט קיין הילף פון מיינע לאַנדסלייט. איך האָב געמוזט אויפגעבן די אונטערנעמונג.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן מיר ביי אונדזערע מיטינגען אויפסניי אויפגעהויבן די פראָגע, וועגן זאַמלען געלט פאַר דער הילפס־קאַסע. מיר האָבן אָבער געמוזט וואַרטן ביז די בלוטיקע מלחמה וועט זיך ענדיקן, כדי צו וויסן אויב ס׳איז בכלל עמיצער געראַטעוועט געוואָרן פון די שחיטות, און אויב יאָ איז ווי אַזוי מ׳דאַרף זיי העלפן. הגם מיר האָבן קיין דירעקטע ידיעות פונעם שטעטל ניט געהאַט, האָבן מיר אָבער געוואוסט אַז אונדזערע אייגענע שוועסטער, ברידער און זייערע קינדער זיינען אומגעבראַכט געוואָרן. מיר האָבן אָבער געוואָלט אויסגעפינען וואָס ס׳איז פאַרגעקומען אין שטעטל און צי זיינען אייניקע געבליבן לעבן. פּיטשאַיעוו איז אַרונטער רוסלאַנדס הערשאַפט. איך האָב באַלד אָנגעשריבן אַ בריוו דירעקט קיין פּיטשאַיעוו צו דער דאַרטיקער פאָליצייַ, אויך צום קלויסטער־פּערסאָנאַל און צום פאַסט־מייסטער גופא, און ביי זיי געבעטן מיר שרייבן וועגן שטעטל. איך האָב אויך געשריבן צום יידישן אַנטיפאַשיסטישן קאָמיטעט קיין מאָסקווע. אָבער קיין ענטפער איז ניט געקומען. זומער 1946 דערוויס איך זיך פון מאָטל קליגמאַן פון באָסטאָן וואָס זאָגט מיר, אַז ער געפינט זיך אין פילאַ־דעלפיע ביי יאַנקל סקולסקי מיט מיינעם אַ קוזין אַ פּליט, אַ געראַטעוועטן פון פּיטשאַיעוו. אַ פּאָר שעה שפּעטער בין איך שוין געווען ביי יאַנקל סקולסקי און געטראָפן א יונגנמאַן פון זיבן־און־צוואַנציק יאָר, אַ געבוירענער אַ פּיטשאַיעווער. אָבער ער איז אַוועק פון פּיטשאַיעוו פאַר דער מלחמה אין 1939 און ער ווייסט זייער וויניק פון דער מלחמה־צייט אין פּיטשאַיעוו. ער ווייסט בלויז אַז אַלע יידן אין שטעטל און אויך זיין טאַטע, מאַמע, שוועסטער

און ברודער זיינען אומגעבראַכט געוואָרן. אָבער וועָן און וויאַזוי ווייסט ער ניט.

עס האָט לאַנג ניט געדויערט און איך האָב באַקומען אַ בריוו פון מינדל זאַלץ פון שיקאַגע מיט עטלעכע אַדרעסן פון די „קעמפּס" (לאַגערן) אין דייטש־לאַנד און איטאַליע פון לעבנגעבליבענע פּיטשאַיעווער. דעם זעלביקן טאָג האָב איך אַרויסגעשיקט בריוו צו די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט און געבעטן זיי זאָלן מיר שרייבן ווער זיי זיינען; וואָס זיי וויסן פון פּיטשאַיעוו; אַז מיר זיינען גרייט זיי צו העלפן אין אויפזוכן זייערע קרובים. פּאַר דעם צוועק האָבן מיר דאָ אין פילאַדעלפיע באַלד געגרופן אַלע פּיטשאַיעווער אויף אַ מיטינג. דער געראַטעוועט לאַנדסמאַן, דער יונגער רב, עקיבא אַרזשעך (אגוזי) וואָס איז געווען אַ לערער אין אַ לייקוואודער ישיבה, איז געווען דער רעד־נער. ער האָט דערציילט וועגן פּיטשאַיעוו, וואָס ער האָט געקענט און אויך פון זיין אייגן זיין אין די קאָנצענטראַציע לאַגערן און ווי אַזוי ער האָט זיך געראַטעוועט. מיר האָבן געזאַמלט ניין הונדערט דאָלאַר. מיר האָבן געהאָט שוין מיט וואָס צו העלפן די לעבנגעבליבענע אין די לאַגערן, און אויך יעדן אַדרעס וואָס מיר האָבן געהאַט, האָבן מיר געשיקט גלעלט און פּעקלעך. אונדזער רעליף־אַרבעט פּאַר די לעבנגעבליבענע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן. אויף מיינע אַרויסגעשיקטע בריוו זיינען אָנגעקומען ענטפערס. אַלע געראַטע־וועטע זיינען אַוועק פון פּיטשאַיעוו אין 1939־1941, ווער מיט דער פּוילישער, ווער מיט דער רוסישער אַרמיי. וועגן דער אומקום־צייט האָבן זיי ניט געוואוסט. בלויז איין אייניציקער פון די וואָס זיינען געבליבן אין פּיטשאַיעוו ביזן סוף איז ניצול געוואָרן, ווי ס׳איז צו זען אין קאַפּיטל „די געשיכטע וועגן אומקום פון די פּיטשאַיעווער יידן". אים האָבן מיר צו פּאַרדאָנקען אַ סך ידיעות. דאָס איז אהרון קופּערמאַן, ישעיה דעם געלן בעקערס אַ זון. אין זיין ערשטן בריוו צו מיר האָב איך באַלד געזען, אַז ער ווייסט און קען גאָנץ פּיטשאַיעוו, יעדן פון גרויס ביז קליין, אפילו מיטן צונאָמען. שוין אין זיין ערשטן בריוו גיט ער איבער דעם אָנהייב פונעם אומקום פון אונדזערע משפּחות. שפּעטער האָבן זיך אָפּגערופן נאָך צוויי לאַנדסלייט, געראַטעוועטע על פּי נס. זייער געשיכטע ווערט אין בוך דערציילט באַזונדער. איין זאַך איז אָבער קלאָר: ניטאָ מער קיין יידיש פּיטשאַיעוו. זאָלן דאָס אונדזערע קינדער און אייניקלעך געדענקען און דערציילן וועגן די דאָזיקע קדושים.

רום און פרידן, מיינע טייערע יידן פון מיין שטעטל!

פינפטער קאַפּיטל

בהלה און אומקום

פ. שוואַרץ

פּיטשאַיעווער יידן נעמען אויף יידישע שרייבער

(א קאַפּיטל זכרונות פון די וואַגל־טעג אין סעפּטעמבער 1939)

אוקראַאַניש פּויערים פון אַרום בראָד, וואָס האָבן פּאַרמאַגט פערד און וועגעלעך, זיינען מרוצה געווארן אונדז אָפּפירן ביזן באַרימטן שטעטל פּיטשאַיעוו, אַ מהלך פון אַ צוואַנציק קילאָמעטער. אויף פּירן אונדז ווייטער זיינען זיי בשום אופן נישט אייגעגאַנגען. ניט געקוקט דערויף, וואָס מיר האָבן זיי אָנגעבאָטן אַ גרויסע באַלוינונג. זיי האָבן פּשוט מורא געהאַט פּאַר־פּאַרן צו ווייט פון זייער היים.

בערנאַרד זינגער איז ערגעץ געבליבן שטעקן אין בראָד. מיר האָבן געפּרואווט אונטערווערטן אויף אים, די פּויערים האָבן זיך אָבער געמומען בונטעווען און געווארנט אונדז איבערלאָזן הינטער דער שטאָט. זיי האָבן צוליב אונדז שוין געהאַט פּאַרלוירן אַ גאַנצן טאָג און ביז זיי וועלן קומען צוריק אין זייער דאָרף, וועט עס ביי זיי נעמען אַ גאַנצן מעת־לעת. מיר האָבן קיין ברירה ניט געהאַט און געמוזט פּאָרן ווייטער אָן זינגערן. מיר האָבן געהאָפּט אַז ער וועט אונדז אָניאָגן אין פּיטשאַיעוו.

כדי זיכערער זיין פון ערפּלאַן־באָמבעס, האָבן די פּויערים זיך פּאַרנומען אויף זייטיקע וועגן. — דער וועג וועט טאַקע זיין לענגער, דערפּאַר אָבער וועט דאָס פּאָרן זיין זיכערער, — האָבן זיי געזאָגט.

די וועגן זיינען ניט געווען ברוקירט. אונדזער „צוג" האָט אויפגעהויבן פון ביידע זייטן וועג אַ וואָלקן פון זאַמדיקן שטויב. דער שטויב איז געווען אַזוי געדיכט, אַז די פּאַסאַזשירן האָבן קיין זאַך ניט געזען פּאַר זיך און הינטער זיך. ערשט עטלעכע קילאָמעטער פּאַר פּיטשאַיעוו זיינען מיר ווידער אַרויף אויפן גרויסן וועג. איך האָב אַ קוק געטאָן אויף די וועגעלעך פּאַר מיר, און אין ערשטן אויגנבליק זיך פּשוט ניט געכאַפּט, וואָס ס׳האָט פּאַסירט: פּאַר מיר זיינען געזעסן מענטשן מיט קאַמישע געלע שטויב־מאַסקעס אויף די פּנימער. זיי האָבן אויסגעזען אַזוי פּאַרענדערט, אַז וועז

איך וואָלט ניט געווּאוסט וועמען איך האָב פאָר זיך, וואָלט איך קיינעם ניט דערקענט.

ווי נאָר מיר זיינען אַרויסגעפאָרן אויף אַ ביסל אַ בעסערן וועג און דער שטויב האָט אויפגעהערט, האָט זיך פאָר אונדזערע אויגן אַנטפלעקט אַ וואונדערבאָרע פאַנאָראַמע: פאָרויס, ווייט פאָר אונדז — קילאָמעטערס ווייט! — האָבן זיך פאָר אונדעזערע אויגן געהויבן לאָנגע און בריייטע מויערן, וואָס האָבן געקיניגט מאָיעסטעטיש איבער דער גאָנצער געגנט, ווי עפעס אַ לעגענדאָרער פאָלאַץ פון די קינדער־מעשהלעך.

— אָט איז זי, די „פאָטשאָיעווסקאָיא לאָוראָ" — האָבן די פויערים געזאָגט מיט שטאָלץ.

אַ פייערדיקע זון — אַ גרויסע, אַ צעפלאָמטע, אַ צעגאָסענע איז געשטאָנען איבער די דעכער פון דער מעכטיק־געבויטער פיר־קאָנטיקער „לאָוראָ". פונ־דערווייטנס האָט זי גיכער אויסגעזען ווי אַ מיטלאָלטערלעכע פירשטלעכע פעסטונג, איידער אַ קלויסטער.

דער הערלעכער אָפּגלאָנץ פון דער צעפייערטער זון איבער די באָגילדעטע דעכער פון דער „לאָוראָ" האָט געבלענדט אין די אויגן. וואָס נעענטער מיר זיינען געקומען צו דער „לאָוראָ", אַלץ נידעריקער און צע־ברענטער האָט די זון זיך־געזעצט־איבער די באָגילדעטע דעכער, אַלץ צעגליטער איז פאָר אונדז געוואָרן דער בלענדיקער אָפּשיין פונעם דאָזיקן מאָיעס־טעטישן זון־פאַרגאַנג.

דאָס קלאָפּן פון די רעדער אויפן שטעטלשן שטיינערדיקן ברוק, האָט מיך אַרויסגעריסן פון אַ זיסער פאַרגעסנקייט. אונדזערע וועגעלעך האָבן זיך געטרייסלט אויפן ברוק פון די פּיטשאָיעווער געסלעך. איינצלנע ראש־השנהדיקע יידישע פאַרבייגייער מיטן אָזוי היימישן ימים נוראימדיקן אויס־דרוק אין זייער גאַנצן הילוך, האָבן מיט אויפגעריסענע אויגן נאָכגעקוקט דער אויסטערלישער עקספּעדיציע פון 6־7 פויערישע פורלעך מיט אַן אָנדערט־האַלבן צענדליק פאַרשטויבטע — און נאָך ווי פאַרשטויבטע — פרעמדע יידן.

די פויערים פאָרן אַריין מיט זייערע וועגעלעך אין גרויסן אָפּענעם טויער פון דער „לאָוראָ". — דאָ וועט איר קאָנען — זאָגן זיי — איבערנעכטיקן! דאָ גיט מען צימערן איבערצונעכטיקן!

דאָס וואָרט „איבערנעכטיקן" איז מיר וויניק וואָס געווען צום האַרצן. מיין אידעע־פיקס איז געווען: כסדר פאָרן וויייטער, כסדר פאָרן וויייטער! אָבער ס׳איז געגנג געווען בלויז אַ קוק־טאָן אויף מיינע קאָלעגן, כדי איינזען, אַז ס׳קען קיין רייד ניט זיין וועגן וויייטער פאָרן די נאַכט.

עמיץ האָט מיר אונטערגעטראָגן אַ שפּיגעלע און מיין ערשט געפיל איז געווען — שרעק. איך האָב זיך בפועל ממש דערשראָקן פאַר זיך אַליין. פונעם שפּיגעלע האָט אויף מיר געקוקט ניט קיין מענטש, נאָר עפּעס אַ משונהדיקע פוטוריסטישע מאַסקע!

איך האָב נאָכגעטאָן דעם ביישפּיל פון די אַנדערע קאָלעגן, זיך אויסגעטאָן ביז דער העלפט נאַקעט, צוערשט אויסגעבאַרשט די האָר און געמומען זיך וואַשן און רייבן אונטער אַ מחיהדיקן ברונעם, ביז איך האָב זיך דערפילט אָפּגעפרישט און ריין.

שפּעטער האָבן מיר לאַנג־לאַנג געריניקט די מלבושים. איינער האָט געפוצט דעם צווייטן. אַזוי אַרום איז אונדז אַ ביסל געלונגען פּטור ווערן פונעם שטויב.

אַרום אונדז האָבן זיך געדרייט פּראָוואָסלאָווע דיאַקלעך, יונגע מאַנאַכן מיט ציגענע בערדלעך און לאַנגע האָר. שווייגנדיק, אָבער העפּלעך, האָבן זיי אונדז באַדינט, צוגעזאָגט צימערן צום איבערנעכטיקן, און מיט איינצלנע, קאַרגע ווערטער געענטפערט אויף אונדזערע כאַאָטישע פראָגן וועגן דער „לאַווראַ", וועגן איר אַמאָליקער גרויסקייט, וועגן דער באַציאונג צווישן דער „לאַווראַ" און די פּוילישע מאָנאַסטיר־אַרגאַנען אד„גל.

דערווייל האָבן אין הויף פּאַרזיכטיק זיך געמומען אַריינשאַרן אייניצלנע יידן פונעם שטעטל. עפּעס האָבן זיי, אין איין אויגנבליק, שוין געוואוסט ווער מיר זיינען. איך האָב ניט באַווייזן זיך אַריינטירן אין דעם, וואָס ס׳קומט פאָר, ווי איך בין שוין, געשטויסן פון פרעמדע, אָבער האַרציקע יידישע פאָלקסמענטשן, געגאַנגען אינאיינעם מיט אַלע אַנדערע מיינע קאָלעגן איבערן „לאַווראַ"־בערגל אַראָפּ צום יידישן שטעטל.

— אָבער וואוהין פירט איר אונדז? — האָבן מיר געפרעגט די יידן אַרום אונדז.

ס׳איז אונדז אַלעמען וואַרעמער געוואָרן פון אָט די עטלעכע יידן, וואָס האָבן אונדז היימישלעך געשטופּט און געשטויסן, גערירט פון אונדזערע הענט די זעקלעך און וואַליזעס און דערביי שעמעוודיק און גליקלעך געמורמלט: — אַ כבוד פאָר אונדז... אַ כבוד — יידישע שרייבער... אַזוי פיל יידישע שרייבער מיט אַ מאָל... אַלץ דער צורר היטלער, ימח שמו... אַ גרויסער כבוד... אַ גרויסער כבוד...

וועך פון אייך, לייענער, קען ניט די דאָזיקע היימישע, קליינשטעטלדיק־בעלי־בתישע יידישע שטובן מיט אַ ביסל אינגעבויגענע וועגט, מיט מאָנ־

טעפיאַרעס פֿאַרטרעט אויף דער וואַנט, מיט די אַלטפֿרענקישע בענטש־לייכטער אויף אַ זייטיק טישל און מיט שאַטנדיקע קאַרשנבייַמער, וואָס קוקן אַריין דורכן אָפענעם פענצטערל?

אין איינער אַזאַ שטוב האָט מען אונדז אַריינגעפירט *).

מיר האָבן פונסניי זיך געזומען וואַשן. אין טומל פון דערלאַנגען שיסלען, אינמיטן פון וואַסער־פֿליוסקעניש, פון רייבן זיך מיט האַנטיכער, האָבן מיר — ווידער האַלב־אויסגעטאָנע — געמוזט ענטפֿערן אויף צענדליקער פראַגן פון די מענער און פרויען, וואָס האָבן אונדז באַדינט:

— ווי וויַיט זיינען די דייטשן?

— צי זיינען טאַקע אַנגעקומען קיין פוילן ענגלישע פליער?
— צי ס׳איז אמת, אַז די דייטשן פירן אַדורך שחיטות אויף יידן אומעטום, וואוהין זיין קומען?

אַזעלכע און ענלעכע פראַגן האָבן פון אַלע זייטן זיך געשאָטן אויף אונדז אין די צענדליקער. מער פון אַלץ האָט מען פון יעדן איינעם געהערט די תחנונימדיקע פראַגע:

— וואָס וועט זיין? וואָס וועט זיין?

אין יענער מינוט האָב איך געקראָגן רחמנות אויף די דאָזיקע מענטשן. איך האָב פאַר זיך געטראַכט: — אונדז איז גוט, מיר האָבן זיך שוין אייַנגעלעבט אין אונדזער נייער ראָל פון מענטשן, וואָס וואָגלען אַן אַ היים! אָבער ווער וויַיס וואָס ס׳וואַרט נאָך די דאָזיקע מענטשן!

בכלל איז די פסיכיק פון די פּיטשאַיעווער יידן געווען מאַדנע ענלעך צו דער פסיכיק פון די בראַדער אייַנוואויַנער, אין יענעם זונטיק אויפֿדער־נאַכט וועט מיר זיינען אַהין אָנגעקומען. ס׳איז קענטיק געווען אַז די מענטשן זיינען צערודערט, אָבער ס׳האָט זיך ניט געפילט צי זיי זיינען זיך באַוואוסט פון דער דירעקטער סכנה, וואָס הענגט איבער זיי, זייערע היימען, זייער פאַמיליע.

זיי האָבן אונדז דערציילט וועגן אַ שרעקלעכער באָמבאַרדירונג, וואָס די שטאָט קרעמעניץ איז נעכטן אויסגעשטאַנען. פונדעסטוועגן האָט זיך ניט געפילט זיי זאָלן זיך שרעקן אַז אַט־אַט און דאָס זעלביקע קאָן אויך זיי

*) דאָס איז געווען גדליה זאַלצס שטוב. — רעדאַקציע.

פֿאַסירן. אַזאַ איז שוין, זעט אויס, די מענטשלעכע פּסיכיק, אַז ס׳איז שווער דעם מענטשן רעאַל זיך פֿאַרשטעלן אַז אויך אים טרעפט דער אומגליק וואָס האָט געטראָפֿן זיינעם אַ נאָענטן. עפּעס גלייבט מען אַלץ, אַז ס׳וועט געשען אַ נס, און מיר אַליין וועט געלינגען אויסמיידן די אַנקומענדיקע קאַטאַס־טראָפֿע.

דעם גאַנצן אָוונט האָבן מיר פֿאַרבראַכט אין דער שטוב וואוהין מ׳האָט אונדז אַלעמען געבראַכט. אויפֿן טיש האָבן זיך באַוויזן גרויסע שיסלען מיט אַלערליי פרוכטן, חלות, פּוטער, גלעזער טיי. מיר האָבן אַלץ געשלונגען מיט גרויס אַפּעטיט. יעדע מינוט האָט זיך אין דער טיר באַוויזן עמיץ אַנדערש פונעם שטעטל מיט אַ גרויסן קויש שפּייז און פרוכטן פֿאַר די געסט: טאָמער וועט אויספּעלן...

די פרויען און מיידלעך זיינען געשטאַנען ביי דער וואַנט און געשלונגען די טערערן. דער פריינדלעכער בעלי־הבית — אַן אַרטיקער ציוניסטישער טוער — און די איבעריקע מאַנסבילן, וואָס האָבן פֿאַרפּולט דאָס צימער, האָבן ניט אויפֿגעהערט צו שטעלן פראָגן וועגן יעדערנס יחוס:

— לאָמיר כאָטש האָבן דאָס פֿאַרגעניגן צו וויסן ווער ס׳זיינען געווען אונדזערע געסט...

ביי יעדן נאָמען איז דאָס צימער פול געוואָרן מיט אַן „א־א־א!" און מיט אַ דרך־ארצדיק שושקעניש:

— אָ, נאַטאַן שוואַלבע!

— אָ, דאָס איז יאושזאָן!

— אָ, דוד פלינקער!

— אָ, לאַזאַר קאַהאַן!

אַז עס איז געקומען צו שעפּנערן, האָט ער, אַנווייזנדיק מיט דער האַנט אויף מיר, זיך אַ וויצל־געטאָן:

— ווען איר וואָלט פריער געוואוסט ווער מיר ביידע זיינען, וואָלט איר אונדז זיכער ניט אַזוי הייס אַריינגעבעטן צו זיך!

דער בעל־הבית איז געוואָרן אַ ביסל מבולבל און ניט געוואוסט וואָס צו ענטפֿערן. עפּעס אַ צווייטער ייד נעבן אים האָט אַ טרעף־געטאָן:

— מסתמא פון דער בונדיסטישער „פאַלקסצייטונג"?

וועז דער בעל־הבית האָט זיך דערוואוסט, וועט מיר זיינען, האָט ער זיך אַ באַלייַדיקטער אָפּגערופן צו שעפּנערן (ער האָט געמיינט אַז שעפּנער האָט עס געזאָגט ערנסט):

— ווי האָט איר עס געקאָנט אַזוי טראַכטן? איר זענט ביי אונדז די זעלביקע ליבע געסט, ווי די ציוניסטישע שרייבער! וואָס מיינט איר עפּעס?

ס׳איז אונדז קוים געלונגען אים איבערצייגן, אַז שעפּנער האָט עס ניט געמיינט ערנסט.

וועז מיר האָבן געפֿרואווט אַ רעד טאָן מכוח אונדז העלפֿן אויפֿזוכן פּערד אוו וועגן אויף מאָרגן פֿאַרטאָג, האָבן די יידן זיך צעלאַכט:

— וואָס האַלט איר אונדז פֿאַר בטלנים? פּערד זיינען שוין פֿאַר אייך באַשטעלט! איר דאַרפט שוין מער גאָר ניט זאָרגן.

פֿאַרטאָג זיינען עטלעכע פון אונדזערע פּריינד געגאַנגען פון הויז צו הויז, וואו מען האָט אונדז אינקוואַרטירט אויף נאַכטלעגער, און אונדז אויפֿגעווועקט. די פּורלעך האָבן שוין געוואַרט. מיר האָבן האַרציק זיך גע־זעגנט מיט אונדזערע נייע קליינשטעטלדיקע פּריינד און אין אַ ווייַלע אַרום איז פּיטשאַיעוו מיט אירע האַרציקע יידן געבליבן הינטער אונדז.

וואָס מער איך דערווייטער זיך פון יענעם פּיטשאַיעווער אָוונט, אַלץ וואַרע־מער וועט מיר אין האַרצן פון דער דאָזיקער דערינערונג.

וואָס מאַכט איר, וואו זייט איר איצט, ליבע, האַרציקע, פּיטשאַיעווער יידן? צי האָט אייך נישט צעטראָטן דער ברוטאַלער שטיוול פון מענטשנפֿרעסערישן אָקופּאַנט? צי האָט איר געפֿונען אין זיך גענוג כוח איבערצוטראָגן די אומ־מענטשלעכע פּיין?

פֿאַרן פֿאַרלאָזן פּיטשאַיעוו, האָבן אונדז די אַרטיקע יידן דערציילט, אַז ביינאַכט זיינען אין שטעטל אָנגעקומען פּליטים פון בראָד און פון קרעמענץ, וואָס זיינען נעכטן און אייערנעכטן באָמבאַרדירט געוואָרן. די קרעמע־ניצער האָבן דערציילט, אַז אין זייער שטאָט האָבן די גאַנצע צייט זיך געפֿונען פֿוילישע מיניסטאָרן און אויסלענדישע אַמבאַסאַדאָרן, און קענטיק דערפֿאַר האָבן די דייטשן באָמבאַרדירט די שטאָט.

דער אומקום פון די פּיטשאַיעווער יידן

באַלד נאָכן סוף פון דער מלחמה האָט טש. זאַלץ זיך דערוואוסט פון זיין קוזינע מינדעל זאַלץ, וועגן אַנגעקומענע צווי בריוו פון פּיטשאַיעווער לעבן געבליבענע וואָס זיינען געווען אין די דייטשע לאַגערן. נאָכן אָפּרופן זיך אויף די בריוו מיט אַ צחאָג צו העלפן אַלע לעבנגעבליבענע, האָט טש. זאַלץ דערהאַלטן בריוו פון 35 פּיטשאַיעווער וואָס זיינען געווען אין די דייטשע און איטאַליענישע לאַגערן. אויף זיינע באַמיאונגען צו באַקומען ביי זיי אויספירלעכע אינפאָרמאַציעס וועגן דעם גורל פונעם שטעטל גופא האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַז די אַלע האָבן פאַרלאָזט פּיטשאַיעוו מיט יאָרן פריער איידער די דייטשע מערדער זיינען אַהין אַריין. טש. זאַלץ האָט וויטער געניטערט אויף צו דערגיין עפּעס וועגן שטעטל. ער האָט אויך אָפּגעזוכט איינעם אהרון קופּערמאַן, שיע דעם געלנס אַ זון, וואָס איז אַוועק פון שטעטל, וועו די דייטשן בשותפות מיט די אוקראַינער האָבן זיך געגרייט אומצוברענגען דאָס לעצטע אַלע חוץ אים זיינען אויפן וועג אומגעקומען. ער אַליין האָט זיך דערשלאָגן צו אַ גרופּע פּאַרטיזאַנען אין אַ וואַלד און איז געבליבן דער איינציקער לעבעדיקער עדות וואָס וויסט צו דערציילן פונעם חורבן פּיטשאַיעוו. ער האָט אויפן באַגער פון טש. זאַלץ אַנגעשריבן אַלץ וואָס ער וויסט און געדענקט. אין זיין אָפּנהאַרציקייט האָט אהרון קופּערמאַן זיך ניט געטרויט צו קענען אַליין אָנשרייבן און טש. זאַלץ האָט אים פאַרבונדן מיט צווי אינטעליגענטע פּיטשאַיעווער אין די לאַגערן, וואָלף וויצמאַן און חיים לייב גערטל. אהרון קופּערמאַן האָט געפּאָלגט טש. זאַלצס בקשה און איז געפּאָרן צו די צווי אין אַן אַנדער לאַגער. זיי האָבן אַלץ פאַרצייכנט. אַ דאַנק אהרון קופּערמאַן, דער איינציקער וואָס איז געווען אין שטעטל מיט היטלערס מערדער, און די צווי וואָלף וויצמאַן און חיים לייב גערטל האָבן מיר די געשיכטע פון דעם חורבן פּיטשאַיעוו. ס׳איז, בכלל, אַ קאָלעקטיוע קאָנטראָלירטע באַשרייבונג.

אהרון קופּערמאַן געפינט זיך איצט אין וויניפּעג, קאַנאַדע. וואָלף וויצמאַן געפינט זיך אין חיפה, ער איז אַ לערער אין אַ שולע, חיים לייב גערטל געפינט זיך איצט אין אַ קיבוץ משק יגור אין ישראל.

דער אַריינמאַרש פון די דייטשן קיין פּיטשאַיעוו און די ערשטע זעקס חדשים פון זייער ממשלה

מיר ווילן דאָ איבערגעבן פּאַר אַ זכר לדורות די הימלשרייענדיקע רציחות, וואָס די נאַציס זיינען באַגאַנגען לגבי אונדזער פאָלק בכלל און לגבי אונדזערע איגענע און נאָענטע אין פּיטשאַיעוו בפרט.

ביים אויסברוך פון דער מלחמה צווישן דייטשלאַנד און סאָוועט־רוסלאַנד, זיינען כמעט אַלע פּיטשאַיעווער יידן נאָך געווען אויפן אָרט. בלויז יחידים האָבן ביז יענער צייט פאַרלאָזט זייער היים און זיך געלאָזט אין דער וועלט אַריין זוכן אַ מקום מקלט.

דעם 30טן יוני, 1941, אַ וואָך נאָכן דייטשן איבערפאַל אויף רוסלאַנד, האָבן די דייטשן אַרײַנמאַרשירט קיין פּיטשאַיעוו. גלייך ביי זייער ערשטן אַרײַנקום, איז געפאַלן דער ערשטער יידישער קרבן. פּאַסירט האָט עס אַזוי: וועגן די דייטשע אויסשפּיר־קאָמאַנדע האָט זיך באַוויזן אין שטעטל, האָט פון ערגעץ־וואו זיך דערהערט אַ שאָס. פאַר די דייטשע סאָלדאַטן איז דאָ געווען אַ גוטער תירוץ אָנצופאַלן אויפן ערשטן בעסטן יידישן הויז און גלייך אויפן פּלאַץ דערשיסן דעם אומשולדיקן שמעון ביק (דער שמיד).

די ערשטע פאַראַדענונג פונעם אָקופּאַנט איז געווען, יידן זאָלן אָפּגעבן זייער גאַנצן לעבעדיקן אינוועניטאַר: בהמות, פערד, עופות, אאַז"וו. יידן האָבן געזוכט מיטלען ווי וויַיט מעגלעך אַרומצוגיין די גזירה. מ'איז געווען זיכער, אַז גאָר אינגיכן וועלן די דייטשן כאָפּן די מפּלה פון דער רויטער אַרמיי. האָט מען, עד יעבור זעם, אָפּגעגעבן באַקאַנטע גויים אַלץ, וואָס ס'האָט זיך געלאָזט, ווער אַ קו, ווער אַ פערד. אשר שקאָלניק, אַן עלטערער ייד, האָט אָנפאַרטרויט זיין קו זיינעם אַ פריינד, אַ פויער. אין עטלעכע טעג אַרום איז ער אַוועק צו זיין פריינד געוואָר וועלן זיין קו און אגב טאַקע קריגן אַ ביסל מילך. ביים פויער אויפן הויף זיינען גראָד געווען דייטשע זעלנער. דערזעענדיק דעם יידן, האָבן זיי אים אָן אַ שום פאַרוואָס דערשאָסן. שקאָלניק איז געווען דער צווייטער יידישער קרבן אין פּיטשאַיעוו.

די צוויי פאַלן זיינען פאַר פּיטשאַיעווער יידן געווען אַ געניגנדיקער אָנזאָג דערויף, וואָס די דייטשע הערשאַפט מיינט פאַר זיי. גאָר גיך האָבן די יידן אויך פאַרשטאַנען דעם פשט פון „גוטע שכנים", די דייטשע אַרויס־העלפער, די אוקראַינער. די דייטשן האָבן געשאַפן אַ ציווילע אוקראַיניש אַדמיניסטראַציע. מען האָט אויך געזופן דריי יידן וויַי פאַרשטייער פון דער פּיטשאַיעווער עדה. די דריי יידישע פאַרשטייער האָבן זיך געמאָלדן אין דער גמינע, האָט מען זיי אָפּגעשיקט צום געביטס־קאָמיסאַר קיין קרע־מעניץ (23 קילאָמעטער פון פּיטשאַיעוו). דאָרט האָט מען זיי דערקלערט, אַז איצט הערשט דאָ אַ היטלעריסטישע מאַכט, אַז יידן זיינען אינגאַנצן שוצלאָז און אַז אַלץ וואָס מ'וועט זיי באַפעלן טאָן, מוזן זיי גלייך אויספירן. די דריי יידן האָבן באַקומען דעם באַפעל אויסווייליל אַ יידן־ראַט פון צוועלף פערזאָן און אַרגאַניזירן אַ יידישע פּאָליצייַ פון 30 פערזאָן.

אויספירן דעם באַפעל איז געווען זייער שווער, מחמת קיין שום ייד האָט

ניט געווּאָלט, מיטן אייגענעם ווילן, ווערן אַ מיטגליד פונעם „ראַט", אָדער פון אַן אַנדער אינסטאַנץ. מ׳האָט פֿאַרשטאַנען מיט וואָס פֿאַר אַ סכנות די „אַמטן" זיינען פֿאַרבונדן, מ׳האָט שוין געווּאוסט, אַז פֿאַרן מינדסטן אָפּנייג, קאָן די לייכטסטע שטראָף זיין — אַ קויל.

כמעט מיט צוואַנג האָט מען אין „יודן־ראַט" באַשטימט אָט די יידן: איזיק מושניק (שמערל יאָסלס זון) — פֿאָרזיצער, פּיניע טשערניאַק, יאַנקל הערש רודמאַן, שלמה רודמאַן, הערש לייב שובער, שמעיה אָרזשאַך, יאַנקל לערער, יוסף פּלאַקסמאַן און נאָך עטלעכע, וואָס זייערע נעמען געדענקען מיר ניט, ווייל זיי זיינען ניט געווען קיין פּיטשאַיעווער און האָבן זיך געפּונען אין שטעטל ווי פּליטים פון מערב־פּוילן.

איצט איז געקומען די רייַ פֿאַר יענע יידישע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן בעת דער סאָוועטישער אָקופּאַציע געהאַט געאַרבעט ווי באַאַמטע אין סאָוועטישע אַנשטאַלטן. אוקראַינער האָבן זיי פֿאַרמסרט, אַז זיי זיינען „קאָמסאָמאָלצעס", יוגנטלעכע קאָמוניסטן. מ׳האָט זיי אָלע צונויפּגענומען (אויב מ׳האָט אַזאַ יוגנטלעכן ניט געפּונען אין דערהיים, האָט מען גענומען זיינע עלטערן) און נאָך שרעקלעכע פּיניקונגען, האָט מען זיי אָלע דערשאָסן.

אוקראַינער פּאָליציאַנטן, ס׳רוב פון זיי שטעטלשע שקצים, אָנגעפּירט פון עטלעכע דייטשן, האָבן אין דער נאַכט פונעם 8טן יולי, 1941, צונויפּגענומען הונדערט זעקס פּיטשאַיעווער יידן און זיי פֿאַרשפּאַרט אין קעלער פון דער פּאָליציי, אין ראָטהויז. אַ גאַנצן מעת־לעת האָט מען געהאַלטן די אַרעס־טירטע אָן אַ ביסל וואַסער און יעדער מעגלעכקייט צו דערלייַדיקן וועלכע ס׳איז מענטשלעכע באַדערפענישּ. מ׳האָט די יידן מערדערלעך געשלאָגן. פֿאַרנאַכט האָט מען זיי, כמעט נאַקעטע, אַדורכגעפּירט דורך דער שטאָט. די אומגליקלעכע קרבנות זיינען אָלע געווען אָזוי צעשלאָגן און צעקאַ־ליעטשעט, אַז קיינעם פון זיי האָט מען ניט געקאָנט דערקענען. דעם זעלביקן אָוונט האָט מען זיי אָלע דערשאָסן אין בילער וואַלד אויפן קרעמעניצער וועג. צווישן די הונדערט זעקס אומגעבראַכטע האָבן זיך געפונען: דער פּיטשאַיעווער רב אליעזר אורעצקי ז״ל. ער האָט באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק בשעת מען האָט אים גאַנצע גרופּע געפּירט דערשיסן און איז אַוועקגעפאַלן. די וואַך וואָס איז געפֿאַרן אין אויטאָ הינטער דער גרופּע, האָט מיט אַ כיוון פֿאַרקערעוועט דעם אויטאָ אויף זיין קערפּער און אים צעדריקט אויף טויט. די יידן האָבן געמוזט נעמען דעם מת און אַוועקטראָגן צו אַ גרוב וואָס איז שוין געווען צוגעגרייט. אין זעלביקן גרוב האָט מען מיט עטלעכע מינוטן שפּעטער אַריינגעשליידערט די דערשאָסענע; אָדער נאָך האַלב־לעבעדיקע. דאָס איז די רשימה פון די אומגעבראַכטע: גדליהו זאַלק, יוסף זאַלק, יוסף אוישאַן, דוד אוישאַן, לייבוש ראַווקע, יאָסל קליגער, חיים קראַסנאָפּיאָר מיט אַ זון און איידעם, שלום רויטבאַרד מיט דריי זין, נאָטע

ראווקע מיטן אייִדעם, נחמן טשערניאַק, מאיר אורעצקי, משה וואַסערמאַן מיטן זון, מאָטיע זילבער, ישראל (בן יעקב) רודמאַן, משה נודעל, יוסף קרויזען, חיים (בן אַנשל) קלאָץ, יאַנקל שוחט מיטן זון ברוך, ישעיהו לאַנדאַ, לייזער (בן יצחק) רודמאַן, מאַנעס לידעכאָוור, וואָווקע יאַנקל, פייסע און שאַיע פוקסמאַן, פיניע וואָלק, יודקע און חיים באַרנבליט, אפרים און שלמה צוויק, יאַנקל בריק מיטן זון אַלטער, שמחה פורשט, משה יעקב שובער מיט צוויי זין בורצע און שלמה, יאָסל לערער, שאַיע סאסענקאָ מיטן זון, ישראל סקולסקי מיטן זון פייוול, חיים הערש מאַנדל, חיים (בן יוסף) טשערניאַק, שמואל שובער, שמעון פייערשטיין מיט אַ זון און אייִדעם, יצחק פייערשטיין, משה בריק, שלמה קאברריק, שלמה קרוסמאַן, אברהם קרוסמאַן, יחיאל פורשט, בוזיע טשערניאַק, אברהם (בן יעקב) יאקירא, מרדכי מאַנדל מיטן זון אברהם, אברהם אבא קופערמאַן (קוציע), יודל רודמאַן (בן יוסף) מיטן זון יאַנקל, אברהם פיגלער, קלמן בלאָוושטיין, משה ליינער, יאָסל פוקס־מאַן, חיים (בן בנימין) טשערניאַק, שלמה יהודה און לייזער רודמאַן, ישראל פעדערמאַן מיט זיין אייִדעם, בצלאל רייסמאַן, שמואל זאַלצמאַן מיטן זון משה, שמחה מעש, באָריס אבנער, זלמן קופער א. א.

די יידישע באַפעלקערונג אין שטעטל איז שיטערער געוואָרן, ס׳איז אָבער גרעסער געוואָרן די צאָל אלמנות, יתומים און נויטבאַדערפטיקע. א פחד האָט אַלעמען באַהערשט. מ׳האָט געפילט, אַז פריער־שפּעטער, אויף אַלעמען וואַרט דער זעלביקער פינצטערער סוף.

די רציחות האָבן דורכגעפירט די נעכטיקע שכנים, און כלומרשטע פריינד. אַן אייביקע טויט־שרעק האָט געפרעסן יעדן יידן אין שטעטל. אַמאָל האָט מען געקענט מיט דערנידעריקן זיך, אויסקויפן זיך פון די אוקראַיניש רוצחים. מ׳האָט אָן אַן אויפהער „געצאָפּט" פון דער קהילה צו צאָלן פאַר־שיידענע קאָנטריבוציעס, וואָס מען האָט כסדר אַרויפגעלייגט אויפן פאַר־אַרעמטן יידישן ישוב. יעדער טאָג מיט זיין ספּעציעלע קאָנטריבוציע: פעלצן, זאַכן, ניי־מאַשינען, שרייב־מאַשינען (וואָס זיינען אין שטעטל לגמרי ניט געווען), געלט, צירונג, כמעט אַלץ וואָס א מענטש האָט פאַרמאָגט. יעדער דייטש האָט צו יעדער צייט געקענט אַרײַנגיין אין א יידיש הויז און צונעמען וואָס זיין האַרץ האָט נאָר געגלוסט. וואוהין אַרײַנגיין האָבן זיי געוואוסט אויף זיכער, מחמת אַלע יידישע היזער האָט מען באַצייכנט מיט א מגן־דוד. געטאָן האָבן דאָס ניט בלויז די דייטשן. די אוקראַינער זיינען ניט געבליבן הינטערשטעליק...

די נאָך לעבעדיקע יידן, האָבן די צעיושעטע מערדער קענטיק באַשלאָסן קודם פאַרניכטן זיי גייסטיק און מאַראַליש. יידן האָבן געקראָגן א באַפעל צושטעלן אין א שאַנד־הויז פאַר די דייטשן צוואַנציק מיידלעך אין עלטער פון 18 ביז 20 יאָר. וואָס יידישע טאַטע־מאַמעס האָבן איבערגעלעבט, איז

ניט מעגלעך איבערצוגעבן מיט געווינטלעכע ווערטער. ס׳איז סוף־כל־סוף געלונגען זיך אויסקויפן מיט געלט פאַר דער שענדלעכער גזירה. דאָס איז אפשר געווען דער אייניציקער פאַל, ווען געלט האָט געראַטעוועט ניט פונעם טויט, נאָר פון דער שרעקלעכסטער מענטשלעכער באַליידיקונג און פאַר־שוועכונג...

די מערדער האָבן סיסטעמאַטיש פאַרניכטעט לכתחילה גאַנצע גרופּן. פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט מען מיט קליינע הפסקות, כסדר געשניטן לעבעדיקע פאסן.

אין איינעם פון אַזעלכע טעג האָט מען צוגענומען צען יונגעלייט „קאָמוניסטן". מען האָט נאָך געפאָדערט פאַר זיי אויסקויף־געלט, אַ סומע פון 50 טויזנט מאַרק. מען האָט די געפאָדערטע סומע צוגעשטעלט. און צו די יידן האָט מען אָפּגעגעבן צוריק — צען טויטע יונגעלייט. מ׳האָט זיי דערשאָסן אויפן הויף פון דער גמינע. די אַנדערע יידן האָבן געמוזט די קערפערס אַוועק־טראָגן, אָבער ניט אויפן בית־עולם. זייערע בייניער רוען — צו אייביקע שאַנדע די מערדער — אין וועלדל, וואו מען פלעגט באַגראָבן נבלות, און טאַקע אין זעלביקן גרוב האָט מען באָפוילן זיי מקבר זיין. און באָפוילן האָט עס אייניער פון אונדזערע שכנים, וואָס האָט געלעבט פון יידן, געגעסן ביי זיי שבתדיקע חלה און געטרונקען פון קידוש־ווין, און ביי די דייטשן איז ער עולה־לגדולה געוואָרן.

*
**

זעקס חדשים האָבן די יידן אין פּיטשאַיעוו געלעבט „פריי", ד. ה. מער ווייניקער אונטערן אייגענעם דאַך. דאָס האָבן זיי די מערדער ניט געקאָנט פאַרגינען. אַ ייד האָט נאָך געקאָנט קריגן אַ ביסל פּראָדוקטן, אַ שטיקל ברויט. און אפשר גאָר ווי ס׳איז אַנטלויפן, אויסבאַהאַלטן זיך. דער דאָזיקער מצב האָט זיך „געמוזט" עגדיקן, לויט דער השגה פון די פרעמדע און היימישע רוצחים. ס׳איז געקומען אַ באַפעל: אַלע יידן מוזן אַריין אין געטאָ, וואָס איז פאַר זיי אָנגעצייכנט. די געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן פון רידיקיערס הויז און האָט זיך געצויגן ביז אַראָפּ צו דער באָד־גאַס. אויסגעזען האָט די געטאָ אומגעפער אַזוי:

אַרום דער געטאָ, וואָס האָט געהאַלטן „אַ שפּאַן אויף אַ שפּאַן" האָט מען אויפגעשטעלט אַ צוים פון ברעטער, צוויי מעטער די הייך, צונויפגעקלאַפּט געדיכט, ווי אַ וואַנט. איבער די ברעטער — אָנגעצויגענער שטעכיקער דראָט אין דריי רייען. די ברעטער האָבן יידן גופא געמוזט צושטעלן. דעם צוים האָט מען געמוזט פאַרטיק מאַכן אין 24 שעה צייט, און גלייך טאַקע האָבן אַלע יידן געמוזט זיך געפינען אין געטאָ, אונטער דער געפאַר דערשאָסן

צו ווערן. ס׳איז געווארן א שרעקלעכע ענגשאפט, מ׳האט זיך בפועל ממש געטראטן אויף די פיס.

יעדע בודקע (ביידל), יעדע שטאל, איז געווארן א „הויז" אויף א „וואוינונג". ס׳האט זיך אנגעהויבן א ניי קאפיטל פון צרות, פון פיין, טרערן און בלוט, הונגער און קעלט, דערנידעריקונגען.

דאם לעבן אין געטא

אין דער ענגשאפט פון דער געטא האט זיך געשפירט א שטארקער מאנגל אין וואסער. נעבן הויז פון דוד רודמאן (אקעגן דעם ראט־הויז), האט מען געמאכט א שמאל טירל ארויסצוגיין צום ברונעם נאך וואסער. צוויי שעה אין טאג איז דערלויבט געווארן גיין נאך וואסער. ווער ס׳האט ניט באוויזן דאס צו טאן אין די באשטימטע צוויי שעה, איז געבליבן אן וואסער. א לאנגע ריי מענטשן, מיט עמערס און טעפ האבן זיך אויסגעשטעלט ביים ברונעם, און געווארט אויפן ביסל וואסער. מיט גרויס מי און געלט איז געלונגען אויספועלן אז די פערד, וואס זיינען געווען ביי דוד רודמאן, מיכאל קארטימאן, הערש לייב קארטימאן זאל מען ניט צונעמען. און מיט די פערד פלעגט מען אויך צופירן וואסער אין געטא. אין די פעסער פונעם וואסער פלעגט מען פון יענער זייט געטא ארייגלייגן א ביסל תבואה, מעל און אנדערע פראדוקטן און אזוי ארום ארבעפעקלען עס אין געטא. אין געטא האט מען פון שטיינער געמאכט זשארנעס (האנט־מילן), געמאלן די קערנער אויף מעל און גרויפן, און פארטיילט צווישן די וואס האבן גארניט געהאט.

אין אנהייב האט יעדער געטא־איינוואוינער באקומען 150 גראם ברויט א טאג. שפעטער האט מען צוויי חדשים צייט באקומען 120 גראם ברויט א טאג. פראדוקטן האט מען געקאנט באקומען ביי פויערים נאר פאר זאכן, און שטאפן, און דאס מיט גרויסע שווערקייטן. פאר געלט האט מען גארניט געקאנט קויפן. אזוי ארום איז די נויט און דער הונגער אין געטא געוואקסן א שטענדיקער תושב.

א ביסל האט געהאלפן דאס, וואס יעדן טאג פלעגט מען פאדערן א צווייי־דריי הונדערט מאן צו דער ארבעט. די ארבעט איז באשטאנען פון צענעמען די יידישע ניט באוואוינטע הייזער און אין פארריכטן די וועגן. די וואס זיינען געגאנגען צו דער ארבעט, פלעגן אויסנוצן די געלעגנהייט, זיך אריינ־כאפן אין א דארף און דארט אויסטוישן זאכן אויף פראדוקטן, אדער ברענגען א שטיקל האלץ. יעדער האט זיך געריסן צו דער ארבעט, אבער ליידער האט מען ניט אלעמען געקאנט שיקן. דער אויפזעער איבער דער ארבעט ביי

די הייזער איז געווען אַן אוקראַינישער כוליגאַן מיטן נאָמען אַנטאָן פֿאַסיע־טשניק, וואָס האָט זיך ממש אויסגעהאָדעוועט אויף יידיש ברויט. ער האָט זיך איזדיעקעווט איבער די יידישע אַרבעטער, אַזוי אַז ס׳איז ניט געווען קיין טאָג אַז אַ צען־פופצן מענטשן זאָלן ניט צוריקקומען צעשלאָגענע, צע־הרגעטע.

קיין פּראָדוקטן האָט מען אין געטאָ ניט געטאָרט אַריינברענגען. אַ וואַך איז געשטאַנען אינעווייניק פון אַ יידישן פּאָליציאַנט און אינדרויסן — אַן אוקראַינישער. דער פּאָליציאַנט איז געווען אַ ביסל אַ לייטישער, האָט מען וואָס ס׳ניט איז דורכגעשמוגלט: אַ שטיקל ברויט, אַ ביסל מעל, אָדער עפּעס אַנדערש. אָבער על פּי רוב זיינען דאָס געווען כוליגאַנעס, באַנדיטן, וועלכע פלעגן אַלץ צונעמען און שלאָגן מיט שטעקנס. דער יידישער פּאָליציאַנט פלעגט אונטערהאַנדלען מיט דעם אוקראַיניש און אָפטמאָל פלעגט אים גלעינגען אויספועלן ביי אים ער זאָל דורכלאָזן די מענטשן מיט די פּראָדוקטן. אָפטמאָל, ווען ס׳איז געשטאַנען אַ באַנדיט ביים טויער, פלעגן די מענטשן איבערלאָזן זייער ביסל פּראָדוקטן מחוץ דער געטאָ, ביי קריסטן, און אויפן צווייטן טאָג פלעגן יענע ניט וועלן אָפּגעבן. אָדער — מען האָט אָפּגענאַרט אַז מען וועט דורכלאָזן, און ווען מ׳איז נאָר צוגעקומען צום טויער, האָבן די יידן באַקומען קלעפּ.

לאָמיר פאַרצייכענען אָט דעם פּאַל: אויפן וועג קיין לאָסיאַטין, צפון־מערב פון פּיטשאַיעוו, פלעגט מען נעמען יעדן טאָג 20 מענטשן אויף אַרבעט. מחמת דעם וואָס דער פּלאַץ איז געווען נאָענט צום דאָרף, פלעגן יידן וועלן גיין אויף אָט דער אַרבעט. מ׳פלעגט זיך פון דער אַרבעט אַריינכאַפּן אין דאָרף אַריין, און דאָרט באַקומען פּראָדוקטן. פּאַרשטייט זיך, אַז צוערשט פלעגט מען דעם שומר דערפאַר גוט באַצאָלן. האָבן מענטשן טאָקע זיך געריסן אַהין. אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אויסגעפועלט צו שיקן אַהין אויף אַרבעט פערציק פּערזאָן. די מענטשן האָבן אָפּגעאַרבעט אַ צוויי שעה, האָבן גוט באַצאָלט דעם אויפזעער און זיך אַ לאָז געטאָן אין דאָרף אַריין זוכן פּראָדוקטן. אין דאָרף זיינען גראָד געווען אוקראַיניש פּאָליציאַנטן. זיי זיינען באַלד אַוועק אין שטאָט אַריין אויף ראָווערן און אָפּגעווארט די מענטשן ביים געטאָ־טויער, און זיי ניט אַריינגעלאָזט אין געטאָ. די אוק־ראַינער האָבן צוגענומען די פּראָדוקטן. איינער פון די יידן, שאַפּאָוואַל פון קרעמעניץ, וואָס האָט געוואוינט אין קריטניעוו, און איז איבערגעפירט געווארן אין געטאָ, האָט געהאַט 10 קילאָ מעל, וואָס ער האָט באַקומען אין דאָרף. ער האָט עס באַלד אַריבערגעווארפן איבערן פּלויט. אין דעם מאָמענט האָט אים דער אוקראַיניש פּאָליציאַנט בערעזי, (יאָסיף בעז־פּאַלקעס, אַ זון פון דער בערעזענע) געשאָסן אויפן אָרט. די איבעריקע 39 מענטשן האָבן געמוזט שטיין דריי שעה אין באַוועגונג. די אוקראַינער האָבן אַרויסגערופן דעם דייטשן לאַנדווירט. מ׳האָט די מענטשן אַלע גע־

בראַכט אין פֿאַליציי־אַמט. דער געביטס־קאָמיסאַר איז געקומען און האָט „אויסגעפֿאַרשט" די אוקראַיניש פֿאַליציאַנטן; זיי האָבן אָפּגעגעבן אַ דערקלערונג, אַז די יידן זיינען אָנגעפֿאַלן אויף זיי און זיי געוואָלט אָנטוואָפענען. דער געביטס־קאָמיסאַר האָט אויסגעקליבן 19 פון די ייִנגסטע יידן, און זיי אַוועקגעשיקט מיט פֿאַליציאַנטן אויף די ליפּעס. *) דאָרט האָט דער יודן־ראַט געמוזט אויסגראָבן אַ גרוב און אַלע 19, ניט־דערשאָסענע, באַגראָבן.

נאָך צוויי חדשים זיין אין געטאָ, וועו מען האָט אויפגעהערט געבן ברויט, איז די נויט און דער הונגער געוואָרן גרעסער. מענטשן זיינען ממש געשוואָלן געוואָרן און געשטאָרבן פון הונגער. אליעזר שרייבשטיין האָט אויפגעהויבן אַ געוואָלד, גערופן אַן אסיפה אין דער האַלב חרובער שול און מיט געוויין גערופן העלפן די נויטלײַדענדע. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אַ קאָמיטעט, וואָס זיין עובדה האָט געדאַרפט זיין, זאַמלען געלט ביי די פֿאַרמעגלעכערע און אײַנאַרדענען אַ קיך. מ׳איז באַלד צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. אין קיך האָט מען יעדן טאָג געקאָכט זופּ, און לאַנגע רייען מענטשן פלעגן זיך אויסשטעלן מיט טעפּ און באַקומען אַ פּאָרציע זופּ. אַזוי אַרום האָט מען אַ ביסל געלינדערט די נויט.

דאָן איז געשען אַ פּאַל: אין געטאָ איז געווען אײַנער שמעון לידעכאָווער, וואָס האָט געשטאַמט פונעם דאָרף לידעכאָוו. זיין זון משה האָבן מענטשן געגעבן אַן עצה ער זאָל אַוועק קיין לידעכאָוו צו זיינע היימישע גויים, און ביי זיי אויסבעטן עפּעס צום עסן. ער האָט זיך געלאָזט איינרעדן. ר׳האָט זיך גאַנץ פּרי אַרויפדראַפּעט אויפן פלויט. אַ פּאָליציאַנט פון זיין דאָרף, וואָס האָט אים געקענט, האָט אים באַמערקט און אַראָפּגעשאָסן. כמעט יעדן טאָג פלעגט עפּעס געשען. אַזוי האָט מען זיך געפונען אין שטענדיקן טעראָר און טויט־שרעק. יעדער טאָג איז געווען אַ יאָר. מ׳האָט געפילט, אַז ס׳וועט זיך סוף־כל־סוף דערנענטערן דער טאָג, דער שרעקלעכסטער. אָבער יעדער איינער האָט געלויבט, אַז אים מיינט מען ניט. אַזוי האָט מען געצויגן די טעג ביזן 25טן אין חודש אלול, 1942.

דער סוף פון געטאָ

מיט אַ פּאָר טעג פריער האָט מען צונויפגעבראַכט אין שטעטל אַריין די גאַנצע אוקראַיניש פּאָליציי, אין אַ צאָל פון אַ 200 פּאָליציאַנטן. צוליב וואָס, האָט קיינער ניט געוואוסט. זיי האָבן אַזוי זיך געלאָזט וואויליגיין עטלעכע טעג, ביז שבת 6 אַזייגער אָוונט, וויל דעמאָלט פלעגן שוין צוריק זיין אין געטאָ אַלע אַרבעטנדיקע. זונטיק האָט מען ניט געאַרבעט.

*) אַן אָרט באַוואַקסן מיט ליפּעווע בוימער.

דאַן האָט מען אָפּגעשלאָסן די געטאָ. מ׳האָט קיינעם ניט אַרויסגעלאָזט, און קיינעם ניט אַריינגעלאָזט. אויף יעדע פינף שריט איז אַרום געטאָ געשטאַנען אַ אוקראַינישער פּאָליציאַנט. דער יודן־ראַט האָט אינטערוועניגט און גע־בעטן מען זאָל אַרויסלאָזן כּאָטש אַנטרינקען די פערד, אָבער אויך דאָס האָט מען ניט דערלויבט, מ׳האָט אַריינגעשיקט שקצים, וואָס האָבן אָנגעפּויעט די פערד. אויף דער פראַגע פון יודן־ראַט וואָס ס׳איז פלוצלונג געשען, האָט מען געענטפערט, אַז דאָס איז דערפאַר, וואָס די יידן בלאָנקען זיך אַרום, זוכן פּראָדוקטן, האָט מען זיי דערפאַר געגעבן אַ שטראָף, אַז דעם טאָג זאָל קיינער ניט אַרויסגיין פון דער געטאָ.

אַזוי האָט זיך געצויגן ביז דינסטיק 4 אַזייגער נאָך מיטאָג. דאַן האָט מען געזען אָנקומען פון ווישנעוועצער וועג צוויי אויטאָס מיט אַ דרייסיק געס־טאַפּאָוצעס. זיי זיינען פאַרפאָרן אין ראָטהויז און פאָליציי. דאָרט איז שוין געווען פאַר זיי צוגעגרייט אַ גרויסאַרטיקע סעודה. מ׳האָט געקוילעט פאַר זייערטוועגן ספּעציעל אַ בהמה. זיי האָבן זיך גוט אָנגעפרעסן און אָנגעזופט און אינאיינעם מיט די אוקראַינישע פּאָליציאַנטן זיינען זיי מיט געזאַנג פון אוקראַינישע לידער, אַוועק אין געטאָ. זיי האָבן אויפגעפּאָדערט דעם גאַנצן יודן־ראַט מיט דער גאַנצער יידישער פּאָליציי זאָלן גלייך אַרויסקומען צום טויער. דער געסטאַפּאָ־שעף האָט געפרעגט דעם יודן־ראַט וויפל מענטשן עס געפינען זיך אין געטאָ. נאָכדעם וואָס דער יודן־ראַט האָט אים אָנגעגעבן די צאָל, האָט ער באָפוילן, אַז דער יודן־ראַט און די יידישע פּאָליציי זאָל אַלעמען אַרויסטרייבן פון דער געטאָ. איין פּאָליציאַנט האָט זיך עפּעס אָנגערופן מיט אַ וואָרט, האָט ער באַלד געכאַפּט איבערן קאָפּ. ס׳זיינען אויך געקומען עטלעכע וועגענער פּאַר די קראַנקע.

באַלד האָט די געסטאַפּאָ מיט דער אוקראַינישער פּאָליציי אָנגעהויבן יאָגן פון די הייזער, שלאָגן און הרגענען. די קולות זיינען דערגאַנגען עד לב השמים, מענטשן האָבן זיך צעקושט, זיך געזעגנט. מ׳האָט ספּאַזמירט, מ׳האָט דערפילט, אַז די לעצטע שעה איז געקומען.

ביים געטאָ־טויער האָט מען אָנגעהויבן סאָרטירן: מענער באַזונדער, פרויען באַזונדער, קראַנקע אויף די וועגענער און מען האָט אָנגעהויבן טרייבן די מענטשן דורך די פעלדער, ביז מען האָט זיי פאַרטריבן אויפן גלחישן צווינ־טער. נעבן צווינטער איז שוין געווען צוגעגרייט אַ גרויסער גרוב. ביים גרוב האָט מען גהייסן יעדן זיך אויסטאָן נאַקעט. מען האָט אַוועקגעשטעלט אַ פּולעמיאָט (מאַשין געווער), אויסגעשטעלט די נאַקעטע יידן אין אַ ריי, און אָנגעהויבן אויף זיי שיסן און וואַרפן אין גרוב. אַזוי האָט מען פאַר־ענדיקט מיט בערך אַכט הונדערט מענטשן. צום סוף האָט מען נאָך אַריינ־געווארפן אין גרוב אַריין אַ פּאָר גראַנאַטן, וואָס האָבן אויפגעריסן. דאַן באַשאָטן די קערפערס מיט כלאָרין און פאַרשאָטן דעם גרוב.

די געטאָ איז געווארן באַוואַכט. נאָך יענער אַקציע האָט מען אָנגעהויבן כאַפּן די, וואָס ס׳איז זיי געלונגען זיך צו באַהאַלטן. אָט די מענטשן האָט מען אַרויסגעפירט אויפן קלויסטער־פעלד. מ׳האָט זיי געהייסן אַליין אויס־גראָבן גריבער, זיי געשאָסן און פאַרשאָטן. אַזוי האָט זיך עס געצויגן אַכט טעג ביז מען האָט אויסגעפונען די איבעריקע יידן און אויסגעראָטן. צום סוף זיינען נאָך געבליבן ביי אַ דרייסיק יידן. כדי זיי אויסנוצן פאַר פאַר־שיידענע אַרבעטן, האָט מען זיי פאַרזיכערט אַז זיי וועט שוין קיין שלעכטס ניט געשען. נאָכדעם ווי מען האָט זיי געהייסן אויסראַמען די געטאָ, צונויפ־טראָגן אַלע זאַכן אויף אַן אָרט, האָט מען זיי אַלע צונויפגעזאַמלט אויף איין אָרט, אַרויסגעפירט אויפן קלויסטער־פעלד און אַלע אויסגעשאָסן.

אַזוי האָט טראַגיש פאַרענדיקט אונדזער שטעטעלע. ס׳זיינען געווען פאַלן, וועלן אייניצלנע העלדישע יונגעלייט זיינען דאָך אַנטלאָפן. אַז אַן אוקראַינער האָט געכאַפט אַן אַנטלאָפענעם יידן, האָט ער אים אויף אַן אָרט דערהרגעט. אַ „גוטהאַרציקער" אוקראַינער האָט אים איבערגעגעבן דער פּאָליציי. די רוצחישע אוקראַינער האָבן צוגעשטעלט אַ וואַך און געהיט אַז קיינער זאָל ניט איבערבלייבן, עס זאָל ניט זיין וועד עס זאָל דערציילן וואָס זיי האָבן אָפּגעטאָן.

פון אהרון קופערמאַנס בריוו צו חנא זאַלץ

חורבן פּיטשאַיעוו

(פון 19טן מאי, 10טן יוני און 1טן דעצעמבער 1947)

צוויי וואָכן נאָכן מלחמה־אויסברוך האָבן די היטלעריסטן פאַרנומען דאָס שטעטל. די ערשטע צוויי קרבנות זיינען געווען — שמעון ביק, דער קאָוואַל און משה שקאָלניק. אין צען טעג אַרום האָט די געסטאַפּאָ אויפגעפּאַדערט אַלע יידישע קאָמוניסטן זיך צו מעלדן. ביי אונדז זיינען קיין קאָמוניסטן קיינמאָל ניט געווען. מיט דער הילף פון די „גוטע פרייַנד" שכנים אוקראַינער האָט מען געכאַפּט 106 מענטשן, זיי אַרויסגעפירט אינעם בילע וואַלד און זיי אַלע דערשאָסן. צווישן די אומגעבראַכטע זיינען געווען, דער רב אליעזר אורעצקי, גדליה זאַלץ, יוסף וואָלף זאַלץ, בנימין זאַלצס מיידלעך, חנה און רבקה. דאָס איז געווען די ערשטע מאַרד־אַקציע. ער אַליין, בנימין, איז געשטאַרבן אָ פּאָר טעג, ערב דער ליקווידאַציע פון דער געטאָ. אויך הערש לעמל און מינצע זיינען דעמאָלט אומגעבראַכט געוואָרן.

די געטאָ איז איינגעפירט געוואָרן זעקס חדשים נאָכן באַזעצן דאָס שטעטל. זיבן חדשים לאַנג האָט מען אונדז געמאַטערט דורך פאַרשיידענע גזירות צו דערפילן.

פינף־און־צוואַנציקסטער טאָג פון חודש אלול, 1942, האָט מען אַרומגערינגלט די געטאָ, אַרויסגענומען פון דאָרט מענטשן צום דערשיסן. גאַנצע אַכט טעג האָט געדויערט די דאָזיקע עקזעקוציע. *)

אין מיטן דער שטאָט האָט מען אויפגעזאַמלט די יידן, אַלט, יונג, קינדער, זויג־קינדערלעך און זיי אומברחמנותדיק געמאַטערט. דערנאָך האָט מען אַלעמען אַרייַנגעטריבן אין שול. די טירן פאַרריגלט. די רוצחים און גזלנים האָבן די שול אונטערגעצונדן. דער „שמע ישראל" פון דער ברענענ־דיקער יידישער נשמה, דער געשריי האָט געשפּאָלטן הימלען. דער וואָס

*) פון לייזער רודמאַנס דערציילן, אַ ביסל ווייטער, איז צו זען, אַז דאָס איז געווען די צווייטע עקזעקוציע. **די רעדאַקציע.**

איז ניט געווען צווישן די קרבנות האָט געזען, אַז ניט קיין פּייער־פּלאַמען, נאָר פון יידיש בלוט איז דער הימל רויט געוואָרן.

אין דער צייט וועָן מיר זיינען געווען אין געטאָ פּלעגט מען יעדן טאָג טרייבן אַ פּאָר הונדערט פון אונדז אויף אַרבעט צו צעוואַרפן אַלטע יידישע הייזער. ווידער די נייע האָט מען כלומרשט ליציטירט. די אוקראַיניש רוצחים זיינען דורך דער מאַכט צוגעטיילט געוואָרן די הייזער. אונדזערע פּריערדיקע „גוטע פּריינד", די שכנים, האָט עס געהייסן, האָבן די הייזער „אָפּגעקויפט". פון די צעוואָרפענע הייזער האָט מען די בוי־מאַטעריאַלן אַוועקגעפירט צו זיך אין די וואוינערטער. די געבליבענע קליינע צאָל הייזער האָבן די מער־דער פּאַרנומען. חוץ דער פּאַרברענטער שול האָט מען די קלויז צעוואָרפן, דער בית־מדרש איז געוואָרן אַ לאַגער פּאַר פּראָוויאַנט.

פון די לעבנגעבליבענע, וואָס זיינען געווען צעשפּרייט אומעטום, האָט קיינער זיך ניט צוריקגעקערט. מען האָט פּשוט ניט געקענט דאָרט וואוינען מער. די אוקראַיניש נאַציאָנאַליסטישע באַנדע, האָט פּשוט אויסגעמאָרדעוועט יעדן יידן וואָס זיי האָבן באַגעגנט. איין פּיטשאַיעווער יינגל, אַ מלחמה־אינוואַליד האָט זיך אומגעקערט אין שטעטל, געבלאָנדזשעט אייַנער אַליין אויף די קוליעס. די באַנדיטן האָבן אויך דאָס ניט געקענט פּאַרטראָגן און אים דערשאָסן. דאָס איז געווען אברהם שוואַרץ. זיין פּאָטער איז געווען חזן אין דער גרויסער שול.

מיר מיט נאָך עלף מענטשן איז געלונגן צו אַנטלויפן אין אַ וואַלד. פון דאָרט זיינען מיר אַוועק קיין פּאָדקאַמיען, און ווייטער — קיין בראָד. אין די צען וואָכן צייט פון אונדעזער זיין דאָרט, זיינען פון אונדזערע צוועלף געבליבן נאָר — צוויי. די איבעריקע האָט די געסטאַפּאָ געכאַפּט און דערמאָרדעוועט. געבליבן בין איך און יחיאל שאַץ. וועָן עס איז פּאַר אונדז געוואָרן אוממעגלעך זיך דאָרט ווייטער אויסצוהאַלטן, האָבן מיר זיך צעשיידט, אויף בא־זונדערע וועגן. איך האָב זיך געלאָזט אויף צוריקוועגס קיין פּיטשאַיעוו און האָב זיך אַנגעשלאָסן אַן אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע. פּריי זיינען מיר געוואָרן בעת די רויטע אַרמיי האָט פּאַרנומען די געגנט.

פּיטשאַיוו נאָכן חורבן

דערציילט פון לייזער רודמאַן *)

צו דערציילן ווי אַזוי איך אַליין האָב זיך קוים געראַטעוועט מיטן לעבן וועל איך אפשר אַ צוויט מאָל. דערווייל נאָר וועגן דעם, ווי אַזוי איך האָב געטראָפן דאָס שטעטל פּיטשאַיעוו נאָך דעם חורבן.

באַלד נאָך דער באָפרייאונג איז געווען מיין שטאַרקער באַגער צו פאָרן אַהיים, קיין פּיטשאַיעוו. איך האָב אפילו שוין געוואוסט פון דעם חורבן וואָס די מלחמה האָט געלאָזט פון דעם שטעטל וואָס איז געווען באַוואוינט, בעיקר, פון יידן, אָבער איך האָב געלעבט מיט דער האָפנונג צו טרעפן כאָטש עמיצן פון מיין משפּחה, און אויך אַנדערע יידן. די האָפנונג איז אויסגערונען געוואָרן, וועג ביי מיין באַטרעטן די ערד האָב איך געזען בלויז פאַרוויסטענישן. 80 פּראָצענט פון אַלע יידישע הייזער פאַרברענט, פאַרטיליקט. אַ פאַרגליווערטער פּונעם גרויל האָב איך ניט געוואוסט וואוהין אַרייַנצוגיין. מיין עלטערנס הויז — אַ חורבה מיסט. איך האָב געזוכט אַ יידן, אָבער — ניטאָ מער קיינער. ס׳האָט מיך אַרומגעכאַפט אַנגסטן פון פּחד. דאָס געפּיל האָט געמאַנט — אַנטלויפן באַלד. אָבער ווי אַזוי, וואוהין? מיינע אויגן האָבן פלוצים דערזען פון וווייטנס דעם בית־מדרש, כ׳בין אַהין אַוועק. ביים צוקומען האָב איך דאָרט געטראָפן אַ וועכטער, אַ סאָלדאָט. אויף מיין פראָגע, וואָס ער היט דאָרט, איז זיין ענטפער געווען אַ שפּייכלער מיט תבואה. נאָך וווייטערן אַרומבלאָנקען האָב איך דערווישט צוויי יידישע קינדער, אברהם רידיקערס (קאקראָווער) צוויי אייניקלעך. אַ יינגל און אַ מיידל. ס׳האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די גאַנצע צייט פון דער מלחמה האָבן זיי און זייערע עלטערן זיך אויסבאַהאַלטן אין שטעטל. גראָד ערב דער באַפרייאונג האָבן די אוקראַיניש מערדער אומגעבראַכט די עלטערן. דאָס יינגל האָבן זיי געמאַכט פאַר אַ קאָליקע. וועג די רוסישע אַרמיי־טיילן זיינען אַריין האָט מען אים אַמפּוטירט אַ פוס.

די צוויי קינדער האָבן עס מיר דערציילט ווי אַזוי מ׳האָט פאַרטיליקט די יידן. אין 1942, אין די 3 „אַקציעס", צווישן שבועות און ראש השנה האָט מען אַלעמען אומגעבראַכט. די ערשטע צוויי עקזעקוציעס זיינען אויסגעפירט געוואָרן אויף דעם בית־עולם.

איידער איך האָב פאַרלאָזט מיין חרובדיק שטעטל בין איך אַוועק אויפן בית־

---

*) יאַנקל לייזערס זון, לייזער רודמאַן איז איינער פון דעם גערעטעוועטן רעשטל.

עולם אָפשייד נעמען פון דער מאַמען עליה השלום. איך האָב דאָרט געטראָפן דעם אַמאָליקן שומר, פּעטרי לעטאַצקי. אויך ער האָט מיר דערציילט וועגן דעם שוידער פונעם אומקום. ער האָט מיר געמאָלן ווי אַזוי מ׳האָט פלוצים זיך אַ לאָז געטאָן אין שטעטל, געכאַפּט מענער, פרויען, קינדער און אַלעמען געטריבן צום בית־עולם. מ׳האָט אַלעמען פריער געקאַטעוועט די לייבער און געצוואונגען אויסצוגראָבן פאַר זיך קברים. די אויסגעגראָבענע גריבער האָט מען איבערגעצויגן מיט ברעטער און געטריבן די קרבנות זיי צו באַטרעטן. ווי נאָר איינער איז אַרויפגעטראָטן אויף אַ ברעט איז ער פון אַ שאָס באַלד אַרײַנגעפאַלן אין גרוב. מיט אַ וואַך שפּעטער האָט זיך די זעלבע עקזעקוציע איבערגעחזרט. די דריטע עקזעקוציע איז אויסגעפירט געוואָרן אויסער דעם שטעטל ,אין דער ריכטונג פון דער ליפאָוואר גאַס, געפירט צו אַ פעלד, ניט וויַיט פונעם קריסטלעכן צווינטער (סעמעטרי). וועגן דעם האָט מיר דער־ציילט אַן אַנדער קריסט, אַ געווּיסער דובענסקי. ער איז אַמאָל געווען אין אַמעריקע, נאָר זיין אומקערן זיך קיין פּיטשאַיעוו האָט ער געוואוינט אין דער באָד גאַס.

צעקרענקט פון דעם אַלעמען האָט מיר געפּינצטערט אין די אויגן. דאָס, וואָס אויך דער בית־עולם איז געווען פאַרווויסט, אפילו קיין מצבה ניט איבער־געלאָזט, האָט מיך אינגאַנצן נידערגעשלאָגן. פון די מצבות האָט מען עס אויסגעבויט אַ תבואה־שפּייכלער נעבן בית־מדרש. בלויז איין קליינע מצבה האָבן די טייוולאָנים איבערגעלאָזט, אַ מצבה פון אַ קינד. די פאַריתומטקייט אַליין האָט דערפון אַראָפּגעשריען.

דאָס קליינע מצבהלע ווי דער זכר לחורבן, קוקט אויס ווי דער בלינדער שומר אין דער נאַכט־פינצטערניש...

די עלטערן פונעם קינד האָבן זיך געראַטעוועט. זיי לעבן אין וויניפּעג, קאַנאַדע. דער פאָטער, שמואל טויבער, אַ לערער, פון גאַליציע, ער האָט חתונה געהאַט אין פּיטשאַיעוו פאַר גיטלען, משה טשערניאַקס אַ טאַכטער.

ניט קיין פּחד נאָר אַן אימה האָט צעריסן דאָס געמיט בעת מיין זיין אין מיין חרובער געבוירן־היים; אַ ווילדער שרעק האָט מיך אַרומגעכאַפּט און ניט דער־לאָזט צו דערזען אַלץ... אפשר וועט עמיץ אַנדערש, וואָס איז נאָך מיר געווען, דערגאַנצן דאָס, וואָס איך האָב פאַרפעלט.

אָפּגעמעקט איז געוואָרן יעדער וועג און שטעג צו קבר אבות, זאָלן די וועלטער דינען פאַר אַן אייביקן זיכרון נאָך דער אָפּגעמעקטער עדה פּיטשאַיעווער יידן.

וואָלף וויצמאַן
(פּייוול דעם שמשׂ זון, נחום שמואלס אַן אייניקל *)

ווי אַזוי איך האָב זיך געראַטעוועט פון אומקום

אין 1939, קורץ נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אָקופּירט פּוילן, האָט די רויטע אַרמיי אַריינמאַרשירט אין אונדזער געגנט. רויט־אַרמייאישע טיילן האָבן זיך אייגקוואַרטירט אויך ביי אונדז, אין פּיטשאַיעוו. דעם טאָג, וועלן די סאָוועטישע חיילות זיינען אַריין צו אונדז אין שטעטל, האָב איך געזאָגט מיין פּרוי ע"ה בזה הלשון: „היינט זיינען מיר געוואָרן אויס מענטשן, אויס יידן". ס'האָט זיך אָבגעהויבן אַ ניי לעבן — צום ערגערן. אַלע נייטיקסטע לעבנס־מיטלען זיינען מיט אַ מאָל ווי אין דער ערד אַריין. צו דער שטענדיקער שטעטלשער באַפעלקערונג איז דערצו נאָך צוגעקומען אַ היפּשע צאָל פּליטים, ס'רוב יידן, וואָס זיינען אָנטלאָפן פון דער נאַצישער אָקופּאַציע. אויפן באַפעל פון די נייע מאַכטהאָבער, האָט מען אין פּיטשאַיעוו געשאַפן אַ צייטווייליקן געמישטן קאָמיטעט פון יידן און קריסטן, וואָס האָט געדאַרפט איבערנעמען דאָס פאַרוואַלטן מיט די אינטערעסן פון דער לאָקאַלער באַפעלקערונג. איך בין באַשטימט געוואָרן ווי אַ קאָמיטעט־מיטגליד. פון אָפּזאָגן זיך האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין.

היות איך האָב געקענט רוסיש, פּויליש, בין איך געוואָרן ביי די סאָוועטן אַ קרוב למלכות. איך האָב געמיינט אַז איך בין שוין דורכדעם זיכער, כאָטש איך בין אין פּוילן געווען פאַרראַכטנט פאַר אַ בורזשוי. אין קאָמיטעט האָט מען מיר איבערגעגעבן די עבודה צו זאָרגן פאַר דער זיכערקייט און פאַרמעגן פון דער באַפעלקערונג. איך האָב ראשית כל אָנטוואָפנט אַלע די, וואָס האָבן געהאַט געווער, האָב אויסגעוויילט זיכערע מענטשן היטן די אָרדנונג, און בין אַזוי אַרום, קעגן מייןווילן, געוואָרן „נאַטשאַלניק" פון דער פּיטשאַיעווער מיליץ. דאָס האָט געדויערט אַרום פערטהאַלבן חדשים, ביז די ראַטן־מאַכט האָט אַריינגעשיקט קיין פּיטשאַיעוו מענטשן פונעם צענטער, וואָס האָבן איבערגענומען דעם גאַנצן ציווילן אַפּאַראַט. פּיטשאַיעוו האָט דאָן באַקומען צו פּילן דעם אמתן טעם פונעם וואויל־באַקאַנטן סאָוועטישן רעזשים. יידן האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן ווי ס'ניט איז זיך איינאָרדנען

*) דער מחבר, אַ פּיטשאַיעווער וואָס האָט חתונה געהאַט קיין לאָנעווטץ, בשכנות פון פּיטשאַיעוו.

אויף אַרבעט, זיך צופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען. איך אַליין האָב געקריגן אַ וויכטיקן פּאָסטן — פּאַרוואַלטער מיטן האַנדלס־אָפּטייל („זאַוויעדוישטשי טאָרגאָווים אָטדיעלאָם"). נאָכדעם ווי כ'האָב אָפּגעאַרבעט אַ פּאָר חדשים, האָט מען מיך אַראָפּגענומען פון פּאָסטן. עמיצער האָט מיך פּאַרמסרט, אַז איך בין אַ בורזשוי און געווען אַן אָנפירער ביי די ציוניסטן.. מען רופט מיך אַרויס צום נאָטשאַלניק נ. ק. וו. ד. *) אַרום צוועלף ביינאַכט. זיי אַרבעטן נאָר דעמאָלט. דער נאָטשאַלניק נעמט מיך אויף העפלעך אין אַן עלעגאַנטן צימער, פּרעזענטירט מיך מיט אַ גוטן פּאָפּיראָס. אויפן טיש ליגט אַ רעוואָלווער. ער הייבט אָן מיט מיר אַ שמועס וועגן פּאַרשיידענע זאַכן. (איך בין דאָך דעמאָלט געווען אַ שטיק „נאָטשאַלניק" ביי זיי — אַן אָנפירער פון האַנדלס־אָפּטיילונג). בשעת דעם שמועס בעט ער מיך איך זאָל פּאָר אים טאָן עפּעס אַ טובה, און בינו לבינו גיט ער מיך אַ פּרעג צו וואָס פּאָר אַ פּאַרטיי איך געהער. איך האָב גלייך פּאַרשטאַנען אַז מען האָט מיך געמסרט. האָב איך אים דערציילט דעם אמת. איך בין געווען אַ מיטגליד פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. און דאָס איז ביי זיי געווען טריף ווי חזיר. דאָן האָט ער מיר געזאָגט: „דו ווייסט וואָס ביי אונדז קומט דערפאָר? אָבער איך וועל דיך ניט טשעפּען, נאָר זאָג מיר ווער ס'איז אַ קעגנער פון דער סאָוועטן־מאַכט." פּשוט איך זאָל ווערן אַ מוסר. „און קודם כל, ווער נאָך איז ביי אייך געווען אַ ציוניסט?" האָב איך אים געענטפערט: „איך בין ביי דיר אין די הענט. דו קענסט מיט מיר טאָן וואָס דו ווילסט, אָבער איך וועל ניט זיין קיין מוסר. און יידן זייגען אין שטעטל כמעט אַלע געווען ציוניסטן. אָט אַזוי פלעגט מען מיך אַרויסרופן נאַכט נאָך נאַכט, אָפּהאַלטן אַ צוויי שעה. דערנאָך האָב איך שוין ניט געקאָנט שלאָפן די גאַנצע נאַכט. ביז איין מאָל בין איך אַרויס פון געדולד און אים געזאָגט: וואָס דאַרפסטו מיך אַלע נאַכט וועקן און רופן און אַהיים שיקן, און נאָך אַ מאָל רופן. נעם און זעץ מיך אַריין און זאָל עס נעמען אַ סוף. ער האָט מיר געענטפערט: „ניטשעווא, איך האָב צוטרויען צו דיר. ווען איך וועל דיר דאַרפן, וועל איך דיך געפינען".

איך פלעג אַרומגיין אַ צעטומלטער אין שרעק. ס'איז געווען אַ סך ערגער ווי צו זיין אַרעסטירט. איך האָב געפילט ווי כ'וואָלט געווען גרייט זיך און אים דערשיסן און פּטור ווערן פון אַזאַ פלאָג. ווען מען האָט אים אַריבער־געפירט אין אַן אַנדער שטאָט, האָב איך זיך באַרואיקט און אין אים פּאָר־געסן.

אַזוי איז עס אָנגעגאַנגען ביז די נאַציס האָבן, אין יוני 1941, אָנגעהויבן זייער מלחמה מיט רוסלאַנד. ווען איך בין אַנטלאָפן פון שטעטל קיין רוסלאַנד האָב

---

*) נאַראַדני קאָמיסאַריאָט וונוטרעניך דיעל — פּאָלקסקאָמיסאַריאָט פּאָר אינעווייניקסטע ענינים, וואָס האָט פּאַרביטן די פונקציע פון דער „טשעקאָ", אין די ערשטע יאָרן נאָך דער רעוואָלוציע.

איך באַגעגנט זיין פרוי. זי האָט מיר דערצײלט, אַז אין אַ גאַליציאַנער שטעטל האָט אים אַן אוקראַינער פאַרנאַרט אין וואַלד אַרײן, אים צעשניטן אויף קליינע שטיקלעך און צעווארפן פאַר די הינט.

די רויטע אַרמיי איז אָפּגעטראָטן אין איילענישׂ. די יידישע באַפעלקערונג האָט באַהערשט אַן אומבאַשרײבלעכע פּאַניק. וועד ס׳האָט נאָר געקאָנט, איז אַנטלאָפן אין דער רוסישער זייט. איך בין געווען איינער פון די ווינציקע, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט קיין רוסלאַנד. פיר וואָכן בין איך געווען אויף וועגן, וואָס זיינען ניט זעלטן באַמבאַרדירט געוואָרן פון דייטשע ערא־פּלאַנען. איך האָב זיך דערשלאָגן קיין קאָווקאַז. בין דאָרטן געווען אַרום אַ חודש ציַיט אין אַ קאָלכאָז, ביז מ׳האָט מיך מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי, וואו איך בין פאַרבליבן גאַנצע פיר יאָר.

ווען איך זאָל געווען טאָג־אין טאָג־אויס פאַרצייכענען מיינע איבערלעבונגען און פאַסירונגען אין דער רויטער אַרמיי, וואָלט פון דעם זיך געווען באַקומען אַ היפּש בוך. דער אַנטיסעמיטיזם אין דער רויטער אַרמיי, וואָלט אין אַזאַ בוך פאַרנומען דאָס גרעסטע קאַפּיטל. איך פון מיין זייט האָב פאַר די פיר יאָר קיינמאָל ניט פאַרלייקנט אַז איך בין אַ ייד, כאָטש לויט מיין אויסזען און מיין רוסיש רעדן, האָט מען עס אין מיר ניט דערקענט. אַ סך האָבן זיך אפילו געוואונדערט הערן פון מיר, אַז איך בין אַ ייד. אין מיין אָפּטייל זיינען געווען ניט ווייניק יידן אָפּיצירן. זיי האָבן קיינמאָל ניט געדעדט ווענן יידן און אפילו זיך געמיט פאַרלייקענען זייער אָפּשטאַם, אָבער דער עיקר האָבן זיי זיך געהיט ניט אַרויסכאַפּן זיך מיט אַ יידיש וואָרט. צווישן מיינע דירעקטע קאָמאַנדירן זיינען געווען צוויי יידן קאַפּיטאַנען, אין אייבער־לייטענאַנט און אַ אונטערלייטענאַנט. דער צווייטער איז געווען אַ קיעווער, האָט געקענט יידיש און תמיד מיט מיר געדעדט מאַמע־לשון. פון באַרוף איז ער געווען אַ דאָצענט אין אַן אוניווערסיטעט. אויך מיטן אייבער־לייטענאַנט בין איך געווען באַפרייַנדעט. קיין יידיש האָט ער ניט געקענט און ניט פאַרטראָגן מ׳זאָל אים דערמאָנען, אַז ער איז אַ ייד. איך גלייב, אַז כ׳האָב אויף אים געווירקט זיך ניט שעמען מיט זיין יידישקייט.

אין יעדן מיליטער־אָפּטייל איז געווען אַ „פּאָליטרוק", אַן אָנפּירער מיט פּאָליטיש־קולטורעלער אַרבעט צווישן די רויט־אַרמייער. זיין עיקר אַרבעט איז, פאַרשטייט זיך, געווען: פּראָפּאַגאַנדע, דערציילן וועגן גליק, וואָס דער באָלשעוויזם האָט געבראַכט דעם אַרבעטער און פויער, אָנווייזן דערויף, אַז די רויטע אַרמיי איז די אייניציקע אַרמיי אין דער וועלט, וואָס אירע סאָלדאַטן און אָפּיצירן זיינען גלייך אויף גלייך און אַז אין אָט דער אַרמיי איז ניט דערלויבט שלאָגן דעם סאָלדאַט. דער אמת איז, אַז דער אָפּיציר האָט ביי די באָלשעוויקעס אַ סך אַ בעסערע מערכה ווי דער סאָלדאַט און שלאָגן פאַרשפּאַרט מען: מ׳גיט דעם פאַרשולדיקטן אַזעלכע קעסט, וואָס אין פאַר־

גלייך מיט זיי, וואָלטן קלעפּ געווען אַ וואויל־טאָג.

נאָכדעם ווי איך בין אָפּגעווען צוויי חדשים אויפן פראָנט, איז געקומען אַ באָפעל מ׳זאָל אַראָפּנעמען פון די ערשטע פּאָזיציעס אַלע „זאָפּאַדניקעס", אָלע די, וואָס שטאַמען פון פּוילישׂ־אוקראַינע, ווייל מ׳קאָן צו זיי ניט האָבן קיין צוטרוי. מ׳האָט אונדז איבערגעשיקט אין אַן ארבעטער־באַטאַליאָן, גראָבן אָקאָפעס און באָפעסטיקונגען. מיר האָבן געאַרבעט פערצן שעה אין טאָג און באָקומען וויניקער עסן ווי אויפן פראָנט. אין די גרעסטע פרעסט האָבן מיר דעם גאַנצן טאָג געמוזט שטיין אין שניי ביז די קני, אָנגעטאָן אין וואָס איינער האָט געהאַט, און ארבעטן, אויספירן די אָנגענומענע נאָרמע. האָט מען ניט אויסגעפירט די נאָרמע, האָט מען נאָך מער פּאַרקלענערט די, שוין אַזוי אויך קליינע ראַציע. דער באָדן איז אויף אַ מעטער טיף געווען געפרוירן, האַרט ווי שטיין. מ׳האָט באַדאַרפט אָוועקפּטרן די לעצטע כוחות ביז מ׳האָט מיט צרות אַרויסגעריסן אַ שטיקל ערד. אָזוי האָב איך זיך אָפּגעמאַטערט דעם ערשטן ווינטער פון דער דייטש־רוסישער מלחמה. זומער איז דאָס לעבן פּאַרן ארבעטער־באַטאַליאָן געווארן אַ ביסל לייכטער.

אין אויגוסט 1942 האָט די רויטע ארמיי גענומען אָפּטרעטן אויף צוריק. אונדזער מאָרשרוט איז געווען אויף קאָווקאָז. יעדן טאָג האָבן מיר געמאַכט צופוס אַ 50־60 קילאָמעטער, דערביי געמוזט אויף זיך טראָגן אַ משא פון אַ דרייסיק קילאָ. אָפשטיין פונעם צוג איז געווען געפערלעך, מ׳האָט ריזיקירט אַריינפאָלן צו די דייטשן. עסן האָט ניט געפעלט. מ׳האָט אונדז צוגעלייגט פון די בהמות, וואָס מ׳האָט עוואַקואירט פון די דערפער, חוץ, וואָס מיר האָבן אַליין צוגענומען בייַ די פויערים. פון לאַנגן גיין האָבן מיר אָבער אַלע געהאַט געשוואָלענע פיס. ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען קיין קאָווקאָז און מ׳האָט אונדז פונסניי אָוועקגעשטעלט בייַ דער זעלביקער ארבעט, וואָס פריער. אין אונדזער ארבעטער־באַטאַליאָן האָט אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע פון מאַלאַריע. איך בין געווען כמעט דער איינציקער, וואָס איז ניט אָוועק־געפאַלן קראַנק. מיינע פיזישע כוחות זיינען אָבער געווען גאַנץ אויסגעשעפּט. שפּעטער האָט מען אונדז אַריבערגעפירט הינטער באָקו, וואו איך בין קראַנק געוואָרן און אָפּגעלעגן קנאַפּע דריי וואָכן אין שפּיטאָל. אין מיין דעמאָלטיקן צושטאַנד, איז דער שפּיטאָל געווען פאַר מיר אַן אמתער גן־עדן, וואָס ס׳האָט זיך גאָר ניט געגלוסט פאַרלאָזן. אַ דאַנק אַ יידישער דאָקטאָרן, בין איך דאָרט פאַרבליבן אַ ביסל לענגער ווי געווייַנטלעך. ביים אויסשרייבן מיך פון שפּיטאָל, האָט די זעלבע דאָקטאָרן מיך באַזאָרגט מיט אַ צייגניש „ניעסטראָיעוואַי", ד. ה., אַז מען דאַרף מיך ניט שיקן אויף שווערע ארבעטן. צוריקגעקומען אין דינסט האָט מען אויף מיין „פּאַפּיר" קיין שום אָבט ניט געלייגט. איך האָב ווידער געמוזט ארבעטן איבער די אָפּגעשוואָכטע כוחות. איך בין קוים אימשטאַנד געווען שלעפּן די פיס, בלויז דער ווילן צו לעבן האָט מיר געגעבן מוט זיך צו האַלטן.

בעת די גרויסע שלאַכטן אַרום סטאַלינגראַד, האָט מען אונדז אָנגעהויבן לערנען ווי אומגיין מיט מינען און אינגיכן האָט מען אונדז אָפּקאָמאַנדירט אין דער געגנט פון סטאַלינגראַד אויסרייניקן פון מינען די מינירטע פעלדער. די געגנט איז געווען אַ קאַלמיקישע. די באַפעלקערונג איז געווען באַקאַנט מיט איר שינאה צו דער ראַטנמאַכט,און מיר האָבן געמוזט די גאַנצע צייט זיין אויף דער וואַך. בערך דרייסיק מענטשן פון אונדזער אָפּטייל, זיינען דאָרטן טאַקע שפּורלאָז פאַרשוואונדן. נאָכדעם ווי מיר האָבן אויסגעפירט אונדזער אויפגאַבע, האָט מען אונדז טראַנספּאָרטירט קיין אוראַל אין די טאַנקן־פאַבריקן. דאָרטן האָבן מיר שווער געליטן פון ניט דערעסן. איך בין ווידער אַוועקגעפאַלן קראַנק און אָפּגעלעגן אין שפּיטאָל דריטהאַלבן חדשים. ביים אויסשרייבן זיך פונעם שפּיטאָל האָב איך מיט כיוון מאַ־נעווירט אַזוי, אַז מ׳זאָל מיך שיקן אויפן פראָנט. מיין ציל איז געווען דער־שלאָגן זיך קיין פוילן. מ׳האָט מיך אָפּגעשיקט קיין לעטלאַנד, הינטער ריגע. דאָרט זיינען צו יענעם מאָמענט אָנגעגאַנגען שווערע שלאַכטן. זעקס וואָכן בין איך געבליבן אויף יענעם פראָנט. אונדזער דיוויזיע האָט אָנגעהויבן דעם מאַרש אויף פוילן. דאָס איז געווען אין נאָוועמבער 1944. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי וואַרשע. אין פעברואַר 1945 האָבן מיר דורכמאַרשירט איבער די חורבות פון וואַרשעווער גאַסן און וויטער נאָכגעיאָגט די אָפּ־טרעטנדיקע נאַציס.

אין יענעם מאָמענט ווען אונדזערע אַלעמענס ליידן זיינען נאָך געווען אַזוי פריש, איז מיר באַשערט געווען נקמה נעמען אין ס. ס.־סאָלדאַטן און צוזען דעם אַלגעמיינעם כאַאָס אין דייטשלאַנד. איך האָב אָנטייל גענומען אין גאַסן־קאַמפן אין בערלין און געקראָגן פון דער רויטער אַרמיי הויכע אויס־צייכענונגען און אויך דעם „רויטן שטערן". איך האָב געלעבט אין בערלין אין יענע ערשטע טעג נאָך היטלערס מפּלה, ווען די שטאָט איז געווען הפקר פאַר רויב און מאָרד און די רויט־אַרמייער האָבן אומגעצוימט געקאָנט באַפרידיקן אַלע זייערע נידעריקסטע אינסטינקטן.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך זיך דערשלאָגן קיין פּיטשאַיעוו. איך האָב דאָרטן קיין איין יידן ניט געטראָפן. מיין פרוי איז אומגעקומען אינאיינעם מיט אַלע אונדזערע פּיטשאַיעווער. איך האָב פאַרלאָזט אונדזער אַמאָל אַזוי ליב שטעטל, און אַווּעק קיין פוילן.. דאָרט האָב איך גאָר גיך דערפילט דעם גאַנצן טעם פונעם פּוילישן אַנטיסעמיטיזם. מיר האָבן דערהערט אַ נייעם טערמין: „ניעדאָביטקעס", מיר יידן זיינען הייסט עס „די, וואָס מ׳האָט ניט פאַרענדיקט". נאָכדעם ווי כ׳האָב געמוזט גובר זיין אַ מענגע שווערקייטן, בין איך אינאיינעם מיט נאָך פּוילישע יידן אָנגעקומען אין איינעם פון די די. פּי.־קעמפּס אין דייטשלאַנד.

מאיר אורעצקי

מיין פאָטער, רב אליעזר אורעצקי ז״ל

געבוירן אין קאַפאַטקעוויטש, מינסקער גובערניע אין תרמ״ו (1886). פון חדר אַרויס, האָט ער די יינגלשע און בחורשע יאָרן געלערנט אין ישיבות. האָלוסקער, קאַמענץ־ליטאָווסקער ״כנסת בית יצחק״ און פון דאָרט — אין דער פאַר׳ שמ׳טער סלאָבאָדקער ישיבה, וואו ער האָט באַקומען סמיכה אויף רבנות. חתונה געהאַט פאַר דער פּעטריקאָווער צביה, — די שוועסטער פונעם שפּעטער באַקאַנטן אַרבעטער־טוער אין אַמעריקע, מאַקס זאַרעצקי.

אין עלטער פון 27 יאָר איז ער געקומען קיין פּיטשאַיעוו, וואו ער איז נאָך דער פּטירה פון יאַרמעליניצער רב, ר׳ יעקב יוסף ז״ל, געוואָרן זיין ממלא מקום. ווי אַ ליטוואַק האָט ער לכתחילה געהאַט קיין זיך אַ צד שכנגד. וואָרום פּיטשאַיעוו, ווי וואָלין בכלל, האָט געלעבט אין אַ חסידישער אַטמאָספערע. אַזאַ חסיד איז געווען דער פאַרשטאָרבענער רב. אָבער מיט דער צייט האָט זיין למדנות און נטיות צו עסקניות פאַרן כלל אָפּגעווישט די מחיצה צווישן אים און דעם צווייטן צד. וועז דער צווייטער אַלטער רב, דער אַלעקסיניצער, איז נפטר געוואָרן, באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז ער געבליבן דער אייניציקער רב אין שטעטל. אַלע האָבן זיך אין אים פאַרליבט בפרט דער יינגער נייער דור.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועז די אומגעקערטע יידן פון דער פאַר־ וואָגלעניש אין די מלחמה־יאָרן, האָבן געטראָפן זייער שטעטל איין שטיק חורבן; וועז מ׳האָט באַדאַרפט לינדערן די נויט, האָבן זיך ערשט דעמאָלט רעכט אַנט־ פּלעקט זיינע אייגנשאַפטן פון אַ גרויסן כלל טוער, אַ געטרייען עוסק בצרכי ציבור.

פּיטשאַיעוו האָט ניט אויסגעמיטן דעמאָלט דעם אַלגעמיינעם גורל פון שטעט און שטעטלעך וואָס די רעוואָלוציע און דער בירגער־קריג האָט אַרויסגעבראַכט אינעם לעבן. ווי אַ שטעטל אין דער פּראָקלאַמירטער אוקראַיניישער זעלבס־ שטענדיקייט, האָט די באַפעלקערונג געהאַט אויסצושטיין פון די פּורעניותן דורכן אַרונטערפאַלן אונטערן רשות פון אַ נייער מאַכט, און נאָכמער דערפון פון דעם כאַאָטישן מצב וואָס די מאַכט פלעגט זיך אָפּט בייטן, צווישן די קעמפּנדיקע אוקראַינער, באָלשעוויקעס און פּאָליאַקן. דעם שוועָרסטן אָפּשניט

משה טשערניאַק
אָנגעזעענער כלל־טוער

יעקב, הערשס מינדיעס זאַלץ

פישל (אינמיטן), פון אַלט פּיטשאַיעוו מיט זיינע צוויי זין

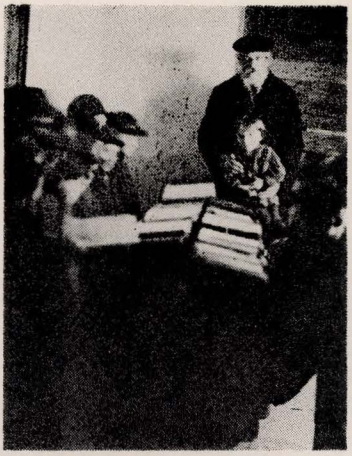
אהרון קופערמאַן
עדות פון חורבן פּיטשאַיעוו

הערשל קאַרטמאַן

אַ באַהעלפער אין דרדקי חדר מיט קינדער

הערש דער בראָדער
מיט זיינע תלמידים אין „חדר"

אויסבליק פון פּיטשאַיעוו. פון אויבן געזען.

דער אויסזען פון שטעטל מיטן באַרימטן קלויסטער, די „לאַווראַ"

האָבן די יידן געהאַט פון די באַלשעוויסטישע מחנות. אַ פּאָר צענדליק חשובע בעלי־בתים זיינען אַרעסטירט געוואָרן ווי ערובניקעס און ווי משכנות פּאַרן אייגנצאָלן די אַרויפגעלייגטע קאָנטריבוציעס. צווישן די אַרעסטירטע זיינען געווען די כלל־טוער יוסף לערנער ישראל סקולסקי און הערש זאַלץ. דער רב, הגם די סכנה אַליין אַרעסטירט צו ווערן האָט אויך אויף אים געלויערט, האָט ער זיך ניט אָפּגעשראָקן און בשותפות מיט אַ פּאָר בעלי־בתים האָט ער זיך איינגעשטעלט און געפּועלט די באַפרייונג פון די ערובניקעס...

די אמתע טעטיקייט זיינע האָט זיך אַרויסגאַווייזן באַלד נאָכן שלום־אָפּשלוס צווישן רוסלאַנד און פוילן. וועג פּיטשאַיעוו איז צוגעשניטן געוואָרן צו פוילן. באַלד ווי ס׳האָט זיך באַקומען די ערשטע הילף פון אַמעריקע האָט דער רב אַרגאַניזירט אַ קאָמיטעט צו באַזאָרגן די נויטבאַדערפטיקע דורך פּאַרטיילן הלבשה, שפּייז וכדומה. ער האָט געגרינדעט אַ גאָרקיך פּאָר די גאָר אַרעמסטע צו האָבן כאָטש אין מאָל אין טאָג אַ ביסל וואַרעם געקעכץ.

דאָס קליינע חדרל וואו ער מיט זיין פאַמיליע האָט געוואוינט איז געוואָרן דאָס קהל־שטיבל פּאָר די אסיפות פונעם קאָמיטעט און אפילו דער לאָגער פון די אָנגעקומענע מלבושים פון אַמעריקע צו פּאַרטיילן. זיין רייניער געוויסן אין פּרט פון אָפּהיטן קהליש געלט האָט אים אַליין געטראָפן, ניט צו קענען מילדערן זיין אייגענעם שוואָרן מצב. ס׳איז אים פּערזענלעך געשיקט געוואָרן פון זיין שוואָגער מאַקס זאַרעצקי הילף. אָבער כדי יידן זאָלן נישט זיין קיין חושד בכשרים, האָט ער זיך צום גלעט נישט צוגעריכט ביז ס׳איז אָנגעקומען אַ בריוו פון אַמעריקע אויף דער זעלבער סומע וואָס איז פּאָר אים פּערזענלעך געשיקט געוואָרן...

אין די שפּעטערדיקע יאָרן ווערט ער אַ מיטגרינדער פון דעם גמילת־חסדים־קאַסע וואָס איז געשטיצט געוואָרן דורכן „דזשאָינט". אויף זיין נאָמען פלעגן די גלעטער געשיקט ווערן. ער איז געווען דער ראש, דער מנהיג און פּראַק־טישער טוער אין אַלע חברות און קהלשע אינסטיטוציעס. זיך אָפּגעגעבן מיט דער פּראַקטישער אַרבעט. פון דער „לינת הצדק" ביזן פּאַרריכטן דאָס מרחץ, ביז באַזאָרגן אָן אַרעמאַן מיט אַ שייטל האָלץ אויףווינטער. ווער שמועסט שוין פון צונויפּנעמען מעות חיטים צו באַזאָרגן די נויטבאַדערפטיקע מיט אַ כשרן פּסח. ער פלעגט אַליין גיין אין די בעלי־בתישע הייזער באַגלייט פון די כלל־טוער: אליעזר שרייבשטיין, יעקב ישראל זאָלץ, יעקב שוחט, אברהם קופּער יוסף פּלאַקסמאַן און אַנדערע.

ווי אַ טיפּער למדן געשליפּענער דרשן האָט ער געשמט מחוץ פּיטשאַיעוו. מ׳פלעגט אים פּאַרבעטן אויף דין־תורות קיין קרעמעניץ, ווישנעוועץ, ראַדיוויל, קאזין און דובנע; אויף רבנישע אסיפות קיין ראָווגע, וואַרשע איז ער געווען דער הויפּט־רעדנער.

חוץ דער אַלגעמיינער כלל־טוערייַ האָט גאָר אַ חשוב אָרט פאַרנומען אין זייַן טעטיקייט די יידישע דערציאונג פונעם קינד. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, באַלד נאָכן צוריקקער פון די יידן קיין פּיטשאַיעוו האָט ער אויפגעשטעלט אַ תלמוד תורה, וואו חוץ יידישע לימודים האָט מען געלערנט אויך אַלגעמיינע קענטענישן. אַז קיין בנין פאַר דער תלמוד תורה איז ניט געווען האָט מען דאָס געמאַכט אין אַ פריוואַטער דירה פון ליבע טשערניאַק. נאָר דער מאַנגל אין געלט האָט אים געשטערט אין זייַן באַגער אויסצובריייטערן די לימודים אין די ראַמען פון אַ מלוכהשער עלעמענטאַר־שול־פראָגראַם, בכדי צו האָבן דאָס יידישע קינד אונטער אַ שטענדיקער יידישער השגחה. די מלוכה האָט אינצווישן געעפנט אַ שול אויף פּוילישׂ. בכדי די יידישע קינדער זאָלן באַזוכן נאָר אָט די שול, האָט די אַדמיניסטראַציע אָנגעוועדט אַלערליי תחבולות זיי אָפּצורייסן פון דער תלמוד תורה. האָט דער רב זיך דערפאַר אָפּגעגעבן מיט די חדר־קינדער אַרגאַניזירט פאַר זיי אַ מין נאָכמיטאָג־שול צו לערנען מיט זיי.

פאַר די לעצטע פינף יאָר ערב דער צוויטער וועלט־מלחמה, האָט ער אויפּגעשטעלט אַ מין קליינע ישיבה וואו אַ סך יידישע קינדער האָבן געלערנט זייַן וואָרט. עלטערע קינדער פלעגט דער רב באַזאָרגן אָנצוקומען אין די גרויסע ישיבות פון לודמיר, קאָמענץ, קלעצק און פּינסק, צו ממשיך זיין דאָרט זייער לערנען. אין פּיטשאַיעוו גופא האָט ער פאַר די בחורימלעך אייַנגעפירט לימודים פון תנ"ך, תלמוד. דער דאָזיקער לימוד איז געווען אַן אינסטיטוציע, געקרוינט מיטן נאָמען „תפארת בחורים". אויך מיט די בעלי־בתים פלעגט דער רב לערנען אינעם בית מדרש יעדן אָוונט אַ בלאַט גמרא.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט זיך דער רב פאַרמאָסטן קעגן דער פּוילישער עלעמענטאַר־שול (פאָושעכנע) צו האָבן די יידישע קינדער אין אַ ריין יידישער סביבה. ס׳האָט זיך געפאָדערט אַ ספּעציעלער שול־בנין. האָט אים ניט אָפּגעשטעלט דער מאַנגל אין געלט. ער איז אַרומגעפאָרן אַליין אין די שכנותדיקע שטעטלעך צו זאַמלען געלט פאַרן בנין. אויך פון אַמעריקע איז געקומען אַ מיטהילף און דער בנין איז טיילוויַיז געוואָרן פאַרטיק. ס׳האָט שוין געהאַלטן דערביי, אַז אינעם שול־יאָר 1939־40 זאָלן זיך עפענען די ערשטע קלאַסן. דער מלחמה־אויסברוך האָט אַלץ צוגישט געמאַכט. פּיטשאַיעוו איז באַלד באַוועלטיקט געוואָרן פון דער סאָוועטישער מאַכט, וואָס האָט די געביידע פאַרנומען פאַר זיך, אגב אויך אַלע אַנדערע פּוילישע געביידעס.

ר׳האָט אויפגעשריבן אַ חיבור חידושים אויפן רמב״ם און ש״ס אָבער די כתבים זיינע זיינען ליידער פאַרלוירן געוואָרן.

דעם רבס אויפגעטוענע דערציונגס־אַרבעט איז ניט געגאַנגען לאיבוד. ווי נאָר ס׳איז באַקאַנט געוואָרן אַז די שטאָט ווילנע איז אָפּגעגעבן געוואָרן צו ליטע,

זיינען די תלמידים מיט די לערער אַהין אַוועק. אויך דעם שרייבער פון די שורות האָבן די עלטערן אויפגעפֿאָדערט צו פֿאָרן קיין ווילנע אַליין. ס׳האָבן ניט געהאָלפן קיין רייד אײַנצורעדן די עלטערן מיטצוקומען, מחמת סיי־ווי איז דאָך אַלץ וואָס איז פֿאַרבונדן מיט רעליגיע ביי די סאָוועטן פֿאַרבאָטן...

— אין אַ שעה־סכנה, האָט דער רב געטענהט, טאָר מען די עדה ניט פֿאַרלאָזן. אַזאַ איז אויך געווען דער ווילן פון די יידן.

אין ווינטער 1940 האָט ער אפילו דערפילט אַ סכנה איבער זיין קאָפּ: די קאָמיסאַרן פון דער נ.ק.וו.ד. האָבן אים געזומען פֿאַרפֿאָלגן אָבער דעמאָלט זיינען אַלע וועגן קיין ווילנע געווען פֿאַרשפֿאַרט. ערשט מיט אַ יאָר שפּעטער, 1941, נאָכדעם וועג ליטע איז געוואָרן אַ טייל פון רוסלאַנד האָבן די עלטערן באַזוכט זייער זון אין ווילנע. אָבער אויך דעמאָלט האָבן זיי ניט געקענט פֿועלן ביי זיך דאָרט צו בלייבן און דער רב מיט זיין וויב האָבן זיך צוריקגעקערט צו זייערע פּיטשאַיעווער יידן, וואָס האָבן מיט איבערגעבנקייט אים באַשיצט קעגן דער נ.ק.וו.ד.

אינגאַנצן שוצלאָז זיינען אַלע יידן געווען באַלד, וועג די דייטשע עמלקים, ימח שמם, האָבן פֿאַרנומען פּיטשאַיעוו. אין צעג טעג אַרום נאָך זייער פֿאַרנעמען דאָס שטעטל חמשה עשר באב 1941, איז דער רב הר׳ אליעזר אורעצקי געווען צווישן די ערשטע אומגעקומענע 106 יידן; אין אַ יאָר שפּעטער, אין כ״ה אלול 1942, איז זיין פּרוי צביה אומגעקומען אין איינעם מיט אַלע איבעריקע פֿאַרטיליקטע פּיטשאַיעווער קדושים.

שלמה סקולסקי *)

ניטאָ שוין ס׳שטעטל...

היימישע יידן, איר מיינע פאַריתומטע ברידער,
כ׳שיק אייך אַ שפּליטער פון מיינע צעבראָכענע לידער; —
געשריבן אַזוי ווי ס׳האָבן געריידט טאַטע־מאַמע,
פּיטשאַיעווידיק, פשוט און וואַרעם, פון האַרצן, פון סאַמע;
כ׳וויל ניט באַפּוצן אין פאַרבן, באַקינצלען מיט טענער —
וואָס מער טאַטע־מאַמיש ס׳איז לשון — אַלץ מער איז עס שענער...
מיין ליד — אַ מצבה, אַ פראַסטע פון פעלזיקן שטיין...

נעכטן, יעדער „היינט" איז ביי מיר נעכטן, זיץ איך אַליין:
דאָן האָבן די פליגל פון דמיון גענומען מיך יאָגן,
ווייט, צו דער היים, צו דער אַלטער, מיך וויידער געטראָגן.
כ׳האָב זיך געראַנגלט געאַמפּערט ס׳האַרץ זיך געביטן:
— „פאַרפאַלן ניטאָ שוין דאָס שטעטל — אויף שטיקער צעריסן..."
האָבן די פליגל צערוישט זיך, די הויכן געשניטן,

---

*) שלמהס עלטערן, ישראל און עטיע זיינען געווען פאַרמעגלעכע. געפירט אין פּיטשאַיעוו אַ ייִדיש־טראַדיציאָנעל הויז. אין די יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות האָט מען די קינדער דערצויגן אין גייסט פון דער נייער צייט. חוץ ייִדישע לימודים האָט מען די קינדער באַזאָרגט אין אַ מלוכהשער שול. שלמה האָט דערנאָך געלערנט אין ווילנער העברעאישן לערער־סעמינאַר, אָנגעפירט פון ד״ר ש. י. טשאַרנאָ. אין 1933 אַרויס פון דאָרט ווי אַ דיפּלאָמירטער לערער. געווען טעטיק אין דער ציוניסטישער אַרבעט. דעביוטירט מיט שירים.

אין 1939 ווידער אָוועק קיין ווילנע, וואָס איז דאָן געווען אָקופּירט פון דער סאָוועטישער אַרמיי. אין 1941 איז ער פון רוסלאַנד דורך טערקיי געקומען קיין ארץ ישראל. געווען אַ לערער אין דער בן־יהודה גימנאַזיע.

זיינע עלטערן, ברודער פּיוול, שוועסטער יוכבד זיינען אומגעבראַכט געוואָרן מיט אַלע יידן.

האָבן די אויגן פאַרוואַלקנט די זון אויסגעמיטן —
מיט אימפעט מיך מיט זיך די בענקשאַפט געטריבן — געבראַכט ...

מיין היים, דאָס איז זי ! ס׳האָט מיך דער אָטעם פאַרכאַפט.
די זעלבע, דערקענט איר ! ס׳ווייסן די וועגט זיך פון ווייטן,
דער דראָטיקער פלויט ס׳טירל מיטן סקריפ דעם פאַרשייטן —
נאָר עפעס זיפצט עס און קרעכצט עס מיר אַנדערש ווי תמיד ...
צי קרעכצט עס פון עלטער, אַדער ס׳ווייגט גאָר פון אומעט
און זע נאָר ! אויך זי — די קאַלוזשע ביים וועג, די געל־גרינע
חנדלט נאָך אַלץ זיך צום הימל, כאָטש שימלט מיט שינאה...
און אָט איז די סטעזשקע, באַגרינט ווי אַמאָל און באַבלומט.

פאַרוואָס קומט ניט פייוול, מיין ברודער, אַקעגן:—„ס׳קאַצל קומט!״
און לויפט ניט אַ ווילדער: — „יאָ שלמה!״ — דורך טירן צעפראַלטע;
די מאַמע, זי קושט ניט איר גאָסט מיט טרערן וואָס גלישן.
דער טאַטע, ער זאָגט ניט: — דיין תכשיט געקומען צופליען!...״
ס׳איז שטיל ... העי ! וואָס שלאָפט איר ? וואו זענט איר דאָרט אַלע ?
אפשר איז מירל די קליינע געוואָרן מיט מזל אַ כלה
און תנאים געשריבן ? געשמחהט ביז שפעט אין דער נאַכט ?

ס׳איז שטיל ... העי ! ס׳האָט גאָר אַ פרעמדער די טיר אויפגעמאַכט;
וואָסילי ! דער גוי אום שבת געהייצט אונדז די הרובע, — אַ שכן ;
ר׳האָט זיך דערשראָקן, געצלמט,הענט אַזש פאַרבראַכן,
„זשיד פראַקליאַטי״ — געפליסטערט, אַנטלאָפן ... אַ יורש געוואָרן !
אַז כ׳בין שוין געשטאַרבן וואָלט וואָסילי זיכער געשוואוירן —
אויף דער וואַנט, וואו אַמאָל מיינע תפילין געהאָנגען —
לאַכט נאָריש צו מיר אַן איקאָנע אַ „טומאה״ אויף דראָנגען,
מ׳טראָגט זי מיט „זמירות״ פאַר „שחיטה״ נאָך יעדן — פאָגראָם...

די אויגן, זיי האָבן געבלוטיקט מיט טרערן אַ שטראָם.
אַריין איז די גויה, מאַרינקאַ, אַ גאַנצע בעלי־ביתטע,
שבת דאָ לייכטער געשטעלט, אַדער מיט קוילן צעבלאָזטע
דעם סאַמאָוואָר, — היינט : פאַרפוצט אין אַ טיכל, אַ דאַמע !
ס׳זיידענע טיכל ! ס׳האָט עס אום יום־טוב געטראָגן מיין מאַמע...
מיין מאַמעס טיכל ! ס׳איז, אמת, פאַרשוואַרצט שוין, צעפרעסן —

אַבער כ׳האָב עס דערקענט ! ווי קאָן מען אַזאַ טיכל פאַרגעסן ?
ר׳ מאָמע דערמיט האָט מיט תחינה די טערען געווישט — — —

וואָלט איך אַ האַק מיטגעבראַכט, האָט אַ קלער מיך צעמישט,
וואָלט איך ס׳טיכל מיטן גויאישן קאָפּ אַרונטערגענומען ...
אַבער כ׳האָב נישט קיין האַק — פאַרשפּעטיקט צו קומען ...
מיט נאַרישע הענט, ווי אַ גולם בין איך דאָ שטיין געבליבן;
הענט אָן אַ האַק ... ס׳האָט עפּעס געגאָגט מיך, געטריבן :
אַ קאָפּ, אַ טיכל אָן איקאָנע פאַרוויקלט אין תפילין...
אַ געיאָמער דערהער איך — שאָקאָלן וואָס קענען ניט שטילן, —
וועמ מחים־גערוך טראָגט זיך אין דער וועלט.

כ׳אַנטלויף ... ס׳האָט ס׳שטעטל זיך וידער פאַר מיר דאָ געשטעלט.
אָט איז דאָס בערגל וואו ווינטער געגליטשט זיך כסדר,
איי, איי ! יענע טעג, וועמ מען איז „נעלם געוואָרן" פון חדר —
וועט דער רבי, יאָסל דעם חזנס, זיך כעסן, וועט שמייסן —
נאָר מילא, וועט קאָן פאַרלאָזן דעם גליטש, דעם שניי־ווייסן ?
די „אייבערשטע גאַס", דער ראָטהויז, די קלייטן, די קראָמען —
יעדער טריט — אַ זכרון, יעדער שריט — דערינערט אַ נאָמען,
דאָ געלאָכט, דאָרט געווויינט, דאָ געטרוימט און געליבט און
געהאַסט ...

געדענקסט ווי ס׳האָט זיך געפּרילינגט, געווינטערט, געשפּאַסט?
די הייזער געשטופּט זיך, געדריקט זיך, געטוליעט צוזאַמען :
— „לאָמיר זיך האַלטן אינאיינעם — מיר האָבן קיין שטאָמען ..."
און דאָס זיך געקריגט, די אויגן געשטאָכן פון שינאה:
— מיין דאָס פון בלעך, דיינער — פון שינדלען גאָר דינע ..."
— „זע מיינע אַקסלען די ברייטע, דו ביסט אַ קריפּל, אַ הויקער"
אַ הויקער"
— „עט, — מאַכט דער שכן — שווייג בעסער, גאַוואַניק, *) פּויקער !
אַז מ׳האָט אין „אַמעריקע־גנב" אַ פעטער — האָט מען אַ דאָס..."

באַלד וועט שלום ר׳ אהרנס, כ׳דערמאָן זיך און ... לאָך,

*) גאוהניק ?

אַרויס צו דער קאַפּליצע, 2) צום וועג, און פאַרהאַלטן אַ פורל,
אַ טאַפּ־טאַן אַ זאַק, אַ כאַפּ־טאַן אַ שמועס מיטן ערל,
צום סוף זיך דראַפּ־טאַן אין קאַרק: „דאַוואַי־פריקוריטי!“ 3)
— „טשודאַק!“ — זאַגט גוי — „טשעוואַזש סטילקי האַוואַריטי?...“ 4)
וועט ר' בנימין הערשס זיין גאַנעק קפּדנותדיק אויסקערן:
— „טאַקע אַ בלאַטע, נאָר ביי מיר מוז תמיד ריין ווערן...“
וועט יאַסל דער גלעזער אַרויס מיטן קעסטל און אַ באַק־טאַן אַ וויץ.

איצי וועלוולס דרייט מיטן שטעקן: — „לאַזט מיך, איך שוויץ...“
אסתר־רחל פירט אַ „גויע מיט אייער“, מעשל — אַ ביקל,
אַבאַ דער לאַנגער האַט „סחורה“ — אַ זייגער פון ניקל...
שרה לייבס דינגט אַ פּאַס וואַסער ביי הריצקען דעם קרומען,
גייט שלמה גאַרגל — אַ „סיידל“ געדונגען פּאַר חינם,
שפּאַנט בערל מינדיעס אין „לאַוורע“: געשעפּטן מיט תבואה...
און קאַקע לויפט נאָך אַ רידימלער־גוי און זי שעלט.

אין מאַרק האַט שמחה ביי דער קלייט פעסלעך הערינג געשטעלט;
— „אַ הערינג, זאַגט ער, אַ פערד, כאַטש שפּאַן אים אין וואַגן“,
סאַניע פון הקדש, אַרויס מיט איר אויבסט־קויש זיך קלאַגן:
— „אַז מ'האַט ניט קיין גליק — איז אויף כפּרות דער שכל...“
לייזער משהס וואַרט אויף אַ קונה און געניצט מיט שמייכל,
יאנקל שוחט גייט מיטן דרשן און בעט אַ נדבה,
ס'ציטערט מאַנאַכיש זיין באַרד: — „מ'דאַרף נעבעך האַבן...“
און יידן, רחמנים, פאַרקנייטשטע, פאַרזאַרגטע — מ'גיט — — —

אַ געיעג, אַ געפאַך, אַ געפילדער, אַ וויילדער יריד!
קלאַטשע און חזיר־האַר, שטיוול און טעפּ, קיין עין הרע,
ס'האַט אַ ייד זיינע גויים, און זיין אייגענע צרה,
אַז גאַט וויל, מאַכט מען קוגל אויף שבת און חלה;
היצן זיך יידן און קאַכן, לייגן וועלטן איין אַלע —
פרנסה! — גאַט האַט באַשאַפן די וועלט און — איואַנעוון,

2) אַ מין דאַשעק־דעכעלע איבער אַן אַרויפגעהאַנגענע געטשקע אויף אַ האַלץ־שטענדער אין אַ דאַרף.

3) לאַמיר פאַרויכערן אַ פּאַפּיראָס.

4) קאַמישער מענטש, נאָך וואָס אַזויפיל רעדן?

אַמאַל שיקט ער אַן „אַדפוסט", ניט ווערט זיין נאַמען דערמאַנען ...
פאַרהאַרעוועט און מיד, מ׳לעבט מיט בטחון, מ׳שלעפט ...

אוי ! יידן, היימישע יידן, געשלעפט און געלעבט, ניט דערלעבט ...
פאַרלאַזט זיך אויף נעכטיקע טעג, אויף היינטיקע מכות,
וואו זענט איר, משפחות איר, „קאַרקעס" „מינדיוקעס",
„שליאַמקעס" ?
מיינע ברייטהאַרציקע, רחבותדיקע, היימישע יידן,
גילדענע קייטן געצויגן, וואו זענט איר — שמידן !
באַטולופטע, וואַרעמע יידן, באַשטיוולטע, באַפאה׳טע,
ס׳האָט מיט קדושה פון קאַפאַטעס פאַרשמאַלצענע געווייעט.
יידן מיט אויגן צום הימל, כאַטש געבויגן צו דר׳ערד...

שבת. ס׳שטעטל דערקענט איר ? מיט טהרה ס׳האָט זיך באַערט.
כ׳לעבן, פלוצלונג געוואָרן אַן אַנדערע בריאה !
דער זיידע געקומען פון מרחץ : — „זאָל זיין צו רפואה" — — —
ס׳גרינינקע בלעטל פרישט זיך, אויף זיין באָרד נאָך פאַרבליבן,
די מאַמע אין זיידענעם טיכל געשטעלט שוין די לייכטער,
כ׳האָב אונטערגעכאַפט איר בליק, אַזאַ ווייכער, אַ פייכטער ...
כאַטש מיט תחינהדיקע הענט זי האָט אים פאַרשטעלט.

געוואַלד ! אַט האָט זיך מיר פלוצלונג ס׳הארץ אַפגעשטעלט ...
אַהאַ ! געווים זיינען יידן אין בית־מדרש געגאַנגען !
כ׳לויף, גאָר פאַרגעסן ... די זון שוין אין מערב געהאַנגען.
דאַרט וועל איך זיי טרעפן, זיי וועלן מיך זיכער דערקענען !
אַבער זע נאָר! וואָס איז דאָ? ס׳שטעטל הייבט־אַן צו ברענען!
כ׳לויף צו דער שול־גאַס! ס׳ברענט! ס׳שטעטל אין פלאַמען!...
כ׳לויף! אַ ריטשקע? — בלוט ! כ׳לויף — אוי ,כ׳זאָל ניט פאַרזאַמען!
און דאָך — כהאָב פאַרזאַמט ... אַ חורבה געפונען, ניט מער .

דאָ איז דער בית־מדרש געשטאַנען. איז נאָך געבליבן ווער ?
יאָ ! כוועדקע, דער באָד־גוי ! ער רייסט געמיטלעך אַ טלית ...
וואַלענע האַנטשעס" *) וויל ער, אַמאַל האָט ער געבעטן נאָר חלות.

*) בריטע פאַסמעס, די באַרוועסע פיס איינצואויקלען.

אַ גאַלדענעם זייגער האַלט ער און באַטראַכט מיט כוונה, —
— „הער, כוועדקע, ווער האָט דיר געשענקט אַזאַ שיינע מתנה ? ...“
אָבער דער באַד־גוי ער לאַכט : — „אַליין זיך געמאַכט ...“
און באַנעצט פון אַ פלאַש זייַן שיכורן גומען.
— „וויין גאָר טרינקסטו?“ כוועדקע לאַכט: „ס׳אַ פלאַש בלוט“...

אַ שטיקל „לוחות“ מיט „לאַווען“ פאַרברענטע גיט מיר צו מוט :
„ ... תרצח, דערהרגע, דאַ כוועדקען, צעריים אים, דערשטיק אים.“
אָבער כ׳שטיי מיט געליימטע צוויי הענט, כ׳שטיי און באַקוק אים,
כ׳האָב בלויז צוויי אויגן וואָס וויינען און שעלטן און מאַנען ...
אָט זע איך די זון, אַ רויטע, ווי כוועדקע איר פנים!
ניין ! גיט מיר אַ האַק, כ׳וועל זי אויף שטיקלעך צעשפאַלטן !
אויב זון איז גאָטס אויג — טאָ זאָל ער זי פאַר זיך באַהאַלטן ...

שלמה סקולסקי

אפרים בריק

שבת אין פּיטשאַיעוו

(אַ בלעטל פון לעבנס־לוח)

דער לעבנס־לוח פון מיינע טייערע פּיטשאַיעווער יידן איז איבערגעריסן געוואָרן, אָבער ניט ביי מיר. טיף אין מיין האַרצן לעבן זיי. דאָס האַרץ, דאָס צעווייטיקטע, זוכט אַ טרייסט דורך קלאָגן און ווינען, קריעה רייסן אויף די אומגעברַאַכטע אומשולדיקע קדושים. שווער, ביטער שווער, קומט אַן אויפצומישן אַ בלעטל פון דעם לוח. מען מוז זיך אָנטאָן אַ כוח דערצו, ווייל איך זע דאָך מיין טאַטן, מיין מאַמען, מייַנע ברידער און שוועסטער און זייערע קליינע קינדערלעך ווי לעבעדיקע. וועל איך פּרואוון זיי אָנטאָן אין לבוש פון זייער שבתדיקער היים.

שוין דער ערב־שבתדיקער דרויסן אין פּיטשאַיעוו איז געווען קענטיק, אַז אינעווייניק, אין די הייזער ווערט אַלץ פאַרענדערט. מיין טאַטע און אַלע קרעמער איילן זיך צו שליסן די קלייטן, גיך צו לויפן אין מרחץ אַריין, זיך אַרומוואַשן, אויסבאָדן, לויטער־ריין זיין לכבוד שבת. ווי נאָר דער טאַטע איז געקומען אַהיים פונעם מרחץ, אָפּגעטרונקען אַ גלעזל טיי האָט ער אַרויפּ־געציגן אויף זיך די בגדי שבת, די זיידענע, שוין אָפּגעריבענע קאַפּאָטע און זיך געלאָזט אין בית־המדרש אַריין מקבל פּנים זיין דעם שבת־קודש.

אַן אויפגעלייגטער נאָכן דאַוונען עפּנט ער נשמה־יתירהדיק די טיר פון שטוב מיט אַ ברייטן „גוט שבת" דער מאַמען. ווידער די מאַמע פול מיט שבתדיקן חן אויפן פּנים ענטפערט אים אָפּ מיט — גוט שבת מיין מאַן. דער געדעקטער טיש מיטן קליינעם איבערגעדעקטן טישטעכל אויף די הויך אויפגעלאָפּענע חלות טראָגן פון זיך אַ ווערמקייט, געמישט מיטן שיין פון די שבת־ליכט. עס זינגט אויס דער טאַטע דעם שלום־עליכם־ניגון צו די מלאכי השלום, פאַרן קידוש מאַכן.

דער מאַמעס האַרצוואַניע פון גרייטן די אַלע מאכלים אויף שבת האָט איר פאַרשאַפט נחת, ווען צווישן יעדן מאכל האָט דער טאַטע פאַרצויגן אַ ניגון און די קינדער האָבן מיטגעזונגען דעם „כל מקדש שביעי כראוי לו".

אין גאַנץ פּיטשאַיעוו האָט פון אַלע יידישע הייזער אַרויסגעשמעקט דורך די קוימענס דער ריח פון די געגרייטע יידישע מאכלים. די גוטע יידישע פּשוטע מאַמעס האָבן מיט אַ געפּיל פון דערהויבנקייט אויפגעוועקט דאָס שטעטל פרייטיק כהאי אור (קאַיאָר) צו באָקן און קאָכן פאַרן שבת. פאַר־שמייעטע האָט מען זיך געאיילט אַרייַנצוברענגען די שבתדיקייט אין שטוב, וואָס פריער פאַררוקן דעם טשאָלנט, פאַרווייסן די קיך.

אַז דער שבת איז שוין געווען אין שטוב, האָבן מאַמעס איינגעהילט זייערע קעפּ אין די ווייס־זיידענע טיכלעך, וואָס האָבן באַשימערירט זייערע פּנימער מיט חן. יידישע טעכטער האָבן געקוקט אויף מאַמעס הענט וואָס האָבן פאַרדעקט זייערע פּנימער בעתן בענטשן שבת־ליכט. אויך זיי, די יידישע טעכטער האָבן די שבת־רו אויפגענומען מיט צאַפּלדיקע הערצער. פאַר־קעמט די האָר, מיט אַ באַזונדער חן זיי אויסגעלייגט, האָבן זייערע הערצער זיך געריכט אויף די באַגעגענישן מיט זייערע באַשערטע, באַלד נאָכן עסן.

די ליפּיווע גאָס פאַרנומען אין זיך די סודות פון די שמועסן, די שטילע, צווישן יינגע פּאָרלעך. אויף יענער גאָס זיינען אַרויסגעטראָגן געווארן די באַגערן פון עלטערן, וואָס זוכן אַ תכלית פאַר די קינדער, אַדער גאָר די איבערלעבענישן פון אַ דורכגעלייענטן ראָמאַן פון שלום אַש׳ס „מערי״ וכדומה.

אויך די ניי־דערוואַכטע יוגנט־וועלט האָט זיך געטובלט אין עונג פון שבת. שבתדיקייט געפּאָרט מיט אידילישקייט אין יינגע פּולסירנדיקע הערצער, האָט דאָס גאַנצע שטעטל איינגעוויקלט אין אַ זיסן ראָמאַנטישן חלום, אין אַ לעגענדע פון לעבן.

פאַרשפּעטיקט האָבן יונגעלייט צום „לכה דודי״ אין בית־מדרש, וויל מען האָט זיך ביים צירולניק געשאָרן און ראָזירט לכבוד שבת, האָט מען דער־פאַר דעם „לכה דודי״ אַריבערגעטראָגן נאָכן עסן, אויפן שיינעם קרעמע־ניצער שפּאַציר־שאָסיי, אַהין צום קלויסטער־וואַלד, וואו חברים און חבר־טעס האָבן זיך באַגעגנט. דאָרט איז דער שכינהדיקער „לכה דודי״ פאַר־וועבט געווארן אין דעם אויסקוק אַהין, צו ארץ־ישראל... וויל יידן דאַרפן האָבן אַן אייגן לאַנד.

*
**

יידיש פּיטשאַיעוו איז אויסגערונגען געווארן. שטום און טויב זיינען גע־וואָרן די וועגט פון יידישע הייזער, וואָס האָבן אַריינגענומען אין זיך אַמאָל די קלאַנגען פון מאַמעס וועטער פאַר קליינע קינדער, אין דערציילן זיי די מעשיות פון שרה בת טובים, פון דער מוטער חנה מיט אירע זיבן קינדער, פון דעם קלוגן שלמה המלך, פון דודן מיט גליתן. אויסגעהויכט זיינען מאַמעס וויג־לידער ביים איינשלעפערן די קליינע קינדער. קינד און קייט פון אַ גאַנצער עדה יידן זיינען פאַרשניטן געווארן. אין איין גרויסן קבר רוט זייערע נשמהדיקע אייביקייט.

די אייביקייט, אויסגעקריצט אין מיינע שורות, זאָלן דינען ווי אַן אייביקער קדיש נאָך זיי.

ת׳נ׳צ׳ב׳ה.

סעם (שלום) מרגלית*)

מיינע צוואַנציק יאָר לעבן אין פּיטשאיעוו

א. אַ בלעטל פון אַ לעבנס־קאַלענדאַר

געבוירן אויפן שוועל פונעם הייַנטיקן יאָרהונדערט, 1899, האָט מיר אַפּגעגליקט אין די פּריסטע קינדער־יאָרן צו באַפרידיקן דעם קינדערשן רייץ צו זיין אַ „גרויסער", צווישן דערוואַקסענע. אינעם צענטן לעבנסיאָר האָב איך מיטגעהאָלפן אין דעם טאַטנס באַשעפטיקונגען. און געהאַט האָט מיין טאַטע, בנציון צו טאָן מיט אַ סך געשעפטן אָבער פון אייַן־און־דעמזעלבן כאַראַקטער, נעמלעך — דאָס באַאָרגן די מענטשן מיטן טעגלעכן ביסן. און ניט נאָר דער טאַטע נאָר אויך די מאַמע מיינע, האָדל, האָט, ווי אַ אשת חיל, אַ סך געהאָלפן אין דער וווירטשאַפט, פון אַרויספאַרטיקן מילכיקע פּראָדוקטן, ווי פּוטער, קעז, סמעטענע פון דער מילך וואָס די פּיר בהמות האָבן יעדן טאָג געגעבן.

די מאַמע, כאָטש זי איז געווען פאַרטאָן מיט דער פאַרמעריי, איז זי אויך געווען די אייגנטלעכע פארזאָרגערין פון די קינדער מיט אַ יידישער דערציונג. וויל דער טאַטע איז שטענדיק געווען אַריינגענטאָן אינעם פאַרקויפן די אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן און אַחוץ דעם האָט ער באַווירטשאַפט גאַנצע צוויי פּאַסעיעס, אַרענדירטע ביים פּריץ ביגאָצקי.

די פאַמיליע איז געווען אַ היפּשע אין צאָל. פון ניין קינדער זיינען דריי געווען פון די ערשטע צוויי פרויען און זעקס פון מיין מאַמען, וואָס איז געווען די דריטע שוועסטער פון די ערשטע צוויי פאַרשטאַרבענע. מיט דער ערשטער שוועסטער אירער, האָט דער טאַטע געהאַט צוויי קינדער — ראָכצע און אברהם; מיט דער צווייטער שוועסטער — איין קינד, יוסף. די דריטע שוועסטער, מיין מאַמע, האָט אים געגעבן פיר מיידלעך און צוויי יינגלעך. ווי ביים טאַטן אַזוי אויך ביי דער מאַמען זיינען אַלע קינדער געווען אייגן בלוט און פלייש. אַלע קינדער זיינען אויסגעהאָדעוועט געוואָרן גלייך. די שטוב האָט זיך געפירט באַלעבאַטיש בכבודיק. דער טאַטע בן־ציון איז געווען פאַרנעכנט אין שטעטל צווישן די אָנגעזעענע נדבנים. האָט געהאַט אַן אָפענע האַנט פאַר יעדן נויטבאַדערפטיקן. אויך די מאַמע איז אין דעם פּרט ניט

---

*) וועגן ש. מ. זע: זייט 273.

געבליבן אונטערשטעליק. זי האָט געהאַט אירע אייגענע אַרעמע פאַמיליעס וועלכע זי אַליין פלעגט באַזאָרגן מיט אַלעם נויטיקן. ווי אַ מזל טוב, פלעגט זי וויניקער פאַרקויפן מילכיקס און בעסער העלפן אירע אַרעמע...

דער טאַטע, ווי אַלע יידן דעמאָלט, אַ פרומער, אָבער ניט פון אַלט־פרענקישן שניט. ער האָט אָפילו אין די וואָך־טעג געדאָווענט ביחידות אין דער היים, יעדן קאַיאָר. אַחוץ שבתים און ימים טובים און אין יאָרצייט־טאָג נאָך די עלטערן.

די מאַמע האָט אַכטונג געגעבן אַז די קינדער זאָלן קענען אַ יידיש וואָרט, און דער טאַטע האָט זיי אַרײַנגעצויגן אין זיין אָרבעט, זיי געלערנט אַז מען דאַרף מיטהעלפן אַ טאַטן. אַזוי אַרום איז תורה און דרך־ארץ פאַרפלאַנצט געוואָרן צווישן די קינדער.

אַז ס׳איז געקומען „זומער־לעב״ האָט זיך פאַר די קינדער געעפנט אַ נייע וועלט. דער טאַטע האָט געהאַט צווי פאַרמס. איינע ניט וויט פונעם שטעטל, שאבליווקע, די צווייטע אין דאָרף לידעכאָוו, בערך זיבן וועלסט וויט פונעם שטעטל. פון זיינע צווי שותפים איז לייזער טשערניאַק — מ׳האָט אים גע־רופן — לייזער מאצקיס, — געווען אַ פּיטשאַיעוועך, און יואליק דער צווייטער שותף פון לוסאטין. מיטן ערשטן איז מיין פאָטער זיך גיך צעגאַנגען און פון דער פאַרם איז גאָרניט געבליבן. דערפאַר אָבער זיינען די פיר פערד וואָס מ׳האָט שטענדיק געהאַט, פאַרבליבן פאַר דער צווייטער פאַרם. דער קליינער, צען־יאָריקער שלומקע האָט טאַקע דערפון גענאָסן, זיך אויסגעלערנט צו רייטן אויפן פערד. פון אָט דעם קינדערשן ספּאָרט צו רייטן ווי אַ „גרוי־סער״ איז שפּעטער געוואָרן אַ פראַקטישער נוץ דורך זיין פאַרטאָן שטענדיק אין דרויסן אויפן פעלד.

כ. די איינציקע וואָלשפּינערין אין דער געגנט

מיין פאָטער, בן־ציון מרגלית האָט זיך אָפּגעגעבן אין די ווינטער חדשים מיט אַ גאָר באַזונדער מין באַשעפטיקונג. ער האָט אויפגעשטעלט גאַנצע צווי „טשעכראַליעס״ וואָס האָבן אויסגעאָרבעט די רויע אָפּגעשוירענע וואָל פון די שעפסן. די דאָזיקע וואָל־שפּינערין איז געווען די איין־און־איינציקע אינעם גאַנצן קרעמענציער גרויסן „אויעזד״ (באַצירק). די פויערים פון די אַרומיקע דערפער האָבן די אָפּגעשוירענע שאָף־וואָל געבראַכט צום טאַטן צום אויסאַרבעטן. די קאָמפּליצירטע מאַשין מיט האַלצערנע וואַלקעס און פופצן נעצן וואָס האָבן דורכגעלאָזט די אויסגעשפּונטע וואָל זיינען געפּירט געוואָרן דורך צווי פערד. דערפון האָבן שפּעטער די פויערים אויסגעוועבט פאַר זיך וואַרעמע מלבושים, און ווינטערדיקע וואלענקעס, אָדער פוישן ווי מען האָט געדרופן די דאָזיקע וואַרעמע שטאָף, שטיוול וואָס האָבן געגרייכט ביז

די קני. מיין פאטער האט ארויסבאוויזן א בריהשקייט שפעטער אליין צו קענען פארריכטן ווען עפעס איז קאליע געוואָרן אין דעם מעכאניזם. דער דאזיקער יידישער אויפטו האט געשמט ווייט אריבער דעם שטח פון פיטשאיעוו. דאס האט מעגלעך געמאכט פאר די פויערים אין די דערפער צו זיין פאר־נומען אין די פראסטיקע ווינטער־חדשים צו זיין פארטאן פאר זיך אליין.

און אז פערדישע קראפט ווערט פארנוצט צו ציען די רעדער וואס דרייען די וואלקעס און די שטייפע לעדערנע פאסן דארף מען די פערד אנעסן צו זאט. איז אויפגעקומען א צווייטע איניציאטיוו צו באזארגן פאר די פערד האבריק פון סיטשקע. האט טאקע בנציון מרגלית אויפגעשטעלט א „סיטש־קארניע", א געשטעל צו שנייַדן פון שטרוי סיטשקע אויף צו קארמעווען די פערד און אויך בהמות. און די סיטשקארניע האט באזארגט אלעמען וואס האבן געהאט פערד און בהמות... אזוי איז מיין פאטערס הויזגעזינד געווען באשעפטיקט דעם גאנצן ווינטער מיט ארבעט אין די דאזיקע צוויי אונטער־נעמונגען, וואס האבן געגעבן פרנסה בריוח... ווידער די אונטערגעוואקסענע קינדער האבן געהאט א פארגעניגן דורך האלטן די לייצעס אין האנט וואס פירן די פערד אין א קאראהאד ביים רעדער־געדריי פון דער שפון און שנייד מאשינען.

ג. ארענדירטע פאסעסיעס

אין די זומער־חדשים איז מען געווען פארטאן אויף די צוויי „פאלוואָרקעס" וואס מיין פאטער האט געהאלטן אין ארענדע פונעם פריץ ביגאצקי אין לידעסאוו און פון א צווייטן פריץ אין שאבליווקע. אין יעדער פון די פאלוואָרקעס זיינען געווען באשעפטיקט צו צוויי פויערים מיט פיר פערד. א טייל פון דער ערד האט מען אליין באארבעט, און א געוויסן טייל האבן פויערים באארבעט, געאקערט, געזייט און געשניטן. קיין יידן פונעם שטעטל האבן זיך דערצו ניט אויסגעטויגט. מיט די פויערים איז געווען אפגעמאכט, אז נאכן שניט באקומען זיי א העלפט פון דער אראפגענומענער תבואה. אזוי ארום זיינען די פויערים געוואָרן כמו־שותפים פאר זייער ארבעט. מיין פאטער האט מיט די פויערים גוט געלעבט. זיי האבן עס די אראפגענו־מענע תבואה, ארייַנגעבראכט אין די סטאדאלעס (תבואה קאמערס).

די תבואה איז געמעלויצעט (צעמאלט) געוואָרן דורך דער ספעציעלער מאשין וואס מיין פאטער האט געהאט, געטריבן דורך צוויי פערד, געפאקט געוואָרן אין זעק, און דעמאלט ערשט האבן יידן אויך גענאסן פון דער אפגעטוענער ארבעט: מען האט געקויפט די תבואה. ער פלעגן קומען אזעלכע סוחרים פון קרעמעניץ, ראדזיוויל און אנדערע ערטער. ווער פון די סוחרים וואס פלעגט די תבואה עקספארטירן טיף אין רוסלענדישע גובערניעס, ווער קיין אויסלאנד, בעיקר — דייטשלאנד.

שטיל און באַשיידן האָט זיך אַזוי געפירט ביי יידן אַ רואיק, נאָרמאַל לעבן, יעדער לויט זיין גראד. מיין פאָטערס שותף פון ליסאטין, יואליק, האָט אַפילו אַליין, פאַר זיך געפירט גרעסערע אַזעלכע פאַלוואַרקעס אין אַנדערע ערטער, וואָס דער פריץ קאָזין האָט אים אָפּגעגעבן אין ארענדע. אויך יואליקס שוואָגער, וואָס האָט געוואוינט אין לעווקאָוויץ, אברהם בליט, האָט נושא חן געווען ביים פריץ און אים אָפּגעגעבן אין ארענדע געוויסע פעלדער. ער, דער פריץ אַליין פלעגט גאָנץ אָפט פאַרלאָזן זיין „אימעניע" (גוט) און זיך אויפהאַלטן אין פעטערבורג. אַ סברא, אַז ער פלעגט זיין אַ שטיק בעל יועץ אין קרייזן פון דער „דומא" (פאַרלאָמענט) און אַפילו זיין אַ מקורב אינעם צאַרישן הויף. ער האָט זיך זייער פריינדלעך באַצויגן צו די יידן, מיט וועמען ער האָט געהאַט צו טאָן. גאָר שטאַרק האָט ביי אים אויסגענומען דער יונגער גערמאַן, אברהם בליט. אָבער ער האָט אויך גוט געוואוסט פון מיין פאָטער. קיין קאָנפליקטן זיינען קיינמאָל ניט פאָרגעקומען.

ד. דאָס גאַנצע שטעטל וועלט אויפגעהויבערט

אין זומער 1911 איז דאָס גאַנצע שטעטל אַרויס אין דרויסן צו קוקן אויף אַ מין בייז וואונדער. דאָס ערשטע מאָל האָט זיך באַוויזן אַ מין כישוף־וואָגן וואָס גייט אַליין אָן פערד. דאָס איז דער פריץ געקומען מיט אָן אויטאָמאָביל וואָס האָט אויפגעהייבערט קינד און קייט. פערד געשפאַנטע אין די וועגענער האָבן זיך צעפאַלאָשעט און געלאָפן ווי אַ וויכער. אַנטלאָפן ווי פאַר אַ שדים־קול פון דעם הייזעריקן געקלאַנג וואָס די אויטאָמאָביל טרובע האָט פון זיך אַרויסגעלאָזט... מיט פאַרגאַפטע בליקן איבער „גאָטס וואונדער" האָבן יידן לאַנג נאָכגעקוקט דעם פריצס אויטאָמאָביל וואָס פאַרלאָזנדיק דאָס שטעטל האָט ער געלאָזן נאָך זיך אַ מאַסע שטויב וואָלקנס. אָבער דער דאָזיקער אויטאָמאָביל האָט דערנאָך אויפגעריכט סיי דאָס שטעטל, סיי דעם גאַנצן וועג וואָס האָט געפירט צום פריצס „אימעניע". בפרט דאָס יינגל, שלמה, וואָס דורך דעם, איז מיטאָמאָל געוואָרן אַ גאַנצער זעלבסטשטענדיקער פאַרדינער צוליב דעם אויטאָמאָביל.

עס האָט זיך דעם פריץ פאַרוואָלט פאָרן אין שטעטל אַריין דווקא אין אָן אָסיען (האַרבסט) טאָג, וועז אַלע וועגן און שטעגן וואָס פירן קיין פּיטשאַיעוו זיינען דורכגעווייקט פון די רעגנס און פון דער פייכטער לופט; וועז ביי אַ מינדעסטן טראָט־באַריר וועלט דער פוס אינגעזונקען אין דער לימיקער צעקראָכענער מאַסע. איז טאַקע דער פריץ שטעקן געבליבן מיט זיין אויטאָמאָביל. אַזוי ווי אונדזער הויז האָט זיך געפונען אינעם עק פונעם שטעטל, וואָס גראָד דאָרטן פלעגט זיך אָפּשטעלן אַ סך וואָסער און באַלעגט דאָס אָרט מיט זומפן, האָבן מיר די ערשטע דערזען דעם פאַרזונקענעם אויטאָמאָביל מיטן פריץ אינעווייניק. איך און מיין ברודער האָבן עס דעמאָלט, פייל פון בויגן, זיך אַ לאָז געטאָן אויף צוויי בעסטע פון אונדזערע פערד, און אייגע־

שפּאַנט אין דעם אויטאָמאָביל און מיט פערדס הילף האָבן עס מיר, דאָס יונגוואַרג דעם פּריץ אַרויסגעשלעפּט פונעם זומפּ. וועלן דער פּריץ האָט אונדז געוואָלט דערפּאַר באַלוינען האָט דער טאַטע ניט דערלאָזט. און דער פּריץ האָט עס גוט געדענקט, מיט יאָרן שפּעטער, וועלן ער האָט זיך באַדאַרפט איינשטעלן פאַר מיין פאָטער.

די דאָזיקע געשעניש האָט דעם פּריץ באַוואויגן אָנצוקלאַפּן אין די „הויכע פענצטער" אַז מען זאָל אויסלייגן א געשטיינערטע בריק אינעם שטעטל און די וועגן וואָס פירן צו זיין „גוט". אין 1912 האָט זיך באַוויזן א „פּאָדריאַטשיק" פון קרעמענץ פאַר דורכפירן די דאָזיקע אונטערנעמונג. אברהם בליט, פלעגט זיין אַן אַריינגייער אין הויז פון מיינע עלטערן, וועלן ער פלעגט נאָר זיין אין שטעטל. פון אים האָב איך זיך דערוואוסט וועגן די פלענער, די ערטער, וואָס דער גראַף האָט אָנגעווויזן דעם שאָסיי אויסצולעגן; אויך די ערטער, וואו מען דאַרף אויסהאַקן שטיינער, גראָבן זאַמד, און דאָס אַלץ צושטעלן צו די ערטער פּאַרן ברוקירן. אין אונדזער הויז האָט אברהם בליט זיך שטענדיק געפילט היימיש. דאָס האָט מיין מאַמע, די אשת חיל, אים מקרב געווען, אים בריייטהאַרציק מכבד געווען.

ער האָט עס פונעם פּריץ אַליין זיך אַלץ דערוואוסט און דערציילט ביי אונדז אין שטוב. אויך האָט ער דערציילט, אַז דער פּאָדריאַטשיק זוכט א מענטשן וואָס זאָל אים קענען באַזאָרגן אַרבעטער, פון די דערפער, פערד און וועגענער צוצושטעלן די נויטיקע מאַטעריאַלן. איך בין שוין דעמאָלט געווען א בר מצוה בחורל און איך האָב געפּראוווט מזל ביים פּאָדריאַטשיק צו זיין דער באַזאָרגער מיט דעם אַלעמען. וועלן ער האָט דערווידערט, מחמת צו אַזא שליחות בין איך נאָך צו יונג, בין איך ביי זיך ניט אַראָפּגעפאַלן און אים דערציילט אַז איך קען אַלעמען אין די אַרומיקע דערפער פון מיין שטעטדיקן אַרומרייטן אויפן פערד צו העלפן ביים אַראָפּנעמען די תבואות פון די פעלדער וואָס מיין פאָטער האָט אין אַרענדע. מיין זיכערער שטעל אויף זיך האָט הפּנים ביי אים אויסגענומען און איך בין עס געווואָרן דער באַזאָרגער פון אַרבעטס־הענט, פערד און וועגענער אין משך פון צוויי זומערן, פון די יאָרן 1912, 1913. יעדן טאָג, קאַיאָר האָב איך שוין געריטן אויף מיין פערד אין די דערפער און געבראַכט די פויערים מיט די וועגענער; אַכטונג געגעבן דעם גאַנצן אַרבעטס־טאָג אויף דער אַרבעט, מעשה קאָנטראַלער... דערפאַר האָב איך באַקומען גאַנצע 15 גאָלד רובל א וואָך, וואָס איז פאַר יענער צייט געווען א מאַיאָנטעק אַפילו פאַר א דערוואַקסענעם, א בעל משפּחה.

ה. דער פּריץ ראַטעוועט מיין טאַטן פון דער דובנער תּפיסה

דאָס שטילע לעבן, מיט איינגעפונדעוועטע יידישע פּרנסות איז איבערגעריסן געוואָרן בייַם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס שטעטל פּי־טשאַיעוו וואָס איז געלעגן זיבן וווּרסט פון דער דעמאָלטיקער עסטרייכישער

גרענץ איז געווען אויסגעשטעלט אויפן ערשטן מלחמה פייער. יעדער
האַרמאַטן־שאָס פון דאָרטן האָט אָפּגעהילכט אינעם שטעטל. אָנגעהויבן האָט
זיך די מלחמה גראָד דעמאָלט, ווען דער תבואה־שניט האָט באַדאַרפט אַראָפּ־
געזומען ווערן פון די פעלדער. מיין ברודער איז דעמאָלט אַרומגעפאָרן
רייטנדיק אויפן פערד, אַכטונג צו געבן אויפן צונויפנעמען די תבואות פון
אונדזערע פעלדער און אַריינברענגען אין די שפייכלערס. די רוסישע אויס־
שפיר טיילן וואָס האָבן אָבסערווירט דעם פראָצעס און געזוכט דעם שונאס
שפיאָנען האָבן געוואָרפן אַ חשד אויף מיין ברודער. קאָזאַקן האָבן זיך אַריינ־
געוואָרפן צו אונדז אין הויז און געפאָדערט פון מיין פאָטער, אַז ער זאָל
אַרויסגעבן דעם עסטרייכישן שפיאָן... עס האָט ניט געהאָלפן די אויפקלערונג
פון מיין פאָטער וועגן זיין זון און דעם ציל פון זיין אַרומפאָרן אַרום די
פעלדער. מען האָט אונדז אַלע פאַרנומען, אַריינגעזעצט און פאַרשפאַרט אין
אַ קלויסטער קאַזאַרמע, וואָס איז געווען בשכנות מיט דער דירה פון משה
זאָלץ. ס׳איז אַריבער די נאַכט, און אויף מאָרגן פרי איז געקומען דער
סטאַראָסטע יצחק האָפשטיין און אונדז פון דאָרט באַפרייט. ס׳זיינען אַוועק
אַ פאָר וואָכן און דאָס אומגליק האָט זיך ווידער באַנייט, דערביי אויף אַ גע־
פערלעכן אופן: לויט אַ באַפעל פון אַ העכערער אינסטאַנץ איז מיין פאָטער
אַרעסטירט געוואָרן און אָפּגעפירט געוואָרן אין דער מיליטעריישער פעסטונג־
טורמע פון דובנע, וואו נאָר געפערלעכע פאַרברעכער ווערן דאָרט פאַר־
שפאַרט און געמשפט פון אַ מיליטערישן געריכט...

דערווייל האָב איך, דאָס יינגל, באַדאַרפט זאָרגן דערפאַר, צו פאַרענדיקן דאָס
אַראָפּנעמען די תבואה פון די פעלדער און אַריינברענגען אין די שפייכלערס.
דאָס פּראָבלעם פון געלט אויף צו באַצאָלן דעם לוין די אַרבעטער האָט פאַר־
ענטפערט מיין טאַטנס שותף, זיין קאָזין, שמואל לערער. איך בין יעדן טאָג
געפאָרן קיין לידעכאָוו צו ברענגען די פּויערים פאָר דער אַרבעט און זיי
אויסגעצאָלט די שכירות. נאָכן אַריינברענגען די גאַנצע תבואה אין די
שפייכלערס, ווען איך האָב געהאַט אויסגעצאָלט די אַרבעטער זייערע שכירות
אויפן הויף פונם פּריץ האָט זיך פלוצלונג דערנענטערט צו מיר אַ גוי מיט
אַ טענה, אַז ס׳קומט אים פון מיין פאָטער פאַר פיר טעג אַרבעט, אַז איך
האָב אים געבעטן אָפּצואוואַרטן אַ פאָר טעג, נאָך מיין צוריקקומען פון
דובנע, וואו איך וועל אויפקלערן די זאַך ביי מיין פאָטער, האָט ער פאַרפירט
מיט מיר אַ געשלעג. גראָד איז דער פּריץ אָנגעקומען, האָט אינגעשטילט
די שלעגעריי. מיר אָבער האָט ער אויסגערעדט די אומרעכט פון ניט בא־
צאָלן און מיר פאַרבאָטן איבערצוטרעטן זיין הויף, דאָס האָט ביי מיר אַרויס־
גערופן אַ חשד אויפן פּריץ, אַז ער זוכט אַן אויסרייד אַוועקצונעמען ביי אונדז
דאָס ביסל תבואה... איך בין דעמאָלט געפאָרן קיין דובנע דערציילן
דעם טאַטן אַלץ און הערן זיין עצה. אָבער ווי נאָר איך האָב אים דערזען
זיינען מיך באַפאַלן אָנגסטן און געווייַן, אַז איך האָב קיין וואָרט ניט געקענט
אַרויסברענגען. דערווייל איז אָפּגעלאָפן די וויזיט־צייט, דער וועכטער האָט
דעם טאַטן אַוועקגענומען און צוריקגעפירט אין דער טורמע.

וועז אברהם בליט האָט זיך דערוואוסט פון דעם בלבול אויפן טאַטן, אוז אַז ער איז פאַרשפּאַרט אין דובנער פעסטונג־טורמע האָט ער זיין נאָענטקייט אוז פריינדשאַפט מיטן פּריץ אויסגענוצט צו ראַטעווען מיין פאָטער. ווי שוין דערמאָנט, האָט דער פּריץ געהאָט גרויס אָנזען אינעם פּעטערבורגער אויבן־אָן. דער פּריץ האָט מיין פאָטער געדיינקט נאָך פון יענעם מאָמענט, וועז מיר האָבן אים אַרויסגעשלעפּט מיט זיין פאַרזונקענעם אויטאָמאָביל אוז ער איז מרוצה געווארן איצט אָפּצוטאָן אַ טובה, אויך פון ראַטעווען אַ מענטשן אין עת צרה. אַ ערגערע, סכנותדיקע פאַרזינקענישׂ... וואָס ער האָט טאַקע געפּועלט.

ו. אויף קעסט ביי דער עפּטרייבישער רעגירונג

גראָד, וועז מיין פאָטער איז שוין געווען אין דער היים האָט זיך דער מלחמה־פראָנט צווישן די רוסישׂ־עסטרייכישע אַרמייען צעפלאַקערט אַרום פּיטשאַיעוו. די רוסישע אַרמיי איז דעמאָלט הענדום־פענדום געטריבן געווארן פון הינטער קראָקע וואו זי איז געשטאַנען באַלד אין אָנהייב פון דער מלחמה, אין 1914. זי איז האָסטיק געלאָפן אויף צוריק. דאָס האָט געפּירט דערצו, אַז די רוסישע אַרמיי־טיילן האָבן זיך ניט אויפגעהאַלטן אין שטעטל און פאַרהיט פּיטשאַיעוו פון אַלערהאָנט רויבעריייען און אַנדערע אומגליקן וואָס זי האָט פראָקטיצירט אין גאַליציע, בעת דעם אָנהייב זיג מארש. די עסטרייכער האָבן אָן ווידער־שטאָנד פאַרנומען דאָס שטעטל. אַ טייל פון דער אַרמיי איז אינגעקוואַרטירט געווארן אין די יידישע הייזער. די ערשטע טעג האָט מען זיך באַנומען פּריינד־לעך מיט דער באַפעלקערונג. עס האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. מען האָט די ציווילע מענטשן באַלד איינגעשפּאַנט צו גראָבן שוץ־גריבער. אַרום פּיטשאַיעוו. מ׳האָט אויך קאָנפּיסקירט אַלע פּראָוויאַנטן פאַר דער אַרמיי וויפאַר די פערד. דער פינאַל איז געווען אַז אויף אַ באַפעל פונעם צענטער איז די גאַנצע באַפעלקערונג, אויף אָן אַכזריותדיקן אופן פאַרטריבן געווארן אינעם הינטערלאַנד. אין משך פון פיר עציילטע שעה האָט דאָס באַדאַרפט אויס־געפּירט ווערן. אונדזער פאַמיליע ווי אַ גאַנץ היפּשע צאָל אַנדערע יידן זיינען אַריבערגעפּירט געווארן קיין גריידינג, ניט וויט פון ווין. די שטאָט איז געווען דאָמינירט פון טשעכן. מיר זיינען געווען באַצייכנט ווי ציוויל־גע־פאַנגענע. אָבער היות די שטאָט איז געווען אַ אינדוסטריעלע, וואָס האָט זיך געניטיקט אין אַרבעטס־הענט, אויפן אָרט פון די מענער וואָס זיינען אַוועק אין דער אַרמיי, האָט מען אונדז באַהאַנדלט ליבעראַל. מען האָט אונדז צוגע־טיילט די זעלבע שפּיז־קאַרטלעך ווי פאַר דער אָרטיקער איינוואוינערשאַפט. אַפילו, פון צייט־צו־צייט געגעבן הלבשה יעדן וואָס האָט זיך אין דעם גע־נויטיקט. מיט די ספּעציעלע פאַספּאָרטן האָבן מיר זיך אַפילו פריי געקענט באַוועגן אינעם לאַנד. קיין צוואַנג צו אַרבעטן אין די פאַבריקן איז ניט אָנגעוועגדט געווארן. יעדער האָט געאַרבעט פרייוויליק. איך פלעג אויסנוצן די זונטיקס זיך אַריבערכאַפּן אין אַ דאָרף צו קויפן, פון מיין פאַרדינסט, אַביסל

שפּיז, אין וועלכן עס האָט זיך געפילט אַ מאַנגל אין גריידינג. אַזוי האָבן די עוואַקואירטע געלעבט אין גריידינג מער דערטרעגלעך ביזן סוף פון דער מלחמה.

ז. מיר זיינען צוריק אין פּיטשאַיעוו

וועז מיר זיינען, נאָך דער מלחמה, צוריקגעקומען אַהיים האָבן מיר פון שטעטל געטראָפן אַ חורבה. דעמאָלט האָבן די פּאָליאַקן געהאַט באַזעצט פּיטשאַיעוו. אָבער ניט אויף לאַנג. די רוסן זיינען אַהין צוריק אַריין. עס האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן די בהלה צייט, וואָס פּיטשאַיעוו, באַגלייך מיט אַנדערע ערטער אַרום האָבן דורכגעמאַכט, נאָך דער רעוואָלוציע. מ׳האָט געהאַט אויסצושטיין פון אַלערליי פּאַרטיזאַנער אַרמייען וואָס פלעגן אויף אַ ווייל זיך אַריינכאַפּן אין אַן אָרט און אָנטאָן געבראַנטע צרות, בעיקר רויבעריי. פּאָליאַקן, אוקראַי־נער, פּעטלוראָווצעס. בעיקר שפּעטער, וועז די באָלשעוויקעס האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אויף פוילן. קיין רעגולערע דיסציפּלינירטע אַרמייען זיינען דעמאָלט ניט געווען. די אַטמאָספּערע איז געווען אַ הפקרדיקע. יעדעס מאָל, וועז איין אַרמיי האָט אָפּגעטראָטן פּאָר אַ צווייטער, אַנגרייפּעריש האָט דאָס שטעטל געליטן פון אַלערהאַנט צרות, בעיקר פון רויבעריין. ביז דער לעצטער אַקט האָט זיך אָפּגעשלאָסן, וועז עס איז געשלאָסן געוואָרן אַ שלום צווישן די פּאָליאַקן און די באָלשעוויקעס, און פּיטשאַיעוו ווי אַ גאַנץ היפּשער טייל פון וואָלין איז אָפּגעגעבן געוואָרן צו די פּאָליאַקן, ביז דעמאָלט האָט זיך דאָס געמוטשעט, אומזיכערדיק לעבן געפונען ווי אויף אַ וואולקאַן.

נאָכדעם, וועז די פוילישע מאַכט האָט זיך ווי סטאַביל געהאַט איינגעפעסטיקט אין שטעטל, האָט זיך מיטאַמאָל באַוויזן אַ שטראָל פון לעבן. דאָס איז געווען די ערשטע בשורה פון אונדזערע פּיטשאַיעווער געטרייע בריידער אין אַמעריקע.

אין איינעם אַ שבת איז דאָס גאַנצע שטעטל אויפגעהייטערט געוואָרן פון אַ בריוו וואָס האָט זיך באַקומען פון חנא זאַלץ, מיט דער אָנגעזאָגטער בשורה, אַז די פּיטשאַיעווער שיקן הילף. דאָס שטעטל איז געגאַנגען דעמאָלט כאַ־דאָראָם. דער חנא איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ משיח. די הערצער פון די יידן זיינען אויפגעריכט געוואָרן. און עס האָט טאַקע ניט לאַנג געדויערט. די ערשטע הילף איז אָנגעקומען. הילף צו יחידים, פון זייערע קרובים ווי הילף פאָר די באַדערפענישן פון דעם גאַנצן קהל.

גאָר אויפגעלעבט האָט דאָס גאַנצע שטעטל, וועז דער ספּעציעלער שליח פון אַמעריקע, דער פּיטשאַיעווער הערשל קאָרטמאַן האָט זיך באַוויזן מיט מזומענע דאָלאָרן וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט. אין יענער צייט צו גרייכן פּיטשאַיעוו האָט געשמעקט מיט סכנות נפשות ממש. אָלע וועגן זיינען געווען באַדראָט פון איבערפאַלן דורך די צעווילדעוועטע עלעמענטן וואָס די מלחמה און דער

בירגער קריג האָט נאָך זיך געלאָזן. געפֿאָרן איז מען דעמאָלט נאָר מיט פערד און וואָגן, צי שליטן. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָט הערשל קאָרטמאַן אַליין געהאַט איבערגעלעבט שווערע מאָנאַלישע יסורים פון דעם, וואָס ער האָט זיך געמוזט אויפהאַלטן אין ווארשע אַ לענגערע צייט, אַבי ניט שטעקן בלייבן אינמיטן וועג, אויסצומיידן אַ לעבנס־סכנה. אָבער ער האָט זיך פֿאָרט דערשלעפּט צו זיינע פּיטשאַיעווער. אין יענעם טאָג פון זיין אָנקום איז אין שטעטל געווען ששון ושמחה. איך האָב געהאַט אין אַמעריקע מיינע דערמאָנטע שטיפ־ברידער און שטיפ־שוועסטער, וואָס האָבן אונדז געשיקט הילף. הערשל איז געווען טאָג־טעגלעך אַרומגערינגלט מיט מענטשן, וואָס האָבן אים באַלאַגערט מיט זייערע באַגערן, אויסגעגאָסן זייערע ביטערע הערצער אויף זייער מערכה. איך האָב בשום אופן ניט געקענט אים פֿאַרטרויען מיין באַגער, צו פֿאָרן קיין אַמעריקע. הערשל האָט זיך ניט געוואָלט שיידן מיט זיינע יידן. אָבער עס איז געשען דעמאָלט, אַז מיט ניסים איז ער אַליין, שיער ניט אַריינגעפֿאַלן אין די הענט פון די באָלשעוויקעס אין איינעם אַ טאָג, אומ־געריכטערהייט פֿאַר אַלעמען האָבן די פֿאַליאַקן פֿאַרלאָזט דאָס שטעטל, מחמת דעם אָנגריף פון די באָלשעוויקעס. אַלע האָבן מיר דערפילט די אַחריות פֿאַר הערשלען, אים אַוועקצופירן. אויף מיר, דעם יונגן בחורל איז אויסגעפֿאַלן דער גורל, אויסצופירן די שליחות אַוועקצופירן הערשלען קיין בראָד. און ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן איז דאָס גאָר געווען פֿאַר מיר אַ גרויס גליק. נאָך פון קליינערהייט האָב איך געוואוסט אַלע וועגן און אומ־וועגן וואָס פירן קיין בראָד און איך האָב אים טאַקע בשלום אַהין געבראַכט. דעמאָלט ערשט האָב איך געהאַט די געלעגנהייט צו בעטן אים, מען זאָל מיך אַריבערברענגען קיין אַמעריקע. הערשל האָט זיין וואָרט מקיים געווען. אים ווי מיינע שוועסטער האָב איך צו פֿאַרדאַנקען וואָס מיר זיינען געבראַכט געוואָרן אין דעם לאַנד, וואו איך לעב קאַרגע פערציק יאָר, און פיל זיך גליקלעך. ווען ניט הערשל, ווער ווייסט צי וואָלטן אויך מיר ניט געבליבן אין פּיטשאַיעוו און געהאַט דעם זעלבן שוידערלעכן סוף, ווי מיין ברודער איסר און שוועסטער לאהקע, וואָס זיינען אומגעקומען אינאיינעם מיט אַלע פֿאַרשניטענע לעבנס פון אונדזערע טייערע, האַרציק־וואַרעמע, תמימות־דיקע יידן.

זאָלן מיינע ווערטער דינען פֿאַר אַ אייביק געדעכעניש נאָך זיי.

זעקסטער קאַפּיטל

מיין שטעטל פּיטשאַיעוו

פון טשאַרלס (חנא) זאַלץ

אָפּשאַצונגען:

ה. גענערנט • ש. סקולסקי

ה. געלערנט

דער פאלקסמענטש חנא (טשארלס) זאלץ

אזוי און ניט אנדערש איז פארן שרייבער פון די שורות דער דאזיקער פיטשאיעווער ייד וועלכן ער האט דערקענט, שוין דא, אין אמעריקע. פיטשא־ יעווער יידישע יידן האבן קיין גרעסערן שבח פאר א מענטשן וועלכן זיי האבן גרויס געהאלטן ניט געהאט, ווי אזעלכע באצייכנונג. דאס האט געשטעמפלט דעם מענטשן מיט פאלקישקייט, מיט דער תמימותדיקייט פון זיינע מעשים.

מיר זיינען מיט חנא זאלץ באקאנט געווארן צוליב דער ארבעט פון רעדאגירן, און טיילווייז צענויפשטעלן דאס יזכור־בוך נאך זיינע פיטשאיעווער יידן. מיר האבן דערפילט אין די אלע רייד צו אים, אין די בריוו פון פיטשאיעוו, אז חנא וואוינט גארניט אין אמעריקע, נאר אין פיטשאיעוו, און מען רעדט זיך אראפ פונעם הארצן, פאר אים, צו יעדער צייט. און ניט נאר די יידן פון זיין אייגענעם דור, נאר אויך דאס יינגווארג, דער נייי־אויפגעקומענער דור. אלע האבן צו אים גערעדט מיטן נוסח, ווי מען רעדט צו א היימישן, אייגענעם מענטשן.

מיר פארשפארן דאס צו אילוסטרירן, ווייל דער לייענער וועט עס לייענען, סיי אין די פארעפנטלעכטע בריוו פון פיטשאיעוו, סיי אינעם עדות זאגן פון ש. סקולסקי, אין זיינע רייד וואס מיר דרוקן דא, לכבוד חנא זאלצס גע־ בורנטאג.

חנא זאלץ, וואס וואוינט שוין העכער פופציק יאר אין אמעריקע, האט אויף א האר ניט געמינערט אין זיך דעם אלטן כלל טוער, וואס ער האט ינגלווייז מיטגעבראכט מיט זיך קיין אמעריקע. און דער סימן מובהק (קען־צייכן) פונעם יידישן כלל טוער פון „אמאל" איז געווען — דינען דעם ציבור לשמה. מען האט אים ניט באדארפט וועקן, רופן, אפעלירן, און אוודאי ניט באצאלן פאר זיין ארבעט. ווייל די מידה פון דינען דעם ציבור איז געווען ביי יענע

יידן אַן איינגעוואַרצלטע פון דורות לאַנג. מען האָט אפילו אין די תפילות, יעדן ערב ראש חודש בענטשן, ביים אָנשפּאַרן אויפן רעכטן אָרעם די ספר תורה, מתפלל געווען פאַר די „עוסקי בצרכי ציבור באמונה" אַז „הקדוש ברוך הוא ישלם שכרם" — נאָר גאָט אַליין זאָל זיי באַלוינען פאַר זייער ערלעכער קהלשער אַרבעט...

דינען דעם ציבור, דער געזעלשאַפט איז געווען הייליק גרויס; דער הצנע לכת, דאָס שטיל דינען גאָט אַליין, צי דער אידייע. אין זייערע מעשים איז ניט געווען קיין סימן פון רעקלאַמע, וואָס איז שעטנז, אַן עבירה וואָס פאַר־שוועכט גאָר די הייליקייט פון אַזאַ אַרבעט.

אין אָנבליק דערפון שיינט אַרויס אָט דער טיפּ ייד אין די מעשים פון חנא זאָלץ, ווי די פערזאָנאָפיקאַציע פון יענעם „עמך"־ייד און זיין פשטות: פון יענעם איש תם וישר וואָס איז אַוועק אין רויך און אַש... וועמען חנא זאָלץ האָט, אויף די עלטערע יאָרן זיינע, געווידמעט זיין ענערגיע צו פאַר־אייביקן אין דעם יזכור־בוך.

עס איז גאָרניט קיין צופעליקייט דער פאַקט, אַז בעת ער מיט זיין נאָענטסטן פריינד, הערשל קאָרטמאַן, האָבן זיך אָפּגעגעבן דער זאַמל־אַרבעט פון הילף פאַר פּיטשאַיעוו האָבן זיי אַלע הוצאות אויסגעטראָגן פון זייערע אייגענע קעשענעס.

„פון די רעליף־געלטער וואָס מיר האָבן געזאַמלט — אַרומפאָרנדיק אין פאַר־שיידענע שטעט — האָבן מיר קיין שום הוצאות ניט געדעקט", דערציילט ח. זאָלץ אַליין [זייט 152].

עס לוינט זיך צו פאַרטראַכטן, היינט, ווען צדקה איז געווָארן רעקלאַמע פאַר דעם בעל צדקה, און דורך אים — פאַרן „סאָשיאַל וואָרקער" מיט אַ שול־דיפּלאָם. יאָ, וואו איז עס דער סוד, די רעטענישׂ דערפון, וואָס נאָכן אָפּזיין אין אַמעריקע קאָרגע זעקס צענדליק יאָר, אויפגעשטעלט דאָ אַ פאַמיליע, אויסגעגעבן צוויי זין, וואָס האָבן דעם טאַטן באַקרוינט פאַר אַ זיידן מיט צוויי אייניקלעך, בכן דריי דורות אויפן אַמעריקאַנער באָדן און דאָך איז חנא זאָלץ, שוין מיטן אַמעריקאַניזירטן נאָמען טשאַרלס, געבליבן ניט נאָר חנא, נאָר בפירוש דער אַלטער פּיטשאַיעווער, ניט געמינערט די מידות פון פשטות וואָס איז פאַרפלאַנצט אין אים פון דער אַלטער היים; וואו ליגט דער סוד פון אָט דעם גייסטיקן כוח?; ווי קומט עס, וואָס דער שווערער ביטערער געראַנגל זיינער אין אַמעריקע פאַר זיין עקזיסטענץ, אין יענע קנעכטישע יאָרן פון אַרבעט, וואָס האָבן געהערשט אין אָנהייב פונעם היינטיקן יאָרהונדערט, איז ער ניט איינגעשלונגען געוואָרן פונעם

טשאַרלס (חנא) זאַלץ

ספר

משמרת שלום

וזוא באיר מספיק לבחר ולבו דברי רבני הספרד על שרש ירד הלק הראשן. וישרד לשני ראשים. הראש האחד העניה ליסן הקף. וזוא לבחר ולבן כונת המשכנות וזכ. והראש השני וזוא לבאר וישכ בונת השפתי דקת. ובתובי יובא כל דין וחלכת. או קושיא שהניה הספרד בדבק. סה שיתרצו האחרונים הבאים אחריו. או שספרד בעצמו במקום אחר. וגם חידושי דינים אשר הוב כוחבי השרש בעתי הוראות אורה. הנהונים בכל עת. ונחונים כאב לדקה אותם. אשר יעתי ומצאתי בדברי הראשונים והאחרונים. ובספרד עצמו באיזה במקומות ספוקים השיך לידד. וסיום נשף משלי אשר חנני ת בקורתו יהבורך. שהצעתי דברי לפני נדולי וחכמי זמנינו.

פיתי **שלום שבגא** משערישק.

שריתי חנת פלגש בק"ק **פיטשאיב**. ואח"כ נתקבלתי לאב"ד בק"ק **בעריסלייא**.

ובעת אב"ד בק"ק **מאציוב** בפלך חולין.

נדפס בהוצאת ר' **פייבל ראזען** נ"י פחוק מקלאר ספרים ברחוב נאליווקי 34

ידון כי השהרות הרשומות בספר זה מפי חמה. ובעזרה בנך המחבר ישראל אבי בלילה ללמוד ישראל בדרכת הרבנן ואבי קדוי אדון חיים החקדש זיכרונם שהרי האבר הנשלם זה. לכן נשא הרחק האבר שלישי נחוברות הנרשם בספר זה ומשפיע עליו הנחות הרשות

שאת הבט וחשב בכאשר זה על השרי ספרים לפץ

ווארשא

сеферъ мишмересъ Шлемъ
т. е. охрана мира
сочиненіе

духовнаго раввина Шульцина Чорткова въ м. Мацевъ
Ковен. губерн. Велик. кн. ст. приставскаго Ж. Д.

Типографія Леванг-Эпштейна
ул. Пивная № 14.
ВАРШАВА 1903.

„שטעלעכלעך" אויפן מאַרק

דער מאַרק מיט די קלייטן. אין פראַנט — ישראל סקולסקי,
שלומהס פאָטער, מחבר פון דער פּאָעמע:
„נישטאָ שוין דאָס שטעטל"

נייעם קלימאַט? ווי קומט עס, וואָס דער דעמאָלטיקער עקספלואַטאַציע־קלימאַט אין אַמעריקע האָט ביי חנא זאַלץ ניט אַוועקגענומען דעם אינטימען צענויפבונד, די פאַלקסטימלעכע היימלעכקייט אין זיין טעטיקייט, די איבער־געגעבנקייט צו זיין געבוירנהיים? ווי אַזוי איז געשען דער נס ממש, וואָס אין זיין טעטיקייט אין אַמעריקע איז ניט פאַרפאַלן געוואָרן קיין פּינטעלע אפילו פון יענעם אויסגעגאָסענעם חן, וואָס שיינט אַראָפּ פון די וועלטער אין די באַריכטן און אין דעם נוסח שרייבן, פון זיינע פּיטשאַיעווער יידן צו אים?

דער איינציקער שליסל פאַר אַ באַשייד פון דער דאָזיקער אויסטערליש־קייט, דוכט מיר, זיינען די אייגענע ווערטער פון חנא זאַלץ צום שרייבער פון די שורות. ער האָט נעמלעך, אין אַ פּריוואַטן בריוו צו מיר, זיך „אַרויסגע־כאַפּט" ווי אַ מסיח לפי תומו, מיט אַ זאָג פון כיבוד אָב: „וועז איך וואָלט ניט געווען קיין קאָפּיע פון מיין פּאָטער, איז אונטער די אומשטענדן פון מיין זיין אין אַמעריקע, וואָלט איך קיינמאָל ניט צוגעשטאַנען צו אַ געזעלשאַפּט־לעך־פּאָליטישער באַוועגונג, וואָס דאָס האָט אויך גורם געווען אַז איך זאָל ווערן אַ ליבהאָבער פון דער יידישער ליטעראַטור". בכן, דער טאַטע, די פּיטשאַיעווער היים האָט עס טיף פאַרפלאָנצט די גוטע מידות אינעם זון, און אַז עס איז טאָקע אַזוי, זיינען עדות די אַלע מאָמענטן וואָס ער ברענגט אַרויס אין זיין „שטעטל פּיטשאַיעוו" און די כאַראַקטעריסטיק וועגן אים וואָס וועלט אַרויסגעבראַכט, ווי שוין דערמאָנט, פון אַן עדות, פונעם נייעם דור, ש. סקולסקי.

די באַוועגונג אין וועלכער ח. זאַלץ האָט זיך אָנגעשלאָסן איז געווען יענע, וואָס איר פּאָליטישע אָריענטאַציע איז באַזירט אויף דער עטיק און מאָראַל אין די צווישנמענטשלעכע באַציאונגען אין דער געזעלשאַפט, וואָס דאַרף ערשט געבוירן ווערן, די אָנארכיסטישע סאָציאָליסטישע באַוועגונג, וואָס האָט דעמאָלט שטאַרק געווירקט אין אמעריקע.

און נאָך אַ מאָמענט דאַרף דערמאָנט ווערן. דאָס איז די שטוב־אָטמאָספערע. זיין היים אין פּיטשאַיעוו איז געווען אַ רשות הרבים פאַר יעדן. פאַר איוואָנען, וואָס איז אַהין געקומען אין שענק אַריין, נאָך אַ טרונק בראָנפן און פאַרבייסן מיט יידישע חלה און פיש אויף שבת און הנאה געהאָט פון אַן אָפּרו דאָרט, נאָך אַ שוועד פאַרהאָרעוועטן טאָג אַרבעט, און, להבדיל, פאַרן יידן, וואָס האָט אַ גאַנצע וואָך פאַרבראַכט אויפן טאַרטאַק אין וואָלד, און אויף שבת געקומען אין שטעטל און דאָרט פאַרבראַכט. אין הויז פון חנאס עלטערן האָט דער ייד זיך דערפילט שבתדיק און בעיקר, משפחהדיק וואַרעם, ביים אויפנעמען די געסט ביי דעם שבתדיקן טיש מיט כיבוד, מיט שבת־אויבס. וועד שמועסט שוין פון דער הייטערקייט, דערהויבנקייט, וואָס דאָס יינגל, חנא, האָט איבערגעלעבט אין יענער וואָך, אינעם יאָר, וועז דער

אַסטראָער רבי, רבי אַלטערוניע, האָט פאַרבראַכט אין שטעטל. די ניגונים ביים פּראַוון דעם רבינס טיש, דער קלימאַט פון שלום ושלוהדיקייט, וואָס האָט באַהויכט די יידן און זיי באַהעפט אין איין און דעם זעלבן גייסטיק הויכן געפיל, האָט אינעם יינגל חנא אַריינגעגאָסן פריידיקייט פון זיין מיט און צווישן מענטשן וואָס זיינען אַלע גלייך... און דאָס איז געווען די נאַטירלעכע דערציונג וואָס חנא האָט באַקומען פון זיין טאַטן. דאָס ווידער האָט געבראַכט דערצו, אַז די פּיטשאַיעווער יידן זיינען אים אויף אייביק געבליבן אייגנעבאַקן אין זיין האַרצן. אינעם „פּינטעלע ייד" האָט חנא שפּעטער אין איבערגעבנקייט צו זיי, אַרויסגעווויזן דאָס פּינטעלע „מענטש"...

חנאס אַנשליסן זיך אין דער אַנאַרכיסטישער באַוועגונג, דער שטויס דערצו, האָט אויך געשטעקט אין דעם „פּינטעלע ייד" פון פּיטשאַיעוו. ווי אַלע יידישע קינדער דעמאָלט איז חנא דערצויגן געוואָרן טראַדיציאָנעל יידישלעך, אויף די „שוואַרצע פּינטעלעך" באַגלייט מיטן ניגון פונעם מלמד. נאָך קינדווייז האָט דאָס חדר־יינגל אייגנעזאָפּט אין זיך די אויסגעזונגענע וועך־טער פון „לא עבדים לעבדים" ניט זיין קיין קנעכט ביי קנעכט... דאָס, וואָס האָט דעמאָלט אינעם יינגן מוחל געגאָלטן ווי אַ געטלעכער געבאָט, איז שפּעטער, אין זיין אַנשליסן זיך אין דער אַנאַרכיסטישער באַוועגונג, געוואָרן אויסגעשליפן אינעם דערוואָקסענעם מוח, ווי אַן איבערצייגונגס קראַפט פון דעם אמתן אמת, פאַרן לעבן פון דער קומענדיקער געזעלשאַפט. און אַזוי ווי דאָס לעבן שטייט ניט אויף איין אָרט, איז חנא דער אַנאַרכיסט ניט געווען קיין בלינדער דאָגמאַטיקער. דאָגמע אַליין פּענטעט די מחשבה אנשטאָט זי זאָל פּראָגרעסירן. דאָגמע אַליין צוימט דעם ווילן. און דאָס איז אינגאַנצן דער היפוך פון דער דערציונג וועלכע חנא האָט באַקומען.

איז חנא געגאַנגען זיין אייגענעם וועג. אין וועג פון זיין טאַטן, און איז דער־הויבן געווען שטענדיק דורך מעשים פאַר זיינע פּיטשאַיעווער. און פאַר אָט די מעשים איז ער געוואָרן אַ בעל זוכה, צו ווערן באמת, דער מענטש, דער פשוטער פאָלקסטימלעכער ייד צוגלייך מיט אַלע זייע פּיטשאַיעווער פאָלקס־יידן. דאָס איז לא כל אדם זוכה — ניט יעדער גרייכט דערצו...

לאָמיר ביים סוף צוגעבן, אַז דער שרייבער פון די שורות איז אַן עדות דערפון, אַז די אייביקע מצבה נאָך די אומגעבראַכטע פּיטשאַיעווער יידן אינעם דאָזיקן יזכור־בוך איז אויך ניט קיין אַנדערנס, נאָר חנא זאָלצס קינד.

ש. סקולסקי (תל אביב)

טשארלס (חנא) זאלץ*)

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה בין איך מיט מיינע עלטערן, ווי כמעט אלע פיטשאיעווער, געווען עוואקואירט אין צענטראל־רוסלאנד. אזוי באלד ווי די מלחמה האט זיך געענדיקט, זיינען מיר צוריקגעקומען אהיים. איך בין געווען נאך גאר א קינד, אקארשט אנגעהויבן גיין אין חדר. אין די שמועסן פון די דערוואקסענע צווישן זיך, איז אונדז, קינדער, דעמאלט אפט אויסגעקומען צו הערן דעם נאמען חנא זאלץ, א נאמען, וואס איז פאר אונדז קלייניווארג געווען אינגעהילט עפעס ווי אין א שלייער, א פיל־זאגנדיקער נאמען.

„ס׳איז דא א בריוו פון חנא זאלץ", האבן מיר געהערט די קאמיטעטמענטשן רעדן צווישן זיך, בעת מיר זיינען געשטאנען אין א לאנגער ריי מיט די מילך־קענדלעך אין די הענט; „חנא זאלץ שרייבט", האט אונדזער רבי געטרייסט די רביצן, וואס איז געווען הויט און ביין, בעת זי האט ביי אים געבעטן אויף שבת; „מ׳דארף א שרייב־טאן צו „חנא זאלץ", האבן זיך דערהערט שטימען פון חשובע בעלי־בתים אויף דער קהילהשער אסיפה אין בית־המדרש, וועו מ׳האט זיך געבראכן דעם קאפ ווי אזוי צו רעמאנטירן די שטאט־באד, און דער רב אונדזערער האט זיך געבייזערט, למאי אזא שטאט לעבט אן א כשרערע מקווה... אויך אין אונדזערע קינדערשע מוחלעך האט זיך אט דער סודותפולער נאמען געפארט מיט די מעשהלעך וועגן אליהו הנביא, וואס דערשיינט פלוצלונג אין די הייזער פון יידן אביונים און באווייזט פאר זיי נסים. בלויז דער פאקט, וואס מ׳האט אים געדופן ביים פאמיליע־נאמען און ניט ביי קיין צונאמען, ווי ס׳איז געווען דער מנהג אין שטעטל, בלויז דער פאקט האט אונדז געגעבן צו פילן, אז עפעס איז דא ניי, אז ס׳שמעקט מיט דער גרויסער וועלט... מיר, קינדער, האבן זיך געשעמט צו פרעגן, וער איז ער אט דער זאלץ, וויייל ווי פאסט עס גאר ניט צו ווייסן דאס, וואס אלע ווייסן. דערפאר טאקע איז חנא זאלץ אנגעגאנגען פאר אונדז ווי א גוטער באשיצער, וואס וואו א צרה, וואו א נויט — גלייך וועגן זיך די דערוואקסענע צו אים...

און שפעטער וועו מען איז א ביסל אונטערגעוואקסן און ס׳האבן זיך געשאפן פארשיידענע יוגנט־קרייזלעך, קולטור־פאראיינען, פארטייאישע ארגאני־

*) געשריבן צו זיין 75סטן געבורנטאג.

זאַציעס, פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס — און מ׳האָט זיך ערנסטער פאַר־אינטערעסירט מיט אָט דעם מענטשן, וואָס זיצט זיך דאָרט ערגעץ אין אַמעריקע און ווירקט אַזוי פיל אויף אַלע שטעטלשע ענינים האָבן מיר זיך דערוואוסט, ניט קיין סך, אָבער דאָס איז געווען געוג דער יונגער דור זאָל זיך פילן נאָך מער צוגעבונדן צו אָט דעם נאָמען. יונגעלייט האָבן געוואוסט צו דערציילן, אַז חנא זאַלץ, אַ בעלי־בתיש קינד, איז נאָך אין זיינע חדר־יאָרן געווען אַנדערש פון זיינע חברים; ער האָט ניט געטראָגן קיין פּאָהס, שפּאַצירט מיט מיידלעך, געהאַלטן אַ קעמעלע אין קעשענע און גערייעט ביכלעך, וואָס האָבן ניט צו טאָן מיטן חומש... זיין מוטער האָט געהאַט אַ סך אויסצושטיין פון די שכנות: „דיין חנא וואַקסט אַן אפּיקורס״... און ווען ער איז אַוועק קיין אַמעריקע און ס׳זיינען אַריבער עטלעכע יאָר האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פּיטשאַיעוו האָט אין טשאַרלס זאַלצן אַן איבערגעגעבענעם זאָרגער...

האָט מען טאַקע אָנגעהויבן זיך וועגדן צו אים מיט פּאַרשיידענע ענינים. שאָפט זיך אַ „לינת הצדק״ אין שטאָט, אָדער אַ גמילת חסדים קאַסע, גלייך וויס דערפון מיסטער זאַלץ פון אַמעריקע; ווייל מען שאָפן אַ ביבליאָטעק, שרייבט מען צו זאַלצן קיין אַמעריקע. ס׳שטעטל האָט שוין פֿרנסה, מ׳דאַרף שוין מער ניט קיין מאַטעריעלע שטיצע, אָבער קולטורעלע, גייסטיקע מיט־הילף — אדרבא, מיר האָבן דאָך עפּעס אַן אייגענעם אין אַמעריקע, אַן אונ־דזעריקן, וואָס פּאַרשטייט זיך זייער גוט אין אַזעלכע זאַכן.

אין אַ שיינעם טאָג איז אין שטעטל אַרויס אַ קלאַנג: זאַלץ האָט באַשלאָסן אַרויסגעבן אין אַמעריקע אַ בוך וועגן זיין אַלטער היים, ער בעט מאַטעריאַל, און דאָס שטעטל האָט פּאַרקאַשערט די אַרבל; ס׳האָט זיך געשאַפן אַ ספּע־ציעלער קאָמיטעט, יוגנטלעכע האָבן אָנגעהויבן זאַמלען מאַטעריאַלן, פּאָטא־גראָפירן, באַשרייבן פּאַרשיידענע טיפּן, שילדערן דאָס לעבן אין פּיטשאַיעוו, זיך גריבלען אין היסטאָרישע כראָניקס, אַלץ האָט געאָטעמט מיט ליטע־ראַרישער ליבהאָבעריי, יעדער האָט זיך געריסן שרייבן. איך וויס ניט צי דאָס בוך אַליין וואָלט דעמאָלט געווען געהאָט אַזא וויכטיקן קולטור־ווערט, ווי די קולטור־אַטמאָספער, וואָס ס׳האָט זיך געשאַפן אין שטעטל אַרום דער אַרבעט פּאַרן בוך. דאָס אַליין דאַרף פּאַררעכנט ווערן ווי אַ וויכטיקער אויפּטו.

און אָט איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה. אַ פּאָר צענדליק יוגנט־לעכע האָט באַווויזן זיך אַרויסרייסן פון אָקופּירטן פּיטשאַיעוו און זיך דער־שלאָגן קיין ווילנע. טראָכט מען וועגן ראַטעווען זיך, און, פּאַרשטייט זיך פון זיך אַליין, מ׳שרייבט תיכף צו חנא זאַלץ. אָבער דער בלוט־מבול פּאָר־שפּרייט זיך שנעל, אָט איז ער שוין אויך אין דער ליטע. און נאָך דער

מלחמה, נאָך דעם גרויסן חורבן, וועָן אייִנצלנע, פאַריתומטע פּיטשאַיִעווער, צעשפּרייט און צעזייט איבער אייראָפּע, קוקן זיך אַרום, זעען אַז זיי לעבן אוּן ווייסן ניט וואו זיך צו קערן אוּן וועָנדן, זוכט זיך־אָפּ חנא זאַלץ; ער זוכט זיי אויס וואו נאָר זיי געפינען זיך, פאַרבינדט זיך מיט זיי אוּן פאַר־בינדט זיי מיט זייערע קרובים, אוּן שוין זיינען זיי ניט מער אַזוי עלנט אוּן פאַריתומט.

חנא זאַלץ ווייטיקט מיטן גרויסן בראָך, וואָס האָט געטראָפן זיינע ברידער פוּן דער אַלטער היים אוּן ער באַשליסט אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך. ווערט זיין הויז, וואָס איז תמיד אָפּן פאַר יידישע גייסט־מענטשן, אַ קליינער צענטער פאַרן הייליקן ענין. פּיטשאַיִעווער יידן, אַ פינף־זעקס הונדערט נפשות, צעזייטע אין אַלע וועלט־עקן, דער עיקר די וואָס זיינען אין מדינת ישראל אוּן אין בייִדע אַמעריקעס, טרעפּן זיך דורך בריוו אין זיין היים; פּיטשאַיִעווער דורות, פאַרגאַנגענע אוּן פאַרבליבענע, אומגעקומענע אוּן לעבעדיקע, זאַמלען זיך בייִ אים, באַגעגענען זיך. ער וועט זיי פאַראייִביקן, זיי שטעלן אַ ליטע־ראַרישן מאָנומענט. דעם דאָזיקן ציל גיט ער אָפּ זיין צייט, זיין מי, זיינע פאַרבינדונגען מיט ליטעראַרישע קרייזן. אַליין אַ מענטש וואָס ניט וויניק געשריבן, זאַמלט ער מאַטעריאַל, שרייבט זיינע אייגענע זכרונות, ער לעבט אוּן אָטעמט מיט דער האָפענונג, אַז דאָס בוך וועגן פּיטשאַיִעוו וועט מיט זיך פאַרשטעלן אַ היסטאָרישן ווערט פוּן אַלגעמיינעם אינטערעס.

עס איז ניט קיין חידוש, וואָס איצט, בעת טשאַרלס זאַלץ פייערט זיין 75טן געבוירנטאָג, האָט דאָס פּיטשאַיִעווער צעשפּליטערטע שטעטל אַ ציטער געטאָן. אַ וואַרעם געפיל פאַרגייט אין האַרצן, אַ תפילה־געפיל פאַרציט דאָס אויג מיט אַ פייכטן נעפּל: לאַנגע, גליקלעכע יאָרן דיר, פריינד זאַלץ, גוטער זאָרגער אוּן פאַטראָן פוּן אונדזער מוטער־היים, פאַר אונדז, פּיטשאַ־יִעווער, די אייִנציקע היים פוּן אונדזערע פאַרשוואונדענע היימען.

טשאַרלס (חנא) זאַלץ

מיין שטעטל פּיטשאַיעוו

זכרונות און געשטאַלטן

מיין שטעטל פּיטשאַיעוו, וואו איך בין געבוירן געוואָרן ז׳ כסלו, תר״מ, איז געווען צווישן באַוואוסטע יידישע שטעט בראָד און קרעמענץ. די ביידע שטעט זיינען געווען גרענעץ־ערטער צווישן צווי מלוכות, דאָס אַמאַליקע עסטרייך און רוסלאַנד. די בראָדער משכילים פון איין זייט און דער רוסלענדישער „מענדעלסאָן״ — ווי מ׳האָט גערופן דעם קרעמעניצער גרויסן יידן, יצחק בער לעווינזאָן — פון דער צווייטער, אָבער צו פּיטשאַיעוו איז זייער השפּעה ניט דערגאַנגען. אינגאַנצן האָט דאָס שטעטל געציילט בערך דריי הונדערט משפּחות.

דאָס שטעטל איז געווען צעלייגט וויַ אַ „ח״ (חית), אין איין זייט איז געווען די גילדענע גאַס, פונקט אַקעגן קלויסטער; די צווייטע זייט האָט געפירט דורך אַ געסל צו דער שול־גאַס, וואו עס זיינען געווען: די גרויסע, קאַלטע שול, דער בית־המדרש און די קלויז. דאָרטן האָבן געוואוינט דער רב און די שוחטים. פון דער שול־גאַס האָט זיך געצויגן אַ גויאיש געסל, וואָס האָט געפירט צו דער באָד און „בוינע״ (שעכט־הויז) און אויפן וועג צום בית־עולם. אויף איין עק פון „חית״ איז דער באַרג אויף וועלכן ס׳שטייט דער באַוואוסטער קלויסטער, באַקאַנט מיטן נאָמען „פּאָטשאַיעווסקאַיאַ לאַווראַ״, וואָס פאַרנעמט אַ גרויסן שטח און איז אַרומגעבויט מיט געבויידעס פון ציגל און שטיין; די זוואַניצאַ״ (אַ גלאָקן־טורם) העכער צוואַנציק עטאַזש די הויך און אַ גאָר גרויסער האָטעל פאַר די רייכע פּילגרימען געסט און סתם פּויערים, וואָס פלעגן קומען פאַר טויזנטער מייל ווייט פון אַלע עקן רוסלאַנד און גאַליציע. לויט אַ לעגענדע פון פיר־הונדערט יאָר צוריק האָט זיך די „הייליקע מוטער״ דעמאָלט באַוויזן צו אַ קראַנקער, צעדרייטער (גייסטיק־קראַנקער) פרוי, וואָס איז פון איר געגעזן געוואָרן. מ׳האָט דעמאָלט אויף יענעם אָרט אויפגעשטעלט אַ „קאַפּליצע״, אַזאַ געטשקע־הייזקע, און מיט יאָרן שפּעטער איז דאָרט אויפגעבויט געוואָרן דער גרויסער קלויסטער, די „פּאָטשאַיעווסקאַיאַ לאַווראַ״ וואוהין מ׳איז געקומען זיך מתודה זיין פאַר די זינד. ווי נאָר זיי האָבן באַטראַכטן די ערד פונעם שטעטל, פלעגן זיי פאַלן אויף איר און מיט גרויס פאַרכטיקייט זי געקושט און געבעטן

צו דער „הייליקער מאַריאַ", צו דער „באַשע מאַטערי" (גאָטס מוטער). דער קלויסטער איז פון אינעווייניק און דרויסן אויסגעריכט מיט גאָלד און רייכטימלעכן שמוק.

לעבן דעם קלויסטער, בשכנות ביים באַרג, איז אויסגעוואַקסן דאָס יידיש שטעטל פּיטשאַיעוו. דער ראָטהויז, וואָס שטייט אין מיטן פון שטעטל, איז דאָס אייגנטום פונעם קלויסטער. אויף איין זייט פונעם ראָטהויז איז געווען דער מאַרק אַרומגעבויט מיט אַ סך יידישע קלייטן. אויף דער צווייטער זייט — דער גרויסער מאַרק־פּלאַץ פאַר ירידים. אַהין פלעגן די דאָרפישע פויערים בריינגען צו פאַרקויפן זייערע פערד, בהמות, קעלבער, שעף, געפלדז, קאַטשקעס, הינער און אַלערליי תבואות.

פיר אַרויספאָרן (ראָגאַטקעס) האָבן פון פּיטשאַיעוו געפירט צו פיר שכנות־דיקע ערטער: קרעמענץ, ראַדזיוויל, ווישנעוויץ און אַלעקסענץ. דער ליפֿעווער וועג, באַוואַקסן פון ביידע זייטן מיט אַלטע ליפֿעווע בוימער, איז געווען דער שענסטער. ער האָט זיך געצויגן ביז צום קלויסטער־צווינטער. דאָרטן איז אויך געווען דער וואָלאָסט (אַדמיניסטראַציע). דער דאָזיקער וועג איז אויך געווען דער שפּאַציר גאַנג ביי יידן. באַלעבט פון יונג און אַלט, איז דער וועג געווען אין די זומער־שבתים. נאָכן אָפּעסן דעם טשאָלנט, ווען טאָטע און מאַמע האָבן זיך געלייגט שלאָפן, האָט יונגוואַרג זיך אַרויסגעלאָזט שפּאַצירן אין די ליפֿעס. אַרום פּיטשאַיעוו זיינען אויך דאָ אַנדערע שיינע וועגן און ווי פרייַע פייגל פלעגט דאָס יונגוואַרג זיך צעזינגען אויף דער שויס פון דער נאַטור.

אַלע וועגן אַרום דעם שטעטל זיינען געווען באַוואוינט דורך די גויאישע מיעשטשאַנעס (שטאָט־איינוואוינער). זייערע הייזער זיינען געווען אייגעטונקען אין גרינע סעדער באַוואַקסן מיט אַלערליי פרוכט־בוימער: קאַרשן, ווייכסל, מאַרעלן, ווייכפערלעך, מאַלינעס, אַגרעסן, פלוימען, עפּל, באַרן, וועלטשענע ניס. בלומען־קרוינען האָבן באַצירט דעם אַרום מיט זייערע פאַרשיידענע קאָליערן. גאָר פרעכטיק איז געווען דער קלויסטער־סאָד, באַוואַקסן פון טויזנטער פרוכט־בוימער. אייגעהילט אין אַ געדיכטער גרינקייט זיינען געווען די הייזער, וואָס מ׳האָט קוים אַרויסגעזען. אַלע ראָגאַטקעס האָבן אויסגעזען ווי אין גרויסע גרינע לאַנדשאַפּט.

דאָס יידישע שטעטל איז געווען אויסגעלייגט אויף אַ באַרג. קיין קרעניצע מיט וואַסער איז אין שטעטל ניט געווען, נאָר אין אַלט־פּיטשאַיעוו, וואָס איז געלעגן צופוסנס פון אַ באַרג, אַ וויאָרסט פונעם שטעטל. דאָרט האָט געפלאָסן פון באַרג ריינע קוואַל־וואַסער און יעדער פויער פון אַלט־פּיטשאַיעוו האָט געהאַט אַ פאַס און צעפּירט דאָס אַנגעפולטע וואַסער אין יידישע הייזער און צו אַלע אַנדערע אינוואוינער פון שטעטל. דאָס וואַסער

איז מיט איר פרישקייט געווען מחיה־נפשות. קיין סך וואָסער צו באָדן זיך איז אין שטעטל ניט געווען. נעבן דער באָד איז געווען אַ סאָזשעלקע (אַ שטייענדיק וואָסער) מיט אָנגעזאַמלטן רעגן־וואָסער. דאָס סאָזשעלקע־וואָסער פלעגט מען נוצן יעדן פרייטיק, ביים הייצן די באָד. אַ פויער (דער באָד־גוי) פלעגט עס אויסשעפן — דורך אַ רינוול איז עס אַרײַנגעפלאָסן אין אַ הויכן, ברייטן, הילצערנעם פאַס אינעווייניק אין באָד. די יידן האָבן זיך דערמיט אָפגעוואָשן אויף קאַלט נאָכן נעמען אַ שוויץ אויף דער הייסער אויבער־שטער באָד־באַנק.

אין די הייסע זומער־טעג פלעגן די יינגלעך זיך באָדן אין דער סאָזשעלקע. וועג אָבער עס האָט ניט געריכט, פלעגט די סאָזשעלקע אײַנגעטריקנט ווערן, דעמאָלט האָט דער בעדער געמוזט קויפן אַלט־פיטשאַיעווער פעסער וואָסער. די סאָזשעלקע איז געווען באַוואָקסן מיט טשערעד, וואָס פלעגט דינען פאַר סכך אויף די סוכות. בארוועסע פלעגט דאָס יונגוואַרג אַריין טיף אינעם זומפּ וואו דער טשערעד האָט געוואָקסן, אים אָפּשנייַדן, און בינטלעכווייז אים טראָגן אַהיים אויף די אַקסלען איבערצודעקן די סוכה.

על פּי רוב פלעגן די שטעטלעך זיין אונטערגעוואָרפן דעם פּריץ. ווייל דער באָדן איז געווען זיין אייגנטום. אים פלעגט מען צאָלן שטייערן פאַר אַ הויז אָדער אַ קלייט (געוועלב), אָבער ניט אין פּיטשאַיעוו, וואו אַלץ איז געווען דאָס אייגנטום פון דער קהילה. יעדער ייד וואָס האָט פאַרמאָגט אַ הויז אָדער אַ קלייט איז עס געווען זיין אייגנטום. דער פרייער באָדן האָט געהערט צו דער קהילה. אַזוי־ווי די שטאָטישע מנהיגים, וואָס האָבן געבאַלע־באַטעווט האָבן געהאַט זייערע אויסדערוויילטע וועמען צו פאַרטיילן שטחים פלאַץ, פלעגן דעריבער אויפקומען מחלוקתן צווישן די צדדים. עס זיינען געווען אויך אַנדערע מחלוקתן, וועגן אויפנעמען אַ רב, אַ שוחט, אָדער דאָס פאַרדינגען די טאַקסע, צי סתם וועגן פאַרנוץ פון קהלשע געלטער וכדומה עס איז אַלע מאָל געווען איבער וואָס זיך צו קריגן, צו פירן מחלוקתן.

פאַרטאָן אין אַזעלכע מחלוקתן זיינען געווען צוויי משפחות. אייגע — די מינדיקעס, ווי מען האָט געראָפן פינף ברידער אויפן נאָמען פון זייער מוטער מינדיע. די צווייטע משפחה איז געווען די מאַצקיס. דער אייגנטלעכער נאָמען פון דער משפחה איז געווען שמחה טשערניאַק, מיט זיינע דריי זין און משפחה. פרנסה־קאָנקורענץ האָט נאָך אין די זיבעציקער יאָרן פונעם נייַנצענטן יאָרהונדערט אַרויסגערופן מחלוקתן. אין יענער צייט פלעגט מען פּעקלען (שמוגלען) סחורה פון גאַליציע. די שמוגלערס זיינען צווישן זיך געווען פאַרבונדן אין גרופּעס. האָבן זיי צווישן זיך קאָנקורירט. האָט מען זיך שטענדיק אַרומגעקריגט און זיך געוואָרן דם שונאים. אייגער האָט דעם צווייטן פאַרשיט מיט מסירות אין די הויכע פענצטער. פון דער פּעקלעך־

פּרנסה איז משה נחום ביאַלער געוואָרן אַן עושר. האָט זיך איינגעקויפט פּאַר זײַן בת־יחידה אַן איידעם, אַ למדן וואָס האָט שוין געהאַט סמיכה אויף רבנות. משה נחום האָט געוואָלט מאַכן זײַן איידעם פּאַרן רב אין שטעטל. דער צווייטער צד האָט דאָס אים ניט געוואָלט פּאַרגינען אַזאַ כבוד. איז אַרויס אַ מחלוקת, וואָס איז דערגאַנגען ביז פּיזישער גוואַלד: מ׳האָט זיך אין בית־המדרש און אין קלויז געשלאָגן, צעבראָכן פּענצטער, מיט די הענג־לייכטער זיך געלעכערט די קעפּ און זיך ניט אָפּגעשטעלט אפילו פּאַר אַ מסירה צו מלכות.

אויך דאָס חסידישע וועלטל איז געווען צעטיילט אויף כיתות. די מינדיקעס זיינען געווען אָסטרער חסידים, די טשערניאָקס ווידער האָבן געהאַלטן פון אַליקער חסידות. עס זיינען אויך געווען טריסקער, קונעווער און טאַלנער חסידים.

עס האָט אויך ניט געפעלט קיין קינאה פון גבאותדיקן יחוס. ווי שוין דערמאָנט, זיינען אין פּיטשאַיעוו געווען דריי בתי תפילות: די גרויסע, קאַלטע שול, דער בית־מדרש און די קלויז. אין בית־מדרש האָבן געדאָוונט דער רב און דער קהלשער אָנפירער פון די מינדיעס. אין איין זייט נעבן ארון קודש איז געווען די „שטאָט״ (שטענדער) פון רב, אין דער צווייטער — די „שטאָט״ פון הערש מינדיעס. אין איין זייט פון דער מיזרח־וואַנט האָבן געהאַט „שטעט״ משה האַנדל; לייב האָפשטיין, מלך לעבאָווסקי, יוסף האַנדל; אין דער צווייטער זיינען געווען די „שטעט״ פון שמחה יקיר, ישראל וויידאַנסקי, איציק האָפשטיין. די ערטער אַקעגן דעם מיזרח האָט מען געראָפן די שפּיגל־שטעט, און פון ביידע זייטן — דרום־און צפון־שטעט. דער מערב־טייל האָט קיין שטעט ניט געהאַט. דאָרט איז געווען דער אונטער־אויוון, וואו עס זיינען געשטאַנען לאַנגע בענק פּאַר אָרעמע בעלי־מלאכות, פּאַר אָרעמע לייט, דאָס אָרט האָט טאַקע געהייסן דער אונטערן־אויוון־דאַוונערס.

מיט די גויים האָבן די פּיטשאַיעווער יידן געלעבט זייער פּריינדלעך. מ׳האָט זיך פון קינדוויז אָן געקענט אינער דעם צווייטן, (אויף אַן אַנדער אָרט ווערט דערציילט, ווי אַזוי די גלחים האָבן זיך איינגעשטעלט פּאַר די יידן און באַשיצט זיי פון אַ פּאָגראָם־העצע, געפירט דורך איליאָדאָרן). די מעשטשאַנעס האָבן אפילו שטאַרק הנאה געהאַט פון די יידישע פרייטיק־צו־נאַכטסן. עס איז געווען איינגעפירט אַ סדר פון באַנוצן זיך יעדן פרייטיק מיט דער באָד. פון אינדערפרי ביז בייטאָג פלעגן די ווייבער זיך באָדן, דעם גאַנצן נאָכמיטיק — די מאַנסביל. וועז די יידן זיינען געגאַנגען דאַוונען, דעמאָלט פלעגן די מיעשטשאַנעס איבאיינעם מיט זייערע ווייבער זיך באָדן. נאָכדעם איז מען אַוועק אין די יידישע שענקען, געטרונקען בראָנפן און פּאַרביסן מיט יידישער חלה און פיש, וואָס זיי האָבן שטאַרק

ליב געהאָט. עס האָבן ניט פֿאַרפעלט אפילו דער סטאַראָסטע מיט זיינע זין דער „סטאַרשינאַ" *) און די אַנדערע איינוואוינער.

די אַרומיקע דאָרפישע פויערים האָבן אינגאַנצן אויסגעשטעלט אויף די יידן, צו ווען מען האָט פֿאַרקויפט די געבראַכטע פּראָדוקטן, אין אַ זונ־ טיק אָדער אין אַ יריד־טאָג. דער הויפּט־מקור פֿאַר יידישער פּרנסה איז געווען דאָס דאָרף; דער מאַרק־טאָג, די יריד, דער קלויסטער־אָדפֿוסט, די סעדער אַרום.

אין יענע טעג האָט דאָס גאַנצע שטעטל געווימלט פון דעם גענמיש פון מענטשן. פון אַלע דערפֿער האָבן זיך געצויגן די פויערים מיט די קוטשמעס אויף די קעפּ, און קאָלירטע פּאָטשיילעס אויף די פויערטעס, וואָס האָבן געבראַכט אָנגעפולטע וועגענער מיט כל טוב. דאָס גאַנצע שטעטל איז פֿאַרטויבט געוואָרן פון דעם הירזשען פון פערד, פונעם מעקן פון די בהמות און קעלבער, שעף אויסגעמישט מיטן הו־האַ פון קויף־און־פֿאַרקויף. יידן און יידענעס זיינען אַרומגעלאָפֿן די פורלעך, געטאַפּט די קאָשיקעס און געשנאַפּט וועך ס׳האָט וואָס צו פֿאַרקויפן. און געקויפט האָט מען פּוטער, אייער, קעז ביז פלאַקס, לייוונט און חזיר־האָר. הייַמישע בעלי־ביתטעס ווידער האָבן אייגעקויפט אַלערליי גרינסן און פרוכטן; די קצבים — בהמות, קעלבער און שעף צום שעכטן; אַנדערע ווידער האָבן זיך געפֿאַרעט ביי די פערד. אַזוי האָבן די יידן געהאַנדלט און בפירוש געהאַט פּרנסה. דער מאַרק־טאָג אין די זונטיקס איז געווען דער פּרנסה־קוואַל פֿאַר דער גאַנצער וואָך. ספּעציעל נאָך, אין די ווינטער־חדשים. ווינטער־צייט איז די גאַנצע וואָך דאָס שטעטל געווען איינגעהילט ווי אין אַ דרימל. יידן פלעגן זיצן אין די הייזער און זיך געוואַרעמט ביי די הרובעס. אויפגערודערט האָט זיך נאָר אין דעם ערב־שבת. דעם גאַנצן פרייטיק האָבן געבראַנט די אויוונס פֿאַר באַקן ברויט און חלות, קיכלעך, מען האָט געגרייט געקאָכטן צום פֿאַררוקן אין טשאָלנט אויף שבת, יעדער איינער, לויט דעם וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט. דער ווינטער אין שטעטל האָט אַלץ און אַלעמען פֿאַרפֿורירן מיט אייז־קעלט. אויך שפּעטער, וועז דער ווינטער האָט זיך געקליבן אין וועג אַריין, איז דאָס שטעטל נאָך אַלץ געווען פֿאַרזונקען אין אַ טיפֿער בלאָטע, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַזוי ביז פּסח. דעם דאָרף־פויער איז אָנגעקומען שווער צו שלעפּן דעם וואָגן אין שטעטל, ווי דעם יידן, זיין פֿאָרן אין דער גרויסער שטאָט אַריין צו ברענגען סחורה פֿאַרן ערב פּסח. בלית ברירה האָבן מאַנסביל פֿאַרקאָטשעט די פֿאָלעס, די ווייבער — די קליידלעך און מען האָט געטאָפּטשעט אין די בלאָטעס, אין די זונטיקדיקע מאַרק־טעג.

*) אַ טיטול פון אַ פּאָליציי־עלטסטן.

ווי אַזוי מען האָט זיך געגרייט צום ערשטן „אַדפּוסט"

אויפגעלעבט האָט דאָס שטעטל פּיטשאַיעוו נאָך פּסח. וועז די פּרילינגס־זון האָט אויסגעטריקנט די בלאָטעס, די לופט האָט געווארעמט דאָס געמיט מיטן אָנזאָג אויפן אָנקום פון דעם ליבן זומער. טירן און פענצטער האָבן זיך ברייט צעעפנט און צעפּראַלט. ס׳האָבן זיך צעגרינט די בוימער באַפּוצט מיט צוויטן פון אַלערליי קאָלירן. די זון האָט געווארעמט אַלץ און אַלעמען אין שטעטל. מען האָט מיט פרייד אויפגענומען דעם אָנקום פון דעם זומער. און עס איז געווען צוליב וואָס זיין אויפגעלייגט: מיטן זומער איז צו די זונטיקדיקע מאַרק־טעג און ירידים צוגעקומען דער גרויסער קוואַל פון פּרנסה — די קלויסטער „אַדפּוסטן", וואָס זאָגן צו שפּע פון די געסט וואָס קומען מאַרבע פּינות רוסלאַנד.

מעשה שטן האָט זיך אין פּיטשאַיעוו באַגעגנט דער גויאישער גאָט מיטן — להבדיל — יידישן גאָט. דער ערשטער „אַדפּוסט" איז שטענדיק אויס־געפאַלן דעם דאָנערשטיק פון ערב שבועות.

דער יום־טוב שבועות איז אין פּיטשאַיעוו אויפגענומען געוואָרן מיט אַ באַזונדערן פּראַכט. אַלע הייזער זיינען געווען באַצירט מיט גרינס און בלומען. די פענצטער זיינען באַפּוצט געוואָרן מיט אויסגעשניטענע פּאַפּירענע חיות, לייבן, וועלף, באַגלייט מיטן ניגון פון קינדערשן אקדמות געזאַנג. אינ־איינעם מיטן אקדמות האָט מען דערשמעקט דעם געשמאַקן ריח פון די שבועותדיקע מילכיקע עסנוואַרג צו דער סעודה, קנישעס, קרעפלעך, בלינ־צעס, פיש וואָס זיינען זיך צעגאַנגען אין מויל מיטן טרינקן די געשמאַקע קאַוווע און קאַקאַאָ. און אין יענעם דאָנערשטיק, ערב שבועות האָבן יידן זיך געגרייט אויפצונעמען די „פּאַלישוקעס", ווי מען האָט געוווּפן אין פּיטשאַיעוו די צופוס־גייער צום הייליקן קלויסטער אָפּצוריכטן זייער געבעט.

אבא דער צוקערקע־מאַכער לויפט אַרום נאָך אַ גמילת־חסד צום איינקויפן צוקער און אַנדערע פּראָדוקטן אויף צו מאַכן די צוקערקעס; אָרעמע יידענעס, אלמנות, לייען שוין סאַמאָווארן אַוועקצושטעלן אין מאַרק אויף טישלעך, צום פאַרקויפן טיי צו די פּאַלישוקעס. אין די הייזער רייניקט מען די שאָפעס, שפּייכלער, בוידעמער, שטאַלן אויף צו פאַרדינגען פאַר נאַכט־לעגער; שיע דער געלער בעקער גרייט צו לרוב, זעקלעך מעל צו באַקן טונקעלע און ווייסע בולקעס, וואָס די פּאַלישוקעס האָבן זייער גערן; די קירזשנערס ווידער גרייטן אָן היטלען; די שניידערס — שפּענצערס. עס טומלט צווישן זיך די מאַרק־זיצערינס, יעדע וויל פאַרכאַפן באַצייטנס וואָס מער טישלעך אויפן מאַרק פאַר אויפשטעלן די סחורות, מען קריגט זיך און מ׳שעלט זיך פאַר דעם חזקה־אָרט; די בעלי־עגלות איציק און לייבל פירן אויף די וועגענער פעסלעך מיט העריגג, געזאַלצענע טשיכאָנעס, טאַרקאָנעס; פעסער מיט קעראָסין (נאַפט) פאַר די קרעמער פון ראַדי־ווילער הורטאָוויקעס. ווידער מעכל דער בעל־עגלה פירט אַריין פון קרע־

מעניץ וועגענער מיט באַקאַלייע אַרטיקלען; פון די מילן אַרום שטעטל ווערן געבראַכט זעק מיט קאָרענע, ווייצענע און געבייטלטע מעל. יעדער איינער אין שטעטל גרייט זיך צום ערשטן „אָדפוסט", דעם דאָנערשטיק, ערב שבועות.

אויך אין קלויסטער פילט מען זיך אויפגעריכט. דעם גאַנצן ווינטער האָט מען נישט געזען קיין גאַסט פאַר די אויגן, די געלט־פושקעס אויף די וועגט זיינען פוסט, ליידיק פון אַ גראָשן... מען איז געבליבן הינטערשטעליק מיטן באַצאָלן די שכירות פאַר די גלחים, איצט וועלן די גאָט־בעטער אָנפילן די לידיקע פושקעס. מען מאַכט רעפּיטיציעס מיטן גלעקער־געקלאַנג, מען חזרט איין מיט די כאָרן „פּיעווטשעס" (זינגער) די „מאָליטוועס" (געבעטן) באַגלייט מיט אַלערליי רעליגיעזע פאַנטאַזימעס, וואָס זאָלן טרעפן צום האַרץ און צו די קעשענעס...

די יידישע קינדער האָבן ניט געטאָרט הערן די רעליגיעזע געזאַנגען. מ׳האָט זיך באַדאַרפט פאַרשטעקן די אויערן ניט צו הערן דאָס פרעפּלען פון די כאָרן. ביי יידן האָט „זייער" געזאַנג געהייסן — פרעפּלען.

ביים קלויסטער־בארג האָבן די גויים, מיעשטשאַנעס, זיך געגרייט. אין זייערע קלייטלעך האָט מען אויסגעשטעלט די „איקאָנעס" (בילדער) פון די „הייליקע"; אַפּאָסטאָלן; צעהאַנגען אַלערליי צלמים, גילדענע, זילבערנע, מעשענע, הילצערנע; קליינע מעדאַלאָנען פון די אַפּאָסטאָלן; אַלערליי שפּילצייג — טרובקעלעך, האַרמאָשקעס, פייפעלעך, דודקעס.

אויך אין אָט די סחורות האָבן יידן געהאָט אַ חלק דורך פינאַנסירן אַלץ. צו האַנדלען אַליין דערמיט איז יידן געווען פאַרבאָטן דורך דער צאַרישער מאַכט. ווידער ביי יידן גופא האָט דאָס געזעץ פאַרוועלט צו האַנדלען מיט צלמים, איקאָנעס. האָט מען זיך אַן עצה געגעבן, מ׳האָט נאָר זיך אָפּגעגעבן מיטן אויסאַרבעטן פון די אַרטיקלען. ס׳האָט זיך געפאָדערט דערצו אויס־צולייגן היפּשע סומעס, און יידן האָבן דאָס באַוויזן.

מיט דעם ערשטן „אָדפוסט" וואָס האָט געהייסן „וואַזניעסעניע" (דערהויבונג אינעם הימל), האָט דאָס גאַנצע שטעטל אויפגעלעבט. נאָכן צווייטן „אָדפוסט" — גרינער חגא, האָט זיך אָנגעהויבן א פרישע באַשעפטיקונג, וואָס האָט יידן געגעבן פרנסה.

ס׳זיינען שוין פריער דערמאָנט געוואָרן די אַלערליי פרוכטן וואָס דאָס אַרומיקע פיטשאַיעוו האָט געהאַט. ווי נאָר זיי זיינען פאַרטיק געוואָרן איז דאָס שטעטל פאַרפלייצט געוואָרן מיט זיי. די פּויערים האָבן זיי געבראַכט אין פולע קאָשיקעס, אין געפלאָכטענע „קאָראָבקעס", (שאָכטלען) פון בוימער־

קאַרע אַנגעפילטע מיט מאַלינעס קאַרשן וויינפערלעך, אַגרעסן, מאַרעלן פֿאַרקויפט מען אַלץ פֿאַר האַלב אומזיסט. יידישע וויבער האָבן געמאַכט אַלערליי מאכלים פון זיי, געקאָכט וואַרעניקעס, געפֿרעגלט אייגנגעמאַכטס, אויפגע־ שטעלט גרויסע סלאָיעס (גלעזערנע כלים) מיט ווישניאַק אויף צוקער, אויך משקאות, ווי בראַנפן וכדומה.

ווען עס זיינען פֿאַרטיק געוואָרן די עפּל, באַרן, פלוימען פלעגן קומען סוחרים פון גרויסע שטעט אָפּקויפן אַלץ. מען האָט די פרוכטן געפּאַקט אין קעסטלעך, און אין הונדערטער וואַגאָנעס אַרויסגעפירט קיין קיעוו, מאָסקווע, פּעטערבורג וואַרשע און אַנדערע גרעסערע שטעט.

צווישן די גואישע מיעשטשאַנעס זיינען אויך געווען בעלי־מלאכות, ווי: סטאָלאַרעס, שוסטערס, מולאַרעס און הייזער בויער. קרעמער — זייער ווינציק אין צאָל. אינגאַנצן דריי אַזעלכע: מיטראָפּאָן, ניקאָלאַי ניעפֿורקע און וואַסיל וויסאָצקע. זיי האָבן געהאַט קלייטן פון באַקאַלייניע סחורות. אַ קלייניע צאָל מיעשטשאַנעס האָט מען גערופן חזירניקעס. זיי האָבן גע־ קויפט חזירים און אין די יריד־טעג פון אַ גאַנץ יאָר, ווי בעת די „אָדפֿוסטן" אין זומער, פלעגן זיי גרייטן שיסלען מיט מאכלים, אַוועקשטעלן אויף די טישן אין מאַרק אינאיינעם מיטן געקאָכטן חזיר־פלייש און פּאַר־ קויפן צו די געקומענע דאָרפישע פויערים, ווי צו די פּאָליטשוקעס געסט. בדרך כלל האָבן די מיעשטשאַנעס זיך געקליידט שטאָטיש מאָדערן. פּי־ טשאַיעוו האָט פאַרמאָגט נאָר איין מיעשטשאַן וואָס איז געווען אַ פּראָצענטניק, ער פלעגט אָבער באָרגן געלט נאָר צו יידן, וואָס פלעגן אים אויסצאָלן אין וואָכן־ראָטעס. צו די „מיעשטשאַנעס" האָט ער קיינמאָל קיין געלט ניט געליען.

אַן אַנדער גוי מיעשטשאַן, וואָס איז אפילו געווען צוגעשריבן צו דער יידי־ שער קהילה, איז געווען — ווישנעווסקי. ער האָט פאַרמאָגט אַ גרויסן גאָרטן און אַ סאָד, אויך אַ היפֿשן וואַלד נעבן דער באָד און דעם יידישן בית־ עולם. אַ שטיק צייט איז ער געווען דער יידישער סטאַראָסטע. (אַ סטאַראָסטע האָט געפּירט די רעגיסטראַציע פון יידישע געבורטן און געשטאָרבענע, אַרויסגעגעבן פּאַספּאָרטן און קוויטלעך צו אַ חתונה). מען האָט געהאַט פאַרמסרט דעם יידישן סטאַראָסטע צום גובערנאַטאָר פאַר נישט ערלעכקייט, און דער לעצטער האָט אויף דעם יידנס אָרט באַשטימט דעם מיעשטשאַן ווישנעווסקי. אַ קלוגער גוי, האָט ער שכל געהאַט צוצופּאַסן זיך צו די יידן. ער האָט געקענט שרייבן און לייענען, געראָטן אַ ביסל יידיש, האָט ער זיך איינגעלעבט גוט מיט די יידן, געוואָרן מיט זיי אַ גוטער ברודער. אין זיין וועלדל האָבן עס שטענדיק שפּאַצירט יינגע בחורימלעך מיט מיידלעך, געזונגען לידער און געפֿראָוועט ליבעס.

אַנדערע פֿרנסות אַרום פּיטשאַיעווער מאַיאַנטקעס

אויף גרויסע שטרעקעס אַרום דעם שטעטל זיינען געווען וועלדער, געדיכט באַוואַקסענע מיט דיקע אַלטע בוימער, די בעסטע דעמבעס און סאָסנעס. פון די אויסגעהאַקטע בוימער פלעגט מען מאַכן רעדער פֿאַר וועגענער, קלעצער פֿאַר איבערלייגן אויף זיי באַן־שינעס (רעלסן). די גרויסע גראָבע קלעצער פלעגט מען שיקן פֿאַר די זאַוואָדן אין וואַרשע, לאָדזש. מען האָט אויך געברענט אין די וועלדער וווייכע קוילן. גרויסע יידישע סוחרים און קאָצאַפּעס פלעגן זיין די קויפֿער פון די געהילצן. די אַלע וועלדער זיינען געווען דאָס אייגנטום פּונעם קלויסטער. דעם פּאָרצוג *) ביי דער קלויסטער־אַדמיניסטראַציע צום אָפּדינגען וואָלד האָבן געהאַט די קאָצאַפּעס. איינער אַזאַ מאָסקוורער קאָצאַפּ, וואָס האָט געקויפט וואָלד, איז געווארן שטיין־רייך. ער האָט פון טיף־רוסלאַנד אַרונטערגעבראַכט אַרבעטער קאָצאַפּעס, מיט זייער הויז־געזינט אויסצוארבעטן די האָלץ־מאַטעריאַלן. זיי אַלע האָט ער באַזעצט אין די וועלדער און פֿאַר זיך אַליין האָט ער אינעם שטעטל אויסגעבויט אַ צווייגאָרנדיק הויז פון ציגל, אפילו מיט אַן אייגענער שוויי־באָד אינעווייניק. אַ טייל פּונעם וואָלד וואָס האָט פֿאַר אים ניט געהאַט קיין גרויסן נוץ, האָ טער פֿאַרקויפט צו יידן סוחרים. ער האָט געהאַט זיינע פֿאוואָריטן יידן, וואָס פלעגן אים געבן גוט פֿאַרדינען. אַליין אַ גרויסער שיכור, פלעגט ער איבערליגן אין די יידישע שענקען, דערביי מיט אַ ברייטער האַנט געלאָזט יעדן אייגעם טרינקען אויף זיין חשבון, וויפל נאָר אייגער האָט געוואָלט. ווען אַ שענקער פלעגט אים אַריינקריגן צו זיך איז געוואָרן פרנסה פֿאַר אַ גאַנץ היפשער שטיק צייט... דער קאָצאַפּ פלעגט זיך וואַרפן מיט די אַמאָליקע גוטע צאַרישע רובלס ווי מיט בלאָטע גלייך. פלעגט ער צאָלן מיט אַ פופציק רובלדיקע אַסיגנאַציע און דעם רעשט פלעגט מען אים אַרויסצאָלן פון אַ צען רובלדיקער... פֿאַר אים אָבער, דעם פֿאַר־שניאָשקעטן, האָט דער חשבון פינקטלעך געשטימט...

זיינע יידישע פרייַנד פלעגן אים באַפֿאָלן אין שענק, גראָד וועו ער איז געווען שיכור און באַקומען ביי אים אויפן אָרט אַ גמילת־חסד אין וועלכן ער האָט, נאַטירלעך, פֿאַרגעסן... קיין בענק פֿאַר דעפּאָנירן געלט זיינען דעמאָלט ניט געווען אייגעפּירט, האָט ער שטענדיק מיט זיך געהאַט שוועָרע טויזנטער נאָטן פון פופציק און הונדערט רובלדיקע. פלעגן טאָקע אַזעלכע גמילת־חסדים זיין גאַנץ היפשע...

די אַרונטערגעבראַכטע קאָצאַפּעס צו דער אַרבעט, געזונטע, מאַסיוו געבויטע, מיט שיינע רויטע פול־געפּאָקטע פנימער, זיינען גאָר ווייניק געווען ענלעך צו די אָרטיקע פּיטשאַיעווער מיעשטשאַנעס. אין די וועלדער, וואו

*) בעל מיצר.

זיי האָבן געוואוינט, פלעגן וואָקסן בערג גאַנצע מיט ציניצעס (רויטע יאָגעדעס). די יינגע שיקסלעך זייערע פלעגן אויפקלייבן גאַנצע קאָשיקעס און זיי ברענגען אין שטעטל אַריין צום פאַרקויפן. די שיקסלעך מיט די רויטע בעקעלעך זיינען געווען בילד שיין. באַרוועסע, אָנגעטאָן אין קורצע קליידלעך ביז די קני, פלעגן זיי שטאַרק נושא־חן זיין ביי אַלעמען. ניט איין פרומער יידישער יונגערמאַן האָט אין זיינע מחשבות געזינדיקט ביים דערזעען די פולבלוטיקע שיינע קאָצאַפסקע שיקסלעך...

ניט ווייט פונעם שטעטל, אויפן וועג קיין ווישנעוועץ, איז געווען אַ דאָרף — ריטקידיב. דערפאַר האָט דער וועג קיין ווישנעוויץ געהייסן — ריטקידיבער וועג. די אינוואוינער זיינען געווען אַ געמיש פון שטאָטישן און דאָרפישן עלעמענט. האָט מען טאָקע געלעבט האַלב־שטאָטיש און האַלב־דאָרפיש. די מערסטע פון זיי זיינען געווען בעלי־מלאכות. אַ סך זיינען געווען באַ־שעפטיקט אויף די טאַרטאָקעס, וואו מען האָט געזעגט די גראָבע קלעצער אויף ברעטער. אייניקע זיינען געווען באָנדאַרעס וואָס האָבן געמאַכט פעסער. אַלע האָבן זיי געהאַט גערטנער און סעדער.

אויף דעם ריטקידיבער וועג פלעג איך מיט מיין חבר יאָסל און צוויי חברטעס גיין שבת שפּאַצירן. אין איינעם אַזאַ שבת ביינאַכט, ווען ס׳איז שוין געווען פינצטער האָבן מיר דערזען ווי איינער האָט אונטערגעצונדן דאָס איינציקע יידישע הויז. יודלס ברידערס הויז איז עס געווען. ווען מיר האָבן זיך אַ לאָז געטאָן צום הויז איז דער שטרויענער דאָך אינגאַנצן געווען אַרום־געכאַפּט אין פלאַמען. מיר האָבן אָבער ניט געוואָגט קיינעם אויסצוזאָגן דאָס וואָס מיר האָבן געזען, נאָר דערפאַר, ווייל מיר האָבן ניט געוואָלט מען זאָל זיך דערוויסן, אַז מיר האָבן געשפּאַצירט מיט הירש איציקס צוויי מיידלעך דבורה און חנה מרים...

צום ריטקידיבער וועג האָט געפירט אַ גאַס — די פּליעטניקיס, וואָס איז געווען באַוואוינט פון שטאָטישע מיעשטשאַנעס. נאָך אָט דער גאַס איז געווען אַ גרויס פעלד וואָס האָט געהערט צו די יידן פון שטעטל. מען האָט דאָס אָרט געוווּפן די יידישע קאָרטשעס*). דאָרט פלעגן זיך פאַשען די יידישע בהמות. אַ סך אין פּיטשאַיעוו האָבן געהאַט אייגענע בהמות. אַ טייל אפילו עטלעכע בהמות, מעלקעדיקע. זיי האָבן פאַרקויפט די מילך אינעם שטעטל. דער פּאַסטוך וואָס פלעגט די בהמות פירן אין די קאָרטשעס אויף פאַשע איז געווען אַ גוי. ווען עס פלעגט אַמאָל אויספעלן פאַשע דאָרט, פלעגן די יידן דינגען ביי די גויים פעלדער אויף פאַשען זייערע בהמות.

---

*) קאָרטשאַ אין רוסיש מיינט — דערנערונגס פּלאַץ.

דאָס יידישע און גויאישע צוזאַמענלעבן *)

די יידן אינעם שטעטל ווי די גויאישע מיעשטשאַנעס און פון די אַרומיקע דערפער האָבן דאָס גאַנצע יאָר געלעבט צווישן זיך פרייַנדלעך. דער גרעסטער מקור פאַר פּרנסה ביי יידן איז געווען דאָס דאָרף. דער וואַלד האָט אויך געצויגן צו זיך יידישע סוחרים פון גרויסע שטעט, ביי וועמענס פאַלעס איניקע שטעטלדיקע יידן האָבן זיך געגערט.

ווי שוין דערמאָנט פריער האָט דאָס שטעטל געמוזט אָנקומען נאָך וואַסער צום דאָרף אַלט־פּיטשאַיעוו, וואו עס האָט פון דעם בארג געפלאָסן שטענדיק דאָס קרישטאַל־ריינע קאַלט וואַסער. די דאָרף פויערים האָבן געהאַט גרויסע שטאַרקע פעסער, זיי אָנגעפילט מיטן וואַסער און צעפירט אין די הייזער פון די יידן, וואָס האָבן געוואוינט אויפן בארג.

אַ מייל ווייט פונעם שטעטל איז געלעגן דאָס דאָרף אַלט־פּיטשאַיעוו. געווען איז עס שטענדיק באַוואוינט דורך פויערים, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט באַארבעטן זייערע אייגענע גערטנער און די גאָר גרויסע פרוכט־סעדער און פעלדער. כאָטש דאָס דאָרף איז האָרט נאָענט צום שטעטל האָט עס ניט געהאַט אויף זיך קיין שום השפּעה פונעם שטעטל. דער פויער האָט זיך ניט געשיידט פון דער סערמינגע (קאַפּטן), קאָזשוך (פּעלץ מיט דער רויער ווייסער פעל פון דרויסן). די פויערטע האָט ניט געוואוסט מער ווי אַ ספּאַדניצע (קליידל) און אַ פּאַטשיילע אויפן קאָפּ. מיט זיי פלעגט זיך באַדינען דאָס שטעטל, געפּאַרן מיט זייער פערד און וואָגן קיין קרעמענץ, צי ראַדיוויל, ברענגען פון דאָרט סחורה פאַר די קרעמער, אָדער פאָרן צו דער באַן־סטאַנציע אין רודניע, וואָס איז געווען עטלעכע און צוואַנציק מייל ווייט פון שטעטל, און פון דאָרט ברענגען סחורות, שאַרפע געטראַנקען פאַר די שענקערס. די משקאות פלעגן אָנקומען פון קורסק, מאָסקווע. זיי פלעגן אויך ברענגען פעסער בראָנפן פון דער נאָענטער גוראַלניע. ווינטער־צייט האָבן זיי צוגעשטעלט פון די וועלדער האָלץ צו באַהייצן די הייזער אינעם שטעטל. אויך פלעגן זיי פירן אויסגעאַרבעט געהילץ צו דער באַן פאַר עקספּאָרט.

איין יידיש אָרט, וואָס האָט געדינט ווי דער צענטער פאַר די אַלע גרויסע וואַלד־סוחרים וואָס פלעגן קומען קיין פּיטשאַיעוו, איז געווען דאָס הויז פון דעם יידישן וואַלד־סוחר משה זאַלץ. ביים עק פונעם קלויסטער איז דאָס הויז געשטאַנען. רחבותדיק געבויט, און איינגעטיילט זיינען געווען

יידן אין פּיטשאַיעוו, ווי אין וואַלין בכלל, האָבן ניט באַנוצט די באַצייכענונג — קריסט. אפּנים ניט געוואָלט אַרויסברענגען דאָס וואָרט פון „טומאה": האָט מען שטענדיק גענוצט דאָס וואָרט „גוי"...

גאַנצע צען חדרים. פון אין זייט האָט אַ פליגל פון הויז אַרויסגעקוקט אויפן בריטן וועג וואָס האָט געפירט צו קרעמעניץ. פון דער צווייטער זייט, צום קלויסטער־צו, איז דאָס הויז געווען אַרומגענומען מיט אַ גרויסן סאַד, באַהאָנגען מיט אַלע מינים פרוכטן, אפילו מיט האָזענע און וועלטשענע ניס. אין פראָנט איז געווען אַ גאָרטן און אַחוץ דעם, באַצירט מיט גרויסע בריטע בייטן — באַזעצט מיט בלומען פון אַלערליי קאָלירן. וועג די בלומען האָבן זיך צעבליט און צעוואַקסן האָבן די זיסע ריחות זייערע זיך געשפרייט אויף אַ שטרעקע וויים. אויך דער הינטערשטער טייל פון הויז איז געווען ווירטשאָפטלעך אייגנעריכט מיט דער בעלבתישקייט ווי פון אַ מין יידישן פריץ. אַ גרויסער הויף, אַ שאָפּע (שטאַל) פאַר אַ קו און צוויי פערד, וואָס האָבן זומער געפירט די בריטשקע (רעסאָרן־וואָגן) און ווינטער דעם שליטן. דער בוידעם פון דער שאָפּע איז געווען פאַרלייגט מיט היי און האָבער פאַר די פערד; סיטשקע (דין געשניטן שטרוי) און פולאָווע (קלייען — אָפּפאַל פון צעמאָלענעם קאָרן) פאַר דער קו. אין אָט דעם הויז זיינען אייגנעשטאַנען אַלע גרויסע און רייכע וואָלד־סוחרים וואָס פלעגן קומען קיין פּיטשאיעוו. אַזוי ווי קיין יידיש גאַסטהויז איז אין פּיטשאַיעוו ניט געווען פלעגט מען אַהין קומען. אויך די יידישע מענטשן וועלכע די סוחרים האָבן מיט זיך געבראַכט, און דאָרט געבליבן, ווי געשעפטס־פירער און משגיחים אויף דער אַרבעט אין וואַלד זיינען אייגנעשטאַנען ביי משה זאַלץ אין הויז.

אינעם הויז האָט שטענדיק געווימלט מיט מענטשן און אַרבעט. דאָס אייגענע הויז־געזינדל איז געווען היפש גרויס. אַ זון, בערל מיט אַ פרוי און עטלעכע קינדער און אַנדערע ניט אויסגעגעבענע זין און טעכטער, ווי: יענקל, ישראל, גדליה און יאָסל. די מיידלעך — טויבע־מינדל, בתיה־ריווע און חיה־דינע. פון די צוויי דינסטן, די גויאישע — האַנקע, און די יידישע — ריסע די רויטע, איז די לעצטע טאָג־טעגלעך געווען פאַרטאָן מיט דער קיך. סיי ווי אַ קעכן, סיי ווי אַ בעקערן, וואָס האָט געגרייט יעדן טאָג פון כל טוב פאַר אַלעמען. גאָר יידישלעך רוישיק איז געווען דער שבת. דעמאָלט פלעגן די יידישע וואָלד־אָנגעשטעלטע, די נאָמן׳ס (בוכפירער), פּיד־נאָמן׳ס געהילפן) און זייערע בעלי־בתים זיין די שבתדיקע אורחים. אַחוץ זיי פלעגט אויך זיין אַן אַרעמאַן, אַן אורח אויף שבת, וואָס משה זאַלץ פלעגט מיט זיך ברענגען פונעם בית מדרש נאָכן דאָוונען. דאָס הויז פון משה זאַלץ, דעם שרייבערס אַ פעטער, איז טאַקע געווען פאַררעכנט פאַרן יידיש־נגידישן הויז אין שטעטל.

כמעט יעדער ייד האָט געהאַט „זיין" גוי מיט וועמען ער פלעגט פאָרן קיין קרעמעניץ נאָך סחורה. דעם שרייבערס פאָטער איז אויסגעקומען דריי מאָל יעדע וואָך צו ברענגען פונ דער גוראַלניע בראָנפן פאַר זיין שענק. דער פויער, טראַכים, פון אַלט־פּיטשאַיעוו פלעגט אין די גרעסטע און שׂפּסטע בלאָטעס דאָס באַזאָרגן. דעמאָלט האָט ער איינגעשפאַנט פיר פערד

אויף צו שלעפֿן דעם וואָגן מיט די גרויסע פּעסער בראָנפֿן. טראָכים מיט זיינע פּינף זין, מיטהעלפֿערס, פֿלעגן זיין היימישע בני־בית.

דער צווייטער שכן־פֿרײַנד פֿון אונדזער הויז איז געווען דער גוי יערמאָכים. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ גרויסן סאָד פֿון פֿרוכטן. זומער־צייט, ווען די פֿרוכטן זיינען רײַף געוואָרן, פֿלעגט דער שרײַבער פֿון די שורות מיט זיינע עלטערע ברידער אַהין גיין און פֿריִי קריכן אויף די בוימער און אַרונטערריסן די קאָרשן, מאַרעלן, ווײַנשל און גאַנצע קאָשיקעס אָנשיטן מיטצונעמען אַהיים. אַזוי האָבן זיך באַצויגן אויך אַלע אַנדערע פֿויערים.

אַלט־פּיטשאַיעוו איז געווען דער אײַנציקער דאָרף נאָענט פּונעם שטעטל. אַלע אַנדערע דערפֿער זיינען געווען אויף אַ וויִיטערן שטח פֿון העכער צען מייל. אין יעדן דאָרף האָט געוואוינט אײַנע אָדער צוויי יידישע משפּחות. מען פֿלעגט די דאָזיקע יידן רופֿן לויטן צייכן פּונעם דאָרף וואו ער האָט געוואוינט; פֿישל אַלט־פּיטשאַיעווער; איצי לײַבסאַטינער; אַלטער פֿון ליעסאַטין; מענדל באָרשטשיווקער; זיידל באָרשטשיווקער; אברהם באָג־דאַניווער; אברהם דינעוווער; ישעיה פֿון טאַריזש. די דאָזיקע יידן פֿלעגן קומען יעדע וואָך אין שטעטל צו באָזוכן זייערע קינדער, וואָס האָבן געלערנט אין שטעטל ביי מלמדים, דערביי אויך געבראַכט מיט זיך צום פֿאַרקויפֿן, כשרע פֿוטער און קעז. אַן אויסנאַם זיינען געווען די יומים נוראים. מיט ווייב און קינדער איז מען געקומען אין שטעטל אויף ראש השנה און יום כּפּור. יעדע פֿון די משפּחות האָבן שוין געהאַט זייערע פֿרײַנד, ביי וועמען זיי פֿלעגן זיך אויפֿהאַלטן. אײַנער משה נחמן פֿון טאַריזש וואָס האָט געהאַלטן אין אַרענדע דעם טייך צו כאַפּן פֿיש; ר׳האָט אויך אַרענדירט אַ מיל, ער האָט זיך געלאָזט קאָסטן אַ היפּשע מטבע פֿאַר צולאָזן אים ראש השנה צום עמוד דאַוונען אַ מנחה.

ניט געווען און ס׳האָט ניט געקענט זיין קיין פֿייגטשאַפּט פּונעם ייד צום גוי און פֿאַרקערט. אײַנער האָט באַדאַרפֿט אָנקומען צום צווייטן. אַזוי אַרום זיינען טאַקע אַלע יידן און גויים פּונעם שטעטל געווען צווישן זיך ענג פֿאַרבונדן פֿאַר זייער עקזיסטענץ.

די יידן אין די דערפֿער האָבן געהאַט גוטע פֿרנסות. ווער עס האָט געהאַט אַ קרעטשמע, ווער אַ מיל אויף אַרענדע, אָדער אַ טייך אויף צו כאַפּן פֿיש, אַנדערע האָבן געהאַט קלייטן מיט סחורה. אַלעמען האָט אין דאָרף געטראָגן פֿרנסה.

יידישע סאָלדאַטן עסן „טעג"

אין קרעמעניץ איז שטענדיק געווען אַ פֿאַלק סאָלדאַטן. זעכצן ראָטעס (גרופּעס) פּונעם יאָקוטער*) פֿאַלק. מחמת מאַנגל אין קאָזאַרמעס פֿאַר אַלע

*) יאָקוטסק — סיבירער געגנט.

האָט מען איין ראָטע באַזעצט אין פּיטשאַיעוו. היות אין שטעטל איז אינ־גאַנצן ניט געווען קיין מיליטערישע קאַזאַרמע, האָט מען איינגעקוואַרטירט די סאָלדאַטן אין פּריוואָטע הייזער. אין דער ראָטע האָבן זיך געפונען ביי פּופצן יידן. די איבעריקע זיינען געווען רוסן פון אַריאָל און טאָטערן פון טיפּליס. די יידן זיינען אַלע געווען פון פּאָדאָליער גובערניע, היימישלעך מיט וואָלינער יידן.

די פּיטשאַיעווער יידן האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז די יידישע סאָלדאַטן זאָלן חלילה קיין טריפה ניט עסן. האָט מען זיך נוהג געווען מיט זיי ווי מיט די תלמידים אין ישיבות — מען האָט יעדן סאָלדאַט צוגעטיילט אַ בעל־בתיש הויז, וואו ער האָט באַקומען אַ טאָג אין וואָך צום עסן. פון שבת און יום־טוב איז אָפּגערעדט. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט דאָס געדאַרפט פועלן ביי דעם קאָמאַנדיר פון דער ראָטע צו באַווילקן זיינע סאָלדאַטן צו עסן אין פּריוואָטע הייזער. פונקט אַזוי האָט מען ביי אים זיך דערשלאָגן צו דער־לויבן זיי אויף שבת און יום־טוב צו בלייבן פריי און קענען דאַוונען בצבור. די יידן האָבן שוין באַזאָרגט דעם קאָמאַנדיר מיט מתנות פאַר דער טובה.

געווייניגטלעך זיינען די סאָלדאַטן געווען אין שטעטל נאָר ווינטער־צייט. זומער איז מען געווען אויפן פעלד אונטער ספּעציעלע פּאַלאַטקעס (געצעלטן). מען איז אַזוי אַרום געוואָרן היימיש צווישן זיך, און מען האָט דערקענט דעם יחוס פון יעדן איינעם. האָט מען איינגעזען, אַז אַ יונגנמאַן אַ בעל־תורה זאָל מען באַשטאַטן אין אַ פּאַסיק הויז, אַנדערע ווידער פון אַן אַנדער גראַד — אין אַ צוגעפּאַסטער פאַר זיי סביבה, ווי דער באַקאַנטער אונדזערער טוביה דער מילכיקער וואָלט געזאָגט: כל עוף למינהו... אין אַ יידיש בעל־הביתיש הויז אין פּיטשאַיעוו האָט אַזאַ אורח באַדאַרפט קענען חוץ קידוש מאַכן אויך פאַר־זינגען דעם „כל מקדש שביעי כראוי לו״ פרייטיק־צו־נאַכטס און אויף מאָרגן זינגען דעם „ברוך אדוני יום יום״. מען האָט געזאָרגט דערפאַר, ניט מביש זיין איינעם, אַ געשטראָפטן אויף דער עברי...

ווינטער־צייט פלעגן אַנקומען „נאַוואַבראַנצעס״ (נייַ־אויפגענומענע סאָלדאַטן), צווישן זיי, נייַע געקומענע יידישע. אַז דער קאָמאַנדיר, מיט זיין שטרענגער דיסציפּלין, האָט זיי ניט אָפּגעלאָזט פון דער קאַזאַרמע צו גיין עסן אין יידישע היימען האָבן די יידן געהאָט גרויס עגמת נפש דערפון, וואָס די יידישע סאָל־דאַטן האָבן געמוזט עסן פונעם טריפהנעם קעסל. אָבער וועג עס איז געקומען ערב פּסח האָט מען אָנגעוועגדט אַלע מיטלען אַוועקצובעמען די יידישע סאָל־דאַטן אינעם שטעטל פאַר דער גאַנצער וואָך פּסח. געווייניגטלעך פלעגן זיין אַזעלכע, אַ האַלבער טוץ מענטשן, וועלכע מען פלעגט פאַרטיילן ערב פּסח ביי פאַרשיידענע בעלי־בתים. אין מיין עלטערנס הויז איז געווען אייגער אַזאַ, מיטן נאָמען שעכטמאַן, וואָס האָט געלאָזן אין זיין שטעטל, אין פּאָדאָליע, שאַרגאָראָד, אַ פרוי. אַ בן־תורה וואָס האָט געקענט אַ בלאַט גמרא, אַ קלוגער

מענטש. ער האָט זיך גוט איינגעלעבט מיט די מענטשן אין שטעטל און האָט זיך אויך אַליין עוסק געווען מיט באַזאָרגן די פרישע יידישע סאָלדאַטן אויף פּסח. צו די שטענדיקע פופצן זיינען צוגעקומען נייע פופצן. דאָס איז אַפילו געווען צופיל פאַרן שטעטל פּיטשאַיעוו. ערב פּסח, וועז מ׳האָט שוין באַ־דאַרפט גיין צום דאָוונען האָט זיך שעכטמאַן באַוויזן אין אונדזער הויז מיט נאָך 6 סאָלדאַטן, ער האָט פאַר זיי ניט געפונען קיין אַנדערע הייזער זיי צו באַשטאַטן. אַזוי ווי אין מיין עלטערס הויז האָט מען געגרייט לרוב אויף פּסח, מען פלעגט שעכטן אַ קעלבל און נאָך עטלעכע עופות דערצו, קאַרטאָפל, אייער און מצות איז געווען איבער גענוג, זיינען שוין די נייע זעקס סאָלדאַטן געווען די אורחים אין הויז פון מיינע עלטערן אויף גאַנץ פּסח.

פון עסן טעג אין די יידישע הייזער איז געקומען אויך צו שידוכים. און אַ סך פון די יידישע סאָלדאַטן זיינען געווארן איידעמס ביי די פּיטשאַיעווער יידן, און זיינען אויפן גאַנצן לעבן פאַרבליבן פּיטשאַיעווער איינוואוינער. פון די דאָזיקע סאָלדאַטן פון דער פינפטער ראָטע פונעם יאַקוטסקער פּאָלק, האָבן די פּיטשאַיעווער יידן געהאַט נחת זיי האָבן שפּעטער געשפּילט אַ זייער וויכטיקע ראָל אינעם דאָרטיקן יידישן לעבן.

שבת־אויבם און אויזן־פּרעסן

ווי שוין פריער דערמאָנט פלעגן די פרייטיק־צו־נאַכטסן אויפלעבן דאָס שטעטל. די יידן, אָנגעשטעלטע אין וואַלד, פלעגן „שבת האַלטן״ אין הויז פון משה זאַלק. נאָך דער סעודה פלעגן אַ טייל געסט פאַרברענגען אין די שכנותדיקע הייזער, וואו מ׳האָט זיי מכבד געווען מיט אַרבעס און אַ גלעזל קוואַס. מ׳איז געווארן היימיש צווישן זיך, בעת די געמיטלעכע שמועסן און די נאַכט איז אַוועק אומבאַמערקט. די יונגווארג האָט זייער גערן געהאַט די פרעמדע גרויסשטאָטישע מענטשן. אַליין דער אויסערלעכער אויסזען זייערער האָט געמאַכט אַן איינדרוק אויף דער יוגנט: קורץ געקליידט, געשוי־רענע בערדלעך. פון פּאות איז קיין סימן ניט געווען. האָבן די פּיטשאַיע־ווער יינגלעך מיט די לאַנגע מלבושים און געקרייזלטע פּאות דערזען פאַר זיך מענטשן פון אַ גאָר אַנדער וועלט. האָט מען צו זיי טאַקע אַרויפגעקוקט מיט גרויס אָפּשיי.

איך האָב זיך גאָר שטאַרק צונויפגעלעבט מיט איינעם, שיקע, וואָס פלעגט זיין ביי אונדז אין הויז פרייטיק־צו־נאַכט און שבת בייטאָג און מיין מאַמע האָט אים אויפגענומען מיט כיבוד. איך האָב איך געאַכפערט. עטלעכע יאָר נאָכאַנאַנד פלעגט ער קומען קיין פּיטשאַיעוו. מיט אַ מאָל איז ער פאַרשוואונדן געווארן פון די אויגן. ער איז מער ניט געקומען קיין פּיטשאַיעוו. איך בין מיט דער צייט עלטער געווארן און אין אים פאַרגעסן. אינצווישן האָב איך פאַרלאָזט דאָס שטעטל, אַוועק קיין אַמעריקע. זיך באַזעצט אין פילאַדעלפיע. ווי

געווײנלעך אין יענער צײט האָט מען זיך אינעם נייעם לאַנד געמוען צו מלאכה, פון שניידעריי. איך האָב געגייט הויזן. איז געווארן אין פילאַדעלפיע לויז אין אַרבעט, און איך האָב זיך אַריבערגעצויגן קיין באַלטימאָר.

און טאַקע באַלד ביים אָנקומען אַהין בין איך אַוועק אינעם לאָקאַל פון דעם יוניאָן. אין יענע יאָרן איז דאָך דער יוניאָן געווען די היים פאַר די יונגעלייט. לויטער ריינער אידעאַליזם האָט דאָך געשוועבט אינעם לאָקאַל. ווי נאָר איך האָב זיך דאָרט באַוויזן האָט מען מיך באַלד אויפגענומען פאַר אַ יוניאָן־ מיטגליד, מיך באַזאָרגט מיט נאַכט־לעגער ביי אייגעם פון די עקזעקוטיווע־ מיטגלידער. צומאָרגנס בין איך שוין געווען אין שאָפ און געגייט אויזן.

איך האָב זיך באַלד געפילט היימיש, ווי צווישן אייגענע. שבת ווען ס׳איז פאָרגעקומען דער רעגולערער מיטינג פונעם יוניאָן בין איך דאָרט געווען, און בין וואָרעם אויפגענומען געוואָרן. ווי אַ געטרייער חסיד פון דער יוניאָן, נאָר אין פילאַדעלפיע, האָט מען אין מיר דערקענט גוטע אייגנשאַפטן, און גאָר אינגיכן מיר אויסגעוויילט ווי דער וויצע־פרעזידענט און דער פאָרזיצער פון דער עקזעקוטיווע.

אויף אייגעם אַ מיטינג האָט דער ביזנעס־אַגענט פאַרקלאָגט אַ יידן מיט אַ לאַנגער באָרד, אַ אויזן־פרעסער. ווען איך, דער פאָרזיצער האָב אויפגערופן דעם זעלביקן יידן צו פאָרענטפערן די טענה האָט דער ייד זיך נעבעך גע־ פלאָנטערט אין די רייד, האָט ניט געוואוסט בכלל וואָס מען וויל פון אים . . . ער האָט אינגאַנצן ניט פאַרשטאַנען וואָס עס איז אַזוינס אַ יוניאָן . . . אָבער בשעת מעשה, ביים אַרייַנקוקן זיך אין אים האָב איך אין אים דערקענט מיין אַמאָליקן שיקען, איך האָב אים שוין אַרויסגעהאָלפן פון זיין פלאָנטער און אים געבעטן צו וואַרטן אויף מיר ביז נאָך דער זיצונג.

בעתן זיין מיט אים אויג־אויף־אויג האָב איך געוואָלט דערגיין ביי שיקען צי ער געדענקט מיך פון דער היים. אויפן אָרט איז שיקע געווארן ווי צעחושט, זיך אַליין ניט געטרויט אַזאַ זאַך. „ניין, מיסטער פרעזידענט, איך דער־ קען אייך ניט". ערשט ווען איך האָב פאַר אים אויפגעוויקלט די פרייטיק־צו־נאַכטסן מיט דעם שבת־אויבס, די שבתים ווען מיר ביידע האָבן אינאייגעם פאַרבראַכט, אָפגעמאָלן פאַר אים דאָס פנים מיט די געקרייזלטע פאות, האָט שיקע מיט דער לאַנגער באָרד זיך אַליין דערזען ווידער אין פיטשאַיעוו, דערפילט דעם טעם פון דעם שבת־אויבס, וואָס איז אים מער היימלעכער אייַדער דאָס פרעסן די אויזן און די לאָדענישן אינעם באַלטימאָרער יוניאָן אום שבת.

פונעם יידישן לעבנס־שטייגער

1. חיי־געלעבט

אויפגעלעבט פונעם לאַנגן ווינטער־דרימל האָט דאָס שטעטל אין דער וואַך פון פורים. ס׳האָט די זון זיך באַוויזן און געשיקט וואַרעמע שטראַלן וואָס האָבן צעיוירט דעם שניי־געפריר. יידיש געמיט איז געוואָרן האָפערדיק. מיט פרייד האָט מען אויפגענומען דעם גאַסט, פורים. דאָס שטעטל האָט זיך צעוויגט. אין יידישע הייזער האָבן די פרויען געהאָוועט מיטן באַקן די דרייעקיקע המן־טאַשן וואָס האָבן געהאָט אַלע גוטע טעמים. הייבט דאָס באַקן אַלערליי זיסקייטן, ווי: קישעלעך, בייגעלעך, האָניג־פלאָדן מיט די באַצוקערטע באַצירונגען פון אויבן וואָס זיינען געווען מלא חן.

פאַר קינדער איז דער וואָכעדיקער יום־טוב פורים געווען ממש א גן־עדן. פאַרשמייעטע איז מען ארומגעלאָפן מיט שלח מנותן, וואָס יינגוואַרג האָט זיך איינער צום אַנדערן אַליין געטראָגן. גאָר אויפגעלייגט איז געווען דאָס יינג־וואַרג פון פאַרמעגלעכע הייזער. זיי פלעגן ארומגיין אין די הייזער זאַמלען געלט, וואָס זיי האָבן אָפּגעגעבן צו שמואל לייבן דעם שוחט, אַז ער זאָל דאָס פאַרטיילן צווישן די נויט־באַדערפטיקע.

אין די הייזער האָט געבלענדט מיט וויסקייט פון דעם אויסגעשפרייטן טישטוך איבערן טיש, אויף וועלכן ס׳איז מאַיעסטעטיש געלעגן דער הויך־געבאַקענער, בריט־און לאַנג־געפלאָכטענער קוילעטש, וואָס האָט געבלענדט מיט א באַזונדערן קאָליר פון זאָפרען און ראָזינקע־פינטעלעך. די זילבערנע לייכטער האָבן געשפּיגלט אין ליכט־שיין.

נגידיש־רחבותדיק האָט דער טיש אויסגעזען פון די אַלערליי אויסגעלייגטע שלח־מנות זיסקייטן און די געלע מאַראַנצן, וואָס דער טאַטע האָט געבראַכט ספּעציעל פון קרעמעניץ. שלח־מנות מיט א מאַראַנץ צוגעלייגט האָט געהאָט א באַזונדערן אָנזען. דאָס פלעגט מען שיקן נאָר צו אויסדערוויילטע, נאָענטע משפּחה־מענטשן.

די שלח מנותן, אויסגעלייגט אויף טיי־שאָלן אַדער קלייניע טעלערלעך, זיינען געווען איבערגעדעקט מיט ווייסע סערוועטקעלעך פון וועלכע ס׳האָט אַראָפּ־געבלענדט ליכטיקייט ווי פון די זונען שטראַלן. די שלח מנותן פלעגן צעטראָגן

די דינסט־מיידלעך און סתם אַרעמע קינדער פונעם שטעטל, וואָס פלעגן באַ־קומען קליינגעלט פאַר דער שליחות.

פאַרנאַכט, ערב דער פורים־סעודה, האָט זיך אָפּגעשטעלט דאָס שלח־מנות שיקן. אויפגעלייגטע האָט מען מיט אַ באַזונדערן טעם געשלונגען יעדן ביסן פונעם גאַלן און שמעקעדיקן פורים־קוילעטש מיט די געשמאַקע געקעכטסן.

די לופט אין שטוב איז געווארן אָנגעפולט מיט הייטערקייט ווען בעת דער סעודה־פראַוען האָט זיך באַוויזן די פורימדיקע קאָפּעלע. אַביש דער קוימע־קערער איז געווען פאַרשטעלט פאַר אחשורוש, אברהם דער באַהעלפער — אסתר המלכה, און חיים דער משוגענער — המנס אַ זון... אַריינגעלאָזט האָט זיך די חברה שפּילער מיט אַ רעש און געפילדער. די קינדער האָבן אויפגעשפּרונ־גען פון זייערע ערטער און דאָס גאַנצע הויז־געזינט האָט דערפילט דעם טעם פון חי־געלעבט.

2. דער ליבער פּסח

מיט אַזאַ געהויבן געמיט האָט דאָס שטעטל געלעבט די וויטערע וואָכן ביזן ערב פּסח. געמערט האָט פון טאָג־צו־טאָג די זון אירע מילדע, וואַרעמע שטראַלן, וואָס האָבן געטריקנט די טיפּע בלאָטעס פונעם צעפלאָסענעם שניי. שטוב און דרויסן איז געווען אָנגעפולט מיטן רויש פון אַריינברענגען דעם פּסח אין די הייזער.

מיר, קינדער, האָבן אַזוי גערן אַרויסגעקוקט אויף דעם יום־טוב פּסח, אַז יעדער טאָג נאָענטער צו פּסח איז געווען אַ גרויס געווינס. 2 וואָכן פאַר פּסח האָט מען אָנגעהויבן באַקן מצות. 2 משפּחות האָבן זיך באַשעפטיקט מיט באַקן מצות: עזריאל פאטעק (דער פעטער פונעם באַשרייבער), חיים לייב גערטל און גבריאל דער קצב. יעדע בעל־ביתטע האָט פאַר זיך געקויפט פּסחדיק מעל און האָט דאָס געבראַכט צו דעם מצה־בעקער. חוץ דעם וואָס מ׳האָט געדאַרפט באַצאָלן פאַר באַקן האָט מען אויך געגעבן בראָנפן־געלט אַלע העלפערס, ווי: די פרויען, די קאַטשערנס פון די מצות; דעם וואַסער־גיסער; דעם קנעטער, וואָס האָט געקנעט די מירע; דעם רעדלער; דעם טרעגער. יעדע בעלי־ביתטע האָט געדאַרפט געבן אַלעמען בראָנפן־געלט, אַזוי האָט מען זיך נוהג געווען אין פּיטשאַיעוו ביים באַקן מצות. פאַר קינדער איז דאָס געווען אַ גרויסע איבער־לעבונג ווען זיי האָבן, באַגלייט פון דער מאַמען, געבראַכט דאָס מעל צום באַקן. די וויבער, די קאַטשערינס, פלעגן זיי אויפנעמען מיט אַ גרויסער וואַרע, גליק געווואונטשן צו דערלעבן איבער אַ יאָר און וואָס נאָר פאַר אַ ברכה זיי האָבן געהאַט אין מויל. די ברכות האָבן זיי ערשט באַקרעפטיקט מיט געקלאַפּ פון די קאַטשעלקעס... אַזוי האָבן זיי אויפגענומען אַלע בעלי־ביתטעס וואָס זיינען געקומען באַקן מצות.

צוליב פּסח זיינען די בעלי־מלאכות אויפגעריכט געוואָרן. דער שנייַדער האָט געגייט די קינדער נייַע גאַרניטערס; ביים שוסטער האָט מען באַשטעלט נייַע שטיוול, ביים קירזשנער האָט מען געקויפט נייַע קאַשקעטן. די מאַמעס אַליין האָבן אויפגענייט נייַע העמדער.

מיטן אַרײַנגעמען די מצות אין הויז האָט זיך שוין אָנגעהויבן דאָס פּסחיקן דאָס הויז. אויסקאַלכן, רייניקן, וואַשן די טישן און בענק, אַרויסוואַרפן די אַלטע שטרוי־זעק פון די בעטן און אַרײַנלייגן נייַע. יעדער טאָג נעענטער צו פּסח, האָט געבראַכט נייַע אַרבעט. דאָס כשרן דאָס זילבער־געשיר איז געווען אַ וויכטיקע עבודה: מ׳האָט אין גאַס אויסגעגראָבן אַ גרוב און מ׳האָט די אָנגע־גליטע שטיינער אין אויוון וויי פּייער אַרײַנגעלייגט אינאײַנעם מיט די זילבערנע לעפל, גאָפל, מעסערס, בעכערס, און דערנאָך אַרײַנגעגאָסן שטאַרקע זודיקע וואַסער, אַזוי האָט מען פּסחדיק געמאַכט די זילבערנע כלים.

ערב פּסח, וועו דער טאַטע האָט געדאַרפט בודק־חמץ־זיין, האָט ער אַוועק־געלייגט אויף אַלע פענצטער צו שטיקלעך ברויט. נאָך דעם מעריב דאַוונען איז ער מיט אַ הילצערנעם לעפל און אַ פלעדערוויש אין האַנט אַרומגעגאַנגען צענויפנעמען דעם חמץ אין אַלעווינקעלעך אַרײַנגעלייגט די שטיקלעך ברויט אין דעם לעפל און אַרומגעבונדן אַלץ מיט אַ שמאַטע. אויף מאָרגן, ערב פּסח, ניין אַזייגער אינדערפרי, וועו מען האָט אָפּגעגעסן דעם לעצטן ביסן חמץ, האָט דער טאַטע פאַרברענט דעם חמץ. ניט אין אויוון נאָר אויף דער גאַס. ווייל דער אויוון מיט דער קיך איז נאָך מיט אַ טאָג פריער געוואָרן געכשרט, גוט אויסגעברענט און אָפּגעקאַלכט און געמאַכט כשר לפּסח.

באַלד נאָכן פאַרברענען דעם חמץ האָט מען אַרויפגעטראָגן אויפן בוידעם אַלע חמצדיקע כלים. אַלץ וואָס איז געווען חמצדיק האָט מען אַרויסגענומען פונעם הויז. ערשט נאָכדעם האָט מען פונעם בוידעם אַראָפּגעטראָגן דאָס פּסחדיקע געפּעס. אויפגעפּאַקט טעלער, שיסל, גלאָזוואַרג און די קאָך־טעפּ.

דאָס פּסחדיק געפּעס איז געווען אַן אייגנאַרטיקס. באַצירט מיט פאַרשיידענע קאָלירן, איז טאַקע געווען אַ נחת אויסצושטעלן די כלים, ספּעציעל — דאָס גלאָזוואַרג, און בשעת מעשה זיך צו שפּיגלען אין זיי. די שיינע קאָלירטע כוסות מיט פאַרשיידענע געמאָלעכצן און אויפשריפטן אויף זיי; דער גרויסער אליהו־הנביאס רויטער כוס איז גאָר געווען אַ פאַרגעניגן אים אויפצופּאַקן און אויסשטעלן אויף דעם קאָמאָד. די מאַמעס האָבן זיך באַלד געמוען צוגרייטן די מאכלים צו דעם סדר, באַקן די מצה־קוגעלעך, קאַרטאָפל־קוגעלעך, לאָטקעס, פאַרשיידענע כרעמזלעך און האָניג־בייגעלעך.

דאָס נייַע, פרישע פּסחדיק געבעקס; דאָס אויסשטעלן אויפן קאָמאָד די שיינע

קאָלירטע פֿאַרצעליי און גלאָזוואַרג; דער שיינער צימער מיטן ווייס־געדעקטן טיש און שיינע אָנגעפילטע רויטע פלעשער ווין, זיינען פֿאַר אונדז קיינדער געווען אַ ים מיט פֿרייד. קיינדער מיט די טאַטעס זיינען דערנאָך געגאַנגען אין מרחץ. און נאָכן אַהיים קומען האָט מען זיך געפֿאַרעט מיט ווין פֿאַר די אַרבע כוסות. ר׳ הערש זאַלץ (דער פֿאַטער פונעם שרייבער) פלעגט אויף פּסח ברענגען פון קרעמניץ עטלעכע פעסער ווין פֿאַרן אייגענעם באַנוץ און צום פֿאַרקויפן. אַ טראַדיציע האָט ער געהאַט צו פֿאַרטיילן מתנות צו זיינע כלי קודש. דעם רב פלעגט ער, מיט אַ קינד, צושיקן אַהיים דעם ווין; די שוחטים און די איבעריקע כלי קודש פלעגן אַליין קומען נאָך אים. נאָכן מרחץ פלעגן די יידן קומען קויפן ווין. די אָסטרער חסידים און די איבעריקע כלי קודש פלעגן דאָס טאָן אויפן וועג אַהיים גלייך נאָכן אַרויסגיין פון מרחץ, נאָך מיט די נאַסע בערד און פֿאות. ר׳ הערש זאַלץ, אַליין אַן אָסטראָער חסיד פלעגט זיי אויפנעמען מיט כבוד. ער האָט זיי מכבד געווען צו פֿאַרזוכן דעם ווין און פֿאַרבייסן מיט קאַרטאָפל־לאַטקעס. די מצה־לאַטקעס האָט מען ערב פּסח ניט געטאָרט עסן. בלויז יינגוואַרג האָבן געגעסן מצה. דעם גאַנצן טאָג ערב־פּסח זיינען יידן געקומען מיט זייערע שיינע קאָלירטע פלעשער נאָכן ווין אויף פּסח. געווען אַזוינע יידן וואָס פלעגן זיך פֿאַרשפּעטיקן און קומען ווען מ׳איז שוין געשטאַנען אויפן שוועל צו גיין אין בית־המדרש דאַוונען. געקומען שפּעט פון דער קראָם, אָדער פון דאָרף, האָט זיי ר׳ הערש מוחל געווען דאָס פֿאַרשפּעטיקן זיך און זיך אומגעקערט מיט זיי אָנצוגיסן ווין פֿאַר ארבע כוסות.

אויך דאָס בית־המדרש האָט אויסגעקוקט פּסחדיק. ביים אַריינקומען צום דאַוונען זיינען די גרויסע מעשענע העגלייכטער געווען אויסגעפּוצט. פון די סטעאַרינאָוע ליכט האָט זיך דער שיין געשפּיגלט אינעם גלאַנץ פון דעם מעש; יום־טובדיק האָבן געלויכטן די בליץ־לאָמפּן און געשפּרייט אַ גאָר העלע שיין. ליכטיקייט. דאָס גאַנצע בית־מדרש האָט זיך געבאָדן אין העלער שיין. יינגוואַרג, ווי די גאָר גרויסע בחורים, אויסגעפּוצט אין נייע גאַרניטערס, נייע שיך און שטיוול און נייע קאַשקעטן האָבן זיך געפּילט יום־טובדיק אויפגעלייגט. אויך אַ טייל פון די עלטערע מענטשן האָבן געטראָגן נייע קאַפּאָטעס און נייע קאַשקעטן. פון אַלץ און אַלעמען האָט אַראָפּגעהויכט מיט פרישקייט, דער־הויבנקייט.

ווען הערש איציק דער חזן האָט אָנגעהויבן דאַוונען און זינגען די יום־טובדיקע תפילות האָבן אַלע מיטדאַוונער זיך געפּילט ווי באַהאָפּטן מיט דער שכינה. דערפילט די יום־טובדיקע נשמה יתירה. מיט גרויס גלויבן און האָפנונג האָבן די יידן געלויבט און געדאַנקט גאָט. נאָך דעם דאַוונען האָבן די יידן געוואונטשן איינער דעם צווייטן אַ געפילפולן „גוט יום־טוב". דער „גוט יום־טוב" האָט אָפּגעהילכט איבערן גאַנצן בית־מדרש מיט אויסערגעווייניטלעכער פרייד.

אין הויז איז דער סדר־טיש שוין געווען בהרחבותדיק צוגעגרייט. אין די אויסגעשייערטע זילבערנע לייכטער האָבן העל געלויכטן דער מאַמעס בענטש־ליכט. ביים אַריינקומען פון בית־מדרש האָהיים האָט דער טאַטע באַגריסט דער מאַמען מיט אַ ברייטן „גוט יום־טוב!" די מאַמע קומענדיק אים אַקעגן צוגעדעקט מיטן זיידן טיכל איבערן קאָפּ, האָט מיט אַ ליכטיק פנים אים אָפּגעענפערט מיט „גוט יום־טוב; גוט יום־טוב". אין דער רגע האָט דער טאַטע זיך באמת דערפילן ווי אַ מלך, און די מאַמע — ווי אַ מלכה. ס'האָט דער טאַטע זיך באַלד אָנגעטאָן דעם ווייסן קיטל, וואָס ער פלעגט טראָגן יום־כּפּור אין בית־מדרש. בהרחבותדיק זיך אַרויפגעזעצט אויף דעם אויסגעבעטן הסב־בעט. געפּעכלט האָבן די קאָלירן פון די גרויסע שיינע פלעשער וויין, די שיינע כוסות און דער אויסגעפּוצטער טעלער מיט די חרוסת. אַ שיינעם אָרט האָט פאַרנומען אליהו הנביאס כוס... מיט אַ באַזונדער דערהויבנדיקייט האָט געקלונגען דעם טאַטנס ניגון פונעם קידוש, און נאָך אים — פון די קינדער. מיט אַ פלאַטערדיק האָרץ אָבער מיט אַ געהויבענעם טאָן האָט דאָס קינד געפרעגט דעם מה נשתנה הלילה הזה... מיט אַ זיכערן טאָן איז געקומען דעם טאַטנס ענטפער, באַגלייט פון אָלע יינגלעך — אַז עבדים היינו, קנעכט זיינען מיר געווען ביי פּרעהן אין מצרים. דאָס עסן די סעודה, טרינקן די כוסות ווי דאָס זאָגן די הגדה איז געווען ווי אַן אמתע עבודת הבורא...

מיט ליבע און געזאַנג האָט מען געטייטשט און אויסגעטייטשט דעם צווייטן טייל פון דער הגדה נאָכן עסן. בפרט דאָס אויסזינגען פון דער מעשה — חד גדיא. מיט אַזאַ גלויבן און התלהבות האָבן פּיטשאַיעווער יידן געפּראַווען די פּסחדיקע סדרים.

דער חול־המועד פּסח איז אויך געווען אָנגעפילט מיט יום־טובדיקייט. אין די צווייטע טעג פון פּסח איז די יום־טובדיקע שטימונג געוואָרן גאָר אַ געהויבענע. צווישן די משפּחות איז מען געגאַנגען אייניער צום צווייטן „גוט יום־טוב ביטן". פאַר די געסט איז געווען צוגעגרייט פון כל טוב. דאָס גיין צו די פּעטערס און מומעס צו גאָסט איז געווען גאָר אַ גרויסע איבערלעבונג. שוין דאָס באַגעגענען אויפן שוועל מיטן „סקאָצל קומט", דאָס אַוועקזעצן יינגאַווארג ביי דעם געדעקטן טיש מיט די נאַשערייען האָט גאָר שטאַרק אויסגענומען ביי די קינדער. זיי האָבן זיך צום ערשטן מאָל דערפילט ווי וויכטיקע מענטשן... הייבט די נאַשערייען, די ניס, די מאַנדלען, פלוימען, ראָזשינקעס און בפרט די לאַטקעס מיט איינגעמאַכץ, אינדיק פלייש, וואָס איז געווען אַ גאָר זעלטענער מאכל. דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזרט אויפן צווייטן טאָג ווען די זעלבע מומע מיט אירע קינדער זיינען געקומען אָפּצאָלן כבוד מיט „גוט יום־טוב ביטן". פריידּ פאַר גרויס און קליין.

זיינען אַוועק די משפּחה־געסט האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סדרה. עס זיינען געקומען די חסידים „גוט יום־טוב ביטן". פאַר זיי האָט מען אַוועקגעשטעלט

וויין און פּסחדיקן בראָנפן, פיש, קוגלען אַלערליי. די חסידים, ווי משה מעכל דער חזן, שייע באַסיס, זיסע מלמד, משה שוחט, פייוול שוחט, יהודה דעם שוחטס, האָבן געשמאַק געגעסן און געטרונקען. אָבער נאָך בעסער — גוט געזונגען. און געזונגען האָבן זיי אַלע יום־טובדיקע תפילות ווי, אבינו מלכנו, אדון עולם און בפרט דעם רבינס זמר. משה מעכל און שייע באַסיס זיינען געווען זייער גוטע מנגנים. גאָר שטאַרק האָט ביי די קינדער אויסגענומען יהודה דעם שוחטס, געווען איז ער אַ גרויסער אַרעמאַן. זיין קאַפאָטע האָט געהאַט מער לעכער ווי געוואַנט, אָבער אַ זייער פרייליך יידל. אַ גרויסער לץ געווען, ער האָט געזונגען און געטאַנצט און געמאַכט משונהדיקע העוויות, געדרשנט: „יידן, יידן! עס איז מיר גוט און וואויל; גאָט איז מיט מיר, ער האָט מיר געגעבן אַזאַ טייערן און הייליקן יום־טוב". האָט דער גוי אַזאַ יום־טוב? האָט ער געהאַלטן אין איין אויסרופן, און אַליין געענטפערט אויף אַ קול — ניין! דאָס דאָזיקע קליין יידל מיט דער צעריסענער קאַפאָטע און צעשוויבערטע באָרד און פּאות, האָט ביי זיך אין דער היים קוים אַ שטיקל פּיסנע ברויט געהאַט, אָבער ווען ער איז געקומען יום־טוב צו די בעלי־בּיתישע חסידים, האָט ער געטאַנצט און געזונגען און עס איז אים באמת דעמאָלט געווען וואויל און גוט. און טאָקע דערפאַר וויל ער איז אַ ייד און גאָט האָט אים געגעבן אַזוינע טייערע, הייליקע און פריילעכע יום־טובים . . .

אַזוי האָבן פּיטשאַיעווער יידן, אָרעם און רייך, אַלע גלייך געלעבט און זיך אויסגעלעבט אין די טעג פון אַ יידישן יום־טוב בכלל, און פּסח בפרט.

רב אהרון פעטשעניק

מיין זיידע רבי אַלטערוניע *)

חסידות איז אין אונדזערע וואַלינער שטעטלעך געווען ניט בלויז אַ טעאָריע וועגן אַ געוויסער ריכטונג אין יידישן לעבן, נאָר אַ טיפע איבערלעבונג. איינגעפלאַנצט אין די הערצער פון יידן וואָס האָבן אין חסידישן געדיינקט. אין חסידישער מעשה, חסידישן ניגון, און אפילו אין פאַרבריינגן ביי אַ ביסל בראַנפן, ביי אַ לחיים, געפונען אין דעם אַ תיקון און אַ באַפרידיקונג פון אַלע זייערע צרות און שוועריקייטן.

און בפרט, איז מען געווען אויפגעלייגט אין דער וואָך, וואָס דער רבי פלעגט פאַרברענגען אין שטעטל יעדעס יאָר. אַזאַ וואָך פלעגט פאַרוואַנדלט ווערן אין יום־טוב, אין אַן עולם שכולו טוב. ס׳האָט זיי דערהויבן צו גרויסע הויכן, זיי געשטאַרקט גייסטיק צו קענען טראָגן אויף זיך דעם שוועכן עול פונעם לעבן בכלל, און פון אַלץ וואָס איז פאַרבונדן מיט זיין אַ ייד בפרט.

מיין זיידע, דער אָסטראָהער רבי, ר׳ אַלטער־מרדכי ספרד ז״ל (געוואָרן האָט מען אים פאַרצויגן מיטן נאָמען, רבי אַלטערוניע), האָט צוגעצויגן מאַסן חסידים מיט זיין גרויסער חכמה און לומדות. אָבער דער עיקר האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ווארעם האַרץ, מיט זיין נאָענטקייט צו מענטשן. ממש אַ ברודערלעכע נאָענטקייט צו יעדן איינעם. זיין נאָמען האָט געשמט ווי אַ מכניס אורח, ווי אַזאַ וואָס האָאַלפן מענטשן אין נויט, געראַטעוועט הונדערטער און טויזנטער אַזעלכע אין דער צייט פון מלחמה און הונגער־יאָרן, און שפּעטער ווען אָסטרע איז געווארן די גרענעץ־שטאָט צווישן פוילן און סאָוועט־רוסלאַנד. אין דער גאַנצער געגנט איז ער געווען באַרימט.

אין פּיטשאַיעוו, ווי אין אַלע אַנדערע שטעטלעך: ווישנעוויץ, לאַנעוויץ, טשאַן, קופּעל, בעלאַראָדקע, איז דער נאָמען פון ר׳ אַלטערוניע ז״ל געווען באַליבט און געשעצט. ווען דער רבי פלעגט קומען אויף זיין יערלעכן באַזוך אין אַ

---

*) רבי אַלטערוניע האָט געהאַט אַ סך חסידים, זיינע אַנהענגער אין פּיטשאַיעוו. הגם אַליין האָט ער געלעבט אין אָסטרע, אָבער ער פלעגט זיין אַן אָפּטער גאַסט אין פּיטשאַיעוו. עטלעכע שטריכן פון זיין אייניקל וועגן אים.

די רעדאַקציע

שטעטל, איז געווען אַן אַלעמיינער יום־טוב. די מלמדים האָבן פריער אָפּ־
געלערנט און אָפּגעלאָזן די תלמידים פון חדר, די קרעמער האָבן פריער פאַר־
מאַכט זייערע קלייטלעך, און די גאַר נאָענטע חסידים זיינען טאָג און נאַכט
געווען ביים רבין. זיי זיינען פון גאָר לכתחילה ניט געגאַנגען צו זייערע גע־
שעפטן. אַלץ איז געווען פאַרנומען מיט און אַרום דעם רבינס באַזוך אין
שטעטל.

מיין זיידע ז״ל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אמתער לעבנס חכמה. ער האָט
געוואוסט ווי אַזוי צו באַהאַנדלען און צו פאַרנעמען זיך מיט יעדן מענטשן
באַזונדער. מיט די לומדים האָט ער געערעדט פון תורה און געזאָגט שאַרפע
ווערטלעך וואָס זיינען פאַרבליבן ביי זיי אויף אַ לאַנגער צייט; מיט די בעלי־
ביתישע מענטשן האָט ער געערעדט וועגן וועלט־זאַכן און וועגן ענינים פון
טאָג־טעגלעכן לעבן. יונגע יינגלעך האָט ער פאַרהערט אין לערנען, זיי דער־
מוטיקט מיט אַ גוט וואָרט און מיט אַ קניף אין בעקל. ער האָט אפילו גע־
וואוסט צו וועמען אַריינשטעקן די האַנט אין קעשענע, אַרויסנעמען געלט
אויף בראָנפן און פאַרבייסן, און אַזוי אַרום שאַפן אַ פריילעכע אַטמאָספער
און פאַרבריינגען ביז שפעט אין דער נאַכט.

איך האָב פאַרבראַכט מיט מיין זיידן מיין פריסטע יוגנט. מיין מוטער, הינדעלע
ע״ה איז געווען זיין בת־יחידה. (ער האָט געהאַט צוויי זין: ר׳ יעקב יוסף
און הרב ר׳ זאב וואָלף. ביידע אומגעקומען על קידוש השם). און ווען מיין
פאָטער דער גאון און צדיק, ר׳ נחומקע פעטשעניק ז״ל, אַ זון פון באַרימטן
ברעזנער רבין, ר׳ שמואליקל, איז געווארן זיין איידעם, האָט ער אים ניט
אָפּגעלאָזן און אים געהאַלטן אויף קעסט גאַנצע פופצן יאָר, ביז מיין פאָטער
האָט געקראָגן די הסכמה צו פאַרנעמען אַ גרויסע רבנישע שטעלע. איך האָב
אַזוי אַרום גוט געקענט מיין זיידן און פון אים זייער אַ סך געלערנט. ער איז
געווען גרויס ניט בלויז אין תורה. ער איז אויך געווען בקי אין וועלטלעכע
קענטעניש און אפילו אין דער העברעאישער ליטעראַטור. מ׳פלעגט דער־
ציילן, אַז אין זיין יוגנט האָט מען אַראָפּגעבראַכט צום זיידן אַ מלמד, וואָס איז
געווען אַ גאון אין לערנען און אויך אין אַ סך וויסנשאַפטן. במשך פון פינף
יאָר צייט איז דער מלמד געזעסן מיטן זיידן אין אַ וואַלד אָפּגעזונדערט פון
דער וועלט און געלערנט. מיין זיידע איז געווען אַ בן־יחיד ביי זיינע עלטערן,
און מען האָט אַלץ געטאָן אַז ער זאָל אַלץ קענען. דערצו האָט ער געהאַט אַ
שארפן קאָפּ, וואָס האָט אויפן אָרט אַלץ באַלד אויפגענומען.

דער ערשטער פון די אָסטראָהער חסידישע רביים איז געווען ר׳ יעקב יוסף.
מ׳האָט אים גערופן — רב ייבי, אויפן נאָמען פון זיין באַרימטן ספר וואָס ער
האָט אַרויסגעגעבן. ער איז געווען אַ תלמיד פון דעם בעל שם טוב און דערנאָך
פונעם מעזריטשער מגיד, ר׳ בער. ער האָט געהאַט אַ זון ר׳ פנחס וואָס איז
יונג נפטר געווארן און געלאָזט אַ זון א יתום, מיטן נאָמען יעקב יוסף וואָס

איז דערנאָך געווארן אַ גרויסער רבי און געהאַט אַ סך טויזנטער חסידים. וועגן אים זיינען פאַראַן צענדליקער שיינע חסידישע מעשיות און לעגענדעס. די צאַרישע מאַכט האָט אים אַרעסטירט, מיט אַנדערע חסידישע רביים, וואָס מ׳האָט חושד געווען אַז זיי ווילן שאַפן אַ חסידישן קעניגרייך, און אַז זיי אַגיטירן קעגן דעם צאַר. ער האָט געהאַט ניין קינדער. דער עלצטער זון זיינער, ר׳ געצל איז דערנאָך געווארן רבי אויף זיין פלאַץ. מיין זיידע ר׳ אַלטערוניע איז געווען ר׳ געצלס בן־יחיד, וואָס האָט נאָך דער פטירה פון זיין פאָטער פאַרנומען זיין אָרט.

פון מיינע קינדער יאָרן אין אָסטרע געדענק איך אַ שיינע מעשה וואָס די אַלטע חסידים פלעגן דערציילן:

אין אַ ראש השנה פאַר תקיעות איז דער רבי ר׳ יעקב יוסף אַריינגעקומען אין דער פול־געפּאַקטער שול, אַרויפגעגאַנגען אויף דער בימה און געזאָגט: יידן, איך וועל אייך דערציילן אַ מעשה פון מיין עלטסטן זון, פון געצלען. אַלע טאָג קויפט מען פאַר אַ גראָשן צוקערקעס, גיט מען בלויז אַכט צוקערקעס. האָט מען אינגערעדט געצלען, אַז אַזוי ווי דער טאַטע קען מער ווי איין גראָשן אַ טאָג ניט אויסגעבן פאַר צוקערקעס און עס זיינען דאָ בלויז אַכט צוקערקעס אויף ניין קינדער, זאָל ער, געצעלע, מוותר זיין אויף זיין צוקערקע. אַזוי איז עס אָנגעגאַנגען אַ שטיק צייט. מען האָט געצעלען אינגערעדט, אַז ער איז דאָך אַ קלוגער דאַרף ער ניט קיין צוקערקע. ביז איין טאָג האָט געצל שוין מער ניט געקענט אויסהאַלטן איז ער אַריינגעלאָפן צו מיר מיט אַ געוואַלד: טאַטע, איך וויל שוין אַמאָל זיין אַ נאַר און אויך קריגן אַ צוקערקע...

דאָס זעלבע, האָט ר׳ יעקב יוסף פאַרענדיקט מיט אַ קרעכץ, איז מיט אונדזער פאָלק. מיר זיינען אַ קלוג פאָלק, אַן אויסדערוויילט פאָלק און דערפאַר ליידן מיר. לאָמיר שוין אַ מאָל זיין דער נאַר און אויך קריגן אונדזער חלק...

ביי מיין זיידן זיינען געווען צייטן וועו ער האָט געהאַט פרנסה בשפע, האָט ער עס ניט געהאַלטן פאַר זיך, זיך געטיילט מיט אַלעמען. צענדליקער, הונדערטער האָבן געגעסן ביי זיין טיש, און אַלע האָבן געבענטשט זיין נאָמען.

ער איז נפטר געווארן אין אָסטרע, דעם דריטן טאָג חול־המועד סוכות, אין יאָר תרצ״ה, 1934, אין עלטער פון 78 יאָר. זיין אָנדענק וועט לעבן מיט אונדז אויף אייביק.

חנא זאַלץ

אַ יונגטלעכער חסיד פון רבי אַלטערוניע

זכרונות

מיין פאָטער, מיינע ברידער, פעטערס און קאָזינס, די גאַנצע משפּחה זיינען געווען חסידים פון דעם אָסטראָהער רבין, רבי אַלטערוניע. זיי זיינען ניט געווען קיין באַרופענע כלי קודש מיט לאַנגע בערד און אָפּגעריבענע קאָפּאָטעס, ניט קיין חסידים פון אַ פּאַנאַטישן שניט. זיי זיינען געווען בעלי־בתישע סוחרים, קרעמער. דעם רבין, רבי אַלטערוניע האָבן זיי ליב געהאַט, ניט ווייל זיי האָבן געגלויבט אין זיינע מופתים. דער רבי אַליין איז דאָס ניט געווען. ער האָט ניט געהאַלטן פון קמיעות, ניט געגלאָבט מיט די אויגן צום הימל. מען האָט אים ליב געהאַט ווייל ער איז געווען אַ קלוגער ייד, גערעדט צו יעדן אייגעם ווי מענטש צו מענטש. מען האָט אים געהאַלטן ווי אַ פּריינד ביי וועמען מען קען פרעגן אַן עצה וועגן מיסחר. און ער האָט פאַרשטאַנען, געוואוסט פון יידישע געשעפטן.

מיט אַזאַ חסידישער אַטמאָספערע זיינען פאַרוועבט מיינע יוגנט־יאָרן.

רבי אַלטערוניע פלעגט קומען אין שטעטל, ווינטער, פרשה בשלח, און אָפּזיין אַ גאַנצע וואָך צייט. אין שטעטל איז דעמאָלט געווען אַ יום־טוב־וואָך פאַר אַלט און יונג. שטענדיק פלעגט ער קומען פרייטיק צו דער ריכטיקער צייט, אַזוי, אַז מיר זיינען באַלד געגאַנגען צו אים געבן שלום. פונקט ווי איך אים, אַזוי האָט ער מיך און אַלע יינגלעך געקענט ביי די נעמען.

ער איז נאָך דעמאָלט געווען יונג מיט אַ חנעוודיק פּנים אַרומגענומען מיט אַ שוואַרצער „הערצל" באָרד. די גאַנצע וואָך איז ער איינגעשטאַנען ביי מיין פעטער משה. פלעג איך די גאַנצע וואָך זיין ביים רבין און אויספירן אַלערליי שליחותן.

זיין גבאי מיט אַ בריייטער, ווייסער פאַטריאַרכאַלער באָרד, פלעגט ער שאַנעווען, זיך ניט געלאָזט פון אים באַדינען. פאַר דעם גבאי האָט ער געלאָזט איין אַרבעט: צו שרייבן „קוויטלעך" פאַר די וויבער. איך מיט מיין קוזין גדליה, דעם פעטער משהס, האָבן פאַר אים אָנגעפילט דעם טיטון פאַר

פֿאַפּיראָסן, געגאַנגען אַ גאַנג. מיר זיינען געווען זייער היימיש אין זיין חדר מיוחד.

אַלע פֿאַרנאַכטן, ביז נאָך מעריב, פלעגט ער אויפנעמען מאַנסביל און יידענעס, וואָס זיינען געקומען צו אים מיט קוויטלעך. נאָכדעם, וועז ער איז פריי געוואָרן פון זיינע אורחים, פלעגן די גאָר נאָענטע מענטשן אַריינגיין צו אים אין חדר, אַרומשטעלן זיך אַרום זיין טישל וואו ער איז געזעסן. נאָך איידער מען האָט פֿאַרפירט אַ שמועס, פלעגט ער אַ זאָג טאָן צו אייגעם פון די אַרומיקע צו געבן אַ האַלבן רובל, וואָס מען האָט מיר געגעבן צו ברענגען אַ פלעשל משקה מיט פֿאַרבייסן. און אַזוי־אָ, ביי אַ גלעזל משקה, האָט מען אָנגעהויבן שמועסן. מ׳האָט דעם רבין געפרעגט קשיות און ער האָט געענטפערט. געריידט האָט מען וועגן מיסחר, וועגן פֿאָליטיק, וועגן אַלץ, וואָס נאָר אייגעם איז אייגנעפֿאַלן צו פרעגן. דעם תוך פון די שמועסן געדענק איך ווייניק, וואָס איך געדענק יאָ, איז די שפּעטערדיקע באַגייסטערונג פון די מיטשמועסער. וועז זיי זיינען אַהיים געגאַנגען האָבן זיי אויפן וועג נאָר געהאַלטן אין איין רעדן וועגן די פריערדיקע שמועסן מיט גרויס התלהבות. „אַיי, אַיי, ווייסט ער אַ סך!״ זיי האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פון די שמועסן, זיך דערוואוסט פון זאַכן, וועגן וועלכע זיי האָבן פריער קיין השגה ניט געהאַט. איך, אַ יונג בחורל, פלעג זיך פילן שטאַרק דערהויבן דערפון, וועז דער רבי פלעגט מיך צורופן צו זיך, מיך מקרב געווען צו זיך.

אַחוץ די שבתדיקע סעודות, וואָס פלעגן אָנגעפולט זיין מיט תורה און זמירות, האָט מען אין משך פון דער וואָך געפֿראָווען קליינע סעודהלעך בציבור מיט די אַסטראָהער חסידים, וואָס האָבן זיך באַזונדערס געפילט יום־טובדיק מיט זייער רבין.

איך בין אפילו שוין לאַנג גאַנץ ווייט־ווייט אַוועק פון אָט דער וועלט. אָבער אין דעם זיכרון פון מיינע קינדער־יאָרן, פֿאַרלעבטע אין מיין שטעטל, דערזע איך אים, רבי אַלטערוניעז, ווי אייגעם פון מיין אייגענער משפּחה. ניט אומזיסט האָט ער זיך אויסגעצייכנט פון אַלע אַנדערע רביים מיט דעם קינדיש פֿאַרצויגענעם נאָמען, אַלטערוניע. חוץ זיין חכמה איז ער געווען אַ גוטע נשמה, אַ מזג טוב, צוגעלאָזט צו גרויס און קליין. דערפאַר אפּנים, האָט ער זיך אַיינגעבאַקן אַזוי שטאַרק אין האַרצן פון אַ יונג בחורל ביזן היינטיקן טאָג.

כבוד זיין געדעכטניש!

אַ רב פֿאַר פּיטשאַיעוו און דער „צאַר" אויפן בוידעם

דעם סיפור המעשה, וואָס איך האָב געהערט דערציילן אין פּיטשאַיעוו, איז געשען אין יענעם יאָר, 1881, ווען אין רוסלאַנד האָט זיך אויף יידישע קעפּ געשיט גזירות און רדיפות. דעם זייער חשובן רב אינעם שטעטל האָט אַוועק־געגומען אַ גרעסערע שטאָט און מ׳האָט געזוכט אַ נייעם אויף זיין אָרט. אינעם שטעטל זיינען געווען צוויי כיתות חסידים. דערביי איז אָן אַ צוגאָמען האָט מען זיך ניט געקענט באַגיין אין פּיטשאַיעוו. האָט מען די צוויי צדדים געקרוינט מיט „האַלי" און „באַסי." *) איינע — אַנהענגער פונעם אַליקער רבין, די אַנדערע — פונעם טריסקער. די צוויי גרופּעס האָבן זיך צעטיילט אין צוויי צדדים. יעדער צד האָט געוואָלט זיינעם אַ רב. אויך אינעם פֿרנסה־וועלטל זיינען עס געווען די זעלבע צוויי באַזונדערע גרופּעס, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט שמוגל־סחורה פון עסטרייך. הערש זאַלץ בשותפות מיט אַנדערע, און משה נחום טשערניאַק האָט אַליין געבראַכט פון גאַליציע די סחורות, מיט דער הילף פון געדונגענע שמוגלערס. ער, טשערניאַק האָט זיך געוואָלט פֿאַרן גביר אינעם שטעטל. פֿאַר זיין בת־יחידה האָט ער אייג־געהאַנדלט אַן איידעם רב שלום שכנא, אַ בן־תורה, מיט סמיכה אויף רבנות. ער האָט שפּעטער אפילו אַרויסגעבראַכט אַ ספר וועגן שאלות ותשובות, מיטן נאָמען — משמרת שלום. האָט משה נחום געוואָלט, אַז זיין איידעם זאָל עס פֿאַרנעמען דעם כסא הרבנות. ער האָט געהאַט אויף זיין צד די אַליקער חסידים. האָט ווידער הערש ניט געקענט פֿאַרגינען אַזאַ כבוד משה נחומען, און אַראָפּגעבראַכט קיין פּיטשאַיעוו אַ רב, אויך אַ פּיטשאַיעווער איידעם, אַ בעל־יחוסדיקע משפּחה, פון רבי וועלוועלען, וואָס האָט שבת ניט געוועדט קיין יידיש נאָר לשון קודש... זיין איידעם, רב ברוך האָט געשטאָמט פון האָראָדאָק. מיט הערשן האָט געהאַלטן דער צווייטער צד, די טריסקער חסידים. כאָטש אין פּיטשאַיעוו האָט אפילו אין אייניציקער רב ניט געהאָט אויף פֿרנסה, אָבער אַז חסידים האָבן אַזוי געוואָלט, האָט גאָרניט געהאָלפֿן.

עס האָט זיך צעפּלאַקערט אַ מחלוקה. מ׳איז צווישן זיך געוואָרן דם שונאים אייניער דעם אַנדערן, ס׳איז אפילו דערגאַנגען צו קלעפּ. משה נחום טשער־ניאַק, דער פֿאַרמעגלעכער ייד האָט אינגעזען אַז צו פֿרנסה וועט דאָס ניט סיי־ווי ניט העלפֿן, און גראָד האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז אינעם שטעטל בערימליע, לעבן דובנע, האָט מען געזוכט אַ רב, האָט ער די חזקה אָפּגע־

*) דער טייטש — נאַקענטע און באַרוועסט. אַזוי האָט „עמך" אפּנים דערפילט דעם אומזין פון די אַמפּעריין...

קויפט פאַר זיין איידעם, שלום שכנאן. אין פּיטשאַיעוו איז געבליבן דער איינציקער, רבי וועלוועלס איידעם, רב ברוך. הגם קיין גרויסער למדן איז ער ניט געווען, אָבער אַ בעל־יחוס מיט אַ הדרת־פּנים דערצו. אויך אַ קלוגער מענטש. איז ער געווען דער רב ביז 1897. דעמאָלט האָט אים זיין היים־שטעטל, האָראָדאָק, אַוועקגענומען פון פּיטשאַיעוו צו זיך — האָט מען ווידער געזוכט אַ רב פאַר פּיטשאַיעוו. דאָס מאָל איז שוין דער אויפגעקומענער נייער דור געווארן דער בעל־דעה. דאָס זוכן אַ רב איז אינגאַנצן געווען אינגעשטעלט אויף דער שיטה פון חסידות, ניט אויף גבירישע אַמביציעס און כבוד־אַמפּעריען. גראָד האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז רבי אַלטערוניע, דער רבי פון אָסטרע, וואָס פלעגט אין מאָל אין יאָר באַ־גליקן זיינע חסידים איז געקומען אין שטעטל. ער האָט טאַקע דעמאָלט רעקאָמענדירט פאַר אַ רב זיינעם אַ חסיד, רב חיים רויניק פון יאַרמעלינעץ. שוין אפילו אַן עלטערער, דערפאַר אָבער מיט גרויס חשיבות אין גאַנץ וואָלין. וועג די אָליקער חסידים האָבן זיך דערפון דערוואוסט, בפרט שמחה, חיים טשערניאָקס אַ זון, אַ פאַרבערגטער אָליקער חסיד, האָט ער ניט געקענט פאַרטראָגן, אַז די מינדיקעס — אַזוי האָט מען געוופן די זאַלצעס — זאָלן זייערס אויספירן. האָט מען אין איילעניש געוואָלט פאַרכאַפן דאָס אָרט און מען האָט אַראָפגעבראַכט פונעם שכנותדיקן שטעטל אַלעקסינעץ, אַן אייגענעם רב. דאָס מאָל האָט מען געזאַמלט חתימות אינעם שטעטל, און מיט אַ רוב פון די איינוואוינער, איז דער אַלעקסינעצער רב געבליבן רב אין פּיטשאַיעוו. קיין אָנזען האָט ער אָבער ניט געהאַט. ער איז, אין אמתן, געווען מער חזן איידער רב. צוליב זיין פּשטות און דער הנהגה אינעם לעבן, אויך דאָס ניט פּיינט האָבן דעם ביטערן טראָפן, האָט מען אים צוגעטשעפּעט אַ ביזיון־נאָמען — דער אַלעקסעניצער שיכור. די טשערניאָקס, די אָסטרער חסידים האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן און מען האָט אַראָפגעבראַכט דעם יאַרמעלינעצער רב, רב חיימען, וואָס האָט געהאַט די ברכה פונעם אָסטרער רבי, אַלטערוניו. דאָס מאָל איז די מחלקה צווישן די צדדים דערגאַנגען ביז צו בלוטיקע געשלעגן, אין די גאַסן אפילו, ווער רעדט אין די בתי־מדרשים.

אין אַן ערב שבועות, אין יאָר 1897, דווקא אינעם יום־טוב פון קבלת התורה האָט מען אפילו פאַרקוקט אויף חילול יום־טוב און בעתן דאָונען האָט מען זיך ממש צעבלוטיקט. מען האָט געבראָכן שטענדערס, צעבראָכן לאָמפּן, אַרונטערגעריסן די מעשענע הענג־לייכטער. צענדליקער מענטשן זיינען אַהיים געקומען מיט צעבלוטיקטע קעפּ.

די שינאה האָט זיך ערשט זינט דעמאָלט נאָך מער פאַרשטאַרקט, און מען האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אפילו פאַר מסירות צו נאַטשאַלסטוואָ, וועגן די טריפּהנע מיסחרים. עס האָט טאַקע דערפירט דערצו, אַז אייניקע סוחרים זיינען צעבראָכן געוואָרן. אָבער מען האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אפילו פאַר

צוטראַכטן אַ בילבול, וואָס האָט געדראָט מיט פאַרשיקן דעם פאַרמסרטן קיין סיביר אויף קאַטאָרגע.

אין יענער צייט איז שוין געווען גוט פאַרשפרייט די נייע רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור אין שטעט און שטעטלעך. האָט מען זיך דערטראַכט צו אַזאַ מיטל פֿטור צו ווערן פון משה טשערניאַקן, איין מאָל אויף שטענדיק. מען האָט זיך געלאָזט איינרעדן צו קויפן די טריפֿהנע סחורה — „מיאַטעזשנע" (אויפֿ־שטאַנד) ביכלעך אויף רוסיש און זיי אונטערוואַרפן אין זיין הויז. כך־הוה.

מיטאַמאָל, האָט עס געהייסן האָבן צווויי אומשולדיקע יינגלעך געפונען אַ פּאָר רוסישע ביכלעך אויפן בוידעם פונעם בית־מדרש און געבראַכט זיי צום קריסטלעכן ביכער־געשעפט צום פאַרקויפן. דער גוי האָט דערזען וואָס פאַר אַ „מציאה"־סחורה עס איז און זי איבערגעגעבן צו די צווויי זשאַנדאַרמען, וואָס פיטשאַיעוו האָט געהאַט. בעתן אַרעסטירן די צווויי יינגלעך „רעוואָלוֿציאָנערן", האָבן די זשאַנדאַרמען פאַרשטאַנען, באַלד אויפן אָרט, אַז זיי זיינען אומשולדיק, ווייל זיי האָבן קיין וואָרט רוסיש ניט פאַרשטאַנען. דער ענין איז אַריבער צו דער הויפּט־שטאָט קרעמענץ. פון דאָרט איז ער געקומען דער פּאָליציי־שעף (איספּראַוניק) מיט אַן אויספּאָרש־ריכטער. מען האָט געוראפן אין פּאָליציי אַ צאָל יידן, זיי פאַרהערט און עס האָט זיך אַרויסגעֿוויזן, אַז קיינער פון זיי קען ניט קיין שייטל רוסיש לייענען, ניט זיי ווייסן וואָס מיינט רעוואָלוציע, און דער בילבול איז ליקווידירט געוואָרן.

אין פיטשאַיעוו, הייסט עס, האָט דער צאָר, דער צורר היהודים, אַלעקסאַנדער דער דריטער גוט אָפּגעשניטן...

נאָך אַזאַ מין אומרעכט וואָס יידן זיינען באַגאַנגען קעגן זיך אַליין צוליב דער צעפּלאַקערטער מחלוקה פאַרן רב אין שטעטל האָט דער יאַרמעלינעצער רב אַליין פאַרלאָזן דעם כסא הרבנות. זיין ממלא מקום איז געוואָרן דער זון זיינער, ר׳ יעקב יוסף. זינט דעמאָלט האָט זיך איינגעשטעלט שלום ושלוה צווישן די פיטשאַיעווער יידן. זיי האָבן זיך דערפילט גליקלעך, ווען פון פּעטריקאָוו, גראָדנער גובערניע, איז אַנגעקומען דער גאָר גערעטענער רב, רבי אליעזר אוריצקי ז״ל, וואָס איז אומגעקומען אין אייגעם מיט זיין עדה.

הערש מינדיעס

הערש מינדיעס איז געווען איינער פון די חשובסטע בעלי־בתים אין פּיטשאַ־
יעוו. ווי אַ קהלשער עסקן האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט די שטעטלדיקע
אַנשטאַלטן. דאָס חשובע אָרט וואָס ער האָט פֿאַרנומען האָט אים דערפירט
צו אַ מדרגה פון זיין אַ באַזונדער צד, מיט אייגענע אָנהענגערס, בעת עס
פלעגט אויסברעכן אַ מחלוקה אין שטעטל, צוליב אַ רב, אַ שוחט. זיינע
אָנהענגערס זיינען געווען איבערגעגעבן מיט הארץ און נשמה, אים ממש
פֿאַרגעטערט. ווידער איז ער אויך געווען צו זיי איבערגעגעבן אויפן זעלבן
שטייגער, אַלעמען געהאָלפן בעת אַ נויט. אָבער ניט נאָר זיי אַליין, ווער
נאָר עס האָט זיך אין עפּעס ענינויטיקט האָט ער געהאָלפן. אַז אַ בעל־עגלה
האָט געדאַרפט קויפן אַ פערד האָט הערש פֿאַר אים אונטערגעשריבן אַ וועקסל
ביי דעם וואוכערניק. פונקט אַזוי אויך פֿאַר אַנדערע וואָס האָבן באַדאַרפט
אַ גמילת חסד. ניט נאָר האָט ער ערוב געווען מיט זיין חתימה אויף אַ וועקסל,
נאָר האָט אויך אָפט געמוזט באַצאָלן דאָס וועקסל. פון אַזעלכע טובות איז ער
קיין גביר ניט געוואָרן... און האָט פֿאַר זיך אַליין אויך געמוזט אָנקומען
צום וואוכערניק.

פֿרנסה האָט ער געצויגן פון אַ שיינק און פון צושטעלן פלייש צום קלויסטער.
זיין קהלשע טעטיקייט ווי אַ בעל־טאָקסע, אַ גבאי אין בית־מדרש און אין
דער חברה קדישא און דאָס שטענדיקע פֿאַרטאָן זיין אין באַזאָרגן אָרעמע
מענטשן האָט אים באַוואָרנט פון ווערן רייך... עס רעדט זיך אַ בעל טאָקסע,
אָבער אַז אַ יידענע האָט געדאַרפט פֿאַר אַ רפואה קוילען אַן עוף אָפּצוקאָכן
אַ יויך פֿאַר איר קראַנק קינד אָדער מאַן, האָט הערש געהייסן קוילען אומזיסט.
און אַז מ׳איז געקומען צו הערשן נאָך אַ טובה צו באַזאָרגן זיך מיט אַ ביסל
געלדזון־שמאַלץ אויף פּסח, האָט הערש באַפרייט פון טאָקסע־אָפּצאָל. דער בוך
מיט די קוויטלעך, וואָס מען האָט באַדאַרפט נאָכן אָפּצאָלן ברענגען דאָס עוף צום
שוחט, איז שטענדיק געלעגן אָפן פריי אויפן טיש, און אַז די קינדער האָבן
געזען ווי דער פּאָטער גיט קוויטלעך אומזיסט, האָבן זיי אַליין אויך ניט גע־
זשאַלעווט... ס׳האָט גאָר ברייטלעך געגאָסן דערפון די רביצן פונעם מלמד וואו
הערשס קינדער האָבן געלערנט. אַז ביי הערשס אַ יינגל קען מען קריגן קוויטלעך
אומזיסט צו קוילען עופות און געלדז, האָט די רביצין זיך פֿאַרגונען צו בעטן
אומזיסט קוויטלעך אויך פֿאַר אירע שכנים און טאָקע פֿאַר עטלעכע געלדז...
און ווען אַ ייד האָט באַדאַרפט פֿראָווען אַ חתונה, און געוואָלט האָבן פלייש
פֿאַר אַ ביליקן פּרייז, האָט ער געפֿאָלגט די עצה פון קצב, אַז ער זאָל פועלן

ביי הערשן אַ קוויטל צו קוילען אַ בהמה פריי פון טאַקסע־אָפּצאָל. און הערש האָט אַרעמע יידן געגעבן קוויטלעך אַן טאַקסע אָפּצאָל. שבת צו נאַכטס פלעגן די קצבים קומען צו הערשן זיך אָפּרעכענען צו באַצאָלן די טאַקסע. יעדער קצב האָט שוין געהאַט צוגעגרייט זיינע טענות אויף אַראָפּצודינגען פונעם חשבון. די קצבים האָבן שוין געוואוסט, אַז מיט הערשן קען מען זיך דינגען און טאַקע אַ סך אַראָפּדינגען. אַז הערש האָט באַצאָלט פאַר דער טאַקסע 400 רובל אַ יאָר, געצאָלט שכירות צו דריי שוחטים און דערצו געטיילט קוויטלעך אומזיסט אויף רעכטס און לינקס, האָט ער פאַרשפּאָרט אויסצושטעלן אויף פּרנסה פון דער טאַקסע. אָזאַ מין בעל־הבית פון דער טאַקסע איז הערש מינדיעס געווען...

אַ גאַנצע וואָך זיינען קיין ירידים אָדער מאַרק־טעג ניט געווען. איז די שיינק־שטוב געווען מער אַ קהלשער אָרט פּאָרן שטעטל. וועד שמועסט אָז אַ גאַנצן טאָג איז אויפן טיש געשטאַנען דער סאַמאָוואָר זיינען הערשס נאָענטע און פריינד געקומען און געטרונקען טיי און באַטראַכט די קהלשע ענינים פון שטעטל. צי גאָר אָרומגערעדט די אייגענע זאָרגן פאַר פּרנסה. די שטוב איז געווען שטענדיק אַ רשות הרבים. אָז די דאָרפס־גייער פונעם שטעטל זיינען גראָד ניט געגאַנגען אויפן דאָרף, איז מען געקומען צו הערשן טרינקען טיי און הערן נייס פון די קהלשע געשעפטן. דער טיש איז אַלע מאָל געווען באַזעצט פון אַ גאָר פאַרנומענער טאָג פאַר הערשן איז געווען דער דאָנערשטיק: די יידן האָבן געדאַרפט האָבן אַ פּאָר רובל אויף צו מאַכן שבת. און הערש, בשעתן שמועסן מיט יעדן, פון אָט די היימישע פריינד, האָט שוין דערקענט וועמען עס פעלט די פּאָר קערבלעך אויף שבת. פלעגט ער אָזאַ איינעם אַוועקגענומען אין אַלקער, כלומרשט פאַר אַ סוד, און אים געבן די פּאָר קערבלעך אויף שבת.

פון קינדווייז אָן האָט זיך איינער אָזאַ דאָנערשטיק איינגעקריצט אין מיין זכרון. בייגאַכט, אַלע יידן זיינען שוין געווען אַהיים געגאַנגען. אויך די מאַמע איז שוין געשלאָפן אין אַלקער, דער טאַטע איז איינער אַליין געזעסן לעבן „סטויקע" (קאַנטער), איך האָב זיך דעמאָלט געשפּילט מיט עפּעס אויף דער פּאָדלאָגע (דיל) לעבן די אָנגעפּוישטע צוויי זעקלעך פּינף פּודיקע מיט מעל. פּלוצים האָב איך דערהערט ווי דער פאָטער רעדט צו זיך אַליין: „אָך, גרויסער גאָט, פאַרוואָס האָסטו אַזוי שלעכט איינגעטיילט די וועלט. ביי מיר שטייען צוויי זעקלעך פּינף פּודיקע מיט מעל און אַ סך יידן האָבן ניט קיין גאָלט צו קויפן צען פונט מעל אויף שבת. פאַרוואָס ניט איינטיילן אַזוי, אַז אַלע זאָלן האָבן גלייך. יידן דאַרפן דאָך האָבן אויף דעם הייליקן שבת", און טרערן האָבן גערונען פון זיינע אויגן...

ווי דער גבאי פונעם בית־מדרש איז אים אַלע מאָל אַרויסגעקומען גאָלט. ער האָט געמוזט זאָרגן, אַז ווינטער זאָל זיין האַלץ צום הייצן דעם אויוון, באַזאָרגן ליכט און קעראָסין פאַר די לאָמפּן און די הכנסה האָט קיינמאָל ניט געקלעקט אויף דער הוצאה.

שמחת תורה האָט ער ביי זיך אין דער היים געפֿראָווען אַ סעודה פֿאַר אַלע בית־מדרש בעלי־בתים פון העכער זעקס מנינים, אַזאַ מינהג איז געווען איינגעפירט. די מאַמע האָט עס געבראַכט, געבאַקן עטלעכע אויוונס מיט חלה. און דעם בראָנפן האָט מען געמישט מיט האָניק פֿאַר דער שמחת־תורהדיקער סעודה. נאָך דער סעודה האָט מען געבראַכט פון בית־מדרש די חופּה מיט אַ ספֿר־תורה און הערש מיט דער תורה אונטער דער חופּה האָט, אינאיינעם מיט אַלע יידן, באַגלייט מיט געזאַנג און טענץ, געמאַרשירט צום בית־מדרש. אויף דעם וועג זיינען צוגעשטאַנען יונג און אַלט, אויך פרויען און מיידלעך, אַלע האָבן אַריינגעמאַרשירט אינעם בית־מדרש, וואו מען האָט געפֿראָווען דאָס גיין מיט די „הקפות". מען האָט געזונגען, געטאַנצט, זיך געוואונטשן אייניער דעם צווייטן צו דערלעבן איבער אַ יאָר און אַלע האָבן געענטפערט „גם אתם", אַזוי האָט מען אָפּגעהוליעט ביז גאָר שפּעט אין דער נאַכט.

אַזוי האָט זיך געפירט כל־זמן הערש מינדיעס האָט געלעבט. נאָך זיין אָפּשייד פון דער וועלט אין עלטער פון 54 יאָר, ווען אַנדערע האָבן פֿאַרנומען די גבאות איז אַלץ פֿאַרענדערט געוואָרן, ווייל קיינער האָט ניט געוואָלט אויס־לייגן די הוצאות און זייערע פרויען האָבן ניט געוואָלט פֿראַווען אַזוינע סעודות.

אַז הערש מינדיעס איז געווען דער קהלשער מענטש, איז זיין פרוי, רייזע, געווען די אשת חיל. זי האָט עס באַזאָרגט מיט אַ ברייטער האַנט אַלערליי פּאַטראָווע און סעודות וואָס מען פלעגט פֿראַווען אין הויז. ניט נאָר פֿאַר די בעלי־בתים פונעם בית־מדרש, וואו איר מאַן, הערש מינדיעס, איז געווען דער גבאי, נאָר אויך פֿאַר אַנדערע קהלשע חברות.

אין שטעטל האָבן די חברה קדישא און חברה נושאי המיטה זיך מתעסק געווען מיט באַזונדערע פונקציעס. די ערשטע האָט געזאָרגט פֿאַרן גוטן צושטאַנד פונעם בית־עולם און די גאַנצקייט פונעם אַרומיקן פֿאַרקאַן. די צווייטע פלעגט זיך פֿאַרען מיטן מת. ביידע האָבן עס געטאָן לשם מיצווה, ניט צו מאַכן הוצאות. אין פּיטשאַיעוו פלעגן אַלע יידן ערב יום־כפּור, נאָך כפּרות שלאָגן, גיין אויפן בית־עולם. די חברה קדישא ווידער האָט עס דעמאָלט באַזאָרגט האָניק־לעקעך און האָניק־בראָנפן און יידן האָבן זיך דאָרט גע־וואונטשן אַ גמר חתימה טובה. דאָס צוגרייטן די משקה עטלעכע עמער, און עטלעכע האָניק־לעקעכער האָט עס הערש מינדיעס פרוי, רייזע, זי פלעגט אַלץ צושטעלן אויפן בית־עולם מיט אַ פערד און וואָגן.

גאָר ברייטלעך האָט הערש פרוי, רייזע, צוגעגרייט אַ זאַטע סעודה מיט געבראָטן פלייש פֿאַר עטלעכע מנינים יידן, יעדן ערשטן טאָג נאָך פּסח צו דער קלפי. אויף יעדער קלפי אסיפה פלעגט מען קלייבן דעם גבאי פון דער

חברה קדישא. די דאָזיקע סעודה איז געפּראָווען געווארן אין הויז פון הערש מינדיעס. אויך דאָ האָט הערש מינדיעס געהאַט אויסצושטיין מיט זיין קעשענע. די בית־עולם באַדערפענישן האָט מען געדעקט פון דער הכנסה פון לוויות פון דינגען אַ קבר.

הערש האָט עס באַדאַרפט אַראָפּדינגען ביי ביידע חברות פונעם פּרייז, אָדער אינגאַנצן צו באַפרייען פון אָפּצאָל פאַר אַ מת פון אַן אָרעם הויז.

הערש מינדיעס איז ניט געווען קיין בעל־תורה. אין זיין ספּרים־שאַפע זיינען געווען עטלעכע גענג (סעט) חומשים, סידורים, מחזורים און דער פּרויס „צאינה וראינה". שבת נאָך דעם טשאָלנט־סעודה, און דרימל, פלעגט ער אַרייַנקוקן אין חומש „דורכגיין" די סדרה פון דער וואָך. דערפאַר אָבער איז ער בפועל ממש געווען גאָר שטאַרק נאָענט און באַהאָפטן צו גאָט און זיין תורה, אייַדער די גרויסע לערנערס. אַרויסגעזען אויף אים האָט מען דאָס, ווען ער איז שמחת תורה געגאַנגען מיט דער ספר תורה אונטער דער חופה, און אַרום אים האָבן זיינע פרייַנד, די חסידים, געטאַנצט און געזונגען מיט גרויס התלהבות.

ער איז געבוירן אין יאָר 1839 און איז אַוועק פון דער וועלט אין יאָר 1893, געלאָזן נאָך זיך פּיר זין און דריי טעכטער.

זיבעטער קאַפּיטל

פּיטשאַיעווער גאַשטאַלטן

וואָלף ווייצמאַן (חיפה)

יהודה שרה׳ס דער דיין

יהודה שרהס איז געבוירן און אויפגעוואַקסן אין פּיטשאַיעוו. ער איז געווען אַ ייד אַ למדן, געהאַט סמיכות אויף רבנות. א רב אין שטעטל האָט ער בשום אופן ניט געוואָלט זיין. נאָכמער, ער האָט זיך אויפגעפירט אַזוי פּשוט ווי ער וואָלט קוים געקענט דאַוונען. הגם אַ זייער פרומער, האָט ער ניט געפּראַווט קיין לאַנגע שהיות ביים דאַוונען. קיין חסיד איז ער ניט געווען. פלעגט אויך ניט לויפן אַלע טאָג אין מקווה, מיט די כלי קודש האָט ער זיך געהאַלטן פון דערווייטנס, ער האָט אויף זיי געקוקט פון אויבן אַראָפּ. ווען זיי פלעגן אַמאָל פאַרפירן מיט אים אַ שמועס צו באַווייזן אים וואָס זיי קענען, האָט ער זיך ניט געשעמט זיי צו זאָגן, אַז זיי זיינען עם הארצים.

געלעבט האָט ער נעבן דעם בית־המדרש. פּרנסה האָט ער געצויגן פון אַ שיינקל, וואוהין יידן האָבן זיך אַריינגעכאַפּט, נאָכן דאַוונען, כאָפן אַ שנעפּסל מיט אַ פאַרבייסן. די פרוי זיינע האָט אים צוגעהאָלפן אין פּרנסה דורך באַקן ברויט.

כאָטש קיינער האָט אים ניט אויסגעקליבן פאַר אַ דיין, קיין שכירות ניט געצאָלט, איז ער עס פון זיך אַליין געוואָרן. דאָס פּשוטע פאָלק איז נאָר צו אים געגאַנגען פרעגן שאלות. אַז יידן האָבן צווישן זיך געהאַט אַ סכסוך, איז מען געגאַנגען פאַר אַ דין־תורה צו יהודה שרהס, איידער צום רב. פונקט אַזוי ווי ער האָט ניט געוואָלט זיין קיין רב, אַזוי אויך, האָט ער ניט געוואָלט זיין אַ מלמד. עס האָט ניט געהאָלפן דאָס בעטן זיך ביי אים. נאָר איין מאָל האָט ער נאָכגעגעבן דער בקשה פון מיין פאָטער. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די עסטרייכער האָבן אָקופּירט פּיטשאַיעוו און אַלע יידן זיינען פאַרטריבן געוואָרן קיין בעמען. מיין פאָטער האָט דעמאָלט געפּוועלט ביי אים, ער זאָל מיט מיר לערנען. ער איז שוין דעמאָלט געווען אין הויכן עלטער, אַ קראַנקער דערצו. געלערנט האָט ער מיט מיר תלמוד, פּוסקים. זיין טייטשן אַ מאמר און אויפקלערן אַ סוגיא איז געווען טיף שכל־דיק פון אַ הויכן באַגעם. וועו מ׳פלעגט צו אים קומען מיט אַ שאלה, האָט ער מיר געהייסן, איך זאָל ענטפערן.

ער איז געווען זייער אַ קלוגער ייד און אין לעבן — אַ פּראַקטישער מענטש. אָפּט פלעגט ער מיט מיר פּאַרפירן שמועסן וועגן וועלט־זאַכן. איין מאָל האָט ער מיך אַ פּרעג געטאָן, צי איך וויל ווערן אַ רב. וועז איך האָב אים געענפערט, אַז איך האָב נאָך ניט אָפּגעמאַכט ביי מיר וואָס צו זיין, האָט ער מיר געעצהט דאָס ניט צו טאָן. בעסער, האָט ער געזאָגט, ווער אַ שוסטער איידער אַ רב. וויל רבנות ביי אונדז יידן, האָט ער צוגעגעבן, איז אויף אַ נידעריקן מצב; עס איז אַ לעבן ווי פון נדבות. זייער אַן אָרעם לעבן. זיין עצה איז מיר אַריין גוט אין קאָפּ און איך האָב אים טאָקע געפֿאָלגט.

געווען איז ער, ווייזט אויס, אַ גוטער פּעדאַגאָג. ביים לערנען האָב איך שטענדיק אַלץ פירגעזאָגט, ער ווידער, האָט נאָר געהערט און אויפגעקלערט. געקאָנט האָט ער אַלץ פון אויסנווייניק. ווען ער האָט מיט מיר געלערנט יורה דעה, איז דאָס ספר געווען אויסגעבאָרגט ביים דייטשן רב אין געדינג. די בלעטער פונעם יורה דעה, געדרוקט אין אַ גאָר אַלטער אַמסטערדאַמער דרוקעריי, זיינען געווען אָפּגעריבן, די אותיות ניט קלאָר, און מיט טעותים. פלעגט ער אָבער פון אויסנווייניק פּאַרריכטן יעדן אַרויסגעבראַכטן טעות.

יהודה שרהס דער פּאָלקס־באַגערטער דיין איז געשטאָרבן אינעם נע־ונדישן אָרט געדינג, דעמאָלט נאָך עסטרייכיש־טשעכאָסלאָוואַקיע, ווו ער איז גע־ברענט געוואָרן צו קבורה אין 1917. כבוד זיין געדעכטניש!

—•—

טש. זאַלץ

פּייגע גאַמערמאַן

נאָך אַ ייִנג קינד, זעכצן יאָר אַלט, איז זי אַוועק פון דעם שטעטל ערגעץ אין אַ גרויסער שטאָט. ווי אַ סך פּיטשאַיעווער אין יענע יאָרן, אָנהייב דעם 19טן יאָרהונדערט, האָט פּייגע ניט געווואוסט פון קיין צורת אות. אירע עלטערן, ווי די בריידער און שוועסטער האָבן אויך ניט געווואוסט ווי מען האָלט אַ פּען אין האַנט. די 16 יאָריקע פּייגע איז ווי פּאַרשוואונדן געוואָרן אין ים אַריין. יאָרן זיינען אַוועק. די בריידער זיינען געוואָרן, מיט דער צייט, פּיינע פּיטשאַ־יעווער בעל־בתים, אויך די שוועסטער האָט חתונה געהאַט און אויפ־געשטעלט אַ פאַמיליע, און אין פּייגעס געביין האָט מען פאַרגעסן.

מיטאַמאָל, אין די 80ער יאָרן איז קיין פּיטשאַיעוו אַראָפּגעקומען אַ פּרוי פון קיעוו. לויטן אָנבליק, אינעם עלטער פון פופציק יאָר. זי האָט אויסגעזען ווי אַ סך אַנדערע רוסישע פּרויען וואָס פלעגן קומען פון דער ווייט אין דער

פּיטשאַיעוועך לאַוועך צו געבעט. ווי אַלע קריסטלעכע געסט פון אַ העכערן שטאַנד האָט זי זיך אָפּגעשטעלט אין דער „גאָסטיניציע" (האָטעל) ביים קלויסטער. פּאַר חשובע געסט האָבן די גלחים דאָרט רעזערווירט פּלעצער.

די דאָזיקע פּרוי אָבער האָט זיך אויפגעפּירט אינגאַנצן אַנדערש ווי די איבעריקע געסט; אויפן אָרט פון גיין בעטן אינעם קלויסטער פּלעגט זי גאָר גאַנצע טעג אַרומגיין איבערן שטעטל, אין די קראָמען, פּאַרבערענגען דאָרט אין שמועסן מיט די יידן, זיך אויספרעגן ווי עס לעבט זיך דעם און יענעם וכדומה. אין משך פון אַ פּאָר וואָכן האָבן אַלע אין שטעטל זי געקענט און זי גערופן „די קיעווער קאַצאַפּקע".

אין איינעם אַ טאָג האָט פּיטשאַיעוו זיך דערוואוסט, אַז די „קאַצאַפּקע" איז גאָר פּייגע גאַמערמאַן, וואָס איז מיט יאָרן צוריק געהאַט פּאַרפּאַלן געוואָרן... אירע ברידער און דער שוועסטער האָט זי דערציילט, אַז זי איז, מיט אַ צייט צוריק, געבליבן אַן אלמנה מיט אַ גרויס פּאַרמעגן. איצט, נאָכן באַקענען זיך מיט איר געבוירן שטעטל, וויל זי זיך באַזעצן דאָרט, און ווען עס וועט זיך מאַכן אַ ליי־טישער שידוך וועט זי חתונה האָבן.

פּייגע גאַמערמאַן האָט זיך געקויפט אַ הויז, געוואָרן אַ יוסטע בעלי־ביתטע. פּיטשאַיעוו איז געגאַנגען כאַדאַראָם מיט פּייגען. ס'האָבן אָנגעהויבן אַרומ־גיין אַלערליי קלאַנגען; אַז דאָרט, אין דער גרויסער שטאָט, האָט זי געלעבט מיט אַ רוסישן פּאָלקאָווניק, צי מיט אַ גענעראַל; אַז זי האָט געפּירט אַן אויסגעלאַסן לעבן. די פּאַנטאַזיע ביי די יידן האָט עס געשפּינט פּאַרשיידענע אויסטראַכטענישן פון מיאוסע מעשיות. מען האָט זי געקרוינט מיטן צו־נאָמען — „פּייגע די גראָבע" און מיט אַ צוגאָב פון מיאוסע צונעמענישן דערביי.

אָבער געשמועסט האָט מען וועגן איר, אַז זי האָט געבראַכט מיט זיך שיינע צענדליקער טויזנטער רובלס. צווישן די פּיטשאַיעווער יידן האָט זיך ניט געפונען דעמאָלט אפילו איינער, וואָס זאָל האָבן זיין איגנס כאָטש אַ פּאָר הונדערט רובל. דער איינציקער וואוכערניק אין שטעטל איז געווען אַ גוי. און דאָ איז ווי מן־השמים אָנגעצייכנט געוואָרן, אַז פּייגע זאָל עס ווערן דער „באַנקיר" פּאַר די פּיטשאַיעווער יידן. און כך־הוה.

פּייגע האָט אָנגעהויבן אויסבאָרגן געלט אויף פּראָצענט, אין וואָכנטלעכע אויסצאָלונגען. פּאַר אַ לאַנג־טערמיניקע הלוואה האָט זי פּאַרלאַנגט אַ וועקסל. פּיטשאַיעווער יידן זיינען ממש אויפגעריכט געוואָרן. קרעמערס האָבן באַקומען אַ מעגלעכקייט צו ברענגען אינעם שטעטל מער סחורות. אין די קראָמען האָט מען אָנגעהויבן צו לייזן מער ווי פּריער. דער אַל־

געמיינער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך פֿאַרבעסערט. פֿייגע האָט געפֿירט אירע געלט־געשעפֿטן אויף אַ ברייטן שטייגער, מיט אָנשטעלן ביי זיך „מענטשן" און אפֿילו געהאָט אַ בוכהאַלטער.

זי האָט חתונה געהאָט מיט אַן אלמן, וואָס האָט שוין געהאָט דערוואַקסענע טעכטער. זי האָט זיי געגעבן נדן און חתונה געמאַכט. לאַנג האָט זי מיטן מאַן ניט געלעבט. ניט געוואַן צווישן זיי קיין שלום־בית. ער פלעגט זי אפֿילו גראָב באַהאַנדלען מיט זידלעריי. קיין נעבעכל אַ יידענע איז זי ניט געווען האָט זי אים אָפּגעגט, און גיך פּטור געוואָרן. געבליבן אַליין האָט זי אייגנגעפֿירט אַ שטאַטנע הויז, וואו דאָס ביסל אינטעליגענץ, יידן און קריסטן, האָבן זיך ביי איר אָפּט צונויפֿגעקומען. מיט אַ צייט שפּעטער, האָט זי ווידער חתונה געהאָט מיט איינעם פון אַ דערבייאיקן שטעטל. ווי אַן אָנגעשטעלטער פֿאַר אַ „נאַמן" (קאָסירער) אין אַ וואַלד, פלעגט ער אַהיים קומען נאָר אויף שבת און יום־טוב. זי האָט זיך געקויפט אַ „שטאָט" אין דער ווייבערשער שול און פלעגט ניט פֿאַרפעלן אַ שבת צו דאַוונען. זי האָט געקראָגן אַ נאָמען פון אַ יוסטער בעלי־הבּיתטע מיט אַן אָפּענער האַנט פֿאַר אַלערליי קהלשע באַדערפֿענישן. בקיצור, זי האָט געפֿירט אַ שטייגער־לעבן פון אַ חשובער גבירנטע אין שטעטל.

כאָטש זי איז געווען אַ וואוכערניצע האָט מען זי באַטראַכט ווי אַן אָרנטלעכע, אַ יושר־מענטש. האָט איינער ניט געקאָנט צאָלן דעם חוב צו דער צייט האָט זי אים צוגעוואָרט. זי האָט קיינמאָל ניט פֿראָטעסטירט אַ סוחריש וועקסל, ניט געלאָדן קיינעם ניט. דווקא די סוחרים וואָס האָבן ניט געהאָט צו צאָלן חובות, זיי פלעגן זי נאָך באַליידיקן דערצו, זיך באַנעמען לגבי איר מיט חוצפה. געווען צווישן זיי איינער אַזאַ, וואָס איז איר שולדיק געבליבן 400 רובל און ער איז עס געלאָפֿן מיט אַ שטעקן אין גאַס צו שלאָגן פּייגען, נאָר דערפֿאַר, וואָס זי האָט געשיקט צו אים אירן אַ מענטשן צו דערמאָנען אים אינעם חוב... און ער איז ניט געווען דער אינציקער פון דעם מין. ביי אַ סך פּיטשאַיעווער יידן איז רעכט געווען, אַז ביי „פּייגע דער גראָבער" איז אַ מיצווה צוצונעמען געלט און דערביי זי נאָך זידלען מיט מיאוסע צונעמענישן.

פּייגע איז געווען אַ נאָענטע שכנה צו הערש זאַלצן, מיט אים פלעגט זי שמועסן ווי מיט אַן אייגענעם. פֿאַר אים האָט זי זיך אַראָפּגערעדט פונעם האַרצן: — וואָס ווילן זיי פון מיר, די יידן, האָב איך זיי עפּעס שלעכטס געטאָן? איך באַרג זיי געלט און האָב קיינמאָל ניט געוואוּאונגען קיינעם דורכן „זאַקאָן" דעם חוב אומצוקערן; איך האָב שוין אַזוי־אַ אָנגעוואוירן שוועָרע טויזנטער רובל. ווען זיי קומען נאָך אַ הלוואה זיינען זיי אַלע זיס, פֿאַלן צו די פֿיס ממש, דערנאָך אָבער צאָלן זיי אָפּ מיט שטייגער. זיי זידלען און מיט אַ מין שינאה דערצו. —

אַז מען האָט פֿאַרן אויג די אַלטע יידישע וועלט בכלל, דערצו נאָך דאָס פֿאַר־וואָרפענע שטעטל, ווי אַ פּיטשאַיעווער יידישע האָט באַטראַכט, אַז מיט פּיטשאַיעוו ענדיקט זיך די וועלט־מאַפּע, קען מען באַגרייפן די סיבה, פֿאַרוואָס די פּיטשאַיעווער יידן האָבן געהאַט אַזאַ באַציאונג צו דער פּייגע גאַמערמאַן.

מיט קנאַפּע הונדערט יאָר צוריק האָט אַ פּיטשאַיעווער יידישע קיין השגה ניט געהאַט פון דעם, ווי מען לעבט דאָרט, אויף יענער זייט פון זיין עק־שטעטל. און דאָ איז פֿלוצעם, ווי פון יענער וועלט, אַראָפּגעפֿאַלן אַ זייעריקע גאָר, וואָס איז 16 יאָר אַלט געווען, וועמען זי איז ערגעץ אַוועק אין אַ גרויסער פֿאַרוואָרפענער שטאָט, און גאָר צוריקגעקומען שטיין רייך. קיינער ווייסט ניט פון וואַנען אַזאַ רייכקייט איז צו איר געקומען. האָט מען אויסגעשפּינט אַלערליי „פֿלאָטקעס"*); זיך פֿאַרגעשטעלט דאָס ערגסטע. נאָר אייגנער, הערש זאַלק, האָט ווי אַ שכן, זי דערקענט ווי אַ זייער קלוגער פרוי. מיט איר עשירות, פֿלעגט ער זאָגן, האָט זי דאָך גענעכט בלייבן דאָרטן, אין דער גרויסער שטאָט, פירן אַ לעבן אַן ערגערנישן און זיין אָנגעזעהן צווישן מענטשן. אָבער, פּייגען האָט זיך געבענקט נאָך איר געבוירן־שטעטל. און פּייגע האָט טאָקע זיך דערפילט דערהויבן צו זיין אין איר שטעטל. די מענטשן האָבן אַ סך פון איר גוטסקייט גענאָסן. זי האָט עס געהאָלפֿן אַז פּיטשאַיעווער יידן זאָלן אַ ביסל אויפגעריכט ווערן. אָבער די יידן האָבן זי פונדעסטוועגן געקריוודעט. כאָטש זי האָט זיך אויפגעפירט פרום און לייטיש. אָבער עפּעס האָט מען אויף איר געהאַט אַ חשד, פון „ווער ווייסט פון וואַנען זי האָט איר געלט?" דערפאָר מעג מען דאָס ביי איר ניט נאָר צונעמען, נאָר אפילו מיט ביזיונות איר באַלוינען...

פּייגע גאַמערמאַן האָט אָבער פּיטשאַיעוו ניט פֿאַרלאָזט. זי האָט אירע יאָרן דאָרטן אויסגעלעבט, איר וואָרעם האָרץ דאָרט געלאָזן. זאָלן דעריבער די עטלעכע פֿאַרצייכענונגען דינען פֿאַר אַ מצבה אינעם יזכור־בוך, אויפן אָרט פון איר קבר אין פּיטשאַיעוו, וואָס איז אָפּגעמעקט געוואָרן אינאיינעם מיט אַלע איבעריקע קברים פונעם פּיטשאַיעווער בית־עולם.

—•—

העניע און בלימע

ביידע זיינען זיי געווען די צוויי שמשטעס, וואָס האָבן באַדינט די בתי־מדרשים. זיי, פונקט ווי די שמשים, האָבן אַליין זיך באַדאַרפט באַזאָרגן שכירות ביי די בעלי־הבתים און ניט דורכן גבאי. פלעגן זיי יעדן פרייטיק

*) רכילותן.

אַרומגיין אין די הייזער. יעדער בעל־הבית האָט זיי געגעבן, ווער אַ קאָפּיקע אָדער צוויי און ווער נאָר אַ גראָשן. חוץ דאָס באַדינען די בתי־מדרשים האָבן ביידע שמשטעס געטאָן נאָך אַנדערע מיצווה־אַרבעטן. העניע איז געווען די „זאָגערן" אויפן בית־עולם, פאַר אַלע שווערע הערצער וואָס פלעגן אַהין קומען, איז העניע געווען די פירזאָגערין פאַר זיי. געריעדט האָט זי צו די מתים, ווי צו לעבעדיקע, זיי אַנגעזאָגט ווער עס איז צו זיי געקומען, און זיין בקשה:

„יאָקל, דיין טאָכטער איז געקומען צו דיר בעטן אַ רפואה פאַר איר קליין יאַנקעלע, וואָס איז אַ נאָמען נאָך דיר; " אָדער — „הערש, דיין זון איז אַהיים געקומען זיך שטעלן צום „פריזיור", איז בעט פאַר אים, ער זאָל באַפרייט ווערן פון גויאישע הענט; יענטל — דו ביסט דאָך געווען אַזאַ טייערע נשמה. דיין טאָכטער איז שטאַרק קראַנק, לויף אין די הימלען און ראַטעווע זי. "

יעדן איינעם וואָס פלעגט קומען אויפן בית־עולם האָט זי צוגעפירט צום באַגערטן קבר. אַלע קברים האָט זי אין קאָפּ געווואוסט וואו יעדער געפינט זיך. זי האָט דעם מענטשן באַלד פאַרגעשטעלט פאַרן מת. געזאָגט פסוקים פון דער תחינה, וואָס זי האָט געקענט אויף אויסווייניק. אַ חוץ דעם האָט זי געהאַט אירע אייגענע זאָגעכצן, וואָס האָבן געקענט רירן אַ טויטן אין קבר. און געווען איז זי זיכער אַז דער מת הערט זי.

העניע פלעגט שטענדיק רעדן נאָר פון אירע מתים אויפן בית־עולם. זי האָט געוואוסט צו דערציילן אַלערהאַנט מעשיות פון שדים און „ניט גוטע", זי איז מיט זיי געווען אַזוי היימיש ווי מיט די מתים.

בלימע ווידער האָט געהאַט צו טאָן מיט ווייבערשע מיצוות. אַ געשטאַרבענער פלעגט זי מאַכן די טהרה, זי וואָשן, אָנטאָן די תכריכים. אָבער איר הויפט־עובדה איז געווען אָכטונג געבן אויף דער טבילה פון די ווייבער, זיי זאָלן זיך טובלען אויף „כשר". זי איז געווען אַ „טיקערן" *) אין באָד. געווען איז בלימע זייער אַ גוטע שמועסערן. אירע מעשיות זיינען פול געווען מיט הומאָר.

וועז די ביידע שמשטעס פלעגן פרייטיק קומען צו הערשן אין הויז, פלעגט מען זיי ביידע פאַרהאַלטן, זיי מכבד געווען מיט טיי אוּן קיכלעך. בלימע פלעגט בשעת מעשה אַרויסברענגען אירע מעשיות וואָס פלעגן ברענגען געלעכטער ביי די אַרומיקע. אַלע צוהערער האָבן געקוועלט אוּן גרויס הנאה געהאַט.

---

*) פונעם דייטשן וואָרט — טאָכטן גאַנצן קערפער אונטערן וואַסער.

אויך העניע איז ניט אָפּגעשטאַנען. זי אָבער פלעגט שוין דערציילן מעשיות פון יוסף דילה רינה, פון מלאכים אין די הימלען. אין גן־עדן ווי אין די שבעה מדורי גיהנום, איז זי געווען היימיש ווי ביי זיך אין דער היים...

העניע און בלימע — צוויי שיינע, ערלעכע נשמות.

—•—

לצים לעכצן נאָך אַ קרבן

פּיטשאַיעוו איז געווען אַן אויסנאַם פון אַנדערע יידישע שטעטלעך. אין פּיטשאַיעוו זיינען קיין משוגעים ניט געווען. האָבן חברה לצים אָפּגעזוכט אַזאַ מין קרבן פּאַר זייער פֿאַרגעניגן וועגן, דורך אַרויסברענגען אַ מענטשן פון די כלים דורך ליצנות. אַזאַ קרבן איז געווען סאָביע (שכר) קראָליק. אָנגעטאָן מיט אַ גויעשער סעמריגע *) האָט ער שטענדיק געטראָגן אַ זאַק אויפן אַקסל, אָנגעשטאָפּט מיט שמאַטעס, ברויט און שטיקער פלייש, וואָס ער פלעגט אויפקלייבן. אַז סאָביע קראָליק האָט זיך באַוויזן אין גאַס, האָט מען נאָר באַדאַרפט אים אַ ריין טאָן מיט אַ קוויטשל פון אַ קראָליק און יענער האָט זיך אַ לאָז געטאָן צו חברה לצים מיטן שטעקן זיי אָנברעכן די ביינער. און גערייצט האָבן אים אָלע. יונג און אַלט. אויף צו דערלאַנגען עמיצן מיטן שטעקן איז ניט געווען וועמען. ווייל באַלד נאָכן קוויטש האָט מען זיך אָפּגעטראָגן.

אַז סאָביע קראָליק איז געשטאָרבן איז מען געבליבן אָן אַ שטאָך אַרבעט. אָבער חברה לצים האָבן ניט לאַנג זיך געלאָזט וואַרטן, מען האָט אויסגעזוכט אַן אָנדער קרבן. דאָס מאָל שוין ניט אַבי וועמען, נאָר דעם שמש פון דער קלויז, בערל דער שניידער. און חברה לצים האָבן גראָד געטראָפן, וואָרעם געווען איז בערל אָזאַ מין שניידער וואָס האָט אַפילו קיין גויאישן שפּענצער*) ניט געקענט נייען. אַז ער איז געווארן שמש, האָט זיך די בחורים, די שטענ־דיקע לערנערס אין קלויז, פֿאַרגלוסט אַ מאָל אַ רוף טאָן בערלען מיט אַ קוויטש. בערל איז געווארן אין כעס און זיך געכאָפּט צום בעזים זיי אָנ־צולערנען. מער האָט מען ניט באַדאַרפט. פון דעמאָלט אָן איז אַוועק אַ סדרה בערל, שמערל מיט אַ קוויטש. דאָס שטעטל איז געהאָלפן געווארן מיט אַ נייעם קרבן... אפילו דער רב, אַ זייער קלוגער יידּ, וואָס האָט ניט פיינט געהאַט אַ שטיקל ליצנות, אויך אים האָט דאָס פֿאַרשמעקט. איין מאָל, בעת

---

*) אַ אויבער מלבוש.

*) אַ קורץ מלבוש אויסגעבעט מיט וואָטע.

אַ חופּה שטעלן קעגנאיבער דער קאַלטער קלויז, האָט בערל שמש אָנגעגאָסן דעם ווײַן אינעם חופּה־קידושין בעכער. חברה וואָס זינען דערבײַ געווען האָבן דאָס מאָל זיך לייטיש באַנומען, מחמת דרך־ארץ פאַרן רב, אים לאָזן דורכפירן דעם חופּה־צערעמאָניאַל. דער רב אָבער האָט עס באַמערקט זייער שווייגענדיש און אַ וואונק געטאָן צו זיי מיט אַ שמייכל, ווי איינער רעדט: חברה, וואָס שווייגט איר? לצים האָבן דאָס אויפגעכאַפּט און בערל האָט שוין, טאַקע בעת דער חופּה, געקריגן זײַן אָפּקומעניש...

איז בערל אויך געשטאַרבן און דאָס שטעטל איז ווידער געבליבן אָן אַ שטאָך אַרבעט, ניט געהאַט קיין קרבן צווישן דעם היימישן עולם פון שטעטל. העלפט גאָט, אַז אין שטעטל מאַכט מען פאַר אַ גבאי אייגעם גרשון, וואָס אין זיינע יינגע יאָרן האָט ער געוואוינט אין אַ דאָרף לעבן פּיטשאַיעוו. בעת דער צאַרישער גזירה אַרויסצוטרייבן די יידן פון די דערפער איז ער געווען איינער פון די פאַרטריבענע. געווען איז ער אַ ייד אַ גביר. פון דאָרף פלעגט ער קומען אין שטעטל אין אַ שיינעם פערד־אָן־וואָגן־געשפּאַן. פלעגט מנדב זיין פאַר קהלשע אינסטיטוציעס. וועו ער האָט זיך באַזעצט אין פּיטשאַיעוו האָט ער פאַר זיך אויסגעבויט אַ שיין הויז. פאַרן זון און שנור אויפגעשטעלט אַ קלייט. זיי האָבן איבערגענומען און געפירט זיינע געשעפטן. גרשון האָט זיך אָפּגעגעבן דעם בית־המדרש און מיט דער צייט האָט מען אים טאַקע געמאַכט פאַרן גבאי. זינט דעמאָלט האָט גרשון מער אַכטונג געגעבן אויף אַלץ אינעם בית־המדרש, ווי אויף אַ מקום קדוש.

יינגלעך פלעגן זיך נוהג זיין יעדן שבת בייטאָג צו קומען אין בית־המדרש אַריין. ניט צו לערנען, נאָר אַ ביסל שקאַצעווען. פאַרשטייט זיך, טאַקע אָנטאָן דערבײַ אַ ביסל שאָדן. אַז גרשון איז געוואָרן גבאי האָט זיך אים פאַרגלוסט ניט אַריינצולאָזן די חברה אַהין שבת בייטאָג. ער פלעגט דער־פאַר אַליין קומען אין בית־המדרש שבת בייטאָג. אָבער אויסגעלאָזט האָט זיך, אַז ניט ער האָט זיי, די חברה־לייט אַרויסגעטריבן, נאָר זיי — אים, דערבײַ האָבן זיי אים געקרוינט מיט אַ נאָמען פון חוזק: גרשון־קוקו מיט אַ קוויטש... איז ער דאָך באַלד אין כעס געוואָרן, געלאָפן שלאָגן. מער האָבן טאַקע חברה לצים ניט באַדאַרפט. און אין שטעטל איז אַוועק אַ סדרה פון „גרשון־קוקו מיט אַ קוויטש".

סאָביע קראַליק איז טאַקע געווען אַ גראָביאַן, אַ כאַמולע, אָבער בערל דער שמש איז געווען אַן אַרעמאַן, אַ פשוטער ערלעכער ייד. זיין ווייב איז געווען די סאַרווערין אויף אַלע חתונות אין שטעטל; גרשון צאַצקיס איז טאַקע געווען אַ גאָר פיינער בעלי־הבית־ישער ייד, אָבער לצים זיינען אפּנים פון אַן אָנדער טייג געקנאָטן און אַז אַ שטעטל דאָרף אַ קאָמעדיע, איז מען ניט איבערקלייבעריש אויף אַזאַ קרבן־שפּיל.

יהודה דעם שוחטס

אַ קליין יידעלע. דאָס פּנימל איז ווי פּאַרשטעלט געווען פון דער גרויסער, שטענדיק צעשוויבערטער באָרד. דער גאַנצער קאָפּ האָט אויסגעקוקט ווי אויסגעדרייט אויף אַ זייט, מחמת דער דאָשעק פּונעם קאָשקעט האָט שטענדיק זיך געקירעוועט ביי אים אויף אַ זייט. שטענדיק פּאַרזונקען אין דחקות און אָרעמקייט האָט אים ניט געשטערט צו זיין אַ פריילעכער קבצן. די אָרעמקייט, נאָר מער די קראַנקע פרוי זיינע, אַ יאָדישליווע, וואָס האָט שטענדיק געהאַלטן אין איין פּרייכן און הוסטן, האָט אים אפּנים אַזוי דערשלאָגן, אַז ער האָט געלעכצט נאָך אַ שנעפּסל צו פּאַרטומלען זיך אַ ביסל. אָבער ער האָט מער געוועדט ווען אַ טרונק איידער אויף אַן אמת. אַרויסבאַוויזן האָט ער זיך אין פּולן גלאָנץ נאָך אַזאַ שנעפּסל אין אַ יומא דפּגרא, אָדער וועז דער רבי, ר' אַלטערוניע פלעגט קומען אין שטעטל. נאָך אַזאַ שטאַרקן טראָפּן פלעגט ער זיך אויפשטעלן אויף דער באַנק, פּאַרציען אַ סליחותדיקן ניגון און אויסווייטיקן, אין אַ געמאַכטן שפּאָס, די ווערטער: „רבותי, פון מיין ווייב איז ניט אויסצוהאַלטן; זי ווייל מיר נאָר רייך מאַכן, זי האָלט אין איין שפּייען מיט קערבלעך. אַ גאַנצן טאָג נאָר ראָך־פּאָ, ראָך־פּאָ. יידן גיט מיר אַן עצה. איך ווייל ניט רייך ווערן"...

אויפגעלעבט און האָפערדיק איז יהודה געווארן אין שמחת תורה. וועז מען האָט אים אויפגערופן עולה תורה זיין האָט ער, נאָך דער קריאה, זיך געוויצלט פּאַרן בעל קורא, בעת יענער האָט געמאַכט דעם „מי שברך" און זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ וויילע ביים „בעבור שנדר" האָט יהודה דערויף געענטפערט — לישתות כל היום (אַ גאַנצן טאָג טרינקען). און זיין באַגער האָט ער טאַקע דעמאָלט דערגרייכט: אַ גאַנצן טאָג איז ער אַרומגעגאַנגען צו די בעל־הבתים „גוט יום־טוב ביטן". ביי יעדן פון זיי געמאַכט אויפסניי קידוש און, פּאַרשטייט זיך, צוגעביסן. דעמאָלט איז יהודה געווארן גאָר אַן אַנדער מענטש. דער אמתער יהודה האָט זיך באַוויזן. ער האָט זיך צעטאַנצט און ס'איז געווארן פּריילעך אַרום און אַרום. יהודה איז אַריין אין התלהבות און ניט פון זיין ווייבס „רייכקייט" האָט ער געדענקט, נאָר פון דעם גליק, דעם גרויסן, דעם אמתן, וואָס ער איז אַ ייד. „מיר איז גוט, האָט ער מיט פרייד אויסגערופן, מיר איז גוט, איך בין אַ ייד; גאָט האָט מיר געגעבן די תורה. בשעת מעשה געקלאַפּט מיט דער האַנט אויפן האַרצן און געזאָגט: דערפאָר מעג איך און דאַרף איך פּריילעך זיין".

אין יהודהן האָט זיך דעמאָלט אַנטפּלעקט דער ייד, דער פּריילעכער קבצן...

—•—

*) אַסטמאַ ליידנדיקע.

חיים דער קורצער מלמד

געורפן האָט מען אים אויך — חיים דער משוגענער, ווייל חוצדעם וואָס ער איז געווען אַ קליינגעוואוקסיקער און דערפון זיין צונאָמען — דער קורצער, איז ער געווען אַ שטיק רעטעניש פֿאַר אַלעמען, וואָס האָבן אים ניט פֿאַר־שטאַנען. חיים פלעגט יעדן שבת פֿאַר מנחה זיין אַרומגערינגלט מיט בעלי־מלאכות און סתם פשוטע יידן אַרום טיש אין קלויז, וואו ער פלעגט מיט זיי לערנען אַ יידיש וואָרט. איז געווען אַ גרויסער בריה אויף אַריגינעלע איינפֿאַלן, אויף אַרויסצוברענגען שאַרפע געדאַנקען.

מיטאַמאָל איז חיים געוואָרן אויס מלמד. ער האָט זיך פֿאַרנומען מיט אַרומ־פֿאָרן אין דערבייאיקע שטעטלעך האַלטן דרשות. אין זיין באַנעמען זיך, איז ער געווען אַ זייער אומרואיקע נאַטור. זיין באַדערפענישי צו דרשענען איז מן־הסתם געווען געפֿאָרט מיט דעם טאַלאַנט וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט פֿאַר פֿאַלקסטימלעכע שאַפונגען אינעם וואָרט. ביי יעדער געלעגנהייט פלעגט ער, אויפן אָרט, שאַפן אַ לידל אויף העברעאיש אָדער אויף יידיש. ער פלעגט שאַפן פֿאַראָדיעס אין גראַמען אויף מענטשן ווי אויף צייט־געשעענישן, און זיי טאַקע באַלד אויסזינגען. דאָס, מן־הסתם, האָט עס אַרויסגערופן דעם צונאָמען — דער משוגענער. דער דאָזיקער טאַלאַנט זיינער פלעגט באַ־זונדערס אויסנעמען אין פֿורים. ער פלעגט דעמאָלט באַזוכן די בעלי־הבתים, דערביי אומעטום אַריינגעכאַפּט אַ שנעפּסל, איז ער געוואָרן מבוסמדיק, ערשט דעמאָלט פלעגט ער זיך צעזינגען אויף אַלע כלים, אויסזינגענדיק אַלע זיינע לידלעך וואָס ער האָט אויפן אָרט אויפגעשטעלט. זיין מוזע איז שטענדיק געווען פון פֿאַלקישן אינהאַלט און שפֿראַכלעכן ריטם.

די אַרומיקע מענטשן אין שטעטל האָבן אים ניט פֿאַרשטאַנען, און אים געהאַלטן פֿאַר אַ צעטראָגענעם און דערפֿאַר אים געקרוינט מיט אַזאַ צונאָמען.

—•—

ר׳ הערש דער בראָדער

אַזוי האָט געהייסן מיין גמרא־מלמד. פֿאַרוואָס מ׳האָט אים צוגעטשעפּעט דעם נאָמען פון בראָד אין גאַליציע, צי ער איז דאָרט געבוירן געוואָרן, אָדער נאָר אַמאָל דאָרט געוואוינט, איז ניט באַקאַנט. אין פּיטשאַיעוו אָבער איז ער געווען אייגעגלידערט אין דער באַפעלקערונג ווי יעדער אייגער געבוירענער דאָרט.

וועז איך בין געווען זיין תלמיד איז ער שוין געווען אַ זקן. כאָטש פול מיט לעבן און ענערגיע, אָבער פיזיש — אַן אייגנעבראָכענער. דאָס האָט פאַר־ראַטן זיין נידעריקן אויסזען, ניט צו קענען וויסן, צי די עלטער האָט דאָס געבראַכט, אָדער ער איז שטענדיק געווען פון נידעריקן וואוקס. פון זיין לענגלעך מאָגער פנים האָבן אַרויסגעקוקט צוויי קלוגע בלויע אויגן, וואָס האָבן באַשיינט זיין קורץ שניי־וויים בערדל.

זיין חדר איז געווען אָפגעלייגט אין אַ זייטיק געסל צווישן דער וויטשעווויצער און לעקסניצער גאַסן. ער איז געווען דער בעסטער גמרא־מלמד אין שטעטל. די בעל־הבתישע קינדער זיינען געווען זיינע תלמידים. ביי אים אין חדר איז מען געזעסן אויף „סקאַמייקעס" — שול־בענק. ער איז אויך געווען פאַרעכנט אין שטעטל פאַר אַ שטיק משכיל. געווען אַ הייסער ציוניסט. אויף דער עלטער פלעגט ער אַרומגיין קלייבן פאַר ארץ ישראל און אויסליידיקן די פושקעס פאַרן קרן קימת.

אַחוץ גמרא, האָט מען ביי אים געלערנט חומש מיט רש"י און אויך העברעאיש. כאָטש ער פלעגט ניט זשאַלעווען אַ שטאַרך צו טאָן אַ יינגל מיטן גראָבן שטעקן, איז ער געווען באַליבט ביי זיינע תלמידים. ער פלעגט זיי באַצויבערן מיט זיינע דערציילטע אומצאָליקע מעשהלעך, משלים און גלייכווערטלעך.

נאָכן שבתדיקן שלאָף פלעגט ער באַזוכן די בעלי־הבתים אין דער היים צו פאַרהערן דעם תלמיד פון דעם, וואָס ער האָט די גאַנצע וואָך געלערנט. זיין קומען אין הויז פלעגט אויפגענומען ווערן מיט גרויס דרך־ארץ און באַזונדער חשיבות. אָלע אין די שבתדיקע בגדים, פלעגן נאָכן פאַרהערן דעם תלמיד זיך אַרומזעצן ביים טיש, און ביי אַ וואַרעם גלעזל טיי האָט מען געשמועסט וועגן שטעטלשע ענינים און נייסן אין דער וועלט.

פונקט ווי ר' שיע, דער דרדקי־מלמד, פלעגט אויך ר' הערש דער בראָדער דאַרפן צוהאָנדלען אַ ביסל צו האָבן אויף חיונה. ער האָט אונטערגעהאַנדלט מיט פאַרקויפן טעפּ, אַזוי אַז פון אָלץ אינאיינעם האָט ער פאַרדינט זיין פרנסה.

אַכטער קאַפּיטל

פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע

חנא זאַלץ

הערי (הערשל) קאַרטמאַן

אינגאַנצן פיר יאָר איז ער אַלט געווען, ווען ער און זיין יינגערער ברודערל פון צוויי יאָר, נאָטע, און דאָס עלטערע שוועסטערל פון זעקס יאָר, שיינדל, זיינען פאַריתומט געוואָרן נאָך זייער טאַטן זלמן. די מאַמע, די אלמנה פריידל האָט זיך באַזעצט מיט די דריי יתומים ביי איר פאָטער. פון אַ קלייטל האָט מען געצויגן דאָס ביסל פרנסה פאַר אויפהאַדעווען די קינדער.

ווי אַלע קינדער האָט אויך הערשל געלערנט אין חדר. ווידער ביי אַ פּריוואַטן שרייבער זיך אויסגעלערנט שרייבן און לייענען יידיש און רוסיש. די אונטערוואַקסנדיקע שיינדל האָט יונג חתונה געהאַט פאַר משה גרינבערג און אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. שפּעטער, אין 1906 איז די מאַמע פריידל מיט אירע צוויי קינדער אַריבערגעפאָרן קיין אַמעריקע. הערשל האָט אין אַמעריקע אָנגעהויבן אַרבעטן ביי מאַכן ציגאַרן. איז קראַנק געוואָרן און ר׳האָט די אַרבעט געמוזט פאַרלאָזן. הערשל האָט זיך גיך אַקלימאַטיזירט. האָט אַריינגעטראָטן אין אַ נאַכט־שול, וואו ער האָט זיך אויסגעלערנט די לאַנד־שפּראַך און באַוואָפנט מיט קענטענישן איז ער אַרויס אינעם לעבן, איז געוואָרן אַן אָגענט פאַר לעבנס־פאַרזיכערונג. זיין פּראַקטישער און געזעלשאַפטלעכער לעבנס־חוש האָט אים געדינט ווען ער איז געוואָרן אַ מיטגליד אין קרעמעניצער, ווישניוועצער סאָסייטיס. בטבע, זייער אַ צוגעלאָזענער מענטש האָט ער דאָרט באַקומען אַ סך פריינט און אויך קליענטן. ער האָט מצליח געווען אין זיין אַרבעט, אַזוי, אַז גאָר גיך איז ער ביי דער פאַרזיכערונגס־קאָמפּאַניע געוואָרן דער צווייטער בעסטער אָגענט אירער.

אין ניו־יאָרק, ווען איך האָב זיך מיט אים צום ערשטן מאָל באַקענט, איז באַלד צווישן אונדז איינגעשטעלט געוואָרן אַ פריינטשאַפטלעכע פאַרבינדונג, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אויך נאָכדעם, ווען איך האָב זיך באַזעצט אין פילאַדעלפיע. הערשל האָט אויך געהאָט אַ באַזונדערן אינטערעס צו אַלגעמיינע קענטענישן און וויסן. ער האָט זיך אינטערעסירט מיט געזעלשאַפלעכע באַוועגונגען, מיט די סאָציאַליסטישע, ציוניסטישע און אויך רעליגיעזע פראָב־לעמען.

אין די יאָרן פון 1906־1910 זיינען קיין גיך־יאָרק אָנגעקומען אַ סך פּיטשאַ־יעווער. אינאיינעם מיט די גרוסן, אינפאָרמאַציעס וועגן דעם לעבן פון פּיטשאַיעוו, איז אָפּגעפּרישט געוואָרן דער אינטערעס און פּאָרבינדונג מיט זיי און מיט דעם היים־שטעטל. ס׳איז אויפגעקומען אַ געדאַנק צו אָרגאַניזירן די פּיטשאַיעווער אין אַ סאָסייטע. הערשל האָט זיך אַן דעם אָנגעכאַפּט ווי אַן אוצרל. ס׳איז קלאָר געווען, אויב מען וועט זיי ניט פּאָרבינדן צווישן זיך באַצייטנס, וועלן זיי ביסלעכווייז פאַרקריכן אין די עקסיסטירנדיקע „לאָדזשעס" און וועלן פֿאַרלוירן ווערן פאַר דעם נוצן פון שטעטל ווי פאַר די איינעגע אויף אַן אָרט, אויב אַן אייגענער וועט דאָרפן הילף. כך־הווה. אין דעם זעלבן יאָר 1910 איז אַ זומערדיקן הייסן טאָג, שבת האָבן די איניציאַטאָרס, ח. זאַלץ און הערשל קאָרטמאַן אויסגעשפּאַנט די ניו־יאָרקער איסט־סייד און באַזוכט אַלע פּיטשאַיעווער. זיי אויפגעקלערט און צוגערעדט צו קומען אויף אַ מיטינג פאַרן צוועק צו גרינדן אַ פּיטשאַיעווער פאַראיין. אויף מאָרגן זונטיק, זיינען אַלע געוואָרפענע געקומען אין הויז פון אברהם בערמאַן אויף סאָפאָלק סטריט. די ביידע איניציאַטאָרס האָבן אַרויסגע־בראַכט דעם צוועק און די צילן פון אַזאַ פאַראיין. אַלע האָבן מיט צופרידנקייט מסכים געווען און דער פאַראיין איז אויפן אָרט מיט מזל געשאַפן געוואָרן. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז פון דעם פאַראיין געבוירן געוואָרן דער אַרבעטער רינג ברענטש 213, וואָס עקסיסטירט ביז היינט אונטער דעם נאָמען — „פּיטשאַיעווער־שומסקער ברענטש 213".

וועז אין יאָר 1914 האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, איז פּיטשאַיעוו, זיבן וויאָרסט פון דער עסטרייכישער גרענעץ, געווען באַלד אויפן ערשטן פייער. דער קאָנטאַקט מיטן שטעטל איז באַלד איבערגעריסן געוואָרן. גאַנצע פּיר יאָר צייט האָט מען ניט געוואוסט וואָס ס׳איז דאָרט געשען מיט די נאָענטע שווסטער, ברידער און אַלע פּיטשאַיעווער יידן. ערשט נאָכן סוף פון דער מלחמה, אין יאָר 1918, זיינען מיר אַלאַרמירט געוואָרן דורך בריוו פון דאָרט וועגן דעם שוידערלעכן חורבן פונעם שטעטל; וועגן דעם גורל פון אַלע יידן וואָס זיינען פאַרטריבן געוואָרן קיין בעמען (טשעכאָ־סלאָוואַקיע). ביים צוריקקומען נאָך דער מלחמה, האָבן זיי געטראָפן אַ פּוסט, רואינירט שטעטל. אפילו קיין שוועבעלע איז ניט געווען וואו צו באַקומען. אָפּגערעדט פון אַ מעגלעכקייט צו רעמאָנטירן אַ הויז אָדער זיך שטעלן אויף די פּיס דורך איינהאַנדלען אַ ביסל סחורה. אַלע דערהאַלטענע בריוו זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט אין און דעם זעלבן וויי־געשריי פון נויט און הילף.

אַ טייל פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע האָבן זיך געהאָט גוט איינגעפונדעוועט בעת די מלחמה־יאָרן. אייניקע זיינען אפילו געוואָרן גאַנץ פאַרמעגלעכע. אויך די אַרבעטער האָבן געהאָט אָפּגעשפּאָרט פון זייערע פאַרדינסטן. די פּערספּעקטיוון אויף צו העלפן די געטראָפענע אין דער אַלטער היים זיינען

געווען גינציקע. מען האָט טאַקע באַלד אָנגעזאָגט די יידן אין פּיטשאַיעוו אַז עס ווערט פאַר זיי געגרייט הילף. סיי פאַר קהל, סיי פאַר יחידים. דאָס גופא, אַז זיי זיינען ניט אַליין אין זייער גורל־שעה, האָט אַרויסגערופן פרייד און האָפענונג ביי די מענטשן דאָרטן. האָט מען זיך געבאָרגט געלט, באַלד געפאָרן קיין קרעמענץ, ראַדיוויל, איינגעקויפט אַ ביסל סחורה; ווער עס האָט אויך רעמאָנטירט דאָס הויז וכדומה.

אַן עולם פון פינף הונדערט מענטשן, כמעט אַ האַלב שטעטל פּיטשאַיעווער דאָ, איז געקומען אויף אַ גרויסער פאַרזאַמלונג אין ניו־יאָרק, אויפן רוף פון הערשל קאָרטמאַן. גערירט ביז טרערן פון די פאָרגעלייענטע בריוו פון פּיטשאַיעוו, האָט זיך יעדער מיט אַ ברייטער האַנט באַטייליקט אין דער הילפס־זאַמלונג. אויך אין פילאַדעלפיע איז פאָרגעקומען אַזאַ פאַרזאַמלונג. הערשל קאָרטמאַן אינאיינעם מיט ברוך יוסף אַלטמאַן, זיין זון אהרן מרדכי, האָבן צעוויגט דעם עולם מיט זייערע רייד. חוץ די געלטער פאַר קהל זיינען יחידים אויפגעוועקט געוואָרן מיט זייער פריוואַטער הילף צו זייערע אייגענע קרובים אין פּיטשאַיעוו. די הילף איז באַלד געשיקט געוואָרן קיין פּיטשאַיעוו.

הערשל קאָרטמאַן איז געוואָרן אין ניו־יאָרק דער אַדרעס פאַר יעדן איינעם. צו אים האָט מען זיך געוועדט נאָר אַן עצה וועגן יעדער קלייניקייט. ער ווידער האָט אַלעמען געהאָלפן מיט ראַט און טאַט. צו אַלעמען האָט הערשל אַרויסבאַוויזן פריינטשאַפט און גרייטקייט צו העלפן אין זייער באַגער.

ניט נאָר ביי די פּיטשאַיעווער נאָר אויך ביי די קרעמעניצער, ווישנעוועצער, ראַדיווילער, ביי אַלעמען איז הערשל געווען שטאַרק באַליבט און בכבודיק געשעצט. אין ניו־יאָרק האָט זיין פּאָפולערקייט געגרייכט אויף אַזויפיל, אַז מען האָט אים אָנפאַרטרויט אַ שליחות אפילו פון אַנדערע לאַנדסמאַנשאַפטן פאַר זייערע שטעטלעך.

אַזוי האָט דער וויזשעראַדקער טוער פאַר זיין שטעטל, אַ ייד אַ נגיד, געלמאַן, אויך אויסגעקליבן הערשלען פאַר זיין שליח ווי אַ שותף צו נאָך איינעם, אַז זיי ביידע זאָלן פאָרן קיין פוילן מיט צענדליקער טויזנטער דאָלאָר פאַר קהל און פאַר יחידים צו פאַרטיילן אין די געגעבענע שטעטלעך.

אין דעם אָקאָרשט נייַ־אויפגעקומענעם פוילן, איז די דאָזיקע מיסיע געווען פאַרבונדן ממש מיט סכנות נפשות. עס האָט אין יענער צייט דאָרט געהערשט אַ כאַאָטישער צושטאַנד אינעם לאַנד, בפרט אין די פאַרוואָרפענע קלייניע ערטער, וואו עס האָבן געבושעוועט אויף די וועגן רויבער־באַנדעס. אַזוי אַז ס׳איז געווען סכנותדיק צו גרייכן אַ שטעטל מיט אַ וואָגן. הערשל, וואָס האָט די הילפס־געלטער געהיט ווי דאָס שוואַרצאָפל פונעם אויג, האָט זיך

זייער פֿאַרזיכטיק נוהג געווען אין אַזאַ צושטאַנד. וועָן ער איז געקומען קיין וואַרשע האָט ער זיך באַלד געלאָזט אין וועג קיין פּיטשאַיעוו, אָבער דאָס געלט האָט ער געלאָזן אין וואַרשע. אים איז געגאַנגען אין דעם, דערווייל כאָטש אָנזאָגן די מענטשן דאָרט, אַז דאָס געלט איז דאָ אין פּוילן. וואָרעם וועָן ער האָט באַדאַרפט אַרויספֿאָרן נאָך אַ מאָל פון וואַרשע שוין מיטן געלט, איז די פּרעסע דעמאָלט איבערפולט געווען מיט ידיעות פון רויב־אָנפֿאַלן. אַזאַ צושטאַנד האָט געדויערט וואָכן ביז הערשל מיטן צווייטן באַגלייטער האָבן זיך געקאָנט אַוועקלאָזן מיטן געלט צו די באַשטימטע ערטער. דערווייל האָבן די מענטשן איז די שטעטלעך אַריבערגעשיקט צו קרובים אין אַמעריקע אומרואיקע בריוו מיט אַלערליי חשדים וועגן דעם גורל פון די געלטער. הערשלען אָבער האָבן די פֿאַנטאַזיע־רכילותן גאָרניט געקימערט. פֿאַרקערט, ער האָט שטאַרק מיטגעפילט די צערודערטע פון דעם פאַל פון פֿאַרשפּעטיקן איבערצוברענגען די געלטער. דערפֿאַר אָבער האָבן זיי שפּעטער, דערזען דעם געטרייען מענטשן אין הערשלען, ניט נאָר האָט ער די קהלשע געלטער אָפּגעגעבן בשלימות נאָר אויך אַזעלכע געלטער פון יחידים צו קרובים, פון וועלכע ער האָט אפילו אַ רעכט געהאַט אַראָפּצורעכענען צען פּראָצענט אויף צו דעקן די הוצאות. אים האָט דאָס האַרץ ניט פֿאַרטראָגן דערויף, וועָן ער האָט זיך אָנגעטראָפֿן פּנים אל פּנים מיט די נויטן אויפֿן אָרט. ער האָט אויך די יחידים־געלטער אָפּגעגעבן ווי אַן אמתער איבערגעגעבענער, געטרייער דער הילפּס־אַרבעט פֿאַר די יידן אין פּיטשאַיעוו*).

דעם זעלבן אינטערעס האָט הערשל אויך אַרויסגעוויזן צו די פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע גופא. ניט געווען ביי אים אַזאַ פּאַל פון זיין פֿאַרנומען מיט זיינע אייגענע געשעפטן. ווי נאָר מ׳האָט באַדאַרפט איינעם העלפֿן, איז עמיצער קראַנק געוואָרן, האָט הערשל פֿאַר אים צייט געהאַט צו גיין אין שפּיטאָל אָדער צום חולה אַהיים און אים באַזאָרגן. סיי אין אַ נויט אָדער סתם פֿאַר אַן עצה האָבן זיך די פּיטשאַיעווער לאָנדסלייט און אַלע זיינע נאָענטע באַקאַנטע צו אים געוועגדעט און ער האָט אַלעמען געגעבן זיין הילף דורך מעשים.

אין זיין יונגן בליענדן עלטער פון 44 יאָר האָט אים דער טויט אין 1933 אַוועקגעריבט פון זיינע נאָענטע. עד־היום פּעלט הערשל אין דער אַרבעט צווישן די פּיטשאַיעווער; ער פּעלט נאָך שטאַרקער ווי דער שטענדיקער אינספּיראַטאָר צו טאָן גוטס. מיטן פֿאַראייביקן דאָס געדעכטניש פון די אומגעקומענע פּיטשאַיעווער יידן איז אויך הערשלס געדעכטניש אַ שטיק פון זיי, וועמען ער האָט מיט גרויס ליבשאַפט, געטריישאַפט און איבער־געגעבנקייט געדינט.

*) זע: זייט 203

שייע (ישעיה) בתיהס און יאַנקל טאבאק

אַ געבוירענער אין קרעמענץ און חתונה געהאַט אין פּיטשאַיעוו. אַ ייד מיט אַ סך מעלות, אַ בעל־תלמוד, אַ גרויסער בעל־מנגן. האָט אויך געקענט גוט שרייבן רוסיש, האָט ער טאַקע געפירט די ביכער פון דער קהילה, מיט די באַריכטן פאַר דער „נאַטשאַלסטוואָ" פון מלכות.

פאַר שייען האָט יעדער געהאַט אָפּשיי. פאַר אים האָט מען זיך פאַרטרויט אין אַלע פּריוואַטע אָנגעלעגנהייטן. אפילו וועז עמיצער האָט געהאַלטן ביי מאַכן אַ שידוך האָט מען שייען געבעטן דורכפירן די דאָזיקע שליחות. כאָטש שייע איז געווען אַ גאָר פרומער ייד, אַ חסיד, האָט ער אויך געוואוסט ווי זיך צו באַגייען מיט אַ „אויפגעקלערטן" מענטשן. ווייל בטבע איז ער געווען אַ צוגעלאָזענער מענטש.

ווי אַן אָסטרער חסיד, פלעגט ער זיין דער מקורב ביים רבין ר׳ אַלטערוניע בעתן פּראָווען דעם טיש. נאָך פריער, אידער דער רבי איז אָנגעקומען אין שטעטל פלעגט שייע שוין גרייטן אַ נייעם זמר פאַרן רבינס טיש. אַליין אַ גוטער בעל־מנגן, פלעגט ער אויסזינגען דעם נייעם זמר, בשעת מעשה אונטערגעשפּאַרט דאָס געראַלע מיטן גראָבן פינגער אונטער דער רויטער באָרד, פאַרשליסן די אויגן. און ווי נאָר ער פלעגט פאַרציען דעם ניגון, האָבן אַלע חסידים מיטגעזונגען בציבור.

שייעס אַ שפּאַס ביי ר׳ הערשן אין הויז פלעגט מען אָפט נאָכדערציילן, וועז מען האָט זיך משמח געווען ביי אַ קעלעשיקל בראָנפן. די אָסטרער חסידים האָבן זיך נוהג געווען, שטענדיק ביי אַ יומא דפגרא מקיים צו זיין דעם פּסוק פון יין ישמח לבב אנוש. אַז שייע איז אַמאָל געווען ביי ר׳ הערשן צו גאַסט, האָט מען אים אַ פרעג געטאָן, צי איז ער אַ בעלן אויף אַ ביסל בראָנפן, דערויף האָט שייע אָפּגעענטפערט אַזוי: וואָלט זיך געהאָנדלט וועגן עפּעס אַ האַרטע זאַך, וואָס מען דאַרף שטופן אַרויף, וואָלט איך דעמאָלט זיך באַדאַרפט מישב זיין, אָבער אַ זאַך וואָס איז סיי נאַס און סיי עס גייט אַראָפּ פון זיך אַליין איז דאָך ניט שייך קיין ישוב־הדעת. בשעת מעשה פלעגט שייע מאַכן אָן אָנצוהערעניש ר׳ הערשן מכוח כיבוד, וואָס דאַרף זיין מיט אַ ברייטער האָנט. וואו, פלעגט ער זאָגן, איז דער שכל, וואָס איר, ר׳ הערש, זייט מכבד מיט טיי אין אַ גרויסער גלאָז, וואָס אייך מען באַווייזט זי אויסצוטרינקען בריט מען זיך אָפּ די פינגער. וועז אָבער עס קומט צו בראָנפן דערלאָנגט מען גאָר אַ גלעזעלע, וואָס איז גרויס ווי אַ פינגערהוט. עס איז דאָך אָנגענעמער זיך אָפּצובריען דעם צונג מיט דעם קאַלטן טראָפן, אידער די פינגער אין אַ הייסער גלאָז...

שייע בתיהס איז געווען ניט נאָר אַ ייד אַ חכם, נאָר זייער אַ האַרציקער און ליבלעכער מענטש, אַן אמתער נוח לבריות.

די חסידישע פרומקייט פון שעיה בתיהס האָט אים ניט דערווייטערט פונעם וואָס־כעדיקן לעבן. ער האָט פֿאַרשטאַנען מדריך צו זיין זיינע קינדער צו גאָט און צו לייט. פון די אַלע מעלות זיינע איז ער קיין גביר ניט געווען. אָבער דערציען קינדער, דערויף איז מען גרייט געווען. אויך דער יינגסטער פון די קינדער, יאַנקל שייעס, ווי מ׳האָט אים געפון אין דער היים, איז חוץ די חדרשע טראַדיציאָנעלע לימודים, האָט דער פֿאָטער אים באַזאָרגט מיט אַ פּריוואָטן לערער, ביי וועמען ער האָט געלערנט שרייבן, חוץ יידיש, לשון־קודש אויך רוסיש.

יאַנקל האָט שוין אויך יינגלווייז פֿאַרזוכט דעם טעם פון ווערן אַ פֿאַרדינער. דער פֿאָטער האָט אים אָפּגעגעבן פֿאַר אַ פּריקאַזטשיק (האַנדלס־אָנגעשטעלטער) אין אַ שניט־קראָם. און יאַנקל שייעס איז געוואָרן — יאַנקל טאַבאַק...

אַז יאַנקל טאַבאַק האָט געגרייכט דעם עלטער פון דינען אין מיליטער, האָט ער, ווי אַ סך אַנדערע דעמאָלט, אויסגעקליבן פֿאַר זיך אַן אַנדער וועג אייִדער צו דינען דעם צאַר, דעם וועג קיין אַמעריקע. און אין אַ מזלדיקער שעה איז ער, אין 1904 אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק. ער איז שוין ניט געווען אַזוי עלנט ביים אָנקומען, ווי די פריערדיקע ערשטע געקומענע קיין אַמעריקע. די „אַלטע" האָבן שוין געזאָרגט פֿאַר די פרישע. אויך יאַנקלען האָט מען באַזאָרגט אַן אָרט פֿאַר אַרבעט אין אַ בייטל־מאַכערייַ, וואו ער האָט באַלד נישקשהדיק פֿאַרדינט. יאַנקל טאַבאַק איז געוואָרן אַקטיוו אין דער פּי־טשאַיעווער אָרגאַניזאַציע; אין דער „הילפס־קאַסע", וואָס האָט עקסיסטירט איז ער געווען דער סעקרעטאַר.

אויפן דריטן יאָר פון זיין אין לאַנד, האָט ער זיך, אין 1907, פֿאַרבונדן מיט זיין באַשערטע און נאָך דער חתונה, זיך באַזעצט אין וואַטערלו, אייאָווא, וואו ער האָט אויפגעבויט אַ פֿאַמיליע און אויך פֿאַרפירט דאָרט אַ בכבודיק לעבן. ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט מיסחר פון אַלטן אייזנוואָרג. עס האָט אים אָפּ־געגליקט און ער איז געוואָרן אַ גביר. אָבער דאָס האָט אים ניט פֿאַרפירט, צו פֿאַרלאָזן די גייסטיקע עשירות וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון דער אַלטער היים. פֿאַרקערט, ער האָט זיך אַרייַנגעוואָרפן מיט איבערגעגעבנקייט אין דער טעטיקייט אויפן אָרט פֿאַר יידישע באַדערפענישן. יאַנקל טאַבאַק, פֿאַרנעמט אַ בכבודיקן אָרט אין דער אָרטיקער קהילה. מיטן אויפקום פון דער ישראל מדינה העלפט ער בלב ונפש פֿאַר איר אויפבוי.

ווען יאַנקל טאַבאַק האָט זיך דערוואוסט, אַז די פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע גרייטן זיך צו פֿאַראייביקן זייערע פֿאַרטיליקטע אין דער אַלטער היים אין אַ יזכור־בוך, האָט ער זיך באַלד אָפּגערופן אויף אַ גאָר בכבודיקן אופן.

אויף אַן אמת: אַ טאַטנס אַ קינד.

ישראל קראָוויטץ

געבוירן אין טראָסטינעץ, פּאָדאָלער גובערניע, האָט אים דער גורל נאָך אין דער אַלטער היים פֿאַרבונדן מיט פּיטשאַיעוו. דער פֿאָטער, הערש, האָט געוואָלט, אַז זיין קינד מיט אַ גערָאטן קעפּל זאָל אויסוואַקסן אַ רב, האָט ער ישׂראלן אָפּגעגעבן צו די בעסטע מלמדים. מיט תנ"ך און תלמוד איז ער געווען ווי ביי זיך אין דער היים. ער האָט אויך געלערנט ביי אַ פּריוואַטן „שרייבער" שפּראַכן, און האָט גוט געקענט העברעאיש, יידיש און רוסיש. צו 21 יאָר איז ישראל אַוועקגענומען געוואָרן אין מיליטער־דינסט, אינעם יאַקוטסקער פֿאָלק, וואָס האָט זיך געפונען אין קרעמעניץ. די פינפטע ראָטע (גרופּע) פונעם פֿאָלק, אין וועלכן ישראל האָט געדינט, פלעגט ווינטער איינשטיין אין פּיטשאַיעוו. די יידן פונעם שטעטל האָבן געזאָרגט דערפֿאַר, אַז די יידישע סאָלדאַטן פון דער ראָטע זאָלן ניט עסן קיין טריפה. האָט מען די סאָלדאַטן איינגעטיילט צווישן די בעלי־הבתים, אויפן שטייגער פון ישיבה־בחורים, צו עסן „טעג". דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז די יידישע סאָלדאַטן זיינען געוואָרן היימיש מיט די יידן *). מ'האָט זיך געפילט ווי אַ טייל פון דער עדה, און איניקע האָבן געשלאָסן שידוכים. אויך ישראל איז געוואָרן אַ חתן און נאָכן פאַרענדיקן דעם דינסט־טערמין, חתונה געהאַט מיט פּערלען, הערש מינדיעס אַ מיידל, אַזוי איז ער פאַרבליבן אַ תושב אין פּיטשאַיעוו.

כאָטש זיין פרוי האָט געהאַט אַ ירושה, וואָס דער פּראָצענט פונעם קאַפּיטאַל האָט געקענט קלעקן אויף פרנסה, איז ישראל אָבער דערויף ניט איינגעגאַנגען און האָט אין 1900 עמיגרירט קיין אַמעריקע. האָט זיך באַזעצט אין פילאַ־דעלפיע, איז געוואָרן אַ שניידער און געאַרבעט אין אַ „שאַפּ". שפּעטער, אין 1904, איז זיין פּערל געקומען צו אים. מען האָט אויפגעשטעלט אַ פאַמיליע־לעבן, מיט צוגעקומענע צוויי זין. אין עטלעכע יאָר אַרום איז ישראל אַרי־בער אויף אייגענע קעסט, ער האָט זיך עטאַבלירט אַן אייגן געשעפט.

באלד נאָך זיין קומען קיין פילאַדעלפיע האָט ער זיך איינגעלעבט מיט די איבעריקע פּיטשאַיעווער. מער אינטימער פאַרבונדן מיט די פּיטשאַיעווער איז ער געוואָרן נאָכדעם, וועז זיין פרוי איז געקומען, און מיט איר — נאָך פּיטשאַיעווער, צווישן זיי אויך זיין שוואָגער חנא.

זיין הויז איז געוואָרן דאָס זאַמל־אָרט פאַר אַלע פּיטשאַיעווער. זיין פרוי פּערל האָט שטענדיק מיט ליבשאַפט אויפגענומען די מענטשן ביי זיך אין הויז, וואָס איז געוואָרן די היים פאַר אַלע נייע אָנגעקומענע עמיגראַנטן. זי האָט זיי, שטענדיק די ערשטע, געהאָלפן אין אַלץ וואָס זיי האָבן זיך געוויטיקט. האָט זיך געמאַכט אַז עמיצער האָט געדאַרפט אַ גמילות־חסד, איז פּערל געווען די באַזאָרגערין דערפון.

---

*)זע: זייטן 7־262

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועלן די פּיטשאַיעווער האָבן אַנטוויקלט אַ הילפס־טעטיקייט פֿאַר זייער היים־שטעטל, האָבן פּערל און ישראל זיך אָפּגעגעבן דער דאָזיקער טעטיקייט מיט לייב און לעבן.

ווי דער קאָסירער פון דער „פּיטשאַיעווער הילפס־סאָסייעטי" פון דער „קאָר־פּאָריישאָן", איז ער אין דעם אָמט פֿאַרבליבן זיין גאַנץ לעבן. מיט אַ פּען אין האַנט נאָך פון דער היים, האָט ער געוויסנהאַפט און ערלעך זיין פונקציע אויסגעפירט פֿאַר דער הילפס־טעטיקייט.

—•—

יאָסל בוירג

יאָסל, געבוירן אין 1886, איז געווען דער עלטסטער פון יוחנן מלמדס פיר קינדער, 2 זין און 2 טעכטער. ביי זיין טאַטן, דעם גמרא־מלמד האָט יאָסל לאַנג ניט גע־לערנט. דער פּאָטער אַן אָרעמאַן האָט געמוזט פֿאַרקוקן אויפן יחוס פון נאָר אַ בן־תורה און האָט יאָסלען געלאָזט אויסלערנען ביי מעכל (מיכל) דעם טאָקער, די מלאכה טאָקעריי, וואָס האָט אים שפּעטער געהאָלפן צום לעבן.

ווען יאָסל איז אַלט געוואָרן 20 יאָר, האָט ער קיין חשק ניט געהאַט צו גיין דינען דעם צאַר. ער האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע. אין ניו־יאָרק האָט ער די ערשטע צייט געאַרבעט ביי מאַכן פֿאַראַסאָל־הענטלעך. לאַנג האָט ער ביי „יענעם" ניט געאַרבעט. אַ מענטש מיט אונטערנעמונגס־פּעיקייט, האָט ער נאָך עטלעכע חדשים זיין אין ניו־יאָרק, אָנגעהויבן אַרבעטן פֿאַר זיך. אַ סך יאָרן האָט ער שווער געפֿראַצעוועט און געפּירט אַ שווער לעבן.

האָט חתונה געהאַט, אָבער דער שידוך איז ניט געווען קיין גערעטענער, און ער האָט אַ קורצע צייט נאָך דער חתונה זיך געגט מיט זיין פּרוי. צום צווייטן מאָל האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ ביאַליסטאָקער מיידל, חנה. זי האָט געשטאַמט פון אַ פיינער פֿאַמיליע. חנה האָט אַ סך געהאָלפן יאָסלען אין זיין עקשנותדיקן קאַמף זיך צו עפּעס צו דערשלאָגן. דערווייל איז ער קראַנק געוואָרן און דאָקטוירם האָבן אים געראָטן לעבן אויפן פּרייען לאַנד.

יאָסלס אַ פּריינט האָט פֿאַר אים אָפּגעזוכט אַ פֿאַרם מיט אַן אַלטער הייזקע לעבן שטעטל ענגלישטאַון, ניו־דזשוירזי. דאָרט האָט יאָסל איינגעשטעלט אַ קליין פֿאַבריקל פון הילצערנע הענטלעך פֿאַר לעפּל, גאָפּל און מעסערס. חנה מיט איר קוראָזש האָט אים געהאָלפן. במשך עטלעכע יאָר איז פונעם פֿאַבריקל געוואָרן אַ פֿאַבריק פון עטלעכע געביידעס, וואו ס׳האָבן געאַרבעט עטלעכע הונדערט אַרבעטער. די פֿאַבריק פון פֿאַרשיידענע לעפּל־גאָפּל־

מעסערס „סעטס" (טיש־גאַרניטאַר, בעשטעק) האָט געפירט געשעפטן ניט נאָר אין די אַמעריקאַנער שטאַטן, נאָר אויך אין דרום־אַמעריקע. יאָסל און חנהס צוויי זין פירן היינט די פאַבריק.

כאָטש ענגלישטאָון געפינט זיך ניט וויט פון פילאַדעלפיע, האָט אַ לאַנגע צייט קיין פּיטשאַיעוועך לאַנדסמאַן ניט געוואוסט וואו יאָסל געפינט זיך. ערשט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועז מ׳האָט אַנגעהויבן אַרגאַניזירן אַ הילפס־אַקציע פאַר די לעבנגעבליבענע פּיטשאַיעווער, איז יאָסל, יוחנן מלמדס, ווי פון הימל אַראָפּגעפאַלן אויף איינעם פון די לאַנדסמאַנשאַפּט־מיטגלידער אין ניו־יאָרק און זיך באַשטייערט מיט אַ היפּשער סומע. זינט דעמאָלט האָט ער תמיד מיט אַ ברייטער האַנט זיך באַטייליקט אין דער הילפס־אַרבעט. וועז די פּיטשאַיעווער אין פילאַדעלפיע האָבן באַשלאָסן צו פאַראייביקן די אומגעבראַכטע אין אַ יזכור־בוך, איז יאָסל געקומען צו דער ספּעציעלער אסיפה מיט איינעם פון זיינע זין, צוגעטראָגן בריטהאַרציק זיין צושטייער מיט אַ פרייווילליקן צוזאָג: „אַז מען וועט דאַרפן מער וועט ער שטענדיק גרייט זיין."

אין ענגלישטאָון איז מיט דער צייט אויסגעוואַקסן אַ היפּשער יידישער ישוב. יאָסל בוירג (געשטאָרבן אין 1952) איז געוואָרן אינעם שטעטל איינער פון די פּראָמינענטסטע בעלי־בתים אוז אינציאַטאָרן פאַר בויען דאָרט יידישע אינסטי־טוציעס. אוז ניט בלויז אין ענגלישטאָון, אויך אין די אַרומיקע ערטער איז יאָסל בוירג געווען באַקאַנט מיט זיין ברייטער האַנט פאַר פאַרשיידענע יידישע אינסטיטוציעס.

—•—

שלום (סעם) מאַרגאָלים

שלומס פאָטער, בענציע, אַ סוחר איז אין פּיטשאַיעוו געווען אַן אָנגעזעענער בעל־הבית. זיינע דריי זין אוז פיר טעכטער, האָט ער דערצויגן יידיש טראַדיציאָנעל.

שלום — איינער פון די יינגסטע, מיט אַ גוטער יידישער דערציונג, איז געקומען קיין אַמעריקע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. געבוירן אין יאָר 1899 איז ער אַ יונגערמאַן געקומען קיין פילאַדעלפיע אין 1921. נאָך אין דער היים האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט זיין פאָטערס מיסחרים, איז ער אויך דאָ, באַלד ביים אַריבערקומען, געוואָרן אַ געשעפּטס־מענטש. נאָך דער חתונה אין 1927, וועז בעת דעם גרויסן קריזיס אין די דרייסיקער יאָרן זיינען די הייזער (ריעל עסטייט) שטאַרק געפאַלן אין ווערט, האָט ער אָנגע־הויבן אויפקויפן פאַרלאָזטע, באַשעדיקטע איין־פאַמיליע הייזער. מיט אייגענער

שוועדער מי און אַרבעט האָט ער די הייזער רעמאָנטירט זיי געבראַכט צו אַ גוטן צושטאַנד אויף צו קענען זיי פאַרדינגען צו שכנים. אַזוי האָט ער צו־ביסלעך ,אין יענע קריזיס־יאָרן אינגעקויפט פאַר זיך מער ווי עטלעכע צענדליק אַזוינע הייזער און איז, מיט דער צייט געוואָרן אַ הייזער־סוחר און פינאַנציעל זיך גוט עטאַבלירט. אויפגעבויט אַ פאַמיליע מיט צוויי זין וואָס האָבן אים באַשיינקט מיט צוויי אייניקלעך.

פון דעם ערשטן טאָג פון זיין קומען קיין פילאַדעלפיע איז ער צוגעשטאַנען צו זיין פּיטשאַיעוועד סאָסייטע, צו דער פּיטשאַיעוועד קאָנפֿאַריישאָן, וואו ער איז געוואָרן טעטיק און אַ געטריי־איבערגעגעבענער מיטגליד. ער האָט געהאָלפן אין אַלע געלט־אַקציעס פאַר שיקן הילף קיין פּיטשאַיעוו. אַ געוויסע צייט איז ער געווען דער סעקרעטאַר אין דער סאָסייטע. איצט איז ער דער קאָסיר פון דעם פּיטשאַיעוועד פאַראיין. נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען מ׳האָט געשאָפן הילף פאַר די לעבן געבליבענע, פאַר די גערעטעוועטע, וואָס זיינען געווען אַ צייט אין די די דייטשע לאַגערן, האָט ער זייער בריייט בייגעשטייערט סיי מיט געלט און סיי מיט אַרבעט.

זינט מ׳האָט זיך אָפּגעגעבן דער אַרבעט פאַרן אַרויסגעבן דעם פּיטשאַיעוועד יזכור־בוך, די מצבה נאָך די אומגעקומענע פּיטשאַיעוועד יידן, איז אַחוץ זיין אייגענער מיטהילף מיט אַ בריייטער האַנט, העלפט ער מיט גרויס באַגייסטערונג אין דער אַרבעט פונעם אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך. ער איז ערלעך און געטריי איבערגעגעבן צו אַלץ, וואָס די סאָסייטע פֿלאַנעוועט צו טאָן, און איז געשעצט און באַליבט ביי אַלע פּיטשאַיעוועד און פריינד.

ישראל זאַלץ

שטענדיק איז ישראלס נאָמען דערמאָנט געוואָרן מיט זיין פאָטערס נאָמען — משה. ער, משה איז געווען אייגער פון די חשובסטע בעלי־הבתים אין שטעטל. האָט גרויס געהאַנדלט מיט וואַלד, געפירט געשעפטן מיטן קלויס־טער. דאָס הויז האָט זיך געפירט אויף אַ רייכן בעלי־הביתישן שטייגער. ישראל, געבוירן אין 1877, האָט געקראָגן אַ גוטע דערציאונג ביי די בעסטע מלמדים אין שטעטל, אויך ביי הויז־לערער געלערנט שרייבן, יידיש, העב־רעאיש און רוסיש. נאָכן פאַרענדיקן דאָס לערנען ביי מלמדים אין „חדר״ איז ווי דער מינהג איז דעמאָלט געווען, האָט ישראל, דאָס בן־תורה־ייִנגל אַליין געלערנט, אינאיינעם מיט אַנדערע בחורימלעך אין בית־המדרש. אַז ישראל איז עלטער געוואָרן האָט ער געלייענט די צייטונג „הצפירה״ האָט אויך אָנגעהויבן מיטהעלפן דעם פאָטער אין פירן די געשעפטן. אין 1901 האָט ער חתונה געהאַט פאַר אַ קיפילער מיידל, חייקע, פון אַ חשובער בעלי־

הביתישער משפחה. איר פאָטער, יחיאל פעלדמאַן איז געווען אַ גרויסער סוחר פון לעדער. נאָך דער חתונה איז ישראל געבליבן אין פּיטשאַיעוו, און האָט געפירט מיסחרים פאַר זיך אַליין. האָט אויפגעבויט אַ פאַמיליע פון פיר קינדער, איין מיידל און דריי יינגלעך.

נאָך דעם דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע פון 1905, האָט זיך די יידישע מערכה אין שטעטל פאַרארגערט. אינעם קלויסטער האָבן זיך באַזעצט צוויי יונגע מאַנאָכן, געפערלעכע אַנטיסעמיטן. *) זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַן אַנטיסעמיטיש בלעטל „פּאָטשאַיעווסקי ליסטאָק" וואו זיי האָבן מיט גיפט אַגיטירט אַרויס־צוטרייבן די יידן פון דעם „הייליקן" פּיטשאַיעוו, אַדער אויפן שטייגער פון אַנדערע ערטער צו פּאָגראָמירן און אויסהרגענען. דאָס האָט געפירט צו באַשעדיקן די יידישע פרנסות. ניט קיין פרנסה און ניט קיין מנוחה האָט ישראל באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל, און אין 1911 איז ישראל זאָלץ געקומען קיין פילאַדעלפיע. צוערשט אַליין, און מיט צוויי יאָר שפּעטער איז אַריבערגעקומען די גאַנצע פאַמיליע צו וועלכער עס איז שוין אין אַמעריקע, צוגעקומען אַ פינפט קינד. אין די ערשטע פּאָר יאָר האָט ישראל זיך פאַרנומען מיט פּעדלעריי. שפּעטער זיך דערשלאָגן צו אַ הורט־געשעפט פון גאַלאַנטעריי (דרייגודס). אַז יאַנקל, דער עלטערער יינגל, איז אַרויס פון דער מיטלשול און מיטגעהאָלפן די עלטערן, איז מען עקאָנאָמיש אויפ־געשטיגן. דורך פאַבריצירן הויז־ווירטשאַפטלעכע אַרטיקלען, ווי פאַרהאַנגען, דעקעס פאַר די גרויסע צענטראַלע געשעפטן (דעפּאַרטמענטס סטאָרס), איבערן לאַנד.

די איבעריקע קינדער זיינען אַוועק אויף אַנדערע וועגן, ווער עס איז געוואָרן אַ לאָיער (אַדוואָקאַט), ווער אַ דאָקטאָר מעדיצין, אַ דענטיסט־דאָקטאָר, אַדער זיך אָפּגעגעבן צו מיסחר מיט הייזער.

אין דער געגרינדעטער ליי־קאָסע פון די ערשטע אַריבערגעקומענע, צו העלפן מיט הלוואות, פאַר אַ קליינעם פּראָצענט, וואָס האָט שפּעטער געוווצט צו פאַרוועגדן פאַר הילף קיין פּיטשאַיעוו, איז ישראל זאָלץ געווען דער סעקרעטאַר פאַר אַ סך יאָרן. אויך אין דער הילפס־סאָסייעטי — איר פאַר־זיצער זינט זי איז געגרינדעט געוואָרן. ער האָט זיך זייער אַקטיוו באַטייליקט אין דער הילפס־טעטיקייט פאַר די נויטבאַדערטפּיקטע אין דער אַלטער היים. זיינע קינדער, דערצויגן אין דעם זעלבן גייסט, זיינען אַרייַנגעצויגן געוואָרן אין דעם הילפס־פאַראיין.

ישראל זאָלץ און זיינע קינדער זיינען געווען אַקטיוו פאַרן פאַראייביקן די אום־געבראַכטע פּיטשאַיעווער יידן אין דעם יזכור־בוך.

—•—

*)דערמאָנט פריער.

מאָרים וואַלק

הגם אַ געבוירענער אינעם שכנותדיקן שטעטל לעבן פּיטשאַיעוו, אין 1890, אין בערעזין, האָט אים דער גורל, סיי פון זיינער אַ שוועסטער און זיין ברודער וואָס האָבן חתונה געהאַט פֿאַר פּיטשאַיעווער, ווי אויך דאָס באַזעצן זיך דאָרט פון זיין פֿאָטער, דאָס אַלץ האָט אים מיט יאָרן שפּעטער, וועז מאָריס איז שוין געווען אין אַמעריקע, פֿאַרבונדן מיטן לעבן פון די פּיטשאַיעווער יידן אין זיין וויטערדיקן לעבן. אויך ער וואָלט מן־הסתם דאָרט געלעבט, וועז ניט דער „פּריזיוו".

וועז מאָריס איז געווען אינעם עלטער געהופן צו ווערן אין מיליטער־דינסט, האָט ער אויסגעקליבן פֿאַר זיך אַמעריקע, אייִדער צו גיין דינען דעם צאַר... ער האָט אפילו אין דער ערשטער צייט פון זיין באַטרעטן די אַמעריקאַנער ערד שטאַרק געבידעוועט, ווי אַ סך אַנדערע אימיגראַנטן אין יענער צייט, אָבער דאָס האָט אים ניט אָפּגעשראָקן אז ער זאָל וועלן צוריקפֿאָרן. נאָר דער עלנט פון זיין אינעם נייעם לאַנד איינער אַליין, האָט אים געטריבן צוריק אַהיים. ער האָט די בענקשאַפט אין זיך ניט געקענט גובר זיין און נאָך צוויי יאָר זיין אין אַמעריקע איז ער צוריקגעפֿאָרן אַהיים.

פֿאַר די צוויי יאָר וואָס ער האָט פֿאַרבראַכט אין אַמעריקע, האָט זיך אין זיין אַלטער היים, דאָס לעבן אויף אַ האָר ניט געענדערט צום בעסערן. פֿאַרקערט, דער מצב דאָרט וואָס ער האָט געטראָפֿן, נאָך זיין צוריקקומען, איז געווען אַ סך פֿאַרערגערט אייִדער פריער. דערביי איז אים אַליין אויסגעקומען צו גיין אין מיליטער־דינסט. האָט ער זיך דאָס צווייטע מאָל געלאָזט „שוואַרצן" די רוסישע גרענעץ קיין גאַליציע (דעמאָלט — עסטרייך) און איז צום צווייטן מאָל געקומען קיין אַמעריקע, שוין אויף שטענדיק.

מיטן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה אין 1914, וועט זיין קאָנטאַקט אינגאַנצן איבערגעריסן מיט זיין היים, אין פּיטשאַיעוו. אין יענער צייט פֿאַר־בינדט ער זיין גורל מיט זיין באַשערטער, סאַראַ קאָטלער, וועמענס עלטערן, געקומענע פון ליטע, האָבן געוואוינט אין אַ שטעטל, אין שטאַט מישיגען, ער אַליין, וועט באַלד נאָך דער חתונה אַ סאָלדאַט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי. זיין באַשערטע באַגלייט אים אומעטום וואו זיין רעגימענט האָט זיך אויפגעהאַלטן.

נאָך דער מלחמה באַזעצט זיך מאָריס אין טשיקאַגאָ, וואו ער עפנט אַ געשעפט פון גאַלאַנטעריי, צו וועלכן עס טרעט אַריין פֿאַר אַ שותף זיין שוואָגער, אבא קאָטלער. דער מיסחר איז אַוועק גוט, מ׳איז מיט מזל געוואָקסן, אָבער אינאיינעם דערמיט האָבן די צוויי יונגע מענטשן, מאָריס און סאַראַ זיך אַרויס־

געשלאָגן פון די כוחות און מ׳איז געווען געצוואונגען זיך אַריבערצוקלייבן וואוינען אין אַריזאָנאַ.

מאָריסן האָט ניט צורו געלאָזט זיין אַלטע היים. נאָך לאַנגער אַרומזוכענדיש זיינע אויגענע, וואָס זיינען בעת די מלחמה־יאָרן ערגעץ־וואו פאַרוואָגלט געוואָרן, געפינט ער זיי צוריק אין פּיטשאַיעוו. קיין אימיגראַציע־קוואָטע איז אין אַמעריקע דעמאָלט ניט געווען, און מאָריס בעט זיך ביי זיי צו קומען קיין אַמעריקע. פון דער גאַנצער משפּחה גיט זיך אים איין צו פּועלן נאָר ביי זיינע צוויי ברידער אברהם און אַלבערט צו פאָלגן זיין באַגער, און אין 1920 קומען זיי קיין אַמעריקע. די גאַנצע איבעריקע משפּחה איז פאַרבליבן אין נעבן פּיטשאַיעוו. זיי, די דאָרט פאַרבליבענע, העלפט ער אינעם לעבן. אָבער די שטענדיקע מאַטעריעלע הילף שטילט ניט זיין באַגער צו זיין ווידער אין דער אַלטער היים. ער מיט זיין פרוי סאַרע פאָרן אַהין, אין 1925. מ׳איז איבערגליקלעך פון דער באַגעגעניש. עס גענישט דערפון אויך דאָס שטעטל בכלל. דער צענויפבונד מיטן שטעטל, דורך דער משפּחה־פאַרבינדונג פאַר־שטאַרקט זיך. אין 1935, פאָרט מאָריס ווידער קיין פּיטטשאַיעוו. דער גורל האָט אַזוי געוואָלט, אַז גראָד דעמאָלט איז דער פאָטער זיינער געשטאָרבן. מיט זיין בייזיין דאָרט, ווערט דער טרויער פאַרגרינגערט. ווידער גענישט דאָס שטעטל פון זיין גוטהאַרציקייט. עס פאַרשטאַרקן זיך מערער די פאַרבינדונגס־פעדעם קעגנזייטיק.

די אייגענפּירטע אימיגראַציע־קוואָטע קיין אַמעריקע שטערט ניט דער משפּחה וואָלק אין זייער ענערגיע אַריבערצוברענגען פון פּיטשאַיעוו, אויף זייער צוריקקער קיין אַמעריקע, פינף קינדער פון די ברידער און שוועסטער. מיט די פינף פלימעניקעס און פלימניצעס, אַרטור, מאַרשאַל, דבורה און ריסיע, ווערט איבערגעפלאַנצט קיין אַמעריקע דער המשך פון דעם משפּחה־צווייג.

דער גרויל פון דער צווייטער מלחמה טרעפט מאָריסן ווי אַלע פּיטשאַיעווער אין אַמעריקע. זיינע אייגענע זיינען אינאיינעם מיט אַלע פּיטשאַיעווער יידן אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע און אוקראַיניש וואַנדאַלן.

מאָריס ווייזט אַרויס אַ וואַרעמע באַציונג צום אויפגעקומענעם געדאַנק צו פאַראייביקן די געדענישן פון די פאַרטיליקטע אין אַ יזכור־בוך. ער רופט זיך אָפּ דער ערשטער מיט זיין ביישטייער פאַר דער זאַך.

זיי די פינף קינדער זיינען עס היינט דער לעבעדיקסטער נאַכוואוקס נאָך זייער אומגעבראַכטער משפּחה. דער צייכן פון עם ישראל נצח. איינער פון זיי —

מאַרשאַל, דער אַמעריקאַניזירטער נאָמען נאָכן זיידן פון פּיטשאַיעוו מיטן נאָמען משה, האָט עס איצט אָפּגעדינט דעם פּאַרשטאַרבענעם פּאָטער מאָריסן, מיטן פּאַרצייכענען דאָ דעם פּאָטערס מעשים אינעם לעבן.

יצחק (איזי) סעלצער

פון די פיר זין וואָס זיינע עלטערן האָבן אויף דער וועלט געבראַכט, איז יצחק געווען דער עלטסטער. דער פּאָטער יואליק איז געווען אַ סוחר, געפירט אַ סאָליד בעלי־הביתיש הויז. איז געווען פון די פיינע בעלי־בתים אינעם שטעטל. האָט זיינע קינדער מדריך געווען אין דעמאָלטיקן שטייגער. יצחק איז געבוירן געווארן אין 1888. האָט געלערנט, ווי דער מנהג דעמאָלט, אין חדר. חוץ דעם — ביי אַ פּריוואַטן לערער זיך אויסגעלערנט שרייבן, לייענען יידיש, העברעאיש און רוסיש.

אַז די זין זיינען אַרײַנגעוואַקסן אינעם עלטער, וואָס פאַרפליכטעט צו גיין דינען אין דער צאַרישער אַרמיי, האָט יואליק פּאַר זיי אויסגעקליבן אַן אַנדער וועג. ער האָט די עלטערע צוויי געשיקט קיין אַמעריקע. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, אין 1913, האָט ער יואליק אַליין, מיט זיין פרוי יענטע און די איבעריקע משפּחה עמיגרירט קיין אַמעריקע און זיך באַזעצט אין טשיקאַגע.

איזי, ווי מען האָט אים גערופן אין אַמעריקע, איז די ערשטע צייט געווען באַשעפטיקט מיט מאַכן ציגאַרן. האָט חתונה געהאַט פאַר אַ פּיטשאַיעווער מיידל, מרים ראַווקע, פון אַ שיינער בעלי־הבית־שער פּיטשאַיעווער פאַמיליע. ער האָט געפּראָווט מזל, צו ווערן אַ ציגאַרן־פאַבריקאַנט, אָבער עס האָט זיך אים ניט איינגעגעבן. צו דער פאַמיליע זיינען צוגעקומען צוויי קינדער, אַ יינגל און מיידל, און די משפּחה האָט זיך אַריבערגעצויגן אין אַ קליין שטעטל, אלטמאַנט, אילינאי.

אינעם נייעם אָרט האָט איזי זיך אָפּגעגעבן מיט אויסאַרבעטן קליידער. אין דעם פאַך האָט ער מצליח געווען, און איז געווארן אַ פאַרמעגלעכער. ער האָט זיך אָבער ניט אָפּגעריסן פון דעם גייסטיקן וואַרט. געלייענט שטענדיק, חוץ די טעגלעכע פּרעסע, אַ זשורנאַל, אַ בוך. געווען אַ נאַציאָנאַלער ייד מיט סאָציאַליסטישע נטיות.

איזי איז געווען אַ זייער איבערגעגעבענער מענטש צו קהלשע זאַכן. האָט געגעבן הילף וואו און ווען ס׳האָט זיך געפּאָדערט. האָט גאָר בערייטלעך זיך באַשטייערט פאַר דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג. דאָס וואוינען אינעם קליינעם אָרט, צווישן דער גויאישער באַפעלקערונג האָט אים שטאַרק גע־

ערגערט, דורך דעם, וואָס ער קען זיך גיט אַקטיוו באַטייליקן אין די יידישע אָרגאַניזאַציעס, און צו העלפן מיט אַרבעט דער ישראל מדינה.

ער איז געשטאָרבן אין 1957. אָבער כאָטש ער איז געווען אָפּגעזונדערט פונעם יידישן גרויס־שטאָטישן לעבן האָט ער מיט זיין ברייטער האַנט זיך שטענדיק אָפּגערופן אויף יעדן רוף. אַזוי האָט ער נאָך באַווייזן ביים לעבן מיטצוהעלפן מאַטעריעל דאָס אָרויסברענגען דעם דאָזיקן יזכור־בוך, נאָך זיינע פּאַרטיליקטע פּיטשאַיעווער יידן. מיט כבוד געלעבט, מיט כבוד געשטאָרבן. פּאַרבונדן מיט זיינע אומגעקומענע.

באבצי ראָווקע

געבוירן אין ווישנעוויץ אין 1861, האָט זי חתונה געהאַט קיין פּיטשאַיעוו מיט אַלטער ראָווקיס זון יחזקאל ראָווקע אין 1884. מיט איר אויסערגעווייניטלעכער שיינקייט — האָט דאָס גאַנצע שטעטל זיך געגרויסט. אַ קלוגע כאָטש זי האָט זיך געפירט אַריסטאָקראַטיש אָבער פּאָלקסטימלעך און איז געווען ביי אַלע־מען באַליבט.

אין פּיטשאַיעוו האָט זי געבראַכט אויף דער וועלט ניין קינדער — דריי זין און זעקס טעכטער. אין יאָר 1907 איז איר מאַן יחזקאל געקומען קיין אַמעריקע. עס איז אים דאָ געווען שווער זיך צוצופּאַסן, איז קראַנק געוואָרן און איז אין יאָר 1909 געשטאָרבן. אין 1912 איז באבצי געקומען אין ניו־יאָרק מיט איר גאַנצער פּאַמיליע. אַלע פּייאיקע יונגע קינדער האָבן זיי זיך באַלד איינגעאָרדנט אויף דעם שענסטן שטייגער, און איר הויז איז געוואָרן די היים פון אַלע פּיטשאַיעווער לאַנדסלייט. באבצי איז געוואָרן די מאַמע פון אַלע פּיטשאַיעווער. דער טיש איז אַלעמאָל געווען געגרייט פאַר יעדן וואָס איז געקומען צו איר אין הויז.

אַן אויסערגעווייניגלעכן ספּעציעלן רעספּעקט און ליבע האָבן אַלע פּיטשאַיווער געפילט צו איר. ביז הייַנטיקן טאָג, וואו נאָר אַ לאַנדסמאַן געפינט זיך, ווערט איר נאָמען דערמאָנט מיט כבוד און ליבע. ווען אַ לאַנדסמאַן פון דער פּראָווינץ קומט קיין ניו־יאָרק איז זיין ערשטע פּליכט צו באַזוכן באבצי, און פונקט ווי אין אירע יונגע יאָרן פּרייט זי זיך מיט יעדן און נעמט אים אויף ווי אַן אייגן קינד.

ע ד היום לייענט זי די יידישע צייטונגען, גייט אין שול דאָוונען, פירט אַ כשר יידיש הויז. דער רב פון שול איז איר בעסטער פרייַנד. זי האָט איצט אַ גרויסע שיינע משפּחה פון קינדער, שנור, אייִדעמס, אייניקלעך, אור־אייניקלעך. לאָנגע יאָרן איר אונדזער עלטסטע באַליבטע לאַנדספּרוי באבצי ראָווקע.

מאָניע שחר

דער זון פון ראובן און טויבע גיסע שחר. געבוירן אין פּיטשאַיעוו אין 1887. דער טאַטע איז געווען אַ קצב. די מאַמע האָט שטאַרק געוואָלט אַז דער זון זאָל ווערן אַ לערער. אָבער ראובן איז אַוועק אויף אַן אַנדער וועג. ווי אַלע יידישע קינדער האָט ער ביז די טיפע ייִנגלשע יאָרן באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע חדר־דערציונג. און פונעם חדר איז ער אַוועק צו מלאכה. זיך אויסגעלערנט סטאָלעריי.

אין עלטער פון 21 יאָר (1908) איז ער געקומען קיין אַמעריקע. האָט חתונה געהאַט און זיך באַשעפטיקט ביי זיין פּאָך. זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט ער פאָרועגדט צווישן זיינע פּיטשאַיעוועך אין ניו־יאָרק איז געווען צווישן די גרינדער פונעם פּיטשאַיעוועך פאַראיין, וואָס איז אייניצייטיק אַ ברענטש פונעם אַרבעטער־רינג.

אין 1916 האָט ער זיך באַזעצט אין פילאַדעלפיע, וואו ער האָט פאַרביטן די סטאָלעריי־מלאכה אויף מסחר מיט פלייש, וואָס האָט אים אָפּגעגליקט.

אויך אין פילאַדעלפיע איז ער געווען פאַרטאָן מיט זיינע פּיטשאַיעוועך יידן. איז אַרייִנגעטראָטן אינעם אַרבעטער רינג ברענטש 273 און אין דער פּיטשאַיעוועך סאָסייעטי. זיין גאַנצע ענערגיע האָט ער אָפּגעגעבן אין דער סאָסייעטי פאַר די יידן אין פּיטשאַיעוו דורך שאַפן די נויטיקע סומע צו לינדערן די נויט פון די יידן אין זיין אַלטער היים.

אין בליענדן עלטער איז ער אין 1937 געשטאָרבן. חוץ זיין פרוי זיינען געבליבן נאָך אים דריי זין דזשאָרדזש, הענרי און סידני שאָקער (שחר). דער עלטסטער איז אַ דאָקטער.

—•—

ישראל קופער

געבוירן אין 1892 איז ישראל דערצויגן געוואָרן אינעם דעמאָלטיקן טראַדיציאָנעל־יידישן שטייגער. דער פאָטער זיינער, לאָזער חיהס, ווי מען האָט אים גערופן, איז געווען אַ ייד אַ בן־תורה, אַ פרומער. אין שטעטל האָבן אַלע יידן געהאַט פון אים גרויס הנאה. בפרט פון זיין קול נגינה וואָס האָט געקוואָלן מיט מתיקות בעת ער האָט געדאַוונט שבתים מוסף. אָבער לאָזער האָט פון חזנות ניט געלעבט. ער איז געווען אַ נאמן (פאַרוואַלטער־קאַסירער) אין אַ וואַלד וואו ער פלעגט זיך אויפהאַלטן די גאַנצע וואָך.

וועז ישראל איז אַרויס פון די חדר־יאָרן האָט דאָס לערנען אָנגעהאַלטן ווייטער. אָבער שוין ווי אַ „קענער" אין בית־מדרש. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער דורכגעמאַכט דעם זעלבן גלות־גורל פון אַלע פּיטשאַיעווער יידן וואָס זיינען פון דער עסטרייכישער אָקופּיר־מאַכט אַוועקגעפירט געוואָרן קיין בעמען. נאָך פיר יאָר נע־ונד זיין איז ישראל נאָכן סוף פון דער מלחמה אינאייגעם מיט אַלע אַנדערע פּיטשאַיעווער צוריקגעקומען אין שטעטל. ער האָט אין גיכן חתונה געהאַט מיט בענציע מרגליתעס מיידל — ביילע און זיך פאַרנומען מיט מיסחר. אינגיכן איז דאָס פּאָר־פּאָלק געקומען צו ביילעס ברידער אוּן שוועסטער קיין פילאַדעלפיע, וואו זיי לעבן עד־היום. אויך אינעם נייעם לאַנד האָט ישראל זיך פאַרנומען מיט האַנדל, דורך פאַרקויפן הויז־אַרטיקלען אויף אויסצוצאָלן אין וואָכן־טערמין. ביז ער האָט מיט דער צייט עטאַבלירט זיין סאָליד געשעפט פון מעבל, וואָס איז פינאַנציעל אַוועק גוט.

זינט דעם ערשטן טאָג וואָס ישראל האָט באַטראָטן די אַמעריקאַנער ערד האָט ער ניט פאַרלאָזט דעם טראַדיציע־וועג אינעם לעבן וואָס ער האָט געירשנט פונעם פאָטער. אוּן דער וועג האָט געפירט אין שול אַריין, וואו ער איז געוואָרן אַ מתפלל אוּן גיך דערוואָרבן אָנזען, ער איז געוואָרן דער קאַסירער פון דער שול. אָבער אייניצייטיק האָט ער זיך באַלד באַהאַפטן מיט זיינע היימישע פּיטשאַיעווער יידן אינעם פאַראיין, וואו ער איז אַלע זיינע יאָרן אַקטיוו. אויך אינעם פּיטשאַיעווער פאַראיין איז ער געוואָרן דער פינאַנץ־פונקציאָנאַר ווי דער קאַסירער, שפּעטער דער פּרעזידענט, וואָס אָזאַ איז ער ביז איצט.

ישראל קופּער האָט זיך אַלע יאָרן אָפּגעגעבן מיט דער הילפס־טעטיקייט פאַר די פּיטשאַיעווער יידן אין דער אַלטער היים. נאָכן חורבן פונעם שטעטל האָט ער אַ סך געטאָן צו העלפן דעם לעבן־געבליבענעם רעשטל וואָס איז געווען צעוואָרפן אין פאַרשיידענע נאָך־מלחמהדיקע לאַגרן, ביז זייער באַזעצן זיך אין ישראל.

זיין לעבנס־באַגלייטערין ביילע, וואָס האָט אים באַגליקט מיט אַ זון אוּן צוויי טעכטער איז ניט אָפּגעשטאַנען פון ישראלן אין איר מיטאַרבעטן לטובת הכלל. איצט שוין בכבודיקע זיידע־באָבע איז זייער אינטערעס צו די פּיטשאַיעווער ניט פאַרמינערט געוואָרן. פונקט אַזוי זיינען זיי עד היום באַליבט אוּן געשעצט ביי זייערע געטרייע־געבליבענע אַלטע היימישע פּיטשאַיעווער יידן.

לייזער פּלאַקסמאַן

ווי אייגער פון די טיכטיקסטע טוער אינעם פאַראיין פון זיינע פּיטשאַיעווער אין פילאַדעלפיע, האָט לייזער זיך אַרויסבאַוויזן, באַלד ביי זיין אָנקומען אין

1912. וען לייזער האָט באַטראַכטן די אַמעריקאַנער ערד איז ער שוין געווען נאָך פון דער היים אָנגעלאָדן מיט פּרנסה־זאָרגן פּאַר אַ גאַנצער פּאַמיליע מיט דריי קינדער, וואָס ער האָט געלאָזן אין פּיטשאַיעוו מיט זייער מאַמען. אין דעם תבואה־מסחר וואָס ער האָט דאָרט געפירט ווי זיין פאָטער אפּרים, האָט ער ניט מצליח געווען, זיין ברודער יעקב־לייב האָט שוין געלעבט אין אַמעריקע האָט ער אויך זיך געלאָזט אינעם גאָלדענעם לאַנד צו פּרואווען מזל. ווי אַלע אַנדערע פּיטשאַיעווער וואָס האָבן פון פריערע יאָרן זיך באַזעצט אין פילאַדעלפּיע האָט לייזער אויך זיך פאַרנומען מיט פּעדלעריי.

לייזער האָט אָבער שטאַרק געליטן וואָס זיין פרוי און די דריי קינדער אין פּיטשאַיעוו זיינען פון אים אָפּגעריסן געווארן דורכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין יענע יאָרן האָט ער געפונען אַ שטיקל מנוחה אין דער אַקטיוויטעט וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן אינעם פאַראיין פון זיינע פּיטשאַיעווער, וואו ער איז געווארן באַלד ביים אָנשלוס, דער סעקרעטאַר, דער הויפּט־טוער. ווי נאָר די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט און לייזער האָט אַריבערגעבראַכט זיין פאַמיליע, האָט ער גאָר אַקטיוו זיך אָפּגעגעבן מיט דער הילפס־טעטיקייט אין דעם געגרינדעטן פּיטשאַיעווער רעליף פאַר די מלחמה־געליטענע. ניט נאָר האָט ער אַליין אויסגעשטרעקט זיין ברייטע הילפס־האַנט נאָר ר׳האָט אַ סך צייט און ענערגיע אָפּגעגעבן צו שאַפן הילפס־פאָנדן פאַר זיינע יידן אין דער אַלטער היים.

אַזוי־אַ האָט ער אַלע יאָרן, ביזן אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זיך אָפּגעגעבן יעדעס יאָר מיט דער מצווה פון מעות חיטים פאַר זיין שטעטל. דערצויגן געווארן יידיש־טראַדיציאָנעל האָט ער מיט האַרציקער איבער־געגעבנקייט אַליין זיך געפּאַרעט מיטן פּאַקן הילפס־פּעקלעך פון שפּייז און הלבשה פאַר דער צעוואָרפענער שארית הפּליטה אין איראָפּע נאָכן חורבן פּיטשאַיעוו. אויך איצט, כאָטש אַ פּיזיש אָפּגעשוואַכטער, פאַרפעלט ער ניט קיין צענויפקום פון זיינע פּיטשאַיעווער. ער וועלט פון אַלעמען באַאָגענט מיט גרויס דרך־ארץ.

—•—

יעקב לייב פּלאַקסמאַן

יינגער מיט פיר יאָר פון זיין ברודער לייזער האָט ער נאָך יינגלוויז גאָר שטאַרק געהאַלפן זיין טאַטן אפּרים, אין זיין מסחר מיט תבואה. אים אָבער האָט געצויגן צו דער גרויסער שטאָט. איז ער אין 1905 אָנגעקומען צו זיינע קרובים אין פילאַדעלפיע, וואו ער איז געווארן אַן אַרבעטער, אַ צושניידער פון פרויען־קליידער. האָט אין 1907 חתונה געהאַט, אויפגעשטעלט אַ פאַמיליע מיט דריי קינדער.

ווי אײנער פון די ערשטע גרינדער פונעם פּיטשאַיעוועך פּאַראַיין, האָט יעקב־לייב ניט ווי דער ראש וראשון, דער פּרעזידענט, נאָר ווי אַ געטרייער פּיטשאַיעוועך מיט לייב און לעבן זיך אָפּגעגעבן דער הילפס־טעטיקייט פאַר זיין שטעטל. צו יעקב לייבס וואָרט פלעגט מען זיך שטאַרק צוהערן, וואָרעם עס איז געווען דורכגעדרונגען מיט מחשבה, לאָגיק און בעיקר — האַרציקע וואַרעמקייט...

פון זיינע ביידע זין האָט דער עלטערער, אוירווין זיך אינטערעסירט מיטן לעבן פונעם פּאַראַיין, ער האָט זיך אָפּגערופן מיט זיין צושטייער פאַרן יזכור־בוך. צום אומגליק איז ער מיט צווי יאָר צוריק, יינג, אין עלטער פון 48 יאָר, אַוועק פון דער וועלט.

יעקב־לייב איז אײנער פון דעם קאָמיטעט וואָס שטעלט די מצבה נאָך די פּיטשאַיעוועך קדושים דורך דעם יזכור־בוך.

—•—

יאָסל זאַלץ

געקומען קיין אַמעריקע איז יאָסל אין 1911 אים האָט ניט קיין נויט געטריבן פון דער אַלטער היים. ער איז אויפגעוואַקסן און דערצויגן געוואָרן אין אַ שיין בעלי־בתיש הויז. זיין פאָטער משה איז געווען אַ גרויסער סוחר. פאַר זיינע קינדער האָט ער געהאַט די בעסטע מלמדים לערער. האָט יאָסל געקענט חוץ יידיש אויך רוסיש. אָבער אינעם יאָר 1911 איז יאָסל געווען אַ קאַנדידאַט פאַר מיליטער־דינסט, ער איז געבוירן געוואָרן אין 1988, און אַנשטאָט צו דינען דעם צאַר האָט ער בעסער אויסגעקליבן אַמעריקע.

אין די ערשטע צווי יאָר אין ניו־יאָרק האָט יאָסל אפילו חשק געהאַט צו זיין אַן אַרבעטער. אָבער מחמת זיין ברודער האָט נאָך פון פריער געוואוינט אין פילאַדעלפיע האָט ער זיך דאָרט אויך באַזעצט און זיך פאַרנומען אין דער סוחרישער וועלט, ווי אין זיין אַלטער היים.

נאָכן חתונה האָבן מיט דער פּיטשאַיעוועך רויז מרגלית, וואָס האָט אים געבראַכט צוויי קינדער, טעכטער, איז יאָסל, ווי אַלע זיינע פּיטשאַיעוועך געוואָרן אַ מיטגליד אין דער משפּחה אינעם פאַראַיין. אין אַלע הילפס־טעטיקייטן פונעם פאַראַיין האָט יאָסל זיך באַטייליקט מיט זיינעם צושטייער. אַזוי אין די יאָרן נאָך דער ערשטער און אויך נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ער איז אַ מיטגליד פונעם קאָמיטעט פאַרן יזכור־בוך. ווי אַ מאַדערנער פּראָגרעסיווער מענטש איז זיין באַציונג צו אַזאַ געדעכטניש־בוך פון גאָר אַ גרויסער חשיבות.

—•—

חיים געראטעל (מדינת ישראל *)

די גלגולים פון אַ פּיטשאַיעווער אין די חורבן־יאָרן אין ליטע

איך בין אַוועק פון פּיטשאַיעוו אין האַרבסט 1939, קורץ נאָכדעם ווי די סאָוועטישע מאַכט האָט די שטאָט צוגעטיילט צו דער ליטווישער מלוכה, געווען אַ גרעסערע גרופּע, וואָס האָט זיך אַוועקגעלאָזט קיין ווילנע. די סאָוועטשיע מאַכט האָט די שטאָט צוגעטיילט צו דער ליטווישער מלוכה, וואָס איז צו יענער צייט פאַרמעל נאָך געווען סואַווערען. פון ווילנע בין איך מיט אַ גרופּע יוגנטלעכע אַרויסגעפאָרן אין אַ פּראָווינץ־שטעטל, וואו מיר האָבן געגרינדעט אַ הכשרה־פאַרם. אונדזער ציל איז געווען — ארץ ישראל.

נאָך דער אָקופּאַציע פון ליטע האָט איר פאַרמעלע זעלבשטענדיקייט ניט לאַנג עקסיסטירט. די ליטווישע רעגירונג איז ליקווידירט געוואָרן. איך האָב ניט באַוויזן באַצייטנס זיך אָפּטראָגן פון דאָרטן און זיך לאָזן זוכן אַ נייעם מקום מקלט. שפּעטער איז יעדער אַרויספאָר געווען לחלוטין אומ־מעגלעך. איך האָב זיך דערזען אין אַן אויסערסט שווערן מצב: צוריק־פאָרן קיין פּיטשאַיעוו, האָב איך ניט געקאָנט און, מחמת פאַרשטענדלעכע טעמים, אויך ניט געוואָלט. אין דער הכשרה־פאַרם האָבן מיר געלעבט אין אַן ענגן קרייז, ווי אַ געשלאָסענע משפּחה. איצט אָבער, אין דער נייַ־געשאַפענער סיטואַציע האָבן מיר, ווי אַ ציוניסטישע גרופּע לענגער אינ־איינעם ניט געקאָנט פאַרבלייבן. מיר האָבן געמוזט זיך צעשיידן. זיך ווי ס׳ניט איז אייגנאַרדענען אויף אַ דאָרף, איז געווען גאָר ניט לייכט; די לאַנד־שפּראַך איז אונדז געווען פרעמד און די מענטשן ניט איבעריקס פרייַנטלעך. זייער אמתן פּרצוף האָבן די ליטווינער באַוויזן שפּעטער. ווי פּליטים פון די דייטשן, אָדער אַנטלאָפענע פון פּיטשאַיעוו, זיינען מיר דערצו נאָך געווען לגבי דער מאַכט אין אַ ספּעציפישער לאַגע, און איך האָב אָפט געמוזט בייטן מיין וואויל־אָרט. אַ חודש פאַרן אויסברוך פון דער

---

*) דער דערציילער איז אַ פּיטשאַיעווער. זיין דערציילן איז בעיקר ווענן ליטע וואוהין ער איז מגולגל געוואָרן. אָבער דער חורבן־ליטע איז דער זעלבער ווי חורבן פּיטשאַיעוו.

דייטש־רוסישער מלחמה, בין איך פֿאַרוואָרפן געוואָרן אין שטעטל יאַנאָווע, אַן עטלעכע און דרייסיק קילאָמעטער דרום־מזרחדיק פון דער ליטווישער הויפּט־שטאָט קאָווגע.

דער דייטשער איבערפֿאַל האָט אַלעמען איבערראַשט. אַלע, ווער שמועסט יידן, האָבן פּעסט געגלויבט, אַז די רויטע אַרמיי איז ריזן־שטאַרק. קיינער האָט דערפֿאַר ניט געאיילט באַצייטנס אַוועקצוגיין, כאָטש מיר האָבן זיך געפונען גאַנץ נאָענט צו דער גרענעץ. ווען אַלע האָבן איינגעזען די סכנה, איז שוין געווען צו שפּעט צו אַנטלויפן. אויפן צווייטן טאָג נאָכן איבערפֿאַל, האָבן מיר אַ גרופּע חברים זיך געלאָזט אין וועג אַריין אויף מזרח־צו. קוים זיינען מיר אָפּגעגאַנגען אַ דרייסיק קילאָמעטער (וועגן פֿאַרן האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין, ס׳איז פּשוט ניט געווען מיט וואָס), האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף די דייטשן.

נאָך היינט זע איך פֿאַר זיך דאָס בילד: מיר — דערשראָקענע פון דער גאָר ניט אָנגענעמער באַגעגעניש... און זיי — געזונטע יונגען, זויבערע, אויסגעפּאָשעטע, מיט פּאַרקאָשערטע אַרבל, „די באַזיגער פון איראָפּע"... ווי נעבעכדיק האָבן מיר אויסגעזען אין פֿאַרגלייך מיט זיי, מיט זייערע ריזיקע טאַנקען און מאַשין־געווערן! ס׳איז אונדז באַשערט געווען איבער־נעכטיקן די נאָכט אונטער אייַן דאָך מיט די „וועלט־באַפרייער". מיר האָבן זיי דעמאָלט נאָך ניט געקענט, אָבער דאָס וואָס מיר האָבן זיך אָנגעהערט וועגן היטלערס „באַפרייער", איז גענוג געווען מיר זאָלן זיך פילן גאָר ניט פויגלדיק. אָבער אָט־די אַרמיי־טיילן האָבן צו אונדז ניט אַרויסגעוויזן קיין באַזונדערן אינטערעס. זיי האָבן, קענטיק, געוואוסט, אַז זיי האָבן אויף וועמען זיך צו פֿאַרלאָזן... זיי האָבן זיך באַגנוגענט מיט אַ קורצן אויספֿרעג, אונדז דערביי, אויף זייער שטייגער, געגעבן אַ לעקציע אין „יידישקייט" און אונדז פּרייגעלאָזן. זיי האָבן אונדז בלויז געוואָרנט ניט לויפן „נאָך אָסטן", ווייל סיי ווי ווועלן מיר אומעטום שוין אָנטרעפן זייערע קאמעראַדן. שפּעטער האָבן מיר זיך אויך איבערצייגט, אַז דאָרטן וואו די דייטשן זיינען נאָך ניט געווען, האָבן אויף אונדז געלויערט ליטווינער, וואָס האָבן איבער נאָכט איבערגעקערט דעם פּעלץ און זיך באַגומען מיט אונדז ווי פּשוטע באַנדיטן.

פֿאַרפֿאַלן, ניטאָ קיין וועג פֿאַראויס אָבער דער צוריקוועגס איז אויך ניט געווען לייכט. פונעם מאָמענט וואָס מיר האָבן אָנגעטראָפֿן די דייטשן, האָבן מיר דערשפּירט, אַז מיר זיינען הפקר, אויסגעשטעלט דער געוואַלד פון יעדן אויסוואורף און בלוטדורשטיקן „אַריער". אומעטום האָט מען אונדז פֿאַר־האַלטן. געזוכט, געניטשטערט, צוגענומען וואָס ס׳האָט זיך זיי נאָר געגלוסט. און מיר האָבן געדאָנקט גאָט, וואָס מיר זיינען אַרויס גאַנץ פון די חיהשע הענט. עטלעכע טעג האָט געדויערט ביז מיר זיינען צוריק־

געקומען נאָענט צו יאָנאָווע. דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַרום שטעטל גייען נאָך אַן שלאָכטן. ס׳האָט געדויערט עטלעכע טעג ביז די דייטשן האָבן איינגענומען דאָס שטעטל. די אַלע טעג זיינען מיר געלעגן אין אַ דערפל, אין גריבער, ווייל די קוילן זיינען געפלויגן פון אַלע זייטן. מיר האָבן דאָ געטראָפן אַ סך יידן, וואָס ס׳האָט מיט זיי פּאַסירט דאָס זעלביקע וואָס מיט אונדז.

נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן איינגענומען דאָס שטעטל, האָבן מיר מיט מורא זיך געלאָזט צוריק אַהין. פּאָרט בעסער זיך געפינען אונטער אַ דאַך, ווי אויפן פרייען פעלד. אָבער אין שטעטל האָבן מיר געטראָפן בלויז עטלעכע הייזער. דער גרעסטער טייל הייזער איז חרוב געוואָרן, און ס׳איז ניט געווען וואוהין אַרייינצוגיין.

נאָך דעם זעלביקן טאָג האָבן מיר באַשלאָסן צו גיין קיין קאָוונע. אונדזער אויסרעכענונג איז געווען אַ פשוטע: ערשטנס, איז דאָס שטעטל חרוב, און מיר האָבן ניט וואו זיך אַהינצוטאָן; צווייטנס — דאָס, וואָס האָט באמת דעצידירט און איז אויך געווען אַ ריכטיקע אויסרעכענונג, — אין קאָוונע, האָבן מיר געוואוסט, געפינען זיך ביי אַ דרייסיק טויזנט יידן, פּאָרט אַ גרויסער ציבור מענטשן, וואָס לאָזט זיך ניט אַזוי לייכט אומברענגען.

דעם וועג האָבן מיר ווידער געמוזט דורכמאַכן צופוס. אין וועג זיינען מיר געווען מער פּאַרזיכטיק, געגאַנגען אייניציקווייז אָדער צו צוויי אָדער אויף זייטיקע וועגן. דער וועג צו דער פּאָרשטאָט איז געווען רואיק. אייניקע קריסטן האָבן אונדז אפילו געוואָרנט ניט גיין אין שטאָט אַריין, ווייל ס׳קומט דאָרטן פּאָר אַ פּאָגראָם. מיר האָבן זיי ניט איבעריק געגלייבט. ווי אַלעמאָל, האָט יעדער געהאָפט, אַז אים וועט עס ניט טרעפן. מיר האָבן ווייטער ניט געקאָנט בלייבן אין פעלד.

שטיל, אָן גערודער, האָבן מיר זיך אַרייַנגעשלייכט אין שטאָט אַריין. די גאַסן זיינען געווען פוסט, צי מחמת דעם גליענדיקן זומער־טאָג (סוף יוני), אָדער אויס מורא פאָר דער נייער ממשלה, וואָס האָט אין משך פון אַ פּאָר טעג שוין באַוויזן וואָס זי איז לגבי יידן. עטלעכע טויזנט יידן זיינען אין משך פון דריי טעג אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַן אכזריותדיקן אופן, פשוט געקוילעט. מיט מעסערס און העק האָבן די ליטווינער זיך אַ לאָז געטאָן אויף זייערע שכנים יידן. עטלעכע טויזנט יידן, מענער און פרויען האָט מען אַרויסגעשלעפּט פון די הייזער, און אָפּגעפירט אין דער פעסטונג „דער דריטער פּאָרט". פון די איינציקע וואָס ס׳איז זיי געלונגען זיך פון דאָרט ראַטעווען, האָב איך זיך דערוואוסט וועגן די מאוימדיקע ליידן, וואָס די מענטשן האָבן אויסגעטראָגן אַיידער מ׳האָט זיי געהרגעט. אָן עסן, אָן וואַסער, אונטער פרייען הימל, אַרומגערינגלט פון ליטווישע באַנדיטן. זיי

האָבן אַן אויפהער געשאָסן פון מאַשין־געווער אין דער מאַסע, וואָס איז געווען קאָנצענטרירט אויף אַ קליינעם שטח. אָט אַזוי האָבן אויסגעזען די ערשטע טעג פון יידישער פאַרשקלאַפונג אין דער ליטע.

ניט געקוקט אויף אונדזער פאַרזיכטיקייט ביים אַרייַנגיין אין שטאָט, האָבן מיר פאָרט ניט אויסגעמיטן קיין באַגעגעניש מיט דער „מאַכט". קיין באַקאַנטע אין דער גרויסער שטאָט האָבן מיר ניט געהאַט און ניט געווואוסט ווואוהין אַרייַנצוגיין. מיר האָבן געמוזט אַ צייט זיך אַרומדרייען אין גאַס. די ליטווינער האָבן אונדז געכאַפט. קיין גרויסן צימעס האָבן זיי פון אונדז ניט געמאַכט (געווען שוין אפּנים אַ ביסל זאָט מיט יידיש בלוט), קיין דאָקומענטן ניט געפאָדערט, ווייל אַ ייד דאַרף דאָס סיי ווי ניט, גענוג, אַז דו ביסט אַ ייד, ביסטו שוין במילא אַלץ וואָס זיי געפעלט ניט. נאָכדעם, ווי מ׳האָט אונדז געהאַלטן פאַרשפאַרט עטלעכע שעה, האָט מען אונדז מודיע געווען, אַז מ׳שיקט אונדז אויף אַרבעט. דערווייל האָט מען אונדז אַ ביסל אויסגעמוסרט, געזאָגט עטלעכע שיינע פסוקים, ווי: „געגוג האָט איר זיך געלעבט גוט, איצטער איז דאָס פאַרביי, איצט וועלן מיר זען, ווי איר וועט אַרבעטן, איר, וואָס ביז איצט האָט איר געלעבט פון אונדזער אַרבעט" אאַז״ו.

צו אונדזער גרופּע האָט מען צוגעגעבן נאָך אַ צוואַנציק יידן, וואָס מ׳האָט געכאַפט. אונטער אַ קאָנוואָי האָט מען אונדז געבראַכט אין אַ שוועבל־פאַבריק, וואָס געפינט זיך אונטער דער שטאָט. דער גאַנצער הויף איז געווען פול מיט דייטשן, וואָס האָבן זיך דאָ איינגעאָרדנט אין פאַלאַטקעס (געצעלטן) און אין די געציילטע הייזער, אויפן הויף. דער ליטווינער, וואָס האָט אונדז געבראַכט, האָט נעבעך ניט געקענט קיין דייטש און ס׳איז אים אויך דאָ ניט באַשערט געווען אויסצוקומען אַן דער פאַרמיטלונג פון אַ יידן...

דער ערשטער האַלבער טאָג איז פאַרביי אין שוועריקייט אַרבעט ביים האַקן האָלץ און לאָדן מעל, דערביי האָבן מיר אַליין אויך געקריגן אַ ביסל „געהאַקט" פון די אויפזעערס. מיר האָבן אָבער געווואוסט, וואו מיר געפינען זיך און געמוזט פאַרבייסן די ליפּן. אַנדערש אַ ביסל איז געווען דער צווייטער האַלב־טאָג. דאָ האָבן זיך צו אונדז אַ נעם געטאָן אַלע דייטשן, וואָס זיינען געווען אין הויף. מיר האָבן געמוזט טאָן זייער שמוציקע אַרבעט מיט די הענט, אָבער דאָס איז זיי נאָך געווען ווייניק. עטלעכע מאָל האָבן זיי אונדז געהייסן זיך אויסשטעלן אין צוויי רייען און מאַרשירן זינגענדיק. אין דער זעלבער צייט האָבן דייטשע אָפיצירן אָנגעשטעלט זייערע טייערע לייקאַ־אָפּאַראַטן און פאָטאָגראַפירט דעם „יידישן מאַרש". פאַר דעם האָבן זיי אונדז געמוטיקט מיט... שטעקנס און אייזנס. אָבער פון די אַלע פאָזעס האָט זיי נאָך געפעלט איין פאָזע — ווי אַזוי מיר וועלן אויסזען אָפּגעשוירן לויט זייער „מאָדע" — אַן אויסגעשניטענער פּאָס אין דער לענג און אין דער בריים (ווי אַ צלם) אויפן קאָפּ. זיי האָבן זיך ניט געפוילט און דאָס

געמאַכט. ערשט דאַן זיינען זיי פריילעך געוואָרן און, זוכנדיק נאָך עפּעס וואָס זאָל דערוועקן די דייטשע „פּרוידע" האָבן זיי ניט געפונען מער ווי שלאָגן.

שפּעט אין אָוונט האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַראַטונג וואָס מ'זאָל מיט אונדז טאָן. וווּיזט אויס, אַז אויך זיי זיינען געווען אַ ביסל מיד פון זייער טאָג „אַרבעט" און ס'האָט זיך זיי ניט געגלוסט זיך אָפּגעבן מיט אונדז אויך ביינאַכט. זיי זיינען אויך זיכער געווען, אַז אַזאַ פּאַרגעניגן איז פּאַר זיי די לייכסטע זאַך צו דערגרייכן. זיי דאַרפן בלויז אַ בעט טאָן זייערע פּרייַנד, די ליטווינער, און יענע וועלן שוין צושטעלן יידן וויפּל נאָר זיי ווילן. דער אָפּיציר האָט אונדז „אייַנגעלאָדן" קומען מאָרגן צו דער אַרבעט און אונדז געוואָרנט, אַז ווער עס וועט ניט קומען וועט דערשאָסן ווערן. אָבער „נישט זיין מזל" (אַ ווערטל וואָס איז געווען אָנגענומען אין געטאָ) — אַז איך זאָל נאָר אַ מאָל קומען צו אים און בכלל גיין אַרבעטן פּאַר די דייטשן. איך האָב זיך געהיט. איך האָב זיך באַהאַלטן אין אַ קלויז, אין דער קאָוונער פּאַרשטאָט סלאָבאָדקע. דער „טאָג אַרבעט" האָט מיך אַ סך געלערנט...

איבער אַ חודש האָט זיך אַזוי געצויגן. מיט „אומאָפּיציעלע" פּאַרניכטונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער ליטווישער הויפּט־שטאָט קאָוונע. נאָכדעם איז געקומען דער באַפעל: אין געטאָ!

ג ע ט א

דאָס געטאָ איז באַשטימט געוואָרן אין דער פּאַרשטאָט סלאָבאָדקע. די זעל־ביקע הייזער וואו ס'האָבן פריער געלעבט קוים עטלעכע טויזנט נפשות, האָבן איצט געמוזט אויפּנעמען איבער עטלעכע און דרייסיק טויזנט יידן — קאָוונער איינוואויינער און אויך יידן פון אַרומיקע שטעט און שטעטלעך — וואָס זיינען אַהין געקומען דורך וועגן און אומוועגן.

גאָר גיך איז מיט די יידישע הענט ביי דייטש־ליטווישער אויפּזיכט, אויסגע־שטעלט געוואָרן אַ צוים פון שטעכל־דראָט אַרום דעם גאַנצן שטח פונעם געטאָ. יידן האָבן באַקומען אַ באַפעל ביז אַ געוויסן טערמין זיך אַריבערקלייבן אין דעם קוואַרטאַל. אין דער צייט פון אַריבערקלייבן זיך, פלעגן די ליטווינער שטיין און צונעמען אַלץ, וואָס ס'איז זיי געפעלן געוואָרן.

איך האָב פּאַרשפּאָרט דאָס אַריבערקלייבן זיך מיט מיין פּאַרמעגן. וואָס איך האָב פּאַרמאָגט בין איך אין קיין סכנה ניט געווען. אָבער דאָס ניט פּאַרמאָגן קיין זאַך איז פּאַר מיר ניט געווען קיין פּאַרלייכטערונג. דאָס ביסל געלט, וואָס

כ׳האָב געהאַט מיט זיך ביים אויסבראָך פון דער מלחמה, איז גיך פאַרשוואונדן און מער האָב איך ניט פאַרדינט. דער שטעכל־דראָט־צוים האָט בכלל באַגרענעצט די באַוועגונג פון אַלע יידן. שפּייז האָט אַנגעהויבן ווערן טייער און שפּעטער — אינגאַנצן שווער צו קריגן. אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט גאָר גיך אַנגעהויבן הונגערן. דאָס לעבן אין געטאָ איז אין דער ערשטער צייט ניט געווען אַרגאַניזירט, די מענטשן — דערשלאָגן און דערשראָקן. אַ שוואַרצער וואַלקן האָט איינגעהילט אַלעמען אינאיינעם און יעדן איינעם באַזונדער. די לאַגע האָט דערפירט דערצו, אַז מענטשן האָבן אַנגעהויבן זיך בעטן מ׳זאָל זיי נעמען אויף אַרבעט. איך געדענק, ווי הייַנט, ווייל איך בין אויך געווען צווישן די טויזנטער, וואָס האָבן יעדן פרימאָרגן זיך פאַרזאַמלט אויפן גרויסן פלאַץ פאַר דעם געטאָ־טויער, כדי זיך צוצושפּאַרן צום טירל, דורך וועלכן מ׳האָט געקאָנט אַרויסגיין צו דער אַרבעט. צו וועלכער אַרבעט? אַלץ איינס: שמוציקע, דערנידעריקטע. און אַזאַ איז פאַר אונדז געווען יעדע אַרבעט אונטער דער אויפזיכט פון דעם „הערן־פאָלק", וואָס פאַר אים האָבן מיר געאַרבעט.

אַז דו זאָלסט זיך שפּירן דערנידעריקט, איז שוין געווען ווער ס׳זאָל דערפאַר זאָרגן — און דאָס איז געווען ביי זיי דער עיקר פאַרוואָס זיי האָבן גענומען יידן צו דער אַרבעט. און דאָך איז יעדערער, ווער ס׳איז נאָר אַ סך קלעפּ געלונגען אַריבערצוטרעטן דאָס טירל, געווען גליקלעך — ער האָט געהאַט אַ שאַנס עפּעס צו עסן, צו שטילן דעם הונגער, אויף וואָס פאַר אַ אופן דאָס זאָל ניט זיין. ער האָט געקענט פאַרבייגיייענדיק אַ גאַרטן, בגניבה, אַ כאַפּ טאָן אַ מערל, אַ בורעק, אַן אוגערקע, אַדער סתם זיך אַוועקגנבענען פון דער קאָלאָנע זיך אַריינכאַפּן אין אַ גויאיש הויז און בעטן עפּעס עסן, און ס׳פלעגט אַ מאָל געלינגען. ס׳וועט אפשר שווער זיין אַ ביסל קאָמיש, אַז איך וועל מודה זיין, אַז זייער אָפט פלעגט דאָס עסן אַריין אין אַ מין אָזאַרט. מיר האָבן געקאָנט באַזוכן פינף־זעקס הייזער און אומעטום עסן. עפּעס, ווי מיר זאָלן האָבן געוואָלט זיך פאַרזיכערן מיט אַ געוויסן רעזערוו אין קערפּער, כדי צו קאָנען אַ מאָל אויסהאַלטן אויך אָן עסן. און ווידער ניט תמיד האָסטו געקאָנט אַרויס פון שטאָט — דאַרף מען אויסנוצן דעם טאָג!

גאָר אינגיכן האָבן די דייטשן אַנגעהויבן פאָדערן, אַז אַלע זאָלן גיין אַרבעטן. אָבער די אַרבעט איז שוין געווען אַ ביסל אַנדערש. דאָ האָבן זיך שוין נישט געשטופּט צום טויער אפילו די, וואָס האָבן דאָס פריער געטאָן. בויען אַן עראָדראָם אונטער די האַרבסט־רעגנס און בלאָטעס, בייטאָג און ביינאַכט אָן שום באַלוינונג, אָדער, בעסער געזאָגט, פאַר אַ באַלוינונג — מיט שטעקנס און אייזנס איבערן קערפּער, מיט אַ שטרענגער וואַך, וואו ס׳האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין וועגן קאָנצן „אַרגאַניזירן" (ווי מ׳האָט עס גערופן) עפּעס צו דערהאַלטן די נשמה. די שווערע לאַגע אין געטאָ האָט געשטויסן אַ גרופּע פאַראַנטוואַרטלעכע מענטשן עפּעס צו טאָן, כדי אַרגאַניזירן דאָס לעבן. מיט

דער הסכמה פון די דייטשן איז געשאַפן געוואָרן די פאַרוואַלטונג פון געטאָ, וואָס האָט זיך געפרופן דער „יודען־ראַט". אָבער איידער דער ראַט האָט באַוויזן עפּעס צו טאָן, האָט דאָס געטאָ באַקומען דעם ערשטן און גרעסטן קלאַפּ. איבער צען טויזנט מאַן זיינען אויסגעקליבן געוואָרן צווישן דער געטאָ־באַפעלקערונג און אַרויסגעפירט געוואָרן. לויט דער דייטשער אויפקלערונג איז דאָס געווען אויף אַרבעט אַנדערשוואו. אָבער גאָר אין געציילטע טעג איז דער גורל פון די מענטשן באַוואוסט געוואָרן. זיי זיינען דערשאָסן געוואָרן אויפן קאָוונער 9טן פאָרט (דער נייַנטער פאָרט — אַן אָרט וואָס האָט שפּעטער אויך געדינט ווי אַ פאַרניכטונגס־אָרט פאַר יידן פון אַנדערע לענדער). דעם בראָך האָבן שפּעטער די יידן אַ נאָמען געגעבן: „די גרויסע אַקציע" פון 28טן אָקטאָבער. וועג איך וואָלט קאָנען מאָלן, וואָלט איך אויסגעמאָלן אַ בילד פון דער „גרויסער אַקציע". דאָס וואָלט געמוזט זיין זייער אַ גרויס בילד: רשעות און אכזריות, סאַדיזם און כוליגאַניזם פון איין זייט. פיין און הילפלאָזיקייט פון דער צווייטער זייט.

שוועך צו געפינען אַ ביישפּיל פאַר דעם „משפּט" און „געזעץ", וואָס די דייטשן האָבן אָנגעוואָנדן לגבי אונדז. און ס׳איז מיר שוועך זיך פאָרצושטעלן וואָס ס׳האָט, אין יענעם טאָג, באַוואויגן דעם דייטש פון דער געסטאַפּאָ מיך שיקן אויף דער זייט, וואו ס׳זיינען געשטאַנען די נאָך ניט פאַרמשפּטע צום טויט, פונקט ווי איך האָב בכלל ניט געוואוסט, וועלכע זייט ס׳איז די, און וועלכע ס׳איז די אַנדערע.

אַ לאַנגע צייט נאָך דעם אומגליק, האָבן די איבערגעבליבענע זיך ניט געקאָנט באַרואיקן. ס׳איז ניט געווען קיין משפּחה, וואָס דער אומגליק זאָל ניט האָבן געטראָפן. פון מיינע חברים זיינען געבליבן געציילטע. עטלעכע פון זיי האָט אייַנגעשלונגען די „גרויסע אַקציע".

דאָס לעבן אין געטאָ האָט זיך אַ טרייסל געטאָן. דער ניט זיכערער מאָרגן, האָט געשטויסן מענטשן צו פאַרשיידענע געדאַנקען. איין געדאַנק האָט גענומען די אויבערהאַנט: „לעב כל־זמן ס׳לאָזט זיך!" מענטשן האָבן אַנגעהויבן פאַרקויפן זייערע בעסטע און ווערטפולסטע זאַכן, וואָס האָבן על פּי נס זיך נאָך געפונען ביי זיי, כדי צו לעבן בסתר. מ׳האָט זיך אַרייַנגעצויגן אין די הייזער פון שכנים, וואָס זיינען ניט צוריקגעקומען פון דער אַקציע, גרייט ירשענען זייערע זאַכן, זאָל דאָס ניט אַריינפאַלן צו די דייטשן און ס׳וועט טאַקע צוגוץ קומען, כל־זמן מ׳וועט לעבן. מיט איבער צען טויזנט מענטשן וויניקער איז נאָך אַלץ געווען ענג, וויל דער שטח פון געטאָ איז פאַרקלענערט געוואָרן.

נאָכדעם איז געקומען אַ שטילשטאַנד אין לעבן פון געטאָ. די צייט פון ניט טשעפּן די יידן, חוץ קליינע פאַלן, האָט געגעבן יעדן איינעם אַ מעגלעכקייט

זיך אײנצוארדנען לויט זיינע מיטלען. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ האַנדל, פֿאַר־שטייט זיך, אומלעגאַל. מ׳האָט אָנגעהויבן דורך פֿאַרשיידענע וועגן אַרײַנ־ברענגען שפּייז. דאָס האָט אַ סך פֿאַרלייכטערט פֿאַר די מענטשן וואָס האָבן געהאַט גענעלט אָדער זאָכן. די מענטשן וואָס האָבן דאָס דאָס ניט געהאַט, האָבן ווידער געמוזט זוכן אַנדערע וועגן ווי אַזוי זיך מפרנס זיין. מיט דער צייט האָבן יידן אָנגעהויבן אַרבעטן אין פיל לעבנסוויכטיקע פֿלעצער אויסער דער שטאָט, דאָס האָט דערמעגלעכט עפּעס ברייטגען אַהיים וואָס קאָסט ניט קיין געלט, לעגאַל אָדער אומלעגאַל. פֿאַר די וועכטער פֿלעגן מיר עפּעס אַרײַנלייגן אין קעשענע אָדער אין טאַרבע, וואָס מיט איר האָט קיינער פון אונדז זיך קיינמאָל ניט געשיידט, ווייל אויב ניט צום עסן, איז גוט מיטברענגען אַ שטיקל האָלץ, אַ ביסל שטייגקוילן פֿאַר זיך, אָדער פֿאַרקויפן צו אַ צווייטן אין געטאָ. אַזוי האָט זיך יעדערער איינגעאָרדנט לויט זיינע מעגלעכקייטן. איך בין ניט געווען פון די ערשטע, נאָר פון די לעצטע, פון די, וואָס האָבן זיך געשפּייזט פון צופֿעליקייטן, פון ברענגען אַ שטיקל האָלץ צו פֿאַרקויפן, וכדומה.

כאָטש כ׳האָב באַצייכנט די צייט פון נאָך דער „גרויסער אַקציע" ווי אַ רואיקע, איז דאָס נאָר אין פֿאַרגלייך מיט דעם וואָס איז געשען, ווייל אין אַלגעמיין איז ניט אַדורך קיין שטיקל צייט, וואָס זאָל ניט געווען אַוועקרייסן קיין קרבנות, דאָס האָט זיך אַזוי געצויגן אָן אַ סוף.

זומער 1942 איז מיר געלונגען אָנצוקומען אַרבעטן אין אַ גרויסער פלייש־פֿאַבריק אין קאָוונע. דאָ האָט זיך מיין לאַגע אַ סך פֿאַרבעסערט, ווייל כ׳האָב אַלע מאָל געבראַכט עפּעס אַהיים: פלייש, וואורשט אָדער קאָנסערוון. כ׳פלעג פון דעם אַ טייל פֿאַרקויפן און דאָס האָט מיר דערמעגלעכט זיך פֿאַרשאַפן אָנדערע זאָכן. אָבער מיין „גליק" האָט אָנגעהאַלטן ניט מער ווי אַ צוויי חדשים. אין אַ שיינעם טאָג, אויפן וועג צוריק פון דער אַרבעט, האָט מען מיך געכאַפּט און אַוועקגעפירט אין אַן אַרבעטס־לאַגער.

איך מוז זיך אָפּשטעלן און אויפקלערן דעם דעמאָלטיקן גרונט־אונטערשייד פון גטאָ און אַרבעט־לאַגער. שפּעטער איז דער לאַגער געווען נאָך ערגער. דאָס גטאָ איז געווען פריי פֿאַר זיך, ד. ה. אין גטאָ האָסטו געקאָנט זיך באַוועגן פריי, האַלטן זיך זויבער אאַז״ו. דער אַרבעטס־לאַגער אָבער איז געווען אַנדערש. ערשטנס האָט געהערשט אַ רעזשים, וואָס צו אים האָט אַיעדער געמוזט זיך צופּאַסן. גאַנצע 24 שעה אין מעת־לעת האָסטו געמוזט טאָן דאָס וואָס מ׳האָט דיר געהייסן. עטלעכע הונדערט יידן פון קאָוונער און ווילנער גטאָ האָבן געאַרבעט ביים בויען אַ דעפּאָ פֿאַר אייזנבאַן, כמעט אָן עסן און אין אַ שרעקלעכן שמוץ. צום גליק בין איך דאָרט געווען ניט מער ווי צוויי חדשים. נאָכדעם איז מיר געלונגען מיט דער הילף פון מיינע חברים צוריק קומען אין גטאָ. קיינער האָט מיך ניט דערקענט, חוץ דעם וואָס איך בין

געווען פיזיש אָפגעשוואַכט, בין איך געווָארן מעלאַנכאָליש, ניט געהערט וואָס מ׳רעדט צו מיר און אַליין ניט געריעדט. ס׳האָט געדויערט אַ שטיקל צייט ביז איך בין צוריקגעקומען צו זיך.

אַ שטיקל צייט אידער מ׳האָט מיך צוגענומען אין לאַגער, האָבן מיר זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן. קודם כל די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס און שפּעטער אויך אַנדערע. פון דער יוגנט, וואָס איז געווען אָרגאַניזירט פאַר דער מלחמה, זיינען געבליבן נאָר יחידים און אויף זיי האָט די צייט אַרויפגעלייגט די אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן די אונטערגעוואָקסענע יוגנט. דאָס האָט דעמאָלט געהייסן: אָרויס פון גטאָ און קעמפן!

די אָרבעט האָט געמוזט זיין געהיים פאַר דער באַפעלקערונג פון גטאָ, ווייל מיר האָבן זי ניט געקענט. מ׳האָט זיך באַדאַרפט אויסהיטן פון ניט קיין גע־וואונטשענע עלעמענטן. אָרעם, אָבער מיט ווילן, זיינען גרופּעס צוגעטראָטן צו דער אָרבעט. ניט צונויפגערעדט זיך, האָבן אָלע זיך געשטעלט דעם זעלביקן ציל. דער באָדן פאַר אַ מאַסן־אָרגאַניזאַציע אין גטאָ איז נאָך ניט געווען רייף. דאָס צוגרייטן דעם באָדן האָט געדויערט העכער אַ יאָר, ד. ה. ביז זומער 1943, וועו די ערשטע פּאַרטיזאַנען־גרופּעס זיינען אָרויס פון גטאָ.

דערציילנדיק וועגן דעם, וויל איך זיך אַ ביסל אָפּשטעלן אויף דער געשיכטע פון דער גרופּע, וואָס צו איר האָב איך געהערט.

מיר זיינען געווען 5 מאַן,וואָס האָבן זיך געקענט ווי חברים פון „החלוץ־הצעיר". מיר פלעגן זיך טרעפן ניט אָפט, מחמת יעדער איז געווען פאַרנומען מיט דאגות פרנסה. אַ קורצע צייט שפּעטער האָבן מיר געפונען נאָך עטלעכע חברים, צווישן זיי איינעם, וואָס האָט געאָרבעט אין דער גטאָ־פּאָליציי. אָזאַ חבר איז געווען פאַר אונדז זייער נוצלעך. מיט דער צייט האָבן מיר באַשטימט זיך צו טרעפן אין מאָל אַ וואָך און אויסהערן אינפאָרמאַציע פון יעדן פון די חברים, וואָס קאָן נאָר עפּעס איבערגעבן. נאָך עטלעכע אָזעלכע פאַרזאַמלונגען איז געבוירן געווָארן דער געדאַנק צו פאַרגרעסערן אונדזער קרייז דורכן פאַראייניקן זיך מיט נאָך גרופּעס, פון „השומר הצעיר" און „צ. ס." (ציוניסטן־סאָציאָליסטן) סטודענטן־פאַרבאַנד.

די אָלגעמיינע פּאַרטיזאַנען־באַוועגונג האָט אין ליטע זיך אָנגעהויבן אין 1943.

ווי געזאָגט, איז די ערשטע גרופּע אָרויס פון גטאָ זומער 1943. אין דער גרופּע, וואָס האָט געציילט 18 מאַן, בין איך אויך געווען. מיר האָבן געהאַט דריי פּיסטאָלעטן, פינף גראַנאַטן און מעסערס. דער צוזאַמענשטעל פון דער

גרופּע איז געווען אַ גוטער. מיר האָבן געדאַרפט זיין די פּיאָנערן פון אַ פּאַרטיזאַנער־באַזע, וואָס מ׳האָט געזאָלט אויפשטעלן אין די וועלדער פון דרום־מערב ליטע. מיר זיינען געווען גרייט, אָבער איינס האָט אונדז געפעלט —פּאַרטיזאַנישע דערפאַרונג. כדי צו זיין אַ פּאַרטיזאַן, איז ניט וויכטיק בלויז דאָס קאָנען זיך באַנוצן מיט געווער, נאָר קאָנען אָפּערירן אין דער סביבה, וואו מען איז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט שונאים. אָן קענטעניש אין דער פּאַרטיזאַנישער טאַקטיק, האָט אונדזער ערשטע גרופּע ניט מצליח געווען. נאָך צוויי טעג גיין, האָבן מיר זיך אַרומגעזען, אַז מיר וועלן אויף אַזאַ אופן ניט קומען צום ציל. נאָך אַ קורצער פאַרזאַמלונג אין אַ וועלדל, האָט די מערהייט באַשלאָסן זיך אומצוקערן אין געטאָ און במשך אַ צייט אויס־ בעסערן דעם פּלאַן. דאָס אַריין צוריק אין געטאָ איז געווען אַ ביסל שווערער ווי דאָס אַרויסגיין. מיר האָבן באַשלאָסן אַריינגיין מיט די גרופּן אַרבעטער, וואָס קערן זיך אום פון דער אַרבעט פאַרנאַכט אין געטאָ. פאַרשטייט זיך, אַז וועגן טראָגן זיך צוריק מיט אונדזער „אַרסענאַל״ האָט קיין רייד ניט געקענט זיין, אין פאַל מ׳כאַפּט אונדז און מ׳געפינט דאָס געווער, איז אונדזער גורל אַ געהתמהטער. דעריבער האָבן מיר די אַלע „טריפּה״ זאָכן באַגראָבן אויף אַ באַשטימטן אָרט, כדי דאָס אינגיכן ווידער אַרויסנעמען.

מיר האָבן אויסגערעכנט מיט דער גרעסטער פינקטלעכקייט אין וועלכער זייט און אַן וועלכע אַרבעטער־גרופּן זיך אָנשליסן. אָבער ניט אַלץ קומט אַרויס ווי מען פּלאַנעוועט. מיך און נאָך צוויי האָט די וואָך פאַרהאַלטן ווי פאַר־ דעכטיקטע. מ׳האָט אונדז חושד געווען, אַז מיר געהערן ניט צו דער גרופּע. אין משך פון אַ האַלבן טאָג האָט אונדז דער אָפּיציר איבער דער וואָך גע־ פרעגט און געדראָט מיט שיסן, מיר זאָלן זאָגן דעם אמת, ווי אַזוי מיר זיינען אַהער געקומען. דאָס וואָס מיר זיינען נישט פאַרצייכנט ביים קאָלאָנען־ פירער מיט אונדזערע נומערן, האָט דעם חשד פאַרגרעסערט. מיטאָג־צייט האָט מען אונדז אַריבערגעפירט אין אַ נאָענטער תפיסה (אַזעלכע תפיסות האָבן די דייטשן אָנגעבויט אויף יעדן טריט און שריט) און דער אָפּיציר האָט וועגן אונדז טעלעפאָנירט קיין קאָוונע אין דער געסטאָפּאָ.

שפּעט אין אָוונט, ווען מיר זיינען שוין געשלאָפן, האָט מען אונדז אויפגעוועקט און אָפּגעפירט מיט אַ ספּעציעלער לימוזינע אין דער געסטאָפּאָ. שטעלט זיך פאָר, ווי אונדז איז געווען אויפן האַרצן וויסנדיק וואו מיר געפינען זיך און וויסנדיק אויך, אַז אין פּראָטאָקאָל, וואָס דער אָפּיציר האָט צוזאַמענגעשטעלט, איז בפירוש אָנגעשריבן אַז „די דריי פאַרהאַלטענע יודן געהערן צו אַ פאַרטיזאַנער־גרופּע״.

די נאַכט האָבן מיר דריי פאַרברענגט אין אַן ענגער קאַמער. אין מיטן דער נאַכט האָט מען אונדז געפאָרשט ניט אָפּיציעל, נאָר פון די נאָענטע קאַמערן דורך „אומשולדיקע״ פראָגעס, וואָס האָבן געזאָלט פעסטשטעלן איבערהויפּט

ווי לאַנג מיר זיינען אַרויס פון געטאָ און צי מיר זיינען בכלל אַרטיקע. איך מוז דאָ באַצייכענען, אַז אַ דאַנק דעם, וואָס איך האָב זיך גלייך געכאַפט וואָס ס׳מיינען די „פראַגעס״ און א דאַנק דעם, וואָס ס׳איז מיר געלונגען צו כאַפן אַ פאָר ווערטער מיט די יידן, וואָס כ׳האָב געטראָפן אינדערפרי ביי דער אַרבעט, איז מיר געלונגען מיט מיינע קורצע און דרייסטע ענטפערס צונישט מאַכן די אַנגענומענע איינשטעלונג ביי די דייטשן — פון אַרעסטירטע, כלומרשט איבערן וועגטל...

די אָפיציעלע אויספֿאַרשונג האָט אונדז געעגבערט אין מוח און מיר האָבן געמוזט געפּינען עפּעס אַ גוטן תירוץ, וואָס זאָל באמת פאַרענטפערן די פראַגע, ווי אַזוי קומען מיר אין דער קאָלאָנע. אַז מיר זיינען ניט פון דער גרופּע, דאָס איז שוין געווען קלאָר געגוג. מיר האָבן זיך מער ניט געקענט קלאָמערן אין דעם. דאָס, וואָס פון דער אויספֿאַרשונג ביים פאַרהאַלטן אונדז איז ניט געמאַכט געוואָרן קיין פּראָטאָקאָל האָט אונדז דערמעגלעכט צו זיין עלאַסטישער לגבי דעם וואָס מיר האָבן געזאָגט דאָרט, ווי מיר האָבן טאַקע געטאָן: געזאָגט גאָר עפּעס אַנדערש ווי פריער.

פאַר מיטאָג האָט מען אונדז גערופן צו דער אויספֿאַרשונג. שטייענדיק אין קאָרידאָר האָט אונדז אַ יידישער דאָקטאָר פון געטאָ באַמערקט. ער האָט געאַרבעט אין געסטאַפּאָ ווי אַ דאָקטאָר. ער האָט גלייך געוואוסט וועגן וואָס ס׳האָנדלט זיך. ער האָט געהאָט אַ געוויסע השפּעה אויף אייניקע דייטשן, און אַנגעהויבן עפּעס טאָן פאַר אונדז. זיין אַרבעט איז געווען ניט אומ־זיסט. נאָך פאַר דער אויספֿאַרשונג האָט ער אַ ביסל „ווייכער״ געמאַכט דעם ענין און אונדז באַווייזן אַנזאָגן מיר זאָלן זיך ניט שרעקן. איך מוז דאָ באַטאָנען, אַז אָט דער דאָקטאָר האָט באַקומען אינסטרוקציעס — ווי ס׳איז מיר שפּעטער באַוואוסט געוואָרן — פון פאַרטיזאַנער־שטאַב אין געטאָ, צו טאָן אַלץ וואָס זאָל אויסמיידן אַן אויספֿאַרשונג.

די אויספֿאַרשונג איז געווען פאַר יעדן באַזונדער און ס׳איז אונדז געלונגען אָפּצוקומען מיט קלעפּ. יעדער פון אונדז האָט באַקומען אינסטרוקציעס העכער 60 שמיץ מיט אַ בלייענער נאַגייקע (קאַנטשיק). פאַרנאַכט, אַז מיר האָבן דערלעבט מ׳זאָל אונדז אַרויסלאָזן פון די פאַרשלאָסענע טירן און ברענגען אין געטאָ, האָב איך ערשט דערשפּירט די וויטאָגן. אַ וואָך צייט האָב איך געמוזט ליגן אויפן בויך. מיט דעם האָט זיך דער ענין געענדיקט.

ס׳האָט געדויערט אַ צווייַ חדשים. מיר האָבן געמוזט ענדערן אונדזער פּלאָן און ווערן מער פּראַקטיש. אין דער צייט האָבן מיר זיך נאָך געשולט מיט געווער, דאָס מאָל שוין מיט ביקסן און מאַשין־געווער, וואָס מ׳האָט אַריינ־געבראַכט אין געטאָ. מיר האָבן זיך אויך באַקענט מיט אַ סך מער פּראָבלעמען אין שייכות מיטן פאַרטיזאַנען־לעבן. נאָך צוויי חדשים זיינען מיר ווידער

אַרויס. דאָס מאָל אַ גרעסערע גרופּע — 40 מאַן — גוט באַוואָפנט. געפירט האָבן אונדז צוויי חברים וואָס זיינען געקומען פון וואַלד אונדז נעמען. באַלד די ערשטע צוויי שעה מחוץ דעם געטאָ האָבן מיר שוין אַנגעהויבן זיין פּאַרטיזאַנער, נאָך איידער מיר זיינען געקומען צו דער באַזע גופא.

פּאַרטיזאַנער

די צייט פון מיין זיין אין וואַלד ווי אַ פּאַרטיזאַן איז רייך אין פּאַרשיידענע געשיכטעס און עפּיזאָדן.

עס איז שווער איבערצוגעבן דאָס געפיל פון אַ מענטשן, וואָס ווערט פריי. אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט שונאים, פּילסטו זיך גוט אין דער קליינער פּאַרטיזאַנען־מלוכה. דער עצם אויסזען פון דעם לאַגער, אינמיטן וואַלד, האָט איבערצייגט אַז דאָס זיינען אַרגאַניזירטע מענטשן. איך וויל ניט באַ־צייכענען די גאַנצע זאַך ווי אַן אידיליע. עס זיינען, אויך אין די רייען פון די „רויטע פּאַרטיזאַנער" געווען אַנטיסעמיטישע עלעמענטן. דאָס טאָר מען ניט פאַרלייקענען, ווייל אויך דאָס האָט אין יענער צייט געהאַט אַ געוויסע השפּעה, בפרט נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך געטראָפן מיט דער אַרמיי. דער עיקר וועז ס׳האָבן אַנגעהויבן קומען צו אונדז פּאַרשיידענע עלעמענטן פון די רוסישע געפאַנגענע. זיי האָבן אין דער צייט פון זייער געפאַנגענשאַפט זיך געענוג אַנגעגעסן פון דעם אַנטיסעמיטישן קעסל וואָס די דייטשן האָבן פאַר זיי געקאָכט. אָבער דאָס אַלץ האָט ניט געשטערט אין דער אַרבעט.

פאַר די ניין חדשים וואָס איך בין געווען אַ פּאַרטיזאַן, האָב איך כמעט יעדן טאָג אַנטייל גענומען אין קאַמפן, אָפטמאָל אין גרויסע שלאַכטן אין וועלכע ס׳האָבן זיך באַטייליקט עטלעכע פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען. דער גרעסטער טייל פון מיינע חברים זיינען געפאַלן אין די קאַמפן. דער עצם פאַקט אָבער, אַז מ׳קען פאַלן אין שלאַכט, האָט קיינמאָל קיינעם ניט אָפּגעהאַלטן.

איך געדענק אַ פאַל וועז איך בין געווען כמעט פאַרצווייפלט, הגם כ׳האָב ניט געטראַכט אַז אַלץ איז שוין פאַרלוירן. ס׳איז געווען אין יוני 1944. די דייטשן האָבן שוין געהאַט געקראָגן גוטע קלעפּ. יעדן טאָג האָבן זיי זיך צוריקגעצויגן. זייער צוריקצוג איז געווען אַזוי שנעל, אַז טיילמאָל איז ער געקומען ווי אַן איבערראַשונג. איך האָב זיך געפונען אין אַ גרופּע וואָס איז אַרויס אויף אַן „אויפגאָבע" טיף אין ליטע. מיר האָבן זיך געדאַרפט אומקערן אין אַ געוויסן טערמין. אָבער דאָ האָט זיך דער פראָנט געגעבן אַ רוק מיט ריזיקע טריט און די אַלע זיכערע וועגן צו אונדזער באַזע, זיינען ניט מער געווען זיכער. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז ס׳וועט פאַר אונדז דאָ אויך זיין אַרבעט.

איינגעקוואַרטירט זיך אין אַ קליין וועלדל, פלעגן מיר גרופּנווייז אַרויסגיין אויף פּאַרשיידענע אויפגאַבן.

דער הויפּט־שאַסיי ניט ווייט פונעם אויפהאַלט־אָרט, איז זינט עטלעכע טעג געווען אונטער אונדזער קאָנטראָל. מיר זיינען אַרויס זאַלבע זעקס עפּעס צו טאָן... ס׳איז אונדז געלונגען אָפּשטעלן מיט אַ שיסעריי צוויי אויטאָ־מאָבילן אין וועלכע ס׳זיינען געפֿאָרן העכערע אָפּיצירן. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס אַלץ איז בליץ שנעל ליקווידירט געוואָרן און מיר האָבן געדאַרפט צוריק גיין אין וועלדל אַריין. אָבער ווי נשתומם זיינען מיר געוואָרן, אַז מיר האָבן זיך פֿלוצלונג דערזען אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט דייטשע סאָלדאָטן. אין אַ מרחק פון 50 מעטער האָבן זיי געצויגן טעלעפֿאָן־דראָטן, פון אַ צווייטער זייט איז אָנגעפֿאָרן אַ גאַנצע קאָלאָנע... וואָס טוט מען? די ערשטע עטלעכע מינוט פון אָנשטרענגונג זיינען פֿאַרביי, און מיר האָבן געזוכט אַ וועג. קיינער פון אונדז האָט ניט געגלויבט, אַז מיר וועלן אַרויס לעבעדיק. מיר זיינען אַריינגעפֿאַלן צווישן די ניי־פֿאַרנומענע דייטשע פּאָזיציעס ביי זייער אָפּטרעטן. דאָס מזל האָט אונדז צוגעשפּילט, וואָס ביז פֿאַרנאַכט האָט אונדז קיינער ניט באַמערקט. שפּעט בייַנאַכט האָבן מיר מיט אַ שטאַרקן פּייער דורכגעריסן דעם וועג, וואָס האָט אונדז אָפּגעטיילט פון דער גאַנצער גרופּע, און זיינען בשלום אָנגעקומען. אַזעלכע און ענלעכע פֿאַלן האָבן פֿאַסירט ניט זעלטן. אַ מאָל מער, אַ מאָל ווייניקער געפֿערלעכע, אָבער תמיד געפֿערלעך.

מיין טעטיקייט ווי אַ פּאַרטיזאַנער, האָב איך פּאַרענדיקט דעם 24טן יולי 1944 מיטן אָנטייל פון אונדזער גרופּע אין קאַמף פּאַר באַפֿרייַען די שטאָט ווילקאָמיר. דאָרט האָבן מיר זיך געטראָפֿן מיט דער רויטער אַרמיי. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט מען אונדז אָפּגעשיקט צו אונדזער שטאָב, וואָס האָט דעמאָלט זיך געפונען אין ווילנע.

ווידער פֿריי

ווידער האָבן מיר זיך געטראָפֿן געציילטע חברים, אין אַנדערע באַדינגונגען — פֿרייַ. דער קריג איז נאָך אָנגעגאַנגען. קיינער פון אונדז האָט זיך ניט אָפּגעזאָגט פון זיין ציל — ארץ ישראל. ס׳איז נאָך אָבער געווען צו פרי אָנהייבן טאָן עפּעס בפועל ממש. טיף דערשיטערט, זיינען מיר געשטאַנען איבער די מאַסן־קברים אין ווילנע און קיין קאָוונע. קיין שום שפּורן פון די חברים וואָס זיינען געבליבן אין געטאָ. דאָס איינציקע, וואָס מיר האָבן געטאָן, איז זיך ווידער אָרגאַניזירן. ווי געווען פּאַרטיזאַנער, האָבן מיר אַלע געקראָגן שטעלעס. אונדזער ציל איז איצט געווען אויסזוכן די אַלע וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין די הריגות פון יידן און זיי ברענגען פֿאַרן גערעכט. מיר האָבן אַ סך געטאָן אויף דעם געביט, אמת, ניט אויף אַלע הונדערט פּראָצענט,

וויל מיר האָבן ניט יעדן געקאָנט און ניט געוואוסט, וואָס דער אָדער יענער האָט געטאָן. ס׳זיינען געווען זייער וויניק יידן, און דערפאַר איז געווען שווער צו אַנטדעקן אַלע מערדער. אָבער אין אַ געוויסער מאָס האָבן מיר אָפּגעצאָלט.

אין אַפּריל 1945 האָב איך אָנגעהויבן מיין וועג פון ליטע קיין ארץ ישראל. אויך דער וועג איז ניט געווען קיין לייכטער.

נאָך דריי יאָר בין איך סוף־כל־סוף אָנגעקומען אין לאַנד, אין טאָג פון דער גרויסער היסטאָרישער געשעעניש — אין טאָג וועז ס׳איז אויפגעקומען די יידישע מדינה.

איך האָב שוין באַוויזן צו זען זיך מיט מיינע חברים, מיט וועלכע איך בין דורכגעגאַנגען אַ שטיק וועג אין געטאָ, אין וואַלד און נאָכדעם. כמעט אַלע פון די וואָס זיינען געבליבן לעבן געפינען זיך שוין דאָ. איצט שטייען מיר ווידער פאַר אַ גורלדיקן קאַמף. אויך דאָס מאָל האָפן מיר, אַז מיר וועלן זיגן און פאַרזיכערן אויף לאַנגע יאָרן שלום און פרייהייט פאַר אונדזער אויסגעמאַטערט פאָלק.

רשימה־מצבה

פון פּיטשאַיעווער יידישע איינוואוינער פאַרן חורבן*)

אבנרס, יצחק, זיין פרוי און משפּחה
אבנרס, באַריס, זיין פרוי פרומע און משפּחה
אדוואק, עלי, פרוי און משפּחה
אורעצקי, אליעזר, הרב און רביצין צביה
אוישאַן, יוסף, פרוי און משפּחה
אוישאַן, יעקב־דוד, פרוי און משפּחה
אַווערבוך, משה, פרוי און משפּחה
אינגבער, מיכאל, פרוי און משפּחה
אַרזשעק, הערש, פרוי און משפּחה
אַרזשעק, חנינה בן מאיר, פרוי און משפּחה
אַרזשעק, יעקב בן מאיר, פרוי אַון משפּחה
אַרזשעק, שמעיה, פרוי און משפּחה
אַרבעט, אברהם, פרוי און משפּחה

באַראן, שייקע און משפּחה
באַרענבליט, הערש
באַרענבליט, חיים
באַרענבליט, יצחק, פרוי און משפּחה
בומאַזשניק, יוסף, פרוי און משפּחה
בומאַזשניק, פייוול, פרוי און משפּחה
בורשטיין, אליעזר, פרוי און משפּחה
ביטלער, וועלוול, פרוי און משפּחה
ביטלער, ישראל
ביק, מיכל, פרוי און משפּחה
ביק, יעקב
ביק, שמעון
בלואוושטיין, קלמן, פרוי און משפּחה
בעזפאַיאַסניק, ישעיה, פרוי און משפּחה
בערעזין, טשאַרנע אַון משפּחה
בריזגאַל, אשר, פרוי און משפּחה

*) די אַלע אויסגערעכנטע שעפּן ניט אויס די גאַנצע צאָל פיטשאַיעווער יידן. פונקט אַזוי איז עס מיט דער צווייטער רשימה פון די לעבנגעבליבענע, וואָס האָט זיך איינגעגעבן נאָר טיילווייז צונויפצוזאַמלען.

בריזגאַל, א. (קראַסנאָפּיאָרעס איידעם) און פרוי און משפחה
בריק, חיים
בריק, יעקב, פרוי און משפחה
בריק, שמואל־שמעון
בריק, משה, פרוי און משפחה
בריק, שמואל, פרוי און משפחה
בריק, שמואל, (דער שטומער שניידער) פרוי און משפחה
בריק, מתתיהו, פרוי און משפחה

גאדמאן, אהרון, פרוי און משפחה
גאַלפערן, יהושוע און פרוי
גאַלפערן, יעקב, פרוי און משפחה
גאַנדעל, לייזער, פרוי און משפחה
גארטענשטיין, אברהם, פרוי און משפחה
גאָרטענשטיין, יצחק, פרוי און משפחה
גאָרטענשטיין, לייזער, פרוי און משפחה
גאָרטענשטיין, שאַיע, פרוי און משפחה
גאָרנשטיין, בן־ציון, שוב, פרוי און משפחה
גלאַנץ, שמואל, פרוי און משפחה

גלאַנץ, בן־ציון, פרוי און משפחה
געלער, חיים, פרוי און משפחה
געלער, יואל, פרוי און משפחה
געכטיך, אבא, פרוי און משפחה
געזעלמאַן, חיים, פרוי און משפחה
גראַכיווקער, יעקב
גרינבוים, אברהם־הערש, פרוי און משפחה
גרינבערג, קרעניע און משפחה

דרוקער, חיים־וואָלף
דרוקער, יהושועס אלמנה

האָפשטיין, יעקב, פרוי און משפחה
האָפשטיין, יצחק, פרוי און משפחה
האָפשטיין מאָטיע, פרוי און משפחה
האָפשטיין מאיר־וואָלף, פרוי און משפחה

וואלק, יעקב, פרוי און משפחה
וואלק, פּנחס, פרוי און משפחה
וואלק, מעכל, פרוי און משפחה

וואַסערמאַן, אליה, פרוי און משפחה
וואַסערמאַן, משה, פרוי און משפחה
וויטנעוועצקי, ישראל, פרוי און משפחה
וויינער, יעקב, פרוי און משפחה
וויסבערג, יוסף, פרוי און משפחה
וויסבערג, יחזקאל, פרוי און משפחה
וויסבערג, ישראל, פרוי און משפחה
וויצלער, יצחק, פרוי און משפחה
וויצמאַן, לענע־רחל און משפחה

זאַגאַרדין, יעקב, פרוי און משפחה
זאַלץ, ביילע, (יעקב זאַלצס טאָכטער)
זאַלץ, בנימין, פרוי און משפחה
זאַלץ, בערקע, פרוי און משפחה
זאַלץ, גדליה, פרוי און משפחה, צוויי מיידלעך: חנה און רבקה
זאַלץ, חיה, (ראובן זאַלצס אלמנה)
זאַלץ, הערש, (בערלס זון), פרוי און משפחה ,
זאַלץ יוסף־וואָלף (בערלס זון), פרוי און משפחה
זאַלץ, לעמל, (בערלס זון), פרוי און משפחה
זאַלץ, מינדיע, (בערל זאַלצס פרוי) און משפחה
זאַלצמאַן, חיים־בערלס משפחה
זאַלצמאַן, יונתן, פרוי און משפחה
זאַלצמאַן, שמואל, פרוי און משפחה
זבאַר, שמואל, פרוי און משפחה
זילבער, מרדכי, פרוי און משפחה
זינגער, אברהם, פרוי און משפחה
זעלצער, יצחק, פרוי און משפחה
זעלצער, נחום, פרוי און משפחה

חייט, פייוויש, פרוי און משפחה
חייט, קלמן, פרוי און משפחה
חייט, שמואל, פרוי און משפחה

טאַובער, שמואל, (בן־ציון מאַרגאַליסעס אייידעם)
טעסלער, אהרון, פרוי און משפחה
טעפער, בוזי,
טעפער, חנה־לאה און משפחה
טעפער, יחיאל,
טשערניאַק, אייזיק, פרוי און משפחה
טשערניאַק, בוזי, (אייידעם פון ישראל קאַרמן)

טשערניאַק, ברוך, פרוי און משפחה
טשערניאַק, חיים, (בנימינס זון)
טשערניאַק, חיים, פרוי און משפחה
טשערניאַק, ליבע, (משה טשערניאַקס אלמנה)
טשערניאַק, נחמן, פרוי און משפחה
טשערניאַק, פנחס, פרוי און משפחה
טשערניאַק, פערל, אלמנה
טשערניאַק, שמואל בן צבי, (שמש פון שול)

יאַקירא, חיים, פרוי און משפחה
יאַקירא, יעקב, פרוי און משפחה
יאקירא, רייזל און משפחה

כץ, אליקום, פרוי און משפחה
כץ, ישראל־אשר

לאַנדע, יהושוע, פרוי און משפחה
לידעכאָווער, ישראל, פרוי און משפחה
לינסק, אברהם, פרוי און משפחה
לייבל, יצחק און פרוי
לייבל, ישראל, פרוי און משפחה
לייבל, רבקה און משפחה
לייטער, משה, פרוי און משפחה
ליינער, הערש, פרוי און משפחה
לעמל, הערש און מינצע
לערנער, יצחק, פרוי און משפחה
לערנער, מעכלע און משפחה
לערנער, פרומע און משפחה
לערער, יוסף, פרוי און משפחה
לערער, ישראל־נתן, פרוי און משפחה
לערער, יעקב, פרוי און משפחה

מאָזיר, שאול, פרוי און משפחה
מאַטשניק, אייזיק, פרוי און משפחה
מאַטשניק, שמעון־יוסף און משפחה
מאַלקאראן, מאיר און פרוי
מאנדל, חיים־הערש, פרוי און משפחה
מאַנדל, מרדכי, פרוי און משפחה
מערמיל, יחיאל, פרוי און משפחה
מעש, גדליה, פרוי און משפחה
מרגליות, איסר, פרוי און משפחה

נאַכטלאַן, שמעיה, פרוי און משפחה
נירנבערג, ראובן, פרוי און משפחה

סאַסענקע, חיים־יונה, פרוי און משפחה
סאַסענקע, שעיה, פרוי און משפחה
סויבעל, יצחק, פרוי און משפחה
סויבעל, שרה און פאַמיליע
סעגאַל, יעקב, פרוי און משפחה
סקולסקי, ישראל, פרוי און משפחה
סקולסקי, משה, פרוי און משפחה
סקולסקי, משה־מיכל, פרוי און משפחה

פאַק, יצחק, פרוי און משפחה
פאַק, ליאַווע, פרוי און משפחה

פאַטיק, בערל, פרוי און משפחה
פאַטיק, הערש, פרוי און משפחה
פאַטיק, חיים־יעקב, פרוי און משפחה
פאַטיק, פנחס, פרוי און משפחה
פאַטיק, (?), בערלס איידעם, פרוי און משפחה
פאַליס, הערש, פרוי און משפחה
פוקסמאַן, גדליה, פרוי און משפחה
פוקסמאַן, יוסף, פרוי און משפחה
פוקסמאַן, משה, פרוי און משפחה
פורש, יחזקאל, פרוי און משפחה
פורשט, משה
פורשט, שמחה, פרוי און משפחה
פיגלער, אברהם, פרוי און משפחה
פיגלער, יעקב, פרוי און משפחה
פייער, יוסף, פרוי און משפחה
פייערשטיין, הינדע און משפחה
פייערשטיין ,שמעון, פרוי און משפחה
פלאַקסמאַן, יוסף, פרוי און משפחה
פעדערמאַן, בענציע, פרוי און משפחה
פעדערמאַן, ישראל, פרויא ון משפחה
פעכט, בערל, פרוי און משפחה
פרענקעל, ברייגע און משפחה
פרענקעל, מענדל און משפחה

צאַצקי, מענדל, פרוי און משפחה

צאַצקעס, זלמן, פרוי און משפחה
צאַצקעס, ישראל, פרוי און משפחה
צאַצקעס, קלמן, פרוי און משפחה
צורף, בן־ציון, פרוי און משפחה
צוויק, אפרים, פרוי און משפחה
צוויק, הערש (דער בראַדער)
צוויק, רבקה
צוויק, שלמה, פרוי און משפחה

קאַבריק, שלמה, פרוי און משפחה
קאַטליער, חנא, פרוי און משפחה
קאַלטון, אַבאַ, פרוי און משפחה
קאַלטון, בערל, פרוי און משפחה
קאַלטון, יצחק, פרוי און משפחה
קאַלימאַסי, פרץ, פרוי און משפחה
קאַרטמאַן, הערש־לייב, פרוי און משפחה
קאַרטמאַן, מיכל, פרוי און משפחה
קאַרטמאַן, נחמיה, פרוי און משפחה
קאַרין, יודל, פרוי און משפחה
קאַרין, מיכל, פרוי און משפחה
קאַרין, ניסן, פרוי און משפחה
קאַרין, קהת, (בית המדרש־חזן)
קופער, אברהם, פרוי און משפחה
קופער, זלמן
קופער, מיכל, פרוי און משפחה
קופערמאַן, אברהם, פרוי און משפחה
קופערמאַן, טויבע
קופערמאַן, עזרא, פרוי און משפחה
קיפערגלאַז, אהרון־יצחק, פרוי און משפחה
קיפערפעלד מעשל, פרוי און משפחה
קירזשנער, חיים־הערש, פרוי און משפחה
קירזשנער, ישראל, פרוי און משפחה
קירזשנער, לייזער, פרוי און משפחה
קלאַץ, אַנשל, פרוי און משפחה
קלאַץ, ראובן, פרוי און משפחה
קליגמאַן, אברהם, פרוי און משפחה
קליגמאַן, אפרים, פרוי און משפחה
קליגמאַן, שמואל, פרוי און משפחה
קליגמאַן, שמעיה, פרוי און משפחה
קליגער, יוסף־, פרוי און משפחה
קראַסנאַפיאַר, חיים, פרוי און משפחה

קרוסמאַן, אברהם, פרוי און משפחה
קרוסמאַן, לייב, פרוי און משפחה
קרויזין, אייזיק, פרוי און משפחה
קרישטאָל, זעליק, פרוי און משפחה
קרעמער, משה, פרוי און משפחה
קרעמער, קלמן

ראַבין, פערל און משפחה
ראַווקע, יצחק, פרוי און משפחה
ראַווקע, לאה,
ראַווקע, לייביש, פרוי און משפחה
ראַווקע, מלכה
ראַווקע, נאַטע, פרוי און משפחה
ראַזענטאָל, דוד, פרוי און משפחה
רודמאַן, אברהם, פרוי און משפחה
רודמאַן, אריה, פרוי און משפחה
רודמאַן, גרשון, פרוי און משפחה
רודמאַן, דוד, פרוי און משפחה
רודמאַן, יודל פרוי און משפחה
רודמאַן, יחיאל, פרוי און משפחה
רודמאַן, יצחק, פרוי און משפחה
רודמאַן, יעקב, פרוי און משפחה
רודמאַן, ישראל, פרוי און משפחה
רודמאַן, לייזער, פרוי און משפחה
רודמאַן, נחום, פרוי און משפחה
רודמאַן, שמואל, פרוי און משפחה
רודמאַן, שלמה, פרוי און משפחה
רויטבאַרד, חיה און משפחה
רויטבאַרד, חיים, פרוי און משפחה
רויטבאַרד, חנא, פרוי און משפחה
רויטבאַרד, מאיר, פרוי און משפחה
רויטבאַרד, מענדל, פרוי און משפחה
רייסמאַן, הינדע און משפחה

שאַץ, הערש, פרוי און משפחה
שובער, הערש־לייב, פרוי און משפחה
שובער, ישראל, (דרדקי־מלמד)
שוואַרץ, אברהם
שוחט, חיים־דוד, פרוי און משפחה
שוחט, יעקב, (שוב), פרוי און משפחה
שחור, יוסף, פרוי און משפחה

שער, יוסף, (חזן), פרוי און משפחה
שער, יעקב, פרוי און משפחה
שער, משה, פרוי און משפחה
שקאַלניק, אשר, פרוי און משפחה
שרייבשטיין, אליעזר און זיין פרוי
שיכמאַן, שאול, פרוי און משפחה
שלאון, הערש, פרוי און משפחה
שמש, בערל, פרוי און משפחה
שמש, ישראל, פרוי און משפחה
שענקער, שמעיה, פרוי און משפחה
שייעס, אליקום, פרוי און משפחה
שייעס, בנימין, פרוי און משפחה
שייעס, הענאַך (שוב), פרוי און משפחה
שייעס, זיסיע, פרוי און משפחה
שיכמאַן, נאַטע, פרוי און משפחה
שחור, משה־יעקב, פרוי און משפחה
שחור, שמואל און טאַכטער
שחור, שלמה, פרוי און משפחה
שטיינוואַרצל, וואַווע, פרוי און משפחה

פּיטשאיעווער אין אַרגענטינע

אין בוענאָס אייַרעס:

אוועַרבוך, יצחק מאיר, סימע טשאַרני־עלקעס זון
ארבעס, סערקע, אברהם סטאַלארס אָ טאַכטער, משה אַלפּערס אייניקל
בּאראן, יצחק און דריי שוועסטער. שייקע סטאַלאַרס קינדער
דאיען, ברוך מאיר
האפשטיין, הערש. מרדכי צביהס זון
טעפּער, עזרא. סונדער פּאַוולס (פּייוולס) זון
לייבל, משה. רבקה באביס זון
מעניאק, לייב
מעניאק, פּסח
מעניאק, שמואל
מעניאק, מאַניע, זלאטע, גיטל
אַלע — יוסף דעם רימערס קינדער
פּייערשטיין, זוסיע
צאַצקיס, משה. ישראל צאַצקיס זון
צוויק, מנשה. משה אברהמס זון, הערש בראַדערס אייניקל. אָ געראַטעוועטער
פון די עמלקים
קארטמאן, שלמה און זיין שוועסטער
קופּערמאַן, חנה. יהושע בעקערס טאַכטער
קירזשנער, ישראל, זיין שוועסטער — רייזל
קלאַץ, יוסף. אברהם מינצעס זון
קראליק, הערש
רודמאַן, כאסקל. סענדער רודמאַנס זון
רייטער, פּערל. לייב קאַרניקס טאַכטער
חוץ זיי וואויגען נאָך עטלעכע פּיטשאיעווער אין די פּראַווינץ־שטעט.

די רעשטן לעבן־געבליבענע נאָכן חורבן*)

אגוזי, עקיבא (אַרזשיק) — שמייע דעם גאַנטאַרס אַ זון, אין פּראַווידענס ר. א.
אורעצקי, מאיר — דעם רבס אַ זון, אין ניו־יאָרק.
ביטלער, לייזער —
בלעק, באַסיע — יעקב־ישראל זאַלצס אַ טאַכטער, אין טשיקאַגאָ איל.
בערגער חוה — אין פוילן.
געריטל, חיים־לייב — יצחק זעלצערס אַן אייניקל, אין משק יגור, ישראל.
וויינצמאַן, וואָלף — נחום־שמואלס אַן אייניקל, אין חיפה, ישראל.
טשערניאק חיים — אין ישראל.
לידעכאָווער, ישראל־אליהוס דריי קינדער געפינען זיך אין רוסלאַנד.
לערער, לייזער —
מאַטשאַן, יום־טוב — פישל פון קאַקרעווס אַ זון, אין תל אביב, ישראל.
מאַרגאָליס, אפרים — יאָסל ביטקערס אַ זון, אין תל אביב, ישראל.
מאַרגאָליס, זלמן — יאָסל ביטקערס אַ זון, אין פילאַדעלפיע.
מאַרגאָליס, שלום — יאָסל ביטקערס אַ זון, אין פילאַדעלפיע.
סויבל, יצחק — ישראל סויבלס אַ זון, אין ירושלים, ישראל.
סקולסקי, שמעון — מעכל טאַקערס אַ זון, אין תל אביב, ישראל.
פּאטיק, לעאָן — בערל קצבס אַ זון, אין תל אביב, ישראל.
פּיטשאַיעוו, אברהם — יהושע העשלס אַ זון, אין איטאַליע.
פּאַרשט, משה — יחיאל הענעכס אַ זון, אין רוסלאַנד.
פרידמאַן, הדסה —
צוויק, מנחם — הערש בראַדערס אַן אייניקל, אין בוענאָס אירעס, אַרגענטינע.
קופּערמאַן, אהרון — ישעיה דעם געלנס אַ זון, אין ווינניפּעג, קאַנאַדע.
קירזשנער, חיים —
קלאָץ, ברוך — אַנשל קצבס אַ זון, אין בוענאָס אירעס, אַרגענטינע.
קליגמאַן, יוחנן — שמואל קליגמאַנס אַ זון, אין באָסטאָן, מאַס.
קליגמאַן, יעקב — יאָסל דעם רבס אַ זון, אין איטאַליע.
רודמאַן, לייזער — יאַנקל רודמאַנס אַ זון, אין ניו־יאָרק.
רידיקער שלומה — אין פוילן, אַנדערע צוויי אייניקלעך פון אברהם רידיקער וואוינען אין רוסלאַנד.
שובערט, לייזער — ישראל מלמדס אַ זון, אין מאַנטרעאָל, קאַנאַדע.
שקאָלניק, משה
שקאָלניק, שלום —
שחור, יוסף — משה־יעקבס אַ זון. שפּעטער געשטאָרבן אין תל אביב, ישראל.

באַמערקונג: וועמענס וואוינאָרט ס׳איז נישט אַנגעגעבן, געפינען זיך אין מדינת ישראל. נישט קאַנטראָלירטע ידיעות זאָגן אַז אין פּיטשאַיעוו גופא איז געבליבן אַ סימן פון דער משפּחה לידעכאָווער, נעמלעך — גאָלדע לידעכאָווער וואוינט דאָרט; ווידער אין לעמבערג, איצט — לוואוו, וואוינען: שלומה רודמאַן און חנה בעזפאַיאַנסיק, קותיאל קופּערמאַנס אַ טאַכטער.

געדענקניש טאָוול נאָך די נפטרים

די אומגעבראכטע פּיטשאַיעוועך יידן, די קינדער פון דעם יידישן פּאָלק וואָס זיינען מערדעריש פּאַרטיליקט געוואָרן דורך די דייטשע עמלקים און זייערע שותפים משחיתים, אונדזערע קדושים וועלן אייביק זיין אויסגעקריצט אין אונדזער זכרון, אין דעם זכרון פונעם גאַנצן יידישן פּאָלק, אין דער וועלט. ת׳נ׳צ׳ב׳ה׳

מיר די פּיטשאַיעווער וואָלינער יידן אין פילאַדעלפּיע פּאַרצייכענען אונדזער אבילות און טיפן צער.

מיטגלידער פון דעם

אינדעפּענדענט וואָלינער אונטערשטיצונג פּאַראיין

געגרינדעט אין יאָר 1912

ישראל קופּער — פּאָרזיצער
לואיס לימאניק — וויצע־פּאָרזיצער
טשאַרלס זאַלץ — סעקרעטאַר
ישראל זאלץ
יוסף זאלץ
לייזער פּלאקסמאן
יעקב לייב פּלאקסמאן
שלום מאַרגאַליס
טשאַרלס זאלץ
פּסח סקולסקי
יידל לעבאָפּסקי
סעם מרגלית
סעם לימאניק
זלמן מרגלית
דר׳ דזש. שחר
גאָסיע שחר
באַסיע אַלטמאַן
דזשעק וואטערמאן
העליק טעסלער

לעאָן זוסמאַן
העניר פּאטעק
דזשעק זאלץ
דזשאו זאלץ
דר׳ מויע זאלץ
בעני קראוויטץ
מילטאן קראוויטץ
ישראל קראוויטץ
דוד פּלאקסמאן
פּרענק פּלאקסמאן
מאָריס טיסע
סעם קראסני
לואיס קופּער
מארטי פּאָקס
פּרענק מלמד
לואיס לעבאָפּסקי
סעם לעבאָפּסקי
אוירווין מרגלית

אייביקער אָנדענק

נאָך די פּאַרשטאָרבענע מיטגלידער

פון דער פּיטשאַיעווער סאָסייעטי אין פילאַדעלפיע

אליה לידעכאָווער	מאניע שחר
חנה לידעכאָווער	יעקב סקולסקי
מאניש פּאטיק	שמוען רודמאַן
פּראדיע פּאטיק	שרה טויבע סקולסקי
חיים לעבאפסקי	חיה זאלץ
שרה ביילע לעבאפסקי	פּערל קראוויטץ
נתן לימאניק	חנה פּלאקסמאן
באבצי לימאניק	הערמאַן פּלאקסמאן
אברהם מרגלית	בעני מאָסקאָוויטץ
מרים מרגלית	

אָ מצבה אָנדענק

נאָך מיינע ברידער און שוועסטער מיט זייערע קינדער
וואָס זיינען אומגעקומען אין פּיטשאַיעוו על קידוש השם

בערל, זיין פרוי — מינדיע מיט זייערע פיר זין און דריי טעכטער,
גדליה מיט זיין פרוי און זייערע קינדער,
טויבע מינדיע מיטן מאַן מרדכי און קינדער,
באסיע ריווע מיטן מאַן און קינדער,
חיחה דינה מיטן מאַן און קינדער.

איך, מיין פרוי און אונדזערע קינדער, איבערפולט מיט טיפן צער, באַווייגען דעם פרייציטיקן טויט. אייער געדעכטניש וועט אויף בלייבן אייגעקריצט אין אונדזער זכרון און אין אונדזערע הערצער.

ישראל זאלץ

אייביקער אָנדענק

נאָך מיין ליבער פרוי, אונדזער ליבע מוטער

פערל בר׳ הערש זאלץ

דער מאַן — ישראל קראוויטץ
די קינדער: חיה שרה סענדיר;
בנימין קראַוויטץ, משה קראַוויטץ

צום אייביקן אָנדענק

נאָך מיינע ליבע און טייערע עלטערן

פאָטער — יעקב בר׳ ישראל זאלץ
מוטער — מינדל בר׳ אברהם זאלץ

עלקי גאָלדמאַן, שיקאַגע

צום אייביקן אָנדענק

נאָך אונדזערע ליבע און טייערע עלטערן

פאָטער — יעקב בר׳ הערש זאלץ
מוטער — ברכה בר׳ משה זאלץ

נאָטע זעלצער, ברוקלין
שרה רובין, ברוקלין

צום אייביקן אָנדענק

נאָך מיין פאָטער און מוטער

הערש בר׳ יעקב זאלץ
רייזע בר׳ ראובן זאלץ

נאָך מיינע ברידער און שוועסטער

ראובן זאלץ	בנימין זאלץ	מינדיע זאלץ
יעקב זאלץ	סימע ראבין	פערל קראוויטץ

חנא און פרוי בעקי זאלץ

מיין נאָכוואָרט וועגן דעם פּיטשאַיעווער יזכור־בוך

וען מיר איז באַקאַנט געוואָרן אַז אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די דייטשע רוצחים אומגעבראַכט זעקס מיליאָן יידן און צו־זאַמען מיט זיי אויך די יידן פון אונדזער שטעטל פּיטשאַיעוו, האָב איך מיט גרויס מי און אַנשטרענגונג געזוכט אויסצוגעפינען וואָס עס איז פּאַר־געקומען אין אונדזער שטעטל. פון די אַלע לעבן־געבליבענע האָב איך קוים אויפגעזוכט איינעם, וועלכער איז געווען דער לעצטער ייד צו אַנטלויפן פון שטעטל — דאָס איז געווען אהרון קופערמאַן. ער, מיט דער הילף פון אַנדערע צוויי פּיטשאַיעווער, זאָב וויצמאַן און חיים לייב געכטל, האָבן אָנגעשריבן די געשיכטע פון דער צייט זינט די היטלעריסטן האָבן זיך אַריינגעריסן אין שטעטל ביז זייער ענדגילטיקער אויסראָטונג פון די פּיטשאַיעווער יידן.

וען איך האָב דערהאַלטן דעם דאָקומענט וווי אַזוי די דייטשע מערדער האָבן אומגעבראַכט אונדזערע פּיטשאַיעווער יידן, האָב איך באַשלאָסן אַז דער בלוטיקער דאָקומענט דאַרף פֿאַרעפנטלעכט ווערן אין אַ יזכור־בוך, וועלכער זאָל פֿאַרבלייבן אַלס אַן אייביקע מצבה נאָך די פּיטשאַיעווער קדושים. צו דערציילן די געשיכטע פון דער אַרבעט, פון די שווערִיקייטן — ווי אַזוי דער בוך איז געשאַפן געוואָרן, וואָלט איך געדאַרפט אַנשרייבן אַ היפּשן בוך. אָבער דער פּלאַץ דערלויבט ניט צו גאָבן אַפילו אַ קורצן איבערבליק.

איך בין גליקלעך וואָס דער יזכור־בוך איז ענדלעך אַרויס אויף דער ליכטיקער וועלט. אָט דער מאָנומענט אין הייליקן אָנדענק פון אונדזערע פּיטשאַיעווער מאַרטירער איז געשאַפן געוואָרן מיט דער הילף און אַ דאַנק דער פּיטשאַיעווער לאַנדסמאַנשאַפט סאָסייעטי פון פילאַדעלפיע און אַלע ביישטייערער.

טשאַרלס (חנא) זאַלץ
2118 נאָרטה 59טע סטריט
פילאַדעלפיע 31, פּאַ.

CHARLES SALTZ, 2118 N. 59th Street
Philadelphia 31, Pa.